7, 10, 12, 13, 14, (21) 27, 29, 30, 31, 32

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ГОДИНА ПРВА

КЊИГА ДРУГА

СВЕСКА 5, 6, 7 и 8

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Владан Ђорђевић

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1875

Шта има у овој књизи и где је шта?

I Лепа књижевност

1. Лирске, епске, драмске песме

Приповетке, новеле, романи

II. Наука

1. Етнографија и статистика

2. Историја

3. Науке о природи, хигијена и лекарство,

4. Право и државне науке

5. Војна струка

III. ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

1. Политички

Радња последње народне скупштине (свршетак). Стр. 158, 463.

Турска пропада политички и финансијски, по *Дону Ферлију*. Стр. 574.

Народни покрет у Србији. Адвокати и правништво, од *Мил. Миловановића*. Стр. 619

2. Књижевни

Реферат о преводу „Ламартинове историје жирондиста“, од *Андре Николића*. Стр. 156.

Жил Верн у српском преводу, од *Андре Николића*. Стр. 468.

Шекспир и... Матија Бан, од дра *Лазе Костића*. Стр. 474.

„Мисли о војној огранизацији Србије, од *Паје Путника*.“ Реферат *Јоце Стефановића Виловског*. Стр. 644.

3. Уметнички

„Нови племић“ од Гернера, у београд. нар. позоришту.

„Живот једне глумице“ од Буржоа и Барбијера, у нар. позоришту.

Некролог Косте Трифковића.

Од *Светислава Вуловића*. стр. 310.

4. Војнички

Састанак артилеријских официра, на коме је говорено —

О развићу пруске артилерије, реферат *Јов. Мишковића*. Стр. 150.

Састанак артил. официра, на коме је говорено **„о артилерији на земљишту“,** реферат *Јов. Мишковића*. Стр. 303.

5. Трговачки

О трговачким друштвима, од Мијаила Кр. Петровића. Стр. 648

ВАСА РЕШПЕКТ

(Наставак)

Долази један другом на вино, па се теше.

Деникола теши чика Игњу: „Видиш, вели, и ја сам био хусар, па још и на робији, па још сам ту, поштен човек.“

Деникола је у Фурији убио човека ни сам не знајући из какве накане, и би осуђен на млого година робије! Кад чика Игња дође к њему, а он изнесе вина. Чика Игња пије из чаше, а Деникола из зеленог бокала од две оке; тај бокал је још од његовог оца остао, на њему је изрезано: „Stephanus de Nikola nobilis, anno 1804.“

Када се Деникола разузури, а он натегне бокал, — па онда узме стару кустуру и на сокаку пред кућом сече дуд, псује, а деца све бегају испред њега.

Кад опет код Игње Решпекта дође Деникола, онда се тек започне важан разговор како је било некада и како је сада. „Какав је сад магистрат, а какав је био некада, вели чика Игња, негда су били сенатори као јунаци, ишли су у седнице у оперваженој долами, са самур калпаком, па златан појас, тако као што се још наши стари на контрафама нацртани виде; а сада, вели, носе фрак, калаијсан шешир, ноге као забодене две тачке, прави шнајдери. Па какви су онда судови били строги. Тако почупале се две женске, и једна оној другој витицу из главе ишчупала, и процес није дуго трајао, ни три дана, па какова праведна, строга осуда. Будући су обадве криве биле, досу-

ђено би, да се у записник стави укор изречен обадвема, а витица да буде зашивена за лист протокола, под истим бројем, и тако да се метне у архиву на сахрану, на вечиту срамоту те две бештије; а не као што сад суде ти шнајдери, вели чика Игња. Као што смо чули ових дана за онај процес због пите, где су две госпоске куће због тога десет година процес терале. Једна госпођа дала у симиџијницу питу баклаву, а и друга таку исту; тепсије су једнаке, пите једнаке, па симиџија враћајући им промени пите. Ту сад једна госпа „с увредителним речма“ пошље другој питу; увреда не само пите, него и ко је правио, и ко ће је јести, те изиђе отуда процес повреде поштења и после десет година једва се сад сврши, и те пите као што кажу с процесом коштале су хиљаду фрината“.

Тако чика Игња постаде све већма заједљив. Од сад текар на свашта је казао — „решпект“. Тако и старој газдарици, која је циљала на удадбу: рекао је, „решпект“.

У том његовом заједању тако је дотерао, те га се сви бојаху особито кад је са Дениколом у компанији, па ако су га и прозвали Решпект, сад су текар од њега имали решпекта.

Чика Игња што старији све несноснији. Једаред је љут заједљив, други пут опет посмешљив. Ако ко више троши нег што му је доходак, и прави дугове, тог испрескаче и пророче му пропаст, а сам себе уздиже, што није ником дужан, и вели да никог није преварио.

Кад би му ко опет пребацио, да има неваљалог сина, да не види трн у свом оку, одговорио би, да је он сина на добро упућивао, да га је доста тукао, и да му је очинска савест са свим умирена, и није крив што му се такав син родио.

Чика Игња могао је свог сина искупити, новаца је имао, знао је и где му је регимента, но није хтео; јер у оно доба ко се тако врбовао, и рођени отац држао га је за блудног сина, пак кад би га баш искупио, ко би сад код куће с њим владао, могло би доћи да син оца још туче.

Па чим се у свом дешперату јоште бавио? Мало надгледао економију, па читао је књиге, особито што се тиче Русије и Србије. Није ни чудо, цела породица је шовенистична, то јест, свој народ у звезде кује, и све се нада великој будућности, но увек и све редом смрт превари.

Чика Игња читао је књигу о „Наваринској битци“ о „црном“ Ђорђу, о Милошу Обреновићу; радо би слушао о Чарапићу и Хајдук Вељку; руског цара Николу обожавао је, и на дан Св. Николе увек би испио чашу и „у здравље свесилњејшег императора Николаја“ и у здравље свију баћушака, да добију Цариград, да подигну крст на цркви Св. Софије, а Србима да даду Босну и Херцеговину и Призрен „даже до морја“.

У соби у челу висила је икона патрона Св. Стевана, а пред овим опет висило је велико сребрно кандило, и кад се год на пут спремао, очитао би пред „великомучеником“ молитву, прекрстио би се и икону пољубио. И онда је куражно ма куд ишао.

Код кревета његовог над главом висио је у оквиру рукопис његовог оца, једно писмо, и то из великог поштовања спомена очиног. Даље на зиду висиле су контрафе „Винтер, Фрилинг, Сомер и Хербст“ и један велики „кводлибет“ на ком се могло видети млого чудотворних фигура.

„Е такав вам је био мој чика Игња Решпект, и сад смо се мало дуже забавили, а ја не могох још свршити него ако изволите који дан опет овде гости бити, ако вас даље интересира, верујте занимљиво је познати живот тог особењака Васе Решпекта. И ви, брате из Србије, останте оде као гост код нас, да знате код куће испричати, шта се оде збива.“

„Бе аферим, слушао бих те три ноћи, хоћу вала код вас остати, да чујем хоће л тај Васо делија постати.“

„Дакле сутра ћемо продужити.“

9

Сутра опет млади домаћин овако даље приповеда:

Тако пролазе дани и месеци чика Игњи; прођу и две

године, све у друштву Дениколе, и подобне братије. Тако прођу две године.

Ја могох имати тако седам година, било је баш „Преображеније“ као јуче, ту се баш у овој кући, овде, родбина састала, и страни гости, баш тако као јуче, па кад почеше наздрављати, клопну неко на врата, кад оно уђе један млад хусар, у потпуној униформи, чаков бео на глави, и поздрави: „Добар дан, на здравље ручак!“

То је био Васа Решпект.

Сви се гости убезекнуше.

„Ето вам Васе у госте, хоћете л ме примити, не ћете л се стидити вашег рода! Нисам ником зла учинио,“ рече гост.

Збуњени га гледају. Домаћинов син, у оно доба тако млад као ја сада, приступи му, ухвати га за руку, и каже му: „Седи, Васо, добро дошо, ти си наш, ако се отац на те срдио, не срдимо се ми.“

У колико се могу опоменути, био је јако угледан, висок, танак, вицкаст, све светло на њему.

Он седне, и прво спомене, како га отац к себи није пустио, како је најпре отишао код чича Дениколе, да овај за њега моли, да му отац опрости. Деникола је оцу отишао и јавио, ал отац не ће ни по што, не прашта; каже, да му је кућу осрамотио и стару његову главу. Деникола му је претио, да ће га он сам довести онамо, ал отац је казао да не ће ни њега пустити. И Деникола кад је њега онамо одвео, чика је већ врата и капију забравио, па вичу да се отвори, газдарица љутито одговара, да се данас више ником не отвара.

Треба знати, да је у оно доба Угарска давала годишње у „царску војску“ само 36.000 регрута, више ништа; комплетованке бивало је путем добровољаца, и хватали су на силу бећаре, и светске битанге ма откуда; добровољно су ишли протерани и непротерани ђаци, ексцесивне калфе или иначе у животу утешњени, увређени, ожалошћени момци. Регрути су били сами сељаци, паори.

Ко је добровољно или самовољно у војнике стао, а иначе

од добре је куће, ту би се кућа, породица, држала осрамоћена; такав „самовољац“ је блудни син, и као солдат прави изгубљени син, enfant perdu. Таки су обично бесни били, и од њих би зазирали.

Сад почнимо испитивати га, како је постао солдат.

Донесу му јела, па једе и прича.

Каже, како је стао, добио је десет форината „хандгелт,“ па онда га бацише у „транспортсхаус,“ одатле опет у регименски „депо,“ па онда учи се јахати, екзецирати.

Знао је читати и писати, и рачунати, и сад тако млад, па већ је каплар постао.

Васа Решпект већ је каплар.

Сад је добио „урлауб,“ да посети свој завичај, и да моли оца за опроштење.

Он је својим стањем задовољан, и кад ислужи може опет што бити од њега, то јест, вели он, ако рата не буде; ал ако рат какав букне, онда ће остати куд пукне да пукне, јер војевао би радо.

Урлауб само три дана траје, па мора натраг, па онда ће опет с регlaunch регlaunch

од њега ништа не ће бити, да ће на послетку до вешала доћи. —

Чика Игња поштен је човек, па кад он сам то каже, свет му верује; па већ сваки у напред Васу за неваљалца држи, нит га може ко одбранити.

Васа је већ осуђен, прокажен, проклет. Нема никог у вароши који добра о њему мисли, и ако није ником зла учинио; шта више, и ако га добро не познају, и то за то, јер је у детињству био не знам овакав онакав, и што га отац проклиње.

Чика Игња све дешператнији бива, и по две недеље не обрије се. Сваки дан опада. Толико имање, мисли се, а нема добра наследника, нит радости под старост, да види вредна сина, и веселу унучад.

Мисли се, на кога ће све то оставити.

Има два брата рођена, а браће од стрица, и полуссстара вас дан.

Као год што је сам он особењак, тако су му и браћа; само сваки у другој форми.

Чика Игњин отац био је имућан човек, и својим синовима је леп иметак оставио.

Чика Игња био је најстарији, и као слеме куће. Млађи до њега исплаћен је, и „све школе“ је изучио. Најмлађи је које у новцу, које у „грунту“ удовољен.

Средњи, „високоучени“ брат, већ свршивши све школе, дошао је кући, и рад је да ступи у „варошку службу.“ Код магистрата „слободне, привилегиране, короналне вароши сентандрејске“ као трећи „почастан“ виценотар, или подбележник. Страшна служба. И доиста у Сентандреји теже је било то постати, него ли у свету, па страни, нешто више, јер је овде била велика конкуренција.

Тај средњи брат, Јоса Огњан, најпре још као јурат потрошио је имање своје, које је прилично било, и иште се код магистрата за „почасног“ виценотара. Глава што може бити добра, — ал не доби, буде одбијен.

Душевним и телесним врлинама обдарен младић то к

срцу прими; огорчен, опрости се од својих, и закуне се, никад у своју варош више не ступити.

Са Сципијона речма, — ingrata patria non habebis ossa mea — оставио је своју Сентандреју, и доиста одржао је реч, није се никад више вратио, као год и многи други њени синови.

Овај брат дође у Будим, без иметка, без познанства. Сродне душе, особито у нужди, нађу се, познају се.

Не може ни овде одмах службу да нађе, но на срећу узме собу у једној кући, где је седила и свој дућан имала једна најзнаменитија, најлепша „машамода.“

Ова „машамода“ узме га на „кост,“ поче га потпомагати, и као што је имала додира са већим кућама, буде извор његове среће.

Потпомагала га и новцем, могло јој бити.

Упозна се наш Јоса са једном знаменитом, и „зјело“ богатом породицом. — Чланови те породице у Русији код „гарде“ служе.

Он оде у Русију, у Петроград. Пре нег што ће отпутовати, да пријатељици реч, ако се сретно врати, одмах ће је за вечитог друга узети.

Јоса се бавио око пет година у Петрограду, и то покрај те породице као „дворски гост.“ Онда је још Александар I царовао.

Јоса је био отворена глава, добар играч, па у додиру том стекао је неку неописану дипломатску углађеност.

Красан му се изглед ту отворио, нудили га службом; изгледи по њега изредни. Сваку понуду одбија, није рад своју отаџбину, своју пријатељицу оставити, за то добром „баћушки“ који онде ваљане људе примерно одликује, на свему захвали.

Пун знања и искуства врати се натраг, и буде одмах лепом службом у Будиму одликован.

Како се вратио и службу добио, одмах је узео своју пријатељицу за жену; прем да су му нуђавали „прве богате“ партије, он је остао својој пријатељици веран и жи-

вели су чак у дубоку старост, обоје, посредни, да им јединац не умре и породица данке омрчи.

Као сад да су ми пред очима, кад се на променади шећу. Она мајестетична дама, он такођер; чакшире беле у финим виксованим „штифлама“, без напршњака, бела кравтла, обријано фино лице, ход лаган господствен, прави дипломатски изглед; па пребачени преко леве руке госпојин шал. Баш сви су за њима гледали.

Дипломат човек, из Метернихове школе. — Његове колеге су га јако решпектовале, живео је на већој нози што но кажу.

Кућа му је у сред града, на кат, мраморни басамаци, мраморни бунар у свакој кујни, красно обиталиште, леп салон, у једној соби слике од првих јевропских сликара, у другој соби тропско цвеће, па у трећој опет саме птице, канарине, папагаји. У позоришту је његова ложа прва до командујућег ђенерала.

Кад о Божићу у цркву дође, његова бунда од куне, што је из Русије донео, све очи к себи привлачи. Тако скупоцених имао је три.

Најмлађи брат Игњин, Стеван, и то је био особењак, ал у жалосној форми.

Прохујао је мале школе, па даље није хтео, ал га отац није дао учити, но остаде код куће, покрај Игње.

Кад је Стева момак био, проводио је своје дане у лудо. Није ништа радио. Био је леп; образи су му били фини, нежни као у какве девојке, и то му је шкодило. Девојке су грамзиле за њим; изредан играч, понајвише је време у женском друштву проводио, обичаји су му женски, мекушни.

Кад се хтеде женити, оно јагма за њим; свака је мислила, благо оној, која ће га добити, чика Игња није био леп, нити се за њега грабиле.

Стева кад се жени, паравно да се мора оженити себи равном, т. ј. кокетом. И доиста оженио се лепом девојком, добром играчицом, кокетом, све као што је он, и тако немарљивом газдарицом као што је он.

Таман пар људи, кућу да упропасте.

Игранке, балови, светковине, шале, то је био њихов посао, а код куће, све се наопако промеће.

Сва три брата, један с другим нису говорили. Узрок је томе као обично, деоба.

10

Васина регимента одмарширa у Пешту, у „логор."

После „логора" та регимента не врати се на пређашње место, а то је било далеко, већ добије друго ближе место за „штаб," и Васа дође са његовим ескадроном у једно село, са свим близу Будима на штацију.

Сад улучи прилику, па иште и добије урлауб на неколико дана у Будим и добије га.

Дође у Будим и престави се свом чика Јоси. Живог изгледа, „феш," млад каплар, допадне се стрицу; задржи га као госта, каже му, да кад год дође на урлауб, да остане код њега у квартиру, да се добро влада, а он ће за њега распитивати, и ако заслужи преко пријатеља „командиренdера" препоруку израдити.

Тако је Васа више пута у Будим долазио.

Једаред чује да му је отац умрьо.

Сиромах чика Игња допста из дешперата умре.

Васа то јави свом обрштару, каже да има после оца наследити. Регимента по реду заузме се за њега, пише магистрату, и пита за наследнике. Магистрат одговори, да је Игња Огњан умрьо без тестамента, а оставио је после себе јединог сина Васу Огњана, па још у поруци и то дода, „да је оставио сина, који је већ у детињству због неваљалства од оца прогнан, да је то целој вароши познато и да је непоправим."

Када то Васа чује, крв да му се смрзне; баш судба га гони. Шта је могао он магистрату сметати.

Има таквих људи, које судба од постанка гони и готово људи их нагнају да буду рђави. Тако Васа од постанка нема мира; гонио га отац, гони га цео свет. Отуда увукла му се у црте лица нека необична озбиљност, исте-

сапа туга и огорчење. Никад од како га знам не видех, да се насмејао. Шта? — ни да се насмешио.

То се у регименти, а нарочито у његовом ескадрону прочуло. Како би најмање што фалио, одмах би га претпостављени укорио, да је окорео тврдоглавица, и „непоправим,“ баш и да није тако било. То је Васу јако болело. Већ у младости навукао је неку црту дешперата, у том дешперату дао се кад-икад и на пиће и на карте.

Од његове регименте доћи ће једно одељење у Будим, на „фајерпикету.“ У том је одељењу и Васа Решпект.

Сад је Васа Решпект у Будиму.

Посети кад-кад стрица. Овај га добро прима, и по некад обдари га.

У граду је седио гроф К. „зјело“ богат. Имао је тај гроф једну лепу собарицу да јој је пара требало тражити.

Била је од јаке куће, али у првом васпитању поклизнуто. —

Од степена до степена, од куће до куће, из руке у руку, дошла је до садашњег стања. Иначе није јој ништа фалило, само што је носила титулу „собарица.“

Васа начини познанство с том собарицом. Звала се Матилда.

Васа и Матилда, каплар и собарица, кад се шећу, изгледају као два пеливана.

Васа мисли да је срећан, добио друга у свом очајању, и доиста дао би живот за њу.

Боље би било да није дошао на „фајерпикету“, да није никад Матилду видео.

Матилди се добро води. Васи додаје новаца. Васа не пита откуд тај новац; шта се то кога тиче. Васу је обузела страст картања, која је толикима имање, здравље, част и живот одузела.

Отпутује гроф са породицом у купатила. Остане код куће стара грофица његова мати, са пар чељади, и са Матилдом.

Грофова породица имала је много злата и драгог камења у великој вредности, и то у последњој соби.

Матилда нађе на кључ који све то отвара, извади драго камење, покида шкриницу у чем је све то лежало; још на врати истави браве, да се чини канда је ко на силу ушао и покрао. Грофица је нешто глува била, а ноћу је учињено.

У ту собу чељад нису одлазила. Сутра дан још је било толико времена те драга оде Васи, и замоли га да он то чува.

Васа прими све то на сахрану. А како не би примио младић од двадесет година таково што на сахрану из руку такове виле Равијојле, такове Сирене.

Матилда још онај дан јави старој грофици, да је брава од собе, где се драгоцености чувају, откинута и обијена. Кад онамо грофица, има шта видети: обијена, скрхана шкрина а драгоцености нестале.

Подиже ларму, дођу од полиције, позатварају чељад. Чељад засведочише alibi, то јест, да ону ноћ нису ни спавали код куће; пусте их, а сумња паде на Матилду и затворе је.

Паде сумња и на Васу, јер се готово сваки дан онде у кући показивао.

Матилда заплашена баци кривицу на Васу, то јест, изрече могућност такову. Затворе и Васу.

Из Матилдиног изрека, и подударних околности, а можда што се сам Васа није знао ил није хтео бранити, осуђен би Васа Решпект на дванаест година робије.

Васа Решпект је осуђен, издржао своју казну, и умрьо. И то дело остало је као психолошка загонетка код свију који су га познавали.

Може бити да је невин. Силна љубав према Матилди начинила га жртвом за спасење Матилде. Васа је био од тог калибра, да је то могуће.

Васу мало су још у вароши познавали. Матилдин

бурно прохујан досадањи живот налик је, да је Матилда тај злочин учинила и на Васу бацила.

Тај злочин је у вароши велику узрујаност проузроковао. Публика већином кривицу баца на Матилду.

Пред моралним судом ствар та није ни дан данашњи на чисто.

Доста то, Васа постаде робијаш.

Па робијаш без оца и мајке, без брата и сестре, да га свесрдно оплачу.

А шта ради Аница?

11.

Чика Игња нагло је умрьо, као што рекох без тестамента; газдарици су нешто исплатили, а и Аници очи замазали. Сво имање су му продали, и новац метнули у сиротињску касу.

Кад је Васа постао хусар, нико га тако није жалио као Аница. Увек је о њему распитивала.

Кад је Васа споменутог преображења овде био, заборавио је за Аницу, није о њој распитивао. А она сирота дошла је крадом амо у кујну, па кроз прозор Васу гледи, а сузе брише.

Кад је Васа на поље изишао, у тој пратњи није Аницу приметио, а она се стидила ословити га. И ко му могао то у оној забуни замерити; особито Аница је била још дете кад је Васа кућу оставио.

Код Анице клице љубави проникле су још у детињству на спрам Васе. Из сажаљења израсла је љубав. Она је Васу из срца љубила, као што тек може бити.

После смрти чика Игњине Аница мора у службу.

Чује, да је Васа у Будиму.

Иде и она у Будим — у службу.

Лако јој било наћи. Висока, красног стаса плавојка, бело лице, азурске плаве очи, златна коса, умиљате румене усне, све је само препоручивало. А и вредна је била.

Кад доби службу, у недељу шета се, гледи на солдате хоће л Васу угледати.

Васа у галами протискује, ал већ издалека око драганино примети драгог. Да, Васа је њој драги; међ сузама је она њега својој души, свом срцу приденула.

Позна га, притрчи к њему. Он је тек онда познаде кад му се исказала.

Ал се Васа онда још са Матилдом поносито шеташе, па поздрав тек хладнокрвно отпоздрави, метнув јој руку на главу, па са „Анице шта радиш?“ даље оде.

Матилда је мрко погледи и пита Васу, ко је; он каже, да је служавка и код оца одхрањена, и са тим би крај.

Васа, не да је презире, но није му на памет пало да је Аница своју негдашњу срдачност у љубав претворила.

Аници је опет жао, што је Васа тако хладно предусрео. Гледи дуго за њима а очи јој се влаже.

Кад год би га на сокаку видела где на коњу језди, увек би стала и на њег гледала, и ако би је приметио, клањала би се. У касарну није хтела ићи; стидила се, о толико већма, што се он од ње клонио.

Није знао Васа, какав бисер љубави и оданости у њој лежи.

Но није дуго трајало, и пуче глас о Васиној несрећи. Чула је и сирота Аница.

Њена љубав нађе себи пута и преко тамничара, к сужнику, робијашу.

Васа је прави робијаш. Чами са осталим несретницима у „казамату,“ плесниво робијашком лагуму.

Какав је жалостан робијашки живот!

Тамо око „београдске капије,“ тамо су ти лагуми.

Па какви су ти лагуми?

Мрачне јаметине, влажне; кроз гвоздене решетке светлост продире тамо. Па змије, гуштери и јакренови. Кревет му је влажна слама.

Видиш робијаше како гмижу; жута, зелена, подбухла лица; очи тамне, угашене; па ногама вуку им се ропски ланци.

Тако сад Васа, живостан младић од двадесет година

извлачи се из „казамата;“ на њему робијашко руво од дебела сукна, страшан синџир на ногама, а он још поносито, јогунасто главу горе држи.

И стрицу је његова несрећа велики удар задала. Он у општем поштовању, а синовац му синџир носи, па још за што, због великог злочина. И сам није на чисто, је л доиста крив, јер је учин јако заплетен, о толико већа жалост, а срамоту тешко је скинути.

Ја сам онда ишао онде у мале латинске школе. Чуо сам за његову несрећу; ма је крив ма није, мени је било жао.

Робијаши морали су грубе послове извршивати. Видим једаред робијаша прате два солдата, он у среди, путуња на леђи, иде на чесму да воду граби. Кад напуни путуњу а они опет натраг. Ја станем пред њега и понудим му десетак, што сам прескрбио. „На браца Васо, узми! Ја сам твој братац Војко.“ Погледа ме оштро, пољуби новац, и тек ми рече „Буди добар,“ па даље. Солдати допуштају робијашу милостињу давати.

„Буди добар,“ из уста једног робијаша, који је због злочина на дванаест година осуђен, страшно штогод. Никад те речи заборавити не ћу. Нисам веровао да је он таково зло учинио.

Деца су ми у школи пребацивала, да имам рода робијаша, ја сам га из петних жила бранио, нит сам га се онда, нит после икада постидео.

Свецем робијаши пуштени су да иду у цркву, дођу у пратњи у цркву, ту је иВаса.

Стоји у синџиру управо као укопан, висок, танак; ситних образа, танки мали брчићи, црни као зифт, црна коса, лице бледо, очи мрке, ал оштре да те пресеку, руке прекрштене. И сад канда ми је пред очима. Очију нисам са њега скидао.

Кад је крај служби, у порти стану робијаши у ред, па им деле милостињу. Кад ко пружи милостињу, он руком руку одбије, и дародавца мрко погледи. Већ га после знали, па нико му није ни пружао.

Само би од мене примио; ал му ја нисам у цркви

давао, нег на сокаку, где нас нико не види. Но и стриц му шиљао сваког свеца и колача и новаца, и то само свецем иначе није било дозвољено.

Тамничар је строг човек, ал Аница упозна се са тамничаревом ћерком; од своје мале плате, и што је још код куће скуцкала, дарује тамничара и он пусти је Васи на разговор, а да му преда потајно донесене му ђаконије и коју пару.

Сад тек трезни се Васа; увиђа, какво је благо имао, и какво сад има у Аници. Сам се на себе једи, што тако доцне познаде скроз Аницу.

Једаред на само исприча јој сву своју патњу, а она опет своју жалост и тугу. Каже му, да јој тешко пало што није хтео с њом ни да се разговара, да је она њега још кад је био код куће волела.

Васа је са свим тропут, седи на креветној слами, Аница до њега; ухвати јој десном десну руку и заклиње јој се живим богом, да ће је узети ако се једаред из ропства ослободи.

Ропска заклетва, у тамници млого важи.

Аница се опет њему закуне, да га никад не ће оставити, ма шта од ње и њега било.

Тако је Васа све изгубио, ал добио је Аницу верну другу, најбољег пријатеља. Она му је била све.

Тамо где је Васа био у тамници, у околини је диван предео; ал и тај диван предео покрај тих тамница̂ постаје смутан.

Тако једног децембарског дана шећем се онуд не би ли случајем Васа из тамнице изишао, да му дам коју пару. Пада снег, чавке, вране, те тамничарске тице, над главом гракћу; све мутно,падају ми на ум жалосне мисли. Недалеко је одавде пијаца Св. Ђорђа, где је Матије краља брата Сибињанин Јанка син, Владислав, погубљен, што је у Београду грофа Цилског Улрика, зета Ђурђа Бранковића, убио с дружином. Ту су погубљени још млоги други, све за слободу, као хедерварски Конт од краља Жигмунда.

Вратим се опет, ал врата се тамнице не отварају.

Смућен вратим се кући, и уз пут дам пару слепој просјакињи, за ослобођење Васино, и с тим ми срцу олахнуло.

12.

Умре тамничар, који је истина био строг, ал ипак Васи је чинио многа добра. Много пута да се таково што се сазнало, био би и сам затворен.

Дође нов тамничар не строг, но баш немилостив.

Нека страшна неотесана људина, на прсима златна и сребрна колајна, и крст „Kanonnenkreuz“ од липиске битке.

Дошла је строга наредба, да морају робијаши учити занат.

Један робијаш, абаџија по занату, тај ће их учити абаџилуку.

Васа неће да учи, коморати се једе. Један оптужи, денунцира Васу тамничару. Тај је обично оптуживао.

Јаростан тамничар изгрди Васу под формом укора, и каже му, да ће страдати ако се усуди још од посла отимати.

Васа дозна денуцијанта робијаша. Нападне на њега са таком жестином, и поче га гњавити да душу испусти. Остали не могу да помогну гњављеном робијашу; не сме нико да приђе Васи. Он једном ногом клечи на прсима душманину, левом га руком држи за врат, а десном прети осталима. Робијаши почну се код врата решетке дерати за помоћ, јер Васа ће камарата да удави.

На вику дође тамничар са стражом, и спасе робибијаша. Да доцније дође, — био би удављен робијаш.

Жестоки тамничар дигне штап, па поче по Васи ударати, но Васа ђипи као рис, не промишља се, но одмах тамничара за прси, па га онда с ногу превали, и поче давити. Да не би страже, не би тамничар више жив изишао. Робијаши га не би одбранили. Стража поче претити Васи да ће одмах дешаржирати ако не пусти, ил ће га бајонетом пробости. Стража је познавала дивљег тамничара, па није

рада Васу без велике нужде да утамани, а толико мање, што је тамничар био нападач, што опет није у реду.

Васа добије каштигу. Какву? Нећу ни да спомињем. Но и тамничар је добио велики укор, и једва те га није и што горе постигло.

Васу затворе у један лагум самцата, једно да не удави каквог камарата, друго за каштигу да остане самцат.

Васа је забележен у робијашком протоколу што се тиче владања као „непоправим,“ „incorrigible,“ ал није морао абаџилук учити. Махнули су га. Васа то и воле.

Васа је тако задовољнији. Он нема ни опако друга ни пријатеља, осим Анице.

Ал Аницу нови тамничар Васи не пушта. Кад дође, отера је. Она му тек на сокаку може што додати, кад га стража прати, а тамничара онде нема.

Васа опет жалостан, што Аница не долази. Зна да је тамничар не пушта, зарече се осветити му се, ма га шта коштало. Прилика ће доћи.

Васа у тамници од дуга времена прави прстење, ланце и минђуше од коњске гриве. Један хусар, на његову молбу, ишчупао му из репа његовог милог парипа „бећара“ длаке, па је од ње начинио Аници минђуше, ланац на врат и прстен. И мени је начинио прстен и ланац на сахат, и својим негдашњим камаратима такође. Ја сам волео тај мали поклон, али Аница не би га дала ни за драго камење.

У самоћи тако, кад му се и то досади, а он је научио једног миша да му са длана хлеб једе. У тамници има доста мишева и кад спава, трче му преко образа. Тај његов миш научио се баш онда појавити, кад Васа једе; био је са свим препитомљен.

Па онда опет имао је великог паука крсташа, који му је долазио, и тако би му по руци и прстима трчкарао. На његовој паучини остављао га на миру, и гледао би га како муве и бубе хвата. Кад га паук чешће обилази, т. ј. посећује, боље је воље: видеће Аницу и нешто ће му пружити, то не фали.

Па опет из дуга времена на ново плете ланце и прстење. Од крпа и штрапге и пар клинова начини као љуљашку, па ту седне, баш до решетке куд зраци продиру, да може боље видети.

Тамничар је знао и за миша и за паука, и за прстење. Учиниће он да Васи преседну мишеви и пауци. Тамничару је срамота било, што га је један робијаш гушао и гњавио; он, поседник двеју медаља за храброст и липиског крста, јунак од Липиске, то не може тако оставити но мора се осветити и то јуначки.

У једно доба отиде у лагум Васи, сам без страже, у намери да се с Васом потуче измеђ четир ока, или управо да га туче.

Откључа врата, уђе, а Васа баш даје хлеба мишу. Миш кад види тамничара побеже. — Тамничар пљесне штапом Васу по руци, покида паучину и љуљашку, оскочи па штапом ожежи Васу. Васа скочи, па онда одбије руком ударац, и јуриш на тамничара. Сад се почну борити. Није имао тамничар времена ни сабљу да извуче. Једнако се гушају, тамничар је јача храбра људина, кад-кад дигне Васу у вис, да га о земљу тресне као јаје, а Васа тапак, еластичан, извуче се, ногу од земље одбије и на послетку тамничара свали. Сад га из шака више не пушта; клекне на њега и дави га. Тамничар риче као вô, удавиће га. Опет дотрчи стража и избави га.

Васа опет буде кажњен, али би кажњен и тамничар, јер се видело, да је он био опет нападач.

Овог тамничара преместе, дође други.

Овај је по Васу био млого бољи. Чуо је каква чуда праве с Васом, па се махнуо тиранског поступања, па је саветом Васу настављао. Сад може по некад њему доћи и Аница.

Васа се мало опет смири.

Страстан карташ, нема сад ни с ким да се игра, али опет увек има код себе пăк карата, па их разбацује. Карташу је лакше тек кад види карту.

Радо је метао на „лутрију.“ Колико је пута добио „амбо“ ни рачуна нема, а добио је и један повећи „терно“ од шест стотина форината. Нешто је дао од тога госпођи тамничарци за њену и мужа јој доброту као подарје, нешто себи задржи, а оно друго да Аници, да нешто за себе употреби, а оно остало у сахрану узме.

Васа није био жељан новаца, још је он по где којем робијашу делио, особито који је имао деце.

Ма да је у ланцима али је по улицама ишао слободним лицем; сав га град познавао, и млоги би га сажаљевали.

Тако проводи Васа у тамници дане и године.

Највећи терет лежао је на срцу, на имену његова стрица, чика Јосе. Можда би му како год за руком пошло да га одавде каквим упливом у други какав град преместе, ал онда још горе; у случају каковог Васиног изгледа овде може коју добру реч прословити, али на даље тешко је.

Но сад да видимо, док се Васа тако пати, шта други раде. —

13

Споменуто је да је чик Игња умрьо. Оплакала га родбина и Деникола. Био је сиромах поштен, ал особењак, и много је узрок Васиној несрећи, а због тога и сам је био несретан: у жалости, без искре наде умрьо је, — куд ће горе?

Сад да видимо шта је са Стевом.

Прве године добро пролазе; већ има и двоје деце, мушко и женско.

Стева и госпа му нису Игњине форме, они све на веће теже. Узели су за мустру чика Јосу и његову госпу. Ништа се не заслужује, само се троши. Па се више троши нег што иметак доноси.

Све једнако капом ветар тера, све у шали живот проводи. Нико њима није раван. Живе као два голуба.

Али настану рђаве године почну дугове правити, и опет ни једно не ради; нит он прискрбљава, нит она чува. Он цело после подне у кавани, а она по „визитама;“ још није хаљине износила, већ их собарици поклања.

Деца све у свилу обучена, као папагаји, на ваздух их не пуштају. Држе се као какав „принц“ и „принцеза.“ Већ знаду шта ће син бити, и за кога ће се кћи удати. Син ће бити „владика,“ ако га срећа послужи и митрополит, а кћи ће поћи за капетана млада, који ће сигурно постати ђенерал.

Доктор и бабица су увек онде; он уђе, она изиђе.

Опет се праве дугови и живи се обично галантно.

Но подигне се један, други кредитор, дође се и до „егзекуције.“

У оно време могло се помоћи и донекле и против егзекуције, а то је била „резистенција“ правосуђа, феудалан остатак. То је у Мађарској овако ишло. Дође егзекуција да попише и процени, на лице места. Оптужени, који треба да плати, узме судца испод пазуха за руку, па га изведе на поље; али ако овај неће да иде, а он га избаци заједно с адвокатом тужитељевим.

Судац опет јави то вармеђи, а она одреди „brachium“ т. ј. оружану силу, пандуре или солдате, па ако је оптужени јачи, има млого слугу, он и ове отера, па се опет иште помоћ, и таква егзекуција кад-кад трајала је и по пет година; али на послетку сломи се осовина дужнику, јер на послетку опет све мора са грдним трошковима платити. —

Наравно такав дужник морао је имати адвоката, свог „фишкала.“

И Стева је имао једног таковог фишкала, звао се „Бабоња“ и био је од „тренчинске столице.“

„Зјело“ паметан муж, латински је говорио као Цицерон. Како дође каква егзекуција, а Бабоња је већ ту, па Стеву научи, а Стева опет судца под руку, па с њим на поље; произвео „резистенцију,“ а судац се после и сам смеје, и кад се састану, они заједно једу и пију.

Кад Бабоња дође, онда је увек трактација.

Кад је какав адвокат из Пеште морао ћи у Сентан-

дреју на егзекуцију, тако му је било, као да иде у Африку, и који се одважи тамо, тај је адвокат јунак.

И покојни чика Игња, кад Стева није хтео да престане на то, да он, т. ј. Игња, остане у наследству веће куће, извео је такође судца испод руке, и довео је дунђере и зидаре да тестеришу куће на две поле и тако његова остаде, јер се на то измириште.

Стева је и сам по нешто продавао, и што но кажу „рупе запушавао," т. ј. нешто отплаћивао, али је већ било доцне.

Тако је то трајало петнаест година; лепо се живело и процеси терали. Но сад је ту крај. Не помажу већ „резистенције." — Продаје се једно за другим, само је још остала једна кућа, у којој живи. Бар да хоће она остати.

Дође и та кућа на мунту.

Стева се и сад у Бабоњу узда, да ће мунту покварити. —

Бабоња је био од те сорте адвоката, којима је доста два-три процеса, те да могу од њих живети.

Дође дан мунте. Ту је и Бабоња. Већ је друга мунта.

Кућа се мунта и прода. Бабоња судцу преда писмен протест.

Стева се још нада, да ће му кућа остати.

Ручак ваљан за Бабоњу справљен.

Бабоња добро руча, добро вино. Стева је од своје родбине вино добио.

После ручка дигне се Бабоња да иде, и иште мало новаца. Стева ни сам нема, па се извињава. Бабоња незадовољан полази.

При поласку Стева га ухвати за руку, па га пита: шта ће са том мунтом, са тим његовим протестом бити?

Бабоња уз пут одлазећи рече му: „Кроз двери си пришел, кроз облок пројдеш." То ће рећи толико: кад си наследио, ушао си кроз врата, кад те промунтали, бегаћеш кроз прозор. Бабоња оде и не ступи више у кућу Стеванову, која већ и онако није његова.

Дође време да Стеван из куће излази. Не ће. Купац га са „брахијумом“ избаци.

Сад Стева нема ништа, осим покућанства.

Узме квартир. Родбини досађује, виче: „помагајте!“ Родбина нешто помаже, али ко ће трута хранити? Престане и то.

Па Стева је добио за време процеса још три девојке, а син добије коништак и остане још у детињству хром.

Има људи и жена, који међу собом буду и у нужди једнаки и једнако стрпљиво нужду сносе. Но има опет таквих, који ако су пре добро живели, а осиромаше, одмах се међу собом кошкају и кољу. То су мали духови, па их има доста и у највећем сталежу, као год и у најнижем што има, који чвршћом душом нужду подносе.

Стева није био од оних духова, који нужду стрпљиво и срчано сносе, па ни његова Катарина.

Док им се добро водило, ту је једно другом тепкало: она њега звала „Штефка,“ он њу „Катарина-материна,“ па где год се сусретну у кући, у соби, свуд се гладе, глоцкају; она њему намешта косу, навија му бркове, он њој закопчава хаљине, витице јој у склад удешава, и то је све тако трајало донде, док нису натрашке пошли.

Сад се Стева и Катарина у нужди почну кошкати, инатити, и једно другом несрећу пребацује.

У браку како видиш да се кошкају, или је од које стране мањкање или недостатак љубави, или немају новаца; тако ћеш у где којој кући познати да немају новаца, како чујеш кошкање.

Катарина пребацује Стеви, вели, камо срећа да није за њега пошла, кад није кадар жену издржавати, „могла сам се за бољег удати;“ а он опет вели, камо срећа да се није никад женио, или да је узео ма како просту само чуварну; он је имао имања, али Катарина није знала чувати. —

После је није више ни звао „Катарина,“ већ „Ката,“ а она њега не зове „Штефка, „већ „човече.“

Деца дорастају, а нужда све већа. Овако се дуже живети не може.

Он би тражио какве службе, али није ни за шта; и да нађе, не може такву добити да породицу захрани.

Стева почне из куће ситнарије продавати, па иде у биртију; пропио се. Узајмљује од оних, којима је он некад бацао, но и они га после одбију.

Жена не да из куће продавати, у кући сад крв и нож.

Жена га пред светом оговара, да је кукавица, да је свему он крив, са тим је мисли се, она извињена.

Стева долази кући после по ноћи и пред зору, виче, лупа; деца се пробуде, јаучу, моле. Она се пусти у коштац, и потуку се. Он њој ишчупа витице, она њега изгребе. —

Он оде и не врати се кући; она оде родбини својој и покаже кроз плач ишчупане витице, они је наговарају да не живи с њиме, а она се зарече да доиста неће више.

Ето лепог Стеје, гласовитог играча, и лепе Катарине! Све је сад пропало: и лепота, и част, и имање!

14

Катарина је била одважна и отворена женска; да је свој природан дар употребила, не би пропала кућа.

Добије нешто помоћи од своје родбине, остави своју варош и пресели се у Пешту.

Но шта ће сад са четворо деце без ичега?

У нужди развио се њен „жени."

Треба лаким послом заслужити и опет живети.

Оде у грчке куће, код великокупаца, који са свилом раде. —

Добије посла да мота свилу. — То се на фунту израђује.

Хроми син већ је двадесет година, хром, али добар, вредан и паметан деран. Једна кћи, најстарија од осамнаест година, једна од петнаест, а трећа најмлађа од дванаест година. Све могу радити, свилу мотати.

Њих четворо и мати пета, много се може урадити, може се живети.

Сад сви приону послу и почеше честито живети, особито син као црв је радио, један за двојицу.

Деца се звала: Петар, Катарина, Милка и Марија.

Тако мотајући свилу могли су поштено живети, само да није ђаво у два лица ствар кварио.

Катарина била је вредна, окретна, али мало каћиперка. Кад се удала да се тако окретала од почетка, боље би било. Донекле је све добро ишло.

Када се опет новац по руци преметао, као да је ђаво у њу ушао. Није доста што је добро на крај излазила, него се бацила опет на неки нобилитет.

Била је поносита са својом женском децом, особито са Милком, — Емилијом. Са сином Петром била је иначе задовољна, јер готово он је највише радио, ал је здраво жалила што је хром. Док је мањи био, не једаред је рекла, да га хоће бог примити. Таква лепота, као што је Катарина била, да добије хрома сина, то јој није ишло из главе. Сад кад је спала на њега, онда је био добар; али тек Емилија била је прва.

Петар ил је свилу мотао, ил је спремао. Имао је и мали дућан, бакалницу, продавао је дуван, луле, шећер и друге ситнарије и све је држао у красном реду, да је знао где свака чиода лежи.

Мати кад донесе новац, Петар planује где шта треба уложити, купити, и не једаред је матер одвратио, да не купи ову или ону луксузну ствар; не једаред је одвратио матер да какву баклаву питу не направи, јер је мати волела посластице, а он је био чуваран.

Ал бадава, матери Емилија па Емилија.

Ал и јесте била врашко девојче та Емилија. Стас, мало виши од средњег, али фино опругласт, онако као што бива код девојчица у првом периоду младости, пуна, а у струку танка, па опет пуна па опет ужа; ножице тапке и узане, ал пуне и повисоке, па витка, — цео стас онаки,

као што Арап газелу спева, а лице бело, као у пенородне Венере, млеко и крв; образи полудугуљасти, са две јамице; усне као јагодице, а у куту мале чаробне рупице, рупица и на малој брадици; очи сиве и умиљате; обрвице танке и нежно завијене; коса плава у зеленкасто се превија. Чаробно створење!

До душе морала је сваком у очи пасти. Свако, ко је види, загледи се у њу, особито белоћа лабудска сваког је као центом у срце ударила.

Кад је ишла с матером, увек спуштене очи, не сме у свет погледати, сваки као асас на њу гледа.

Емилија није на матер личила, већ на оца, прем да је и мати угледна женска била. Сад је већ прешла славу своју, очи су јој већ мало упаднуте, али њена црна маст, изазивајући поглед, жешће понашање имало је још нешто примамљивог.

Сваки Емилију хвали, била је и паметна девојка.

Већ има и просилаца, ма и преко реда и то ваљаних људи: један трговац, један гвожђар. Петар каже да је да, мати ни по што. Вели, прво да је врло млада и не да је преко реда пред старију сестру, друго лепа је, паметна је; даће је да се још изучи, па бог зна какве партије још може правити.

И доиста да̂ је да се учи. И на шта је дала? Дала је код „машамоде,“ да се преправи за „модистку,“ ако до нужде дође, да може живети. Хајд нека. Па онда је дала да учи играти, нека и то; ал дала је да учи од једаред и гитар, и хегеде, и певати. То је већ млого и излишно.

Емилија је имала леп таленат и за годину дана све је научила.

И док је све то учила, мати је правила познанства, само да Емилију што боље на углед стави.

Мати води већ Емилију на бал, са другом сестром. Бадава је Петар одговара да то не чини, да је то за Емилију рано, и да јој с тиме сујету улива.

Мати га не слуша.

Сад настаде Емилијино златно доба.

Први пут дође на један редутски бал. Може се рећи да су се баш за њом отимали. Дође на други бал, већ је припозната лепота и играчица. Дође јуристански бал, Емилија не сме фалити. До тога је дотерала, да је већ и „соло“ играла. Свуд јој пљескају на игри, јуристе да се помаме за њом, прате је из почасти с бала кући.

Емилији није више требало, она је у седмим небесима. Мати је сад не би дала ни за каквог трговца, ако тек није мали милионар. — И доиста Емилија била је на врхунцу сретног изгледа; ал сујета, та кога захвати, мори га као куга. Сад јој већ не требају ни трговци, ни јуристе: њене очи бацају се на кавалере, на богаство и високо племе.

Петар са сестрама једнако ради и лепо заслужује; и чика шаље девојкама новчану припомоћ. Могу се лепо, елегантно носити. Шта више треба једној младој и лепој девојци? Онда је њен цео свет. Кад се улицом шеће, кад покаже свој вилински створ, на бела рамена спуштене бурмасте косе, стане и онај па је гледи, који иначе за годину дана поглед на женску не баци.

На променади свако око на њој почива, сваки распитује чија је, а мати од милине све расте, смеши се кад од пола увета чује лепу реч за Емилију, и шетајући се сажаљив поглед баца на ружније и скромне девојке.

Већ је бољи кругови друштва познају. И у позоришту је звезда Даница — Емилија; наравно да иде у позориште.

Већ знаду и чија је кћи, зна се да је сирота девојка.

То је Емилији јако шкодило. Не би јој шкодило, да је мати није тако на високо дизала, ал то је на њу сенку бацало.

И јест, чудна је то ствар, кад свет види једну младу лепотицу да се носи као прва дама, а дозна се да је сирота; с тим млого губи.

И свака таква лепотица дође до свог врхунца, па онда — ил лево, ил десно, ил стрмоглав!

Чика Јоси није се допадало, што је мати Емилију

тако подигла, а и онако за матер није много марио. Жао му је било сироте девојке, а толико више, што је на себи носила са свим оригиналан тип његове породице.

Хоће да је уда, долазе к њему ваљани људи и препоручују се за Емилију. И ону двојицу је чика послао, но матери је то све мало.

Чика види да то не ће на добро изићи, па једаред за свагда поручи, да је мати за честита човека ког је он препоручио уда, ил не ће више за њих да зна.

Мати не попушта. Чика укине сваку припомоћ. Матери ни бриге.

Мати кад откуд кући дође, ништа друго не приповеда, него како Емилију хвале.

Емилија је код куће ослобођена од кућевних послова. Обуче се, па гитар или егеде у руке, па свира. Па онда опет гледи кроз прозор; какав познати кавалер на коњу пројезди, па је поздрави. Било је и непознатих, па су је поздрављали, само да се могу упознати. Нема опасније за младу девојку, нег кад је извичу да је лепа. Онда је све код огледала, једнако се намешта и сама себи се највише допада. И никад јој не падне на памет, да лепота пролази, дође болест, дођу године и набори се лице. И већ то у природи лежи да доцније доба не пада на ум, јер би иначе још пре остариле.

Емилија је готово сваки дан у свили и кадифи обучена; ако није у свили и кадифи, ипак је на њој каква скупља материја, него обична.

Чика Јоса пошље опет једног ђувегију за Катарину. Мати Катарину, премда је њено име носила, није волела као Емилију.

Да Катарину, за једног малог трговца. Чика јој нешто у име мираза поклони.

Сад чика још последњи пут своју доброту да покаже заиште Емилију к себи, да је он чува и уда. Мати се не да осолити, каже, ко ће Емилију, тај мора и матер к себи узети, па и Петра и Марију.

Све све, али ко би матер узео, кад је бурне нарави; особито чика, који је научио са дипломатским углађеним људма живети.

Сад се њих чика са свим махне. Он је баш то и хтео, да из материних руку девојку извуче.

*

Како се Катарина удала, већ је у кући теже ишло. У почетку сви су радили, њих петоро. После је престала Милева радити, сад опет Катарине нема. Мати опет слабо ради, иде по кућама познанства правити, и да чује шта се о Емилији говори. Дакле ради само Петар и Марија. Четири руке да издржавају пет душа, много је. Чика ништа не шиље.

Већ почну у кући натезати. Петар каже матери да понуде Марију чики, можда ће је примити, па би се ваљда и на остале смиловао. Мати не ће, пркоси. Шта више једнако грди чику и стрину, како не ће да је потпомажу, да је то срамота. Не само код куће, него и изван грди их. Све то стрина чује.

Мати Катарина била је као што је споменуто, одважна, решителна и знала је ствар покренути. Кад су пропали, то је лепо било од ње, да се у нужди са толиком децом знала наћи; али бадава, код ње је била та погрешка, као код многих других по свету: како се мало опорави, како боље пође, одмах почне што но кажу „беснити,“ па се опет замрсе конци живота.

Петар и Марија не стају с послом, у кући све на мањак иде, нужда се већ почиње осећати.

Да упрегну и Емилију у посао, опет би боље ишло, али од тог нема ни разговора.

Треба Емилији „по сезони“ нових хаљина, не може се. Мати жива да се изеде. Мати купи излишне ствари и сиромах Петар да свој нов капут матери, а она с тим „потајно“ у заложну кућу, па донесе новаца. Емилија мора имати опет нове хаљине по најновијој моди.

Али и то дуго не траје, а сиротиња се не може притајити, као год ни кашаљ.

У кућу слабо је ко долазио, мати је на то врло пазила, и кад би ко у кућу долазио од њене воље, тај би морао бити „кавалер."

Из трговине, откуд су свилу за мотање добивали, покушали су где који момци да праве познанство. Ко зна, може бити да би ко срећу донео. Мати је сама ишла са девојком у дућан по еспап, Емилија никада, мати јој не да, а ни она не би ишла по еспап, који све њих храни. Емилија не ће ни за „калфе" ништа да зна.

Дођу трговачки момци на „визиту" и незвати, кушају срећу, Емилија их хладно прими; они се морају са Петром задовољити, који их усрдно прима.

Још дођу једаред дваред на визиту, а Емилија је у својој соби затворена, чује их а не јавља се; мора свирати, вијолину штудирати. Један од њих клопне да уђе, а Емилија извињава се да не може. Фумигира их.

Овима више не треба, отиду, али више никад се не сете да дођу.

И то је целој породици јако шкодило.

Они се сад са свим друкче према њима понашају. — Кад мати дође у дућан, по еспап, или исти прерађен натраг донесе, сви хладни према њој. На мери не сме ни једна длака фалити, а пре по који лот, — и кроз прсте се гледало. И то је било на штету.

Па онда почеше их мало и претресивати: какав је то нобилитет? Каква је та фрајла Емилија „дама" да не прима момке из „велике трговине," који ће такође временом „велики" трговци бити? Па онда још и то се знало, да и чика више не потпомаже и тим вам је кредит смањен. Емилија већ стекла непријатеља.

Емилијино понашање истина није било лепо спрам тих момака, али у положају на жалост њеном доследно. — Питаћете, како то?

Мати је Емилију навикла на ту мисао, да она мора

какову „већу“ партију постићи, од трговаца, који су још „калфе.“ По томе морала је избегавати и сенку, а да се са „калфама“ не разговара, да се таково што не прочује. И у томе сама себи доследна, није волела када су је калфе на јавним местима, као променади, позоришту, поздрављале. Отпоздрављала се тако, као да се то ње и не тиче. Наравно, таква девојка да је ма како лепа, морала је стећи непријатеље.

Мати је још и јавно говорила, да она под небом ни за каквог калфу њену Емилију не би дала. Свему је томе мати крива била.

Но још један их ђаво гонио.

Отац, Стева, као што је већ био са свим пропао, казато је како је својима био на терету, и како се њега сваки отресивао. Ко ће лењивца хранити, који није ништа научио радити.

Док је шта било, док је шта добивао, трошио је, и све утукао. Дошли му кад-кад баш тако црни дани, да га баш и глад поче напастовати. Код брата, чика Јосе, не сме се ни показати.

Шта ће сад да ради? Чуо је да се Катарини и деци добро води, и да нешто помоћи од чике добијају. Нужда закон мења. Он ће к њима у походе.

Био је угледан човек још и сад, лице нежно скоро као у Емилије, она је са свим на њега личила; само су образи већ мало спали, очи упале и зверовито стрељају, онако као што се то код дешператних људи показује.

Хаљине отрцане, чизме закрпљене, бледе, шешир-цилиндар оклепан, на врату масна марама.

Тако као блудни син дође породици. Мати ларма, тера га, деца не даду и умире је. Даду му најпре јести, па онда Пера нађе још коју форинту, оде с њим на јеврејску пијацу, на „тандлморк,“ и купи му ако баш и не нове, а оно опет такве хаљине, да их и уредан човек носити може.

Кад се врате, он му преправи и беле хаљине, мало „веша.“ Мати се уклонила некуд пријатељици, мислила је,

да ће добри супруг што пре даље поћи. Али се убезекнула, кад га је код куће нашла.

Што би код куће појео, то још не би кућу утукло, особито кад би сам Стева хтео свилу мотати. Почну се опет грдити, и једва Петар ствар утиша. Отац плаче, љуби Перу, и Емилију и Марију, пружа руку и жени, ова не ће ништа да зна; тера га само да иде даље. Стева је био мекушац, па у својој одвисности и слабости капитулирао је, клекао је пред сином, па га моли да га не упусти. Петар је добар и матер обрлати, прем да је она приметила, да од тога не ће ништа бити, јер ће Стева опет своје терати.

Приме га, он зада реч, да ће и свилу мотати. И доиста неколико дана је мотао, ћутећи једнако. Сви су мислили да ће добро бити, особито Петар се радовао. Но после неколико дана, када је Стеви нужда из главе излетила, почео се мешати у ствари унутрашње, поче критиковати Емилијине тоалете, мати се на то ражљути, опет инат, кавга, док се опет мало не смири.

Већ му је дуго време било и жели се на поље. Петар му да два-три форинта, да купи ситнарије за кућу. То је била проба. Стева оде и више се не врати.

Мати је мислила да више не ће доћи, — али преварила се.

Стева два-три дана није дошао, ал после их је опет посетио. Он је држао, кад је он док је имао жену и породицу хранио, сад кад нема, мора породица њега издржавати. Дакле држао је да има неко право.

Кад опет дође, онда крв и нож међу њом и Стевом. Стева руши по собама, и што дочепа, однесе и прода, па га опет донекле нема.

Тако је он периодично те ћефове или шкандале истеривао, не знаду шта да раде с њим.

Катарина тужи га у полицију, али јој ништа не помаже, шта му могу чинити; тући и затворити га не могу, а човек је иначе од реда, а никако злочино дело учинио није. То је сад белај.

Шкандал за шкандалом тера, а овамо Катарина чека „кавалера“ за зета.

И то је Емилији и целој породици за много шкодило.

Тако је Стева живео, и по Пешти тамо и амо тумарао.

Стана није нигде имао, а несигуран и ручак и вечера.

У Пешти, као год и у свакој већој вароши има малих кавана, или боље рећи дућанаца где „само“ каву продају, „кафешанк“ зову их Немци. Удовице са једном или две кћери дају се на то, кад другог имања немају, и могу поштено живети. Изискује се наравно углађено понашање и уредна послуга. Стевина Катарина и она је могла каву продавати и покрај тога свилу мотати, али је Катарина поносита, не ће госте да служи, а боме ту мора и сиромашне служити, јер ти по највише тамо иду; кава је у пола цене јевтинија него у правим каванама.

У такве кавање дању иде Стева, па је добро познат, јевтина кава, а даду му и на вересију, где-где и бадава. Пре годину две дана умрла је млада кћи надвојводе Палатина Јосифа и публика из сажаљења према њеној младости и доброти спевала је у лепој немачкој песми. Ту је песму знао Стева на памет врло лепо певати. Још се опомињем, као да ми још и сад звони у ушима та песма; почетак је: „Hermine liegt in Zügen.“ И кад је Стева тим малим кавеџиницама и њиховим кћерима певао, прежалосним тоном, а њима сузе роне, и у том магновењу добије Стева каве без крајцаре. И добро му је стајало кад је певао, ишао је певајући горе и доле по дућану, а руком с највећим жалосним патосом маше, управља смисао.

Стева је добро знао да оне то радо слушају, и та песма у тој борби за опстанак била му је као мали капитал, а кава као интерес; јер бадава, не може се казати да је ту био мухтарош, него баш заслужио је.

Ноћу је опет ишао у кавану „код Зрињије“ на друму. Та кавана никад се не затвара, ту су фалични картароши, „козаци,“ блудни изгубљени синови свих друштвених сло-

јева, — и женскиње без опредељеног занимања, и несигурног стана.

Стева је био истина у правом смислу речи „пропалица," али ипак неодвисан човек, јер каву си отпевао или боље рећи допевао; какав стари познаник или пријатељ платио му ручак или вечеру, иначе није много јео, а кад све се жице покидају, онда рупи к својима, руши, ваља, разбија, узме ма шта па прода.

Са ђацима је био такође добро познат, и они су му по некад добра чинили, јер су се с њиме шалили, и морао им „Херминину песму" отпевати. И к мени је долазио. Тако кад-икад дође у јутру у пет сахати „од Зриньије" и пробуди ме, узме четку, очисти себи капут и ципеле, исприча ми како је поћ провео, какве су шкандале „код Зриньије" починили, још отпева песму, па тако оде, — у малу кавану.

И то његово чишћење није било свакидашње, некад му са свим побеле ципеле и то уз пут.

*

Стева је својим животом својој породици шкодио, особито Емилији.

Озамо рачуна мати па „кавалера," а овамо отац прави шкандале. Таквог оца имати, од мотања свиле живети, чекати кавалера, не иде.

Мати сваки дан тај терет све већма осећа, и сиромах хроми Петар и Марија страшно се усиљавају, само да заслуже што је нужно. Дању и ноћу раде.

Петар добије врућицу, доктори не могу да му помогну, умре.

Сиромах Петар, већ је од детињства богаљ, према друге деце као жалосна „прида" од родитеља држат, презрен, смрт му се од матере желила, и ако је доцније кућевно слеме, одржавалац породице.

Укоп је леп био, чика га дао о свом трошку сахранити.

Сви су у црнини, плачу, јецају. Емилија у црним хаљинама могла се узети као узор лепоте „дувнах" тако јој

на бело бледо лице црно добро стајало. И као да зна за то, јер кад плаче, у једном магновењу јаче развучене усне, црта искреног плача, у другом магновењу скупљене усне, црта, којом се она прва поправља. Бадава, лепа женска и у жалости кокетује!

Марија у црнини, жалосна, као пупољак вирећи из гусеничине чауре.

Мати чупа косу, осећа шта је изгубила.

Ту је и Стева, плаче; кроз сузе околним приповеда како је Петар био добар и вредан, слеме породице. — Није му добро стојало, такове речи из уста једног оца, који је све прошћердао.

После укопа врате се на даћу, биће вечера. Мати и девојке послужују и плачу, један дебели попа преседава. Стева седи до њега, једе, па кроз плач приповеда попи своје врлине, но попа покрај свега тога с добрим апетитом једе. Петрове врлине ни најмање не сметају му, а то је све наука, обичај; мирис лешине, иначе већ окађене, није му несносан као год касапину крв, који сваки дан коље. Особито кад је за душу, ту се и јело мора идеализирати.

И ја сам био на укопу, и на даћи, али слабо сам могао јести; чинило ми се, као да једем залогај од лешине умрлога.

После даће Емилија покупила је по налогу матере по нешто од Периних ствари, хаљина, и дала је оцу.

Стева је од тих ствари нешто продао, а нешто за себе задржао.

Сад текар иде по малим каванама и пева познату жалосну „Херминину“ песму, само с разликом. Сад не пева више: „Hermine liegt in Zügen,“ но: „Peter liegt in Zügen“ и то нешто кроз плач се пева, али опет кад-кад по жељи какве кавецијске фрајле онако на прво пева.

Сад се у кући поче нужда осећати. Емилија не мота свилу, мати мора овамо-онамо трчкарати, сав терет је на Марији, једва четрнаест година девојчици.

Дуго то не може трајати.

Емилија пише, моли чику да помогне, ни одговора не добије.

Шта ће сад? Није на ино, мора и Емилија свилу мотати, не може се иначе живети. Велики је то ударац за Емилију. Затвори се у другу собу, да је нико стран не види кад мота, па кад мота, по гдекоја суза јој на свилу кане. Још мати да пријоне, па њих три женске опет би могле живети, али матери је мука већ и што Емилија мора да ради; но ипак и она помаже.

Али сад им Стева још већма смета. Док је Петар жив био, њега је Стева колико толико послушао, али куда ће женска с њиме. Сваке недеље по два пут долази, и ако не даду му што иште, зло. Кад долази, девојке га већ по ходу познаду, па страх и трепет. Разбија, отима и побегне. Већ се мати по полицији због тога повлачи, али ништа не помаже.

Катарина је свог мужа Стеву за луду извикала, не би ли се како тим помогла. Стева није био луд, више пуст и бесан, послу ненавикнут као и Катарина, па док је шта имао, није се на њега тужила, — сад он опет држи да она њега баш мора хранити.

Кад Стева чује, да га жена за луду прогласила, онда тек поче рушити и отимати, шта више и чупати.

Имао сам доброг пријатеља ђака, Милана Наранџића. Велики је ђаво тај Наранџић.

Ја сам одлазио у кућу код Катарине као сродник и ђак, и тако би са Емилијом којешта преклапао. Рекао бих јој како је хвале да је лепа, како кавалери на њен прозор гледају и подобна, што је њој мило било. Много пута био сам им на руци, кад је Стева шкандале правио, и не једаред сам га умирио. До душе те њихове комендије и тужбе нису ми по вољи биле.

И Наранџић је са мном к њима долазио.

Увек је нешто с матером шушкао, био је мало муфлиз.

Дође к мени, баш је био четвртак, реграција. Дође и Стева, баш га Наранџић код мене и тражио. И зове Стеву

на пољс, и нешто с њиме шушка. Врате се, Стева им рече збогом и оде. Наранџића лице развлачи се посмешљиво, а ништа не говори.

Зове ме да идемо после подне у Кајзербад, и каже ми да се не ћу кајати ако пођем, нешто особито ћу видети, но таји шта. Красан летњи дан, дам реч да ћу ићи.

После подне у три сахата састанемо се и на пароброду одемо у Кајзербад.

Дођемо у кавану, станемо биљарати се и пити пиво.

Није по сата трајало, а Стева дође. Зачудим се, откуд он ту. Наранџић понуди га пивом. Стева пије, чашу, две, кад Наранџић после свршене партије шушне да га мало почекам, сад ће се он вратити. Добро, да Стеви знак и оду. —

Ја их чекам, али боме прође и сахат, док се Наранџић врати, и то без Стеве, и питам шта је са Стевом радио тако дуго, и где је он?

Наранџић исприча шта је са Стевом било.

Што је с њим учињено, учињено је по договору склопљеном између Наранџића и Стевине жене Катарине.

Наранџић је Стеву домамио у Кајзербад на пиво, и обрекао му да ће га водити у болницу отаца „мизерикордијанаца“ близу Кајзербада, они требају једног рачуновођа, имаће „кост“ и плату. Већ се са патром управитељем о томе разговарао, и сад га већ чека.

Стева радостан брза кораке, свети се жени; само да му бог помогне, даће он њој ветра.

Дођу до врата управитељевих, клопне Наранџић; одзове се, код куће је.

Уђу.

Патер директор седи на дивану, поглед му ишчекивајући, понуди госте сести после преставке.

Стева прави „дубочајше“ комплименте.

Седну. Почну се разговарати о рачуноводству, како је један за ту ствар потребан. Стева радосно каже, да је

добар рачунџија; приповеда колико је он имао имања, и сретно израчунао.

Управитељ намигне на Наранџића, овај устане, каже Стеви да се са директором разговара док се он не врати, и оде. —

Директор разговара се са Стевом, једнако га мери, и препоручи му мало стрпљења, мора ићи на поље, нешто је заборавио.

Директор изиђе, а Стева остаде сам но није трајало неколико минута, ал дође један мизерикордијанац, са два јака момка, и јави Стеви, да мора њему следовати, да је болестан и мора се лечити. Стева протестује да он није болестан, нит је дошао тамо да се лечи, и хоће на поље, али му не даду како он хоће, него га ухвате испод руке, да га воде у његову ћелију, где је унапред све преправљено. Он се отима, али бадава. Савладају га; виче као бесан. Помаже и патер те га силом одвуку у његову ћелију и затворе га.

Он је у протоколу већ записан као под сумњом да је „луд," и метаће га на пробу свакојако, је ли баш доиста луд.

Тај је план Катарина сковала, а Наранџић извршио.

Стева је сад под затвором, а Катарина мирна, плаћаће онде месечно за њега.

*

Катарина је сада до душе мирна, али с тим није престала њена нужда. Мора за Стеву месечно плаћати, а помоћи ни откуд.

Тек једва могу да живе, залаже једнако ствари, да сиротињу покрије. Треба Емилији новац за позориште, не може се.

Још мало, па ће настати очајно стање.

И што је најгоре, у јавном мнењу познате публике на правди страдају. Почну већ не најлепше примедбе о њима правити.

Знало се да су од чике остављени, па онда Стевине

шкандале, вуцарања по полицији, па опет укућани знаду да носи ствари у заложну кућу, а шта не ће укућани дознати, — а овамо ради би били неко господство да проводе. —

Публика је са свим друго шта о њима држала, него што Катарина мисли, ма да и неправо. И тешко оном, о коме се у публици рђаво мнење поведе, па ма и неправедно.

Пред кућом кавалери различите феле шетају се, све на прозор гледају, но до душе још није никог у кућу пуштала. Мати је хтела да уда Емилију за каквог богаташа, па покрај ње да живи, ето то је био њен план. Но ствар се са свим друкчије развија.

Емилија не сме сама да иде улицом, од насртљивих пратилаца. — Свакои пада у очи, сваки је рад био знати, чија је, како живи. Кад су чули да има чику који за њу не брани, и то јој шкодило, јер сваки се питао, како може бити да богат чика, без деце, па да за таковог анђела не брине? Пролазе покрај ње, завиркују јој у лице, понуђавају је да је до куће прате. То је за њу понижавање.

Већ пре тога су јој писма у свакојакој форми слали, но она све то преда матери, а мати после заљубљенике одбија; али сад писмима нема краја, и гдекоја су писана продрзљивим тоном. Сретнија би била да није лепа, бар би могла радити у миру, и без зазора, и већ наново раду се навикла.

Глава трговачке фирме, откуда су свилу доносили, био је ожењен човек, врло богат. Његова је госпоја Емилију познавала, и ова јој се врло допадала. И трговцу се врло допала; а особито уверен је био о Емилијиној ваљаности. Договори се са госпођом, да Емилију од матере заиште, да је честито издржавају, да јој добро плате, а да буде госпи побочна господична.

Трговац посети матер и саопшти јој ту намеру.

Мати нађе се увређена, како би она Емилију дала у службу, то је на форму службе. Стара сујета још је у њој

тињала, већ само то, што је држе за такову сироту, већ је за њу увреда. Већ је пре тога једна бароница удова затражила па је упорно одбила.

Трговац нашао се увређен, и вратио зајам, отказао, укинуо јој сваки посао, не да јој више свилу мотати.

То је пораз по читаву породицу.

Емилија, којој је тешко било научити се радити, кад се већ навикла, сад јој одузеше посао, једину котву непорочног жића.

Већ година дана од како је Петар умрьо, требало би црнину скинути, нема се откуда, мора и даље црну хаљину носити, и то је најмање, шта зна свет кад је Петар умрьо, ко води о томе рачун. Настало је веће зло, не може се редовно ни свакидашњи ручак набавити.

Удата кћи Катарина, нешто додаје, али не може ни она целу кућу издржавати, а да се мужу не замери.

Већ и по собама сиротиња у очи пада; собе млого празније, што-шта је продато и позаложено.

Несретна Емилија, кратка јој слава девовања. Па што је најтеже, неправедан свет баца љагу на Емилију, а она је још и сад дивна, невина девојка.

Сад се мати сећа Емилијиних просилаца, поручује, иде сама к њима па нуди Емилију, не ће ни један да зна за њу; још је с тим већма на глас извикала. Држали су је, да је црвом подгрижена ружа, а она је још пролетња љубичица.

Мати је нуди и бароници, коју је одбила; ни бароница не ће да зна за њу.

Гроф Алмозин већ има две године како Емилију иште од матере, да је пусти с њим на његово добро, код његове госп. грофице, па нек се мати за њу не брине, шта више, и матери ће бити помложено. Он је видио Емилију на балу, и од то доба дао се обавестити тачно о стању њиховом, и знао је за сваку већу и мању промену код њих. Но мати му одговорила, да Емилија чека на добру партију да се уда, просилаца има доста.

Гроф Алмозин јој поручио, кад је тако, нека буде сретна, што јој из срца жели, — али кад би кадгод дошло до тога, да мати какве помоћи потребује, на њега се у свако доба може ослонити.

И после тога је гроф увек распитивао о њиховом стању.

Гроф је био тако око 50 година стар, повисок, pur sang аристократ, углађен, доста изображен, врло озбиљан, и фриволност не би му читао на лицу, тако је скривена, тек они ће је познати, који су с њим у чешћем додиру.

Има фину изображену госпу, и петоро деце, међу њима једну удату кћер и једну неудату, тако Емилијиног доба.

Био је „зјело“ богат, имао је три велика спахилука.

*

Већ је до крајности доспело, нужда неисказана; мора се на лево ил на десно. Све се већ позалагало и продало, настаје глад. Емилија већ одавна оплакује судбу, ал ништа не помаже. Дођу опет на ту мисао, да се Емилија понуди чики, па макар сама онде остала, мати ће се већ после којекако онамо увући. Бадава, мати мора покрај ње живети.

У тој великој нужди, дође к њима „модистка“ Марија Ломбарди, иште Емилију к себи, допада јој се, срце јој остало на девојци, дичила би јој дућан; мати не да. Ломбардиница замоли матер, да допусти Емилију намалати за „цимер“ изложбу код дућанских врата, даће јој за то десет форината.

Мати на то пристане, и тако дође молер, намолује Емилију, и тако буде она изметнута пред Ломбардинице дућаном под насловом: „Zur schönen Braut.“

Хајд нека, неколико дана су животарили с тим, али и то нестане.

Емилија оде чики, клекне пред њим, и моли да се смилује на њих. Чика је одбије хладнокрвно, каже да иде откуд је дошла, да он с њима нема ништа; остави је клечећи, он оде у другу собу.

Још изиђе и стрина па је мрким погледом оправи.

Емилија сирота плачући, врати се кући.

А за што је тако строг чика?

Стрина је свашта којешта чула о њима, па је чики казала; извикани су, а што се Емилије тиче, баш ништа није истина.

Особито Емилијине речи, да се смилује „на њих,“ то је и сенку милости утукло, јер чика за матер не мари, баш је мрзи, па кад моли за „њих“ онда је ту и мати.

Па је чика, тако паметан човек заборавио, да је и он у својој младости тако исто страдао невино, да га у својој рођеној вароши за малог чиновника примити нису хтели. Ха! ал се то већ заборавило.

Ужасан положај за Емилију и целу породицу.

Шта ће сад радити?

Да буде „модисткиња,“ Емилија нешто је научила, а много заборавила, па нема кредита, дућан да отвори, а као проста „мамзела“ да стане, ту матер не може хранити, једва тек себе.

Да буду шваље, за то су слабе, невичне. Праље, и то је зло. Да држе дућан, нит новаца нит кредита имају, а после Петрове смрти дућан су тек онако на лако распарчали. —

Још имаде две струке, где имају изгледа.

Зна се већ одавна њихова сиротиња, а чувена је лепота Емилије.

Један кафеџија иште Емилију „за касу“, да седи онде и купи новце. Имаће добру плату, а може што и мати профитирати.

(Наставиће се).

Јаша Игњатовић

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

историјска студија

(Наставак.)

IV

Турска војска

У историји света видимо две врсте инвазија: нашашће народа, који су носиоци неке културне идеје (н. пр. нашашће Јелина на земљиште пелашко, нашашће Римљана на земљиште дачко), и опет нашашће народа, који не носе никакву културну идеју, већ су само преставници сурове силе (н. пр. нашашће Хуна, нашашће Татара). Оне прве инвазије свршују се с позитивном коришћу за човечанство; оне друге обично с позитивном штетом по образованост.

Нашашће турско у Европу спада у овај други ред. Оно носи на себи печат хунски и татарски. Далеко од тога да је оно победа какве нове културне идеје, оно је привремена победа сурове силе над већ потресеном старом образованошћу. Сва тајна турских победа од средине четрнаестога до средине шеснаестога века лежи у два момента; у позитивном моменту ваљане војене организације, и у негативноме — у растројству, у оскудици сваке слоге и сваке дисциплине међу хришћанима.

У главама, које су претходиле, изложили смо кратак нацрт земаљских прилика, усред којих је новоме српском

владару, Ђурђу Бранковићу, ваљало да ради. Покушали смо да обележимо и материјална средства његове земље и душевно расположење његова народа, важни моменти с којима му је ваљало да рачуна.

Али њему је онда пре свега ваљало да добро измери и снагу свога непријатеља. И за нас који желимо да што потпуније сазнамо и што верније оценимо ондашње догађаје, потребно би било да се упознамо с подацима о ондашњој војеној снази турској.

Права је срећа што у личноме знанцу деспота Ђурђа, у француском кавалеру Брокијеру, имамо не само човека савесна и оштра посматраоца, него још у пуноме смислу стручнога војника. Све што је он видео или и чуо, па написао као поуздано, пуно се потврђује потоњим догађајима и оним што дознајемо из других извора. Бољу и поузданију слику турске војске у време деспота Ђурђа не можемо наћи нигде ван Брокијеровог мемоара, који је написао за херцога од Бургундије. Мислим да ће добро бити да из тог мемоара саопштим неколике изводе.

— „Ја сам живео међу Турцима,“ вели у изводу Брокијер, — „добро сам се познао с њиховим начином живљења и војевања, често сам одлазио у друштва разборитих људи, који су Турке на великим њиховим војеним походима из близа и брижљиво проучавали, па с тога сам се и усудио, да нешто о њима по мојој најбољој моћи напишем (наравно остављајући да ме исправе они, који од мене боље знају), и да покажем на који би начин могло бити да се Турци на бојноме пољу победе, и да се земље, које су освојили, натраг задобију.

Да почнем најпре тиме, како лично изгледају па да речем да су то прилично угледан сој људи, с дугим брадама, али осредњег стаса и средње снаге. Знам добро да је свуда у нас скоро већ у обичај прешло да се каже: јак као Турчин! Али колико и колико хришћана ја познајем, којих је телесна снага надмашивала снагу ма ког Турчина! И ја сам, који баш нисам од јакосних људи, кад су прилике

захтевале налазио сам да има много Турака, који су слабији од мене.

Вредни су људи; рано зором устају, живе о малепоме; задовољни су с мало зло испечена хлеба, с мало меса на сунцу осушена, с мало млека укисељенога или и иначе, меда, сира, грожђа, воћа, зеља, па често им је доста једна прегрш брашна, с којим замељају неку закуску те се шесторица или осморица наједу. Кад им коњ или камила оболе, одмах их кољу па једу. Овоме сам био сведок толико и толико пута. Не маре много где ће лећи да спавају и обично лежу по земљи. До тела носе обично две до три памучне антерије једну врз другу, и које им допиру до земље. Поврх њих носе одећу од сукна, која је више као неки огртач и коју зову „капинат.“ Ова горња одећа, и ако је лака, не пропушта кишу, и има је врло фине и красне. Чизме носе високе до колена. Носе широке алватне чакшире, — неки од скрлатне кадифе, неки од свиле, неки од чохе и других тканица. У време рата, и кад путују, да их оне дуге антерије не би сметале у покретању, умећу их у чакшире.

Коњи су им добри, стају мало храном, добро касају и за дуго. Слабо их хране; један пут само преко дан и то пред ноћ, а и тада не дају им више од пет до шест прегршти зоби и два пута толико плеве. Са зором зауздају их, очисте их и отимаре, али их не воде да поје пре по дне, а после по дне дају им да пију кад год нађу воду. Тако и вечером поје их кад се зауставе да конакују, а ваља ми додати, да се они рано устављају на преноћиваліште, и то свагда, ако само може бити поред какве воде. Кад се тако већ једном ради конака зауставе, коње оставе још добар сахат под уздом, па онда у извесном једном часу, сваки своме коњу зоб даје. Преко ноћ остављају их покривене ћебетима и другим покровцима, какве сам тамо међу њима врло красне виђао... Седла, којима се служе, обично су врло богато искићена али су дубока, имају испупчене јабучице с пред и са зади с кратким кајасима и широким узенђијама.

Сад што се тиче војене опреме и оружја. Многи Турци носе красне панцире, који изгледају као оно наши, само што су прстенови или колутићи ситнији. Потсећају на војнике у сликама које престављају још из времена Јулија Цезара. Панцир им силази скоро до средине бедара; ту је по средини тела притегнут свиленим пасом, од којега један крај виси доле, те војника по листовима бије. На глави носе округлу капу која се у шиљак завршује, а висока је стопу и по. Свуда у округ имају притврђене гвоздене плоче и шипке, које бране лице, образе и шију од удараца мачевих, а наличе на шлемове које у Француској зову „саладима." По врх ове врсте шлема, носе они на глави и покривало од гвоздене мреже. Овихх покривала од гвоздених жица има врло красно и богато израђених те стају до 50 дуката. Проста се могу добити за 1—2 дуката, и ако нису тако јака као она прва, опет обично против-стају ударцу мача.

Већ поменух седла њихова. У њима седе као у каквој столици наслоњачи, дубоко упавши у њих с коленима високо издигнутим због кратких кајаса. На кратко положај им је у седлу такав, да се ни на најслабији удар копљем не могу да одрже, већ падају.

Оружје у имућнијих Турака ово је: стреоник, сабља, тежак буздован с кратком дршком, а јабуком у више углова исеченом. Буздован је опасно оружје, особито кад удари у плећа или у незаштићену мишицу. Ударац по глави, ма да је шлемом покривена, обнесвестио би човека. Мимо другог оружја многи Турци носе малене штитове од дрвета, којима се на коњу вешто заклањају, кад стреле одапињу.

Послушност и покорност Турака према старешинама безгранична је. Нема међу њима тога, који би смео да преслуша заповест, па ма како да ризикује живот. И поглавито овој њиховој послушности има се приписати што су починили тако велика војничка дела, и што су освојили земљу већу и знатнију него што је Француска.

Уверавали су ме, да су Турци свакада, кад би се

хришћани латили оружја противу њих, за рана добили извештаја о томе. У таком случају Султан пошље нарочите људе који вребају непријатеља и јављају о његовим покретима. Султан би с војском заузео положај на два до три дневна марша од онога места, на коме је наумио да се у бој пусти. Ако би, по ономе што му се јави, налазио да је згодна прилика, то би на непријатеља изненадним ударом напао. За оваку прилику они имају нарочити сигнал, који се удара на велики бубањ. Кад се бубњем овакав сигнал даде, онда се они који ваља напред да иду, одмах ћутећки и без шума крену, други опет за њима те се тако отпочне да отеже непрекидан ланац. И људи и коњи вични су оваком маневру. Десет хиљада Турака у у таквој прилици не чине већи шум, него што би га у хришћанским војскама чинила чета од стотину људи. На обичним маршевима иду ходом, али на овоме свагда касом, па како су лако паоружани, то оваким маршем од вечере до зоре пређу већу даљину него иначе за три дана хода. Зарад оваких брзих маршева, они не ће да носе онако тешке и потпуне оклопе, какве носе Французи и Талијанци. Осим тога још они свагда бирају само такве коње, који брзо ходе и дуго могу да касају, док ми бирамо такве, који добро и лако корачају.

Овим брзим маршевима Турци су у разним војнама успевали, да хришћанску војску изненаде и разбију. Таким су начином разбили и херцега Јована, коме Бог да душу прости! (Брокијер овде мисли херцега Јована кнеза Неверског који је у битци код Никопоља 1396 год. допао ропства и живео неко време као ратни заробљеник у деспота Стевана. Помиње даље још један други случај, који се нас из ближе тиче и о коме ћемо на другом месту опширније говорити.)

Начин на који се Турци бију, мења се према приликама. Кад год им се чини да је згодно, поделе се у више чета, па нападну непријатеља са више страна од један пут. Овим се начином служе обично у брдовитим и шумо-

витим крајевима, где им је лако кад устреба опет да се саставе. У другим приликама опет ухвате бусије, пошљу патроле на добрим коњма да вребају непријатеља. Ако заповеднику турском стигне извештај да непријатељ није на опрезу, Турци одмах онога часа смисле план за напад. Нађу ли да је хришћанска војска у добром реду и на близу прикупљена, онда је узму облетати до на домет стреле, и облећући је овако гађају стрелама људе и коње све дотле док у линијама хришћанским не начине неред. Ако би хришћани предузели да наступају, Турци би одмах окренули леђа и дали се у бегство и то сваки коњик за себе а ово и онда, кад хришћанска војска која их гони, не износи ни четвртину њиховога броја. Али су Турци баш у своме бегању најстрашнији и најопаснији. Хришћане су свагда с највећом извесношћу разбијали, кад су најпре испред њих бежали. Бегајући врло вешто одапињу стреле, и тако добро гађају, да ће једва кад промашити коња ил јунака. Сваки коњик има на јабуци свога седла звечку. Кад заповедник или ко други од старешина опази, да је непријатељ, који их гони, дошао у неред, одмах удари три пута у своју звечку. Сваки коњик који чује овај трократни звекет, одмах и сам удари три пута у своју звечку, тако да сигнал брзо до свакога допре. Одмах се уставе, искупе се око старешине, па онда према приликама они дочекају јуриш непријатељски, или се поделе у чете па сами јурише са више страна.

У биткама са добро уређеним масама непријатељевим они имају другу једну стратагему. Бацају т. ј. ватру на каваљерију непријатељску да би коње поплашили. Често бива да испред своје прве линије ставе многе дромедаре и камиле, па их онда тако испред себе потерају на линију непријатељеве коњице да је у неред доведу.

То су начини на које су Турци до сада противу хришћана војевали. Не желим ни мало да им чиним неправду, или да их мање ценим него што вреде. На противваља ми признати, да сам их у разним мојим одношајима с њима

свагда налазио као отворене и поштене људе, и кад год је била потреба, да се покаже јунаштво, свагда су га показивали. Али поред свега тога, ја сам убеђен да за војску, која је добро наоружана и добро командована, не би било тешко да их разбије. Што се мене лично тиче, изјављујем да се никада не бих устезао да са половином оне војске коју они имају, на њих ударим.

Истина, ја знам добро, да турска војска броји *две стотине хиљада људи*. Али већина њих пешаци су и мало их је који су потпуно наоружани. Осим тога, у тој војсци има велики број хришћана, Грка, Бугара, Маћедонаца, Арбанеза, Словена, Влаха, Срба и других, који му сви по невољи служе. Сви ти људи, који и онако смртно мрзе на Турчина, кад би само видели, да хришћани у повећој сили иду на њ, и особито кад би видели да Французи долазе, ни мало не сумњам да би сви они одмах на оружје скочили.

По свему дакле Турци нису баш тако страшни и ужасни, као што сам слушао да се говори. Али ваља ми рећи и ово: ако се мисли какав покушај противу њих да предузме, то пре свега ваља да се нађе војвода, коме ће војска да се покорава, и опет који ће да чује савете људи што добро познају начине турског војевања." —

После овога честити се витез упушта да разлаже, како би ваљало организовати војску и како је наоружати, па да се успех противу Турака постигне. И то је разлагање веома занимљиво, али ћемо из њега саопштити само два три извода, који допуњују напред наведену слику турске војске.

Брокијер предлаже да се против Турака иде не с тешком каваљеријом — како су дотле хришћани чинили — него с лаком, да би се тако и хришћанска војска могла брзо покретати као и турска. Развијајући свој предлог он вели: „није потреба имати тешке оклопе већ ни с тога, што стрелци турски истина из близа добро гађају и брзо одапињу стреле, али им стреле не лете далеко. Стреоник им је дебео и кратак, стреле танке и не баш дугачке,

гвоздени вршак њихов усађен је у дрво, па с тога не може да udари силно нити да зада дубоку рану. Турска стрела може бити пробиће панцир, али ће одлетети од оклопне плоче, ма како лака да је." Мало ниже вели да су ипак стрелци најбоља трупа у турској војсци; за копља тврди да им ништа не вреде. Коњица им је свагда многобројнија од коњице у хришћанских војска. „Турска војена политика вели даље, иде на то да им је војска свагда двојином јача од хришћанске. Ова надмоћност у броју увећава им одважност, допушта им да могу образовати више одељења, и да са више страна на непријатеља у исто време ударити могу. Начине ли најмањи пролом у непријатељском реду, онда на тај пролом јурну гомилама толиким, да се једва веровати може." С тога Брокијер светује да се сред среда густо збије, да се на крилима стави лака коњица, те да и ова помаже да се средина држи чврсто.

Из свега овог описа турске војске, можемо као крајњи резултат извести ово:

У време кад је Ђурађ Бранковић ступио на престо, турска је војска превазилазила војске у савремених хришћанских држава свима условима успеха: бојном снагом, дисциплином, брзином покрета и у опште маневрисањем.

К овоме ваља да додамо још две важне чињенице.

Султан је био у оно доба једини владалац, који је имао велику стајаћу војску. У најмању руку 50.000 Јаничара било је непрекидно под оружјем и тако рећи на непрекидном војничком вежбању, а толико хиљада спахија (тимарника и зијаметника) било је свагда спремно, да се на прву бубњаву искупе око свога санџак-алај-бега. Још на сто година после овог времена о коме говоримо (1427) т. ј. год. 1529, велики везир Ибрахим објаснио је победоносност турског оружја разликом, која је постојала између војничких и политичких установа у хришћанској Европи и таквих установа у Турској. „Ваш цар", рекао је он Николи Јуришићу, посланику краља Фердинанда, „ваш цар кад хоће да ратује, ваља најпре да иште да му се одобре

порезе, ваља после те порезе истом да прикупља, па онда тек да најамљује војнике, па да их уређује; — наш цар ваља само да махне руком, па војска маршира напред!“ Ово се исто, само још с много већим основом могло казати у време Ђурђа Бранковића.

Друго чиме је турска војска у оно доба у пуном смислу речи одликовала, била је велика пажња, коју су поклањали за онда још једнако новоме оружју — артиљерији. Султани су огромним сумама и сјајним почастима награђивали мајсторе, који су умели да лију топове, као и топџије, који су знали око топова да раде. Мамац је био тако велик, да већ у оно доба налазимо у султановој служби Немце, Талијане и Маџаре као топџије. Истина да су се топови у оно доба још једнако само при одбрани и опсади градова употребљавали; али је факт, и то врло важан факт, да су Турци имали прве изуметке и поправке у ондашњој артиљерији и први их практично примењивали.

Боље и потпуније него и један државник онога времена, може бити боље него ма који савремени хришћанин деспот је Ђурађ познавао турску силу. Много што нам се у историји његове радње чини као безразложно колебање, може бити да није друго већ исторично рачунање с познатим чињеницама: силом турском и снагом српском. Не може бити да му се при такоме упоређивању није тешка туга на срце сваљивала. Ипак солидарност интереса српских с интересима Европе, — солидарност, којој је деспот Стеван дао израза у уговору с царем Жигмундом — могла је Ђурђу давати наде и храбрити га на рад. Никада то уздање није било веће него у очи дана, кад је ваљало да се српско-угарска алијанција на делу покаже.

(Наставиће се.)

Чед. Мијатовић

ПРОКЛЕТИ КАМ

приповијест грбаљска крајем XV вијека

(Свршетак)

V

ПРЕВЛАКА

Раван солноцкога поља пружа се сред грбаљске жу́пе чак до которскога залијева. При обали подно поља лежи блато и мочвара, негдашњи рибњаци манастира Превлаке а послије њега солила, гђе су Млечићи у плиткијем поткопима мијешали слатку са сланом водом, да од њих слеђенијех начине бјелу и тмасту со̑. Са сред те обале спушта се у залијев ниски брежуљасти ра́т звани Превлака, који обалу дијели а лу́ку предваје. Сјеверна страна остаје при Тивту, питомо и рибљиво пристаниште, љестица и раскош которске господе. Јужну страну запучају зелена брда а по брдима села луштичка и кртољска, гђе су бивали кмецки станови превлачког манастира, која села и дан данашњи зову михољскијем збором.

На сред тога ра́та насађена лозом и маслином, бјелио се за времена наше повјеснице православни манастир превлачки, намијењен Сабору Арханђела Михаила. Кажу да га је градио при крају дванаестога вијека првовјенчани краљ Немања први, и да му је звоник био такве висине, да кад су га Млечићи прахом оборили, подигао је својијем па́дом у море тако страшни водени шла́п, да је оскочке

ошкропио облнжње кртољске куће. Но да сву истину речем, ја се нијесам толико потежио да обазнам ко је тому манастиру темељ ударио, ни количак му је звоник био, по сам се бавио највише да знам и изнађем кога је и с чега у гомилу претворио.

Што се чисто и бистро зна то је — јер се по дивноме чуду у томе слажу сви пишци и повједачи — да је за вријеме своје ужасне погибије, превлачки манастир гостио седамдесет и два калуђера, старосједиоца и придошлице, који су дошљаци селили с турскога зулума из опустошенијех манастира горње земље и донешенијем благом повећавали превлачки самостан, надајући се (а ко се надао не би?) да су прибјегли под закриље човјечне и просвијештене владе, под којом би проживјели и вршили дужности свог ре́да.

Једно јутро по часовима, изађе игуман манастирски да се прошета низ пољану, гђе је просуто мртвачко гробље. Кад био код уласка, међу два висока ћеперизa, зазрије чоека гђе прам њега управо коња језди. Повиђе под руком, да му сунце очи не заблијешти, упознаде Друшка, пак се поврати у ћелију, да се с њим не срете на пут. До мало уљегне и Друшко за игумном у ћелију, повучен и као претворен. Метенише три пут док се приближи игумну и сваком удари челом о под. — Оче игумане! — викне Друшко жалостнијем гласом — Сагријеших Богу и теби и нијесам достојан назвати се твојијем сином! Наведе ме љута невоља да се свађам с овијем храмом, да га себи затворим, и да немам у њ приступишта, ни свратишта, ни уточишта као остали хришћанин. Од страха и зулума господе которске просух очинство и материнство, остадох да храним седмеро грла на купици и мрежи, наједих вас, затворих цркву а на себе навукох божју срчбу, а они да икако могу објесили би ме сутра пред Котором, тек да ме није, да је један мање! Божја воља, не по мојој заслузи но по својој милости, намјери ме на пријатеља туђина, који ми звона повересија, да му их платим кад ми Бог

промисли. Овако ћу једном испунити матерњу задужбину, да ме из гроба не куне она која ме подњивила и човеком учинила. Звона дôше, касно ал часно, да их таквијех нема међу Задром и Скадром, ни међу народима који се крсте су три прста. — Дошао сам, знам лијепо, безочно, као ко је крив и дужан. Поуздах се у ваше меко срце е да се склоните: ако не ћете праштати ви, а да ко ће? Рекох сам себе: што је виши гријех, диčније је опроштење. Нијесмо на свијету за један дáн. Могу накнадити, могу јошт цркви корисан бити! — Да ме жена не замиче (худа замчица!) дошао бих при цркви. Но жена на крду дјеце тражи да јој доносим данимице по три пут хљеба, а уз хљеб свилене одоре да се у цркви гизда според првијех градкиња, а не зна сирота, да гђе велики коњи играју ту малијема трбуси пуцају. Тако и мене, троши а дужи се, док пропани са свијем халком! Та ме је несрећа наћерала да људима не приспјевам на рокове и да се свађам с рукодавницима а вами мразим! Отворим једном очи и речем, идем најприје да се црквом мирим, остало ће доћи за тијем! — Опет пане на кољена. плаче, уздише, удара челом о тле, да би кам омечио. — Прими ме, оче, као задњега од твојијех најемњеника! —

Игумну се збиља ражали, повјери му и рече: — Друшко! приступи, сједи и чуј што ћу ти рећи. Твоје благе ријечи и искрена покора, мени су пријекор и срамота. Била је моја света дужност ходити дању и ноћу у траг изгубљеној овчици, коју ми је завидљива лисица оплијенила и од дивнога стада одвојила. Бог ми је свједок, колико сам се путâ канио доћи да те застрањена походим, но видећи те смотана у гнусну току градске разблуде, смалаксала ми узданица у самог себе, и огријеших се мислећи да ја и моја ријеч нешто вриједимо, мјести онога, који хћаше кроз моја уста бесједити и твоје ухо и срце склонити и надахнути да их чујеш и оћутиш. Сад је вишњи промисао хтио да ме ти претечеш и отмеш најдичнију заслугу; па као да ме прекори с моје љености и таштине, сподобио ме

овоме духовноме пиру, за показати ми своју величаствену силу и сву наготу мо́г ништавила. Ти́ Друшко, којега сам толико љубио, за којијем сам толико суза̑ пролио, о ком сам, молећи, Богу досадио; ти́ си од мене сретнији, ти́ доби милост кајања без ичијег наговора и труда! — Кад ми на ум пане твоја негдашња привржепост к овому храму: кад те гледах на страни пјевати, милостињу по цркви купити, чувати као своје влашто гђе је год црковнога; пак све од једном постати пизматором ове старинске задужбине нашијех побожнијех предака, огријеших се мислећи колико јошт на свијету може вражје искушање и навјет! — Пак доватпвши Друшкову десну руку настави: — Дај да помилујем ову десницу, која ће стократно намирити овој светој обитељи сваку штету! — По што то изусти, скочи на ноге и рече му: Да си прост и благословен! — Поведе га у цркву и пред вратима запјева: *Вниди в радост господа твојего!* По исповјести и причешћу, игуман заустави Друшка на објед, да га покаже браству покорна и претворена.

У тому дође једно ђаче у цркву и навијести игумну, да га чека на пољани окупљена множ народа, да им сјемена благослови. А игуман ђаку: — Пусти деведесет и девет нека мирно па́су по ливади Христовој, ја ћу се бавити сад овом, која ми се је била завргла и одвојила. Уздам се да им чекање не ће додијати, јер ће сила Христова усијати у срца њихова радост и стрпељивост за оваку стечевину! —

Кад били при обједу рече игуман намјерному браству: – Приступите, благујмо угојена јунца, јер овај наш син бјаше мртав па оживје, изгубљен па га нађосмо! —

Ђакови, настојници око трпезе, ркну у кухину да и нижијем слугама навијесте радосно Друшково кајање. Старина Радуп, који се у кухини намјерио, кад чу ону радост, упи́та једно ђаче: — Што је то весеље, и ако ја већ с њега нијесам! — А ђаче му каже да се је Друшко цркви покорно, звона донио а проштење добио.

На то ће ти Радун: — У стара злотвора никад нова пријатеља!

А ђаче: — Драже је нађено но негубљено! —

А Радун: — Ко ме је ланих био, љетос ми није мио; да ми се пргга и варп на ватри, не бих му вјеровао! —

А ђак: — Ако те ко ошине по образу, обрати му и други нека боље причукне! —

А стари: —Ками, да му се у сред срца ували! Ако те ко залијепи ти га облијепи, само ако можеш! —

А ђаче: — Ко тебе каменом ти њега хљебом! —

А Радун: — Ко тебе каменом ти њега мандалом![1] —

— Дакле ти, ђеде, не би никад никога опростио ни на покору примио? — рече ђак.

— Не ја ни дао Бог, одговори старина, но и кад бих ја хтио, Бог ми не дао! Кад му не могу ништа за живота, барем бих памтио, а кад виђу да ћу умријети и да већ ни памтити не могу, опростио бих и змију љутицу под каменом! Ја сам, синко, био на ситу и под ситом, сваке сам муке обишао, осим што ме јошт нијесу млини мљели. Опарени кашу хлади! —

А ђаче опет: — А да мй учимо свијет да се злотворима прашта, да им се у замјену добра чини и за њих Бог моли да их обрати на прави пу́т и да се добротворима преокрену! —

А Радун: — И ви, моја ђецо, том памећу брзо раскућите; упамтите што ви ови старац говори, а ја, Боже, то не дочекао! —

А ђак: — А ти, ђедо, чисто злу смрт имати и душу утопити, том твојом памећу! —

Радун закључи: — Браните и праштајте вјештице, тенце и зле људе, да видите што ћете добити! Ја вам од те стечевине дијела не ћу! Покриј сироту за своју срамоту! —

— Више ти́, ђедо, можеш за да́н покварити пу́ка, но калуђери поучити за годину! — надода ђак по што старцу окрене леђа, који оста махајућ главом.

[1] Велика гвоздена кључаоница.

При обједу углаве игуман и Друшко да звона дођу у очи Арханђеловаднева, како ће се окупљати пук око њих, дивити им се и рећи старици, која их је приложила: „Покој јој Бог да̑“. —

Мало за тијем умру на пријечац Бескућа и Враћен (исти дан ка' да су главили) од година̑ и застарале болести. Као што се обично понавља кад напрасно премине који прибранији чоек, и о њима се рече да су их злотвори отровали како ће обезглавити которску господу. Било је ми́та, и истраживања, имале су уходе доста посла и простора да раде и да лажу, док се све од једном проспе глас, како је ходио пред зору један мрнар по води на Пељузицу, пак срио путом једну велику женетину голу и босу, црну ка' арапку, сисетинама преко рамена а рудијема косминама до више кољена̑, и да му је она рекла: Идем у Котор да прочистим гра́д и оплијевим грађанство! Суд прогласи да је та жена куга сараевска, и нађе свједоке да причају и да се куну: како су Враћену прије нег је издахнуо, изашли кужни петићи по животу, црни као зрно зиночице, и напупуљила, на димњама подкожна човиља; а Бескући отекла кила под пазуо као највиша дињa, модра и набрекнута. Сажегу им покуће́ство, постеље, платна и аљине; дворове зачавле да им није приступишта, а трупље им изгоре у живом клаку. Овом лажом и мајсторијом нови је провидник затворио путове и постопице, забранио пазаре и окупе и прекинуо међу људима сваки дотицај, мислећи да ће тако најбоље са себе одбити сваку сумњу за опако дјело што је наумио урадити, и покрити га за довијека копреном скровитости и заборава.

На мијешње Арханђеловаднева зовне нови провидник Друшка у сами мрак. Зачуди се Друшко ненадноме зва́ћу у оно доба опће страхе, а јошт се више уди́ви гђе му провидник пру́жа десницу да се с њим ру́чи и догони му сто̑чић да уза њ сједне, што би много било да је владика. Рече му провидник: — Друшко, до данас, а по данас господин Друшко! Ја се радујем с вами и с вашијем породом из

свега срца. Прек јуче сам овђе стигао из Млетака и што је рећ нијесам се јошт ни ситан напио которске воде, а ево ме да испуним прву поруку за коју ме је овђе послала госпоштина, мјести онога старца, кој што с година, што с кратке памети, није знао с овом земљом управљати, ни цјенити оне људи који су честимице прегорјевали животе и имуће на славу и дику светог Марка. Ви, господине, као чоек разборит и искрен, знате добро да ми Млечићи држимо ове невољне крајеве за душу, да ову препуклу сиротињу не поплету Турци! Али су сви наши трошци и напори у залуд, јер је турска сила већ одасвуд обухватила. Боже дај да ја будем рђави пророк, али будите здраво виђећете: Иванбег ће дочекати што и Скендербег, а синови херцега Шћепана што и Стефан Лазарев! Али док превлачки калуђери држе кључ Боки, с Веригâ на Бигову, ми смо, Млечићи, овђе гости, а незванијема гостима, мјесто за вратима! — Поздравио вас дужде и по мени послао вам књигу грамату, златнијема словима написану, којом је обдарио вас и ваш посљедак, до најпотоње капи крви, млетачкијем и которскијем племством, да сте господин за довијека, а поклонио вам четврти дио превлачке црковине, да га сами бирате, ако прегнете отровати превлачке калуђере и тако ослободите ову вашу отаџбину од турског јарма, што они раде да јој га напрте. —

А како? — упита Друшко, којему су се већ била почела гријати уха.

— Ево како, — одговори му провидник, учан туђи гвожђе док је врүће. — Сад кад сте се тобож помирили с калуђерима, пођите сутра код њих и предате им звона, па помњиво ухађите ђе кухају јело свецу. На сами празник пред објед изручите крадимице у лонац овај прашак, што је у овој мједеној кутији; отров је тако силна да мора на прпјечац умријети ко гођ окуси из тога лонца. Кад будете при обједу, ви посркајте од чорбе и очебрсните драчу од рибе, да се не би калуђери по чем сјетили да се ви тога јела лйбите. А кад они почну око трпезе за-

мирати, а ви бјежите с крај њих, прождрите укљувак прашка, што је у овој малој дрвеној кутијци, да вам ризипчап ублажи, а викните у вас глас: Куга! како ће се скупштина смести и свако бестрва побјећи. Кад се ви (ако Бог да́) повратите здраво и весело у Котор, ми ће мо вас окупати и под затвором држати цијелу нећељу дана̂ као, да се тобож бојимо да нам кугу не унесете у град, а послаћемо броде да развале манастир, да се куга закопа под оне развале. Кад изађете из затвора преда ћу вам, пред окупљенијем збором властеоскијем књигу, прстен и примити свечано вашу заклету! —

Друшко благодари, прими обје кутије, пренесе их у дућан и затвори их под кључем.

Кад дође дома да вечера, срете га жена намргођена и напућена, пак скочи на њ да га прождере: — Не ћеш га већ изјести ђавољи залогај што ти га ја зготовим. Помамио си се око звона̂ и задужбина, као да си саморан и истражник. а не на крду дјеце и у ду́гу до ушију! Боље да красиш и покријеваш своју цркву а не да ти жена и ђеца пуклопети скачу. Ево зла зима на кутњем прагу, а ја влачим љетне аљине ка да је Петровдан. Не идем ни у куме ни у дру́ге него сам се, кукавица за тобом, усјела на пепељаку, да те одрпана пред пу́ком не стидим. Остарех прије ре́да и времена од труда што ми живот ломи, и од јада̂ што на срце слијевам од зрака до мрака. Одвалих лопатице по сву божју ноћ на стативама, да ткам плачно своје и туђе, тек да ти платном дјецу одијевам а ужином[1] храним. Прољећем сјејем ла́н, конопље и себицу; љети трлим и предем; јесени сукам и у нити удијевам; а зими по сву ноћ брдом ударам, цијевњаке мотам, вратилом окрећем, а погама у подножје упирем док ми за лопатице запре пријет а па ноге и на руке набрекну жуљи и мозуљи; а ти́, јадо, јаде ти Бог да̂! манастире красиш! —

— И ја, богме, — одврати јој Друшко — по вас бијели да́н точим ракију, а обноћ ловим рибу: попуњом скакве мра-

[1] Ко донесе ткаљи пређу да му тка́, доноси јој и брашна ужини.

зице, прострицом паломиње, скушеве и шпруне; ричком са́пе, удицом зубаце, укљате, вукове и канце; вршом мурње; омецем грује и крње; же́гом љубљаје; остима сипе и оботнице! Но ће брзо пропојати друге тице, забијељети боља зора, да ћеш се сама зачудити! —

А жена надирући се да се смије: — Али си гђе нио закопано благо? црна ти памет за довијека! —

Друшко корачећи по соби као изван себе: — Племић, властелин, црковни домаћин, ово ме све чека прије Божића! а темељ сувише; пак ћемо бацити к врагу мреже и стативе; теби ће жене руку целивати а мени људи капу снимати. Сутра ћу кројити код шавца црвену доламу од најскупље чохе, а теби зелени коретац од кадифе! Него се смилуј и испригај ми које јаје, ако су и пости, ја сам трудан и гладан! Доста смо постили преживали и заживали, но сад ћемо у богаству пливати као жмира у уље! —

А жена: — Проста лоза која је да́ла ту ракију што си вечерас сио низ криви поток [1], и пара што се за ту мученицу пребројила! —

— Блебећи ти и слути ка' што си навикла — рече јој Друшко — а ја ти кажем: вјеровала, невјеровала, све ми једно; да ми је дошло у провидура књига грамата, златнијема словима свако ка' орах, и пише по њој да сам племић за довијека и да примим четвртину превлачке црковине у да́р а звона у већину, ако послушам дужда, који је прстом књигу притиснуо тек да је јача, и којему сам мио као да сам му̑ кроз пупак испао! —

А жена: — Хајде спавај, шупљоглавче, па ћемо се сутра наште срца разговорити. Да ти́ вјерујеш млетачкијема људима?! А сваки од њих би те седам пу́та жедна преко воде превео! —

Подрани Друшко да крца звона и да их превезе под Превлаку, кад лађа у Вериге, скочи источњак да све понесе, а море узаври као кључ у лонижи. Мрнари, видећи смрт пред очима, хтјели би да утопе звона да олакшају

[1] Грло.

лађи бреме а себи да спасе животе; но и то није било лако, јер се лађа могла баш онда изврнути кад се звона пренесу са средине на страну. У таквој погибији рече старији возац: — Већ вода рјева ода свудкуд у лађу да је нијесу вриједни тројица црпити а два возити, пак ће се који час подушити, но бацимо са себе аљине, зажимо с очима и препливајмо Вериге, прије нег се лађа подуши и нас сва пет понор, који ће зинути, не повуче на дно. У Бога су пуне руке, ко зна да сви не изгинемо, замијенио дружину најгријешнији! Нека се лађа и звона топе, све зло с њима! ако који од нас мрнарâ преплави ми ћемо помоћу божјом и нашом правостеченом муком, добавити други бродић, ако ли ти́ Друшко препливаш, добави друге божије гласове, ови нијесу чисти тек их црква одбија, а арандио послао из убаха силу небесну да подуши нас и њих. Ко се злијем дру́жи да увијек кука и тужи! —

Но, или Друшко није умио пливати, или се од запјенушенијех валова препао, или га је гризла савјест а мучила мисао да су лађи теже кутије но звона, стане да плаче и да се моли мрнарима да боље завезу, док барем умину Вериге и затворе лепетане, а у томе се проспе у лађу један ва́л, као низ жлијеб кад млинар пусти скупљену воду с ја́же. Стане Друшко да се каје и завјете дава: светоме Николи путнику, громовноме Илији и огњеној Марији, које светитеље топци у невољи призивају и завјетима ми́те, а кад ставе ногу на сухо забораве ако још и не похуле. Пружи Друшко руку пу́т подниће да из ње извади кутије и да их утопи у морску пучину, но се препаде да ће то возци виђети, посумњати и причати, пак сукрати руку. Све од једном, као по чуду, запљуштн киша, као из мјеховâ, море пане а вјетар удухне, по свој прилици с жирега жа́пља, што се раствара с ону страну Верига.

Око по́дне приспије лађа под Превлаку. Скочи пу́к, пренесе и успне звона на звоник, која својијем громовитијем звуком навјесте Боци првом и последњом свјетковину осмог Новембра на Превлаци!

Игуман каже Друшку да му је дошло писмо из Котора од новог провидника гђе га свјетује да преглави свјетковину Арханђелову а пу́к да распусти, да се не би у толико мноштво просула болијест која се и онако гђегђе повукује. Друшко се па то насмије и рече игумну: — Нико се више од смрти не боји што господа которска, учна лежати у памуку и вуни, да којега драчица на заједне. И мени су свјетовали да амо не идем, и пријетили да ако се здрав повратим, да ће ме држати под затвором цијелу неђељу, купати у оцат, кадити смрековијема зрнима, да им тобож кугу не унесем, а горе куге и срдобоље од њих нема! —

А Игуман отповиједа: — Мој синко, боље је и њих сносити но турски бич. Зло се трпи од страха горега! —

А један млади калуђер: — Господа жале мријети, јер им је на овоме свијету добро, а тамо на другоме Бог зна како ће им бити! —

А стари Радун, што се примакао да упозна Друшка ли́чно, рече младоме калуђеру: — Коме је добро амо, њему ће бити тамо још боље, а коме је жље амо, као мени, њему ће бити тамо злосретније! —

А игуман њему: — Шути, стари злослутниче и зловарниче, вазда ли жље мислиш а горему се надаш —

— А Радун: — Кога је ујела змија, тај се и гуштерице боји. Небојишу изједе ву́к! —

Послије бдења и вечере свак полијега да спава.

Да́ли калуђери Друшку лијепу ћелију прозором прам истоку. Кажу да Вукашин није могао цијелу ноћ ока затворити, прешто је убио млада Уроша. Друшко легне да спава. Но мјести сна осијени га мртва страха, уздркти му срце, затрепћу живци, а по свем животу похми́ли србеж, ка' да је легао на мравињак. Скупи кољена до зуба̑, скучи се животом ка' повјесмо вуне, покрије главу бјељином, подвије руке у пријекрст, но чеса? свако око ка' у волу. Опет се пружи, окреће с лијеве на десну страну, с десне на лијеву, потрбушке, на узнак, у покос;

отежао му покрпјевач ка' плачина, утонуле узглавнице до најдоње поставе. Утули канђеоце, које скпппјаше пред прплпком богородичином, као да му је оно крпво неспашпци. Но по што удухне свијећу, затвори махом очи, али му остаде у њима нека стравична свјетлост, што се мијења и претвара: час црвена као крв, час жута као восак, час зелена ка' гуштерица, час све три боје у једно као у дуги, а по њој слике грубе и наказне, што се међу се боре, сукобе, мимолазе као муње небеске; док се све од једном прелију и претворе у калуђере са сиједом брадом до појаса, с камилавком и са синовником сваки. Призире му се кроз оне тмуше да их гледа гђе редимице завиру и умиру, ко на врат ко на нос, чује им лелек и гђе га под тешкијем мукама куну и преклињу. Трља очи предвојеструченијем прстима обојих рукý, тек да оне слике са зенице скине и распрши, по све што више таре оне се боље тиће и преображују у стравичнијема створовима, као по бијелцу од јајета кад га жене изруче у чашу и муте да врх њега гáтају. Скочи с постеље, грозничавом принаглицом тражи огњило, крем, усјеку, сумпор, цијели алат да зачне ватру и ужди свијећу. По што се добро и добро измучи, упали канђелу стијењ, клекне пред иконом, стане да бије прси песницама, да се каје и плаче. Дохвати угасне кутије да их баци низ прозор, но му опет преовлада страх да ће их наћи под његовијем прозором:
— О, Боже и пресвета мајко богородице! — викне — дај да час прије сване, да прије пођем код игумна, да му се чисто исповиједим, да му предам проклете кутије, да му све редом кажем! Кýчки бездушни па што су ме навели, да продам вјеру, да пљунем у жђелу из које сам ручао, да похулим на причешће, да изгубим рз људски, да ми је име проклето и анатемнисато док је год на свијету српскога уха. Ископати овакви храм, гђе се Бог слави а мртви спомињу; разорити овакви оџак, што је сиротинско заклониште; отровати овакво братство, које би подичило једну краљевину! Па кад? Сутра, баш сутра, на сами

празник, кад три пут коло небеско игра, кад се и баба сирота радује! Смести оваки скуп, овакво весеље, да ме проклињу хиљаде грла и праунуцима по грдилу казују! Какви Искарпот, какви Бранковић, ја сам одвојио, ја сам их почастио! —

Овако нарицајући као покајница, трене, ни на томе ни на овоме свијету но у некаквом мртвом дријемежу, док се опет разабере, напије воде и обрати гудалом наопако: — Хаалах сам страшивији од свакоје дјевојке! Од чега сам се препао? Шта ме је осјенило, да лудујем као дјете јучерање! Добро ми рече сиНоћ жена: црна ти памет за довјека! Погодила тако ја здраво! Да ја жалим и браним калуђере ископанике, коју су кренули да ми посунете отачбину! Да ја за њих прегорим темељ и племство? Да за њих останем спрегнут под турском тељигом? Богме не ћу, ако ће ме ђаволи пећи и варити! а може бит да ме је Бог навлаш одабрао да истријебим вакве гаде из ове земље, прије нег је заробе у Турчина! —

У тому заспи као заклан, кад било пред зором, снијева му се гђе види пред очима Арханђелову слику, ону исту што је гледао слиту на звонима, а којој се је завјетовао када се у Веригама топио; и гђе она све виша и виша приближава се к постељи. Хћио би да јој какогођ умакне, да се тргне од сна, да дохвати нож бјелокорац с чукља, но га Арханђео способи, притисне му десније кољеном димња, загрљуши га лијевом руком да му не да̂ одушка, а десном махне са свом снагом да га мачем посјече. Друшко постави лијеву руку да дочека мач, а десном дохвати Арханђелу бедро да га тобож одбије с трбуха. У тој страхи и муци облије га мртвачки зној скочи с постеље, викне: „дави ме Мијатова права крв!“ дохвати нож, дожене му тилут до гркљана, таман да се закоље, кад чу звона гђе славе празничку јутрњу. Баци нож, опаше дроб што га јошт једнако болијаше, отвори махом прозор и погледа пут истока. Бјаше небо покрио танки плави облак, на истоку црвењаст, а врх поља пануо чај над слеђену слану. Друшко

погледа уз поље и види гђе одасвуд около хмѝли пу̀к к Превлаци. Ко носи прилог, ко завјет, ко пуњс и свијеће, ко трговину и сјемена, свак по нешто, а пред свакијем буљуком крст сја, барјак вије а поп пјева. Дан, јавље и онолико хмѝлета распрте Друшку ноћну страху, појупачи се, посоколи, стане да себе кори, да се собом подругује о претрпљеној нотњој страси.

Но је био у манастиру јошт неко, што није сву ноћ ни лијегао. Стари Радун, бојећи се да ће Друшко упалити манастир; јер о отрови старац није имао много појма; сву је ноћ клима пред Друшковом ћелијом, шишем за па̀сом. Како што је чинио спонама уковати Мијату гроб, тако је исто стражио Друшка жива, а јошт строжије од кад чу у ћелији неки покрет и жа̀мор.

Одма за јутрњом уљегне литурђија. Служио је игуман само седми, а пјевало тридесет ђакова и чтеца. Црква превлачка прилично пространа; грађена на подобије крста су четири мраморна ступца по сриједи, на којијема је почјевао свод; није могла примити оно мноштво окупљена пу̀ка, већ су девет дијелова стојали гологлави на пољани. По литурђији изађе игуман крстом у руци и попне се на узносито мјесто при пољани, а прам њега обрати се скуп да види и чује. Игуман поздрави народ празником, приповједа му ко је манастир оградио, ко га је покрасио и данас обдржаје; прича чему је посвећен Арханђелу Михаилу, ономе радосноме дану кад је крепост побједила над порок. — Арханђео је, рече игуман, образ добра, као што је враг образ зла. Арханђелов златокруг знаменује вјеру, љубав и надање, а вражји рози значе издајништво, мрзост и очајање. Мач Арханђелов знаменује слогу, братинство, милост и кротост, као остро оружије против вражије чељусти, која бљује распру, злобу и сујету. Ко таквијем мачем војује, побједа му је готова. Ва̀га, коју Арханђео држи у лијевој руци, знаменује правду. Тешко ономе кому на мјери претегну гријеси, за таквога није будућност! — Издајство је упропастило многе народе и

могуће, завист им брани да се разаберу и расвијесте, очајање довело их да забораве на прошлост, да се брукају са садашносћу, да гледају равнодушно на будућност! Мач Арханђелов приуготовљава народе празнику мира, паски васкрсења! — Данас жњеш што си јуче посијејао, а приправљаш хљебац за сутра! Тешко ономе који не сједе, ни жње ни приправља, за таквога није будућност, он је осуђен за довијека плачу и шкргутању зубова̂![1]

Тек игуман сврши бесједу и благослови слушаоце, дигну се крсти. Првјенчио је као домаћин михољски барјак с крстом а врх њега позлаћена јабука, пак за њим у поређе сустопце један по један: грбаљски, рисански, новски, катунски, и црмнички; тер ђакони и пјевачи, а посриједи игуман пред свештеницима; пак женске главе, и оне на буљуке: старице, мужатице, удадбенице и дјевојке. Гђегђе која босонога, завјета ради; напокон кљасти, хроми, сакати, слијепи и многоврсне изнемоглице запучале су дугу пругу, која се протезала чак до цареве ливаде у сред поља. Ђаци пјевају хвале ангелске, калуђери пјесму празнику, а жене народну попјевку, која се и данас помиче а почиње овако:

„Крсте носе, Бога моле,
„А од Бога милост просе!“

Као пред чудом, од кад су се у Боку Срби станили, вишег одушевљења а бољег поретка није се могло жељковати.

Стари Радун, гронуо и охвечао, у толиком свијету изгуби с очију Друшка. Тиска, моли, провукује се да гђе зазри, да му у стопе стане, но се је Друшко украо крстима омакао скупштини, а пошао да пре́жи и униђе у кухину. Нађе је пусту без никога, јер су и кухари и момци пошли да гледају крсте, ко с пољане, ко с горњијех прозора, ко с врх звоника да љепше види а боље прича. Погледа Друшко на огњиште: На ватри кљука́ велики мједени котао

[1] Питам проштење што сам се усудио из дуге и предуге бесједе свог повједача пробрати ову руковет обрашљица. Ако сам коме досадио, вјера му је да нијесам па вла́ш.

од четири вједра, и у њега се вари риба, што се ваља и скакуће по површини чорбе, како је кад кључ гони или смота́. Обиде Друшко цијелу кухину, гледа види ли ко, слуша плешули чије стопе, примакне котлу проклету руку. Хоће, не ће заже с очима, стисне срцем и изручи угасни прашак из мједене кутије у сред котла, пак бојећи се да то није доста, скопа мећавицу, ужене је у котао, такне му њом дно, пак оберучке стане да мијеша чорбу, како би се прије сваки грунчић растопио и отров опријенула до једноме комаду рибе. Поврати мећавицу гђе је и била, пак да се нико не сјети гђе је и што ради, тркне у цркву и умијеша се међу пуком који се с крстима враћао.

По свршетку литије, раздијели се скуп на буљуке да благује, да тргују, да се пријатељ с пријатељем а знанац са знанцем поцелива и за здравље упи́та. Игуман са свештеницима, с кнежевима и с Друшком сједне око велике трпезе, очита пјесму празнику, благослови поставу и наздрави гостима, Ђаци принесу рибу у великијем коситернијем жђелама, свак стане да једе драговољно иза онолико пута. Друшко посрка и он двије три ожице чорбе и очебрсне драчицу рибе као мачка.

Отац Максим заврата[1] најпрви, пане главом у бљуду и издахне мирно као тић. Остали помисле да му је у грло запала драча рибе, но толико замре други и трећи, па десети и двадесети да није било одмака да се пи́та ни што им би́? Падају и премећу се сви редимице како је ко више заложио или слабијега жељутца био; или се расположенији налазио.

Ко јечи, ко рига, ко потхваћа, ко се од бо́ла за браду скубе, или по поду ваља, или главом о зад удара; ко призива оца; ко матер, ко Бога, ко свеца. Многи бијеже к вратима или јошт здрави или топрв смућени, но их бо́л и смрт стигну баш при изласку, гђе их хрпа лежи, један врх другога као кладе на посјечену лазу. Друшко скочи преко те хрпе вичући: — Куга! Чума! Бјеж' ко може! —

[1] Заврата ко једе хљеба шеничнога, у којему је много врата.

И он се патеже да рига да се тобож ко не сјети, али се је на то мало пазило, јер се свак забавио о свом јаду. Дође на пољану без капе, рашчупан, као да је сумао;[1] узјаше туђа коња, зајигра га у све четири, побјегне пу̑т Котора повикујући: Куга! Чума! Бјеж' ко може! —

Народ се с почетка осуди, скамени. Нико не зна да каже, а стотина залуду питају: Што би̑, што је за Бога?! Но кад чуше од Друшка да је куга, стаде једно од другога бјежати, крити се, лучити, прати руке, молити Бога, обећават' завјете и задужбине, праштати. У оној трлабуцп и смјеши, страси и припаглици, једно друго тура, куми, бручи, куне и преклиње. Неко тражи жену; неко дјецу; неко пи̑та у то мах гђе је пречи пу̑т; некоме се чини да су га болови спопали. Некому се од страха ту̑жи; стотина их оста потрљано, а стотина под погама и копитама; док све од једном загруха топ с млетачког бродовља, проспу се на манастир гвоздена зрна као највиша тиква водењача: ужикане кубаре као ракински котли, и многе друге паклене справе, што им се Богу хвала у српском језику, за име не зна. Паде звоник, црква порине, разоре се и повељају ћелије, станови, трпјемови и појате; а сва се зграда у мањи час претвори у гомилу крпатака, огорелина и развалина, као зелено борје под сјекиру. Пу̑к заборави кугу при топу, чудо при грдилу: од чуме могу боловати и преболети, а топу нема лијека! Стаде бјежати у беспу̑ће ка' да му је за врат мач, без реда, без да зна гђе иде, једно на друго ка' овце кад их звијере гони, не обазируђ се ни на године, ни на здравље, ни на женске главе. Тешко слабијему, као Радуну, што оста згњечен тражећи Друшка шишем у руци. Ако кому нога поплузне, или зађедне, или се спотакне, ил пренемогне, стотина их вику: — Уби га топ! Кукала му мајка! Придај погама! Бјеж, ако Бога знаш! —

Или Друшку у оној забуни није на ум пало да окуси од онога прашка из древене кутије што би му отров утр-

[1] Саћи с ума

нуо, или му је у оно котрљање кутијица дрвена из џепа испала, или што је највјероватније: дао му провидник непробитачни лијек — рóг за свијећу — тек да с Друшком умре и успомена срамотнога издајничтва; кад дође Друшко на мјесто што се од тога злога днева зове Одољен, баш ниже Тројца, заврти му се свијест наопако, одебља језик, а уста осуше, пак стане збиља да рига и потхваћа. Надао се свакако допријети Котору да се лијечи, пак је коња подбадао свом снагом. Но му муке *одоле*, коњ запре, рука с узде клоне, једва сјаше и наклони се на један кам, црн као зврст. Ту га спопану муке иза муке као родиљу: грчи, протезавица и ропња. Премеће се као брав од цркавице, као риба у просуљи, док спушти погану душу проклињајућ сој и коријен, час који га је на свијет дао, и сису што га је проклетога дојила! Дођу из Котора људи од суда, ископају рупу, сложе у њу Друшка мртва и коња жива, пошто их гаичима и кукама посмуцају, пак их оба спале цмолом, смудом и паклом, да коме тобож куга не пријоне. Над том рупом изникла је злољесина и шмрљика, она врст дрвета о којему се је, кажу, Јуда објесио.

Зове се и данас *Проклети кам* онај крш на кому је Друшко папке отегнуо. Мало ко у Боци да не зна одкуд камену тај злокобни придјевак. Но ако збиља ко не зна, а он нека пи́та свог коњаџију, првом што прође преко Тројице, он ће му повиједати.

Овђе закључи мој стари повиједач овијема ријечима: — Споменици добра као споменици зла, чине да народ памти прошлост и побуђује га да се добријема ди́ви и клања, а зле да презире и проклиње! —

Друшковица с породом, ако и не добије племство, а но прими на да́р четвртину манастирскога, и доста новца тек да му́чи.

Триста је љета̂, кукавица, вила̂, јеина гугућала а паук своје мреже плео на пустош превлачкога манастира, док почетком овога вијека нека побожна удовица, Ката Лумбардићева Которкиња, приграђи нешто црквице да ту канђело гори, и да се по једном на години чује божја служба.

Друшко је био себи зли пророк, кад је рекао оцу Максиму у которскоме суду: „*Ко ђаволом тикве сади, о главу му се ломе!*“

У Бечу, Зиме 187[4]|[5]

Стјепан Љубиша

РУМУНИЈА И РУМУНИ

IX

ВОЈСКА

(Наставак)

Територијална војска

Теоријторијална војска обухвата:

3 пешачких пукова тако званих доробанаца.

8 коњичких пукова који се зову калараши.

1 артиљеријску батерију за сваки округ, што износи 33 батерије.

Територијална војска има сада 33 батаљона доробанаца којима је нарочита дужност да чувају границе и да врше царинску полицију. Они су гарнизовани у разним окрузима и срезовима.

33 ескадрона калараша који врше жандарску дужност по окрузима:

Доробански батаљони су организовани онако исто као и линејни ескадрони. Закони су им једни исти.

Територијална је војска локализована: свака чета или сваки ескадрон подељен је на четири серије; служба сваке серије почиње једне недеље а свршава се друге. На тај начин војници проводе једну недељу под оружјем а три код куће.

Та организација постоји у Румунији још од XV века.

Територијална војска може се мобилизовати као и редовна, и то или због великих годишњих маневара, или у случајевима тренутне нужде.

Рекрутовање. — Рекрутовање територијалне војске врши се у исто време кад и у редовној војсци и онако исто као и у њој. Они који извуку прве нумере иду у редовну, а они који извуку следеће прелазе у територијалну војску. Само се калараши бирају из целог окружног списка међу оним младићима који су у стању да набаве коња, па ма коју нумеру извукли; али у накнаду за то даје им се право да ступе у ескадрон свога округа.

Милиције имају две класе: у првој су сви мушкарци од 21 до 29 година који нису извукли коцку за војску, у другој сви људи од 29 до 38 године који су отслужили у редовној или територијалној војсци, а тако исто и они који су престали бити у првој класи.

Свака класа милиције дели се, без обзира на године, на три три одељка (bans): у првом су сви неожењени мушкарци без деце; у трећем сви они који су ожењени или удовци и имају деце.

Милицијски корпуси састављени су из људи сва три пододељка, али први се позива најпре и у свакој прилици.

Милиције су организоване у батаљоне и ексадроне: по 1 батаљон и 1 ескадрон на сваки округ.

Они се вежбају у општинама сваке недеље. Први пододељак скупља се у чете или батаљоне два пут у години, други једанпут. Сваки такав скуп траје 15 дана.

Официри и подофицири милиције имају своју властиту хијераркију, која је истоветна са хијеракијом редовне војске. Они се постављају из официра и подофицира који су служили у редовној војсци и од оних војника који су за време службе у милицији добили ма какав чин.

Официрима и подофицирима територијалне војске спада у дужност да из ближе надзиравају обучавање војника из милиције.

Кад војници милиције остану на окупу дуже од 48 сахата, онда их држава издржава као год и редовну војску.

Војници милиције који су под оружјем потпадају под војну дисциплину и војно правосуђе.

Масе и народне гарде

Масе и народне гарде обухватају све људе од 37 до 46 године.

Оне врше гарнизону службу место редовне војске у време рата и великих годишњих скупова.

Команда

Команда војске врши се помоћу четири војне команде које се зову територијалне Војне Дивизије, и од којих свака има на челу по једног дивизионог или бригадног ђенерала.

Сваки ђенерал који командује територијалном дивизијом има свој штаб састављен из једног пуковника или потпуковника као шефа штаба, из једног или више штабних капетана и официра из војске.

Ђенерали који командују територијалним дивизијама имају задаћу да мотре да се дисциплина и служба тачно врше, и да рукују теоричним и практичним обучавањем свију трупа које спадају у круг њихових дивизија. Њихова се власт распростире над територијалном војском, милицијама, масама и народним гардама.

Њима помажу интенданти придани свакој дивизији, и официри енжењерског штаба за администрацију трупа и одржане војних зграда.

Администрација

Уредба војне администрације и војнога рачуноводства остала је, осем неких незнатних измена, она иста која је начињена 1860 помоћу нарочите француске мисије.

Војно министарство подељено је на четири дирекције: 1-ва за персонал и војне операције; 2-га за нарочите родове оружја; (артиљерију, енженство и флотилу); 3-ћа за одело и опрему; 4-та за рачуноводство.

Званичници интендантуре и административни официри непосредни су агенти војног министарства.

Али, услед нове организације на којој се сад ради учиниће се у администрацији војних корова радикална измена. По тој организацији они ће постати са свим независни. Сваки ће кор имати административне официре као одговорне рачуповође, а интендантура ће само водити контролу.

Ванцирање, награде и положај официра

Ванцирање у румунској војсци бива на два начина: по избору и годинама службе до мајора закључно, а за све више чинове од мајорскога само по избору.

Но што се тиче мајорскога чина, у томе ће се учинити измена. Скупштина је, на предлог владе, већ усвојила закон о испиту и конкурсу за мајорски чин. По томе закону, ни један официр који не покаже испитом да има довољно знање и нужна својства за вишега официра не може постати мајор, и ставиће се у пенсију као капетан чим наврши 50 година.

Награде су у румунској војсци ове: медаља која се даје официрима за непрекорну службу од 20 и 25 година, пенсије и народне награде које одобрава скупштина за изванредне услуге учињене отаџбини.

Официрски је положај тројаки по закону: активан, кад официр служи у редовној или територијалној војсци; и неактиван или кад је са свим престао бити официр и прешао у грађански живот. У овом последњем стању официр нема право на плату.

Официр се може поставити у неактивни положај због привремене слабости, због рђавог владања, неспособности и распустом који прелази шест месеца. Он се може са свим отпустити због неизлечних болести, великих болести, великих погрешака против части и дисциплине и због незнања војних правила.

Стављање у неактивно стање, и отпуст изричу се кнежевим указом који се издаје на основу протокола комисије

од три члана за неактивност а пет за отпуст. Кнез може изменити комисијску одлуку у корист официра.

Само они официри који су постављени у неактивно стање због привремене слабости, или су отпуштени због неизлечних болести, добијају плату од државе.

Војно правосуђе

Преступе и злочинства суде у првом ступњу ратни савети, а у другом и последњем суди ревизиони савет.

Сталних ратних савета има четири (по један за сваку војну територијалну дивизију). Они су састављени из седам чланова које поставља ђенерал који командује дивизијом, и то овако: једног потпуковника или пуковника за председника; једног мајора, два капетана, једног поручника, једног потпоручника и једног подофицира за чланове.

Састав ратнога савета није један исти за све оптужене: његови се чланови мењају према чину оптуженога, јер се гледа да буде колико је год могућно мање нижих чинова од чина оптуженога.

У сваком сталном ратном савету има по један кнежевски комесар, један или неколико браниалаца, један писар (он није војник) који има помоћнике из подофицира.

Кнежев комесар мора бити мајор, или најмање капетан; он се мења кад год је оптужени старији чином од њега. Он се рачуна у чланове војнога правосуђа, а поставља га, заједно с известиоцем, непосредно војни министар.

Ратни савет сазива ђенерал командан територијалне дивизије. Он у исти мах објављује да је оптужени стављен под суд.

У ревизионом савету има:

Један бригадни ђенерал, као председник; два пуковника или потпуковника, и два мајора, као чланови; један кнежевски комесар (виши официр); један писар; један или више бранилаца, по потреби; и писарских помоћника, такође према потреби.

Тај савет поставља војни министар непосредно.

У случају мобилизације, ђенерали који командују активним дивизијама састављају и сазивају ратне савете који иду за војском.

Претходну истрагу врше официри судске полиције, услед поднесене или тужбе или учињене им доставе. Кад је сврше, они је пошљу дивизионом ђенералу а он је опет преда кнежевом комесару у савету. Комесар пошље акта известиоцу који допуни истрагу, па је онда преда дивизионом ђенералу, заједно са својим мишљењем; тада дивизиони ђенерал донесе одлуку да се оптужени ставља под суд или да се истрага обуставља, како кад нађе за сходно. У првом случају сазива у исто доба и савет.

Наставни заводи

Општу и војну наставу добијају нижи чинови у пуковним школама.

Школе из којих у опште излазе официри свију родова оружја ово су:

1. Подофицирска школа. Та је школа налик на немачке ратне школе. Њезин течај траје годину дана.

2. Виша војна школа у Букурешту. Њезин течај траје две године. Питомци за њу бирају се конкурсом међу бакалауреусима, подофицирима, капларима и војницима редовне војске.

3. Апликациона коњичка школа. Питомци за њу узимљу се из коњичких официра, а спремају се за наставнике трупних корова.

Скоро ће се отворити апликациона школа и за артиљеристе и енжењере, јер се већ ради на њезином устројству.

4. Осем наведених школа још постоји у Јашу једна предуготовна војна школа, која се зове „*Школа војничких синова.*“ Она спрема питомце за вишу војну школу. У њој се учи четири године. Питомци који добро положе испит примају се у вишу војну школу, остали се шиљу у пукове као подофицири.

До пре кратког времена постојала је од више година

још једна хируршка и апотекарска школа с једним одељком за спрему марвених лекара.

Из те су школе излазили санитетски официри од којих је сваке године један известан број слат на страну да продуже науку на оним истим факултетима које су свршили у својој земљи. Од тих је лекара узимато у војне болнице онолико колико је било потребно, а остали су прелазили у грађанске. Готово сви данашњи лекари и апотекари ђаци су те школе која је укинута пре неколико година кад је отворен медецински факултет на букурешком униврситету.

Војничка правила

Правила о служби у боју и о маневрама она су иста која и у Немачкој. Она су преведена од речи до речи и вреде за све родове војске осем пешадије. За пешадију су задржана белгијска правила од 1869.

Практично се обучавање врши под управом корпусних старешина. Главни инспектори испитују лично сваке године официре и подофицире из правила.

Оружје и опрема

После рата од 1866, и у Румунији је, као и у свима осталим замљама, усвојено оружје које се пуни по зади. Тако је линејна пехота одмах добила прајске иглењаче. Али доцније, кад се увидело да има бољих система, усвојио се Пибодијев систем, по румунском моделу. На тај начин пешадија сад има пушке двојаког система: редовна је војска наоружана Пибодијевим пушкама, а територијална прајским иглењачама. Има још један трећи систем: то су старе прекројене пушке; али оне се употребљују само за вежбање милиције.

Опрема коњице није једнака. Ромијори су налик на лаку прајску коњицу; и калараши су у рату налик на руске козаке, због својих малих коња који се набављу у земљи.

Артиљеријски пукови имају челичне топове прајскога модела који се пуне по зади. Територијална артиљерија

наоружана је бронзаним изолученим топовима француског модела који се пуне с пред. Од ових последњих има сто комада у арсеналу.

Касарне и логори

Румунска војска трпи велику оскудицу у касарнама. Она је јако умножена, а нове касарне нису сазидане. Само у великим гарнизонима има доста и добрих касарна. Но влада се сад стара да подигне касарне у свима окрузима по једном истом моделу, те да се територијална војска снабде онаквим истим становима какве има редовна.[1]

Пре неког времена румунски су војници имали за спавање само једну сламњачу; а сад имају душек, јастук и покривач.

Од логорских ствари румунски војници имају чадоре по француском моделу, казанчић за кување и чутурицу.

Санитетска служба

Санитетском службом управља главни инспектор (он је чином раван бригадном ђенералу.)

Материјал за сталне и покретне болнице набавља му интендантура.

У свакој територијалној дивизији има по једна војна болница која стоји под управом главнога лекара прве или друге класе (у чину пуковника или потпуковника). Он се брине о свему што се тиче лекарске службе, а за административне послове придодат му је у помоћ један административни официр. У Букурешту имају две болнице са 400 кревета, и један депо за конвалесценте.

У касарнама има по једна мала болница за сваки војни кор. Она стоји под управног једнога пуковног или батаљоног лекара и једнога официра из истога кора.

Болничаре за те болнице даје санитетска чета. У време мобилизације, чета административних радника и извесне врсте милицијаша, као лербери и још неки други, стављају

[1] Опширније види о том врло интересантно дело г. дра Владана Ђорђевића *Путничке црте*, Књига трећа, *Цариград и Букурешт*, стр. 155 и 156.

се на услугу покретних болница. Грађански лекари могу се до 45 године узети у војску под истим условима под којима се узимљу и милицијски официри.

Ветеринарску и апотекарску службу врше такође војнички званичници. И они стоје под управом главног санитетског инспектора.

Артиљеријски завод

Заводи за прављење и поправљање оружја, за прављење муниције, арсенали и т. д. стоје под управом артиљеријског штаба. Они су овако подељени:

1. Један завод за поправљање оружја и кола у Букурешту. У њему се прави и ратна муниција, гранате, метални фишеци, и израђују свакојаки пиротехнички послови.

2. Један завод у Трговишту. У њему се праве кола. Он је основан на ширем темељу него онај у Букурешту. Сад му се додаје једна топионица, и кад она буде готова онда ће се у њој правити и ратна муниција, а у букурешком ће се заводу само поправљати оружје.

У свима радионицама тих завода раде парне машине.

3. Једна фабрика за барут близу Плојешта, и једна у Њамцу у Молдавији.

4. У четири територијалне дивизије имају више депоа ратне муниције. —

Из овога прегледа организације румунске војске види се да је она једна од првих брига румунске владе, да се на њу много полаже и да се не жали ни труда ни новца само да се на тако уреди и спреми како би могла потпуно одговорити својој задаћи. Наши официри који су бивали на маневрама румунске војске враћали су се тако рећи очарани њоме. Они причају да је тако опремљена, тако дисциплинована и тако готова за изненадну мобилизацију да се ништа више ни боље не може пожелети. Кажу да у томе највећа заслуга припада самом кнезу Карлу који се одликује и као војник и као организатор.

(Наставиће се.)

Настас Петровић

СТЕВАН ДУШАН

историјски роман

Млади краљ

(Наставак)

7

Чим је краљевна Душица увела оца Андонија у своје собе и отпустила своје владике[1], одмах бризну у плач, који је дотле с тешким напрезањем уздржавала.

— Светла краљевно — говораше седи јеромонах — ја знам црва који подгриза високу ти младост, али садашњи тренутци ... —

Душица се брзо савлада и убриса своје сузе.

— Не ћу о мени да ти говорим, свети оче, не бих те ради мојих јада зауставила баш сада. Друга је моја жеља. Ти си похватао робље које нам тако чудноватим начином одбеже из двора, ти га враћаш његовој госпођи, нашој — краљици... Ја се бојим, св. оче, да ти не познајеш како ваља непријатеља са којим се у борбу пушташ... Ти не-знаш како је страшна моћ његовог лукавства и претварања! —

— Ја знам, светла краљевно — прихвати отац Андоније — да је та проклета жена, од најбољег оца и најхристољубивијега краља начинила бесну звер која саму своју утробу раздире, ја знам да је седе главе и мудре државнике који

[1] тако су се звале властелинске кћери, и у опште све „добророднo“ женскиње

су се поносили Душаном, који су га волели ка' очи у глави, залудила тако, да су му они данас највећи непријатељи, ја знам да је и саме рођаке... —

— Али ти не знаш начин, св. оче — упаде му сестра Душанова у реч — ти не слутиш *како* је она све то учинила, и ни ја сама не бих веровала да је несам овим очима гледала сваки дан шта ради.

Ти мислиш да је она сваки дан црнила и опадала Душана код оца? На против! Она га сваки дан кује у звезде, она га хвали где год стане, она га брани кад год га који од жупана и велможа стане оговарати код оца, она...

У том тренутку захори се из дворишта громогласни одјек:

— Живела краљица!

Душица пребледе. Отац Андоније утрча у прозор да види шта је?

Цело унутрашње двориште беше се испунило гомилама витезова, дворјана, слугу, војника - најамника, и цела та гомила људи радосно махаше рукама и клицаше, гледајући у отворена врата велике дворане из које се такође разлегаше усклик:

— Живела благоверна краљица! —

Отац Андоније разумеде одмах шта се у краљевом сабору догодило, с тога не губећи више ни тренутка, похита у двориште, узе своје људе и доведено робље, па се упути право у велику дворану.

Гомила отвори широку стазу, усклици умукоше као некаквом чаролијом и сваки стаде да шапуће са својим суседом.

Пред вратима од велике дворане беше осем многих دвородржица и оклопничка стража. Она укрсти своја копља пред оцем Андонијем

— Јавите — рече стражи одважни јеромонах светогорски — приставу краљевскога двора, честитоме кнезу дворском, да је дошао посланик младога краља од Зете, са тако хитним порукама, да жели одмах изаћи пред Величност краљевства му! —

Један двородржица уђе у велику дворану да то испоручи

Док он дође до дворског пристава и док пусте оца Андонија, да видимо шта се то догодило на сабору?

* * *

У великој дворани, која данас беше свечано окићена и опремљена на престолу Немањића, седи сув и висок старац у драгоценом оделу по црквеном крују, огрнут владалачким плаштом, порфиром и са владалачком митром на глави.

Та митра беше круна „всесрбских и поморских земљ,“ а глава на којој се блистала беше измучена глава Милутинова сина.

То је Стеван Урош III, кога народ зове *Дечански* по његовој светлој задужбини а који се сам називао „Аз грешни и недостојни раб Христу Стефан краљ и с Богом самодржац всјех србских и поморских земљ. .“

Ко би на том изнемоглом старцу познао оног дичног младића за кога је негда силни краљ Милутин испросио лепу ћерку краља Смиљца од Бугарске? Ко би на том измученом лицу познао оног срећног мужа када му та прва жена роди сина Душана и ћерку Душицу?

Где је сјај оних орловских очију? Прогута га усијани леген краљице Симониде, маћехе његове.

Где су они свежи и здрави образи његовог јуначког лица?

Збабали су се у тешком прогонству, у потуцању по беломе свету, далеко од отаџбине и од родбине.

Где је онај витки поносити стас?

Погрбише га и сломише тешки ударци судбине… Јер тек што се ослободи прогонства, умре му драга жена Марија, остави га сама са нејаком децом. Само за један тренутак обасја га мало срећа када нађе достојну и добру мајку за своју децу а то беше дична *Бланка*, кћи војводе од Таранта а унука краља Карла од Сицилије. Она је миловала и неговала Душана и Душицу као и своју рођену ћерку

Елачу, али та добра душа беше само метеор који се за кратко блистао на српскоме небу, па и ње нестаде, и она умре за младости своје... Доцније, кад је Душан дорастао, кад он поче да на бојним пољима бере нове ловорике имену Немањића, изгледаше као да се судба већ уморила гањајући га, изгледаше као да ће му бар вече у животу бити обасјано топлим зрацима среће и радости... Али и ту се преварио. Његов рођени син, од како је непријатеље онако сјајно победио на Струми, од како је крвљу бугарскога цара Михаила опрао љагу коју је овај панео дому Немањином, његов Душан, узданица и понос живота његовог, сад се буни против њега, хоће да га нагна да се одрече престола...

Ко то каже да се Душан одменуо, да се буни против рођена оца свога?

Како, ко каже? Ето цео сабор велике властеле српске и поморске, који се нарочито с тога искупио и без краљева звања, да га опомене на дужности које он има као краљ према бунтовницима, па макар међу њима био и његов рођени син.

Ето упитај оног старину што седи уз колено краљу, упитај кнеза *Воихну*, првог властелина у државн. Отоич се заклињао пред целим сабором, заклињао се животом своје најмилије деце, Александра цара бугарског и Јелене кћери своје, да Душан оцу о глави ради, и да су уза њ поред силне млађе властеле још и три сопствена сина његова: *Јован Оливер, Жарко Дејан* и *Љутица Богдан.*

Ваљда ћеш веровати оцу који своју рођену децу оптужује да су бунтовници?

Ето властелина *Мрњана* казнаца краљичиног у Зети. И његова су деца Вукашин, Гојко и Угљеша код Душана, па и он каже да је Душан бунтовник.

Ето кнеза скадринског и клиског, *Младена Ђорђевића.* Он је зет краља Дечанскога, за њим је сестра Душанова по оцу, Елача, па зар ће он сведочити против свога милог шуре, да нема ништа у ствари?

Пођи редом од престола лево па питај. Кнез *Вратислав Дмитровић* унук Вуканов а праунук Немањин, коме је син Југ Богдан такође одбегао у Зету к Душану; протосеваст *Хреља Крилатић*; ризничар краљев кнез *Бисте*; лекар краљев кнез *Бартоло*; жупан *Ропа*; краљев челник *Бранко* који је још под Милутином пролевао своју крв за дом Немањин; жупан *Риг;* жупан *Алтоман Високоруки;* господин града Охрида, севастократор *Бранко;* архиђијак краљев *Марин Баранин*; тепачија краљевскога двора *Владоје;* фра *Вита Мали брат* из Котора, славни протомајстор високих Дечана, сви, сви ће ти казати да је Душан бунтовник, да оцу о глави ради.

Ако не ћеш веровати световним великашима, ето пођи десно од престола, па питај духовну властелу. Архијепископ српски и поморски *Данило II*, јепископи: захумски, дукљански, дабарски, будимљански, рашки, студенички, призренски, грачанички, топлички, браничевски, београдски и моравички, сви ће потврдити, да је света црква Христова у опасности од заблуделог сина краљевог, и они сви наваљују на краља да стане томе злу на пут, докле се још може.

Дечански је слушао мирно ту кишу доказа коју просу велика властела о кривици Душановој, слушао је и премишљао... Није му више жао сина... Он већ Душана не воле онако као што га је волео пре, него што се по трећи пут оженио; не воле га тако још од онда кад му је трећа жена родила Теодору и Синишу... Али он размишља како да одузме оружје Душану из шака, а да се не пролива братска крв, како да казни непослушно дете а да за државу не буде никакве штете.

Умукоше сви.

Сви чекају што ће краљ прозборити.

У сред те тишине у сабору, отворише се врата и велики дворник огласи:

— Њено величанство, краљица! —

Цео сабор устаде на ноге. Само краљ остаде седећи

док му жена прође кроз дворану, а када се приближи престолу, он сиђе низа степене од постоља, те узе краљицу за руку и узведе је до престола, на столац који је с лева поред његовога седишта свагда за краљицу спреман био.

Краљица стаде поред свога места, али не хтеде сести. Њене дворкиње заузеше места иза престола, а на првом ступњу од престола стајаше мали краљевић, Синиша.

По што су сви заузели своја места, рече краљ:

— Каквом случају треба да захвалимо, ја и мој велмошки сабор, што данас видимо међу собом и тебе, светла кира Марнјо? —

— Нека опрости величаство краљевства ти, и нека ми опрости велможни сабор велике властеле, што се усудих да вам за неколико тренутака прекинем велеважна већања; али, ако се не варам, овде се већа о нашем љубазном сину и младоме краљу Душану? Ја знам да цео овај сабор одушевљава само једно осећање правде, али знам и то да су мушка срца од камена, знам да мушка рука хоће често да казни као преступ нешто, што је можда само мала погрешка, па с тога сам држала да је моја света дужност у овоме важном тренутку да заузмем моје краљичко место на престолу од Србије и поморја. Душан нема рођене матере која би га заштитила својом молбом од прекомерне строгости очеве и од претеране ревности његових државних саветника. Допустите мени, која сам му по закону место матере, да узмем на се и дужности материнске љубави наспрам њега! —

Ове неочекиване речи краљичине изазваше у целом сабору врло живо одобравање.

— Ја знам — настави краљица — да име маћеха ни на коме језику није лепо и мило. Можда ће се и у оваком одличноме збору наћи које срце које ће посумњати у искреност моје материнске љубави за Душана, и то само с тога што сам му маћеха, али свемогући Бог који види срца свију људи, и који зна да ја никакве разлике не градим из-

међу моје рођене деце и Душана, утешиће ме за неправду коју ми многе иначе поштене душе чине! —

— Живела краљица! — грмну цео сабор, очаран речима а још више гласом краљичиним, који је за тили часак освајао и непријатељски расположена срца.

Дечански само дохвати руку своје жене, те је пријатељски и благодарно стиште. Кроз ожиљке на његовим искаљеним очима продреше две сузе које се скотрљаше низ његову проседу браду.

Кнез Воихна устаде да благодари краљици.

— Ми, светла краљице, благодаримо величтву твоме што си нам још једном доказала какву је срећу преблаги Бог досудио српским и поморским земљама изабравши нам тебе за краљицу. Али, високо ти краљевство, можда и не зна да Душан више није достојан твоје високе милости. Он је сакупио код Скадра на Бојани силну војску, он је примамио к себи све што има боље млађе властеле, па чак и наше синове, он им је напунио главе, како владавина свију његових предака над овим земљама није ништа ваљала, како је то све било без икаквих закона, онако по ћудима појединих људи, како је свему крива стара велика властела, како треба целу ту властелу истребити а на њено место поставити нову, све млађе као и он што је, и он је већ многима наменуо властелинства и придеве какве само у Византији раздају. Твоја величност можда и не зна, како Душан растура да његов отац никако и не влада већ његова маћеха која је наумила мало по мало у сваки намастир у сваку цркву, у цели двор и свуда понамештати своје људе Грке, који ће жарити и палити по земљи горе но што су чинили љубимци краљице Симониде, даље да га маћеха непрестано опада код оца не би ли га одазвао из Зете а венчао Сиришу за младога краља. Најзад, високо ти краљевство не зна, да ће на брзо освануги свуд око Породимље Душанова војска, ако га наша не научи памети док је још на Бојани! —

— Мудро збориш, честити кнеже — прихвати краљица

— али Бог зна да ли је истина све то што на младога краља износе! Ти, који си остарио на краљевским и царским дворовима добро знаш, колико ниских душа има, које само од преношења речи и од завађања живе. А што се тиче поправљања и унапређивања државе, ја верујем да је Душан прошавши толике земље и градове могао научити много које чега што би ваљало и у нашој држави окушати. Ради те његове жудње да унапреди своју отаџбину, подићи војску на њега, то би не само било неправо него би се огрешили о сопствену домовину. А што кажу да је читаву војску искупио то је претерано. Биће да се у његовим дворима састало повише његових пријтеља, другова и младих витезова, који су чули да се Душан вратио из Византије па су дошли да се с њим поздраве! — Тешко да има икакве друге војске сада код Душана! С тога ја молим мога светлог господара и краља и вас, велеможна господо, немојте преухитрити са каквом строгошћу наспрам нашег драгог Душана, немојте дражити младу крв на какав неразумни корак, који . . . —

У томе тренутку зачу се граја на уласку дворане и снажан глас оца Андонија разлегаше се кроз отшкринута врата до самога престола.

— Пуштајте ме, ја морам одмах изаћи пред краља! —

Изгледа као да је пристав од двора имао већ заповест да не пушта оца Андонија пред краља, бар не тако брзо.

— Отац Андоније! — оте се из уста готово свију зачуђених велможа.

— Видите ли, светла господо — кликну краљица радосним гласом — како се ја несам преварила у нашем дичном Душану! Ја *вас* молим да га посаветујете, а његов посланик већ долази да испроси од оца опроштење! Пуштајте к нама оца Андонија, нека дође та одлична и вазда верна слуга дома Немањина! —

У то беху пустили оца Андонија и његове пратиоце, који још већма зачудише искупљену властелу и краља него ли долазак изненадни самога калуђера. Који познаваху

робље и који не беху баш са свим занесени слатким гласом краљичиним одмах стадоше слутити шта ће бити; а који не знађаху, да је одбегло како робље краљичино, не могаху да појме што ће оцу Андонију тако чудновата свита.

Међу тим краљица не даде ни коме да о тој појави дуго размишља, јер она чим је отац Андоније ушао у велику дворану, сиђе с престола и пође му на сусрет.

То се још никада није догодило у двору. Толику почаст није краљица чинила ни архијепископу целе српске цркве.

— Добро нам дошао, оче Андоније, добро дошао весниче мира и слоге између оца и сина! Дај ми твоју освећену десницу, да је целива... —

— Ни један хришћанин, госпођо — рече отац Андоније мирно и достојанствено тргнувши руку — а камо ли слуга божији, не може и не сме пружити своју руку *убици,* па макар се на његовој глави и круна сјала! —

Та реч „убица“ чисто скамени цео сабор.

Краљици клонуше руке, глава јој паде на прси, и она остаде непомично на ономе месту где се с калуђером срела.

Отац Андоније само је погледа. Из његових очију, из његовог лица сваки је могао прочитати крајње гнушање.

Он је обиђе па оде пред краљев престо.

— Краљу господине! — отпоче отац Андоније поклонивши се дубоко пред господарем — за малену али верну службу којом сам служио покојном родитељу краљевства ти, твојој великости, и твоме светлом сину а нашем младом краљу Душану и коју си службу ти свагда величао више него што је она икада заслуживала, велиштво твоје обећало ми је да ће ми учинити све што би и кад запросио у милости твоје. Ево је дошао тај час у коме те приклињем за једну једину милост, а то је моја прва и последња молба: Саслушај ме стрпљиво до краја, па онда пресуђуј! —

— Говори, оче Андоније — одговори Стеван Дечански

гласом из кога се могла наслутити бура која настаде у његовим прсима по што му жену назваше убицом — говори, св. оче! Ни ја нити икоји од овог велможног сабора не ће ти реч укратити.

То говорећи, краљ сиђе с престола па доведе краљицу на њено место. На њеном лепом лицу беше исказано толико страдања на правди Бога, да је изгледала као каква светитељска мученица. . .

— Светла круно! — поче отац Андоније — када је бугарски цар Михаило онако недостојно и срамно поступио одагнавши своју закониту жену Неду а пресветлу сестру краљевства ти, и када је изазвао тешки и крвави рат између Бугарске и све српске земље и поморске, онда је великост твоја осетила колико је сувише тешко владалачко бреме твојим умореним и измученим снагама, онда полагаше све уздање у младога Душана, онда се заветоваше свемогућему да ћеш цео остатак изнуреног живота посветити служби његовој у каквом удаљеном самостану, ако његова милост избави твоју државу из те страшне погибије, која јој се примицаше. Тај завет знаде добро велика властела краљевства ти, а још боље га је упамтио млађи свет који једва чекаше да дође на престо млађа снага која би га повела у нову славу, који једва чекаше да са престола Немањиног сиђе добри али *слепи* стари *краљ!* —

Сва властела скочи на ноге, све деснице и нехотице се прихватише мача о бедрима, само краљ оста мирно седећи и мало смешећи се, махну руком властели да седне, а калуђеру рече:

— Говори даље, оче Андоније! —

Глас краљев беше на један пут промукао. . .

Да је когод из дворане непрестано пазио у лице краљичино, он би опазио како по њему прелете фин осмејак али га брзо нестаде као муње. Она је најбоље знала да ништа краља не може толико увредити, као кад му ко само наговести штогод да он не види као и други људи. Кад је фра *Вита* почео доносити главне слике за иконо-

стас у високим Дечанима, које су сада баш изнутра китили живописом, свагда је она морала најпре прегледати слике, свагда му је она морала испричати све махне и све лепе стране на тим сликама, па је онда краљ прегледајући иконе говорио о тим добрим странама и махнама на њима, као да их он сам својим очима види. Сиромах краљ! На његовим зеницама беху непровидни ожиљци, и само по што су се ти ожиљци скупили и стврдли по угловима који се појавише између њих могло је продирати по неколико сунчаних зракова у унутрашњост очију, једва довољно да без вође иде, једва довољно да распозна људе са којима говори. Па ипак је за њ самртна увреда кад му ко каже да је слеп. . .

— И дође на Струму силна Михаилова војска — настави отац Андоније — двојином јача и силнија од наше и стаде се решавати судбина наша. На један пут нам се јавља спасење у младоме Душану кога је свемогући надахнуо мудрошћу какву само дубока старост и силно искуство даје, коме је свемогући улио храброст и чудотворну јачину, какву само својим изабраницима дели. И Душан уби цара бугарскога, растера његову силну војску, ослободи отаџбину од напасти, опра љагу нанесену имену Немањића. Је ли тако било, светла господо? —

Потмуло, неразумљиво гуњђање у сабору, беше му одговор.

Краљ је седео непомично.

Краљица се играла једним низом крупнога бисера на своме ђердану. У томе тренутку раскиде се свилени конац на томе низу, и бисер се просу краљици у крило. Неколико зрна откотрља се до калуђерових ногу.

— После те сјајне победе — говораше отац Андоније својим сигурним гласом даље — по што је Душан показао да је дорастао за престо својих дедова, високо ти краљевство, у место да испуни завет учињени, стаде зидати високе Дечане, а свога сина омрзе у место да га још више воле. По народу се стадоше проносити свакојаки

гласови, како је твоја величост наумила одазвати Душана из Зете, како ће се Синиша венчати за младога краља. Све то није хтео ни да чује племенити огранак лозе Немањине, њему беше једино жао што без икакве своје кривице изгуби љубав узвишенога родитеља која му је најдража била на овоме свету. Нестрпљива млада властела облеташе га гомилама, наваљиваше на њ да с њиховим оружјем и са њиховом крвљу нагна оца да испуни што се заветовао... Душанов пут у Византију, беше одговор тим нестрпљивим частољупцима. Али ни тамо га не остављаху на миру. Гласоноша за гласоношом, књига за књигом стизаше нам из свију српских земаља и поморских, и у њима нам причаху први људи из народа како је ова проклета жена дотерала својим пакленим лукавством... —

— Умукни издајниче! — осу се из стотине грла, и стотину мачева посукта из канија.

Краљ устаде, и снажно заповеди:

— Мачеве доле, господо хришћанска! Овај старац има моју краљевску реч, да га не ће нико прекидати у његовој беседи. Говори старче! —

— ... дотле, да ће скоро да се пролије братска крв — настави калуђер као да га нико није ни прекидао — и да већ то ни сам Душан не може спречити, али нека барем своју главу чува, јер је краљица-маћеха послала неколико својих робова у Византију да га смакну из прикрајка! —

Краљица смерно склопи руке за молитву, подиже очи пуне суза у вис, па рече гласно:

— Господе, опрости мојим непријатељима, јер они не знају шта чине! —

Мали Синиша притрча својој матери, па је стаде љубити и својим гласом који је као чисто сребро звонио упита:

— Драга мајчице, што плачеш? —

Краљ се саже те целива своју жену у чело, па онда грмну на оца Андонија:

— Свршуј калуђеру, докле ме није издало стрпљење! —

— Млади краљ — настави старац мирно — није никако могао да верује да ће Палеологова кћи, да ће жена која се назвала краљица српска и поморска заборавити се тако далеко, да најми убице за сина својега мужа, и с тога је Душан и после тих гласова излазио само с једним двородржицом. На један пут, у шетњи нападне на Душана из заседе ова чета краљичиних бездушних најамника, и он би остао мртав на томе месту да га сам Бог није чудом спасао. И сама хладна земља згнушала се од таког богомрског дела па се у томе тренутку тако затресла да су све убице попадале па земљу и да је пред њима зинула пучина утробе земаљске. Убице, престрављене чудом божијим, признадоше да их је краљица Марија поткупила да убију Душана, и скрушени од руке свемогућега повезаше се сами. Приђите ближе несрећници, и казујте право ако хоћете милости на страшноме суду господњем! —

Цео сабор занеме од чуда.

Оклопници привукоше робље пред престо краљев и црни најамници попадаше на колена, а један од њих викну колико га грло доносаше:

— Милост, милост, краљу господине! Све што је овај грешни старац изговорио није истина. Ми смо одбегли с тога што нам светла краљица не хтеде примити откупа, који су наше родбине нудиле, одбегли смо у Приморје где се надасмо наћи галије које би нас кући одвезле. Али нас у Зети познадоше и ухватише Душанови људи, и само су нам тако обећали живот оставити, ако пред лицем високог ти краљевства посведочимо да нас је светла краљица поткупила да убијемо Душана. Наш је живот у божјој руци, ми се не можемо криво заклињати, тако нам Бог помогао. Ми несмо ни видели Византије, а камо ли нападали на Душана! —

Зликовачка савест беше се већ са свим опоравила од потреса византијског, а по свему што су тога часа видели у сабору, очевидно беше корисније сведочити против Андонија него против краљице. . .

Не може се описати бура која завлада сабором после ових речи зликовачких. —

— Велеиздаја! У тамницу! На спалиште! Велеиздаја — орило се са свију страна.

Сви велмужи јурнуше са мачевима на несретног старца, и убили би га на месту, да га сама мудра краљица није својим прсима заштитила.

— Нете, племенита господо, — узвикивала је краљица колико је игда могла да је само у оном жагору чују — немојте у љутини грешити душе. Можда робље лаже надајући се богату поклону и слободи својој. А најзад ако је истина, овај је старац само мене увредио. Пустите да му ми судимо, по што се зрело испитају све околности. Нека га само притворе за сада! —

— Живела краљица! У тамницу с калуђером! — орило се из свију прсију.

Краљ даде знак. Страже дођоше, везаше оца Андонија, и поведоше у тамницу.

— Господе, у твоје руке предајем дух мој! — рече јеромонах излазећи из дворане — Нека се Бог смилује на српске и поморске земље! —

(Наставиће се.)

Владан Ђорђевић

ДЕМОКРАЦИЈА

и данашњи преставнички (репрезентативни) систем

(Наставак)

Па кад би се још даље ишло у логичким закључцима из тога појма о држави као о моралном организму, онда би се дошло до таквих закључака, који не само да би били погрешни, него би били у извесним случајевима баш управо противни моралности, и моралној слободи човековој. Да то у кратко докажемо једним примером. О томе нема сумње, да је *законодавство* једна од најглавнијих функција или животних појава у томе државном организму; но кад је то морални организам онда разуме се да и свака функција или свака животна појава његова мора носити на себи тип самога организма, дакле тип и печат моралности, по што је то већ стално, иманентно својство тога органског државног тела. Или зар се може логички замислити, да један *морални* организам у својој најважнијој животној функцији, у законодавству, изнесе на среду нешто, што *није морално?* По томе би онда дакле сваки државни закон већ по себи имао пуно значење моралног закона. А да ли то доиста у сваком случају, *при свак м закону* тако стоји? А за тим како би онда изгледало са моралном слободом човековом, која ваља на чисто унутарњим побудама да се оснива, кад би сва моралност већ у самим законима државним остварена и исцрпљена била? Па онда нам даље историја законодавства

у разним историјским временима јасно и непобитно доказује, да је било у државама више пута таквих закона, који су били у очитој супротности са савременом правном свешћу и хтели да овековече извесно законско стање, које у самом своме основу беше *неморално* и противно најсветијим животним интересима самога народа. Па ипак се на таквим законима можда оснивао цео тај „морални“ организам извесне државе! — И баш за то што је бивало и што бива таквих случајева у унутарњем животу појединих држава, баш за то што су постојали и одржавали се такви штетни и преживели закони, за то државна наука никако не може да обиђе и да прећути то питање: шта *може* и шта *треба* са вишег правног и моралног гледишта да се чини у таквоме стању и према таквим законима, који већ нису ништа друго до маска неправди? Разуме се да ће одговор на то питање бити са свим прост: ваља такве законе променути или са свим укинути.

Доиста у томе је одговору са свим решена ствар за тај случај, кад се̂ самим уставом и самом организацијом законодавства даје на руку са свим редован пут и начин, да се према општој потреби и развићу правне свести закони дотерују, мењају и укидају. Али то није увек и свуда тако. И сва тешкоћа и тугаљивост горњега питања по науку и практику настаје тек онда, кад је у извесном случају редован законодавни пут за промену или укинуће штетнога и неправедног закона или законскога стања затворен и спречен, узмимо на пример због тога што су владајуће класе, које законодавство имају у својим рукама, интересоване у *одржању* извесног закона, а тога примера још нема у историји да су извесне привилегисане класе саме од своје воље пристале на промену онаквих закона, који им обезбеђују претежни положај и извесне користи у држави. Кад дакле постојећи закон *не може* редовним законодавним путем да се промени или укине, јер они који то треба да ураде не пристају и хоће свакојако да га одрже, а овамо неодољива потреба времена,

пробуђена правна свест и виши интереси целине ишту ту промену или укинуће — где је онда излазак из таквога мучног и болесног стања? Државна наука то питање не може да избегне те да ћутећи мимо њега прође, но она на против мора на њега да одговори и да га реши; она не може такве „мрачне стране“ људске историје, такве сукобе, који целе нараштаје немилосрдно гутају, да обиђе окренувши главу на другу страну. И данашња је државна наука на уста својих главних заступника доиста то питање расправила и решила. Ту је очевидно случај, где позитивни закон државни, који се не да ни укинути ни обићи, долази у сукоб са самом идејом правде, са *моралношћу*. И данашња је наука изрекла,[1] да у таквом случају постаје *моралном дужношћу* не само за народе, но и за владе да против таквога закона војују и да га оборе. Ово мишљење заступају државни научници као што је Холцендорф, Мол, Дан и др. који никако не спадају међу никакве револуционаре и радикалце, но који су напротив у данашњој државној науци веома добро познати као браниоци и заступници најстроже законитости и законског поретка. Па ипак су они морали да допусте и ту потпуно оправдану могућност, која је у осталом толиким историјским примерима и доказима осведочена, да могу извесни позитивни закони не само да не буду израз онога, што правда и моралност ишту, него шта више још да баш морална дужност може захтевати, да се тим законима на супрот стане.

Па кад је доиста историјом и данашњом државном теоријом доказано, да може бити случаја, као што смо га напоменули, онда ми питамо, како се наведени случај слаже са одредбом државе као „моралног“ организма? Или стоји

[1] В. о томе опширно разлагање међу осталим у: Fr. v. Holtzendorff, Principien der Politik, V. Cap. стр. 129—141. — R. Mohl, Encyclopädie der Staatswissensch; стр. 162--169. — Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie (у Kritische Viertejahrschrift für Gesetzgeb. u. Rechtswisslnsch. XII. B. 3. Heft. 1870). стр. 376—7. —

једно или друго. Или је држава као таква ма у ком се она облику појавила доиста морални организам, и онда најглавнија функција њена, законодавство, мора носити на себи печат моралности у сваком случају и по томе је онда горњи наведени случај немогућан, наведено научно мишљење погрешно, а логичан закључак онакав, као што га је Хегл са свим доследно и учинио, а то је: да је све што постоји паметно; и прави би задатак државне философије онда само могао бити тај, да се потруди да позна и на среду изнесе велику изврсност свега што постоји ма где и и ма у коме времену. Или је на против доиста историјом доказано, да је било случајева, у којима законски основи извесног државног организма не само да нису носили на себи печат моралности, него је моралност баш искала, да се они свакојако укину — и онда је очевидно, да према таквим случајевима одредба државе као моралног организма не може никако стојати. По томе дакле мислимо, да није нужно даље доказивати, како таквом одредбом не само да није природа и суштина саме државе боље објашњена и обележена, него је на против појимање свега тога још већма побркано и помућено.

Можда смо више, но што нам управо простор допушта, говорили о тој органској теорији; али мишљасмо да то ипак неће бити сувишно с тога, што та теорија и данас још у државној науци има својих знаменитих и многобројних присталаца. А осим тога — и то је главно што нас је побудило да се дуже забавимо око те органске теорије — они писци, који су ту поменуту теорију у државној науци пропашили и на среду изнели, они су баш у тој теорији налазили најжешће и најјаче основе за побијање начела народне суверености и на њему основане науке о државн. Полазећи отуда, да је држава организам и изводећи из те основне мисли даље закључке, они мишљаху да су тиме начело народног суверенства из државне теорије са свим избрисали и показали његову очиту неоснованост и неоправданост. Да је то доиста тако уве-

ринемо се кад н. пр. погледамо како један од већ поменутих најглавнијих проналазача и заступника органске теорије оцењује и побија начело народне суверености. Ми ту мислимо *Блунчлија.* Говорећи о ономе научном „мишљењу“ које народу као целини приписује сувереност, тај писац каже, како се то мишљење заплеће тиме у ту чудну погрешку, „да приписује највишу државну моћ оним класама народа, које у „политичком организму“ заузимају *потчињен* положај, јер те су класе већина и тако онда уздиже политички *неодликоване* класе над *вишим* класама, оне, над којима се влада, међе изнад оних, који владају. И тако оно ногама даје место главе, а глави место ногу и тиме изврће природне одношаје!“ [2] Такво је дакле то оштроумно побијање начела нар. суверености од стране тога заступника органске теорије.

Наравно, кад је већ држава неки „организам,“ који је сам од себе израстао и развио се, онда тај организам мора имати своје удове, своју главу, руке, ноге и т. д. и ту онда да богме да има неких извесних класа, којима је у томе организму већ означено њихово вечно и непромењиво *потчињено* место, оне су ноге тога организма! Доиста то је веома духовита научна дистинкција! У осталом ко пристаје уз органску теорију и државу одређује као неко органско тело, тај разуме се може и до таквих закључака доћи и држати да су они потпуно основани. Али у томе је баш још један нови доказ, како је органска теорија погрешна, кад се и такви закључци могу из ње извести. А кад би се запитало, на *чему* се оснива та подела у неке више и потчињене класе откуда изводе више класе своје право на владу, а ко је одредио „нижим“ класама њихову сталну и непрестану потчињеност, онда се разуме се на то одговара: да је то све „органским“ путем тако постало и израсло, да сам појам државе као организма то са собом доноси и да је по томе то „природни одношај,“ кога начело народне суверености обрће и ремети.

[2] Bluntschli, Allgem. Staatsrecht II. Bd. стр. 4.

Сви ти разлози, који су на основу органске теорије изнесени против начела народног суверенства, стоје и падају заједно са самом том теоријом. Ми мислимо да смо, колико нам је простор допустио, бар у крупним цртама показали неоснованост и погрешност те поменуте теорије, а кад је тако, онда не може стојати ни оно, што је на темељу њеном саграђено и што је из ње изведено. У осталом баш и сами они писци, који државу одређују као организам и који изводе да се мисао народне суверености са том природом државе не слаже, и сами ти писци не могу никако да избегну, а да местимице не признаду оно, што баш доказује основаност те мисли на супрот њиховој теорији и њиховом доказивању против ње. Тако пре свега онај исти *Блунчли*, чије смо мишљење горе навели и који држи да је начело народне суверености тиме до ноге побио, тај исти писац на другом месту каже [3] изречно: „Јер *фундаменат* (основа), на коме се свака истинска монархијска власт, у супротности према деспоцији, оснива, то је поверење и оданост *народа* и *природни извор сваке цивилизоване државне власти* јесу оне силе, које у *народу леже.*“ Па тако исто *Холцендорф* [4] вели како „*државна власт* . . . без обзира на начин и парницу свога постанка, добива *правну санкцију* свога опстанка *признањем народа,* који је дошао до самосвести.“ Најзад да наведемо још *Мола* [5] који каже: „*Правна је основа државној власти* она иста, на којој и сама држава почива, а то је *животни назори и потреба народа;* . . . у теокрацији н. п. оснива се државна власт на божјој заповести; у патримонијалној држави на домаћој власти онога, око кога су се појединци, којима је требала заштита искупили; у *правној држави* новога времена оснива се држ. власт *на заједничкој слободној вољи чланова* те државе.“

[3] Staatswörterbuch, art. Monarchie, VI. Bd. стр. 737.

[4] Das deutsche Verfassungsrecht (Encyclopädie d. Rechtswissensch. I. Thl. 1873). §. 3. стр. 787.

[5] Encyclopädie der Staatswissenschaften, §. 11. стр. 71. у прим. §. 15. стр. 107.

Па кад се сад узме у обзир ово што су ти писци као главни заступници органске теорије, а главни научни противници начела народне суверености изречно и јасно признали, онда нам се одмах и само намеће питање: па шта је тим научницима помогло све њихово теориjско мајсторисање и мудровање, све њихово обртање и обигравање око језгре самога питања, шта им је помогло све њихово теориjско натезање са тавним, а међу тим привидно по звуку веома дубоким и ученим фразама, као што су „органски,“ „организам“ и т. д. — шта им је све то помогло кад они најзад дотерани до језгре самога питања и саме ствари, ипак морадоше признати да је „народ природни извор сваке цивилизоване државне власти,“ да се та власт у правној држави оснива „на заједничкој слободној вољи чланова“ итд.! Па зар они тиме нису казали баш управо оно исто, што хоће да се каже и што се разуме под начелом народне суверености? Узмимо н. пр. оно, што је казано *у уставу белгијском* у члану 25. који гласи: „Tous les pouvoirs émanent de la nation“ и у коме је доиста проглашено начело народне суверености,[1] па ћемо одмах видети, да у томе члану није казано ништа друго, до оно, што су и поменути писци изрекли. Дакле по томе излази, да и сами ти научни противници поменутога начела пошто су се по имену и *формално* изјаснили против њега и пошто су напрегнувши сву своју учену темељитост мислили да су га потпуно заменули и побили својом ново пронађеном органском теоријом, да они ипак најзад у *самој ствари* признају оно, што садржи у себи она мисао, против које они по форми војују.

Но сад је на реду да овде спменемо још два новија

[1] В. о томе члану белгијског устава међу осталима M. P. J. Destriveaux, Traité de droit public, tome III. стр. 230. где тај писац наводећи тај члан вели: »La Constitution commence par poser le grand principe de la souverenaité du peuple.« Па онда K. Biedermann, die Repräsentativverfassungen mit Volkswahlen (Leipzig, 1864) који такође каже: „die belgische Verfassung bekennt sich zu dem Grundsatze der Volkssouveränetät.“ (Стр. 147).

писца, о којима смо у течају ове расправе већ говорили, а који су такође свом тежином и важношћу својих научних разлога изјавили се против онога начела, које смо ми означили као основу демократском државном строју. Те писце ми овде не можемо муком прећи поглавито с тога, што они заузимају знатно место у новијој државној науци и што су баш они изнели извесне нове и дубље погледе у тој науци, те по томе у својим политичким списима излазе као људи, који су неке још довољно нерасветљене и необрађене партије данашње државне теорије темељитије и у неком новом правцу разрадили и тиме себи стално значење у тој науци стекли. Ти су писци већ толико пута поменути *Конст. Франц* и *Лор. Стајн.* Ова два писца нису никако сагласна у своме главноме правцу, они се разилазе у многим својим основним погледима, али они имају једну заједничку црту, којом се одликују од гомиле оних, који су млого писали и пишу о државној науци и државном праву, али то све раде без самосталне студије и дубљега схватања идући већ угаженим трвеником извесних наслеђених назора и усвојених система и не истражујући много да ли су ти назори доиста основани и да ли су ти системи саграђени на опиту и проматрању самога живота и друштвеног развића, или су тек само субјективни проналасци појединих метафизичких талената. Оба писца, Франц и Стајн, слажу се пре свега у томе, што жестоко и оштро ударају на ту шаблонску државну науку, која се непрестано још рани мрвама, што су спале са философских столова појединих мислилаца, почев од Аристотеља па до Монтескија, Канта, Хегла, Фихта и т. д. Отуда је у тој државној науци настала збрка и смеса од материјала, који је црпљен из самога искуства, и од чисто рационалних појмова, који су поникли из *ума;* међу тим и у самој тој теоријској смеси онај емпирички, искуствени материјал заузима доста споредно и незнатније место, а већма преовлађују још једнако они метафизички појмови, који су плодови „чистога ума“ појединих философа,

Заслуга је поменутих писаца, Франца и Стајна, што су се у великој мери отресли тога наслеђеног рационалистичког метода, који је већином износио на среду таква учења у државној науци, која нису могла имати никакве реалне садржине ни значења у себи; а и како су могла имати тога значења и садржине, кад је по томе означеном методу била увек главна ствар наћи и поставити неку самовољно смишљену *државну идеју*, па онда из ње само изводити логичке закључке, при којима се није разбирало да ли они одговарају реалним захтевима самога државног живота, него је ваљало само да одговарају на врху постављеној дефиницији о држави. Међу тим те дефиниције нису никако обухватале целокупно реално биће државе, оне су биле непотпуне и погрешне, што се најбоље види по шареној великој разноликости тих одредаба о држави, јер скоро сваки државни философ даје друкчију дефиницију. Но томе се не треба чудити, пошто су те све државне идеје и дефиниције поницале из ума; а тај је чисти ум друкчије говорио из Канта, друкчије из Фихта, друкчије из Хегла, Шелинга и т. д. Па где су онда те „вечне“ истине, које је ваљало да истичу из ума? Са разним философским системима мењала се увек и сама наука о држави и тако у њој не могаше да буде ништа стално и утврђено. А тога не може никако ни бити, докле се год у науци о држави не буде обзирало на истински државни живот, те се не буде она оснивала на проматрању и анализи самога тога живота.

У томе су обзиру баш Стајн и Франц напреднији од оне већ поменуте гомиле писаца о државној науци и државном праву, што су они у својим испитивањима о тој ствари ударили другим путем, што су дакле узели пре свега *нов метод*, те су покушали у место априористичких конструкција да изнесу на среду на брижљивом проматрању основану *физиологију* државе и њенога живота. И тим су путем они дошли нарочито до једног веома важног момента у целоме испитивању о држави, који моменат пре

тога ни један од поменуте гомиле писаца није никако ни узимао у обзир. А та се ствар састоји у томе, што су та два писца дошла до тога увиђења, да ће наука о држави једнако висити у ваздуху и имати веома малу практичну реалну вредност дотле, док се не буде у њој темељитије и изближе разгледао одношај између државе и онога, што се зове *друштво* и утицај, што га имају друштвене чињенице и друштвени покрети на саму државу и њену целокупну организацију. То је увиђење свакојако добитак по науку о држави. На тој се тачци морамо мало задржати, јер ту имамо посла са научним фактом од великог замашаја.

Докле је државна философија била у тој огромној заблуди, да у државноме друштву гледа само у атоме раздробљену гомилу потпуно одвојених засебних индивидуа, које тек државни устав доводи у неку свезу, докле та философија не имаде никаквог другог схватања о постанку, о живој реалној садржини и о задатку државе до тога само, да је држава састављена непосредно из појединих и усамљених личности, дотле беше у државној науци потпуно немогућан и непознат и сам појам *о друштву људском,* као о неком засебном облику људске заједнице. Тек у најновије доба дошло се до тога увиђења, да међу појединцем и државом има још нешто у средини, што има свој особени живот, своје особено значење и што заслужује, да се посебице испита. Већ сам ток и завршетак велике француске револуције показао је најочевидније јевропскоме свету, да некаква умна „природа“ човекова — да оно апстрактно „ја“ из кога је некадашње природно право државу саградило — не припада истинскоме свету, да у ствари не постоји, него да је на против сваки народ унутарње подељен и распоређен према *привреди* и *државини* материјалних и умних добара, која су одређена за то, да их човечанство прибавља и ужива.[7] А то значи да сваки народ осим политичке организације, дакле осим државе, има још

[7] Види R. Gneist, Selfgovernment, Communalverfassung u. Verwaltungsgerichte in England (Berlin, 1871). стр. 879.

један облик свога заједничког живота, још једну организацију, која се оснива на подели људских животних задатака и добара и која је неки поредак, који није створен вољом човековом, но који се образује и развија просто по *законима* спољног привредног живота човечанског. А тај поредак, у коме се исказује одношај појединог према привредноме свету и који има своје место и свој задатак, кога не може да испуни ни општина, ни црква, ни држава, тај је поредак *друштво*, и одношаји који су тим поретком обухваћени зову се друштвени или социјални одношаји.

У томе дакле већ беше велики напредак и добитак по науку, кад је она најзад у новије доба дошла до тога, да почне изближе испитивати и изучавати особени живот и развитак самога друштва, које се креће и развија по извесним законима, који су предмет *социологије* или науке о друштву. Доиста и беше једна од главних празнина некадашње државне науке и један од главних узрока, што та наука није никако стојала усред самога истинскога живота, у томе, што јој је недостајао појам друштва и тачније познавање његове садржине. Свакојако је дакле баш научна стечевина нашега доба та „еманципација идеје друштва људског од деспотизма државне идеје,“ као што каже један новији писац.[8] Али тиме што је почело научно да се разликује и одваја друштво од државе, тиме беше учињен само тек први корак у напред; на томе се није могло застати. Ваљало је даље поћи те изучити и расправити не само то питање: шта је то друштво и по каквим се законима оно развија? Но још је и даље тако исто важно и замашно питање: како стоји и како се односи друштво према *држави?* Да ли та два облика људске заједнице стоје један уз другога без икакве свезе, без икаквог узајамног утицаја и додира? Одговор на то питање заман ћемо тражити у толиким писцима, који се броје међу знатније заступнике државне науке и државног права; они о томе

[8] W. H. Riehl, die bürgerliche Gesellschaft (1858). стр. 4.

питању нису никако ни водили рачуна, а међу тим је баш одговор на то питање од пресудног значења по саму науку о држави, по правилно схватање и решење оних проблема, који највећма искрсавају у данашњем државном животу, у опште по целу политичку будућност нашега доба.

И ако је то неоспорна заслуга неких новијих писаца, што су основали посебну науку о друштву, која мора стати уз науку о држави и њоме упоредо корачати, то ипак тиме беше тек половина посла учињена. Јер као што беше велика обмана мислити, да су у појму државе обухваћени и исцрпени сви разнолики облици људске заједнице, тако је исто с друге стране и то сасма погрешно, кад се разлика између државе и друштва тера до потпуног, формалног одвајања и цепања једног од другога. Тек кад се испита и одреди њихова међусобна свеза и њихов узајамни утицај, онда ће тек моћи да се разуме и да се реши оно „што одвојена доктрина о „држави“ и о „друштву“ не може да реши: практички проблем, о чијем решењу Немачка сумња, Француска очајава,“ као што веома лепо каже *Гнајст*.[9] Дошавши до тога убеђења, поједини су научници у новије време доиста покушали да изуче и обележе узајамни утицај и одношај између државе и друштва, да одреде да ли се покрет и развитак друштва, да ли се разне поступне мене у социјалном строју доиста дотичу политичке организације, или је тај државни строј нешто засебно, што стоји изнад свега тога социјалног кретања и колебања, недирнуто и непроменљиво, што живи и што се управља својим сопственим одвојеним животом. Тај је тешки покушај од стране разних писаца чињен са неједнаким успехом.

Кад на пр. К. Франц одређује одношај између државе и друштва тиме, што га упоређује са одношајем између мужа и жене, те по томе казује, како држава има

[9] Selfgovernment, Communalverfassung etc. in England, стр. 885. — То исто је са свим умесно приметио и K. F r a n t z, Naturlehre d. Staates, стр. 164. и 165.

на себи *мушки* створ, а друштво више излази као *женско* створење, и долази онда најзад до закључка да „између државе и друштва постоји аналогија мушког и женског принципа,“ онда тим целим разлагањем и поређењем тај иначе оштроумни писац није управо ништа определио и нико из таквог разлагања не може добити колико толико јасан појам о томе одношају између државе и друштва. Тај писац је сам најбољу критику изрекао о томе своме одређивању поменутога одношаја у томе, што је узео да побије и исмеје Блунчлијево мишљење о одношају између *државе* и *цркве*. Блунчли је у место друштва, о коме он у опште не води никаква рачуна, узео цркву те је њу направио женом, а државу наравно опет мужем. Франц о томе Блунчлијевом разлагању каже: „Цело огромно питање о међусобним одношајима између државе и цркве тада би, да бог ме, лако било решити, и оно би на брзо завршило се веселом свадбом. . .“ Но зар се то исто не може применити и на сопствено Францово одређивање одношаја између државе и друштва? Зар се и ту не би могло доиста велико и замашно питање о томе одношају на брзо решити и завршити „веселом свадбом“? Но при свем томе ми ипак налазимо у књизи тога писца неке напомене, у којима се унеколико речи доиста назире и погађа права мисао, само што се писац није потрудио да ту мисао дубље оснује и опширније размисли и разложи, те да онда изведе све закључке, који из ње истичу. Кад он на стр. 186. своје књиге каже: „Јер свуда се оснивају *промене устава на измењеним одношајима моћи међу разним класама* становништва..,“ па онда мало даље говорећи о трајности и утврђености појединих устава државних вели како ти устави, кад се збиља утврде „онда они не почивају више на оном уставном писмену, на оном комаду артије, него се у самој ствари оснивају на реалним одношајима моћи, који су се међу тим образовали,“ то он у тим изрекама казује са свим правилно схваћену мисао о одношају између државне организације и између друштва и његовога покрета, само што је та мисао остала тако тек бачена и узгред напоменута, а није потање развијена.

У томе питању о одношају између државе и друштва *Стајн* је далеко надмашио Франца, а разуме се још већма осталу већину оних, који се броје међу главне заступнике данашње државне теорије. Стајн је писао неколико повећих дела о државној и друштвеној науци[10] и у њима је темељито испитивао и расправљао друштвени покрет и законе по којима се он развија, а тако исто и узајмни утицај и одношај, који постоји између тога друштвеног покрета и државне или политичке организације. — То цело испитивање, као што смо већ казали, тек је у новије време отпочето, по томе оно још једнако траје и није у науци потпуно свршено, али су ипак у главноме већ неки резултати у томе обзиру добивени; ми према самом задатку, кога смо себи у овој расправи поставили, не можемо то питање у целој опширности овде претрести, него ћемо само у крупним цртама навести главне резултате, до којих је данашња наука у томе обзиру дошла. За нашу је цељ то са свим довољно.

Пре свега ми овде морамо имати увек то на уму, да друштво као неки засебни облик људске заједнице, није нешто самовољно, нешто прелазно, што је она данас овакво, а сутра друкчије, но на против оно је неки *трајни поредак*, који постаје деобом рада и животних задатака, а услед тога поделом општих добара међу појединце. Поредак у подељеном људскоме раду повлачи за собом известни поредак у подели људских добара, а то двоје чини те се и међу самим људима образује неки поредак у њиховој друштвеној важности и значењу. Ту дакле на известном ступњу тога друштвеног поретка постају *сталежи* као социјалне чињенице од великог замашаја.

(Свршиће се.)

Г. Гершић

[10] А та су дела: Socialismus u. Communismus des heutigen Frankreichs (Leipzig 1849). Bd. I. der Begriff der Gesellschaft; затим: Königthum, Republik u. die Souveränetät der französ. Gesellschaft; најзад: Die Verwaltungslehre I. Band: Die vollziehende Gewalt. (Stuttgart, 1869). II. Anflage. Ово је последње велико дело, које још једнако излази, а према пишчевом плану још никако није довршено; о њему се може казати, да је доиста учинило епоху у науци о државној управи (тако га међу осталим оцењује и Dr. E. Mayër, das Verwaltungsrecht, 1873. одмах у почетку тога свога списа говорећи о литератури управне науке). Ми овде помињемо само она дела Стајнова, у којима је дотакнуто и расправљано оно питање, о коме ми у тексту говоримо. Зато нисмо ни напоменули његову књигу о економији и о финансији и т. д.

АЈДУК-ВЕЉКО-ПЕТРОВИЋ

војвода крајински и командант неготински

родио се око 1780 — умрьо 1813 г.

Кад се спремамо да светимо Косово, кад чекамо сваки час Маркову сабљу да из корица изађе, кад тако жељкамо крваво ограшје, не ће бити ваљда рђаво да изближе познајемо људе који су толико пута смрти оштро у очи погледали, и који су пролевали своју јуначку крв за ово што сада имамо, — не би ли нам се жар родољубља, слободе и освете народне још већма распалио, те да будемо прави потомци: *Марка, Обилића, Вељка, Синђелића, Рајића, Курсуле* и других. У то име ето вам неколко црта и овог неумрлог борца за слободу.

Ајдук-Вељко родио се 1780 год. у Црној реци, у селу Леновцима, под Ртњем. Кад су Пасманџијине крџалије попалиле Леновце (који се после прозову Негалице), онда оде Вељко у Видин и буде чобанин код неког Турчина; тада му је било 10—15 година. После неког времена дође у Пожаревац, те се погоди за кувара код војводе, али на Ускрс, играјући се, не зготови вечере на време, и за то побегне у ајдуке Станоју Главашу, год. 1803. У зиму буде у селу Дубони у смедеревској нахији, код неког човека као да му овце чува, и ожени се са некаквом својтом Станоја Главаша. У почетку буне на дахије 1804 оде опет Станоју, за тим се прилепи господару Ђуши Ђуличевићу, војводи смедеревском, и кад овај погине, онда његовом брату Вујици, који га је у старештву заступио, и наскоро Вељко буде као неки буљукбаша; па одмах за тим, због неког пијанства, одврже се у ајдуке, па се после преда Кара-Ђорђу и присуствовао је при заузећу Београда.

Тако заслужни Вук Стеф. Караџић, прича почетак живота овога дивног и јединственог јунака у XIX веку.[1]

Ми ћемо гледати да у кратко продужимо његову јуначку борбу и да видимо његову бесмртну смрт.

Кад је ступио у ред бораца за слободу, његово јуначко срце није мировало; његов геније није му могао дозволити, да буде млађи; његове су мисли високо лебдиле: срце га је вукло његовој постојбини, где су га јуначка дела очекивала, и где је име своје обесмртио.

„Вељко замоли се, да му се да само застава и допуштење да може купити својевољце: ништа му више није требало да ослободи свој завичај Црну реку“...

„Није много потрајало а дођоше о њему гласови. И ако је мало људи имао, опседне некога бега у селу Подгорцу и натера га, да се преда. Бега пусти с пратњом у Видин, само се најпре измења с њим са коњем и хаљинама, и узме му благо које је нашао код њега.[2] После искупи своје људе, постави међу њима барјактаре, буљукбаше, па и бинбаше, и ако и он сам беше тек млађи војвода. Од опе пљачке Вељко половину подели међу своје људе, а *половину пошље у Београд — у народну касу.*“[3]

После овога Турци нападну на Вељка са повећом силом, али се он опет уз пркос одржа у заузетој покрајини. Ноћу, изненада ударао је Вељко са својим чилим друговима на Турке, и викао: „Беж'те Турци, ето Вељка,“ и свуда је победе одржавао. Тако он за кратко време очисти сву тимочку крајину и настани се у Неготину, као командант тога краја. Он је прелетао од Бање и Књажевца (Гургусовца) до Неготина и Текије и није дао ни једном Турчину да се скраси на српској земљи. 1808 г. по што је разбио видинске Турке, био је признат и од сената и од Кара-Ђорђа за војводу.[4]

1809 године, када су Срби на три стране офанзиву (напад) предузели били, и када је безмртни Синђелић опако славно на Каменици погинуо, Вељко се није тада на томе месту десио. Он у то време са 5000 људи удари на Турке код Мустај-пашине-паланке (Беле или Ак-Паланке), и разбије их, а у повратку и Белоградчик освоји.

[1] Даница 1 и 2 књига издаје Вук Караџић

[2] Медаковић Данило у својој „Повјесници српског народа“ (књига III.) вели: »да је Вељко тада задобио 800 д. и 2 зобнице цванцика и талира. Дукате задржи за себе, једну зобницу подели својим друговима, а другу пошље у народну касу (стр. 209—211.)

[3] Леополда Ранка историја српске револуције, српски од Стојана Новаковића. I део, страна 130 и 131.

[4] Повјесница српског народа од Дан. Медаковића, књига III, стр. 209—211.

Па кад Срби до Мораве у то време одступе, Вељко се са Стевом Живковићем и нешто Срба затвори у Бањи. Турци их опколе и они у сукобима обојица буду рањени. Тада им дође у помоћ Младен Миловановић, војни попечитељ, са нешто војске. Кад Вељко помоћ виде, појаше коња, засуче рукаве; и сам самцит продре кроз Турке до своје браће, с којима се састане и договори с које ће стране они ударити, па се опет кроз Турке у Бању врати. Али у ноћ нехотично окине се у српској војсци једна пушка, од чега се породи такав неред да је та помоћ одступила. У тој војсци осем Младена био је и Вујица Вулићевић, смедеревски војвода.[1]

1810 године, помажући руској војсци, која је под управом грофа Цукато у Србију прешла била, добио је од руског главнокомандујућег, за показану храброст, златну колајну.[2]

Чим Неготин узе Вељко у своје руке, није више из њег ни излазио; Вељко и Неготин били су мртва стража Србији од стране видинске:

„Витештво је у сред Неготина,
„Сјело бранит до посљедна часа,
„Пак и онда умријети радо,
„Срба л' образ овјечити зрацма,
„И лавриком и спомена пјевком.[3]

И ако се борио на више места по тимочкој крајини, и ако је био и у битци варваринској у којој се ранио, а вршио је службу на мртвој стражи поред саме Мораве, — опет је Вељку најмилије место пребивања био Неготин. Одавде је на очиглед Турцима могао највећа јунаштва да чини и да им пркоси. На своме хату, а праћен својим побратимом *Јанком* и *Абрашом* и са неколико верних момака, крстарио је по турскоме логору, у ком је год правцу хтео, Турци су му свуда путаградили.

Један пут је гонио Турке и до саме капије града Видина. И тада је, кажу, сабљом засекао градска врата, нека се до памтивека знаде, да је Ајдук-Вељко дотле допирао. Овај се знак, веле, и сада може да позна.

Чувеног јунака видинског Дели-Кара-Мустафу, ранио је Вељко на мејдану и у Видин га одјурио,[4] и од тада постоји она позната песма:

[1] Повјесниц српског народа од Данила Медаковића, књига III, стран. 230—233:

[2] Правителствујушчи совјет србски, стр. 40.

[3] Тројебратство од Симе Милутиновића, сарајлије стр. 20.

[4] Голубица V, стр. 100.

„Болан ми лежи Кара-Мустафа,
„Болан ми лежи, оће да умре,

. . . .

Вељко је на врху куле своје имао чардак, који је звао *Баба-Финка*, где је седео са својим јунацима, а Стана им служила љуту ракију, амберију.

Да би Ајдук-Вељка могли и с друге стране ценити, а не само на бојишту, ево још неких података о њему:

После добивене победе на Варварину сазвата је била скупштина у Београду, 1811 год. да се народне ствари уреде, а у исто време да се и неке расцре међу старешинама извиде. Онда је и Вељко са својих 70 беђара дошао био.

Тада су на скупштини биле дошле на њега толике тужбе зарад његових насиља, и свакојаких погрешака, да су га били наумили бацити у тамницу. Вељко скупи своје момке па им стане говорити: „Кад сам дошао амо, мислио сам да ће ме питати, колико сам рана задобио, колико сам добрих другова изгубио, колико ли је коња пода мном изгинуло, а они ме ево питају; колико сам девојака пољубио; хајдемо ми одавде.“ Па да би га одвојили од Петра и Миленка, с којима се слагао, нареди се да татарин — улак један, на ознојеном коњу долети са гласом да су Турци у Крајину упали. То је био најлакши пут, да се Вељко из Београда удали, и он доиста одмах и отиде на тај глас. [2]

1811 год. Вељко је из Бање, премештен за сталног војводу и команданта Неготина, где је са руском војском чувао Крајину и Видин узнемиривао. Тада је добио од Руса златну медаљу за храброст. Тада Вељко пошље главно командујућем руске војске Каменском, једну богату сабљу на дар, коју је у боју задобио али му је овај поврати рекав: „да такву сабљу треба да носи онај, који је био кадар њу од Турака на мегдану задобити.“ [3]

Када је 1812 године, на Камепољу, код манастира Враћевшнице у Рудничкој нахији држана велика скупштина, да се реши: оће ли се Срби с Турцима под неким повољним условима мирити, или у свези са Русима војевати, између осталих војвода био је ту и Вељко. Он није хтео да учествује у већању. Његов је посао био да пojаше хата, да га витла по пољу пред војницима, и да виче „рат, рат!“ И претећи Турцима рекао је. „Док сам ја жив не дам им Неготина!“ Разуме се, од јунака, као што је Ајдук-Вељко био, није се могло друго шта ни очекивати. [1]

[1] Повјесница српског народа од Дан. Медаковића, књига III, стр. 250.

[1] Повјесница српског народа страна 259.

[1] Види чланак „Грађа за етнографију и историју Србије“ Панчевац календар за 1872, страна 63.

Да пређемо на његову последњу јуначку радњу.

Кад је наступила кобна за Србију 1813 година онда је Ајдук-Вељку било у задатку, да брани уток Тимока и прелаз Турака на тој страни. И онда као и вазда Вељко није хтео да напусти Неготин, и ако му је заповеђено било, да Неготин остави и да се у планине повуче,[1] јер је сматрао да је стидно за њега, да се пред душманом уклони; он је држао да је непобедан, и да нема силе, која би му досадити могла. *За то и јесте Ајдук-Вељко нови Милош Обилић.* Вељко дакле изабра Неготин као главну тачку, где ће Турцима отпор да даде. На својој кули Баба-Финки седио је он са дружином где му је Дилбер Стана служила вино и ракију препечену, а лаутари веселили њега и дружину. Кад му дође ћејф, појашио је хата и као холуја са дружином појурио је кроз Турке и са тим нападима млого им досађивао и сметао да и даље у Србију продиру. Па то је тако и било докле год је његово јуначко срце у Неготину куцало. Оно је веселило све, уливало војсци веру и поуздање у себе; његова храброст челичила их је; а његов пример слободно. И да Вељко не погибе Турци не би никад отели Неготина. И доиста, Вељко је пред своју смрт, у Јулију месецу 1813 године потукао један пут Турке.[2]

Али, што је више дана пролазило, то је и момака мање бивало и муниције нестајало, а Турци су се све већма примицали.

Ево како покојни капетан Владимир Николић описује тадањи положај обе стране, српске и турске:

„При опсади Неготина, Реџеп из Адакала био је командант јужне стране. Први дан дошли су Турци на брдо део од Кобишњице код Милошева моста; била мала чарка: наши уступе. Други дан Турци сиђу с брда па опколе Неготин. Трећи дан почели су градити шанац у Кривају (испод малог села). Реџеп у Сребрицу, а везир од Србовла до Короглаша и Бадњева гради шанац. Шестог дана цернирају Неготин и саграде утврђења па један пушкомет од наших шанчева.“

„Шанчеви су наши овакви били: 1 шанац Мартиновићев (четвртаст); 2 до њега шанац Абрашов (квадрат); 3 шанац капетан Цветков (на форму линетс, петоугаоник); 4 шанац у јазбини округао са једним топом. Шанац у влашкој мали (Ајдук-Вељков) био је јаког профила са бркљачама и курјачким рупама.“

[1] Мемоари проте Матије Ненадовића страна 277.

[2] Деловодни протокол Карађорђев, страна 218 и 219, писмо № 1710 од 27 Јулија.

„Свега у опкопима Неготинским било је 13 топова.“ [1]

Турци су се како који дан све већма српским положајима примицали. Најпосле су тако близу дошли били, да су се лично распознавати могли. Баба-Финку Турци су из топова порушили, али се Вељко у подрум спустио, те опет није и с Турцима се бије. Кад су му ђулад нестала, пунио је топове са кантарским ђулићима и гвожђуријом, па најпосле, кажу, и талирима. Помоћ је у неколко маха искао, али помоћ још не долазаше.

Овде би било место, да се која више каже о томе, за што помоћ Вељку није послата, када му је нужна била, и када се знало, да је на важној позицији. Истина ово је само испрекидана биографија једнога јунака из XIX столећа, који је крв за ову земљу пролио, али опет не ће сметати, да се каже, да не стоји оно, што неки наводе, да Вељку није помоћ послата, што су му се светили неки из сената и Младен „везир,“ за то, „што Вељку свирају Цигани и што рујно вино пије.“ Ја држим да је грехота товарити на душу Србина још један терет историјски више, кад нам је историја и тако пуна таквих терета, тим пре, што освете спрам Вељка 1813 год. нити је било, нити је имало за што да буде. Вељко се није отимао за власт; он се отимао само за мегдан; он је просто јунак — делија и ништа више. Па ко може таквом човеку, ко бајаги, да се свети и да завиди? Шта више Вељко није ни могао искати помоћ у сената, јер сенат онда није као сенат ни постојао; он је још 1811 год. претворен био у попечитељства и велики вилајетски (народни) суд. А попечитељи су били скоро сви с војскама: Младен на Делиграду Сима на Дрини; само су се Јаков Ненадовић попечитељ унутрених дела и Илија Марковић, попечитељ правосуђа, још у Београду тада наодили. Вељко се на војеног попечитеља у Делиграду за помоћ обратио био; а тако је и морало бити. И он му је заиста хтео помоћи, да се је како год могло. Да је овако довољно је да се прочита страна 221 и 222 као и 3 писма на страни регистра од стране 15—19 „деловодног протокола,“ па ће се лако увидети, да је и Младен Миловановић, попечитељ војени и сам вожд наваљивао, да се Вељку *што пре* помоћ пошље „јер, боже сачувај, — каже се у Младеновом писму Ант. Пљакићу главнокомандујућем јужне границе — кад један са свим

[1] Види »Путовање по Србији, од Ј. Мишковића, капет, стр. 168. Данило Медаковић у својој повјесници каже, да је Вељко тада имао под својом командом на 3000 људи, а Турака је било у почетку на 20000. Касније добију помоћ од Реџепа и великог везира, јер их је Вељко својим нападима ослабио (књ. III. стр. 268).

пропадне, сви се кр... ви могу збркати.“ Али помоћ се могла само из Делиграда посла..т, а Турци се беху код Ниша искупили и чекали угодну прилику, п.. да Делишанац — тај кључ Србије — нападну. Из тога се јасн... ди, да се Вељку хтело помоћи, али се није стигло. Да је Пљакић одмах похитао са својом војском можда би Вељка још у животу застао, и тада би он Мула пашу у Видину поздравио. 1. Августа пише вожд Живку Шљивићу и брату Вељковом Милутину, да је Младен послао 3000 коњаника њима у помоћ,[1] али је то већ било касно. — Вељка не беше тада већ међу живима.

Судбина је хтела, да Вељко онако славно свој живот оконча иначе не би му толико јунаштва и самопоуздања, дала да се заклео: „Главу даје Неготин не даје,“ коју је изреку и делом осведочио.

Али и да Вељко није погинуо, опет ко зна шта би онда од Србије било? овако је један бесмртни јунак и мученик за слободу у српству више.

Да видимо дакле и завршетак његовога јуначког живота.

Једног дана после подне оде Вељко да прегледа шанчеве у Неготину, и да нареди што је нужно оправити. Кад је у шанцу, у садањој влашкој мали, био, позна га топџија, који је код Срба служио, па Турцима пребегао, нанишани топом на Вељка, опали и злосретно ђуле погоди неумрлог јунака.[2] Вељко паде[3] од топовског зрна, које стене и градове руши, јер му пушка и сабља није могла досадити. Па и кад је пао показао се као Србин и јунак. У самртном часу сетио се своје браће и изрекао је ове последње јуначке речи, с којима је и на самртном часу потврдио своју храброст и јунаштво, а то су: „Драж'те се, браћо.“

Тако издану најхрабрији међу храбрима, у најбољем цвету живота и снаге, у 34-ој години!

Место погинулога Вељка буде произведен његов средњи брат Милутин за војводу и команданта неготинског са свима правима која је Вељко имао. Браћа и доглавници у почетку

[1] Деловодни протокол, писмо № 1717, стр. 221.

[2] Неки кажу да је у појас погођен, а лаутари певају, да га је ђуле у десно раме погодило и руку му однело.

[3] У који је баш дан Вељко погинуо не знам, али је то извесно било у другој половини месеца Јулија 1813 год. (Види деловодни протокол 222) Данило Медаковић у својој „Повјесници српског народа“ каже »да је погинуо први дана месеца Августа“ (књига III, стр. 268), али је то немогуће; јер 1. Августа сенат је већ знао за смрт Вељкову и одпустио нуждан налог Милутину и Шљивићу. (Деловодни протокол стр. 221—222).

крили су да је Вељко погинуо,[1] али се одмах показало на делу, да нема онога који их је слободно и храброст улпвао, да им нема звезде преоднице, која им је за облак тамни зашла, да се више никада не поврати.

Па доиста црни облак наскоро покри и Неготин; после смрти Вељкове Срби су се још неколико дана држали, али се најпосле договоре да се из ових зверских чељусти за времена уклоне. Једне ноћи оде све што је могло преко блата у унутрашњост Србије, у гору и планину; али је многи још те ноћи у блату гроб нашао. Све што су сутра дан Турци у Неготину нашли, метули су под јатаган, а околину су поробили и попалили, па онда једни оду Зајечару и на Честобродицу а други Текији и Поречу. —

Вељка сахране кришом код цркве неготинске, али врх њега мету још 3 мртва беһара, да га Мула-паша не пронађе. И није га нашао да му се, по зарецп, мртвоме освети, када живоме не могаше ништа да учини.

Вељко је био повисок, широких плећа а танак у појасу. У лицу је био бео а у образу румен. Имао је густе, црне, осредње бркове, а очи су му вазда крваве биле. Облика је био лепог, али погледа оштрог, јуначког. Био је здраво гласовит човек.[2] Десница му је била чврста и поуздана; где је ударио, мелем није помогао. Слабо је пуцао; његово главно оружије била је сабља, с којом је чуда чинио. Он се није издалека борио, него прса у прса, као што правом јунаку и доликује. Коња је јахао добро, да му се дивило, ретко је пешке ишао. Коњ — кулашасти кушља — и сабља димискија били су његова крила — његова снага. Одевао се богато — војводски: долама и јелек од црвене чохе са срмом везени, амајлију и кашију од сабље имао је у злату оковане.[3] Волео је вино и цуре, а уз то и свирку. На Турке ишао је весело као год кад се на својој кули са дружином веселио. Није био какав женијалан стратиг или так-

[1] Особито према Турцима никако нису дали познати да Вељко није у животу, јер је он код Турака исто толико вредно, као и сви његови момци, топови и шанчеви. Па да би Турке што боље обманули, Милутин је често обукао Вељково руво, припасао Вељкову сабљу и оружје, а појахао његовога Кушљу, па на Турке јуриш учинио не би лих обмануо, као да је Вељко још у животу. Али Турци наскоро познаше, да нема Вељкове деснице (Тројебр. страна 34).

[2] Историја Србије од Симе Милутиновића, 1837. страна 444.

[3] Ово је казивао чича Павле Марковић, из Вујетинаца, окр. рудничког који га је сам својим очима на Калипољу, када је скупштина била 1812 године, гледао.

тик, али је био за препаде и испаде јединствен — герилски војвода. Па овај начин борбе и доносио му је увек користи. Мегданџија и јунак био је да му равна не беше, а то га јуначко срце најпосле и пресели пре времена на онај свет. —

Вељко је имао два брата: *Милутина* званог *Еру*, који је био саветник и овај му споменик подигао; и *Миљка*, који је најмлађи брат био, а јунак скоро као и Вељко, па у Влашкој 1829 год. од неког Турчина погинуо. Милутин је у време кнеза Милоша био кнез омољски, а Миљко кнез нечки. [1] И Миљку је до Вељкова споменика, у олтару старе цркве неготинске, дигнуо Милутин онакву исту плочу, са једним не мање важним натписом.

Вељко је имао две жене: Стану [2] (дилбер), коју је у Поречу преваром узео, и прву (Главашеву својту), с којом се оженио. С првом женом имао је сина Раку (Радована или Радојицу), који је био неко време срески начелник, па и у мађарској буни учествовао, где је чини ми се, и остао. И сада има од потомака Вељкових у селу Дубоњи округа смедеревског.

Ето, то је спомен о Ајдук-Вељку, чија ће слава у Српству трајати, „докле тече сунца и месеца,“ јер је заиста недомашни јунак и храбро свој живот за отаџбину жртвовао.

„Паде Вељко храбри ал му оста име,
„Србин, док је сунца да се дичи њиме!« [3]

Што је Обилић међу косовским, то је Вељко међу јунацима из епохе ослобођења. И такав јунак још нема споменика!

Да његов јуначки живот свако Српче знаде и уважава; да његов дични живот и друге челичи и храбри за ново ограшје, — то је у неколико цел овим врстама:

„А душмане увјерио изнова,
„Да је мучно бој са нама бити,
„Да се клоне и нас укљештених:
„Нас добијат да се ратосиљу,
„Нек зазиру и од гробов' наших,
„Кости наше нек за свете знаду,
„Себи од њих хамајлије граде,
„Да се њима од биједе бране,
„Каква но их не прође иначе.« [4]

Тако вели чувени Чубро Чојковић (Сима Милутиновић), а тако и треба да буде!

Јов. Мишковић

[1] Тако их назиље Вук С. Караџић. Види »Даницу« календар.

[2] Кад је Стана по смрти Вељковој пребегла у Аустрију, просио је неки имућни трговац, али она рече: „Ја сам — вели — била за јунаком, и, ако се још један пут удајем, опет ћу се удати за јунака.“ И заиста одржи реч: уда се за арнаутског капетана *Јоргаћа*, који је 1821 год у Каравлашкој доказао, да је био вредан узети жену Ајдук-Вељкову. (Дан. Караџићева).

[3] Песме Драгашевићеве, страна 60.

[4] Тројебратство, страна 36—37.

СВЕТЛОСТ И ЖИВОТ

Од Ф. Кôна.

Између осталих природних лепота, зора је готово понајлепша. И јест за цело то величанствена појава, кад се тешки ноћни вео стане лагано уздизати са истока, а светлост се све више шири по свету, брегови и долине помаљају се пурпурно и плавкасто обојени, и цела околина затреперп јасним и свежим бојама, док се на послетку и оно сјајно сунце на оризонту не укаже. Сва околина као да је оживела, као да се отресла неке море. Сећате ли се, како вас је зора својом необичном лепотом очарала? Али ко је са Рига гледао, како се осветле ледени врхови на Алпима, или са оранжерија Сорента гледао, како се стубови дима са Везува изнад Напуља у зору ружичасто обоје, или на мору гледао, како се сунце из дубине оцеанове лагано и величанствено уздиже, тај такве лепе утиске неће никада заборавити. Велики уметници пробали су да их вештачки преставе. Велики песници зору су у песме опевали, *Клод Лорен* нацртао је свитање, а *Хилдебрант* је рађање сунца ставио у акварел. Па и *Хајдн* је живим бојама преставио борбу светлости са мраком, друкче опет слика *Гвидо Рени* врло лепо јутрење руменило и нови дан, а тако исто и *Шинкл* на фрескама у трему старога берлинског музеума. *Микл Анџело* покушао је, да џиновске облике сунчанога дана и тамне ноћи, сањалачког свитања и фанатичке ноћи у хладан и бео мрамор пренесе, као што је то исто доцније такође врло лепо извео и *Торвалдзен* у својим чувеним рељефима.

Али сунчево рађање друкче се огледа у мисленоме духу старих азијских народа, који се први дадоше на културно-историјски задатак човештва, и који своја религиозна и философска

разматрања и погледе оставише у наслеђе садашњим културним народима старога и новога света. Кад после умртвљеног спавања светлост свет у нови живот поврати, онда им она изгледаше као неко силно божанство, што живот и благослов целоме свету дели. У хамитском је колену, што се настанило у долинама Нила *светлост* отац свих богова; његов прворођени је велики Амун-Ра, који на сунцу станује и кога у зору са мемносовог стуба поздрављају, коме варош Јосифова и Мојсијева посвећује Хелиополис, и који се поштоваше у прастарој светињи од Мемфиса. У семитских је народа Ва̑л господар неба, који светлост даје и пушта да плод из земље ниче; његов је стан био на врху храма вавилонског, његову слику означаваху величанствени тремови од стубова у Балбеку и Палмири; на врховима Кармела и Либанона паљаху му ватре, и тирски лађар никада се не упусти у бескрајно море, док не принесе свету жртву великоме богу сунца на подножју стена гибралтарских, што је он са̑м као погранични стуб земљи поставио. Али кад сунце стане жестоко жарити и ни одкуда плахе кише, а глад и помор народе коси, они смирено спусте главе испред ражљућена Молоха, који се не може више умолити молитвом и жртвама бикова, него жртвама синова и ћери. . . .

Идеје о светлости и мраку лепше су у арийских народа. Зороастар учи да има два света, свет светлости којим влада Ормузд, и свет мрака, којим влада Ариман; истина, бог је светлости већи и силнији, али и владар мрака употребљава сву своју вештину, да све што је добро, племенито и свето уништи. Од Ормузда произлазе живот и дан, невине животиње, корисно биље и племените мисли, а од Аримана смрт и ноћ, отровно биље и грабљиве животиње, греси и јад. Тако дакле између њих двојице траје непрестано борба на живот и на смрт још од почетка света, и тек последњега дана одржаће светлост победу над мраком, те ће после настати „свет блаженства!“ У осталом, овакво обожавање светлости налази се и у старих Келта, Словена, Ђермана, Мејиканаца и др.

Али велики писац „прве књиге“ постања — Мојсеј —, узвисио се до веће мисли, јер по њему су светлост и мрак, небо и сав живот на њој, створења једне вечне силе; то је за цело узвишена мисао, и сви доцнији философи ограничили су се на то, да је и друкче схвате и ближе је означе. Али јестаственичар, који испитује најближе узроке појава и законе, по којима се они збивају, налази свуда у природи дуализам иранскога погледа на свет; он посматра ону распру између светлости и

мрака у свакоме створу, што на земљи живи; и пошто је утицај звезда на наш живот и судбу, као што су нас астролози до сада учили, садања природна наука одбацила, и признаје само сунце за ону силу, по којој се збивају не само покрети земље, мора и ветрова, него од које постају и сви створови на земљи.

Што је који створ савршенији, у толико више утиче светлост на његов живот. У човека а без сумње и у осталих виших животиња, промена светлости и мрака, дана и ноћи, утиче не само на телесну него и на душевну природу. За време спавања одмарају се сви мишићи, који су се преко дан највише напрезали, али и свест се одмара и разум губи владу над скупљеним утисцима у мозгу, те тако постају они накарадни и фантастички облици у сневању. У нижих животиња као да само инстиктивни нагони зависе од утиска светлости. Извесне животиње виђају се само у зору, а друге чекају да прође читав дан; има животиња које не трпе светлост, које се боје сунца и тек у мрак излазе. Светлост је узрок, што су животиње, што живе у дубоким пећинама, изгубиле вид.

Али сунце највише утиче на биљни свет, не само што са њега постају четири годишња времена, него и измена дана и ноћи јако утиче на живот биља. Чим се први зраци јутрењега сунца по свету рашире, одмах се буди и цвеће од ноћног спавања; оно подиже своје клонуло лишће, за тим шири своје цветне омотаче, док тако њихове сјајне боје на сунцу не затрепте. Светлост дакле буди биље, и као што има људи који дуго спавају, тако исто има и биља, и ово је у њих тако тачно, да је *Линс* пробао, да састави цветни сахат, по коме је сваки и без кронометра могао знати, које је доба. Између 3 и 4 сахата у зору буди се Tragopogon pratense, између 4 и 5 буди се водопија Cichorium intybus и Hemerocalis; између 5 и 6 Leontodon autumnalis и Convolvulus sepium; између 6 и 7 Sonchus и то тако иде све од сахата на сахат. По неко цвеће изашло је на глас што дуго спава, тако Mesenbrianthemum развија се тек око 11 сахата, а једна друга врста тек после подне (M. neapolitanum, M. pomeridianum). Много цвеће после подне затвара своју круницу и цветне дршке обеси на ниже, дакле спава после подне; лан Linum usititassimum показује се жив тек око подне а после подне опет се уклања. Већина биља почива преко ноћ, али међу њима има и ноћних скитача, који дању спавају и тек се у помрчини виђају; неко се од њих одликује меланхоличким бојама и сентименталним мирисом, као Hesperis matronalis и Oenothera, а наћи ћете и врло аристократске типове, који се тек по месе-

чини или звезданој ноћи виде, ма да се оно не мора преко дан крити, тако је много певано лотосцвеће са Нила и Victoria regia с Амазона. Најпојетскијаје између њих Cereus grandiflorus која тек у вече отвара своју сребрнасту круницу расипајући око себе диватан мирис, око поноћи у најлепшем је цвету и пред зору прецвета. У овој баш фамилији — Nympheae — има фела, што су дању будне а ноћу спавају, а тако исто и обрнуто.

Теже је посматрати, да ли се и лишће одмара, само у акација, гледичија и сродних биља пада у очи, како се листићи на дугачком стаблу једно уз друго у вече наслажу и обесе; путници причају, да се и у мимоза тропских лишће у вече искупи. Лишће, што је са механичких дотицаја осетљиво, осетљиво је и према светлости, те с тога се у подне и одмара, као н. пр. мимоза. Али има лишћа, које се са додира скупља, али не показује никакво спремање за одмарање. Успавано лишће и цвеће може се и вештачком светлошћу пробудити, н. пр. лампом; ако се крокус у помрчини расцвета, цвеће се по боји и облику потпуно развије, али је затворено и тек се на сунчевој или вештачкој светлости отвори.

По некој старој приповетци, Клитија лепа вила цвећа, заволела је великога Хелиоса, бога сунца у старих народа, али како овај силни бог није хтео да зна за њезину љубав, она је непрестано венула, те је најзад милостиви богови претворише у сунчаницу (сунцокрет), и она и сада прати сунчево путовање по небу, тако је велика њезина љубав према сунцу! Али и много друго цвеће прати сунце. Nymphea alba подиже у зору затворену круницу из воде, где је она преноћила око подне управи је и отвори; у вече затвара је опет и завлачи се под воду, окренувши се западу. И сунцокрет прати сунчев пут и с тога је нови песници назваше старом Клитијом. На и лишће и младе гранчице окрећу се сунцу, лобода спушта се готово оризонтално према земљи кад се сунце спрема да седне, а у вече се опет у вис дигне. То се виђа и у Otalis и Malvae, драгољуба и у много других биља. У најновије доба увидело се, да се оваква кретања биља према сунцу збивају по неком општем закону, и назваше га „хелиотропизмом“[1].

И оно биље, у којега је лишће врло круто те не може сунце да прати, издаје се, како га сунце јако привлачи. Све гране расту према сунцу, сво лишће окреће своју горњу површину према извору светлости, те тако уписавају топлоту, што им је за

[1] О хелиотропском кретању у биља в. Annales des sciences naturelles. 1837. Botan.

живот нужна. Ми се дивимо оним лепим шетницама што их баштованска вештина уме онако згодно од разног биља начинити, а не помишљамо да су то прави робови, који су тешко оковани за соје, па ипак они се непрестано труде, да их се ослободе и сунцу окрену. Где светлост једнострано упада, као у нашим собама ту не помаже ништа сво наше везивање за сојице да цвеће у право расте; оно се ипак савија према прозору. Сваки зна, како кромпири у подруму избијају врло дугачке клице према узаном отвору, на који зрачак дневне светлости упада, и како се ничим не могу од тога задржати; јер што је за човека његова душевна слобода, то је за биље светлост, елеменат њихова живота, и само на светлости оно напредује, и отуда она велика чежња за сунцем, па ма колико га ми уклањали и препречавали.

Наравно, има биља, које сјајно сунце не подносе; оно се само у помрчини осећа добро, као што су маховине, папрати, многе орхидеје и друго шумско цвеће нежна кроја, што само у заклону и хладу букве и дуба напредовати може. У понекога биља *поједини* органи крију се од светлости. Корење и грудве укопава се у земљу као кртице, и кад се на светлост изнесу на ново се у земљу закопавају. Бршљан окреће само најмлађе врхове своје сунцу; старије гранчице крију се од сунца, приљубљују се страшљиво за зидове и стење, и ако су на прозору, оне се повлаче у собу што даље од светлости. Тако исто чини и Cissus hederacea са мраморним сомотским лишћем и шимшираста сорта смокава, што зидове „стаклених башта“ зелено кити. Па и лепе селагинеле крију своје маховинасто лишће од светлости а у белонија лако је опазити, како се оне не окрећу као остало биље прозору, него са свим на против у собу. Истина лоза окреће своје лишће и цвеће сунцу, али вреже њезине беже са дневне светлости и крију се у хладовину лишћа. У право, у лишћа се само *горња страна* окреће сунцу а *доња* не трпи га и крије се од њега. Ако на силу један винов лист у противан правац наместимо, он се ипак за два дана поврати у пређашње стање.

Сво цвеће тежи сунцу; па и бледе слике из баште мрачнога Аримана, гљиве и паразитно биље, што својим другарицама сок отимају и болешћу и смрћу их море, крију се у хлад, али за доба цветања излазе и оне на светлост и сунцу се окрећу.

Кад цвеће прецвета и сазрева у плод, онда се оно радо повлачи у помрчину, с тога се сазрели Cyperus esculentus L. завлачи у земљу, а водена ружа подиже своје цвеће према сунцу, али кад прецвета, онда се она завлачи у воду.

Још не знамо добро којим механизмом сунце утиче тако на биље, да једно привлачи, а друго одбија, али то стоји да оно при томе са још неком другом силом у борбу ступа, што је у самој земљи.

Као што је познато, земља привлачи себи сва тела што су на њој; и кад им никакви препреци не би на путу стојали, она би у правој линији у средину земљину пала. Наравно и биље потпада под овај закон теже, али и овде налазимо чудновату особину, да само понеке делове биља привлачи земља, тако да кажемо они управо к земљи падају, а други опет тако исто правом линијом од земље беже, као да их земља одбија. Кад се корење што вертикалније у земљу завлачи, па и у тешку живу тоне, а од стене задржано, на њој се дотле притискује, док се не узмогне кроз коју пукотину у дубину завући, то се оно крије не само од сунца, него оно пада у главноме по ономе закону, по коме кап воде у земљу тоне. Овом тежом усправља се стабло, па и само лишће перпендикуларно; јер ако у потпуној помрчини једно житно зрно исклија, то стабљике расту право у вис, а ако једно чено хијацинте у помрчини исклија онда се и лишће уздиже управо једно уз друго, као кад би све по каламару удешено било. Обрнимо саксију тако, да лишће хијацинте хоризонтално стоји, оно се убрзо стане усправљати и то прво савију врхови одоздо на више. Ако сад пустимо светлост, онда излазе све стабљике и лишће из усправљеног положаја и окрећу се светлости. Тежа у сваком моменту стара се, да органе биљке у перпендикуларни положај стави, а светлост у положај својих зракова; на овај начин моделирају светлост и тежа узајмице на биљци, савијају њезине гране на више и на ниже, развлаче лишће на разне стране, и како се биљка једном или другом утицају поводи, онако свако дрво, свако шибље своју особиту физиогномију добија[1].

Кипар своје гране стаблу примиче и јако их опружа, он се дакле покорава земљином привлачењу, и светлост нема никаква утицаја; дуб шири своје грање као руке далеко на све стране, ту светлост и тежа држе готово равнотежу. Али само један део светлости што од сунца биљу долази, употреби се на то да се

[1] Кад се биље према светлости креће, зове се *позитивно хелиотропско* кретање, а кад се оно креће од ње, зове се *негативно хелиотропско* кретање. Тако исто, кад биље расте по правој линији у средину земљину, зове се *позитивно геотропско* растење, а кад оно по истоме правцу према зениту расте, зове се *негативно геотропско* растење. О овоме види Jachs, Experimental-physiologie der Pflanzen; Hofmeister, Pflanzenzelle und Morphologie; Frank, Beiträge zur Pflanzenphysiologie.

бори са тежом, други део има са свим други посао да врши, о чему нас микроскоп учи.

Зна се да наше око ни на који начин није тако савршена справа за виђење, као што се то нама чини; најздравије је око тако непотпуно склопљено, или смо њиме тек са дуга обичаја задовољни. Кад би нешто могло бити, да у место што човек са собом доноси на свет очи, да их какав ваљан оптичар нама даје, он би нам без сваке сумње такве очи начинио, које би много боље конструкције и много бољих способности биле, него што их ми овако сада имамо. Већ и да не спомињем, како ми у невољи таквоме оптичару идемо те мане нашега ока поправљамо наочарима, или ако хоћемо да видимо врло удаљене предмете служимо се догледима, или што врло сићушно, микроскопима.

Кад би нешто наше око имало јачину какве микроскопске лупе, која не више него сто пута увећава, ми би онда видели, да је лист једне биљке читава зграда, брижљиво састављена из полигоналних цигаља. Ове цигле изнутра су шупље и напуњене течношћу; наука их зове *ћелицама.* Свака је ћелица једна самостална мала хемијска радионица, у којој се разним хемијским процедурама многи ваљани фабрикати стварају. Један такав лист састоји се из једног или из много милијуна таквих ћеличних радионица и он нам изгледа као каква велика фабрика, у којој се скроб и дрвенаста материја, шећер и гума, лепило и беланчевина, масно и миришљаво уље израђује, али се уз њих тако исто и лековити или отровни медикаменти, зачини и лепе боје добијају.

Једна ћелична радионица изгледа изнутра са свим просто; место многих и различних мехова, точкова и ваљкова наших фабрика налазимо у једној ћелици само неки извесни број куглица зелене боје, припијене уз зид од ћелице. Оне се зову *биљно зеленило* или *хлорофилска зрнца;* од њих постаје зелена боја у биља онако исто, као што крвна вода са крвних куглица црвена постаје.

Ћелица је са свију страна окружена прозрачним зидом, на коме нема ни врата ни прозора, али они су пуни невидљивих отвора; јер се ћелица пуни многим неизрађеним материјама што из земље долазе. Корење је ове материје из земље исисало и у поједине лисне ћелице дошло цевастим системом, које као оно цеви за воду или за гас у нашим становима, пролазе кроз зидове ћеличне. У свакој ћелици налазимо једну водену капљицу, која је можда још јуче у оцеану била, и сунце је у пару претворило, подигла се у ваздух, једном плахом кишом на земљу

пала и корен је усисао. У води је растворено зрнце калија, што је са какве гранитне стене донесено овамо, оном истом кишом одроњено и у реку снесено која помаже да се земља око корења овлажи. Њему се придружила која капљица амонијака, што се из иструлеле лешине какве развила; она је удружена још са једно два три атома фосфорне или сумпорне киселине, што се можда од какве запаљене жигице развила. Све ове и многе друге неучињене материје донесене су из земље у ћелицу; али све оне стоје ту непромењене, док се год апарат хлорофилских куглица не покрене,

На истоку се појави сунце; његови први зраци падаху на ћелицу нашега листа. У овом тренутку настане покрет у њој као год у каквој фабрици, зазвони радничко звоно, пара јурне у казане и на један пут се стану точкови и ваљци окретати, те тако дневни рад започне. Ваздух се састоји као што је познато из четири дела азота и једнога дела кисеоника; поред тога он има и нешто угљене киселине, а то је онај гас што из шампањера као мехури на површину искачу, и што се горењем у пећима и дисањем животињских плућа развија. У једној обичној соби од петнаест стопа ширине и десет стопа висине има од прилике једна кубична стопа угљене киселине; али док кисеоник и азот од радних ћелица недодирнути остају, угљену киселину оне таком вољом усишу, да је у једном затвореном простору за кратко време сву угљену киселину лишће усисало Чим је угљена киселина у ћелицу стигла, нападну је хлорофилске куглице; она се раствори на њезине саставне делове и то у кисеоник, који се као неупотребљив гас на ново кроз ћелични зид у ваздух избаци, и у угљен, који остаје у ћелици. Овај ослобођени угљен ступа одмах у нова једињења; четири дела угљена уједине се са пет делова воде; из ових једињења, о којима овде не ћемо даље говорити, постаје шећер, скроб, гума, дрвена материја, ако уз то приступи и амонијак, онда постаје беланчевина или леп. У хемичара зову се све ове материје органска једињења, али ми ћемо их згодније назвати *животним материјама*, јер без њих живот биља и животиња не би могао опстати, и што се једино од њих све живе ћелице образују. За образовање животних материја, морају сва четири елемента што „свет граде," у биљној ћелици суделовати; земља, вода и ваздух дају неурађене супстанце, светлост даје снагу, која од њих гради једињења, од којих живот може постојати.

(Наставиће се).

Љубомир Миљковић.

НА СРБОБРАНУ

»— und weiter ruft der Trompetenruf,
»Er wischt an die Mähne sein nasses Schwert —
»Und weiter sprengt sein muthig Pferd
»Mit rothem Huf —«

I

Дунав тече низ равнину,
Тиса тече кроз равнину,
Измеђ' Тисе и Дунава
Равница се разастрла,
Уз — низ Тису то Потисје,
Уз Дунаво Подунавље.

Покрај Тисе ниче смиље
Крај Дунава смиљ — ковиље,
По среди се њиве дале
Са пшеницом родна влата,
И ливаде пуне лале
Пуне цвећа обилата,
Та је земља ђулистан:
Срб-шајкаша рођен стан.

По Шајкашкој ниче цвеће
А по цвећу шајкаш шеће,
Гледа с чота Виловскога
Дунав, Тису, Банат равни,
Фрушку гору и Срем славни,
Варадинца брата свога,
Баца зоре Велебиту
Даљина га пуста краде,

Маглом оку му сакриту,
Ал у срцу га имаде.
Види Авалу где с' плави
У даљини ко надежда —
На Београд жељно гледа
Бели олтар српској слави —
А кад гледат не мож' више
Онда стане па уздише...

Тринајст села поносити
Ову лепу земљу кити,
И по сели као што веле
Лалини се двори беле,
И још с двора они виде
Србобранске беле зиде.

Да шајкаши ладом ходе
Окићени дрва сеном
Брестом, липом и багреном
Кроз Шајкашку пути воде:
На све четир света стране;
На Дунаво и на Тису,
И ономе славном вису
На ком лежи Србобране.

Путем оним Србобранским
А по зраку једне звезде
Три коњика журно језде —
Док блед месец пензађе,
Даница им путе каже.

На коњице гледајући,
Рекао би, да су чили
Путе ове свикли били —
На коњике гледајући
На оружје њино светло
И јуначко на одело
Рекао би, да су рода
Јуначкога — и господа —
А на хитњу гледајући,
Видиш хите, ходом лаким,
Куда — ?
„путем Србобранским."

У том и блед месец сину
Па обасја ту равнину,
И на њојзи путе витке
И на путу коњанике.
А што месец небом више,
То путници пољем ближе
Добре своје коње јашу
Србобрану — Сентомашу.

„Штапци поноћ кажу веће;
„Гони, Ђорђе, брже — ре'ће
Један другом коњанику —
„Још нам Надаљ проћи ваља,
„Пак Турију крај канала,
„По поноћи, а зарана
„Треба да смо на рочишту
„На сутрашњем разбојишту
„Па бедеми Србобрана...«

Ободоше добре коње —
Полетише низ то поље —
Прах се диже — што га нога
Брза коња у вис хита,
И губи се у том немом
У простору неизмерном
Одјек тутња од копита. —
А с' усана
Коња врана
Бела пена лети свуда
Као перје од лабуда
Кад га љути кобац стресе —
А покрај њих као да лете
Кроз тму ноћну цркве свете,
И црквена кула бела
Од бачкијех лепих села
Док у ноћи изгубе се..

Крај шајкашки за час тили
Коњи добри, брзи, чили,
Оставили прелетили —
И ено их на каналу,
Па уз канал уз обалу,
Као уз ведро небо звезде
Даље језде. —
Сенке њине у каналу,
Као авети преко воде,
Упоредо уз њих ходе
И промичу низ обалу —
А кад од њих коњи загру,
Па на страну бујно надру,
На чизмама коњаника
Љуте гује од челика,
Од челика ил од сребра
Парају им зубом ребра,
А од гује коњи љући
Усијеним бесним кроком
И помамним скачу скоком
Пропињућ' се — фрктајући
Подигнуте у вис главе
Лете као бес олујни,
А с ноздрва њини бујни
Капље знојне и крваве - -
Те у лету као олуја
Ил' огњена жива муња
Кад се с неба земљи свали
Коњаници наши пали
Пред опкопе српског стана. —
„Стој!...
триста му љути рана!
Ко је поћас — јад га дао,
Пред вратима Србобрана?“
„„*Ђенерао . . .*““

Што не могло сто топова
То отвори речца ова
И без боја и без рана,
Тешка врата Србобрана.
Кад коњици у стан па'ше
Коњаници одјахаше,
И одоше под шаторе
Да почину, да с одморе —
И нека их — Бог зна свети,
Шта ће сутра дан донети!

. . . .

II

Још без бриге јарко сунце
На мајчином крилу спава,
А мајка му зора плава
О сутрашњем дану сања:
У сну бели данак гледи
Густом маглом обавијен,
У тој магли лик сакривен,
Лик једница њеног бледи,
Па с у бригу зора дала
У сну брижна заплакала.
Капље суза на земљицу
На зелену ону траву,
Пак се блиста прам месеца
Као суза девојачка
Прам њезиног лепог лица.
Роса роси месец сјаје,
Пак драг изглед роси даје,

Прам месеца роса чиста
Као драги камен блиста,
А за росом зора шаље
Земљи и небу уздисаје...

Србобраном месец сјаје
Пак му диван изглед даје,
По бедему српска стана
Стражар горе доле шеће,
Уза њ с' верна сенка креће,
А по среди Србобрана
На јуначке беле дворе
Роспу роса на шаторе.

Колико је Србобранска стана
Целог су га покрили шатори,
На једном су отворена врата
И на врата намештена стража.
Под шатором ни огња ни свеће
До светлости што оружје светло
Од месечких позајмљује зрака.
Прам тих зрака виде с' три јунака:
Под шатором у прочељу
Седи јунак млад кő роса
Што на бели шатор пада,
Диван јунак дивна лица,
Тек га гари наусница,
А када је на свет пао,
Ђорђем га је кум назвао.
Уз десно му раме сео
Јунак чела повисока,
Црна брка црна ока,
У крилу му балчак сјаје
Коме око ватру даје,
Ко га боље жели знати
Нек похита запитати
Варадинце граничаре —
Јер и данас тамо фале
Србобранску бојну дику
Витез Бигу!
Према њему засукује
Своје дуге смеђе брке
Јунак стаса узорита,
Чела и ока поносита —
Пред њим гола сабља бритка
Што ће главе да одсеца,
Сад се на њој огледају
Витезови прам месеца.
Ко га не зна из Млетака
Нека дође у Турију,
Јер се и сад песме вију,
Што подижу бојну фалу
Јуначини Пери Капетану.

Три јунака мирно седе
Под шатором — у ноћ гледе
Замишљени забринути —
Не за своје главе русе
За њих они не брину се
Важније се њима слути..
И народној слави прети..
Пак им ваља одолети.

III

На истоку зора руди,
Дивна зора рујно — плава,
А на зоре бујни груди
Јарко њено чедо спава.
Са устнама сувог злата
Буди зора чедо своје:
„Устај горе сунце моје
„Да отвориш данку врата.“
На крилу јој сунце плану
Пак отвори јарке очи,
И на плаво небо скочи
А дан бели свету свану.

Свануло је. На обзору
Чувенога Србобрана
Полусветлост раног дана
Просула се као по мору
По пространим пољанама.

На бедему српског стана
Српски стражар будан стао,
И оштро се загледао
По равници Србобрана,
Упр'о бистре очи своје
У даљину — у обзорје...

На обзору далекоме —
Као дебели морски вали
Кад примичу ка обали
У приливу лаком своме —
У свијеном дугом реду
Србобрану на догледу
Магловита тавна маса
Покреће се и таласа
Неким редом у нереду.
Да л то само магла сива
У јутреном зраку плива,
Ил' козлићи ти бабини

По равници у даљини
На обзорју скакућеду?

Хеј стражару, — тићу сиви!
Шта се то у магли сјаје —
Да л' ти око распознаје
Тамо онај прамен живи —
На обзорју што се диже
Примиче л' се — иде л' ближе —
Да л 'се што то распознаје —
Шта је, море — шта је? шта је?

Но станите — ено збори
Стражар — као да неког кличе,
„На оружје!“ као да виче,
И доиста глас се ори:
„На ноге Срби! Ето Мађара — “
„Ето Мађара“ ори се глас
По српском стану српског стражара:
„На ноге Срби! — у добар час!“

IV

Таман црни ноћни мраци
Нестадоше са пољана,
Таман први сунца зраци
На редуте Србобрана,
А топови
Кошутови
Запламтише са свих страна!

Битка поче — силна јака
Силом земљу да потреса,
А од њеног бојног беса
У хиљада
У јунака
С грозничаве
Прве страве
Заиграше
Задркташе
У грудима срца млада...
Затрубише трубе бојне,
Затутњише ескадрони,
За блисташе пушке војне,
Развише се батаљони,
А пред лицем бојне силе
Расуше се стрелци млоги,
А с' бокова војску криле
Коњаници лаконоги,
А топови
Ко громови
Из облака
Гра́да јака,
Сипљу огањ грома свога,
Тешка града челичнога!
Из топовски жарки уста
Лете венци дима густа,
Кроз дим жива ватра сипа
Те Србобран обасипа,
И редуте
Оне круте
Градом тешким огња жива
Од ракета и паљива.
Лете зрна на све стране,
Руше — крше што дохвате,
Рушећ тврде грудобране
Прште бомбе и гранате.
Над главама Срб-јунака
Као киша бујна, црна
Лете зрна
Из топова —
Као туча града јака
Лете зрна из пушака.
Лете бомбе — и ко гује
Паклене — ракете хује
Преко рова и кровова!

Слушај само —
Како грме силе рата,
Погледајмо —
Како горе жива ватра,
Како лиже како сија,
Из домова
И кровова
Запаљених ватром живом
И паљивом
Кошутових од топџија!

Ал ту јоште нема боја
Јуначкога —
Ал ту јоште нема зноја
Самртнога —
Ту још није сабља бритка,
Ту још нема бајонета,
Ту још нема копља витка,
Ни хандара љута клета,
Та хандара —
Да запара
Срце у Мађара...

Ал ће бити — погле' само,
Примичу се ено тамо
Три јуришне чете оне
Три колоне —
Са трчећим са кораком —

И јуришним трубе знаком
Деде — да их дочекамо!
Видите л' их како спешу —
Управо ће ту на брешу
Проваљену —
но још боље:
Сад ће ханџар зборит збор —
С бајонетом вито копље
Крвав имат' разговор
Сад ће мишца српска јака,
Да покаже своју моћ —
Сад ће чети Срб-јунака
Срце доћи у помоћ —
Срце српско,
Храбро — жарко,
Смело — дрско
И јуначко,
Пуно славе дивне
Пуно снаге и врлине!..

V

Грм' топова за мах неста —
И пушака прасак преста.
У тишини — страшној немој,
Наступају напред чете.
Држећ' пушке у руци левој
И погнуте бајонете —
Лете момци брзим кроком,
Намрштена мрачна лица,
Узбуђена стравом срца,
Дрктајућом напред ногом,
С тешки ранци на прсима,
С десном руком на очима,
Да пред собом смрт не виде,
Тако војска на смрт иде —
Нејде јој се —
Али напред мора,
Не мре јој се —
Ал се опет креће
Као гора под снагом вихора
Под командом она се покреће:
„Јуриш —“ гласи труба хују,
„Јуриш — “ вође командују,
И као виор посред гора
Као олуј посред мора
Јуришни се гласи шире:
„Елире! Елире..“[1]
— Тако чете силне густе
Примичу се ближе пусте

[1] Значи: напред — напред.

Преко равних тих пољана
Редутима Србобрана...

У редути Србобрана
Припремљено стоји све,
Сва посада и обрана,
За незване госте те.
Чекају их Србобранци
Као стена непомични,
Граничари, Србијанци
Боју и јунаштву вични.
Чекају их пуне пушке
И копаља голем број.
Чекају их мишце мушке
Држећ свака ансар свој,
Чекају их зрна густа
И картеча читав рој.
И топова грозна уста
Чекају их —
боже мој:
Храбра срца — храбри људи —
Оштро око — снажна рука —
Чекају их *српске* груди
И чека их —
триста мука!...
„Триста мука!“ витез кликну
Из српскога грудобрана,
„Та ето их — јунак викну:
„Ту већ испод нашег стана,
„Хај на ноге сад јунаци!“
„Паљба!“ „ватра! Србобранци:“
„Паљба — живо!“ захори се
Широм српске кроз редуте,
Тешка ватра обори се
На јуришне чете љуте,
Топи грме — пушке цикћу —
Трубе хује — момци кликћу —
Земља тутњи — ваздух бруји —
Бомба пршти — зрно хуји —
„Паљба! Паљба!“ глас продире
Из редова граничара —
А с поља им одговара.
Глас:
„елире! чак елире!... “

Допадоше под редуте,
Те јуришне чете љуте,
И кроз огањ пуцња силна
И кроз кишу смртних зрна,
Цопадаше са свих страна
Под редуте Србобрана —

Па гомилом поскакаше
У опкопе у ровове,
И пети се горе сташе
На редуте и топове —
Огњем — димом увијена
Крвљу — виком опијена,
Заслепљена
Занешена
Бујним своим јуриш — летом
Чета за четом...

VI

Топи сташе.
Поскакаше
Браниоци српског стана,
Поврх својих грудобрана,
Ножеви се поче бој —
Поче копље да с' пребија
И бајонет да одбија
Нападача јуриш — рој.
»Хура! хура!« с' обе стране
Разлеже се бојни глас —
Хура! сложно! Србобране,
Одсудни је куцно час!

И кољу се војске љуте
Бојним жаром задахнуте,
Око рова разривена,
Људском крвљу обливена.
Крв се лије
Од сабаља —
Крв се лије
Од копаља —
Крв се лије од проклета
Челичнога бајонета,
Крв се лије од пушака
И анџара
Кад запара
Живо срце у јунака.
Али војник то не хаје,
Јуриш с тога не престаје!
Но све жешће бесни бој —
А војника стоји вика,
Стоји јаук рањеника
Проклињући живот свој —
А лешине
Мртве силне,
Што су богу душу дале,
Гомилама попадале,
Испуниле ров и брешу:
Труп на трупу — леш на лешу!

Преко мртви и рањени,
Бесни — љути — разјарени
Лете живи на ровове,
На опкопе, на топове,
На анџаре голе, љуте,
На редуте — —

Ал с' редута сабља сија —
Мала пушка смрћу збори —
Бојно копље груд пробија.
Па лешину тек обори
На гомилу од лешева —
Пушка пуца — сабља сева
Страшан ли је покољ ту —
Немилице крв се лева
И облива пољану —
Ту се ломи вито копље,
Ту се крше бајонети,
Ту се боде, сече, коље,
Смрт се одма смрћу свети,
Односећи душе голе
И грабећи храбре главе,
Час пре храбе и охоле
А сад мртве и крваве...

Већ је многи ратник пао,
Оросио крвљу траву,
Храбру душу Богу дао
И спустио мртву главу,
Већ рањеник многи — бледи
Узвереним оком гледи
Око себе смрт и јаде,
Покољ силни браће своје,
Кроз румене крви боје
Зраци сунца обасјане
Види јаде на хиљаде
Погибију браће младе
Поломљене — покр'ане...

Бој се био целог дана
Око равног Србобрана.
Тек кад сунце с неба плава
Ка заходу доле клону,
Преста пуцањ и тутњава
И витешки бој утону
У крваву у затону..
После грома и тутњаве
Наступио мир — тишина,
Мир на мртве силне главе
И гомиле од лешина,
Што по пољем леже пусте
У локвама крви густе,

Ко у сантâ' од румена леда
У којим се ладна смрт огледа...

Још последње своје зраке
Баци сунце на јунаке
Издишуће — у самоћи,
На пољана Србобрана,
Предавајућ' црној ноћи
Крвав посо белог дана.

Ноћ настала — роса пала
На бедеме српска стана,
Месечина заспјала
Више славна Србобрана.
Крај месеца сјајне звезде
По плавоме зраку језде,
И у дивном огњу гору
И небесне зборе збору:
Збор о боју прошлог дана
О победи Србобрана...
Са месецом звезде мале
На Србобран заспјале,
А њихови благи зраци
Ко благ огањ с неба сјају,
Да се под њим одмарају
Витезови Србобранци!...

Владислав.

КОСМЕТИЦИ С ХИГИЈЕНСКОГ ГЛЕДИШТА

(Свршетак.)

Спирити и спиритуозне водице. У миришљавим спиритима има разних миришљавих тела: смола, балсама и зејтина. За њихово прављење обично се узима спирит од вина (Spiritus vini). но без велике незгоде и без икакве опасности може се заменути и са спиртом од кромпира. од цвекала. од жита, само кад су ови добро пречишћени.

У миришљавим спиритима врло је ретко употребљен чист спиритус, већ је понајвише разблажен с водом; те тако велики део таквих спирита ништа друго није но спиритуозна водица

Миришљави спирити и спиритуозне водице често се фалсификују додавањем страних тела, која се у води таложе, и учине воду белом. Зна се, да се неке келнске водице (Eau de Cologne) праве од ацетног олова. Таква вода може да изазове појаве оловног тровања, кад се дуже употребљује. Ваља дакле бити на опрезн.

У осталом спиритуозне водице нису по себи шкодљиве, и кад се помешају с водом добро перу кожу и уклањају масне честице и друге производе кожног лучења и чине кожу једром;

И код нас неке жене праве са белим вином и цветним лискама од крина некакву спиритуозну водицу, којом пропирају лице, у цељи да флеке с лица скину. Често се и самим белим вином умивају у вече, да би им кожа добила нешто чврстоће. Са ракијом праве још многе спиритуозне водице, о којима ћу говорити, кад дођем на косметично млеко.

Миришљаво сирће. За прављење разних врста миришљавог сирћета требало би, да се употребљује добро винско сирће; но сад се у парфимеријама готово искључно употребљује разблажена

азотна киселина од древета. Миришљаво сирће побели у води, кад у њему има миришљавих смола и зејтина.

Миришљаво сирће, као и све благе киселине (особито лимунска, коју наше жене јако употребљују) учвршћују кожу, и као што вели др. Ревељ уклањају наклоност на отечене (варикозне) жиле и пасивну конгестију коже. У осталом добро перу кожу. Наше жене обично праве сирће од ружа, но то им служи више као лек, него као косметик. За бељење лица многе праве са сирћетом млечне водице, које ћу споменути код косметичног млека.

За испирање уста није пробитачно миришљаво сирће, као и све киселине у опште, што је већ објашњено при косметицима зуба. Исто тако није паметно, да се насапуњено лице испира са миришљавим сирћетом, јер киселине у опште декомпозују масне соли сапуна и слободе масну киселину, која се нахвата на кожи, особито око длака, те се ту ужеже и кожу дражи. На тај начин многи људи изазову разне красте по бради, које обично приписују нечистим бријачицама.

Косметично млеко и млечне водице. Млеком обично зову косметике, начињене од масних или смоластих тела, која у води остану у суспензији, помоћу каквог лепљивог тела (гуме, беланцета итд). Млеком зову кашто и водице, које постану беле, кад се размуте т. ј. кад се разнесе по течности бели талог, који се у водици налази; а каткад зову тако и течности, које побеле, кад се помешају с вином, као што је познато у парфимерији, девојачко млеко (lait virginal).

Косметично млеко прави се највише од разног семења, које побели, кад се с водом трља, као што је: бадем, конопљано семе, пистације и т. д. У то млеко успе се какав парфим и онда постане миришљаво млеко. Такве се течности врло брзо кваре, осим ако се у њих метне какво отровно тело, које их од кварења чува, као сублимат. Такве су: Дунканова водица, Гауланова течност, Семерингов косметик и т. д. њихова је употреба због сулимента врло опасна.

Међу млечне водице долази и млеко против флека (lait antephelique) састављено из беланцета, сулимента, белог плајваза и камфора.

И неке наше жене праве разних водица, којима скидају мрље с лица или се њима беле. У неким има живиних препарата, у другим оловних, а у неким креча. Све су за кожу шкодљиве, а прве две врсте и отровне.

Водицу од живе праве на више начина. Узму неколико бе-

ланцета и претворе их дугим мешањем у пену и помешају ту пену са белим вином (или спрђетом од њега или комовицом), у које је већ раније усут сулимент и сок од лимуна, и муте кроз неколико сахата, па се онда мажу из јутра и у вече. Другу водицу праве од лаког сапуна (сапун од пене), који се за неколико дана у води држи и пере, док се не претвори у бео талог, па онда тај талог помешају са пеном од беланцета и сулиментом, лимуном и ракијом, па се мажу обично у вече. Неке жене не додају ракију и тако имају густу масу, а неке не додају сулимент. Кад и кад измешају сулимент са киселим млеком, и тад имају у правом смислу: косметично млеко. — У свим овим приликама додају беланце да би се угушила љутина сулимента, без чега би кожу огризао. У таквом случају као што вели г. Лозанић: „беланчевина прави са сублиматом нерастворљив талог, који још није тачно испитан." О опасности живиних косметика у опште, говорићу код белила од живе.

Оловну водицу за бељење праве од белог плајваза (plumbum carbonicum), који истуцају и размуте у белом вину или ракији, и додаду нешто сока од лимуна, а кадшто и сулимента. Код оловног белила видиће се опасност ове водице. Кречну водицу праве од лимуна и љуске јајета и пужића. Изберу бело чисто кокошије јаје и држе га неколико дана у соку од лимуна, те лимун извуче креч из љуске јајета, који се сталожи у виду лимунског креча То исто учине са пужићима, који се продају по трговинама Добивене беле талоге помешају и мажу се, или их размуте у белом вину или у девојачком млеку (lait virginal) и онда имају водицу за бељење. Као и белило од креде или талка, и ова водица суши кожу и збрчкава је, иначе није опасна.

Девојачко млеко (le lait virginal, Jungfermilch) састављено од тинктуре бензоеса, употребљује се против мрља (флека) по лицу. Оно само прикрива флеке, јер се од њега навуче по лицу фина навлака; због тога се често појављују на кожи разне кожне болести, јер та навлака прави велику сметњу кожној транспирацији.

Сапун. Овде ће бити говора само о сапунима, који се употребљују за тоалету. Такви су сапуни или тврди, или меки, или у прашку. Добар сапун не сме имати излишног (слободног) алкалија. Дознати се може, као што вели др. Ревељ да ли сапун има сувише алкалија (цеђа), кад се помеша са каломелом (тат-ли-сулиментом), који поцрни у додиру са алкалијама.

Добро удешен сапун потпомаже, да се с коже скину нахватани остатци кожног лучења, и чине кожу нежном и меканом

као кадифа; но ако су сувише алкални, кваре кожну скрамицу, те за то кожа испуца и оједе се. Но и за најбољи сапун треба бирати воду, у којој нема креча, јер онда нити пенуши, нити кожу пере, него таложи креч, који се по маљама повата и кожу дражи.

Често су сапуни различито бојени: љубичасти, зелени, жути, црвени и т. д. Кад је за то употребљена боја од биља, ништа не шкоди; но кашто се употребљују и минералне боје, особито цинобер (једињење живе са сумпором), којим се бојадишу црвени сапуни. Жива је у сваком виду шкодљива, кад у тело прође, за то је опасно употребљавати и такве сапуне.

У трговинама дају сапунима разна имена, понајвише по каквом телу, које би се у њима налазило, и које би им особиту врлину давало, а обично од таквог чега нема ни трага. Такви су сапуни од тридакса, лактукаријума etc. У прашак од сапуна умећу обично којекакве минералне прашкове, као: креду, талк и т. д.

Има жена у Београду, које праве некакав сапун од жучи. Кувају жуч са цеђом, додаду мало обичног сапуна, лоја, кад и кад и бадема, а по некад и сулимента. Сапуну таквом, било да је са сулиментом или без овога, приписују особиту врлину за чување коже од пуцања. Кад је са сулиментом опасан је као и све у чему има живе.

У место сапуна неке жене употребљују за прање лица, прашак од истуцаних бадема; а наш прост свет употребљује мекиње за прање руку, а за мијење косе, особито по амамима, употребљује размућену у води иловачу (уму); у коју се упију масне честице косе, кад ова на коси дуже времена стоји. Уму употребљују нарочито због кречне амамске воде, у којој се сапун не топи.

Зејтин, масти и глицерин, највише се употребљују за косу и браду, ређе за лице. Највише се употребљују за лице помада од краставаца и голд-крем. Оне чисте кожу и чине ју свежом, но ни њих не треба сувише употребљавати, и свакад треба да су свеже, јер ужежена маст дражи кожу. У место куповних помада многе наше жене употребљавају за мазање коже пречишћен лој, особито козији, јер у њему налазе особито врлину за предохрану од наглог сушења и пуцања коже. И лој као и поменут помаде не сме бити кварап, нити се сме сувише употребљавати.

Глицерин се такође употребљује за мазање коже. Он се раствара у води, може се дакле лако спрати; не може да се ужеже, због чега је поузданији од обичних масних тела; осим тога у њему се растварају готово сва тела, која се растварају у води или алкохолу. У кратко, глицерин има особине масних тела, без њихових махна.

Масна белила. Белила су најопаснији косметици, ма од чега да су састављени, јер запушавају поре на кожи и тако сметају кожном дисању; а ако су начињена од отровних ствари, могу да изазову и тровање.

Најобичнија су белила: *белило од талка*, названо и черкеско или венецијанско белило; *белило од белог плајваза*, названо и сребрно или алабастерско; *белило од живе*, или турско белило; *белило од бизмута* или бисерно белило; *белило од цинкова цвета* или тенарово.

Белило од талка (черкеско, венецијанско) нема ничега отровног у себи, но као и сва друга белила суши кожу и производи на њој боре; осим тога лице постане сувише сјајно, кад је њим набељено. Оно се поглавито употребљује за прављење руменила кад се измеша са кармином. Налик је на њега и белило од фине креде. У колико у њима нема отровних честица, боља су од белила оловног или живиног.

Белило од белог плајваза (cerussa) или оловно белило најопасније је од свих белила. Усисано кроз кожу производи тровање целог тела, и у толико је опасније, што ради подмукло и поступно, али постојано. Као што вели др. Фиеве, олово обара снагу, паралише покрете: под упливом овог отрова свака је нервна радња поремећена или изопачена; нарочито опако дејствује на нервни центар, а особито на кичмену мождину. Перисталтично кретање црева смањи се или се са свим обустави, отуд онај страшни затвор, који се врло тешко савлађује. Гађење се и бљување такође појављује. Трбушни се мишићи згрче и цео трбух упадне, и болови у трбуху наступе (оловна колика) који су кашто тако јаки да болеснику не дају мира и сна по неколико дана. Осим тога наступе и други нервозни појави: болови по разним деловима тела; грчеви у разним деловима и на целом телу, као падајућа болест; парализа ногу или руку; бунило и праве мономаније. Колико пута ми лекари у Београду нађемо на чудне нервозне појаве код жена, и које обично приписујемо хистерији, а који често ништа друго нису, но појави оловног тровања. — Уз то се поремети и живост коже, јер то белило смета кожној транспирацији и умањава капиларни кожни крвоток. Кожа дакле постане тамна и оловне боје; буде сува, рапава, непрестано се перута и препуни се борама. Тако од дивних лица постану преране авети. У додиру са сумпоро-водоничним гасом (у сумпорном купатилу) таква лица постану црна, јер се тад начини сулфид олова, који је црн. Олово као и жива рђаво упливише на зубе и десни. Десни се навуку некаквом модром

навлаком; зуби се такође навуку, почну се клатити и испадати а уста јако ударају. По д-ру Фиеве-у такава лица брзо оседе и oћелаве, а многа и ослепе.

Др. Фиеве наводи више примера тровања са оловним белилом, које је виђао на глумицама разних позоришта у Паризу. Др. Уард у Лондону нашао је такође на неколико случајева оловне парализе у једној породици, која се белила оловним белилом. Сад је опасност овог белила у опште призната, и због тога је замењено, бар по позориштима, са безопасним белилом од цинковог цвета или бизмута.

Др. Ревељ, говорећи о белилу у опште, вели да се белило у Француској слабо употребљује, но да се грдна количина износи за Турску, а нарочито за Влашку и Молдавију. И у нашу се земљу прилично уноси белила из Аустрије, и то баш оловног, које се у дрвеним кутијицама доста јевтино продаје и у наш женски сеоски свет простире.

Употреба оваквог белила била је позната и Римљанкама. Разни римски писци говоре о њему, — а и Марцијал га често спомиње:

Sic quae nigrior est cadente moro,
Cerussata sibi placet Lycoris.

„Тако се Ликорис, која је црња од зреле црне дудиње, допада самој себи, кад се намаже белилом од бела плајваза.“

Живино белило, обично праве од белог талога живе (praecipitatus albus). Туркиње а и неке наше жене праве га саме од сулимената (sublimatun corrosivum). Сулименат кашто купе готов, а кашто га саме справљају, дејствујући хлоро-водоничном киселином на живу. Добивене кристале од сублимата пропирају по десет и више дана у текућој води, и свако јутро пљују на њега и гњече га, те тако најзад добију врло бео талог (praecipitatus albus?) Тај после добро измешају са свежим путером или лојем, и имају белило. Други пут купе готов сублимат и гњече га са живом, па га после пропирају и добију такође белу смесу (calomelas), од које праве белило.

Тровање се са живиним препаратима може произвести, ма у каквом се виду употребљавали. Истина је, да је најопаснија унутрашња употреба живиних соли, или спољашња употреба масти од металне живе, али и свака маст или водица, кад се дуже употребљује, може да изазове појаве тихог тровања са живом (меркуријалну кахексију).

Лица с меркуријалном кахексијом постану бледа; месо на њима буде млитаво; лице им је подадуло; месо се око зуба на-

дује, постане рањаво, а најзад и труло; зуби се почну њихати и поиспадају, било покварени или непокварени; а често и сама вилица почне трунути. Пљувачка почне цурити; сва се уста израњаве и страшно смрде. Крв се такође знатно промени: у њој буде мање крвиих зрнаца, мање беланчевине и фибрине. — Због тога таква лица постану наклона на крволиптења и водене болести. Осим тога наступе и појави опасне анемије (немања крви): лупање срца, несвестица и т. д. Томе се кашто придруже и други нервозни појави: дрктање удова, затупљење памети, а и лудило и падајућа болест. На кожи се појаве разне кожне болести; уз то се кожа навуче борама, а лице добије карактеристичну модру боју, особито око очију и прерано остари. И ове жене, као и оне, које се беле белим плајвазом постану брзо права страшила, ма да су се пре бељења могле рачунати међу прве лепоте.

Наше жене ни по што не ће признати, да им ово белило што год шкоди. Но да их запитам, да ли им не ударају уста, да ли им не досађују зуби и месо око њих; зар нису саме себи страшне кад се изјутра ненабељене погледају у огледало, и опазе своје тамно и помодрело лице; зар им нису мишићи млитави као да су од памука; зар им руке не почињу дрктати и не добијају ли чудне нервозне појаве? Неке старе жене избегле су истина у свом животу најопасније појаве живиног тровања; али нека се не забораве, да ту рђаву навику саветују својим ћерима. Оне већ од рођења понајвише нису особите грађе, јер су у зачетку свом, у матерној утроби, храњене отрованом крви. Такве ћери већ не ће моћи издржати, што су им мајке издржале, рођене и гајене у са свим другим околностима, без живе и других отрова. Многа деца, привидно здравих родитеља, тако рећи роде се скрофулозна, и доводе лекара у забуну, да изнађе узрок тој болести. А по свој прилици узрок ће лежати у матерној отрованој крви, и отрованом млеку, којим су задојена и којим се хране. — А шта би се могло рећи за ону мајку, која непажњом дâ свом детету прилику да се отрује. Зар нема у нашој земљи примера, да су деца главом платила, што су у својој детињској невиности попила водицу, или полизала белило, којим њихова мајка своје лице краси? Колико се пута побацивања догађају; колико недоношчади на свет дође, само за то, што је крв у мајке отрована живиним или оловним белилом. — Најчудније је да људи могу да трпе, да њихове жене мећу на лице тако опасне маске; и како им не падне на ум да застрепе за свој пород.

Само једна околност у животу могла би извинити употребу

бејења са живиним препаратима, а то је оно болесно стање, у ком и лекари морају да дају живу у разном облику, да би болести на пут стали. — Но да ли ће и ту тихо дејство белила помоћи?

Западни писци и не спомињу белило од живе, из чега се може закључити, да се тамо и не употребљује. Паметан се свет клони опасности, док је оријенталцима слабо до тога стало. Но сав је изглед, да се и у турским већим варошима турско белило почело замењивати са европским прашком од пиринча. То се бар учинило неким путницима, који су имали прилику прошле године, да у Цариграду осматрају буле, истина покривене по лицу, но тако танком завесом, да је пажљиво око могло смотрити и прашак по лицу. — Ваљда ће и код нас кад год престати употреба опасних белила.

Белило од бизмута није шкодљиво као белило од олова или живе, кад је бизмут чист; но у трговинама је субнитрат или карбонат бизмута често помешан са сичановом киселином и онда је врло опасан. Али и најчистије белило од бизмута суши кожу и после дужег времена навуче боре по лицу. За *белило од цинковог цвета* вреди исто што и за бизмутско, бар што се тиче локалног дејства.

Дакле, из свега овог види се, да је употреба сваког белила шкодљива, и да треба да се избегава, ако се жели, да се природна лепота и здравље сачува.

Руменило може бити у виду водице, пасте, прашка, масног руменила и т. д. Масно се руменило прави од масних белила, особито од талковог белила, у ком се случају белило обоји варзилом, шафраником, крмезом (coccionella), особито карминoм, који је екстракт од крмеза. — Ове биљне и животињске боје по себи нису опасне; али је опасно руменило, које је обојено цинобером (једињење живе са сумпором), и од кога могу произаћи појави, поменути код живиног белила. У осталом руменило онако исто квари кожу као и белило, а кад у себи има отрова и шкодљиво је, за то свака мудра жена треба да га се клони.

Прашкови. У парфимеријама употребљују обично прашак од штирка и од пиринча. Кад и кад потребљују и прашкове од другог биља, на прилику прашка од корена перунике. Први су без опасности по здравље, кад су чисти; за прашак од перунике неки лекари кажу, да је шкодљив. Др. Ескирол наводи за доказ следећи пример: „Нека млада женска од 18 година, здрава, живосна и весела посипала је косу прашком од перунике, због тога

је добила главобољу и још једну опасну болест у својим последицама, која је трајала више од три месеца.“ Др. Омон такође наводи за пример две девојке, код којих су због истог прашка наступили појави наркотизма, које је требало лечити дуго времена.

За прашак од пиринча К. Жам ово вели: „Тај прашак чини кожу меком и свежом, а у исто време упија у себе влагу с коже. Само је незгода што у њему често има: штирка, талка, алабастра, креде, бизмута и т. д. и то често у таквој количини да се прашак од пиринча са свим губи. То је још горе у прашку, названом „цвет од пиринча“, где обично пиринча никако и нема, већ је са свим замењен магнезијом.

„Ако фабриканти какво опасније подметање не чине, ово се може трпити, јер су поменута тела такође невина; и са таквом смесом боље се постигне цељ, него са самим прашком. Од прашка се тражи да учини кожу бељом и финијом, а чист прашак тако се слабо држи, да га само додир потресеног ваздуха и додир одела са свим скине; на против поменута смеса може да се држи на лицу цело вече.“ На несрећу многи фабриканти мећу у прашак и разне стежуће ствари (стипсу, боракс) или отровне, као бели плајваз, а те су шкодљиве. Због тога, а и с гледишта економије многе жене у Београду праве саме прашак од пиринча. Квасе пиринач по неколико дана у води, мењајући сваки дан воду, па кад пиринач добро побели, осуше га и изгњече, и добију прашак, који просеју кроз фино сито, да буде што финији.

У новије време довиле су се жене и поменутој незгоди чистога прашка на тај начин, што се прво намажу по лицу каквом машћу (помадом) па онда мету прашак, те се тако за маст залепи и добро држи. По да ли у таквој прилици прашак од пиринча не ће бити раван белилу, што се тиче утицаја на саму кожу? Неке жене почињу да мисле, да је дејство заиста исто.

Закључак. Чини ми се, да сам споменуо, што је најважније међу косметицима. Да пустим сад нека пресуду изрекну о њима Мера и Делан: „Сва та сређства, у место да прибаве трајашну корист, повлаче за собом незгоде веће од оних, против којих су употребљавана. Кожа, у место да буде еластична и њежна постане оштра, сува и збрчкана; крвн и ружица устуне место оловној (модрој) боји; карминске уснице постану модре и т. д. Незгоде су од њих кашто још и веће, јер у таквим саставима има понегда и шкодљивих ствари: танине, олова, бизмута, живе, па и сичана. Због тога је радња коже поремећена. Кожне болести нагло су збијене, сушећим брашном или гипсом, дају повода другим горим болестима, заптивању, очобољи, току пљувачке, и т. п.

Најзад ништа није обичније но да се види, како је због тих сре-става Нинона оћоравила, а Аспазија окрезубила.“

Као што вели Швалије, једини су добри косметици: велика чистоћа, разумна примена хигијенских правила и умереност. Брига о годинама мора бити већа. И ако младост, првенствени косметик, мање има за то нужде, опет треба да то чини, како би била навикнута, кад је окружи старост с њеним незгодама.

Према свему овоме дакле, одговор је лак, на положно питање, у почетку овог списа: „Јесу ли косметици нужни? Јесу ли шкодљиви?“

Завршићу овим: Женско које жели, да буде и у старости лепо, које оће да остане дуго времена младолико и нежно, и коме је здравље своје и свог порода мило, треба да избегава све косметике. Но због чега се управо беле и румене, због чега боје косу и обрве женске иначе лепе и младе? По свој прилици, да буду још лепше; да се још више другом сполу допадну. Спроте, оне заборављају, да мушки спол, у таквој прилици, о њима са свим друкче мисли. У осталом мислим да ће и саме признати, да мишљење није нелогично. Зар није природно, да се мисли о некој дами, да има ружно или наказно лице, због ма ког узрока, кад се много бели? Да нема обрва, кад се мора да маже црном бојом? Природно је мислити, да су јој уснице бледе или модре, кад мора да их румени; као и да може имати извина узрока, кад се сувише намирисава, онако исто, као што се мисли, да нема никако или бар да нема доста своје косе, кад мора да носи туђу, бог зна какву косу. Најзад ту долази и помисао, да је такво женско сувише старо, кад већ мора да се лати подобних срестава; и заиста и најмлађе лице, кад се јако набели, постане старолико, јер нема оне живости, оног израза, који су својствени младости. Девојче од 17. година кад се бели, изгледа да има 22—23 године, а и више.

Ја дакле мислим, да женске косметицима не достижу оно на шта смерају, тим пре што им није могуће да сакрију употребу белила и других косметика: свако мушко то види. На против учине то, да брзо огрубе, остаре и оболе, и постану одвратне у оним годинама, кад би желиле да су најлепше и да се највише допадју.

Др. Сава Петровић

ПРЕДЕО С ОНУ СТРАНУ ШАРА

топограф. војничке и путнич. црте

I СОЛУН

Колико сам год Турских вароши у приморју видео,[1] све су на мене готово исти утицај учиниле. Кад се погледају с мора, идући к њима на тешкој трговачкој лађи, ништа нема на свету лепше од овога погледа: кубета и мунарета, некакве ћошке и чардаци; особито дивно изгледају. Но кад се у саму варош зађе, онда са свим противно осећање обузима путника, који први пут овуда пролази. Тако је било и мени са Солуном.

Покрај самога мора пружио се дугачак низ зидова, а одмах даље понавише, нарећале се огромне гомиле кућа са најшаренијим изгледима; у врх свега на обравноме венчићу, провирују средњевековни изрези у околноме зиду, а на једној гомили од бедемâ лепрша се црвен турски барјак. Ова гомила од бедемâ на брду, или „горњи град“ стоји на с. и. страни вароши, и с њим у свези стоји тако исто мало ограђена простора доле до самога мора на ј. з. крају доњи град. На источној страни до вароши обрасло зеленило баште и виногради, а међу њима и мало даље црне се зеленикипариси.

То је поглед с мора.

Унутра, још с првога корака залази се у тесне и влажне улице, високим зидовима ограђене; што имаде кућа све је готово трошно и понајвише дрвено, и ове се протежу дуж кривих и врло уских улица. По њима се крећу људи сваке народности

[1] Видео сам: Варну, Цариград, Галипоље, Кавалу, Чанакале (у Дарданелима) и Солун.

попајвише Јевреји; ови су Јевреји у опште врло сиротно одевени и јадно живе. Има чардака старинских и врло трошних, који се доиста из темеља љуљају, где живи можда и по 10 породица ове сироте народности; само по правцу конопца, на којима виси спаваће одело и свакојаке крпе, може се оценити да сваки правац припада једној породици...

О другим призорима — о јеврејским амалима што носе тешке терете на леђима својим, а знојим цури по прашини куда пролазе; о вици свакојаких продаваца свакојаког језика и говора; о силним изубијаним чопорима магараца, које Јевреји у Суботу по закону ни напојити не смеду, но их пусте слободне да се овамо онамо по базарима око пристаништа и околних гробљишта потуцају; о сиротом црноме робљу дарфурскоме, које док је у снази има свога госе, а кад остари пушта се слободно да скапава од глади у прошњи, и о стотини азијатских призора — овде се и поред најбоље воље моје не би могло ни описати.

Горњи делови Солуна припадају Турцима и хришћанима Грцима и Бугарима. Тамо имаде и изложаба источних богатих и многобројних. Но ни тамо није много чистије него доле. У вароши су свуда расејане џамије, а имаде и више цркава, које су махом старинске грађевине из грчкога доба, међу којима сећам се једне са много кубета, већ у опадању (12 апостола), још једне Св. Димитрија (?) и Чауш манастир. Овај последњи манастир стоји на најлепшем и најздравијем месту у вароши, на брду под самим горњим градом. Поред свога лепога изгледа, здравине и воде, која се одатле одводи доле за чаршију, — ужива он још и извесне заштите Турака, јер је у старо доба пропасти, по причању, један калуђер из овога манастира провео Турке у град тајно, и од онда је прозват „Чауш манастир"

Солун је врло богат старинама, и најовлашнији зналац историје овога краја покрај мора, познаће по капијама и лепим изрезима на њима и по још пуно других трагова, да је ово место некада имало и укуснога и сјајнога доба.

Варош броји 70—80.000 становника, ако се може поуздати на цифре из ових крајева; јер као што је познато, овамо су пописи разним другим незгодама изложени што на другим местима нису. Читава је варош опасата средњевековним зидом у полукругу до мора на оба краја. Овај зид и ако на мало места има пролаза (најважнији је Вардар капија на сев. западу), — опет нема готово никакве вредности, јер је без обране а и пољска артиљерија могла би га доста лако порушити. У дно вароши на западној страни, као што је речено, имаде цитадела (д. град), на

којој сам набројао на бедемима до 36 топова; колико сам чуо (јер нисам имао прилике сам уверити се), ови су топови жљебни 12. фунтовне. Батерије су све управљене једино на море.

С горњега града, који је на брду с источне стране, надвишава се сва варош, но из ове се и не види град горе; осем тога, овај град може доста слабо учествовати у борби на предтерену Вардаркапије, но са тога што је у непосредној близини, ни пуних 400 мет. и сам надвишен голетним Хортјан брдом у дно Кира Кјеја, — овај је град и сва обрана Солуна, ствар врло непотпуна. Неколико зрна бачених с Хортјан брда у град, довела би га брзо да се преда; а с овога брда иде и једним жица слатке воде за варош. Ово је дакле брдо живот и гарнизону и самој вароши. Ближе штогод о граду и наоружању нисам могао дознати, но још сам толико чуо, да овде има до 300 тобџија.

А тако исто узалудно сам пропитивао и о моралној страни ове вароши; овде као да је све у опадању; све је заузето својом личном бригом. Осем малих школа турских и грчких, — ја не дознадох ни за какав други већи завод или јавну научну збирку, а један језујитски пансионат за децу „с оријента" покрај вароши, са монахињама у чудноватим белим капама — више ме је ражалио но обрадовао. Нема ни трага од живота онога, који Солун заслужује по своме положају на мору, на добром пристаништу у дно Суеца и у дно најбогатијих долина Балканскога полуострва. У Солуну се данас само по метежу осећа да је он на средокраћи од толико народа и живота. Све је овде остављено за будуће, као што и читава ова земља нема ништа друго осим славне прошлости и будућности, којој фатално доћи мора.

(Наставиће се.)

Мих. Ник. Илић.

ГЛАС МАЂАРСКОГ ПРОФЕСОРА О СРБИЈИ

Од како је *Каниц* његовим великим делом[1] пажњу остале Јевропе на Србију обратио, наше су отачаство пропутовали многи учени и неучени странци: Французи, Енглези, Немци, Талијани и Мађари. Сваки је од ових путника описао Србију и народ српски према томе, какав је утисак на његову мисао учинило ближе посматрање народа нашег и особености нашег друштвеног живота и стања.

Овакви описи, посматрања и с ма ког гледишта, могу нам само користити, они нас све више и више зближују с модерном културом; али они морају бити пре свега истинити; јер ако су неистинити или шта више ако се с намером неистина о нама пише, онда нема за нас више корисни од таковых описа, него они нам могу нанети штете, и за то је нама дужност, да такове неистините описе сваком приликом исправљамо.

Мило нам је што можемо овде констатовати, да је већини оних путника, који су за ово неколико година Србију пропутовали, доста добро, а по неки и врло добро стање наше земље престављао. — Било би са свим на свом месту, кад би се овакви описи и нашим читаоцима износили, те да се многи од њих сами увере, како је тај или онај путник њина саопштења коректно репродуцирао или како је у излагању нашег стања самовољно поступио.

Налазећи дакле да је потребно износити пред читаоце мишљење страних путника о стању нашег народа и државе, ми намеравамо проговорити овде о томе, како је нас и нашу отаџбину описао мађарски професор *Јосиф Сабо*.

Овај је научењак већ у два маха пропутовао Србију и то године 1872 и 1874, и ту пре кратког времена читао је у седници угар-

[1] Kanitz, Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien in den Jahren 1859—1868. Leipzig 1868.

ског геолошког друштва у Пешти један занимљив извештај о свом последњем путовању кроз Србију. И ако је овај путник поставио себи задатак, да Србију пре свега у геолошком обзиру испита, то опет није заборавио да промотри земљу како с етнографског тако исто и географског гледишта. У географском погледу он сматра Србију као саставни део Угарске и то с нарочитим обзиром на њезин вулканички састав, јер је такав исти и у јужној Угарској и само је Дунавом пресечен.

Професор *Сабо* вели, да није нашао у Србији таквих предела, који би својим положајем и лепотом природе путника до удивљења довести могли; он признаје да су истина и код нас лепи предели, али да је та њина лепота тек средња! Он вели даље, да у Србију не иду они, који желе оријент проучавати, јер је прави оријент од Србије још далеко удаљен, можда је толико удаљен, колико и прави окцидент!

Шта је хтео господин професор с овим да каже није тешко погодити. Он је хтео с једне стране нас да понизи, а с друге Маџаре да подигне! Оријенталски начин живота налазио је Каниц увек скоро одмах чим је преко границе српске прешао, и он је у свом путовању имао врло често прилику да чини сравњења између Србије и пограничних јој предела.

Маџарски професор удаљава нас од истока но у исто време одриче нам западњачку образованост. Кад је учинио такву примедбу, он је заборавио, да смо се ми тек пре пола века од Турака ослободили и да тек од 30—40 година на културном пољу радимо, и то као мален народ немамо на расположењу оних срестава, која имају већи народи. Ми бар не кријемо наше стање, према сваком страном путнику наша је влада предусретљива, њему се не чине никакве препреке, шта више, што је земљу пропутовао и наше друштвене одношаје проучио, сваки тај путник добија, ако само зажели, и статистичка дата о свему што се нашег јавног живота тиче; и то су дата *званична, истинита!* На част служи нашој статистици, да је увек показивала праве, а не *фингиране* бројеве, и ако је по негде тачност ових бројева сумњива, томе није крива званична статистика, кривица је до извешћа, из којих се статистички материјал црпи, а за нетачност тих извешћа дужни су да одговарају органи, који њих састављају и надлежном месту подносе.

Вредно, а и занимљиво би било, да се званичне статистике облнжњих нам држава, Маџарске и Румуније, у овом погледу сравне с нашом статистиком, па би се брзо увидело да се ту много штошта умеће и подмеће што је од истине здраво удаљено. —

По што је дакле професор *Сабо* казао, да у Србији нема лепих предела и да ту није место за проучавање оријента, он позива научењаке, који се етнографским штудијама занимају, да иду у Србију, јер ће онамо за науку много привредити моћи. Тамо ћете наћи народ прастарог карактера, народ пунан поезије који врлине својих предака у песмама слави и уз гусле их јаворове пева. Под грубом спољашности врло често налази се мушко самоосећање и пријатна нежност сакривена.

По попису од 1840 године, вели нам професор, Србија је имала 830.182 становника; а пописом од 1866 године нашло се, 1,216.125 становника. Србија је дакле за 26 година добила 385.943 становника или 46·5 процента. Људство је према томе растило годишње са 1·8%. Према овом годишњем умножавању број становника у Србији износио би на крају 1874 год. 1,391.233 душе или у округлом броју 1,400.000.

Овај рачун маџарског професора није у свему тачан; јер пописом од 1840 године дознало се, да Србија има 828.895 становника а по попису од 1866 године било је 1,216.346 становника. За 26 година намножило се људство са 388.451 душу или 46·74%, а то чини годишње 14.940 душа, или 1·80 по сто. Ако узмемо да је ово средње увећавање броја људства и у напредак остало, то би онда Србија на крају 1874 године имала 1,391.500 станов. Овај број чини нам се доста велики, и никако га не би смели још више увећавати, с тога, што држимо, да ће он пре мањи бити, јер је нарочито у неколико последњих година вишак рођених много мањи био но што га горња средина показује. При том познато је и то, да досељавања код нас нема, дакле не можемо с ове стране на умножење становника рачунати. Свакојако најбоље ће нам показати попис, на ком се сад баш ради, колико је бројно напредовало становништво Србије за прошлих осам година т. ј. од 1866—1874 год.

Но да се вратимо на чланак господина професора. Он вели да је становништво Србије из разних народности састављено, као што је то случај готово у свима јевропским државама. У Србији настањени су: Срби, *Бугари* и Румуни. Осим ових народности има још Цигана и Јевреја. Само незнатан број долази на становнике других народности, који су уједно и страни поданици.

Овде имамо приметити, да смо маџарском професору само *племе* (Volkstamm), а не *народ!* Врло је занимљиво како он она три у Србији живећа *племена* карактерише.

За Србе вели: чисто српски становник налази се у Далмацији, Херцеговини, Црној Гори, у једном делу *тако зване* Старе

Србије, у Босни и на послетку у Србији, но овде је чист само у западним окрузима од прилике до реке Мораве, од ове пак границе источно све је више са бугарским и румунским становништвом помешан.

Чисто српско племе, вели професор, одликује се високим и витким стасом, правилним лицем снажном и умереном природом, трезвеношћу и гостољубивошћу, које јако у очи пада; не прија-ња пак радо за рад, са чега и у благостању не напредује.

У Србији српско је племе владајуће, из њега узимају се чиновници и у опште сви фактори јавног живота. Српски је језик званичан у државној и општинској управи и у основној школи без никаквог обзира на друге народности.

О *Бугарима* пише г. Сабо овако: Бугарски је народ од чести само порекла словенског, па с тога се од суседних Срба у многоме разликује. Ова разлика појављује се већ у језику оба племена, јер то нису дијалекти једнога језика, то су два разна премда у неколико сродна језика. Бугарин је омањег и дежмекастог стаса, у лицу разликује се много од Србина, (а то је слество измешања Бугара, који су финско-татарског порекла — са старим словенским становницима). Бугари су веома радени и прилежни, они су скромни у уживању, избегавају раскош једино за то, да имање своје увећају. Они чврсто чувају своју народност и нерадо се жене и удају са Србима. *У Србији живи око 100.000 Бугара.* Па по што у Србији никаква друга народност осим српске законом припозната није, за то не могу имати Бугари ни школа, и не смеду се ни својим језиком у званичним делима служити.

Румуна, вели г. Сабо, има у Србији око 175.000, они су такође као и Бугари у источним крајевима Србије настањени. Како свуда тако и овде разликују се они од својих суседа друге народности правилнијим и лепшим цртама у лицу. Српски су Румуни прилежни, радени и штедљиви; они се тврдо држе њихове народне ношње и језика. Румуни имају сразмерно још један пут толико школа и цркава колико имају Срби. По плану од српске владе прописаном подигле су румунске општине школе о свом трошку, али у њима учи се њина младеж искључиво само српским језиком, шта више деци је забрањено, да у школи румунски говоре. (!) Учитељи ових основних школа, свештеници и чиновници без изузетка Срби су, они не говоре румунски језик, као што опет ни ђаци, ни општинари ни остало становништво не говори српским језиком. Лако се да преставити до каквих резултата могу под оваквим околностима доспети наука,

служба божија, правда и цела управа. При свем том не србе се Румуни, они на против напредују.

Румунима можемо, вели даље професор, додати *Цинцаре*. Они играју у Србији исту улогу, коју Јевреји у многим угарским, а нарочито пољским селима имају; разлика је само та, што су Цинцари у упражњавању свога заната много вештији од Јевреја. Њих има у Србији око 20—25.000.

Цигана има у Србији 25—30.000. Они су сви стално настањени и има доста села са искључиво циганским становништвом, но та је села жалосно погледати. Цигани занимају се поглавито прављењем цигље и црепа.

Број *Јевреја* врло је мален, биће их једва 1.500. Они се за то не намножавају, што им је настањивање по унутрашњости Србије законом забрањено. Они су потомци оних шпанских Јевреја који су од инквизиције протерани, па и данас још говоре шпанским језиком.

У Србији живећих странаца има око 10.000, и они су већином поданици аустроугарске државе.

Према наведеном долазило би дакле на

Румуне и Цинцаре . . .	200.000
Бугаре	100.000
Цигане и Јевреје	30.000
Остале странце	10.000
Свега	340.000 душа.

Кад се овај број одузме од горе споменутих 1,400.000, онда остаје на Србе 1,060.000 душа, дакле $^{3}/_{4}$ од целог становништва, а на остале народности $^{1}/_{4}$.

Довде је све по извештају професора Сабова, и ми ћемо сад гледати да га у неколико поправимо. Његово разлагање о Румунима остављамо на страну, и о неправди која им се од стране српске владе чини, не ћемо даље говорити, јер код нас хвала Богу питање о народностима није још на дневни ред изнесено и надамо се, да не ће ни изнесено бити. Што се тиче *Бугара*, ми никако не признајемо, да их у Србији има, и протестујемо што нам их маџарски професор намеће. Њих је може бити нешто било у окрузима књажевачком и алексиначком у оно време, кад су ти окрузи од Турака Србији уступљени, а то је било 1833 године, а да их и данас има, то није истина, ми то можемо тврдити тим пре, што имамо за то фактичких доказа у пописним књигама, јер је људство 1866 године у Србији и по народности пописано, — а никакви Бугари том приликом нису нађени.

И за *Цинцаре* стављен је претерано велики број, њих нема ни десети део од оног броја, који је професор Сабо навео.

Само што се тиче Цигана, слажу се стављени бројеви с пописом; али није истина, да имамо у Србији више села само са циганским становништвом; оно што је г. Сабо узимао као села, можда су само засеоци. Кад је 1866 године људство у Србији пописано, нашло се само једно циганско село, или боље рећи засеок села *Волује* у срезу звишком округа пожаревачког. — То се село звало онда *Брадица* и имало је свега 95 циганских становника. Да ли то село и данас постоји видећемо кад се буду пописне књиге од ове године прегледале. Па ни то није истина, да се Цигани занимају поглавито израдом цигаља; јер из статистике занимања, која је засебно за Цигане израђена, види се, да је Цигана, који циглу израђују, било свега 149, а највише је било ковача, бакрачара, карличара и коритара; јер то су занати, којима се Цигани поглавито занимају.

Да би се увидело, како се бројеви о појединим народностима, које је маџарски професор као у Србији настањене навео, слажу с бројевима пописа од 1866 године, ми ћемо ове последње овде навести.

У наш преглед узели смо: Србе, Румуне и Цигане; а странце смо свели под један број. Узевши a priori да се становништво ових народности у једнакој мери т. ј. са 1·80% годишње множи, ми смо израчунали у колико је било од које народности на крају 1874 године.

	Број становника године 1866.	1874.
Срба . . .	1,058.447	1,210.863
Румуна . .	127.545	145.912
Цигана . .	24.734	28.296
Странаца .	5.620	6.429
Свега	1,216.346	1,391.500.

Напред смо већ казали, да сумњамо, да ће Србија толики број становника имати, јер је процент множења врло велики.

Г. Вл. Јакшић сравњавајући у једном свом чланку број становника у години 1846 са годином 1866 нашао је, да се са посматраних двадесет година становништво у Србији множило и то:

српске	народности са	1·31 %	годишње
румунске	„ „	1·35 „	„
циганске	„ „	2·48 „	„

дакле у односу на цело становништво са 1·40%, а то чини

0·40% мање но што смо ми узели. Према овом проценту множења било би на крају 1874 године:

Срба	1,174.453	душе
Румуна	141.320	„
Цигана	29.642	„
Странаца	6.429	„
Свега	1,351.844	душе

Овај број има много већу вероватност за се, јер кад узмемо број становника на крају 1872 године који је г. Јакшић израчунао на 1,325.437 [1] то онда излази, да је број становника за 1873 и 1874 годину увећан са 26.407 душа. Долази дакле на једну годину 13.204.

На послетку кад узмемо још и то у обзир, да је г. Јакшић у мало пре споменутом делу назначио број становника:

за 1870 год.	са	1,306.634
„ 1871 „	„	1,319.283
„ 1872 „	„	1,325.437

то налазимо, да је број становника увећан

од 1870—71 год. са 12.649 душа, а
„ 1871—72 „ „ 6.154 „

По нашем пак рачуну долази за две године, 1873 и 1874, 26.407 вишка, т. ј. 13.204 на једну годину, дакле више но што је било у годинама 1871 и 1872.

Не налазимо за потребно дуже говорити о овоме с тога, што ће попис људства, који се сад довршује, најбоље показати, колики је број становника био у Србији на крају 1874 год. Овим разлагањем хтели смо само показати, да су бројеви маџарског професора претерани што се тиче Румуна и Цигана; а односно Бугара са свим су неистинити. Од целог становништва у Србији долази на Србе 87 процента а не 75, као што је професор Сабо израчунао.

Посматрајући економно стање наше отаџбине, г. Сабо вели, да у Србији индустрије никако нема, па и сама домаћа индустрија налази се на врло ниском ступњу. Народ се готово искључиво занима земљорадњом и сточарством, но и ове се економне гране у врло неразвијеном стању налазе.

(Свршиће се.)

Богољуб Јовановић

[1] Види Behm und Wagner, Bevölkerung der Erde II S. 32.

ВОЈНА УДРУЖЕЊА И БЕСЕДЕ КОД НАС

Мило нам је што смо у стању да продужимо белешке ове врсте; јер се састанци официрски и војнички говори на њима и даље чине. Тако:

IV

У суботу, 15 Фебруара, читао је скупу артилеријских официра, на коме је и више официра других родова оружја и струка присуствовало, артилер. поручник г. Коста Пантић, свој превод „*Развиће пруске артилерије*“ од 1864 до 1870 год. а у неколико и њен рад у последњем француско-немачком рату 1870—71 год. Ово је дело написао белгијски артилер. капетан Лер.

Као мото говору узете су ове две изреке:

„Историјски примери најбоље нам разјашњавају оно, што се у рату збива, а осем тога дају нам најбољу науку и упут за практичну примену знања војничког. Ово највећма помаже ратној величини.“ *(Клаузевиц).* И

„Прајска је артилерија најбоља на свету.“ *(Наполеон III* цару немачком).

Признавајући доброту пруског материјала и корист, која се од пруске артилерије имала у рату данском 1864 и прускоаустријском 1866, кадгод јој се прилика за дејство указала, говорник је навео узроке њеног недовољног успеха у поменутим ратовима у овоме:

1. Главни команданти мало су познавали артилерију, заборављајући, да је она *право оружје предводнице*, трпаше је на крају колона, да не би спречавала развиће пешадије.

2. Мали број жљебних топова учествовао је у борби.

3. Погрешно схваћање тактике односно далеког терања новог оружја. Овоме су узрок били опити у полигонима у мирно

време. Жљебни топови употребљавани су били на великим даљинама.

После рата 1866 год. настала је криза у пруској артилерији. Као основу за нову радњу узето је начело: *да се топови паметно и корисно употребљују на месту које убојници заузму.*

Да се ово постигне, обратили су поглавиту пажњу на топовође, да познају основе гађања, на добро нишањење, руковање и одржавање оруђа и њихове муниције. Гађало се у приликама, које се највише бојнима приближују. А да се боље ово постигне, установи се *артилеријска школа пуцања.* У ову школу ушли су најстарији капетани и поручници. И овој школи сви највише признају за корисне успехе пруске артилерије у рату 1870.

Али упоредно са добрим гађањем обратила се довољна пажња и на тактичку употребу — *на маневровање.* Батеријски командири решавали су разне тактичке задатке у испресецаном земљишту и са означеним непријатељем.

У напретку пруске артилерије с хвалом се помиње ђенерал принц Хохенлоје Ингелфинген, командант гардијске артилер бригаде. Он је 1869 год. давао једно предавање на једном војничком скупу, о „новој тактици и употреби артилерије," које су мисли последњим ратом оправдане и потврђене. Карактерне црте његовог говора ове су:

Борба артилерије противу артилерије, ако се хоће да је решителна *не сме бити даља од 2000 кор.*

Противу осталих трупа артилерија најбоље дејствује у границама од 800 до 3000 корака, а по величини маса и преко тога.

Пуцање са 4—5000 кор. и даље, само је бескорисно трошење муниције.

У свима случајима кад се борба отпочиње, артилерија чека на заповест трупног команданта, који одређује иницијативу. И кадгод ваља какво решително дејство произвести, командант одређује положај и тренут за решавајуће дејство.

При гоњењу да се артилерији покаже правац дејства. При заклањању, да јој се означе положаји и правац дејства.

Што се везе осталих родова оружја са аритлеријом тиче, може само онда чврста бити, ако се командант артилерије налази све дотле код трупног команданта, докле год његове батерије не ступе у дејство.

Резервна артилерија (корпусна и дивизијска) треба да је на руци, да се у сваком моменту употребити може, а не да се у резерви држи.

Што се положаја и употребе артилерије тиче, постављају се ова 3 стања:

1. Подела артилерије међу остале трупе пре битке (бојни ред).

2. Подела артилерије за време марша (маршовни ред). И

3. Употреба артилерије за време борбе.

Бојни и маршовни ред артилерије треба да су у тесној свези.

Што се бојног реда тиче, дели Хохенлоје артилерију на *предводничку* и *корпусну*, а *резервну* нигде не помиње, што је овај назив погрешне појмове уливао, те се артилерија на зачетку колоне постављала, уместо на челу.

За дејство артилерије постављају се ова правила:

Да се при отварању ватре регулише гађање;

Да се при наступању артилерија у дугачком реду развија и право непријатељу иде, јер је врло тешко тако артилерију тући;

Највише тачке нису најзгоднији положаји;

Трупе се увек морају тући кад су у домашају артилерије;

Не одговарати непријатељу са појединим метцима;

Попуњавање муниције да се врши на самом положају;

Дејствујућу батерију не сме покренути друга батерија са положаја;

Ретко ваља имати засебну заштиту;

Положај мењати за неколико стотина корака погрешка је.

Као начело, за дејство артилерије још и сада вреди оно, што га је Наполеон Бунапарта положио: *Скупљање надмоћнијих сила на слабе тачке противникове.*

Роберт Бекер вели: *Да је тактичка јединица код артилерије пук, а не батерија.*

У рату 1870 артилерија пруска, већином у пуковима ступала је у борбу, и под заштитом коњице чинила је велика изненађења својом ватром.

После овога навођени су примери из рата 1870, да би се показала корисна употреба немачке артилерије. Па се из овог рата изводи следеће:

Чврста свеза артилерије са осталим трупама учинила је, те су коњица и пешадија могле по неколико сахати издржати упорне борбе.

Сви пешачки и коњанички напади приуготовљавани су артилеријском ватром.

Артилерија се често виђала да дејствује у великим масама (од 30 и 84 топа).

Одстојања, са којих је дејствовала артилерија, варирала су

од 4000 кор. па до најближих. Даљине преко 4000 кор. ретко су употребљаване.

Немачка је артилерија увек тежила, да се непријатељу што више приближи. Она је дакле избегавала да јој остале трупе не спрече њено дејство. Она је уопште отварала ватру са 1100 до 1500 метара; спремаху нападе са 900—1400^{m}; а у критичким тренутцима приближаваху се и на 700, па и на 600 метара.

При доласку на бојно поље артилерију је чувала коњица.

Због утрошка муниције, муниционе колоне морају бити у непрекидној свези са батеријом.

После свега овога изложена је таблица утрошка муниције, на дан 4 Августа 1870 год. По овоме је највећи утрошак на једну батерију био 1164, а најмањи 38 метака.

*

Ово су главне мисли говора г. Пантићевог. Не би били у стању да искажемо оволике истине, које су за артилерију у овоме говору поменуте, да добротом говорника, нисмо и сам говор у рукама имали, и из њега главне мисли и начела побележили.

У колико је овај говор опште користан по артилерију, као род оружја, кога се непосредно тиче, у толико је он за нас посебице важан и потребит; а поглавито с тога, што из њега видимо пут, којим је пруска артилерија ишла, док се на садањи врхунац знања уздигла, помоћу кога је тако неувеле ловорике у последњем рату побрала, у свези са осталим родовима оружја. А ми највише још требамо туђега искуства и умештва, особито сада, када се у нашој војсци почело живље кретати, од када се озбиљније на посао прегло.

Војска, која се реформише и устројава, треба да се што боље туђим искуством користи. Која то не чини, та ће вечито на започетку остати. Ово особито треба да вреди за сиромашније народе и малене државе. Људи од уплива и решавања ваља да прате бодрим оком сваки напредак у војној струци, па ма где он био. Што је штетно ваља одбацити, а корисно пригрлити.

Једна битка, један тренут решава судбину државе, срећу једног народа. Ово нека се увек на уму има, када се о војсци говори.

Овде нам се силом намеће рад *ђенералштаба у опште.* Камо војног гласила, које би оваква корисна питања и успехе код нас на видик износило, у нашој их војсци прилагођавало?..

Овде морамо да станемо.

Да би говор овај потпунији био, ми држимо, да му ништа

неће значај умалити, ако додамо оно, што у њему није поменуто, да би потпунија целина била. А ево шта:

„*Размера топова према борцима* зависи од вида ратног попришта и својства трупа, које је употребљују. Сада се као минимум узимље 3 топа на 1000 бораца.“

„Избор положаја (позиције) зависи од једног погледа извеџбаног и проницавајућег ока. Овде много чини упражњавање у миру, а још више природни дар.“

„*Артилерија треба тек онда да почиње ватру, кад буде уверена да половина њених метака погађа.*“

„Кад ватру почиње, артилерија треба да пуца полагано, те да своју ватру поправља, а за тим брже, али увек да пази на произведено дејство.“

„Оцена даљине врло је важна ствар.“

„Артилерија треба да усредсреди своју ватру на једну одређену цел.“

„Артилерија уопште треба да пуца против пехоте и кавалерије, а што је више могуће да избегава борбу са непријатељском артилеријом.“

„Артилерија треба да се уме за своје трупе жртвовати у решавајућим тренутцима.“

„Независно од заштите, артилерија треба да рачуна у нужди на помоћ и од суседних трупа.“

„Артилерија одступа увек у степенима.“

„Све борбе јахаће артиљерије са коњицом, треба да буду нападне природе.“

„Једновремена употреба многобројних батерија, сједињених под командом једног команданта, често је употребљавана са успехом.“

„Задатак великих артилер. маса на бојиштима јесте, да произведу решавајући удар. Примери: Фридланд (1807), Ваграм (1809), Грос-Берен (1813), Кацбах (1813), Ватерло (1815), Солферино (1859), Садова (1866) и најновији рат.[1]

„Жљебне топове ваља више на крила, а глатке у средину постављати.“

„Батерије не треба без крајње нужде делити.“

[1] Conférences militaires belges. 1 Série — №· 12, од 1871 год. Emploi de l' artillerie rayée en campagne. У битци код Ваграма употребљена је батерија од 100 топова (Лористон); код Фридланда Сенармон је француску артилер. поставио у једну батерију; код Грос-Берена Пруси имађаху 55 топова у једној батерији (Билов); код Кацбаха имађаху 101; код Ватерлоа 118; код Солферина Французи имађаху 48 оруђа уједно.

„Глатки топови треба да се прикуче жљебнима, на свој топомет.“

„Артилерија треба да се колико је могуће заклони, али никада ватрено дејство не треба да трпи на рачун заклона.“

„Сви коси положаји, који се подухватити могу с бока, веома су опасни.“

„Паљба целом батеријом није препоручљива. (Перицонијус).“

„Кадгод артилерија оће да дејствује никад се не поставља у једну врсту са осталим трупама, него увек 60—200^m. напред.“

„Раздељење артилерије у војсци уопште је ово: $^2/_3$ целокупне артилерије придаје се дивизијама „дивизијска артилерија“; од остатка $^2/_3$ даје се корпусима „резервна корпусна артилерија“; а остатак $^1/_3$ (или $^1/_9$ целе) даје се армијској резерви „главна артилеријска резерва.“

„Добро је да батерије владају земљиштем, и да не буду маскиране ни лево ни десно, тако, како би у свима правцима туђи могле“, рекао је Наполеон велики. [2] — — —

И после свега тога, можемо да завршимо овим говором о артилерији; али на крају нека нам се не замери, што ћемо да приметимо, да колико год добар упечатак производи ваљано изабрани и изложени предмет говора, толико исто привлачи и мами слушаоце добар тон и мимика у самоме говору. Ово нека говорници имају на уму.

На завршетку, мило нам је што можемо да јавимо, да је честито предавање „Дисциплина у војсци,“ о коме смо у трећој свесци „Отаџбине“ (стр. 485) говорили, у засебној књижици одштампано и међу другове растурено. Не ће ли дати Бог, да се њоме удари темељ низу корисних књижица за нашу војску и уједно и некој врсти војне библиотеке!?

Јован Мишковић.

[2] Conférence sur l'artillerie de campagne, par M. Saunier, lietnt. colon. 1869. — Commission des conférences régimentaires. Paris

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Ламартинова Историја Жиродиста.

ПРВИ ДЕО. ПРЕВОД С ФРАНЦУСКОГ. 180 СТРАНА, 1875 БЕОГРАД.

Непознати преводник (или издавалац) овога дела у предговору оставља другима да оцене „да ли је *губитак* за српску књижевност што Ламартинову историју жиродиста видимо и у српском преводу, или није.“

Ово је и сувише скромно, ако није сувише плашљиво. Питање о губитку може да се прекине одмах: губитак за цело није. Ламартинову историју жиродиста прочитаће сваки с највећом пажњом, и сваки ће имати да у том читању нађе доста користи. Јер је Ламартин у својој књизи, поред саме историје жиродиске партије и приличио великог дела историје француске револуције, исказао још и свој политични поглед на поједине партије тога времена и на целу револуцију. А Ламартинов поглед на политичку радњу партија и његова оцена политичких идеја има велику важност не само за то што је Ламартин био ум необичне висине и књижевник изврсног пера, него и за то што је Ламартиново перо писало оно, за шта су хиљаде других срца била и што су његова уста говорила тако, да су се за њим повијале хиљаде других памети. Нарочито не треба заборавити да Ламартин није био само миран кабинетски књижевник, он је био и државник. Изобилна у променама, у скоковима напред и натраг, историја Француске довела је и њега један пут на управу јавних послова Француске, и он је као глава извршне власти исказивао пред целом Европом своја начела, и бранио своју политичну радњу. Спомену се његовом одаје висока пошта и као човеку и као државнику и као мислиоцу. Што такав човек напише, што он куди или хвали, то се, на разним местима, може примити или не примити, али на свима местима то ће се прочитати с коришћу. У овом случају читалац се учи и на погрешкама, користи се и мишљењем које не усваја.

И тако, ми никако не држимо да би се озбиљно могло рећи,

да је губитак за српску књижевност што у њој излази Ламартинова историја жиронддиста.

Али се не можемо баш ни много радовати такој књизи. Не можемо за то, што су нам једнако пред очима ненамирене много прече потребе књижевне. Док се те потребе не намире, изгледа нам као излишно све друго. Ако није излишно, у најмању руку није потребно. На прилику, непознат преводилац даје нам први део Ламартинове историје жирондиста, и даће нам још неколико књига док не сврши цело дело. Имаћемо дакле у неколико свезака историју „малог броја људи“ (тако вели сам Ламартин) који су пре осамдесет година, у земљи далеко од наше, хтели да ураде ово или оно. А немамо још једнако историју нашег народа, па ни историју од нашег ослобођења до данас, па ни расправа о животу наше браће под туђинском владом, па ни расправа о данашњем стању нашега народа у погледу економском, хигијенском, моралном и т. д.

Док свега тога нема, дотле нам једнако све то треба, и док нам то тако еминентно треба, дотле нам није на радост ни историја жирондиста, ма да ју је написао Ламартин.

Није то ни најмање срећан правац у књижевности, кад ми имамо и историју жирондиста и јакобинаца француских пре него што имамо историју „првих жртава“ наше народне револуције; кад имамо романа „из енглескога друштвеног живота“ више него што их имамо из нашега друштвеног живота. У интересу наше књижевности лепо бисмо молили наше књижевнике, да прво помисле на ово, па после подносе своме „милом роду“ своје умне послове.

О самој књизи немамо још много речи. Пред нама је за сада само први део, у коме је испричана историја револуције до законодавне скупштине. Главна радња и жирондиске и јакобинске партије долази тек доцније. Чекајући на даље свеске, још само морамо напоменути да је дело у српском преводу изгубило врло много од вредности коју има у оригиналу. За француским оригиналом српски превод једва потапкује, и не једно место, не једна силна реч или израз, остали су у српском преводу тако бледи, да не могу српском читаоцу ни издалека да представе оно што у оригиналу значе. Ми признајемо да Ламартина и није лако преводити, али смо опет у праву да данас тражимо од наших преводилаца много више пажње, него што је показао преводилац ове књиге, а после и у нашој књижевности већ има превод „Париза у Америци“, „Емила“ и т. д.

Андра Николић

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

РАДЊА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

(Наставак.)

Посл. *П. Радивојевић* предлаже: 1. да се могу људи женити и без одобрења старатељског судије; 2. да се укину сви услови законски за женидбу официра.

Посл. *Ранко Вилотијћ* предлаже: 1. да се споменик пок. кнезу Мијаилу подигне што скорије; 2. да закони буду простије написани; 3. да порота суди онима који раде на издајству кнеза и отаџбине; 4 да влада не купи онолики припрез на народњу војску, и то у пореском течају па после издаје у чаршијском..... и „још много других предлога“ каже се у званичном стенографском извештају...

Посл. *Вић. Поповић* предлаже: да од сад народ не плаћа трошкове полицајних и других чиновника кад по служби путују.

Посл. *Ђурђе Ђоровић* предлаже: да скупштина изабере још један — *економски одбор.*

Посл. *Мат. Прокић:* да се потписивање момака може вршити и код општинских судова.

Посл. *П. Стефановић* и *Савко Жојић:* да погранични кордоне држава подиже и издржава, а не погранични срезови.

Сви су ти предлози упућени дотичним одборима.

И XIII-ти саст. скупштински отпочет је са 6 интерпелација и то:

1. *Јове Илијћа* министру ун. дела: због омладине српске, због „Истоковог“ дописника, због „Заставе,“ због некаквог фанатичког друштва које доводи у забуну скупштинаре...

2. *J. Недића*, министру ун. дела: о неприкосновености скупштинара за време скупштинског рада.

3. *М. Прокића* министру грађевина: што није оправљен манастир Копорин.

4. *М. Глишића* и још 50-торице посланика министру финансије: како је смела влада у место одобрених буџетом 24.000 утрошити 264.000 пореских гроша на пензионовање чиновника.

5. *П. Стевановића* министру грађевина за један мост и један друм.

6. *Мих. Јеремића* о таквом истом предмету.

За тим су разни посланици поднели ових 9 предлога: 1. о суђењу грађан. спорова око земље по селима и њиховим општинама, о суђењу спорова око покретних ствари у општинама које су састављене из више села и о крађама. 2. да се укину школски ревизори. 3 да се уведе заштитна ђумручина, и да војска купује сукно из ужичке фабрике. 4 да се укину сеоски дућани. 5. да од сад шумом рукује општина, а не полиција. 6. да школа не мора бити пуних 50 хвати далеко од механе. 7. да сваке године нарочити контролори прегледају касе. 8. да суд шаље своје позиве преко власти свакоме па ма где се он у Србији десио. 9· да општине премеравају имање продаваца и да окружни судови потврђују тапије.

Када за тим скупштина одлучи да се због избора у Лозници нареди истрага, министар — председник г. *А. Чумић* стави питање поверења или неповерења скупштинског у владу.

Председник скупштински ставио је овакво питање: ко је за то да се изјави неповерење противу владе, нек устане.

Сви су седели, осем неколицине што пре гласања изађоше.

После је скупштина претресла 14 молби и жалби.

21. Јануара скупштина није држала седнице јер при свем једногласном поверењу скупштине у владу г. Чумића, беше наступила министарска криза, и то „*рад неспоразумљења у самој влади*“ као што веле званичне „Српске новине.“

Њ. Светлост Господар Књаз беше поверио г. *Данилу Стевановићу*, државном саветнику и кнежевом посланику на нар. скупштини, да састави нову владу. Он је саставио овако: *Д. Стевановић* председник и унутрашњих послова, *Ђорђе Миловановић* правде, *Стојан Новаковић* просвете, *Чедомиљ Мијатовић* финансија, *Манојло Марић* грађевина, *Милан Богићевић* спољашњих, и *Коста С. Протић* војске. —

Нова се влада преставила у скупштини 24 Јануара о. г. и том је приликом изјавила, да је она министарство помирљивости и добре воље и да се она узда у потпору народне скупштине.

На томе се састанку највише дебатовало о начину како је скупштински секретар завео последњи састанак у протокол. За тим је претресано неколико молби и жалби. Рад једне (јагодинске тужбе противу утицања власти на избор) водила се врло жестока препирка и неки посланици предлагаху да се изашље комисија из саме скупштине, која би ту ствар извидила, али како нема закона, који то право даје скупштини, то је и решено да влада учини тај извиђај.

За тим је скупштина прегледала још три молбе и жалбе.

(Наставиће се)

БИБЛИОГРАФИЈА

(*Саопштава књижара браће Јовановића у Панчеву.*)

Летопис Матице српске. 1874. II. уредник Јован Бошковић. Књига 117, Нови Сад, 1875. 8. стр. 203. цена 83. н.

О човеку. Спомоћна књига за учитеље, васпитаче и ученике осн. школа. По најновијим писцима написао Миша Т. Фрачковић. Панчево, 1875. 8. стр. 42. цена 30. н.

Прва немачка читанка. За гимназије уредио Ј. Мајзнер. Прегледала и одобрила школска комисија. Београд, 1875. 8. стр. IV. и 320. цена 8 гр.

Говор цвећа. По најновијем тумачењу. С немачког превела Анка П. Чобанићка. Нови Сад, 1875. 32. стр. 64. цена 20 н.

Правила задруге Срба занатлија Новосађана. (С мађарског) Нови Сад, 1875 8. стр. 25.

Песме Лазе Костића. Књига друга. Нови Сад, 1875. 8. стр. 240. цена. ф. 1 —

Стереометрија за више разреде средњих школа, по дру. Сондорферу написао Стојан Марковић. Београд, 1875. 8. стр. 152. и једна карта. цена 8 гр.

Тригонометрија од Димитрија Нешића. са 115 слика у тексту. Београд. 1875 Вел. 8. стр. VI и 496. цена 18 гр.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga XXX. Zagreb, 1875. 8. Стр. 220. Цена ф. 1.60,

Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske. Za gradjanske i više djevojačke škole, priredio Ivan Filipović. Zagreb, 1875. 8. Стр. 90. Цена 45 н.

Zemljopis monarkije austro-ugarske. Za pučke, gradjanske i više djevojačke učione priredio V. Klajić. Zagreb, 1875. 8. Стр. 72. Цена 40 н.

Poviest austro-ugarske monarkije. Za pučke, gradjanske i više djevojačke učione priredio V. Klajić. Zagreb, 1875. Стр. 80. Цена 48 н.

У почетку чланка „Демократија и данашњи преставнички (репрезентативни) систем“ стр. 92 у овој свесци, изостало је погрешком „II.“ Нека читаоци изволе исправити.

УМЕТНИКОВА СИНОВИЦА

приповетка

— Другим речма: ви бисте хтели исповест. Одавна се тога смотрено клоним, али, ви сте ме довели у расположење, кад ће ми та исповест олакшати бол; разведрити облаке са клонуле душе.

— Ја ћу вас пажљиво слушати.

— Ви нисте никад били у Бачкој?

— У Новом Саду.

— То је капија, ваљало вам је и даље поћи. Замислите себе у једној од лепих вароша те питоме равнице, што лежи на левој обали дунавској. Ту сам се родила ја. Да прелетимо детинство. За своје образовање имам захвалити више друштву него школи. Отуда толике погрешке у језику, као што сте ми чешће примећавали и ви и владика; лакост говора добих истом како се овде стално настаних. Отац ми беше свештеник. Мајка моја, чини ми се најлепша душа овога света, лебдијаше нада мном с пуно озбиљне бриге и старања. Уживања и угодности и онако оскуднога живота жртвоваше својим двема кћерима: мени и Марти. Не познàјете Марту?

— Од како сам овде, није долазила.

— Жени, оптерећеној породом, тешко је паканити се на овако далек пут. Видели сте моје портре, како вам је замислити ме у првом добу девојаштва. И Марта беше ле-

пушкаста, нижа а пунија од мене. Ја сам била нежнија, осетљивија, она напраснија и потврђа срца. Ја се више занимах собом, она кућом. Ја љубљах финији, она грубљи женски рад; ја читах у слободним часима, она волијаше друштво. У мене као да беше више срца, у њој равнотежа срца и разума. Ја љубљах самоћу или поверљив разговор, она песму, свирку, игру. Мати радо слушаше песме, приповетке, романе кад јој их читах ја, а оцу сам редовно читала новине по ручку и вечери. Један од мојих добрих стричева беше свршио живописачку академију у Бечу. Он ми даваше толике албуме од разних живописачких школа. Ја их код куће пажљиво разматрах, а чешће сам провела по читаве са̂те у његовој радионици, посматрајући дивне слике што их тада израђиваше, или дубље испитујући његове цртачке студије људских глава и облика што висаху он дуварима. Немојте замерити мојој искрености: више је пута мој стриц снимио овај исти лик што га видесте на портрету и наменио га овој или оној светитељици. Можда ми је гњев светитељака и спремио овако грозну судбину?

— То није први чинио ваш добри стриц, драга госпо.

— Ипак, ипак желела бих да се то никако није догодило. Жеља, наравно, пуста; немогућна је измена у зубића мојега живота. — Мало по мало и у мени се развије толика љубав, склоност ли цртању, да се и сама латих писаљке и кичице. Моји покушаји не минуше без успеха. Једном ћу вам показати збирку слика што их нацрта моја рука у том ружичном добу безбрижног живота. Или можда ви не љубите толико живопис и пластику?

— Напротив, госпо; пред вама је обожавалац лепих црта, боја и облика. Изволите размотрити који лист на овој мојој бележници.

— Прекрасно. Црте тако верне, у сенкама тако мало погрешака. Само напред, драги господине, само напред. Ох како је то задовољство снимити за успомену лица, пределе и остале предмете који су нам драги. Лепе слике великих живописаца чисто ме пренесу у други свет, а у

мога доброга стрица беше велика галерија веома верно снимљених слика од Рафајила, Рембрана, Рубенса, Тицијана. . . Једном моловаше он велику слику „*Преображења*“.

— Како ти се допада слика Спаситељева? Упита ме одмакув се подаље од слике, а кичицу држећи међу прстима.

— Доста обична, стриче.

— Обична, и самообична? Да, да—лик је доста неразговетан овако из близу; али ће то надокнадити висина, која јој је намењена. — А боје од хаљина?

— Драперија изврсна.

— А облаци, па зрак што кроз њих продире?

— Не замерите, драги стриче, мојој искрености: обоје ми се види нешто нејасно, утрпано, сувише наслагано.

— Да, да, и ту имаш право, паунице моја. То је најслабија страна моје кичице... Али, гле ти молим те, како ти је до финоће око извежбано. Ето сам сâм у својој радионици однеговао себи најопаснијега, најнемилосрднијега критичара. Е де, де...

— Али, слатки стриче, прекидох му реч; шта вам јамчи да ја имам право?

— Моја свест, сазнање живописачких партија у којима сам слаб. Није ово попуштање теби. Још сутра ћеш се уверити да ти је оцена више правична него строга. Сутра ће ме походити мој млади колега: и не чека да му тражиш суда, казује га живо и без околишења.

— Ваш колега?

— Да, мој *млади* колега. Сад се враћа из Рима.

— Из Рима! Ах, Боже мој, како ли мора бити дивно у земљи слика и свирке.

— Он је, драга моја, и изврстан виолиниста. Па глас — али ето га сутра, па ћеш све то чути из самога извора. Да, да, мора сутра бити овде, или ћу му проредити ону дугу косу његову.

— А носи и дугу косу? Упитах стрица и нехотице.

— Е хеј, драга моја; мојој лепој синовици као да се већ у напред додворио гиздави господичић?

Оборих очи.

— Та но, но; далеко је од мене замерка и прекор. Така питања, дабогме, најлепше доликују росној младости. Али одмора је доста — да наставим рад! — Збиља, паде ми на памет једно мало портре, које ти мишљах показати. — Како сам већ постао веома забораван.

Отворивши велику фиоку у свом писаћем столу, извади малу свијену слику и пружи ми је. Он се примаче слици и поче слагати боје да је даље настави; ја развијем портре на крилу, и узев плетиво, почех пажљиво посматрати живо израђени снимак.

Како сам онда жељним ватреним погледима покупила, усисала оне лепе црте, и данас су још верни утисци што се упечатише у моју осетљиву душу. Очи крупне и живе, чело високо, уста превучена лаким осмехом, брадица мало замршена, црна; дуга, врана коса као оквир спустила се с једну и другу страну лика, врат пун, бео, висок, слободан — једном речју диван!

Што се више у слику удубљивах, тим ми се већма прса надимљаху; осетих задовољство душе како никад дотле; промиле неки пријатни жар кроза све тело моје; пригнух се већма узоритој слици, хтех је пољубити; рука ми клону, па расејано погледах кроз прозор.

— Ето ти паде плетиво, драга синовице. Опомену ме стриц.

Збуњена дохватим.

— Куда си тако пажљиво гледала? У осамљеној околини ове куће обично...

— Има доста голубова, љубазни мој стриче; па се загледах у оно двоје; ено их, видите, на оном рогозном крову, како се приљубило једно другом па гугучу. — Али, не чини ли се вама, као да се чуше врата од капије...

— Та ето је већ неко у предсобљу — куца! — Слободно!

Врата се нагло отворише и пред нама беше — *оригинал.*

Сва претрнух. Скочих збуњена. Изненађење ми везало ноге и ја не могах крочити. Плетиво ми се једва одржа

у руци, а његово драго портре паде преда ме на тле. Не знам да ли сам поцрвенела, али ми образи пламтеше.

— Знам да вас је моја похода изненадила, драги мој колега и ментору. Али шта ћете — не тражите тачност у младости, а особито у нас уметникâ.

— Знам ја тебе добро, тицо селицо; код тебе се никад не подударају дела с плановима. Али сам и ја дочекљив! Добро ми дошао. Што пре, тим милије. — Моја синовица, показавши руком на мене.

— Драго ми је. Госпођица ће извинити, што собом унесох и путни прах. Мој путнички костим...

— Ни мало нас не вређа, драги господине, приметих му осетивши повратак снаге говора. — Ако смем понудити столицу. —

— Али ћете ми дозволити да прво дохватим слику, коју сте испустили. Ово је за цело — (и погледавши портре викну зачуђено): мој лик!

— Да твој, брзоноги путниче; примети му шаљиво стриц, који беше спазио моју збуњеност. Да си дошао сутра, лик би застао ено у оној фиоци, где се и до сад одмарао.

Ја прихватих његово портре, а он, стиснувши ми несташно врхове од прстâ, погледа ме значајно и на свежим образима појави се осмех.

— Сад видим да тачност има своје врло добре стране. Сутра би био мој долазак задовољство, данас је узнемирење. Али, ви ћете ми опростити, госпођице... Та тек не зависи све од нас самих. Подеси се повољно друштво, јефтин подвоз, дан прекрасан... Ала је, драга госпођице, у ово доба пријатно путовати: златне крстине дижу се по пожњевеним пољима; свет врви тамо амо хатаром; небо трепти у зраку; овде онде појави се по који бели облачуљак, шетне се плаветнилом небеским и после неколико тренутака растопи се од милине и нестане га. Ах, драга госпођице, не можете замислити колико волим путовање. А ви, ако смем упитати?

— Ја сам врло мало путовала. Мој је свет кућа мога оца и стричева радионица.

— Е, Боже мој, од кад ја нисам видео своје сеоце и своју мајку.

— Сад их се сит можеш нагледати, за неко време можеш у селу наставити вежбања у масним бојама. Примети му стриц.

— Али, морам вам признати, да сам науман учинити још један пут . . . у Млетке.

— Та ја сам одавна казао, да си ти вечити путник.

— Рад сам тамо да учиним последњу студију бојâ.

— Као да те овамо чекају празни белведери и музеји; лати се ти праксе, драгановићу мој. Да није иконостаса и икона, давно би се осушила моја кичица.

— Наше је знати и умети, драги колега. Наруџбине нису у нашој руци, а тешим се надом да свет иде на боље. Али, опростите мојој непажњи; госпођице, само на који тренутак; рад сам да расмотрим најновије слике господина стрица. Охо — овде је цео форум светитеља и светитељака. — Блажени црквени живопису! Тихо пристаниште наших кичица! Па читаве бројанице целиваћих икона ужас, ужас! Хм, ово вам је најновија слика „*Спаситељева.*“ Лик и прелом боја на драперијама — доста изврсно. Облаци и зраци тешки, тмасти — чини ми се стара ваша махна. . .

— Верујеш ли сад да имаш право, драга Марија? Викну ми стриц ни мало непомућен у своме расположењу оценом млађега колеге.

— Шта? — Ја, дакле, понављам само госпођичине примедбе. Охо, ми смо сретни, драги добри колега, кад у наш табор ступају и тако нежне и лепе поборнице, као што је, дозволите ми да отворено кажем, — и ваша госпођица синовица.

— Будите само смотрени. — Она нам је опасан критичар. —

— Не узимљите речи стричеве са свим буквално, господине; приметих му доста збуњено.

— А за што не? Али, да не верујемо ни њему ни вама. Ако смем понудити вам руку, да походимо све слике што су у овој галерији. Не познајем вашу спрему, али на неколико мојих учтивих питања, ако нам дате довољне одговоре, онда је — испит положен.

— Господине, мој стриц обично...

— Не претерује, племенита госпођице. Знам ја њега знам. Коме он повлади, тај је на доброме коњу. Пред нама је стари Кореџијо. Молим узмите се добро на ум — незгодна је ствар поклизнути на испиту!

Тако сам с њим испод руке по неколико тренутака стајала пред сваком знатнијом сликом. Прибрах се добро, јер ми у срцу закипе жеља да би моје знање угодило господину питачу. То захтеваше и мој понос и моје усколебано срце. — После четврт час реших и последњи темат.

— Преко очекивања, љубазна госпођице, беше његово *гласно*, а јачи тисак руке његово *немо* одобравање. — Ученица вам је осветлала образ, драги колега, настави окренувши се стрицу, који стајаше по даље од нас и сваки час погледаше на слику Спаситељеву.

— Ето видите да се даље живописне штудије могу чинити и без Млетака, драги господине Светиславе.

— Знам ја да сте ви стари опозиционар мојега путовања, али, помислите само — Венеција.

— Па чаробне ноћи, па гондоле и гондолијери, е хе!

— Старе песме, тупе зарђале стреле, господине колего. Госпођице, дозволите ми апеловати на вас.

Једна слатка мисао прелети ми кроз главу. Село где живи његова стара мајка тако је близу нас! — Срце ми живље закуца; и нехотице дигох руку и наместих косу која ми се беше расула по зажареном челу.

— И ви ми одричете посредовање, љубазна госпођице.

— Ако се ставим између вас, пристајете ли на мој суд.

— Мени је све једно, али господин путник?

— Подвргава се савршено суду вашем, лепа госпођице.

— Дакле да чујемо пресуду, синовице!

— Господин Светислав, на сваки начин, ићи ће у Млетке, али...

— Али? Викнуше обојица и погледаше ме радознало.

— Јесен и зиму да поклони мајци и селу у ком се родио. —

— Светиславу се мало изменише црте на лицу. Погледа ме пажљивије; погледи нам се сукобише.

— Ох, Боже, да ли ме је разумео, помислих у себи.

— Но — како годи пресуда вашој путничкој торби, драги мој перпетуум-мобиле?

— Дозволите до сутра одгодити мој пристанак или незадовољство, љубазна госпођице.

— Мој вас суд ни мало не веже; ви сте потпуно слободни, господине. Приметих му усиљеном тишином, па да бих сакрила своју неравнодушност, погледах на поље кроз прозор. У тај мах одлете голуб са суседног крова и сама голубица снуждено слете у — голубињак.

— После неколико тренутака обојица се спремише за излаз, јер већ беше сунце на заходу.

— Надам се, госпођице, да ћемо се опет сутра овде видети.

— За цело ће бити пре нас обојице, примети мој искрени стриц.

Кад су излазили, наши се погледи још једном сукобише пре него се за њима врата затворише.

Не мицах се с места док не мину и последњи шум од њихова хода.

Сутра дан сам устала раније но обично. Обучем хаљину што ми најлепше стајаше. Као да је сад гледам: беше од плава танка вапера с поизрезаним грудма и плећима, а рукава кратких. Косу увих просто у две у три чупаве витице, па приденух великом укосницом, а с леве

стране приденух белу ружицу с два три листка зелена. Кад би већ десети сахат, бацих преко руке танки, бели вео. Узех вез и неколико најновијих бројева новина. Марта ме је испратила до на капију, али јој ништа не рекох. Ама се она насмехнула, бубица једна; морала сам јој упасти у очи. Само ми рече на растанку: бледа си ми нешто, Марија; довече ваља да раније легнеш.

Ја јој стискох руку и пожурих се као на крилима. Да ми прости Бог, као да у цркву полазих. Срце ми бијаше живље. Он већ беше цео целцат у мислима мојим; чињаше ми се као да већ уза ме ходи.

Кад отворих врата, приберем се, да ме промене на лицу не би издале. Стриц држаше кичицу и стајаше већ пред Спаситељем, а он сеђаше — помислите где? — На мојој столици. У руци му беше писаљка, на колену књижица с картонима. Чим се појавих скочи, полете ми на сусрет до половине салона и тад се једва устави. Не знам шта ми би, и ја брже но обично похитам му право на сусрет. Помислите само таку лакомисленост! Кад се мој добри стриц окренуо, наше руке већ беху једна у другој.

— А, ти си Марија? А где се моја синовица данас тако дуго задржала? Упита ме стриц.

Ја му приђох руци.

— Да нисмо били мало болесни? Нешто си ми побледела, дете моје. А, господине Светиславе, та је ваша слабост прилепчива. Реците Марији шта вам нагна бледило у лице. Ето одмах и мене док овог апостола мало побоље уљудим.

— Госпођица се мало закаснила, примети ми Светислав прихвативши вео.

— То је само у пркос стрицу, што је рекао да ћеш прва овде бити, је ли? Знам ја женске каприсе. Ви сте ви једнаке. А, јесам ли погодио, Маријо?

— А ако нисте погодили, господине колега. Одговори Светислав.

— Е, ако си и ти њезин бранилац, онда боље за ра-

није да обрнем копље. И тако ме давна гоне свештеници, да им што пре докусурим ово мало темпланца.

— Ја сам, госпођице, био мало слободнији. Заузео сам ваше место због згодне светлости. Дозволите да вас отпратим до ваше столице; — примети ми Светислав.

— Чини ми се ви сте цртали. Задржите само и даље то моје местанце.

— А ви?

— Ја ћу сести овде према вами. Ево овај округао столић стављам међу нас. Наслоните на њ своју бележницу, један само крајичак довољан је за мој рад. Тако, сад наставите што сте започели; ако је слободно видети?

— А што да није слободно, утаче се стриц. Господин Светислав сигурно је крокирао своју пусту илузију о Млеткама. Видили се већ врх од Маркове цркве? А збиља, љубазни колега, како стојимо са одлуком? Је ли готова?

— Судији је само дозвољено питати, а публици не. примети му Светислав, погледавши ме благо и весело како никад дотле.

— Па, лепи мој судијо, време је да отворите седницу; Дрмните у ту меденицу што је пред вама. Викну ми шаљиво мој добри стриц.

Ја зазвоних.

— Дакле, господо моја, седница је отворена. Господине Светиславе, ви имате реч, рекох му смешећи се.

— Судија ваља да стави питање; — нека је дозвољено публици приметити; напомену стриц.

— Дакле, господине Светиславе: шта вам је preче, још једна студија боја, или стара мати? Упитах га и шаљиво и озбиљно.

— *Мати!* Викну не скидајући ока с мене.

— А шта вам је драже: Млетке или село које вас је родило.

— *Село!*

— И тако...

— Остаћу код мајке цело време које предложисте. Али

дозволите ми приметити, да има још једна драж, која ми не дâ тако брзо остављати ова драга места.

— Да ниси већ погодио да омажеш какву сеоску црквицу. . . .

— То не, драговољно сам пристао да испишем једну светитељку, — (и пришану ми на ухо): за храм мога — срца. —

Ја сам га потпунце разумела и задрхтала. Рука му се приближи мојој. Ја је лагано дотакох и погледах га с чежњом и пуном преданошћу моје раздрагане душе. Стриц не беше чуо последње речи Светислављеве, и поче се сувише занимати живописом.

Ја наставих вез, Светислав црташе, ћуташе, а овда онда погледао би ме. По који пут нам се погледи сусреше, а подуже почивке минуше кад га никако и не погледах. Нестрпељив куцкао би писаљком по столићу, да би обратио моју пажњу на његову чежњу. Кат-кад се одазвах, а кат-кад се учиних да ме се не тиче. Једном падоше меке витице његове дуге косе и покрише му целу десну страну лица. Игла ми у руци задрхта, целу ме уздрма жеља да скочим са своје столице, да мојом руком дигнем с лица оне лепе власи, да их наместим и оспем вреле пољупце по његовом ведро-белом челу. Ох, драги мој господине, не знате како су често несташне и пусте девојачке жеље. — Мој стриц прекиде ћутање:

— Тако, сад сам им мало подрезао браде и дао живљу боју. Кад дођу ова дванаесторица на икони — да човек излуди; смрт су ми ти „господски“ празници. — Ма колико да мењам и измишљам опет — монотонија, сама монотонија. Већ не знам како да обучем и наместим овог проклетога Јуду.

— Униформа, колего, благословена униформа! Примети Светислав цртајући живо по својој бележници.

— Гле, гле — а зар си ти још ту? А што ли ми се тако ућутала еолова харфа? Па камо и твој веркл, Марија? — Другдаш да побегнем од твојих запиткивања — а гле сад?

Још да умукнем ја па готови манскени. Јесте ли ме чули, говорите, или...

— Или? Удари јачим гласом Светислав.

— Да говорим ја.

— Нико вам не крати, мој драги колега. Примети му Светислав, не дижући ока са своје бележнице.

— *„Што ћутиш каменита стјено“?* Певну мој весели стриц, па, окренув се на ново сликама, подигне на ногарице недовршену слику *„Крститеља.“* — Ходи, ходи, мој драги Јоване, да ти мало поугладим ту камиљу длаку, да проведем Јордан кроз ту суву и голу пустињу око тебе.

У тај мах чујаше се на пољу ход и говор људски. — Стриц отшкрину врата.

— А ви сте с туторима, господине попо. Одмах, одмах.... И оставивши кичицу и боје, оде да их прими у својој живећој соби.

— Готово! Да бацим само још једну црту, па би била излишна. Кликну одушевљено Светислав, остављајући на сто књигу и писаљку.

— Нова композиција? Упитах га не дижући ока с веза.

— Најновија, госпођице, најновија; узмите је само у ваше лепе руке.

— Још је књига топла од ваших руку, приметих му спуштајући поглед на слику, коју бејах прихватила.

— Да, да, данас ми није понајбоље. Била ми јаче ударају. Морам још данас у село. Ноћас имадох бурну ноћ.

— Уз мајку су тако тихе и спокојне ноћи, господине Светиславе; ах моја покојна мати, како је лебдела нада мном! Па тишина сеоска, све ће вас то умирити, расположити. Ох не знате, како волим село и онај мирни живот у селима. Али, дозволите ми приметити, и ваша се писаљка радо свија око села.

— Око природе, госпођице, око природе; дода Светислав.

— Обе речи један и исти појам... Морам признати, да вам је композиција сувише идеална...

— За вас п врло разумљпва, драга госпођице; п сувише јасна. Покушајте јој растумачити хијероглифе. Коментар ће бити тако слободан да узме место поред вас. Почните од језера.

— На средини плови чун...

— Оставимо га, у први мах, похитајте водом к обали.

— Око живописне обале начичкана села, око њих хумље са проређеним шумарцима. А за хумљем дижу се планине све више и више, тамо густе горе, а иза онога пропланка стена до стене, а око камените шиљака уставила се два три лака облачка.

— Не налазите ту никаква повода, да ми приметите што? —

— Да облак савршеније цртате од мојега стрица. Чини ми се да пирнем развејао би се, а прозрачан као јутарња пара... Над оним селанцем на левој страни језера кривуда брдски пут.

— Замислите, госпођице, да је то наше селанце!

– А пут води право у дворац на облом врху хума.

— И та *вила* опет да је наша, госпођице.

— Око дворца красан врт...

— Који би био још краснији, кад би га ваша рука уредила.

— Пред дворски врати језерце...

— И у њему ваше златне рибице.

— Око воде све сам лист и цвет.

— Рукосади ваше нежне руке.

— С лева и десна клупе с наслонима...

— За одмор кад сте ми уморни.... Али погледајте још једном у дворску фасаду!

— Средина заокругљена...

— Велики салон за госте.

— С поља балкон од резана камена...

— Да с њега погледате у лепу околину, да поздрављате јутарњу и вечерњу хладовину.

— Лево крило двора...

— Ваше мирпшљаве одаје.

— И десно крило двора...

— Галерије најлепшпх слика, п моја радпонпца...

Ја сам већ дрхтала; осетпх топлпну његове руке, која беше врло близу мојој. Он је горео, кппео. Не усудпх се дпћп ока са слике.

— Да се спђемо доле путем у село.., прпметпх му узбуђења.

— Останпмо још мало у врту.

— Не, не, ја сам нешто клонула. И вп сте уморнп. Пређимо брзо језеро!

— Ал' је на њему само један чун!

— А у чуну? Упитах га загушљпвим гласом.

— Не познајете лп ону женскињу; лпце, косу бујну, п у косп цвет?

— А онај до ње пма вашу дугу косу, п впсоко жпво чело као ви. Прошаптах п погледах га.

У тај мах већ је бпо на коленима преда мном, обе моје руке у његовпма. Жпве очп његове тражаху мојега погледа. Моја се прса таласаху, образп гореше. Успјано своје чело спустпх на његову црну меку косу, а на *грудима* осећах нежне пољупце његовпх врелпх усана. Ослободпх руке п јаче прпљубпх његову лепу главу к својпм прсима.

Кад се мој драгп стрпц беше вратпо, застао нас је где разматрајућп Рубенсове слпке, крпјасмо узбуђење, које нам беше тако жпво исписано на лпцима.

. . . .

Полазећп оставп Светпслав своју бележнпцу на мој столпћ у стрпчевој радпонпцп. Надам се, рече тпхо, да ћете ме походптп с господпном стрпцем п донетп моју књпжпцу. Разгледајте је у слободнпм часпма. У њој је пуно п лепих п смешних п будаластпх и неразумљпвпх слпка п црта, онако какво је кад расположење у менп преовлађпвало. Моја су, рече, расположења веома променљпва, често не саставе нп часа с часом. Шта пута почех цртатп какве

веселе дворе а сврших развалинама, или гробни споменик, жалосне врбе, а после се то претвори у павилоне, водоскоке, летњиковце. . . Опазићете скроз једно и исто начело: несталност, неред, недоследност. Али ја се надам (пришанув ми мало тишим гласом), да у вама нађох моћ, која ће све то подвести под закон, наћи у мојој распрслој души крајеве и свести их у границе, преко којих неће ни моћи ни хтети. До сада сам тражио себе изван себе, помозите ми зауставити се што више у себи. Будите ми штит, моћна одбрана свој навали мамаца за којима се поводих, долазили они с поља или из мојих самовољних и жестоких осећаја. А останем ли јунак на том бојишту, о, онда ћемо заједно уживати и поделити трофеје. Ја се праштам, госпођице, али се надам да ћу вас што скорије видети у скромној кућици мога покојнога оца. Моја мајка, та она је и сувише срдачна... Али, драги господине колега, пришавши мало ближе стрицу, ја се надам вама, али не — без ученика. До вашега доласка уредићу привремену радионицу у нашој гостинској соби, декорисаћу је — али, дозволите ми завршити ово с ћутањем. Већа радозналост, бржи долазак

Прве суботе, кад је пазарни дан, донео је неки његов сељак мени киту цвећа, стрицу пуну котарчицу воћа. Друге суботе донео је мени слику његове мајке, стрицу писамце којим нас зове у трећу суботу. Догод би сељак стајао у соби, премишљала сам шта да пошљем драгом осамљенику; час бих тражила најлепшу слику међу својим цртаријама; час бих бирала најлепши цвет у нашем ружичњаку; час, ох боже како сам била лакомислена, узимала бих перо и хартију и писала најнежнија тепања, поздраве, милијуне загрљаја и пољубаца. Напослетку бих се уморила, клонула, а међу тим би сељак отишао са стричевим писмом. Те бих вечери дуго седела у баштици, па мислећи на њ, често сам га поздрављала по звездама, а врло често осетила бих, да се, и без моје воље, вреле сузе лију низ образе.

На дан пре поласка запита ме стриц кад му принесох хладну воду у баштици.

— Но, Марија, је си л' се спремила за пут? Кола ето сутра још пре пола дана; можемо се кренути чим ти будеш готова.

— На мене, драги стриче, не ћете нимало ишчекивати. Ја сам се одавна спремила.

— *Одавна!* — Понови мало јачим гласом; ућута и поозбиљи се.

— Ја сам тако жељна да изађемо мало у околину.

— *Околину*, а ниси ли ту скоро одбила моју понуду да ме пратиш у Т.

— Али, драги стриче... ви не знате колик о љубим село

— Да, да разумем те потпуно... Погледај ме, кћери моја! Мени се чини да ти срце није са свим слободно. — Нешто си ми се сувише ућутала, голубице моја?

— Нерасположење.

— Неспавање, замишљеност, избегавање друштва, е хеј, то су само последице, кћери моја, само последице. А извор?

— Али, љубазни стриче...

— Извор је, чини ми се, и сувише дубок. Не попуштај толико варљивим осећањима. Још ти не знаш овај грозни свет. Он је књига неразумљивих слова, коју ваља, дуго дуго учити. Малко неверице није лоше својство. Опрезност кћери моја, опрезност!

— Али како сте ви готови у свашта посумњати.

— Ја сам до душе стари скептичар, то признајем; а боље и та крајност но она друга: претерана поверљивост, лакомисленост. Овај гребен потопио је много више бродова, кћери моја, много више! И опет ти велим: мало сумњичења! — Та он је...

(Наставиће се.)

Милорад П. Шапчанин.

РУМУНИЈА И РУМУНИ

(Наставак)

IX

ПОЛИЦИЈА

За вршење полицијских послова постоје у Румунији доробанци, калараши и жандармерија. Доробанци врше ђумручку полицију, калараши окружну, а жандармерија варошку. Доробанци и калараши спадају у територијалну војску, а жандармерија припада редовној војсци. Жандармерији је дужност да одржава мир у железничким станицама, на пијацама и у опште јавним местима, да врши наредбе општинских власти, да позива и доводи пред надлежну власт оне које она позива, да одводи апсенике који су јој предати на чување у она места која одреде државни заступници или истражне судије, да иде ноћу у патролу и да одржава ред у позориштима, на баловима и т. д. Она се састоји из жандара и варошких чувара. Ове последње плаћа општина, а жандаре држава. Плата је варошких чувара 60 динара месечно. Ванцировање официра и подофицира жандармеријских бива онако исто као у редовној војсци. Они су помоћници судске полиције.

Полиција у Румунији стоји, као и свуда, под министарством унутрашњих послова. На челу окружне и варошке полиције (ове последње где има) стоји префект. Његова је годишња плата 18.000 динара.

Варошке је полиције дужност још и то да прима пасоше од странаца који долазе у земљу. Пасоши су обавезни. Сваки странац дужан је по закону да иште од полиције дозволу да се може бавити у земљи, и ту дозволу добије услед показаног пасоша. Пасоши се визирају на граници; при уласку виза је бесплатна, а при изласку плаћа се за њу 85 пара пореских.

Букурешка полиција има под собом:

1. Једну чету жандара од 120 људи.

2. Један ескадрон жандара од 165 људи.

3. Један кор варошких служилаца од 700 људи. Тај је кор подељен на 5 чета које врше дневну и ноћну службу.

X

ФИНАНСИЈА

Финансијско стање земље. — Буџет за 1874. — Јавни дугови

Финансијско стање Румуније са свим је нормално. Она истина има прилично дуга, али државни су приходи довољни за подмирење трошкова и отплату дугова. Да би се одржала равнотежа између државних прихода и расхода, прибегава се нарочито посредним данцима. Приход тих данака готово је удвојен ових последњих година. Из буџета од 1872 види се да су они доносили 17,974.586 динара; а буџет за 1874 показује да доходак од њих износи 30,960.089 динара. Тај је вишак дошао нарочито од штемпларине која је уведена 1872, и дуванског монопола који постоји од исте године. Продаја дувана уступа се једном друштву под закуп на годину дана, и приход који се отуда добија доста је знатан. Међу тим и непосредни данци прилично су замашни.

За 1874 овакав је буџет Румуније:

Приходи

Од непосредних данака	дин.	21,008.066 —
„ посредних „	„	30,960.000 89

Од државних домена	дин.	20,201.697	25
„ пошта, телеграфа и гвозден. путова	„	3,623.475	51
„ разних производа	„	3,948.234	10
„ државних бонова	„	1,950.000	—
„ изванредних прихода	„	1,212.000	—
„ од повластица за продају пића . .	„	4,000.000	—
свега	„	86,903.473	75

Расходи

Министарски савет дин.	42.848	—	п.
Министарство унутр. дела	7,478.767	77	„
„ спољних послова . . .	674.422	57	„
„ правде	3,890.676	--	„
„ просвете и црkв. дела .	8,118.825	75	„
„ рата	17,427.501	48	„
„ грађевина	4,779.190	58	„
„ финансије	45,679.976	73	„
Накнадни и изванредни кредити . .	1,000.000	—	„
Свега дин.	89,093.208	88	„

Расход је дакле за ову годину био већи од прихода за 2,188.735 дин. и 13 пара. Али тај дефицит, који је могао доћи из разних непредвиђених узрока, готово није никакав према приходима Румуније ни према дефицитима других држава.

Консолидованог или уређеног јавног дуга има Румунија 144,470.019 динара. Тај је дуг учињен пола у земљи а пола на страни. Унутарњи дуг износи 78,000.000 дин. Он је начињен 1871, да би се уредили дугови који су дотле били неуређени. На њега се плаћа интереса $^{8}|_{00}$ и исплатиће се 1891.

Спољашњи дуг износи 76,470.190 динара, од којих су 60,000.000 узајмљени за прављење железница и гвозденних ћуприја. Први зајам учињен је на страни 1864. То је тако звани Стернов зајам. На узајмљени новац, који је износио 22,730.370 динара, плаћа се $^{7}|_{00}$ интереса. Тај ће се дуг исплатити 1888.

Зајам за прављење гвоздених ћуприја учињен је 1865. Узајмљени капитал износио је 23,092.384 динара. Од њега је отплаћено преко 12,000.000, а са свим ће се исплатити 1882.

За гвоздене путове узајмљено је 1868 од Англо-аустријске банке 37,500.000 динара с интересом 7½%. Тај ће се дуг исплатити 1876. Досад је отплаћено око 29,000.000.

Четврти је зајам закључен са Опенхајмом 1866. На узајмљени капитал од 31,610.500 динара плаћа се 8% интереса. Од тога је доба отплаћено око 4½ милиона, а са свим ће се исплатити 1889.

Годишње отплате свију дугова Румуније ово су:

Стернов зајам, отплаћује се почесно 1 Марта и 1. Септембра	2,220.000
Опенхајмов зајам, отплаћује се почесно 1. Јануара и 1. Јула	3,125.000
Отплате гвоздених ћуприја	1,144.000
Гвоздени пут од Букурешта до Ђурђева . .	2,010.000
Железница од Сучаве до Романа	3,500.000
„ „ Романа до Питешта	13,122.000
Интерес болници Кишинов	185
„ „ Нијна	185
„ за прављење железнице од Јаша до Прута (1872)	452.425
Отплата доменских облигација (1872) . . .	1,000.000
Интерес неуређеног дуга (1873)	1,000.000
„ депозита депозитне касе (1872) . .	750.075
Пенсије, награде и накнаде	2,220.253
Отплата производа који се дају страним војскама	150.000
За депониране судске таксе	20.000
Накнада за ослобођене Цигане	37.000
Данак отоманској порти	928.000
Цркви Стежар у Букурешту	370
Помоћ каси св. Спиридона у Јашу	7.777
Интерес Исмаилској општини	211.777

Интерес г-ђи Кристеску	253
Судске пресуде	667.000
Свега дин.	32,866.300

О финансијском стању Румуније може се судити и по вредности државних заложница. Оне облигације које је држава издала у цељи да се накнаде спахије за уступљену земљу сељацима сконтиране су 1856 с губитком 50%, а сад им је вредност већа од праве. Курс је државних облигација већи него што је икада био, а то бива само онда кад је финансијско стање добро.

XI

ТРГОВИНА

УСЛОВИ ЗА РАЗВИТАК И УНАПРЕЂЕЊЕ ТРГОВИНЕ. — КОЈЕ ПРЕДМЕТЕ РУМУНИЈА ИЗВОЗИ А КОЈЕ УВОЗИ. — ОБРТ ТРГОВИНЕ У 1872. — СРЕДЊА УПОРЕДНА ВРЕДНОСТ ПРЕДМЕТА КОЈИ СЕ ГОДИШЊЕ УВОЗЕ И ИЗВОЗЕ. — БЕРЗЕ. — БАНКЕ. — ДРУШТВА ЗА ОСИГУРАВАЊЕ

Да нека држава развије и унапреди трговину, или другим речма да постане трговна држава, нужни су извесни услови. Једни су од тих услова природни, а други зависе од духа и предузимљивости народа који у њој живи. Да видимо сад да ли ти услови постоје у Румунији, и шта је у њој за трговину учинила природа а шта су учинили сами Румуни.

Међу прве природне услове спада географски положај, плодност земље и богатство природних извора. У том обзиру, Румунија би могла бити међу првим трговачким државама. Природни су јој извори готово неисцрпни, плодност је земље врло велика, а географски је положај такав да би га многе јевропске државе могле пожелети. Највећа бродопловна јевропска река, Дунав, тече дуж целе јужне румунске границе. Кроз њега је Румунија била вазда у непосредном трговном саобраћају са западном Јевропом. Са истоком пак и јужном Јевропом долази она у додир преко Црнога Мора, које јој је један део источне границе.

Дунав и Црно Море два су природна пута којима Румунија износи своје, а увози стране производе. На основу тих природних услова трговина је у њој, као што ће се ниже видети, прилично развијена; мало али је при свем том још далеко од онога ступња на коме би требала да је.

Узрок овоме последњем стању лежи у недостатку оних више наведених услова који зависе од самога човека. Румуни никад нису имали, па немају ни сад бозна колико трговачког духа. Они су, ако тако могу да се изразим, били више природни него вештачки трговци. Продати по цени страних пијаца оно што добију од земље или марве, и купити са стране све што отуда не добију, то је била сва њихова трговина. Они се готово ни мало нису старали о томе да вештачки умноже производњу, да олакшају размену производа зближењем произвођача и трошача или продавца и купца, и тиме да осигурају кориснију продају произведенога. Неколико река које теку кроз земљу и које би с мало труда могле постати бродопловне, остале су све до данас у природном стању; сухоземни путови били су таки да је робу било теже пренети с једнога краја земље на други, него ли однети је од границе у Пешту или Беч. У таком стању разуме се да се трговина није могла унапредити. Где нема предузимачког духа, ту нема трговине.

Али Румуни су у последње доба увидели важност трговине, па су у томе пошли за духом времена. Они су почели царином заштићавати земаљске производе од конкуренције страних производа, почели су чистити реке и градити путове и железнице. Многа важнија места у унутрашњости већ су везана добрим путовима; неколике железничке пруге укрштавају земљу и доводе је у непосредни додир с Турском, Русијом и Аустријом; на другима се опет живо ради. То су мере које ће без сумње подићи румунску трговину, и кад се оне буду извршиле, онда ће она добити са свим други полет.

Трговина је у Румунији увозна и извозна. Вредност извозне робе износи годишње у средњу руку 200 милиона

динара; а средња вредност увозне робе 160 милиона. Годишњи је дакле извоз већи од увоза за 40 милиона.

Главни извозни предмети ово су:

Храна, нарочито жито, кукуруз, јечам, овас, раж, репица, брашно и брашнени производи; за тим зелен, зејтин, ракија и лан;

Марва, нарочито говеда, овце, свиње и коњи;

Вуна, слане говеђе и овчије коже, свињске чекиње и семе свилених буба;

Штављене коже, лој, маст, масло, усољено и сухо месо, неурађена свила;

Дуге, грађа;

Земљана и морска со, пречишћен и природан петролеум. Главни је извозни предмет *жито*. Њега се извози годишње у средњу руку за 140 до 150 милиона динара. У саму Аустрију извезено је жита 1872 за 30 милиона динара. Али средња годишња вредност како извоза тако и увоза румунскога често је врло различна. Што се тиче извоза та разлика зависи нарочито од успеха жетве, јер је жито, као што је мало час речено, главни извозни предмет. Једна добра година подигне вредност извоза за десетине милиона динара; наступи за њом друга рђава, па је тако исто нагло обори. Што се пак тиче увоза, разлика његове вредности има са свим друге узроке; али ти узроци нису онако природни као код извоза. Они су тројаки: један лежи у томе што је врло тешко да се сазна прави број и права вредност робе која се морем увози у земљу; други у томе што је немогућно да се стане на пут силном кријумчарењу, ма да Румунија издржава читаву војску у тој цељи; трећи пак у томе што се због велике ђумручине готово никад не декларира права вредност робе него најмања, а и тој је злоупотреби врло тешко увек ући у траг.

За тим долази *марва и марвени производи*. *Вуна* се извози у Аустрију и Француску; *маст*, *масло* и *пастрма* у Енглеску, Турску и Мацарску (за 6 до 7 милиона); *ме-*

тали, нарочито петролеум, у Турску; *семе* такође у Турску (за 5 милиона динара годишње).

У Аустрију се износи робе на годину у средњу руку за 40 милиона динара; у Турску за 35 милиона, а морем за разне државе за 125 милиона.

Главни предмети који се увозе у Румунију ови су:

Семе, дрва, сирове коже, свеће, лој, ајвар, слана риба, воће, маслинке, коринтско грожђе, дуван, лекови, спиритуозна пића и вина, шећер, зејтин, сир, фарбе, восак, колонијални еспапи, вуна, гвожђе, цинк, бакар, угаљ, учињене коже, каучук, израђене кожне ствари, свилени, вунени, памучни и мешовити штофови, готово одело, разне помодне ствари, књиге и хартија, намештај, кола, справе за науку, машине, накити, лончарске ствари, стакла, порцелан, разне гвоздене ствари, сафијанат и метални предмети.

Ти се разни предмети уносе из разних држава; али међу њима имају извесне ствари које се нарочито доносе из извесних држава. Тако на прилику:

Енглеска увози разне вунене ствари, урађено и неурађено гвожђе, угаљ и колонијалне еспапе;

Француска шећер, вина, разне свилене ствари, фине вунене штофове, намештаје и моде;

Грчка и Левант воће;

Русија коже, метале и израђене металне ствари;

Холандска шећер и слану рибу;

Немачка разне гвожђарије, наките, мирисе, памучне и вунене ствари и машине;

Аустро-угарска увози врло различне предмете којих вредност износи више него свију оних скупа што се увозе из осталих држава.

(Наставиће се.)

НАСТАС ПЕТРОВИЋ

ВАСА РЕШПЕКТ

(Наставак)

Први у вароши посластичар зове је у свој „кондиторај.“ Врло добру плату даје, већу него кавеџија. Дође сама његова госпођа па матер наговара, бог зна шта обрпче, како може бити Емилија сретна. Одмах на по године даје напред да се уреди; мати је у почетку на већој цени држала, ал је после попустила, и нагода је готова.

Емилија се приклонила, нужда је притисла. Но мати је још и то условље додала, да Емилија сваки дан у вече у осам сахати мора кући доћи, мати ће је допратити; у јутру пак у осам сахати опет онамо.

За неколико дана хаљине су готове, скипе црнину, и мати је отпрати у своје звање.

У „кондиторају“ лепа окретна госпа, окретан и углађен њен супруг, две девојке, фрајле, једна лепша од друге, сад је трећа Емилија.

Позната је ствар да већ и по каванама „код касе“ мора бити каква лепа, бар угледна женска, ал баш не мора бити девојка, и са свим млада. Друкчије је то већ у „кондиторају.“ Овде већ и сам шегрт мора као Ганимед изгледати, сав сладак, да га човек полиже; девојке морају бити младе као роса, лепе као еденске хурије. Те су после мамци за публику, и господар и госпођа леп новац згрћу.

Те младе фрајле, као год и по другим разним заводима, где их више имаде, мењају се, „аблезују“ као солдати у послу, ал кад је већа налога, све су ту.

Ту сад долазе млада, старија и најстарија господа, пред ручак, пред вече и после позоришта.

Споменуто је, да је Емилијин „кондиторај“ био први. Први кавалери овамо долазе, — haute crême од аристократије.

Око дванаест сахати — у подне долазе на мали доручак, јер ручају тек у пет сахати пред вече. Тај доручак „мени“ кратак је доиста, вестфалске шунке, мало посластице, шампањско вино, ал опет толико стаје, да би се тим новцом једна породица од десет душа заситити могла.

Ту после има разговора о коњма, опери, глумицама, дуелу и скандалозној кроници, како је ова или она одбегла. —

Кад се плаћа, новце примају понајвише фрајле; ако се има натраг што вратити, не прима се, остаје код фрајле.

Ту долази и гроф Алмозин.

Он као старији кавалер, не афектира као млађи, него понашање му је озбиљно, годинама сходно, и нико не би рекао, да у његовим грудима галантне страсти тињају.

Када дође сви се рукују, клањају, фрајле комплиментују учтиво, а он мајестетично отпоздрави. Углађен је што може бити, свуче деликатно рукавице, метне их на стô, па иште „cognac“ или „curacao.“

Кад види Емилију, зачуди се, али ништа не говори. Он се није с њима шалио, као млађи, ал није ни онда лице променуо, кад који млађи кавалер што год рекне, на што се фрајле смеју.

Више дана прође, а он никад Емилију неослови.

Но ипак дао је преко свог улака испитати, како је Емилија у „кондиторај“ дошла. Сад већ зна како ствар стоји. —

Долази једнако у „кондиторај, ал ништа не да себи приметити. Млађи дворишу, шале се, а он седи мирно, као лав у заседи.

Једаред остане на послетку, сви најпре одоше. Еми-

лија сама с њиме. Да себи донети посластице. Емилија донесе. Ухвати је за руку, начини отачаско лице, запита за матер, поглади је по лицу, и озбиљним тоном рече јој, да буде овако смерна и учтива као сада, он ће показати према њима учешћа, — ако би породици до каке нужде дошло.

Емилија се зарумени и захвали. Мисли се, како је то фини господин, добротвор, а не као други пирпветрови што тек девојке секирају.

Емилија је његове речи добро утубила.

Кад се млађи кавалери с њом разговарају, све се намећу, гдекоји таква обрицања чини, што Емилија не верује, јер кад би све то тако било, изгледало би као земни рај. —

Емилија се мало по мало навикла том животу, и већ је много веселија.

И мати је нешто умирена. Кћер Марију дала кћери Катарини, сад јој је са свим лакше.

Емилију мајка свако јутро отпрати, и у вече је допрати.

Мати је држала да је то у реду, а с тим је још горе.

Кад мати с њом иде, њен изазивајући поглед, њено окретање, сад остраг, сад на лево, — бадава није било у складу. Преставите себи само, таква девојка као Емилија, а покрај ње такав демон као мати, шкодило јој; нису се могле бранити од пратилаца.

Но и то још како тако, ал наиђе опет нешто ново.

*

Ја баш једне недеље после подне, код куће приправљам се, да изиђем на поље. Неко хукне у собу, кога видим, наш Стева Огњан. Зачудим се.

Не каже ни добар дан, иде горе доле бесомучно као дивља животиња, и пита : „Где је Наранџић?“ — Каже: „тај штрангов, само сад да је ту, дао бих му ветра !“ Ја га мало утишам, и сад ми све по реду исприча шта му се десило код „мизерикордијанаца“ и како се ослободио.

Дакле кад су га онда у ћелију одвукли, једнако је протестовао, но претише му силом, па је морао миран бити. Жена га вели продала, пријавила га да је полудео, и од власти је потајно добила дозволу, да га може на пробу метати да ли је заиста луд или не. Јести су му мало давали, а вина ни кап. Па онда метали су га под „туш“ и воду му на главу сипали. На послетку почео је и сам сумњати да ли је луд или није. Још жена је за њега плаћала. Данас је изиграо стражара и сретно утекао. Сад иде да је тражи, да убије бештију; није је могао наћи, променула је квартир.

Сав труд положим да га мало утишам. Водио сам га којекуд, а приповедао сам му каква је промена у кући, да му је Катарина са свим од сиротиње срушена, да је узела и нов квартир, једну собу и кухињу, и морао ми је реч дати да ће миран бити, и да се мане Наранџића јер може од стране ђака грају навући.

Чује то Катарина, и неколико дана сакривала се, ал један пут је опет ухватио. Ту се грдише, и Катарина му да коју форинту да се уклони.

Стева је посетио и своје мале кавеџије све редом, и испричао им шта се с њихме десило. — Доста му се насмејали.

Стева је отишао и у „кондиторај,“ да види шта му Емилија ради. Моли га да иде на поље, да ту сами кавалери долазе, и мора га митити да оде. Но за то опет долази. Господару је то несносно, па га да избацити. Он у пркос врати се па поразбија све прозоре. За то је био један дан затворен.

Кавалери нису то добро примили, и па сиротој Емилији морало се и то излити. Једни је сажаљевају, други је багателишу због тога. Који је сажаљевају, нуде је да остави службу, и да ће се они за њу бринути.

Господар јави Емилији, да укроте оца, јер ако још један пут дође, мора јој отказати, јер му гости не ће више долазити.

Стева сад дође до неколико форинти, па се јако напије, и сутра дан на мамурлук баш пред подне дође у кондиторај, кад су ту гости. Седне и он и заиште ликера; Емилија му не да, моли га да иде, не ће, хоће за свој новац да пије. Кавалери мумлају, фрајле зову господара, овај шегрта па да га избаце; но посластичари нису били тако јаки људи, Стева се не да, руши флаше, компоте и све редом, док не дође хаускнехт, па га тако избаце и затворе.

Господар је био сав подеран и изгребан; још на свету у никаквом кондиторају таква вашара није било. Опасност је, да ће гости изостати, није иначе. Емилији се откаже, и већ сутра дан не сме доћи.

Плач и ридање.

Опет се продаје и залаже.

Господар од куће суров је човек. Док је Емилија у кондиторају била, морала је много пута и врло доцне с матером кући долазити, а особито кад је недеља или какав светац. Капија код куће већ је затворена, газда кључа не да, сам отвара капију. Већ више пута им казао да доцне не долазе, јер не ће им капију отворити.

Сад су већ и за стан нешто дужни. Газда им прети да ће их избацити.

Нужда највећа. Падну на памет Катарини речи грофа Алмозина, да се у свако доба ослонити може. Спомене то Емилији, она мало одбија, ал види се да није у одбијекању тврда. И њој су пале речи грофове на памет.

Још и сад са друге стране долазе писма и понуде. Ни Одисеја Пенелопе није имала толико наметљиви просилаца. Ходају једнако пред кућом, гдекоји пређе већ и праг, и питају, да ли би се као шваље посла латиле, ал то је само „фент.“

Мати је отишла једно вече код једне пријатељице на разговор, управо да скупа Емилију обрлате. Још им са свим није испало за руком.

Мало су се задоцниле, дођу кући, затворена капија;

стану лупати, газда отвори, почне их грдити што су тако доцкан дошле, и пређије им имена, која нису заслужиле, баш Емилија није заслужила. Мати увређена опоро му одговори, а сурови човек стане матер тући, Емилија да помогне, а он и њу прочупа, обавио курјук њен око руке заошијао и бацио о земљу. Вриска и јаук, једва их комшије одбране.

Сутра дан туже се у полицији против газде. Шта ће сироте у полицији против газде „хаусхера“ израдити? Ништа. Газда од куће извињава се, да су мати и кћи флангираче, не може се бранити од њихових „пасажера,“ ноћу долазе кући као блуднице.

Мати хоће да тужи даље, у суд, имају потпуно право; не да Емилија од стида, зна унапред, да тако остављене, свуд ће изгубити, на правди страдати морају.

Не треба више Емилију наговарати. Сама се матери исповеди, да је готова ићи грофу и грофици. Не ће више да се тако пати, и да је сваки гази.

Мати је утешена. Одмах оде тој пријатељици, јави ствар одмах се то лети овамо онамо до грофа Алмозина. Дође и мати до грофа, пријатељица је тамо одвела. Гроф је лепо прими, нагоду усмену учврсте као што треба, добије знамениту своту новаца „на еквипирање Емилије“ и за осам дана ићи ће Емилија на добро код грофа и грофице.

Још онај дан мати и Емилија изиђу из стана и преместе се на друго место. Сад мати купује силне ствари, хаљине за себе и за Емилију. Женске, шваље, модисте једнако се врзу, као да дарове спремају, као да ће се Емилија удати.

Прођу и осам дана све је спремно. Да се грофу на знање; сад дође грофов ћирица, па у једна кола, натовари Емилијине ствари, јави да ће сам гроф сутра у јутру к њима доћи, и одвезе се, са кочијашем и багажијом. Баш су грофска кола била.

Још па вече да мати једну малу вечеру, за пријатељице. Све честитају срећу Емилији. Емилија већ еквипи-

рата, дарови однесени, тако изгледа као каква млада коју ће сутра водити, а пријатељице као сватови.

Кад Емилија оде, могу оне саме одпевати: „одби се бисер грана од јоргована.“

Емилија је нешто смутна, брижљива, збуњена, не може одмах да заспи, није шала, још данас је ту, а сутра — у стран непознат завичај, без правог животног наслона за девојку.

У јутру у осам сахати ту је гроф сам са фијакером.

Уђе у собу, поклони се, јави да је готов, и Емилија са свим спремна, последњи се пут јако зарумени, пољуби се с матером, узме је гроф испод руке, матер узме за руку и рече јој: збогом до виђења, па изиђу, седну у фијакер и отпутују.

Мати није ништа била невесела, тако је задовољна изгледала, као да је цел своју постигла.

Неко време сакрива се од Стеве, Стева их тражи но не може да их нађе; до две недеље оде и мати Емилији у походе.

Стевина кћи Катарина смилује се на оца, па приклони мужа, да Стеву к себи узме, — на пробу.

Тако се та породица за време утишала.

*

Време пролази, прођоше и робијашке године Васи Решпекту. Пуних дванаест година. Доста се напатио. Аница му је непрестано била верна друга.

Како се ослободи, а он оде чика Јоси, каже му да је невино страдао, овај га озбиљно, као каквог слугу прими, на његову споменуту невиност ништа не примећује, извади сто форината, и поклони му. Васа прими и захвали се, и замоли га да га препоручи у какву службу, па кад добије своје наслеђе, вели узеће Аницу, која га верно служила, и паметно ће живети.

Чика га мрко погледи, каже му за годину дана ако се добро узвлада, наћи ће му службу, па збогом, оде у другу собу.

Чики се није допадало, што је Аницу споменуо, шта више још доцније и то му одпоручи, да после једногодишњег доброг владања тек ће онда добити службу, ако се Анице махне, он ће га оженити, а Васа и онако има наслеђа, па ће му толико лакше ићи.

Васа се најпре одене, па онда са Аницом оде у своју рођену варош. Аница га прати као сателит, и пратиће га док је жив.

Дође кући, чини му се као да је у каквом страном месту.

Радо га слушају, кад приповеда о своме страдању, ал ипак су зазирали од њега, нису га хтели ни у кућу примати, него су се с њим у кавани састајали, где се са Аницом и настанио.

Није се на њему ништа познавало, да је дванаест година био на робији. Са свим раван и прав човек, није имао угнуте прси, или бангаве ноге, што се обично код іслужених робијаша примећује. Главу горе држи, бркови хусарски заковрчени, глава му прави при погледу и говору једнако „halb rechts" и „halb links" што је онда још регула била код војника, па некако је дивље изгледао.

Деца су бегала од њега кад су га видела. „Ето Васе Решпекта, што је био на робији, бегајте!" И он је то из далека слушао, и није га ништа узнемиравало.

Његово наслеђе износи осам хиљада форината, ни више ни мање. Новци су у сиротињској каси под интересом, а рукује њима сиротињски отац.

Васа иште своје наслеђе. — Кажу му да су обвезнице ту, ал мора се на пола године отказати, мора чекати.

Задужује се, мора узимати на зајам сто на сто.

Прође и пола године, а новце опет не добија. Сиротињски је отац у договору са једним најсилнијим чланом у магистрату, да ствар дотле одуговлаче, док се Решпекту један пут не досади, и њима наслеђе, у по цене не уступи. —

Решпект једнако иде им на ноге, моли, на послетку

и прети. Ови га на неизвесно време одбијају, а сиротињски отац у четир му ока изјави, да ако хоће одмах новце, а он ће му дати одмах четири хиљаде, место осам, а да му уступи.

На то се Решпект разјари, у мало није га за гушу ухватио, и каже им да му све исплатити морају.

Једно пре подне у магистрату држаху седницу. Решпект баш види сиротињског оца кад оде у седницу, има онде посла. Решпект оде за њим.

Седница се започне.

Решпект уђе у седницу. Сви се убезекнуше.

Решпект је добро знао који се сенатор држи са сиротињским оцем. Ужасно на њега погледи и громким гласом запита: хоће ли он већ један пут своје новце добити. Преседник наложи му да одмах изиђе, јер ту он нема сад посла. Но Решпект не ће на поље, већ стане сав магистрат грдити; преседник звони, дође пандур, коме преседник заповеди да Решпекта на поље изведе. Решпект извуче нож из потаје, па тек што га не покаже, пандур не сме к њему; сенатори сад од страха начине ларму, али Решпект поче их около зеленог стола ножем вијати, особито оног мрског му, и за тили час сви побегну, и вичу на убицу. Дотрче и пандури, но не сме ни један к њему, и тако с ножем у руци дође у свој стан, закључа врата, мете преда се пиштољ и нож, и чека хоће ли ко по њега доћи. И доиста дошли су, ал кад им покаже пиштољ и нож, и да ће сам на све јуришити, не усуди се нико.

Неким посредовањем, ствар се уталожи, а и сам сенатор и сиротињски отац кривим се осећају, па воле да се та ствар мало утиша, но ипак да га застраше, даду му казати, да ће они с њиме криминално поступити; но ипак сиротињски отац нуди га нагодом.

Решпекту се већ све досадило, па се један пут реши и погоди, да му сиротињски отац исплати одмах шест хиљада место осам, а да му уступи.

Тако и би.

Решпект задовољан да се један пут магистрата курталише, а магистрат опет њега.

Решпект са Аницом оде у Пешту, да тражи службу.

Нема среће. Једно није ништа изучио; ал ипак, покрај кауције могао би какву службу добити, ал и где му обрекну, пропадне; јер дочују да је био на робији, то је најгора кондујита, па је прошао. Шта зна радити.

Јако се огорчи на цео свет, па и на самог себе. За економију није био.

Кад га нико није заједао, у мирном расположењу, био је у пићу умерен; ал у јарости опасан. А тај Васа Решпект, кога се многи бојали, није никог дирао, док ко у њега не дирне.

У очајању и напио се, и одао се картама.

У оно доба „Зриньи," чувена ноћна кавана била је у цвету. Није се ноћу затварала, није се већ ни могла затворити, врата су тако забрекла.

Има више карташки банда, козака, који на лéп намаме неуке, особито стране „пасажере," сеоске натароше, кнезове и вашарџије.

Васа је радо играо „рулете," и карте, „Фарао" „Фарбл," „холберцвелфе", ал тек најрадије „Фарао."

Знао је добро играти, ал је био жустар, страстан, „козаци" читали су му на лицу какве има карте.

Тако Решпект игра кад на „рулети" кад на „Фарао" а кад и на „Фарбл."

Било је три козака, једна банда, који се увукли у игру, и један другом „похљепствује," „паклирају" т. ј. варају. —

Решпект у почетку добија, напусте га, па онда губи, и то више него што је добио.

Сад тек почне страсно играти, све ноћу, а дању спава, само да може ноћу играти.

Решпект, од како је ослобођен, и мени је кадкад долазио. Иде горе доле по соби, хуче, тужи се, да је већ

две хиљаде изгубио. Опомињем га да се не карта, да су тамо у „Зрињији“ сами козаци.

Само да му је повратити новце, вели, па би одмах престао, мора вратити своје новце.

Решпект се једнако карта и једнако губи.

И Аница је јако забринута. И она иде ноћу у „Зрињију“ да пази. Васа јој то не забрањује. Но ништа то не помаже.

Аница иште од њега новаца кат-кад, то она за то чини, да остане и за црне дане.

Решпект мало по мало све проигра.

Од Анице још иште последњи пут на срећу сто форината. Аница му да, под ўветом, да то последње буде. Тако и би.

Решпект и то проигра.

Сад нема ни новаца, ни службе, ни заната.

Дође к мени једно јутро, и замоли ме да му не одречем данас да и ја дођем код „Зрињије,“ и да ћу нешто особито видети; ја се отимам, ал он ми да реч, да се не ће више код „Зрињије“ картати, ако му ту љубав учиним. На то му и ја дам реч, да хоћу, рад бих био знати шта ће то бити.

И доиста дође пред вече да ме одведе. Аница је остала код куће.

Сутра дан је имала бити жупанска „рестаурација“ т. ј. бираће поджупане, и цео магистрат. Ту је већ у вароши хиљадама бирача, све сами племићи „немеши.“ На све стране циганске банде свирају, „кортеши“ врбоваши, момци, вође свуд напред, из другог јата себи маме. Новац се баца, вино не само да се пије, него се и просипа. Све то партаја плаћа.

Да ће од тих „кортеша“ бити и код Зрињије, нема сумње.

Мислио сам да ме Васа води да видим како кортешују, но њему као што ће се ниже видети, није до тога стало.

Дођемо у кавану. Ту су кортеши, цигани и козаци. Ови све мере, кога ће на леп намамити. Међ њима су и она тројица, што су од Решпекта новце добили, и са бандама поделили.

Решпект нађе ми место, па ми да донети вечеру, а он иде овамо онамо међ кортеше и карташе.

Баш та три козака играју са кортешима. Напити кортеши, где ће изићи на крај са козацима, нешто су изгубили, па се опет дигну да им свирају па да врбују.

Решпект је приметио како су козаци варали. Приближи се тим кортешима, с њима се упозна и стане пити и мађарца играти, онако право хусарски. Сви га заволеше, па га грле. Сад је време да Решпект свој план произведе.

Сад ослови кортеше, покаже им прстом те козаке, који су од њега за осам месеци толике новце подобијали, и то фалишном игром, те изгубио сво наслеђе своје. Докаже им, како су и њих варали. Узбуђени кортеши хоће с места да козаке туку, али Решпект их утиша, и замоли их, да му даду ту почаст, да их он сам сву тројицу туче, да се и за себе и за њих освети. Кортеши на то пристану, да свирка престане, а сви да ћуте, нешто ће се збити.

Музика престаде, а Решпект приђе к тим трима козацима, покаже прстом на њих, и јаким гласом исприча како су му сво имање на картама фалишно добили, и од публике само то моли, да њима не помажу, њему помоћи не треба.

Па сад зграби једног па удри, дође други у помоћ, овога једним ударцем сруши, тако исто и трећега. Док једног свали други се диже, опет овог згњечи, и тако их је на гомили поштено истукао, а кад су устали, онда опет кортеши узели су право, да их у својој форми, онако кортешки са турским комплиментом избаце.

Тако се Решпект освети. Кортеши га на рукама носе и ту последњу ноћ добро се провеселио.

И доиста је одржао реч, последњи пут је био код „Зрињије,“ нити се више он ту картао.

Но шта ће сад? Аничине новце не ће за живот потрошити, ма шта од њега било, задату јој реч хоће одржати. —

Док не дође до какве службе, за време примиће се ма какве било.

Гроф К. потребује једног катану. То је Решпект начуо. Грофова кућа где седи, у граду је, у Будиму, на најлепшем месту: на „парадној“ пијаци, близу главне страже, „хауптвохта.“

Ту је и чикина кућа.

Иде тамо да се понуди за катану. Грофове катане имају издржавање, добру плату и сребрну униформу у паради, и још лепе лаке хаљине.

Дође Решпект грофу и пријави се. — Гроф га гледи, мери. У Решпекта је држање катанско, танак и вицкаст, а није ни стар, тек што је напунио тридесет година, — нема замерке. Пита га како се зове, на које он одговори: „Име ми је Васа, а презиме Огњан.“ Пита га, имаде ли рода, вели има, и ту му је недалеко један, у већем звању, чика Јоса Огњан. Фалио је што је то казао.

Гроф му каже да дође трећи дан.

Гроф још онај дан састане се са чика Јосом, били су врло добро познати, готово пријатељи. Упита га гроф да ли има каког сродника Васу Огњана, рад би био код њега ступити за катану. Чика Јоса му каже да има, но не препоручује му да га узме, ако није рад, смешећи се рече грофу, да буде бијен од Васе.

Гроф одмах одустане.

Решпект трећи дан као што је заказано, пријави се грофу. Гроф му накратко рече, да га не може примити, јер га сам стриц не препоручује, и да он срамоти стрица кад се нуди за катану.

Решпект оде поражен.

Дан два промишља шта ће да ради. Од службе нема ни разговора. — Волео би да је од циганског рода, него што такве родове има, који су само мост његовој несрећи.

Шта му друго остаје, него опет да оде у војнике.

План је већ готов. Решпект иде опет у хусаре.

Светује се са Аницом, и она је на све готова.

Већ је решено.

Но пре него што ће се снова врбовати, рад је чика Јоси да захвали на његовој доброти.

Чика Јосина је кућа близу главне страже. Чика Јоса и његова госпођа били су мирни људи, код њих ноћу ни миш не сме се чути.

Решпект ноћу у дванаест сати иде у град, и дође пред чикину кућу. У џепу је понео камења, па онда се баца њиме у чикине прозоре. Све их је полупао. Аларміра се стража, јуриш на Решпекта, и двоје га већ дочепаше, но он се брзо и чудно искобеља, побегне одмах близу воденоварошке капије, и ту се формално низ бедеме спусти па скочи доле; доста је то што је тако избегао, и у мраку ни једно ђуле није га погодило.

Он није хтео веће зло чики учинити, држао је да му је и то доста било, а особито стрини, и да су самртни страх ти мирни људи претрпели.

И доиста се није варао. Чика три дана није могао у звање ићи, тако су му живци узбуђени, а стрина је у почетку мислила да је земљотрес, и почела већ драгоцене ствари скупљати, да с њима бегају.

Доиста фатална ствар, и чики, таковог синовца, а синовцу таквог чику имати, а сваки у својим мислима има право. —

Сад Решпекту није до чекања, јер ће га тражити, но мора одмах на пут.

Погоди кола, Аница све спреми и упакује, па за два дана су у варошици Ђ. Решпект зна у прсте штабална места. —

Кад је дошао није му ништа необично било. — Узме једну собицу за себе и Аницу. Ту је обрштарска дивизија, па се флегматично пријави самом обрштару.

Обрштар га накратко пита шта је, и како му је име,

но Решпект прећути своје право презиме иназове се Васа Решпект; обрштер се само насмеши на то презиме, таково што није никад чуо. Није ни то казао да је био хусар, но каже да је касапски калфа.

У оно време особито нису много разбирали о презимену, могао се ко и Наполеон назвати, особито ђаци кад тајно оставе школу, или их истерају; па нису ради да их код куће знаду куд су се дели, надевали су себи чудна имена.

Решпект дође у „депо,“ у „еквитацију“ и за кратко је време опет готов хусар. И боље, то му је већ урођено.

Кад су га вежбали, он се правио као да ништа не зна, ал ипак чудили су се како добро напредује, и питали су га како то њему све лако иде; каже да је много гледао вежбања. При јахању опет казао је, да је од заната касапин, а касапи нису рђави јахачи.

Но било је који му нису веровали, него су држали, да је већ пре морао бити хусар, и какво зло учинио. Ал све се то не испитује.

Доста је то, Васа Решпект је већ по други пут хусар, и то још какав, да ће сви скоро осетити у регименти, каквог хусара имају, да се с њим поносити могу.

Одмах у почетку није било ни једног, који би га у његовој струци надмашити могао. За то су га и задржали код обрштарске дивизије.

Аница ступи у службу за куварицу код обрштарке, док се ствари на боље не преокрене, да не троши новац, премда има толико сачуваних новаца, да би могла и годину дана без службе комотно живети.

Није трајало ни по године, а Решпект је аванзовао за каплара.

У дужности својој био је тачан, у вежбању врло искусан, јахач прве класе. У дресирању је коња ваљан, његов је коњ увек добар, па и сам капетан мења свога шаржекоња са његовим. Ако је коњ тврдоуст, има splecu, то тек њему треба дати. Кад каквом халовитом и бесном коњу

нико не сме да приђе, он га погледом победи, па га онда пљесне по плећима, коњ се стресе, а не копа земљу ногом нити уједа. Он је волео свог коња, а овај њега, живели су као два брата.

Један пут при дугом патролирању по рђавом путу, трчећи јако се умори коњ; сав у води од зноја, а штација је још далеко. Коњ сустане и стане. Решпекту није до чекања, гони га даље. Коњу је већ много, маше главом па не ће. Решпект се ражљути па га сабљом пљоштимице удари по врату, онда коњ пође. Кад су дошли на штацију, сиђе и преда коња момку да с њим по реду чини. Кад се коњ одмори, а момак хоће да га нахрани, ал коњ не ће да окуси ни зоби ни сена, па ни воде. Момак се поплаши, тражи каплара да му јави, јер иначе може зло бити, доћи ће под одговор. Решпект дође, загледи коњу у очи, коњ незадовољно маше главом. Зна већ шта му фали, почне га гладити, загрли га и пољуби, па га онда мало потапка. Сад га опет понуди сеном, једе, да му зоби, једе, метне пред њега ћупу воде, пије. Дакле шта је у ствари? Не фали коњу ништа, но био је увређен, што га бадава сабљом пљоштимице по врату ударио, наљутио се и сад се опет помирио; управо помирили су се.

Дођем и ја у ту регименту. После кратког времена сам у штаб-канцеларији. Васа се томе јако радовао.

Кад сам већ и ја у овај ред и колосек дошао, распитивао сам о Решпекту; сви су га хвалили, само су казали да је ћудљив и жесток. До душе с њим се није шалити, но то ништа не чини.

Доћи ће пропцјетар, „инхабер“ регименте. Биће регементско вежбање. Ту су свакојаке еволуције у ескадронским и дивизијским колонама, у јуришу. При „швенкунгу“ кад се притисну бутине и заштипне сусед с коњем, многи и многи од муке шкрипе зубима, где који и у несвест пада, ал Решпект не помиче се, седи као изрезан, исто као изливан и јури. И доиста, онда је лепо било Решпекта видети. Могао га је човек за изложбу, или за хусарски ре-

мек намалати. И доиста његов „ескадрон“ и цела регимента могла се њиме дичити, тако је био на коњу на свом месту, нити би ко помислио, да је тај дванаест година робије издржао.

Време би било да постане „вахтмајстор,“ но требало би да се покаже мало и у канцеларији, ал Решпект не воле канцеларију. Он је био од оне сорте војника, који се од тинте гнушавају, а ни перо није волео, нити му је пак лепо стајало кад је писао; био је нестрпљив, али за битку као да је рођен. Но ако је баш и мрзио канцеларију, за то дух његов није био затупљен, нити је био без талента, шта више радо је читао и то са свим друге књиге, него коморати.

Треба знати, да и нижи војници имају своју књижевност и књижару. Прости војници, и унтерофицири носили су са собом, и у самом „сакумпаку,“ мале брошırате књижице, као „Сигфрида,“ „Бруневика,“ „Кадар Иштвана“ саме митичне хероје. На прилику, један од тих њихових хероја описује се да је био тако леп, да су му на образима златне ружице цватиле. Решпект је такве ствари читао и заборавио, но читао је он са свим нешто друго. — Истина у школи и у детињству није се добро учио, јер није се хтео да учи. Но ко је видио да га отац да код касапа „на кост“ где има сваки дан занимљивије ствари пред очима, као шегрте, калфе, хец керова, убијање волова. Но доцније и сам Решпект је признао, да је јако фалио, што се није учио, ал да је отац томе крив. Рад је био он то накнадити, ал је тешко ишло, особито као војнику и робијашу. Последњих година робије радо је читао. Аница је ишла по кућама, и молила за њега књиге, свакојаког садржаја, песме, романе и све што је српски написано било, све је то прочитао, јер су у оно доба једна или две књиге српске на годину изашле. Радо би читао драму „Владимира и Косару“ и прочитао је више пута, јер и сам је био сужан.

(Наставиће се.)

Јаша Игњатовић

СТЕВАН ДУШАН

историјски роман

Млади краљ

(Наставак.)

8

25 Октобра 1334 године у јутру, у прво свитање, настаде жива граја у свима авлијама Душанових дворова. Сви меропси младога краља из Гвозда, са Гиновог брда, из Висатора, из Зрела, из Врбана, којима беше у део пала „мала работа“ да чувају ловачке псе младога краља, даље сви сељаци из Вране под Кључем, из Војуше, из Дењкова, из Дања, из Громаче, из Добруше којима је кулук био да негују и обучавају ловачке соколе зетскога господара, сви беху сазвани, и освануше тога дана са својим „питомцима“ испод Скадра на Бојани, пред дворима Душановим.

Историци веле, да су ти двори били на реци Драшцу. На најбољим картама нема те „реке“, али сва је прилика да је Душанов замак био на ономе месту где је сада село Бердица, пред сами уток новога Дрима у Бојану.

Занимљива грађевина беше тај градић младога краља. На њему се видело да је на граници између византијске и латинске уметности, и баш то је можда узрок што двори беху онако чудновато сазивани. Главни зид око дворова беше преко три човечија стаса висок, у основу неправилни петоугаоник са неједнаким странама и угловима и са дру-

тојачијом кулом у сваком ћошку. Али и осем тих петоугаоних кула, на два места из сред зида подизаше се још по једна кула, само што те две немађаху шиљатог кôничкога крова од лима, него три концентричне галерије, ограђене оним четвртастим засекама у зиду, од којих и цела главна ограда на врху онако зупчасто изгледаше. Неке од тих седам кула беху четворостране а неке округле, и само у томе беху једнаке што од сваке беше једна половина у авлији а друга изван зида, што беху дакле у средини дебелога зида узидане. Али друге сличности или симетрије узалуд би тражили. На једној има повелики четвртаст прозор са гвозденом испупченом решетком, и то под самим кровом, на другој три узане дугуљасте рупе као мазгале поређане једна врх друге у сред кулине висине, на трећој 25—6 прозорчића разбацаних при земљи под кровом, у средини, без икаквог распореда и тако малених да би човек једва могао главу провући кроз такве „прозоре;“ иза зидова главних беху казамати, беху избе за становање, али судећи по неправилним одушкама које су служиле тим становима људским као прозори, и које се споља могаху видети, и те су избе биле нагомилане једна преко друге без икакве системе, јер на оној страни главног зида на којој беше главна капија могло се опазити лево од капије под кровом три врсте таких прозора, а десно од капије само један повећи прозор и под њим узидан велики некакав римски барељеф, који је при зидању двора сигурно из земље ископан и који престављаше какву год победу римских легиона и кохорта над „варварима“. Над самом капијом испадаше стражара као какав затворени балкон, а када се ушло на ту капију, онда се човек налазио у првој половини унутрашње градске авлије, јер она беше сниским зидом преграђена на две полутине. И на тој прегради беше капија кроз коју се улазило у другу половину дворишта у коме се подизаху сами „двори“ Душанови. Та зграда беше у таквом контрасту са кулама и осталим зградама као да је из другог века неког, као да је други

неимар зидао. Ту беше симетрије, ту беше светлости и ваздуха, ту беше укуса. У средини се подизаше величанствени портал, са огромном мермерским стубовима, и љупко савијеним сводовима, а над њиме дворска капела са њених пет византијских кубета на којима се светлило пет златних крстова. Десно и лево по три велика прозора у првом спрату. Оквири тих прозора беху од белог мермера и на њима изрезано пуно баснословних животиња и пуно цвећа и лишћа, а окна тих прозора беху од срче живим бојама бојадисане. То беху прозори од дворане и од соба Душанових. При земљи и под високим кровом беше још по шест прозора мањих ал такође горе заокругљених, и са стакленим окнима. То беху станови за свиту младога краља.

То беше језгро Душанових дворова. Али и у њих није се могло ући одмах с пута. Ваљало је најпре прећи преко моста на ланцима који беше на дубоком ендеку који опасиваше целу гомилу зграда, па онда три спољашње грдне авлије, које су једна од друге биле растављене високим зидом а састављење масивним капијама и у којима беше дугачак низ огромних житница, великих штала за коње, краве, великих обора за свиње и т. д. Кога ово зачуди, нека се сети да је онда народ осем једне златне перпере на годину данка државног, све остале дажбине давао у живој стоци и у сировинама, нека се сети да је онда не само сваки властелин и властеличић већ и сам владалац био пољопривредник, економ и трговац, и да су му ти извори доносили много веће благо него „краљева“, доцније и „царева перпера“.

Али у ово доба о коме причамо, околина Душанових дворова не беше у обичном стању. Цела ледина између потока („реке“ Драшца) и Бојане беше притиснута војничким станом. Шатор до шатора у грдним врстама пружаше се по пољани а по улицама између тих шаторских врста већ је врвела грдна гомила оклопника, коњаника и пешака.

Псари и соколари краљеви које поменусмо да стигоше

пред Душанове дворе у зору 25 Октобра 1334 године, као да беху врло запрепашћени од чуда, кад угледаше свуд око дворова војнички стан.

— Ој, Братохна! — викну један од псара који с тешком муком стискаше у песницама ланчиће којима беху повезани његових осам керова, јер пси беху чисто побеснили од радости,

— Шта је, Гођене? — одазва се један соколар закопчавајући дебелу рукавицу на левој руци на којој му је стајао соко.

— А да видиш ли ти, Братохна — рече Гођен Држихновић — ово шаторје око дворова, и ову војску? —

— Видим — одговори соколар гладећи сиво перје својега сокола.

— Па шта велиш ти? —

— Ја ништа. —

Сви ударише у смеј.

— Е мој, Држихновићу — насмеја се један од старијих псара, Бритва Брзотић из Врела — нашао си ти ко ће ти казати што мисли. Воле Братохна Братосалић пртчувати свој језик, да му га не би случајно ишчупали пре времена! —

— Е — прихвати Гођен — ко би му опет језик ишчупао ако рекне да ће млади краљ по свој прилици завојштити на некога, кад толику војску скупља? —

— А Бога ми — одговори Бритва — да видиш он је и не скупља. Мени је причао databasedржица Братило када је дошао у Врело да нам каже поруку великога дворника, е нам јутрос ваља са псима доћи, јер ће млади краљ у лов — причао ми је да наш Господар није ни једнога звао од те силне рашке, босанске и приморске господе што се сада искупила у двору његовом, да су они сами без икаквог звања дошли, и довели своје људе. Тек што се Душан вратио из Византије они су почели долазити, па ето се још никако не крећу!

— Боже мој ал сте беспослени — рећи ће псар Младош

Бакулић који је дотле ћутао — шта се то нас тиче хоће ли бити војне или не ће? Нек се за то брину они којима су велике работе, који морају на војску кад их господар позове. Ми хвала Богу не ћемо остављати наших паса и наших соколова, нас се не тиче ни једна велика работа! —

— Знаш шта је, Младоше? — уплете се у разговор и соколар Врапа Добретић — ја бих волео сто пута да сам и ја зидао ове дворе нашег младога краља, волео бих три пута више дана у години ићи у краљеву сенокошу, у краљеву жетву, у краљеву војску и у све што се зове велика работа него што морам из дана у дан, и дању и ноћу, и лети и зими да се мучим са овом проклетом тицом. Ја мним да би лакше било научити вола да полети у облаке, него гдекојег сокола! — и он љутито удари зврчку своме соколу на руци, а соко само кљуцну у рукавицу па се намести другчије.

— А што, Врапа? — припита Гођен — Зар је тако тешко изучити сокола да лови? —

— Богме ја сам многе соколове изучио, али што сам с овим имао муке, то је пропаст. Узмем те му натакнем кожну капу на главу лепо да му не жуљи очи, па га онда вежем за ноге и оставим га да гладује, дан и ноћ, па му онда скинем све и станем га мамити каквом тицом да ми долети на руку. Не ће рђа ни да се макне. Ја му опет навучем капу и обућу, па га вежем да гладује још дан и ноћ. Кад сам га одрешио, наместим га на ивицу од стола па се одмакнем са храном за њега само за три корака. Мислиш да је долетио? Боже сачувај. Трећи дан полети али као да се покаја што је попустио, па се врати. Хо, муке моје, не смем га нахранити јер онда знам да га не ћу никад изучити, а опет бојим се црћи ће од глади пасја вера па ћу страдати; јер су ми дворорджице причале да је тај соко од онога рода племенитог што се гаји тамо негде у Фалкенверту, како ли рекоше, у Фландрији, где се за једнога сокола од тога рода плаћа по три стотине динара. Прође и четврти дан, а јогуница не ће на руку. Мртвачки

ме је зној свега облио. Кад би пети дан а он већ не могаше да издржи глад, па ми долети на песницу те га нахраним. За тим га стадох износити у поље, и пуштати на голубове са потсеченим крилима. Сто пута ми је хтео побећи да не беше дугачких опута којима сам га везивао. Па онда док сам га научио да лети уз ветар! Ни једна тица не лети радо уз ветар, али соко — то је мука жива. Па и то којекако, ал да са земље скочи човеку на руку, да скочи коњанику на коња, да не зазире од ловачких паса, морао сам га по толико дана на једном обручу љуљати, да не само гладује него да не може ни за тренутак заспати. А шта мислиш кад га је ваљало научити да ону тицу коју улови не рашчупа него да је читаву донесе! Најзад и то свикну, и ако ми је још и сада хтео побећи кад год би коју јаребицу промашио, те сам га морао мамити соколовом играчком која је налик на тицу, али кад дође ред да се навикава нападати на веће тице: на ждралове и на роде, мислио сам ништа се не ће моћи учинити. Срећом набављао сам лако младе роде, а маторима сам потсецао крила, те тако изиђох на крај. Особито ми је помогло што сам га могао носити у друштво маторих сокола. Сад истина слуша као девојка, ал опет кад би ми когод оставио да бирам хоћу ли зидати куле и градове или ћу бити соколар, ја бих пре изабрао сваку тешку работу него ово! —

Тек што Брапа исприча своје јаде, зазвекеташе ланци од главнога моста који се спусти, капија се отвори, и први изађоше у поље два младића, који се упутише право псарима и соколарима. Ови се узрујаше, стадоше се намештати у ред, неко чисти своје клашње од прашине, неко намешта свој гуњ или капу, јер им је цело одело било од црне раше (грубог сукна), па чисто беху побелели од прашине.

То им беху старешине. Једно беше млади кнез *Марино Бањић* први соколар а друго властелин *Баљдовин*, први псар младога краља.

На обојици беше једнако рухо по млетачкоме кроју онога времена. На глави, на којој се коса само с преда поткресавала до изнад обрва а иначе се спуштала у густим масама низ врат на рамена — ношаху плитке капе налик на садашње женске фесове, али не од црвене већ од модре скрлати (чохе). Те капе беху над сваким ухом прорезане, па се на тим прорезима могле црним гајтанима потешњавати и ширити како је коме за главу. На снази имађаху тесан контуш од угасито зелене свите (вунено ткање), опасан око стаса извезеним кајишем о коме је на левом боку висио гиздасти ножић и везена кожна кесица за новце. Тај контуш имађаше кратке пешеве са златним ресицама дуж свију ивица, и рукаве налик на чепкене данашњих арнаутских и грчких либадета, јер и они беху разрезани од рамена до прстију само што се не закопчаваху као чепкени на унутрашњој већ на спољашњој страни руке, и између свака два закопчана дугмета бабушила се бела кошуља у живописним борама.

На прсима беше контуш изрезан као што су сада изрезане женске хаљине, и цело парче које покриваше груди беше опшивено аксамитом (кадифом) ружичасте боје. Осем тога беху им прса окићена по једним великим пуцетом од злата, искићеним скупоценим „гристаљдима,“ која су пуца висила о нарочитим позлаћеним ланцима од четвртастих верига. Тај ланац и то пуце беше по свој прилици знак дворске службе. На ногама имађаху клашње (панталоне) од алево црвене чохе, са узаним ногавицама које су биле завучене у кратке саре од чизама а ове беху од хамуже, фино урађене и зелено бојадисане јеленске коже. Перваз од сара тих чизама које допираху до половине листова беше изрецкан и кашто се носио и посувраћен.

Осем тог одела млади кнез Марино имађаше на левој руци рукавицу која му је досезала до половине лакта те се и по томе могло познати да је соколар.

— Јесте ли сви на броју? — викну први соколар својим људма још из далека.

— Јесмо, кнеже господине! — одговорише соколари у глас и поскидаше капе.

— Како је, Добретићу? Хоће ли да слуша твој Фландријанац? Немој да ме данас осрамоти пред свом господом, јер овакога лова као што ће данас бити није још видела Веља Планина! —

Међу тим и Баљдовин разгледаше, да ли су сви ловачки пси у реду и на броју, раздаваше својим људма наредбе, световаше их којим ће редом ићи.

У то им приђе и један сатник из логора, сав у оклопима као каква риба у крљушти.

— Добро ви јутро, господо! —

— Добра ти срећа, јуначе! — одговори Марино — Јеси ли поранио, јеси ли своје људе опремио у хајку? —

— Та отишло је више од пола наше целе војске у планину да вам изгони дивљач. Ја Бог и душа не знам ко то тако нарећује. Ви кад одете у лов, ви не знате што је доста, а док се ви тамо бавите, дотле . . .

— Шта дотле, оштра мачино? — припита Баљдовин смешећи се.

— Дотле може напасти војска старога краља . . .

Двородржице прснуше у смех.

— А за што не и војска франачка или алеманска? упита Бањић.

— Смејте се ви, али бојим се пресешће нам свима смех, ако нас овако без војвода и без главе изненаде, јер ми не ћемо моћи ни дворова одбранити, а камо ли . . . —

У тај мах у унутрашњим авлијама затрешташе трубе.

— Сваки на своје место! — Заповедише Марино и Баљдовин својим људма, па журним корацима одоше у дворове где се искупљаху сви ловци, сви гости, сви који који ће пратити младога краља у лов.

После четврт сахата кренуше се ловци.

Напред јашу четири трубача са црвеним барецима окићеним белим перјем на глави, са модрим контушима, црвеним клашњама и зеленим напршњацима, сва четири на

белим коњма на којима беху амови од црвене коже, онакви као што се данас меħу на коње за презање у кола. Трубе им веома дугачке, и са сваке виси по једна црвена заставица, дугачка колик и труба, и у среди на свакој застави извезен бели орао Душанов.

За њима маршираху три одељења војника: прво пешаци који су били наоружани само мачем и једним овалним штитом на левој руци, а од хаљина имаħаху жуħкаст прслук ишаран црним бобицама преко оклопа који им је покривао и трбух, црвене клашње са модрим пругама које на цволикама беху покривене оклопним удлагама.

Друго одељење војника беху копљаници са сниским округлим шлемовима који позади покриваху цео потиљак, са контушима и клашњама од вишњеве чохе, са грудним и голенским оклопима, са дугачким добро окованим потешким копљем на левом рамену. Та копља имаħаху на једном крају кратак шиљак од гвожħа за забадање у земљу, а на врху беше крст од „наџака" и „мздрака" за бодење, раздирање и млаħење.

Треħе одељење беху дворски стрелци госпоски обучени, са црвеним капама, белим извезеним контушима и црвеним клашњама. На прсима и на леħима укрштаху им се танки кицошки кајиши о којима је висила лево широка, пљосната на гитар налик извезена канија за стреле, а десно кратки нож који је обично гуран на леħа као што данас носе фишеклије, у десној руци носили су лук.

Иза стрелаца јахаше млада властела српска на својим помамним хатовима и у својој сјајној опреми. На челу је *Тома* и *Војислав Војиновиħ*, из Подгорице, она господа, у чијој се кули састала млада властела српска која је оправила у Византију Гребостреку ону књигу што су је читаоци прочитали у почетку ове приче. За њима дични синови честитога кнеза *Војихне*: Јован *Оливер*, Жарко *Дејан* и Љутица *Богдан*. На њима је једнако одело и опрема: на глави шлем на коме стоји незграпно сковани али позлаħени лабуд, тица која је била грб њихове славне поро-

дице. Од врата па до врхова од стопала беху обучени у панцирске кошуље и клашње. Преко панцира долама од отворено модре чохе и на њој извезен лабуд на прсима и на скутовима. Коњи им беху покривени плавом чохом готово до копита као што им беше и врат и глава обучена чохом, само очи и жвале коњске беху слободне а узде беху преко те одеће намештене исто као и седла, која се одликоваху врло дугачким јабукама и наслонима. И по тој хаљини коњској беху извезени небројени лабудови. Поред њихових коња пјаху њихове двородржице носећи им црвене штитове са белим лабудом.

Сада иде Вукашин Мрњавчевић. На његовом је шлему грдно велика совуљага, два пут већа од целога шлема, а на његовом плавом штиту три совуљагине главе које су извезене и по коњском покровцу. Гојко и Угљеша нису уза њ, јер су двородржице младога краља па су с њиме.

За Вукашином сва остала млада властела српска: *Брајко Разојав*, кнез *Раштисалић, Милош и Раозјав Леденић, Стеван Лобојевић, Хреља Десавчић*, властелин великога кнеза хумског, *Десјен Беривојевић*, даље племенити огранци великих властеоских породица *Санковића, Радиновића и Хранића*. Ко ће описати њихову богату и раскошну опрему, ко ли њихове занимљиве грбове у којима је било паунова, свињећих глава, јелена, кула, крстова . . . Ко ли ће побројати све догађаје што побудише те славне породице да изберу баш те знаке за своје грбове . . .

У сред тих витешких слика на један пут ето јаше са свим необична људина. На њему су византијске одежде претрпане златом и бисером. То је *Јован Тарханиотис*, ромејски патриције у српској држави. Свештенство српско које основа Св. Сава беше са свим истисло грчко свештенство из свију српских земаља и поморских, али властела српска не беше у стању да истреби ромејску коју је затекла. Јован беше један од оних грчких великаша који своје фамилије одржаше у Србији за све време под Немањићима. Он беше тако важан по земљама које је имао у

баштини и по броју властелчића који признаваху његово надбаштинство, да он није смео фалити ни у каквом већем предузећу српске властеле.

Иза Тарханиотиса јаше на племенитом арапском коњицу један сув старац врло финих црта на лицу, у црној мантији и са црном капицом која му једва покриваше теме, а велики црвен шешир са златним кићанкама и врло широким ободом висаше му на леђима о златним узицама које му беху под вратом свезане. То је патер *Перегринус*, десна рука бана босанскога Стевана, а онај витез што с десне стране уза њ јаше, то је банов чеоник *Иван Будисалић* од Завршја. За њима је читава руља босанских витезова, властела и властелчића, од којих ћемо да поменемо само: *Мијотена Драживојевића, Станца Војисалића. Гојислава Галешића*, *Будисава Дружичића*. Сви они беху у свити патеровој дошли у Зету, у госте младоме краљу од Србије, да му понуде своје јуначке мишице. . . Да ли их је на тај корак навела жудња витешка за борбом, или одушевљење за јунака као што онда беше Душан на гласу, или је патер Перегринус увиђао да је за босанскога бана дотле добро, докле се „рашка властела“ између себе које? Ко ће то знати . . .

После босанске господе беху на реду приморски гости младога краља, јер чим се Душан вратио из Византије беху му похитала на сусрет господа которска, а на име: *Михо Букић*, *Басето Биволичић*, *Жун Баштевић*, *Гргур Гимановић и Грубе Бистетић*. Најзад што су се Которани интересовали за Душана није ни чудо, Котор је онда био у српској држави. Али што чак и поносита република дубровачка похита да понуди своје услуге младоме краљу, то је још важније. Кнез *Филип Бјелен* одмах је оправио к Душану своје поклисаре, а на име: граматика опћине дубровачке *Стјепана Бенчулића,* вијећника од већега вијећа *Виту Барборића,* и уз њих властелина *Гундулића* и *Гучетића*, да буду при руци младоме краљу. Промућурни Дубровчани беху осетили, како је огроман покрет у српским

земљама, који хоће да доведе Душана на престо још за жива оца, они су већ слутили да се ни најпослушнији, ни најзадовољнији син неће моћи одупрети тој силној струји која је завладала у народу, па нагађајући излаз тога грађанског рата, хтедоше да за времена стеку обвезаног пријатеља у новоме владаоцу српских и поморских земаља.

Да су изгледи у тој очекиваној борби били за Душана врло сјајни, најбоље се видело по томе, што у овом сјајном ловачком друштву Душановом беху данас не само витезови и властела, него и најпоглавитији трговци српски онога времена, који су, као што се прича, понудили грдне суме новаца младоме краљу. Ето међу њима и *Соркочевића*, српскога трговца који је рад свога богаства и својих трговачких свеза био тако важан, да га је република дубровачка изабрала за свога грађанина, дакле му учинила част коју је онда само владаоцима указивала. Ето с њиме упоредо јаши *Андрија Пештић* који је 1320 године са Дубровчанином Грубетом држао под закуп тргове краља Стевана — а до њега *Лавре Вукасовић*, који се дотле узалуд трудио да добије руднички трг под закуп, а сада се надаше добити од младога краља што му је стари кратио. Најзад у њиховом су друштву још и *Марко* и *Мате Васиљевић*, трговци који одавна бацаху око на трг новобрдски где беху главни српски рудници онога доба. Сви ти шпекуланти, похиташе да своје капитале понуде младоме краљу, коме се отвараху тако сјајни изгледи ...

Најзад ето и самога Душана на његовом поноситом хату из Андалузије, кога је преко Млетака набавио, и који беше данас покривен скупоценим белим покровцем, на коме беше златом извезен немањићски орао са скиптром и светском куглом у једној, а са два кринова цвета у другој канџи. Ја дивно ли беше данас одело на младоме краљу! На глави самуркалпак са челенком у којој се блистало драго камење и са перјаницом од соколовог перја, на раменима плашт од црвеног аксамита (кадифе) с „бисерними партами“ а постављен „хељдами“ (хермелином, кожом од

беле купе), па спази „коласта аздија“, контуш од атласа са грањем и колутовима од бисера којим цела хаљина беше извезена, или како се онда говораше „фигурана“. Клашње му беху од пандауре, некаквога ткива које је по скупоћи и финоћи долазило одмах иза аксамита. Што од одела не беше постављено самуровином или рисовином, то је било постављено црвеним сандалом. Пуца од златне жице, којима му беше контуш искићен на прсима, појас од златних верига па плавој свили, балчак од мача, канија самога мача, све се то сјајило и преливало у стотину боја, јер све то беше начичкано: рубинима, смарагдима, сафиром и туркизом. По гдегде се могао видети и по који аметист и „змајев очац“ (опал) који је ношен као амајлија од урока и злих очију, исто као и плави камен.

Поред младога краља јахаше лево кнез *Прибац Гребострек,* а за њима некаква грдна људина од својих тридесет година са јуначким лицем али некаквим смешним устима. Горња му усна беше као закрпљена и на њој ни трага од наусница и ако је иначе био космат јер му риђа брада падаше до половине груднога оклопа. Тај витез беше од главе до пете у панцирима и оклопима. То је капетан *Палман,* вођ Душанове славне алеманске чете најамника. Око младога краља, и за њим налажаше се цела његова обична свита: дворник, постељник, коњушар, први ловац, исар, соколар, штитоноша, убрусар, пехарник, бан и дијак (секретар) и пуно двородржица које предвођаху Гојко и Угљеша Мрњавчевићи. Као позадница тој ловачкој војсци јахаше алеманска чета Палманових тешких оклопника.

По што одмакоше подалеко од дворова и зађоше већ у шуму, и пошто уморни трубачи умукоше за неко време, Душан се окрете своме пријатељу.

— Шта је теби, Припче, те си ми јутрос тако сетан и невесео? —

Прибац се трже као иза сна.

— Шта је мени? Нек ми опрости високо ти краљевство, али сам веома ружан сан уснио. Бог ће дати да на

добро буде, ал тек мени срце зебе за нашега доброг оца Андонија! —

Млади се краљ слатко насмеја.

— Господару — рече Гребострек — теби је до смеја а ја — бих плакао као мало дете, кад на неке ствари помислим!... —

— Ја се, кнеже, не смејем тим жалосним стварима већ твојој вери у снове. Али шалу на страну, ја мним да нашем поклисару не можес е догодити већа несрећа, ван ако не могне убедити светлога родитеља краљевства ми о мојој невиности у свему што су му о мени налагали, ако га не могне уверити да сва ова властела, што се ово неколико дана код мене бави, није на мој позив дошла већ да је ја просто с тога задржавам код себе што хоћу да покажем, како млади краљ српских и поморских земаља уме бити добар домаћин па макар му читава војска дошла у госте. Од тога лошег успеха поклисаревог и ја страхујем, јер онда ће остати ова несрећна хладноћа између мене и узвишеног оца краљевства ми, а она чини, те сам кашто веома несрећан. Ја доиста не знам што сам Богу сагрешио, те ме целога живота још није ни један пут огрејало сунце среће. Мајчине љубави и милоште несам ни запамтио, од оца и од сестре раставише ме бездушни људи, а она за коју сам мислио да је узор поштења и љубави, па јој хтедох поклонити срце, душу, круну и цео мој живот за само један зрачак чисте, непомућене среће у животу, она... беше само обична намигуша, беше фина, византијска хетера... О Јевдокијо!... — последње речи изговараше Душан кроза зубе, као да их сам себи казује, па се онда лупи шаком по челу као да се сам на себе срди што ипак по кашто помишља на ту „проклету“ жену.

— Нека опрости високо ти краљевство — прихвати опет реч Прибац — али ја се бојим да може бити веће несреће, него да остане по старом између Породимље и дворова на Бојани. Ја се бојим да нам се отац Андоније

не ће ни вратити ван везан и са војском старога краља, који . . . —

Душан плану:

— Ја сам мислио Припче, да си ти бар онда будан кад си на коњу, и кад идеш у лов, а оно видим да ти још сањаш твоје снове.

За тим ободе свога коња тако јако, да је ватрени андалузац читав хват скочио.

Целога пута није више хтео Душан да проговори речи са Гребостреком, који се стиснутом песницом лупао по колену и гунђао!

— Кажем ја теби: Припче, ћути Припче! Не ћеш? Тако ти и треба.

Међу тим у предњим одељењима беше се заподела песма и шала као да су сватови. Ори се песма, ржу јуначки коњи, лају и кевћу силни ловачки пси, кликћу соколови, тутњи топот коњски, звекеће светло оружје ударајући о сјајне панцире и оклопе, дигао се прави урнебес!

Сунце је било повисоко одскочило кад је тај ловачки „поход“ стигао под Вељу Планину. Ту затекоше читаву војску хајкача, који се дотле беху одморили, и који сад одмах одоше да се распореде по планини како ће сву дивљач коју дигну нагнати право на стрељачки ланац у који се ловци одмах и расуше по што су сјахали с коња. Псари одведоше своје псе у онај део планине где не беше хајкача, и када трубе дадоше знак да се отпочне лов, они им поскидаше литаре и ланце, а пси јурнуше у планину као исте стреле. У исти мах диже се хајкачка граја, која се разлегала по оним гудурама и стенама у стотину дивљих одјека, као да се земља распада.

Из те неразумљиве ал величанствене граје на један пут се стаде распознавати глас.

— Дивљи вепар! Дрште! Ухаа! Ухаа! . . . Не дајте тамо . . . дрште! —

И доиста хајкачи беху крепули некакво чудовиште дивљега вепра грдне величине са страшним зубма. Он је

трчао тако силно да се ломио шушњар и ваљало камење чак до пред ноге ловцима, који се тако узбудише да је сваки хтео да јурне на њ, да је сваки хтео да гађа копљем и стрелом, и ако је вепар био тако далеко да се ничим не би могло добацити. Али у тај мах зачу се глас првога ловца.

— Не остављајте ни један својих заседа и не гађајте пре времена, јер ћемо се иначе међусобно убијати, а од дивљачи не ћемо ништа уловити! —

Вепар у своме јурењу удари на главну руљу ловачких паса, али му они не могоше ништа, јер он је својим оштрим зубма крчио себи пута уза страну, остављајући рањене псе и крвав траг у трави за собом.

— Сад је време, високо ти краљевство! — рече први ловац који је иза Душана стајао.

— Напред! — кликну млади краљ, зграби копље од једног двородржице па јурну у планину а за њим цела дружина.

9.

Лов је трајао три дана. Вече трећега дана затекло је ловце на подножју Веље Планине али с друге стране. Одатле је ваљало цео дан путовати на коњу до Душанових дворова, јер је ваљало много обилазити.

На једном дивном пропланку, на зеленој трави, а крај силних огњева и на сјајној месечини, вечера млади краљ са својом сјајном дружином.

Осула се шала, разговор, задиркивање, ловачке причице једна претеранија од друге. Препиру се нови ловци, којима је то можда први лов био, о каквога зеца или лију, сваки доказује да је то он сам убио, без ичије помоћи, други му вели да је зец уморан дошао те пред њега клекао и молио га за милост а он — бездушник — шчепао лук од стреле па га њиме премлатио.

Краљеве двородржице служе госпоску вечеру и драгоцено вино малвасију.

— Нека Бог благослови острово Крит сваким добром,

кад овакав мелем рађа! — рече Лобојевић враћајући празан пехар краљевом пехарнику.

— Богме, витеже — прихвати Душан — ко зна да' л је ова малвасија тако далеко родила. Многе винске мешине доносе из Мљетака малвасију коју ми плаћамо као да је из Крита, а управо није ништа друго до наше жупско или намастирско вино, које је само у Млецима прерађено!

— А јесу вам несрећници ти Млечићи — рећи ће Палман заносећи мало на немачки — Они знају не само од киселог вина начинити малвасију, него и најбоље оклопе и оружје, и најфинији скрлат, а што је најчудноватије они вам умеју начинити и нос, ако вам га је ко одрезао, умеју вам сашити усне ако су вам биле прорезане још кад сте се родили! Ако не верујете, ето погледајте мени под нос, па за цело не ћете познати да је моја горња усна била прорезана на два места кад сам се родио!

Душан се насмеја.

— Збиља, Палмане, ти никада неси хтео да нам причаш, за што си толике муке трпио у Млецима. Ти неси човек врло гиздав у колико те ја познајем, нити код тебе лепота вреди. Од куда је то да си ти у један мах пожелео да будеш леп, и то по тако крваву цену? —

Ја бих молио, величаство твоје — одговори Палман — да ми опрости одговор на то питање! —

— А што? —

— Што би то била читава књига, кад бих ја почео причати како сам и за што сам крпио моја уста. Када дође мрети ја ћу написати мој живот и моја страдања за поуку потоњем колену! —

— Таква убојица, као што си ти, Палмане, може сваки час погинути, па би тако укратко свету твоју поуку. Него причај барем нама да се користимо тим искуством! —

Спромах Палман није имао куда већ стаде причати. Међу тим Душан шану нешто своме дијаку. Овај се сакри

тако, да га Палман није могао видети шта ради, па стаде бележити.

Белешкама тога дијака имамо да благодаримо што можемо да саопштимо читаоцима Палманову причу готово од речи до речи[1]).

„Кад сам био мало дете много сам слушао где читају и говоре како се ни чим не може доћи до таке угледности као верном службом добрим госпођама. Кад ми је било дванаест година, чим сам нашао на некога који хвали и слави госпође, одмах сам се и ја пришуњао к њему и распитивао сам за њихове врлине и навике. На скоро за тим постадох двородржица код неке врло лепе госпође од веома високог рода, која беше узор у свима женским врлинама, и одлучим у себи, да се тој госпођи посветим у службу. Кад бих у лето набрао пољскога цвећа, одмах би га однео њој; кад би она то цвеће држала у својој белој руци ја сам се радовао и помишљао сам: ту где ти сад руком држиш цвеће, ту је мало час била моја рука. Кад би јој полили воде да опере своје снежнобеле ручице, ја сам кришом износио ту свету водицу па сам је после попио. Таква беше моја детињаста служба.

Доцније станем у службу код грофа Хајнриха од Истрије, код кога сам учио витешку службу и уљудност; он ме је научио како ваља с госпођама говорити, како ваља слатке речи низати у писма. У то ми умре отац и ја се морадох вратити у Штајерску у моју домовину, али сам се и ту непрестано вежбао у јахању, у двобоју с копљима, и у сваком витешком послу. Кад је за тим кнез од Аустрије удавао своју кћер, на дан саме свадбе произвео је многе добrandородне младиће за витезе, и међу њима и мене. Том приликом сам видео слатку моју госпођу, али несам могао говорити с њоме; само су ми причали да је пред господом казала: „Радујем се што је господин Палман постао витез. Он је дететом био двородржица код мене.“ Кад

[1]) Види: **Ulrich von Lichtensteins:** Frauendienst, саопштено у изводу у: **Gustav Freitag,** Aus dem Mittelalter. Страна 542—552. —

сам то чуо занех се од радости, и помишљах, Боже да ли ће ме она примити за свога витеза. Од тога дана цело лето сам путовао с једнога турнира[1] на други, само да се витешком славом удворим мојој госпођи.

У то стиже и зима, те ја одем пун жудње и туге у замак једнога мога стрица. Стрина ми је та била владика код племените госпође срца мога, и она ми стаде причати како ме је госпођа хвалила, јер је чула да сам се наумио завештати једној дами у верну службу, па моја стрина навали на ме да јој кажем која је то дама? Ја јој рекох: „Не могу ти је казати док ми се не закунеш, да је не ћеш никоме издати“ Она се закле а ја јој рекох: „Па то је она сама што ме је, велиш, хвалила. Њу сам изабрао да јој посветим цео мој живот. Ако хоћеш да ме спасеш од смрти, мораш јој се у моје име заклети да је она моме срцу најдража.“ Она ме стаде одговарати од таке љубавне службе, али када је видела да ја то не могу, обећа ми да ће све испричати, а јој јоште рекох: „Нову лепу песму сам о њој спевао, ту јој мораш однети, па после да ми кажеш како јој се допада.“

Кад смо се доцније састали, каже ми стрина „Ја сам јој све казала и прочитала сам јој твоју песму; она одговори: „Песма је добра али је ја не примам, његова љубавна служба не пристоји се мени, немој ми више о њему говорити; ја признајем да је твој синовац честит човек, та он је некада био мој двородржица, али што он сад у својој лудости тражи, не ће никада добити. То би моју част повредило а за њега би било сувише части. Али баш да је тај твој синовац суште савршенство, што несам чула да о њему говоре, он се опет не може допасти ни једној жени, јер његова уста стоје са свим наказно на његовом лицу; уста му изгледају, с опроштењем, врло ружно, то ти само знаш врло добро.“

А ја на то: „Допадала јој се моја уста или не, ја не ћу

[1] Витешки мегдани између појединих витезова или читавих противничких чета и то или само за част или као игра, с оштрим оружјем на „живот и смрт“.

више на мени да трпим што је ружно већ одмах ћу дати да се одсече. А ти немој да ми говориш ништа. То је свршена ствар. И тако ја одмах у Млетке најбољем ранару, па му кажем шта бих хтео. На то ће он рећи: „Пре пролећа не може ништа бити. Онда дођи па ћу ти начинити уста, да ће милина бити.“

Кад сам чуо где тичице певају, помислим сад ће бити доба. Уз пут нађем на једног слугу моје госпође, па му поверим како сам пошао у Млетке да једној госпођи за љубав дадем сећи моје три горње усне. Он ме стаде брусити да сам луд, ал опет пође са мном да види како ће то да буде. Мајстор хоћаше да ме веже, ал ја му не дадох него сам седео на једној клупи а он узе резати мајсторски његовим ножем. После сам лежао шест и по недеља као рањеник и трпео сам много мука. Мајстор ми је мазао уста некаквом зеленом машћу, која је тако заударала да несам могао ништа ни јести ни пити. Најзад оздравим и одјашем к мојој стрини, а она ми рече: „Сад нека се нико не усуди да замера штогод твојим устима, она ти сад лепо стоје, и ето ћу одмах да пишем твојој госпођи, она треба све да зна“ Ја је још замолим да уз писмо пошље једну моју нову песму — беше налик на поскочицу — коју сам спевао за време боловања у Млецима.

На то добије моја стрина од госпође срца мога овакву књигу: „Шаљем ти с драге воље моју милост и услугу, и нека ти је знано да ћу у први понедеоник који дође поћи из ове куће у којој седим пут оне куће коју ти знаш. Преноћи ћу у оној паланци која је близу ње. Молим те дакле, да свакако тамо к мени дођеш па ћу ти одговорити на све што си ми писала. Ако хоће и твој синовац тамо да дође, мило ће ми бити да га видим, али само рад његових уста, како му сад стоје, ни рад чега другога.“

Кад ми се прочитало то писмо ја се одмах радосно опремим и одјашем онамо где ћу видети добру душу. Али су тамо тако пазили на њу да је пре вечери несам ни видео. Ту ноћ несам спавао, и чим је свануло похитам у

њену свиту те се станем здравити с витезовима и млађима. Кад је капелан служио службу у цркви доживех радост, да угледам моју госпођу. Са страхом јој приступих, а она се поклони само, није ме поздравила речима. Служба божја учини ми се сувише кратка; шта се читало или певало несам ни чуо ни разумео, ја сам у њу гледао. Кад сам после службе отишао к мојој стрини, она се на ме радосно смешила: „Благо теби, срећни човече, моја је госпођа допустила да се уз пут можеш с њоме разговарати, ако се удеси прилика; она са свим добро о теби мисли, говори с њоме шта знаш, само немој дуго отезати“

И тако ја јуначки дојашем до ње. Кад ме је близу себе видела окрете се на другу страну. То ме је тако уплашило да ми реч застаде у грлу, а глава ми клону на прси. Други један витез долете на коњу поред ње а ја се повучем назад пребацујући сам себи овако: „Кукавицо, за што се плашиш од тако добре жене, та она ти није ништа учинила. Тешто теби кад не умеш да говориш! “Тако се окуражим па јој опет приђем. Пречиста и пресладка погледа ме. И од тога се уплаших, љубав ми уста завеза. Можете ми веровати да у ономе трерутку несам знао где сам. Срце ми је лупало о груди као да виче: Говори говори! Читавих пет сахата покушавао сам да проговорим, али језик беше као завезан. Кад помислим како је било, и не говори ми се о томе. Дан читав прође и ја остах где сам и био.

Кад би на ноћишту па стадосмо скидати женскиње с коња, приђем и ја госпођи да јој помогнем сићи, а она ће на то рећи: „Ви сте слаби; ви ме не ћете моћи скинути.“ Витезови који око ње стајаху и с којима се она шалила, стадоше се на то смејати, а она склизнув са седла махну руком преко главе, и откиде ми прамен косе, тако хитро да нико није ни приметио, па ми онда рече: „То нека вам буде казна што сте таква страшљивица; мени нису истину о вама казивали“ Она оде својим владикама и ја остах ожалошћен и помишљајући: „Како сам се рђаво по-

нашао, ја сам сад за навек проиграо њену милост". Одјашем у варош у гостионицу и станем се молити Богу да ми одузме живот. Сакрио сам се у једну собу казујући свакоме да сам љуто оболео, као што и у истини беше. Цела ме је снага болела, срце ми хтеде пући, мислио сам, полудићу, и непрестано сам викао: „Тешко мени што сам се родио!" Час легнем, час ходим, окрећем се с једне стране на другу, кршим руке чутаву ноћ. Сутра дан хтедоше да ми траже лекара, али ја уседнем на коња па као бесен право онамо где сам синоћ моју предобру оставио. Сретнем је на путу где ми на сусрет јаше умотана путничким огртачем. Кад ме је видела поклони ми се, и ја сад несам више ћутао. „Милост моја госпођо — говорах јој — тако вам имена божјег и вашега поштења смилујте се на ме; ја за вас живим, верујте ми ја вама служим од онога слаткога часа кад сам вас први пут угледао; верно вам служим чиста и стална је моја служба. Допустите ми да будем ваш витез, допустите ми да вам служим. Ништа милије не могу никада добити него што сте ви, чиста, слатка, блажена госпођо. С драге душе заложићу тело и живот у витешки посао, у свакој витешкој служби за вас издржаћу до на крај мојега живота!"

„Ћутите", рече она, „ви сте још дете и незналица у тим великим стварима. Ако вам је моја милост драга, не говорите тако, и оставите ме одмах. Ви сте будаласто дете".

„Драга госпођо, ја сам само с тога будаласт што не могу с вама говорити како бих желео. У витешкој служби није ни најбољи мудрији од мене, а за верну мушку службу несам ни мало слаб"

„Ја вам не верујем идите од мене, ако несте са свим полудели, и немојте ми ту шаптати. Ви добро знате да ме пазе; ако је когод чуо што сте ми говорили, биће штете. Оставите ме на миру, ви сте доиста несносан човек."

И предобра се окрете на реч једноме витезу.

„Јашите и ви уза ме, свима вам ружно приликује кад ме само један прати и разговара".

Ја викнем:

„Она има право! Заиста је непристојно“. На то се приближе шесторица витезова и наш разговор морао се свршити. Ја се опростим и одем, у себи радостан и весео; чинило ми се да ми је добро испало за руком да сам јој казао шта хоћу.

За тим сам свако лето ишао на витешке игре и окршаје, а зими сам певао песме мојој госпођи, којој сам их слао по мојој стрини. Једном сам у њеној служби осакатио један прст на руци. Она гласоноши није хтела да верује да је то истина, а ја замолим једног пријатеља те ми тај сакати прст осече, и ја јој пошљем осечени прст да се увери. Међу тим сам се био и оженио, али сам ретко свраћао у мој замак и к мојој жени, јер сам у част госпођи срца мога пошао био да преобучен као богиња љубави изазивам све витезове на мегдан на које сам нашао на путу од Млетака до на границу чешку. На томе путу изломио сам преко три стотине копаља у витешкој борби. Толику славу моју не могоше отрпети завидљивци моји, те ме госпођи опањкаше, као да сам на томе путу нудио моју витешку љубавну службу и другим женама, и она ми поручи да јој вратим прстен, једину залогу њене милости, који ми једном даде. Кад сам то чуо, станем кукати: — „На што ми сада имање и живот? Ја ћу пешке као какав сиромашак да одем из земље да ме нико не позна ко сам.“ Седео сам и плакао као мало дете. — Кости су ми пуцале од бола. У то уђе у собу властелин од Ленгенбаха честит витез и ломикопља, који ми се на томе путу беше понудио да буде маршал госпође Венус. Он рече: „Шта је то? Ко вам је на жао учинио те тужите? Реците, па ћу вас одмах осветити.“ Како се он пријатељски стаде за ме бринути, сажали ми се још горе па му кроз плач рекох: „Моји су јади такви да их не могу никоме казати.“ Када верни човек виде колика је моја невоља, стаде и он са мном тужити као да плаче мртва оца свога. И беше то чудновато, јер он није знао за што плаче.

Када видех његове сузе стао сам на глас плакати и дерати се од бола. На то уђе мој шурак Хајнрих од Васерберга, па стаде срдито говорити: „Гле сад, шта то значи? Заиста то је кукавичка жалост за витезове. Та ви плачете као жене и сирочад. Срам вас било обојицу.“ Сада рече Ленгенбах: „Господине Хајнрише, ето господин Палман тужи тако јадовито како ја још нисам видео у моме животу, а неће да ми каже за што.“ Честити мој шуре одговори: „Господине Ленгенбашки, моје би мишљење било да ви идете на поље. Мени ће за цело казати шта му је на срцу.“ Ленгенбах изиђе, а Хајнрих забрави врата па срдито преда ме: „Шта је, слаботињо једна? — Их, срам те било шта радиш! Требало би да се сви радујемо слави, коју си на овоме путу стекао. Ако чују жене то што сад радите, омрзнуће све на вас рад толике ваше слабости. Гледајте да се то више никад не догоди.“ Ја га само погледах па рекох: „Ја се не ћу више никад радовати па макар живео хиљаду година. Али шта ми је, не ћу никад изрећи.“ А он на то рече: „Ако и не ћеш да ми кажеш јаде твога срца, ја опет знам шта ти је сву радост узело. Хоћеш ли признати ако погодим?“ Ја ћутим, а он даље: „Пази, што ћу рећи. Жена којој си се заветовао у љубавну службу отказала ти је своју милост. Је ли да сам погодио?“

Кад он то изрече удари ми крв на нос и на уста, тако да сам сав био поливен крвљу. Када ме човек виде у крви, подвикну: „Боже слатки, хвала ти и слава што си ми дао да за живота видим човека, који једну жену тако непоколебљиво љуби.“ За тим паде на колена, подиже руке к небу, па рече: „Благо мени што сам ову радост доживео!“ Па онда устаде, загрли ме и рече: „Утишај се, ја ћу твоје чисто срце утешити. Тако ми верности за неколико дана твоја ће те госпођа загрлити. Знам ја жене боље него ти, пријатељу. Она хоће само тиме да те искуша јеси ли сталан. Чувај се добро да се не покажеш слаб, па ће све добро бити. Буди поносит и радостан; ко

хоће да га његова госпођа награди тај треба да се увек узда у себе да је храбар, то их свагда дарне у срце, а мекушно тужење оне никад не рачунају у добру службу. Послушај ме па се оружај. То је срамота за тебе, да толики витезови који су ради тебе чак овамо дошли, толико чекају на те.“ Ја бризнем опет у плач и једва изговорим: „Ја не ћу да турнишем, жалост се не слаже с витешком борбом.“ А он се смеје: „Ја сам се — вели — зарекао да ти навучем панцир и оклоп, и ти га мораш навући хтео не хтео.“ И честити витез опреми ме, али ја му у онај мах не бејах захвалан за то.

По што сам свршио мој велики витешки пут као богиња љубави, добијем поруку од моје госпође да се преобучем као просјак па да дођем у њене дворе. Ја је послушам и прерушим се у прокаженог просјака који болује од лишајева. Много дана сам провео међу њеним слугама који су ме исмевали и злостављали како им је воља била, али ја сам знао да то она моју верност куша па сам све претрпио. Најзад једну ноћ ме извукоше уз кулу на чаршавима који су били један за други везани. Госпођа ме дочека седећи на постељи у своме блиставом кнежевском накиту, који се светлуцао на спрам стотине упаљених свећа, и у сред свију својих лепих и племенитих владика, па ми рече: „Ево ти указујем највећу моју милост што се тако кришом с тобом састајем. Другу милост немој од мене тражити.“ Мој понос јуначки беше убијен. У залуд сам ја целу ноћ преговарао са мојом стрином, која је такође поред госпође била, у залуд сам доказивао да сам ја сад мојом витешком службом стекао права која ми ни сама госпођа не може спорити. Њене владике ме склепташе, па ме на тако срамап начин уклонише из двора, да сам хтео у воду да скачем. Срећом опаметих се брзо, па оставих домовину и пођох у свет. Хтео сам чак у Палестину, да се бијем с неверијом не би ли ме гдегод и смрт нашла; али кад у приморје стигох чујем за високо ти краљевство, како вр-

бујеш једну алеманску чету, и тако се понудих у службу величанства твога.“

Тако заврши Палман историју своју. Чудноват беше утисак који је учинила његова прича код сјајне ловачке дружине младога краља. Млађа властела и двородржице, којима је и самим летела памет за латинским и алеманским витештвом, за његовим јуначким борбама и лепим женама, којима се то у част чинило, који и сами прижељкиваху за тим опасностима и слатким страдањима, нису скидали очију са приповедача. Они су завидели Палману, они дубоко уздахнуше.

Старији људи, и они витезови који не беху целога живота макли из своје државе, који не познаваху ни Дубровника ни Млетака, а камо ли удаљеније вароши и земље, они се само прекрстише од чуда.

— Закона ти! — рече кнез Прибац — витеже Палмане, истину ли рече да си већ био ожењен када си се заносио за том лутком?

— Ва истину, кнеже — одговори Палман — бејах се већ оженио и жена ми баш у то доба беше родила мушко чедо! —

— И она је знала да ти лудујеш за другом женом, па је ћутала? —

— А да што ће? Зар би она смела да се буни противу општег витешког обичаја? Да је покушала, скупо би је стало.

— И још ти сопствен шура ишао на руку да изневериш твоју венчану жену?! — рече Соркочевић, а лице му исказиваше крајње гнушање.

— Па какав би то витез био који не би имао изабрану госпођу срца свога, којој служи? — припита Палман зачуђено. —

— Богме ја само толико могу рећи — настави Гребострек — да не завидим земљи у којој су такви обичаји. Хвала Богу наше су жене наши другови, а не наши робови, али за то су нам и верне до гроба! —

Горак осмех задрхта око усана младога краља. Да је знао кнез Прибац шта је значио тај осмех на Душановом лицу, не би се много хвалио верношћу своје жене...

У томе тренутку зачу се топот коњски. Сви се окренуше да виде ко то језди, кад ал један од тешких оклопника, из војске која је остала код дворова, трчи на коњу као бесан, и непрестано мамуза једнога парипа, који сав беше у пени.

— Шта је то!? — Упиташе се у један мах сви зачуђено.

— Господару, не ће добро бити — рече кнез Прибац и скочи на ноге.

У то и коњаник паде полумртав од умора са свога коња. Једва је дошао до пред младог краља. Ту паде на колена и само је нагло и површно дисао, ал да проговори никако.

— Шта је? Шта је? — наваљиваху питања са свију страна.

— Пустите човека да к себи дође! — заповедаше Душан.

— Да се није каква несрећа догодила? —

Оклопник потврђаваше машући главом.

— Да нису гусари напали на дворе? Гласник одриче опет главом. Тек после неколико тренутака изусти спромах ово неколико испрекиданих речи.

— Војска из Породимље.... Стари краљ .... преко ноћ.... сви наши изгинули.... Двори младога краља.... од јуче горе... — и глава се јаднику завали, шлем му паде с главе, и сад се видело да је и рањен, и да је морао много крви изгубити путем.

Он беше онесвеснуо.

То неколико испрекиданих речи беше скаменило целу дружину.

После неколико тренутака немог ужаса, Душан грмну:

— На коње јунаци. Нико се од своје судбине отео није! —

* *
*

На месту где су били китњасти двори младога краља, пуше се грозне развалине. Где су биле танке куле ту су гомиле крвавог камења. Где је била црква с позлаћеним кубетима, ту још лиже пламен из развалина. На пољани и по авлијама где је било траве и цвећа, леже исакаћени лешеви, превијају се у прашини тешки рањеници, који својим јауцима продиру срце Душаново.

Он стоји као укочени кип на једном извaљеном балвану, прекрстио руке па гледа право преда се. Лице му бледо и непомично као у мртваца. Само му се усне мичу, и он издаје заповести својим доглавницима који око њега стоје:

— Патер Перегринус, ја примам услуге твоје и твојих властела. Вукашине, ти ћеш одмах у Алавањију[1] да ми скупиш колико год можеш већу војску. Примам и ваше новце, господо трговци, јер ми треба лепо опремити војску са којом ћу да вратим учтиво похођење родитеља краљевства ми. На посао, брзо и весело, господо, само весело! То ће бити диван састанак оца са сином! —

(Наставиће се.)

Владан Ђорђевић

[1] Арбанашку.

МЕМБРАНЕ ЋЕЛИЈА

И ПОСТАЈУ И РАСТУ ПО ФИЗИЧКИМ ЗАКОНИМА.

»Живот је само врло тешка механичка проблема.“

Ди Боа Рајмон.

Сваке године, на другоме месту, састају се немачки јестаственичари и лекари на разговор.

Смисао је томе разговору, да се да годишњи преглед онога, што је за ту годину на природним наукама урађено, да се регулишу, да се хармонички удесе операције те освајачке војске.

Многа реч тамо прозборена могла би бити од живога интереса и по нас који смо свачега, а најпре науке тако јако потребити.

Једну беседу са тога збора *„о границама сазнавања природе“* проф. Ди Боа Рајмона, ја сам 1873 г. превео био. Начинивши тамо целу буру, она је код нас нечујним кораком прешла преко позорнице догађаја, и као метеор кроз мрак ноћни нечувена и невиђена пропала је у мору заборава.

Сада, рад сам да саопштим једну новину са тог истога само последњега збора.

Теорија еволуције поскидала је све преграде којима је свет органски испреграђиван био. Помоћу палеонтологије, ембриологије и упоредне анатомије испунила је она оне прегрдне провале, саставила је оне прегрдне раздвоје између једне класе и друге, између једног кола и другог, између једног царства органскога и другога.

Монистичка философија нашег века на емпиричкој основи ујединила је све, и најнеуједињеније елементе материју и душу; а најрадикалнији, механички поглед није се страшио конзенвенца па ма како оне непријатне биле.

Радом последњега деценијума, радом претешким и неуморним пронађена је крвна веза органских облика. Непокидани ланац свега што живи изнесен је у облику генеалошкога древета. Свакоме је одређено место његово у природи, и најмањем створењицу његово, и човеку његово, украј праве зоолошке својте његове. И сад, по тим лествицама које еволуцијонисте саградише, није тешко проћи кроз свет органски, — од батибијуса до човека.

После пропасти зеоцентричке теорије, то је друга победа еманципације духа човекова.

„Omnis cellula e cellulae“ — то је девиза данашње биологије. И, као што је познати философ искао полугу довољно дугачку и ослонац нужни па да упрти земљу, тако би данашњи биолог могао казати, дај ми да умем начинити ћелију и да сам господар извесних услова па ћу вам homunculur-а начинити.

Жеља ова, на први мах изгледа и немогућа и смешна. Али, промишљено мало дубље, философски, види се да нити је немогућа ни смешна.

Подобна проблема у механици била је до скоро предмет најдубљега промишљања. Али, узајмица сила доказала је немогућност конструкције „Perpetuum mobile„. Међу тим узајмица органских облика међу собом и са облицима анорганским доказала је могућност начинити „живу душу,“ — ако је баш још све за тим запело да се она у лабораторији *гради*.

Та фабрикација живих створења из мртве материје човеком, та тако звана Generatio spontanea јесте питање веома старо. Историја тог питања, као и историја већине природних наука почиње се: „Још Аристотело мислио је да црви у сиру постају од самога сира“ ... и т. д. Но

овде није места излагати историју тог питања које је све до данашњега дана међу најврснијим природњацима имало својих заступника и непријатеља. Главно је ово: До данас још „живо створење“ у лабораторији начињено није. Живо створење, т. ј. протопласма или — ћелија!

Да је ћелија биолошки елеменат, да је она заједничка форма свега органскога света — о томе нема сумње. Да је она продукт комбинације мртве материје и анорганских сила — о томе такође нема сумње. Да промена њезина услед извесних погодаба и архитектура њезина гради васколико шаренило органскога света — о томе такође нема сумње.

Ми знамо услове кристализације неким анорганским елементима, али не свима. Сам процес у суштини не знамо. Је ли чудо сада што не знамо постанак и процес развића ћелије, кад су нам средства толико ограничена, кад нам је поглед тако скучен, кад нам је синтеза тако скорашња тако сиромашна. Са елементима истим, но у приликама са свим другим, у лабораторији другојачијој, могла је и природа начинити оно, што ми не можемо — протопласму, комбинацију извесних елемената, који променом ограниченом у простору и времену граде ону појаву, коју ми зовемо живот!

Да је екстрацелуларно постање ћелије било, да можда и сада бива, и да под извесним уветима вазда бити мора, јесте конзеквенца логичнога мишљења.

Но нама није у плану излагати овде хипотезе Generatio aequivoca.

Др. *Мориц Траубе*, професор, занимао се још одавна мишљу, да уђе у траг постању мембране ћелијне и процесу растења њезина; да тему ову, која је одпре сматрана била као загонетна појава једна неразгонепутога животног процеса пренесе у област физике.

Његово предавање о томе, мислим саопштити овде по белешкама др. *Рана*.

Експерименти Траубеови оснивају се у главноме на два физичка закона. Прво, на закону Грахамовом по коме аморфне материје т. ј. такове које не кристалишу (н. пр. беланце, лајм, танин, и т. д.) и које је он *колоидним* материјама назвао, не могу да прођу кроз колоидне мембране. Друго, на закону по коме су талози аморфних материја увек аморфни.

За илустрацију мисли његове узећемо један идејални пример. *А* и *Б* јесу две материје колоидне, обе у воденоме раствору, обе раздвојене, но кад се саставе обе један талог граде. Од материје *А* метимо једну кап у раствор материје *В*, и видећемо да ће се око капле А ухватити аморфна скрамица, т. ј. талог од хемијскога једињења обе материје. Та ће скрамица бити само на периферији капи по Грахамову закону. Тако бива мембрана која кап колоидне материје *А* опкољава. Та је мембрана необично фина, али прилично кохерентна, хомогена и као стакло провидна.

Ако пак узмемо да оба раствора *А* и *Б*, нису једнаке концентрације, већ да је *А* концентрованије, то ће по закону ендозмозе из раствора *В* пролазити вода кроз фине поре мембране *А*. На тај начин првобитна капља биваће све већа и већа, растиће дакле и мембрана са њом.

Ту кап сада са мембраном могли бисмо слободно анорганском ћелијом назвати, почем она не само веома на органску ћелију наличи, већ као и она расте и према особинама мембране, т. ј. према особинама хемијскога талога, под упливом кохеренције и других агенција н. пр. гравитације, светлости и т. д. може да узме различити облик.

Траубе експериментовао је са лајмом и танином. Лајм је продукт куваних костију. При кувању, хрскавица костију претвара се у лајм. Танин је један глукозид који са лајмом и протеинским телима у опште талог даје. Тај је талог бео, спраст, дроњкаст или као кожица — према приликама.

Лајм који се за овај експеримент употребљује, мора бити добијен врло дугим кувањем, тако да изгуби особину

да се згруша. Такав лајм из гелатина добијен, који се на обичној температури у води раствара, и при јакој концентрацији не даје галерту, а међу тим не губи особину да са танином талог начини — назвао је Траубе: лајм *B*.

На пет делова овакога лајма, метуо је он један део обична гелатина, пет делова обичнога шећера од трске и врло мало витријола бакра. Гелатин и витријол бакра служи томе, да мембрану кохерентнију начини, а шећер врло јако олакшава растење ћелије.

Од те смесе вруће, коју је кувањем згуснуо и као маџун начинио, узме он једним стакленим штапићем капљу једну и остави да се охлади, да се згусне. После неколико сахата завуче он тај штапић стаклени са капљицом у једну чашу, у којој је бистар раствор танина 2°|₀ спремио био. Не прође неколико минута, а на целој периферији капље покаже се потпуно провидна, стакласта мембрана — талог хемијскога једињења танина и лајма. Та мембрана изгледа прави мехурић, у коме је унутра лајм, коме раствор танина не може да прође због колоидне мембране. Тај лајм унутра у ћелији није више згуснут, није пачаст већ се у течност претвори, раствори се и у дну ћелије у раствору виде се као мутни талози, као неки конци, а ћелија сама једнако расте тиме, што вода из спољашњег раствора једнако у нутра просише.

Да мембрана постаје хемијским једињењем, таложењем, где је додир две материје, и да се унутра у ћелији лајм у течност преображава по законима познатима из физике, то се мора најочитије доказати од ћелијце малене премалене, да се голим оком не види па до ћелије веома велике.

Овим експериментима извојевано је за биологију једно врло важно механичко правило: У свету органскоме ћелијна мембрана постаје хемијским путем — таложењем.

Ово се правило потврдити може опитима многим, мембранама безбројним, које се све начинити дају из талога најразличнијх.

Једно је још што морамо овде поменути. Да хемијски

талог буде мембрана, јесте неопходни услов да раствори нису сувише разблажени. Ако су сувише разблажени, онда у тренутку таложења молекиле, које талог граде, стоје раздалеко, и будући ван обима у коме оне могу једне на друге да раде, начиниће — дроњке а не мембрану.

Да, се не би опет помислило, да су само колоидне материје оне, које талог у форми мембране граде, морамо поменути, да и један колоид и један кристалоид, па шта више да и два са свим чиста кристалоида граде мембранозне талоге, само што и у овом последњем случају њихови талози морају аморфни бити. Као пример и потврду томе навешћемо, да танин и олова ацетат граде мембранозни талог, и да тако исто фероцијанкалијум с једне, и хлорид бакра или витријол бакра, или бакра ацетат, или азото кисели живе оксид с друге стране такође мембране граде.

Извините повраћање. Мембрана ћелије еквивалентна је талогу. Сад је питање: а како та мембрана расте?

Кад се једињењем талог, т. ј. мембрана начинила буде онда више по Грахамову закону једињења оба колоида бити не може. Кроз малене интеретиције мембране, унутрашње молекиле не могу да прођу с тога, што су веће од њих. Да, али вода може по ендозмотичкоме закону унутра да просипе, а воде у спољашњем раствору има доста. Прошав кроз интертиције вода увећа притисак унутра у мембрани. Услед увећанога притиска молекиле мембране ћелијне размаћи ће се — и интерецитије биће веће, нове молекиле изнутра поћи ће кроз њих да изађу, на путу ће се сусрести с новим молекилама танина, начиниће нов талог, мембрана ће дакле бити већа.

Тако је ето протумачена *интусусцепција*. Интусусцепција, — та једина разлика која растење органских ћелија карактерисаше, према *опозицији* којом кристали расту, паде као спецификум ћелије.

Нек је дозвољено поменути експериментат који доказује белодано, да је интусусцепција, да је растење мембране ћелијне одиста процес *хемијскога једињења.*

Место да се апорганска ћелија мете у раствор танина, мете се у раствор воде. Ендозмозом вода проспше унутра. Мембрана се увећаним притиском унутра разапиње, интерстиције бивају веће, молекиле изнутра провлаче се кроз њих да изађу, но не нашав материје са којом ће једињене начинити талог, и не граде га — мембрана дакле и ћелија не расте, и окром познатих закона ендозмозе не види се сада ништа ново.

Сад, још неколико речи о облику ћелије. Кад је ћелија потпуно слободна — округла је. Са овога, механичког гледишта округла форма ћелије тумачи се тиме, што напон унутра у ћелији разапиње мембрану на свим тачкама подједнаком снагом, и тако молекиле њезине држи у извесном сталном међусобном положају. Ако напон изнутра није велик, ни мембрана ћелијна не ће разапета бити, шљонуће, набраће се у боре, и мехурић у свакоме другом положају узеће нову форму.

Но осим округлог облика — ћелије су и то већином облика дугуљастога. У опште, облик ћелија зависи од врло разних погодаба. И при растењу ћелија облик се мења. Физиолози мисле, да та промена облика ћелије при растењу зависи од тога, што сви делови њезињи нису подједнако храњени. Они делићи њезини који се боље хране боље и расту, а они који се лошије хране закржљају, заостају. Са овога механичкога гледишта као да то мишљење није најкоректније. По њему зависи које ће партије од ћелије расти а које не, дакле форма целокупне ћелије не од хране, већ од оне снаге којом се поједине партије одупиру притиску изнутра. И, узев ово као правило можемо два друга закључења извести која су истинита, и која се оправдати дају: Прво, ако је мембрана ћелијна свуда једнаког састава, ако је свуда једнаке дебљине, и ако јој у развићу у простору ништа на путу не стоји, онда ће због једнаког и равномерног притиска изнутра мембрана морати бити округла као сапунски мехурић, као кака кугла. И доиста, оваке су у ствари све ћелије у природи које су слободне. Друго, ако

мембрана ћелијна није свуда или једнаког састава, или ако није свуда једнаке дебљине и еластичности једнаке, то ће наравно и разне партије њезине на унутрашњи притисак различно реагирати, једне јаче друге слабије, једне ће непомакнуте остати на своме месту, друге ће попустити, на том ће се месту опет начинити веће интеретиције, интуссусцепција биће ускорена и процес растења у томе ће правцу коракнути. По овоме дакле, промена облика ћелије при растењу и одступање њезине форме од сфероида бива с тога, што на унутрашњи отпор различите партије мембране ћелијне различно реагирају. И из тога истог узрока може се објаснити даље, за што анорганске ћелије у известноме добу развића њихова управ у вертикалноме правцу расту, или барем показују тежњу да се у томе правцу продуље.

За илустрацију ове мисли послужићемо се једним фактичким примером. Узмимо једно округласто зере од бакрахлорида и спустимо га у 5% раствор фероцијанкалијума. Специфично теже, пашће оно на дно. Али, погледајмо сада мало пажљивије и видећемо како се одмах око њега ухватила као нека скрамица. Та скрамица то је талог — то је ново једињење фероцијанбакра. После краткога времена у скрамици овој видећемо место сталног хлоридабакра — зеленкасту течност. Анорганска ћелија готова је дакле. Изнајпре сферична, не ће она дуго задржати тај свој облик, искључно у врху почиње да расте, почиње да се дужи и мало по мало, место кугле, видећемо елипсу па онда праву цев, тако да уздужна осовина њена стоји сада управ вертикално према хоризонту. Нагнимо суд у коме је та ћелија, т. ј. променимо централну тачку гравитације; учинимо, да се и ћелија нагне или да у са свим хоризонтални положај дође, и видећемо да ће врх ћелије започети одмах расти у са свим другоме правцу, но вазда вертикално на више. Како је пак ендозмотички еквиваленат код бакрахлорида врло велики, то ће и ћелија ова врло брзо расти. Међу тим, растење ово није континуарно већ

на махове као и код осталих многобројних кртих мембрана у којима металних елемената има. То јест за време се мембрана не помиче, ћути — ћелија не расте, док унутрашњи притисак не дође до извесне мере. Кад то буде, онда мембрана ћелијпа скоро од један пут избије нову партију и то у облику шупље, врло фине иглице. Тај појав избијања иглица, иде нам веома на руку, те можемо непосредно посматрати како растење ћелије само на врху бива.

Ну сад је питање: а за што баш ћелија на врху расте?

— Очевидно с тога, што је на томе месту мембрана њезина најтања.

А што је на томе месту мембрана њезина најтања?

— Ево за што: По законима ендозмозе вода просипше у унутрашњост ћелије. Тиме волумина ћелије бива већа, и њапон јачи. Али вода не може одмах да се измеша са осталим — специфички тежим течностима које су унутра. Течна садржина ћелије уредиће се дакле по закону специфичне тежине, што је најлакше, испеће се на врх, што је најтеже пашће на дно. На најгорњем делу ћелије и кроз врло кратко време, знатно ће се умањити диференција концетрације обадва раствора унутрашњега и спољашњега. Другим речма, раствори ће се по концентрацији на најгорњем делу ћелије најпре изједначити, тако да према разблаженоме раствору унутрашњем дође разблажени раствор спољашњи, док у доњем делу ћелије не ће бити тако. Унутрашњи раствор тамо је концентрираниjи и одношај његов према спољашњему друкчији је.

Уз то, постоји закон без изузећа, да је мембрана која положењем постаје све тања, што је диференција концентрације раствора све мања. Између дебљине мембране и разлике концентрације раствора, одношај је дакле стални.

Због овога дакле, и мембрана на врху ћелије — продукт хемијскога једињења, мора бити тања, него на осталим деловима њеним на доњему крају њеном, и по томе на том ће се месту она најслабије одупрети притиску унутрашњем, интусусцепција на томе месту биће најбржа,

и у томе правцу т. ј вертикално ћелија ће расти. У последњој дакле анализи узрок растењу ћелије, а специјално узрок вертикалноме растењу њезином јесте гравитација. Гравитација одређује и облик ћелији, почем он зависи од растења — којим се сфероид у форму на дугуљ претвара, а растење опет регулишу физички закони по којима се специфички различне течности мешају.

Појава ова овде описана није само појава лабораторијска. Растењу ове анорганске ћелије потпуно одговара растење ћелија биљних. Паралела је савршена. Да биљно стабло само на ономе месту расте, на коме се ћелије могу да продуље — факт је непрепоран. Најбољи је доказ томе грах, који у тами клија.

И по томе, ако у једно саберемо све казано о постанку и растењу мембране анорганске ћелије, и ако то с правом применимо на постанак и развиће мембране биљне ћелије — а мембрана је у биљној ћелији неопходни морфолошки елеменат, онда с разлогом тврдити можемо, да су закони гравитације узрок и што се биљна ћелија на дугуљ протеже и што биљка у висину расте.

Али, мембрана ћелијна зар је она све и сва? Зар се одгонетком постанка њезина одгонетава загонетна тајна живота? Зар мембрана ћелијна у анималноме свету није нешто споредно, нееленентално, а у биљском нешто секундарно? Зар садрж ћелије, зар јадро није најглавније? Па што не створисте нуклеус, што не учинисте да се пред очима нашим он раздели на два и два на четири; да из једне ћелијце буде ткање? Или, зар је то та хваљења „generacio aequivoca“, зар је то стварање „жива створа“ човеком?...

Тише... тише! Natura non facit saltum. Еда се и лагано идући до чега дође!

Преглед није никада излишан. Експериментима овим доказано је: прво, да је постанак мембране ћелијне процес хемијскога једињења, процес таложења, онако исто као

и остали анорганскп талози — кристали што су. Другим речма, да акт овај није никака специфична дагма света органскога, никакав продукт особене интервенције каке супранатуралне силе, већ механичка појава једна, којој се место у физици зна.

Друго, тајанствени процес растења ћелије — интусусценција, протумачена је са свим механички.

Треће, промена облика ћелије, претварање њезино из сфеорида у форму на дулуљ, и растење њено у вертикалном правцу. Те фактичке појаве из света биљнога, протумачене су гравитацијом.

Ми велимо „доказано је“. Међу тим, нема сумње да у свима питањима овим има још много места која доказивати треба. Али, зар је могуће друкчије? Факт је непрепоран да су експерименти ови раздерали тајанствену завесу у коју су извесни биолошки процеси, процеси генезиса укривени били, и да су извесна питања истргнута из таме, пренесена на светло поље физике.

Траубеови експерименти дају нам научну основу са које ћемо зар и у остале процесе растења света органскога завирити моћи. Можда ће скорим испасти за руком да се мембране Траубеове начине још чвршће јер су његове сувише нежне, лепе се за експериметалне справе, и у руци невештој врло су пролазне. Можда су овим само отворена врата у ново, нама јоште непојамно царство експеримената опште физиологије будућих дана!

За сад бисмо могли као поуздано потврдити, да су и мембране ћелија у свету органском, и органска ткања да су тако исто продукти хемијских једињења, — талози, из оних течних материја које ми храном зовемо. Но тврдећи то, и подижући паралелу не можемо опет никако одрећи извесну разлику између продуката наших и продуката природних. Кака огромна разлика у кохеренцији постоји између вештачких ћелија наших и ћелија природних! Наше ћелије и мембране нашим рукама справљење као сен нестају пред очима нашим, ишчезавају као дим

а природне ћелије, мембране бакуље, справљене истим путем и истим процесом у огромној лабораторији природе и у уже исплетене рукама човековим, подижу страховите обелиске на врхове пирамида, извлаче претешке галије морске из понора океанских!..

— — —

Да завршим. Мој покојни брат Алекса причао ми је, чини ми се, Дрозову приповетку. Путујући, узгред описује он једно црквиште старо, опало, порушено. У лето си могао видети чобанчад како од зове туна пуцаљке граде; у мртву јесен — осим птица није никог било. Врата су била скоро извањена. На њима бејаше измалан — реп. Реп!.... Да, реп и ништа више. Та то је ђавољи реп. Познајем га, врло га добро познајем. Па где је ђаво?.. Или зар време, зар оно?...

У тај мах силно затутњи за њим. Иза шуме, кроз јесењу маглу излети локомотива грмећи по шинама, на које суво лишће попадало беше. Црн дим као повесмо изви се и растресито падајући по грању и по земљи, паде и на њ и на зидине.

Ох! зар тако то иде брзо?... Зар тако то иде брзо?!.

Милан М. Радовановић

ПОПА ТИХОМИР

приповетка из Баната.

. . . . Добар пастир,
Јер што каже ином
И сам својим потврђује чином.

Ченгијћ

На целој големој равници плоднога Баната, не ћеш наћи тако дивно село као што је Липолист . . . Чим ступиш у село, а тебе задиви она чистота, што се на свакоме лицу које сретнеш, и на свакој кућици огледа: украј пута, а поред кућа засађено багреље, дудови, и мирисне липе, па кроз њино зелено лишће, провирују весело бели дуварови скромних ратарских станова. По гранама чујеш умиљато цвркутање свакојаких птичица, а из куће пројекује глас веселе домаћице; онде она ради, спрема, чисти — а сваки јој посао проправа умиљата српска мелодија; кад када само застане да покара дете што јој се ухватило за шарен кецељац, па јој у њеноме веселоме раду само смета.

Пођеш даље улицом, напђеш на цркву и школу; станеш, гледаш, дивиш се, а не мож' пресудити да л' је школа лепша или је црква сјајнија? . . . Обоје су у једној, зеленим летвицама ограђеној авлији: а по авлији посејана она ситна, зелена трава троскот, што својом загасито зеленом бојом, онако умиљато на слабо око упливише: чисто ти крепи уморне зенице, а после те, рекао бих, нуди, да у

дебелој сенци, што се од густо засађених липа и багрења по тој зеленој трави пружају — да онде уморено тело одмориш ... Па што је јоште лепше: школа је пуна ученика, а недељом и празником црква је пуна побожних хришћана.

Тако мали Липолист изгледа данас, али некада је са свим друкчије и жалосније изгледао: по улицама коров, у авлији коров, коприва и боца; куће од набоја, прозори од артије, изнутра све мрачно, чађаво, а с поља нечисто и неокречено: школе није ни било, а црква је изгледала као и друге куће у селу, само што је пред црквом била подигнута звонара од дасака, а на њој један гвозден крст, што је један стари Грк, који се у маломе Липолисту обогатио, у Темишвару за две форинте шајна купио, и то себи и целој својој породици за повољно здравље а многобројним покојницима, који су и по Турској и по Маџарској кајишарећи поумирали — свима њима за душу!

Приповедају старци: кад су тај крст на звонару подигли, онда је општина липолиска три дана и три ноћи частила; попа Трива није за сва три дана оком трепнуо, него је једнако пио, јео и богобојажљивога и христољубивога Грка благосиљао.

— Да ти бог да, чича Симо, и овога и онога света — заплећући језиком говорио је попа Трива — да те бог умудри!... рајско насеље! ... и попи једну крмачу .... да...

Даље није умео попа да говори, а и Грк Сима се забунио, те није умео одговорити; нарочито попина крмача, е та му је целу урођену речитост за цео овај дан побркала ... Крмача! Он чича Сима Грк, да поклони пијаноме попа Триву крмачу! ... Та пре би одгризао палац на левој нози, који му је и онако кроз продрте чизме провиривао, него да се одвоји од своје угојене крмаче ...

Грк Сима је ћутао читав дан, а попа Тривуна пијаног однеше сељаци кући. Кад га је попадија угледала, ударила се обема рукама у груди. И сељаци су били пијани и каљави, али сиромах попа је изгледао као да више личи на неку животињу, која и нема наличности на човека,

или која се од мајмуна у друго нешто, само не у човека изметнула: у лицу модар, усне плаветне, а у очима насела крв; коса и брада, то је тако било побркано као неко големо повесмо кучина, које су несташни кучићи испод кревета каквог извукли, па га својим шапицама дотле раз-трзали, докле га нису за сваки гребен онеспособили.... Црна аљина на њему беше такођер изгужвана и каљава, чизме подеране, али и саме дебеле закрпе и остале грозне пукотине беху блатом тако улепљене, да не би могао погодити, де су пете а де ли ђонови.

На срећу Липолиштана попа Тривун је на скоро после те општинске части, а у след неумереног пића умрьо; а на његову упражњену парокију дође из кикиндскога диштрикта стари и честити попа, отац Тихомир ... Томе су се млоги чудили, што да стари попа остави богату своју парокију у диштрикту а да дође у тако мало и сиромашно сеоце као што је Липолист?.. Па и сам стари чича Радисав најуваженији човек у месту није могао, а да га једнога дана у својој простодушности не упита:

— А тако ти здравља, оче Тихомире, право ми кажи што си твоју богату парокију у диштрикту напустио, па да овде а са нама, нашу сиротињу до века делиш? ... Несрећно, ти је ово наше село Липолист! Нити нам ваља старо ни младо, ни женско ни мушко; осим тога спахија, са његовам немачким и мацарским шпанима и пандурима. Богме су то муке, оче Тихомире!.. Па сад нам од некуда дођоше и Немци, бог их убио, населише ево скоро по села, спахија им саградн школу па и цркву — а ми ето као што нас видиш, сваки дан све црњи и несрећнији!..

Стари отац Тихомир слеже раменима па тихим гласом одговори:

— Сви су људи, брат Радисаве, деца божија, па су и богати и сиромаси моја браћа; богатима немам чиме и не знам како да помогнем, само ми остаје сиротиња, и њој бих волео послужити ...

Чича Радисав није му разумео говора, али је био

задовољан са благим начином, којим га је стари попа предусрео. и радо је о томе по целоме селу говорио... Како су Липолиштани срећни људи, како су добили честита и блага попа. Једно је било само што му није годило памети, и што му се на седоме оцу Тихомиру није допадало:

-- Не ће да пије, а ми смо богме са покојним попа Тривуном по неку чутурицу винца и ракијце искапили... Теке ајде, ајд! научиће се...

Тако је чича Радисав размишљао, али се јако преварио, јер попа Тихомир до смрти своје није пити научио....

Кад је стари попа у сиромашноме Липолисту за себе и своју малу породицу скромну кућицу подигао, навалио је на сељаке, који су га сваки дан све више поштовали, да прионух, те да сви сложно радећи, за своју децу и унучад школу подигну. — Изпрва су се сељаци томе опирали, јер нису могли да појме, на шта њима школе? Та то је за мајсторе и за варошане?.. А на шта ће школа поштеноме ратару?.. А после, и по себи се разуме да је и кући већа вајдица, кад дете на дому причува пилиће; а у пољу прасце и јагањце?... Али за то опет добри попа није хтео одустати од своје намере. Чича Радисав му је био на руци, па је с њиме попа ишао од куће до куће, богорадећи и благосиљајући, све донде док није успео. Кад је школа већ била подигнута, и дође учитељ да отвори школу, сељаци су се надали, да већ кад није части било при полагању темеља, да ће при отварању до колена вино тећи, али кад видоше попу где са празним рукама уводи учитеља у дужност, они се сневеселише а чича Радисав није могао да отрпи, а да му не примети:

— Оче Тихомире! Та знаш, то је као и у обичају, па не би згорег било људе и трудбенике око ове зграде бар са по чашом ракијце понудити — људи смо... Рече бојажљиво, бојећи се да не увреди попа.

— Баш за то што смо људи, постарасмо се за школу за децу нашу а не за ракију... Зар не видите ове пакосне Немце и Маџаре, дошљаке и надничаре наше?.. Па

како би вам било, да вам се у пакости својој подсмехну: Гле ови вадраци што год чине, то за ракију чине!

Радисав се ућута, и није смео даље наваљивати на њега, а остали сељаци и не беху толико познати а да би му смели што приметити... А осим тога, беше седи отац Тихомир и сувише озбиљан и по своме понашању а и по изгледу: ретко се кад смејао, а и кад се осмехнуо, беше то сетан осмејак, пун значаја, а укор такође пун правичне строгости. Благ према свакоме, строг према себи... Спољашност му беше важна; величине беше средње, црте на лицу његовом беху као у мермеру урезане: строге, правилне; у црним очима још је тињао огањ, сведок страсно преживљене младости, али душевна његова снага све је то *умела* укротити: он стојаше високо узвишен над самим собом.

— Јест, рече стари попа, узбуђеним гласом скупљеној гомили сељана — храм је подигнут, у коме ће се деца учити да бога славе, у коме ће се научити себе и ближње своје љубити и поштовати... Видите ли ви ове подмукле Немце и Маџаре?.. Ви се смејете, па велите: та то су наши надничари!... Јест, они вам данас надниче, а сутра ће вам господарити!... У томе их потпомаже држава, спахија, владика и вера њихова... Они им дају све оно, што од нас на најподлији начин отимају; дају им занате, просвету и власт; дарежљиво пружајући им ваше рођене новце, одкупљују вам стопу по стопу крвљу и знојем дедова ваших добивену земљу. Вас остављају глупе, и у незнању.... Та само један тренут да сте размишљали, уверили би се, да вас себи за робове спремају...

Реч беше строга, опора — али истинита... Сутра дан беше школа дупком пуна, све мале, лепо и чисто очешљане дечице... И родитељи се већ у напред договараху, које ће на какви занат давати, брижљиво размишљајући: да л' у Бечкерек, Темишвар или у другу какву варош?... Где су у оно време све сами Срби трговину, занате, вештину и богатство у својим рукама држали...

Стари попа се радовао томе успеху; али је још много требало учинити, много што шта срушити, да се на тим срушеним развалинама сјајнија зграда подигне.

Народ је био напуштен, па му таки беху и станови, баште, па и жене, деца и људи . . . Ни о чему се није мислило, него о частима и пијанкама: роди се дете, пола се села згрне на част, ако жениш сина или ако кћер удајеш, или ако крсно име славиш, још горе и црње ! . . . совра је пуна пива и јестива, а међу гостима ћеш видети, и Немца и Маџара и Влаха... Па сви се они труде да што више од отог српскога зноја, од оте српске части са собом понесу.

То гостопримство, та србинова љубав према ближњему, то неограничено поверење према сваком човеку, та српска племенитост, то му је у једно и мана с којом се рађа и умире . . . Та мана могла је некада бити и врлина, али је у деветнаестоме веку пропаст његова! . . . Знао је то добро стари отац Тихомир, па се за то и трудио да своју општину од извесне пропасти спасе.

— Ја љубим мој народ , говорио је добри старац — и ја не могу мирним срцем гледати, како се сам у својој доброти и невиности упропашћује . . . Ето дођоше Немци и Маџари, голи и боси, па сада купују наше земље ! . . . Не ће дуго потрајати, а ја ћу мојим старим очима гледати, како Србин, како пређашњи газда, како господар ове банатске земље досељеноме надничару надничи . . . Па смем ли ја то дочекати, смем ли допустити да ми за живота вуци стадо раздиру . . .

Тако једнога дана празничног седи стари попа Тихомир, а седу је главу наслонио замишљено на своју суву руку; на столу пред њиме не видиш никакве књиге, живот човечији беше старцу цела библотека . . . По столу је прострт леп, шарен ћилим, онаки као што га наше вредне сељанке уму откати . . .

Сунце је својим умиљатим пролећним зрацима падало на његову седу браду и на шарен ћилим ; соба беше чисто окречена, а на земљаноме патосу нигде једнога

трунка од какве нечистоће. Милина ти је погледати по тако скромној свештеничкој кућици! У њојзи нема блата а нема раскоши; две три сламне столице, чиста бела постеља, у прочељу клупа ћилимом застрта, на дувару виси мајка божија разним шареним позлатама искићена, а пред њоме лепо орибано од цинка кандило.

Сељак кад у таку собу уђе и нехотично скине шешир с главе, поклони се и пољуби старога попу у руку...

На пољу су цвркутале тице, а ситна сељачка и попина дечица играла су се испред прозора, час су тапкала у своје мале ручице, час трчала, а кад је неко пало, или друго што смешно учинило, онда су се сви у један глас церекали, тако гласно, безбрижно, чинило ти се као да свако од њих у две мале пикуле свира... Седи попа промоли главу кроз отворен прозор, а деца се сва ућуте и чекају шта ће попа рећи?

— Децо, празник је, време је да у школу идете, а одатле ћете лепо сви у цркву...

— Оћу ли и ја, бабо? пита га његова мала, несташна мезимица.

— Ти ћеш остати код куће, ти ниси још за школу, а у цркви правиш много нереда.

Деца се разиђу а попа и даље размишља у својој самоћи. Сад уђе и црквењак; и он је прешао већ своје средње године; зулуви су му седи, али се чисто и лепо зглађени пуштају у танким праменовима низа слепе очи. Он је скинуо шешир, пољубио је попу у белу руку, па мирно чека шта ли ће стари попа да му каже.

— Јевреме, на сáту је пола десет, иди па звони на службу; подуже звони, јер ево од некога времена црква је остала празна, а по биртијама све се више беспослена света искупља, па онде троши своје муком и знојем стечене новце.

. . . .

Црква је дупком пуна народа... Јеванђеље је прочитано, на дверима стоји мирно, у простој неизшараној

одежди седи отац Тихомир, и женско и мушко упрло је очи у њега, сваки запето чека шта ли ће строги попа проговорити? . . . И попа са узвишеним гласом поче:

— Храм божији радује се што вас на недра своја пригрлити може, вас који сте га напустили! . . . Слуга храма овога милином је обузет, што вам може овако скупљенима казати истину, коју сте погазили; што вас може опоменути на разум, па савест вашу, коју сте својим страстима угушили . . . Гле! Ваши виногради су неокопани, ваше њиве су неоплевљене, и ви кажете да сте Срби, да сте мужеви! . . . Ваше земље, ваше куће купују дошљаци, а ви се с поносом дичите: ми смо Срби! ми смо јунаци! Док ваша говеда, жедна и малаксала, траже макар и капи воде, ви донде по биртијама харчите тековину ваших дедова! . . . Док ваша деца боса и гологлава као сирочад по сокацима шврљају, донде се њихове мајке и сестрице у свилу облаче; куће су вам јадне, тамне, опале и неокречене; а на лицу ваших жена и сестара с прста је белила и руменила! . . . Још вас бог милује, покварена браћо моја, враћајте се с пута који пропасти води . . .

„. . . Кајте се,
„Док није позвана
„Душа к оном, што са небом тресе,
„Децо, кајте се . . .
„Амин! . . .“

(Свршиће се.)

Ђура Јакшић

АТМОСФЕРА [1]

у физичко-хемијском погледу

Обичан човек навикнут је да многе појаве природне у животу своме непотпуно, или са свим погрешно опажа и тумачи, јер он гледа кроз неку таму на све, што око њега бива и ни о чему не уме себи тачна рачуна да да. Тако сви ми знамо како се већина метеоролошких појава приписује моћи неких виших створова, који нам на тај начин своју милост или јарост исказују. Може бити да и међу нама овде има још по кога, који тврдо верује, да нам бог шаље кишу као израз своје благодети; да свети Илија пушта своје громове на нечастиве у тој цељи, да нас од њихове преваре сачува; да але и аждаје предводе ветрове и облаке, који нам град или потоп доносе. Оваквих примера могао бих пуно набрајати, но ја се нећу у то упуштати, да вам излажем овде небројене гатке, којима се много што шта на врло чудновати начин тумачи.

Природне науке у опште имају ту цељ, да природне појаве наше испитују, т. ј. да одреде узрок њиховом постанку, и законе њиховом трајању. Но међу свима наукама, што се увршћују у ред природних наука, постоје две, које нам као кључ служе, те њиме отварамо тајанствене двери природе наше, и које служе као основа свима другим гранама природних наука у испитивању њиховом. Те две науке, што нас упућују да продиремо и у најтајнија питања околне природе наше а и укупне васионе јесу: *физика* и *хемија*, јер све што око нас бива, једино је продукт оних сила, које ми као физичке и хемијске означујемо, или што је још најчешћи случај, обе ове врсте појава у једно су комбиноване. Тако ми видимо како се сва природа око нас свакога тренутка мења; свак се радује првим данима пролећњег живота, кад се све из свог зимњега мртвила диже па опет за то ретко

[1] Предавано у „грађанској касини“ у изводу

коме пада на ум, да се све то оснива једино на физичко-хемијској промени тела. И сам живот свију организованих створова — дакле живот биља и животиња — ништа друго није до производ физичких и хемијских појава; а да опет и сама умна радња наша има такође матерnäјалну основу, која се исто тако на некој физичко-хемијској промени материје оснива, потврдиће речима *Молешота* који каже: „без фосфора нема мишљења“. И ако ми узимамо овај став с неким ограничењем извесним, опет за то у главноме њиме се хтело то казати, да и само мишљење наше зависи од материјалне промене неких органа тела нашег.

О важности физике и хемије могло би се дуго говорити, јер је то неисцрпљива тема, но како ја нисам намеран да једино о томе овде говорим, то је за сада остављам и држим да сви имамо довољно убеђења о важности поменутих наука.

Ово моје предавање ограничено је само на то, да се у неколико оваквих предавања упознамо с неким телима, која су од велике важности за живот наш, која нам многе околне појаве тумаче, али о којима најмање рачуна водимо, јер нам најмање у очи падају. Сваки од нас гледао је кад вода у котлу ври, и како је поступно из котла нестаје; па по који се може бити и запитао по где што: шта бива с водом кад је овако нестаје? Но овакво питање остаје за обична човека празна жеља. У свима научним књигама налазимо прост одговор на ово питање; тамо се каже: „вода је прешла у гасовито стање“, а под тим се разуме то, да су честице воде јако једна од друге удаљене, те тако вода у том стању и велику запремину добије. Кад је тело какво у гасовитом стању, а оно је провидно и обично нема никакве боје, за то га тада и не можемо видети, а честице његове тако су растурене и покретне постале, да га једва и опипати можемо. Ово је узрок, што нашим чулима опажамо гасове врло тешко, но опет за то ми имамо пуно опита, који нас довољно убеђују о егзистенцији гасовитих тела. Ја ћу овде показати неколико таквих опита. — Ви видите да су све ове флаше празне, као што се у обичном животу каже, но погледајте шта ће с њима бити кад им ову упаљену свећицу принесем. — Видите како прва флаша на мах у пламен букну, кад јој само на близу свећу принесох. Ево из ове друге флаше никакав пламен не избија, кад јој ово запаљено дрвце принесем, али гледајте како оно гори интензивно, кад га у флашу загњурим: — светлост је одиста јака да нам очи засене. У овој трећој флаши гаси се свећа. Из ове четврте флаше смукнуо би пламен такође, кад би њеном отвору свећу принео, но ја је не ћу отварати, јер овај се гас јавља и на

други начин; он се одликује значајним, а морам признати и доста непријатним мирисом, па хоћу њежнију публику да поштедим од непријатног задаха његовог. Али пазите сад добро шта ће бити с овом петом флашом, кад јој свећу принесем, — — — пукла је одиста као пушка. — Нама се дакле чини да су ове флаше празне биле, а сад смо одиста уверени да је у њима било нечега; а из њиховог различитог понашања према упаљеној свећи видимо, да су раз: ним гасовима напуњене биле. — Ови опити казују нам дакле да гасовита тела постоје и то да постоје различита гасовита тела.

Оваква иста гасовита тела находе се око наше земље; она је обмотана доста великим слојем гасовитих тела, што се зове *атмосфера* или *атмосферски ваздух*. Ја сам намеран да овом приликом говорим само о овим гасовима, што атмосферу нашу састављају. Атмосферу можемо дакле сматрати као неко ваздушно море, на чијем дну ми живимо. Сама реч „атмосфера“ долази од две грчке речи, од речи *„ατμος“* која значи пара, *„ςφαιρα“* која значи кугла; то обоје значи дакле парна кугла. Атмосфера је истина гасовито тело, опет за то она има своју тежину као и сва друга тела, којом земљу са свију страна притискује. Овај притисак атмосферског ваздуха меримо барометром, јер притисак ваздуха мора бити раван притиску овог стуба живиног, те да се у равнотежи одрже. Како овде о притиску ваздуха говоримо, то је сваки радознао: коликом снагом притискује ваздух на земљу нашу. Висина барометра на површини морској стоји у средњу руку на 760 милиметара, па из тога можемо лако израчунати притисак ваздуха на земљу нашу. Ваља нам само наћи то, колики је притисак овог стуба живе, па тиме је и притисак атмосфере одређен, јер то двоје у равнотежи стоји. Један кубични сантиметар живе тежи 13,596 грама, а цео овај стуб живе има у средњу руку 76 кубичних сантиметара. Овај стуб живе притискује дакле на сваки квадратни сантиметар теретом 13,596×76, а то чини 1,03 килограма, по томе и атмосферски ваздух притискује толико исто на сваки квадратни сантиметар, дакле притискује теретом од 1,03 килограма. Овим је начином израчунато, да на 1 квадратну миљу притискује ваздух за један билијон цената. Сад ако додам још да наша земља има око девет милијона квадратних миља, онда можемо и цифром представити огроман притисак ваздуха на нашу земљу. И наше тело има доста велику површину, па и оно сноси одговарајући део атмосферског притиска; притисак овај толико је велики, да се под њим ни подићи не би могли,

па опет за то ми га не осећамо и крећемо се по ваздуху слободно. Ово долази отуда, што притисак атмосфере потискује честице нашега тела са свију страна подједнако, па се тиме сам неутралише, за то га не осећамо. Ми осећамо овај притисак на мах, чим учинимо да само с једне стране нашега тела дејствује а с друге га отклонимо; тако кад руком поклопимо какви суд, из кога шмрком ваздух извучемо, а ми осећамо на руци велики терет ваздуха.

Кад овако о атмосфери говоримо, одмах нам се намеће питање: Колико иде она у висину? и где јој је граница? Кад би ваздух имао свуда једнаку густину, као што је овде код нас има, лако би на ово питање одговорили. Ми знамо колико притискује ваздушни стуб на 1 квадратни сантиметар, а зна се и то колико тежи 1 кубични сантиметар ваздуха = 0.0012936 грм. Овај број треба толико пута узети, да добијемо број, који ће раван бити притиску ваздуха на 1 квадр. сантиметар. Колико смо пута узели поменути број, толико ће сантиметара бити атмосфера висока, а то би изнело око 8000 метара. Ово би било овако кад би ваздух свуда имао једнаку густину; али како је он еластично тело, то је сваки његов виши слој ређи од нижих, јер се под мањим притиском находе. Висина атмосфере израчуната је на други начин, израчуната је по преламању сунчаних зракова, кад у путу своме на нашу атмосферу наиђу; тако опитима је нађено, да се тек на висини од 10 миља почну сунчани зраци приметно преламати, с тога се држи да се и атмосфера наша дотле шири.

Што се тиче температуре наше атмосфере опажено је да је различита у разним слојевима њеним, и то нижи слојеви топлији су од виших. Два узрока имају утицај на ово: Истина да сунчани зраци пролазе целу атмосферу док до земље дођу, но опет за то, ваздух добија врло мало топлоте непосредно од ових пролазећих зракова сунчаних; он добија своју топлоту од земље поглавито; с тога је природно што су нижи слојеви топлији од виших. Но поред овог узрока постоји још један други. Ваздушни слој, који је површини земље најближи као најтоплији, пење се непрестано у висину, шире̂ћи се у исто доба, а сви гасови без разлике знатно губе од своје топлоте кад се рашири. И ово је узрок што су виши слојеви ваздуха хладнији од нижих.

Поред ове разлике температуре ваздуха, сматрајући га у разним слојевима његовим, исто је тако и на разним местима наше земље температура ваздуха различита. Ово долази отуда, што зраци сунчани не загревају све делове наше земље подјед-

нако. На екватору је припека сунчана највећа, па ту је и ваздух јаче загрејан но на полима, где сунчана топлота толико мало допире, да ти крајеви имају вечити снег и лед. — Ова разлика температуре ваздуха чини — како је он еластичан и покретљив — те повећа количина ваздуха прелази од једнога места на друго, што ми као *ветар* осећамо. — Постанак ветрова овако се тумачи: У топлијим крајевима пењу се непрестано у висину загрејани и раширени слојеви ваздуха, и тако ту постоји вертикална струја ваздуха, која у вишим слојевима атмосфере хоризонталан правац узме, и упути се хладнијем крају атмосфере. У исто време постоје обрнуте струје ваздуха у хладнијим крајевима атмосфере; ту је опет ваздух гушћи јер је хладнији, с тога он струји на место оног загрејаног ваздуха, што се у висину пење, и тако од тога постаје друга хоризонтална струја, коју на површини земље као ветар осећамо. Како се дакле у хладнијим крајевима атмосфере нижи слојеви њени на овај начин измичу, то виши слојеви силазе на њихово место, па и ту постоји обрнута вертикална струја ваздуха. Из овога видимо да ово струјање ваздуха бива увек у кругу; тако кад по површини земље дува неки ветар, онда у вишим слојевима атмосфере постоји истоветна струја обрнутога правца. — Ово је основни закон којим се тумачи постанак свију ветрова, а ја ћу овде у кратко да изложим наше главније струје ваздушне; потражићемо узроке њиховом постанку и одредићемо правац њиховом кретању.

По неки ветрови малога су обима и зависе од неких локалних прилика; такви су н. пр. приморски ветрови. Кад су приморска места јутрењим зрацима сунчаним обасјата, то се пре загреје ваздух што је над сувом земљом, но ваздух што је над површином мора, јер земља мање упија топлоте, па ће већи део сунчане топлоте околном ваздуху саопштити, док ће вода обрнуто највећи део сунчане топлоте сама прогутати. Ово је узрок што се дању од земље диже ваздух у висину, а на његово место долази хладнији морски ваздух; те тако у приморским крајевима дању дува ветар од мора к сувој земљи. Кад опет сунце зађе, онда настала обрнуто; с вечера се земља брже охлади но морска вода, јер земља је преко дана мању количину топлоте везала но вода, те тако сада је и загревање ваздуха обрнуто и на брзо ваздух над морем постане топлији од ваздуха над земљом, а тиме се изазову обрнуте струје ваздуха. Ноћу се дакле подиже ваздух у висину од површине мора, а на његово место долази хладнији ваздух са суве земље и тако, ноћу дува ветар у приморским крајевима од суве земље к мору. У при-

морскпм крајевпма дувају дакле нанзменце свака 24 сахата два ветра противнога правца.

Ово су, као што рекох, струје ваздушне малога обима; много већи покрет атмосфере долази од разлике температуре поларне и екваторијалне. Загрејани ваздух на екватору непрестано се у висину пење те се после у вишим слојевима атмосфере хоризонталним правцем полима упути; у то исто доба пак хладан поларан ваздух непрестано струји преко површине земље к екрватору, и долази на место оног ваздуха, што се у висину подигао. На овај начин постају две главне струје кружне у атмосфери нашој; с југа и севера струји хладни ваздух к екватору и кад се ту загреје диже се у висину, па се онда хоризонталним правцем полима упути; ту се у след хлађења спушта лагано у ниже слојеве поларних крајева, те да по ново поменути пут учини. Кад би земља наша мирно стојала, онда би одиста по површини њеној дувао ветар од полова к екватору, а у вишим слојевима атмосфере постајале би друге две струје обрнутога правца. Међу тим земља се наша окреће с атмосфером заједно; и то све тачке на земљи нашој, а по томе и све тачке у атмосфери њеној — гледећи их правцем меридијана земног — не крећу се једнаком брзином приликом овог окретања земље. Брзина ова најјача је на екватору, а одатле опада поступно идући к полима, док најзад на уображеним полима не буде равна нули. Тако дакле струје ваздушне, које иду од полова к екватору, наилазе непрестано на ваздух, који се брже окреће но што се оне саме окрећу. Од овога отпора њихов се правац мења, и на екватору се чини као да с истока долазе. Из овог истог узрока скрећу и горње струје ваздуха са овога правца; оне се јављају као да са запада долазе (рачунећи за северну полутину земље).

Атмосферски ваздух нема никакве боје, а што нам небо изгледа плаво, то долази отуда, што се сунчана светлост поларише у путу своме, док до нас не дође. Из овога излази да атмосфера наша мора бити да има ту особину, да све остале зраке сунчане утире, пропуштајући само плаве. На који начин бива ово, видећемо мало час. Кад би ваздух био потпуно проходљив за сунчану светлост, онда би нам небо изгледало црно а сунце, месец и звезде много би сјајније видели. Поменуто је већ да у ваздуху увек има и водене паре у већој или мањој количини, која се од чести у ситне капљице кондензује, и тако у облику врло разређене (невидљиве) магле обмотава земљу нашу. Ове водене капљице одбијајући сунчану светлост, распи-

љу је по целој атмосфери, с тога је она дању сва осветљена. Што нам опет у исто доба небо изгледа плаво, то долази отуда, што се сунчана светлост од чести уппја, а п поларише у исто доба, одбијајући се од ових водених капљица. — Кад се на неко високо брдо пењемо, плава боја неба ишчезава поступно претварајући се у угаситију док најзад изнад неке висине — као што ваздухопловци причају – не буде са свим црна. Ово долази отуда, што је ваздух изнад неке висине толико разређен, да се водене капљице не могу у њему одржати, с тога преко те границе— где водена магла престаје — сунчана светлост не бива одбијана, т. ј. нити бива расипана, нити поларисана, и тако изнад те висине нити је небо осветљено, нити плаво обојено, за то и изгледа црно.

Да плава боја неба одиста долази од поларисане сунчане светлости, лако се можемо и опитом уверити. Нама је већини позната оптичка моћ *Никол*-ове призме, т. ј. да она пропушта поларисану светлост само у неком положају, а кад је у другом положају, одбија је потпуно. С овом призмом у стању смо да распознамо, да ли је светлост нека, коју гледамо, поларисана или не;ваља нам само да је кроз *Никол*-ову призму погледамо коју ћемо у исто време око своје осовине окретати, па ако при томе гледана светлост ишчезне за један тренут, а после се опет јави, знак је да је светлост поларисана. Ако на овај начин гледамо плавило неба кроз поменуту призму, и то по преко долазећим зрацима сунчаним, видећемо да је у неком положају призме плавило неба врло јасно, и ако сад окренемо призму око своје осовине за 90°, ова ће боја неба ишчезнути и изгледаће нам мрка. Овако се понаша према *Никол*-овој призми само поларисана светлост. Плавило неба има дакле другојачу природу од плавила наших обичних тела. Што је раствор индига плав, то долази од те моћи његове, што он може из беле сунчане светлости да утире жуте и црвене зраке, а кроза се пропушта само плаве. Плавило неба има други карактер; оно постаје одбијањем (поларисањем) светлости, и то одбијањем од безбојних тела.

Плавило неба долази дакле од поларисане светлости сунчане, али за овим питањем стоји још једно друго питање: на који се начин поларише сунчана светлост, пролазећи кроз атмосферу нашу; и која су то тела, што на светлост тако дејствују? Говорећи о овоме питању, одмах с почетка наведосмо једно мишљење, где је већ на ова питања одговорено. У новије доба грађени су многи опити у овоме правцу, који су нужна допуна наведеном тумачењу плавила неба.

Знамо из физике, да се под речи „поларисана светлост“ разуме она светлост, у којој сви светли зраци вибришу у истој равнини (трансверзално); а тако исто познато нам је и то, да обичну светлост можемо у поларисану претворити, ако је од какве равне површине под таквим углом одбијемо, да одбијени зраци у истој равнини трепћу. Светлост је у овом случају потпуно поларисана, а угао под којим то бива, код разних тела различит.је. Осим овога биће светлост поларисана и у оном случају, ако је ма под којим углом од какве површине одбијемо (изузимљући угао од 90°), само што је у овом случају од части поларисана и то у толико мање, у колико овај угао даље стоји од угла потпуне поларизације. Поменућу још и то, да и многи минерални кристали имају ту моћ, да обичну светлост поларишу. Ова моћ њихова на томе се оснива, што они кроза се одпуштају само оне зраке светлости, који у неком извесном правцу вибришу, а све остале зраке утиру. Такав је на пр. турмалин; он пропушта само оне зраке, који вибришу паралелно са његовом главном осовином, остале пак утире. Светлост, која кроз турмалин прође, вибрише у истој равнини, с тога и она има природу поларисане светлости.

Сва дакле тела одбијајући светлост поларишу је у исто доба, а максимална (потпуна) поларизација бива само под неким извесним углом, који је код разних тела различит. Максимална поларизација у атмосфери нашој бива под углом 90°; вода пак има максималну поларизацију под углом 75°; у опште ми не познајемо ни једно тело, које би под углом 90° могло светлост поларисати, с тога се не може узети да од воде у обичном стању плавило неба долази. — *Тиндл* је опитима потврдио, да делићи тела, кад се у врло ситном стању находе, могу светлост исто тако поларисати, као год што и у нашој атмосфери бива па и она изгледају плава, као и само небо. Он је доводио водену пару, а и пару многих других тела у такве прилике, да лагано у течно стање прелази, да се у ситне капљице одваја, која се као неки облачић навуче. Кроз ову маглу пропуштао је светлост сунчану, и она је у том путу била поларисана, а гас је добијао плаву боју. Поларизација ова поступно је слабила, у колико су капљице већма растиле, док најзад није са свим усанула. *Тиндл* изводи из тога закључак, да плавило неба долази од одбијања светлости од оваквих врло малих делића тела, а то је општа особина свију тела, само кад се у том стању находе. Кад се тела у врло ситном стању находе, а она имају ту особину, да све остале зраке светлости утиру, пропуштајући само плаве зраке, које у исто време и поларише.

Ја изложих овде у кратко неке физичне особине и промене атмосфере наше, а читаоци ће ми дозволити да и с хемијске стране нешто о њој кажем. Хемичару није доста кад се каже само толико да је атмосфера гасовито тело, он хоће да зна још и то из каквих се гасова састоји. Још при крају прошлога века нашао је *Лавоазије* да се атмосферски ваздух састоји из азота и кисеоника, а доцније, многим тачним анализама одређено је, да у ваздуху има скоро $^4/_5$ азота а само $^1/_5$ кисеоника.

У 100 мерљивих делова ваздуха има:

Азота . . . 79
Кисеоника . . 21

У 100 запремина ваздуха има:

Азота . . . 77
Кисеоника . . 23

Осим ових састојака у ваздуху увек има и водене паре, угљен-диоксида, амонијачних, минералних честица у облику ситног праха и организованих створова што по ваздуху пливају. Колико ће бити водене паре у атмосфери то зависи прво од температуре ваздуха и од правца ветрова. Кад дувају топли и јужни ветрови онда има у атмосфери много водене паре. На вишој температури има у ваздуху више водене паре но на нижој, и на томе се оснива та појава што може из ваздуха да пада киша. Кад је ваздух воденом паром заситен, па се нагло охлади — у след неке хладне струје ваздушне — одпустиће један део водене паре, и она ће се згуснути у ситне капљице у виду магле, које ће се лагано у веће капље спајати, па ће као киша на земљу падати. Да се не би чудили где је смештена толика вода, која по гдешто толико дана као киша пада, показаћу овде колико може ваздух примити водене паре. Кад би 1 кубични метар ваздуха заситили воденом паром на температури од 25°, па би га за тим до 0° охладили, одвојило би се из њега 17,1 грама воде. Ваздух има обично 50 до 70 % воде из тога можемо лако појмити, да се повише воде одвојити може, кад се повећи део атомосфере охлади.

(Свршиће се.)

С. М. Лозанић

СВЕТЛОСТ И ЖИВОТ

од **Ф. Кôна**

(Свршетак)

Докле сунце својом светлошћу ћелице обасјава и у следству тога апарат хлорофилских зрнаца ради свој посао, дотле ће бити и животних материја, или да се научењачки изразимо, дотле траје и процес асимилације: чим сунце западне, дневни рад ћелице престаје, као оно кад се из фабрике пара пусти. Наравно, сад настаје ноћни рад у ћелици самој, али ово је са свим друге руке; сад се не израђују нове животне материје, него се већ добивене материје у употребљиве прерађују. Као машине у нашим фабрикама што се од непрестанога рада кваре те их ваља поправљати, тако исто и ћелице ваља да се опорављају од дневнога посла, ако хоће да су за сутрашњи рад кадре. Материје што их ћелица не може употребити, она их сагори, т. ј. она их сједини са кисеоником у ваздуху, што га за ову цељ оне усисавају; продукт је оваквог сагоревања угљена киселина и вода, и њих за тим у ваздуху нестане. Као што је познато, и свака животиња овако исто удаљује из свога тела неупотребљиве материје, везујући их са удисаним кисеоником и избацује најзад при издисању као угљену киселину. Губитак при чишћењу ћелица допуњава одмах, поправља скорашњом дрвенастом материјом зидове, или понавља беланчевином садржај ћелице и хлорофилних куглица. Што сувишка од животних материја остане, то се у особитим ћелицама чува, или се употреби за увећавање задруге. Јер као год што се у каквој доброј фабрици непрестано дограђује, тако и на свакој напредној биљци има места, где се нове ћелице непрестано наслажу (пупољци). Док су оне још мале и неразвијене, не могу се саме ни хранити, с тога их и старије

ћелице негују; али чим су оне веће и јаче, оне се одмах даду на своје послове, као у свакој великој породици, где се о деци родитељи донде брину, док она не одрасту, за тим она сама раде и заслужују хлеб, а уједно и помажу породици. За реновацију и њихово дограђивање, или да се научењачки изразимо, за респирацију и исхрану, за измену материја и за умножавање њихових ћелица, биљци није сунце од потребе, оно тако исто напредује у помрчини, као и на светлости; с тога биље расте ноћу као и дању, докле год за то има довољно животних материја. Пчеле скупљају восак и мед док је сунце, али из снесених материја граде оне своје саће и хране нејаке и у помрчини.

Ми смо хлорофилска зрнца назвали справама, којима сунце угљен у угљеник и водоник раставља; она одговарају од прилике галванским елементима, којим електрицитет иловачу у кисеоник и алуминијум раздваја. Само електрицитет не гради сам себи батерије, али сунце гради само себи справе, што су му за рад нужне. Јер само у светлости се развијају хлорофилна зрнца; ако се каква биљка у помрчини однегује, њезине ћелице остају необојене, и њезино пређашње зеленило обично пропадне.

Наравно, биљка не може ни у помрчини животне материје готовити. И ако се капитал, што га је она на светлости искупила, за измену материје и исхрану ћелица, потрошио, она не може даље живети и мора угинути. С тога се моје читачице не ће чудити, што им цвеће у мрачним собама стабла високо уздижу да дођу на жељену светлост, а лишће побледи и пропадне. Оваква бледа створења угину од глади пре или после, ако их каква милостива рука који пут на сунце не изнесе. Али ипак има подоста биља, што и у слабо осветљеним собама може дуго издржати, а да његово зеленило или да иначе што од његовог стабла не изгуби. Таква је Plectrogyne, њезино се лишће и на најнеповољнијим местима лепо зелени. Па и многе конифере, селагинеле, палме задовољне су са мало светлости.

Оно лепо зеленило ливада и шума од самога је сунца створено; као што слика на осетљивој стакленој плочи фотографској од сунца потамни, тако се биљка на сунцу *озелени*. Сунце има само једну боју на палети својој; с тога су све биљке зелене; појам о зеленилу и вегетацији за нас је готово један исти. Шарене боје цвећа од сунчеве су светлости готово са свим независне; оне постају са измене материје из сувишка ћеличне хране у помрчини као и у мраку; ако се луковаст корен хијацинте или Crocus vernus у помрчини развија лишће остаје бледо, али цветни листићи имају исте лепе и свеже боје.

О снази, којом сунце у биљу ради, у новије доба дознале су се чудновате ствари. У сунцу видимо неисцрпљиви извор живе силе и његови се светли зраци шире по свету кроз ваздух као таласи. Као што се електрична снага телеграфском жицом у земље преко оцеана спроводи, тако и светли зраци врло мали део сунчеве снаге земљи спроводе. А што наше очи као светлост осећају, то су таласања, која се од таласања што их уво као звуке чује, само својом много већом брзином разликују. Бела сунчева светлост акорд је, у коме се многобројни заталасани светли тонови стичу; ми их можемо изолирати и једно поред другога осећати. ако белу светлост пустимо да упадне кроз стаклену призму. Као што се виши тон једне октаве од дубљега само тиме разликује, што се он брже таласа, тако се исто и седам боја дуге или сунчева спектрума само брзином светлих таласа разликују; најбржа таласања зрака осећамо као модру, плаву, љубичасту, најлакша као неранџасту и црвену светлост. Па кад поједине зрачне тонове, из којих је бела сунчева светлост састављена, наше око као разне боје осећа, зар их и биљне ћелице не ће на различне начине осећати?

Да би се о овоме уверили, посејмо неколико зрна пасуља или пшенице под звонима од црвеног и плавога стакла, која из белих сунчевих зракова само једнобојну светлост пропуштају, а остале боје упијају. После неколико дана видећемо необичне разлике у клицалих биљака: она испод црвенога звона стоје са свим усправљена без икаква измицања од перпендикуларне линије, она се покоравају једино закону теже; она испод плавога стакла нагињу се оштрим углом према прозору, дакле као да их светлости привлачи. Биљке испод плавога стакла изгледају бледе и слабачке, као оне што су у помрчини израсле, и ако испитамо угљену киселину, што су их њихове ћелице усисале и у животне материје преобратиле, наћи ћемо је у врло малој количини. А у црвеној светлости на против, биљке су велику количину угљене киселине из ваздуха усисале и из њих довољно животне материје приправиле, те с тога су и јаче и зеленије. Биљно зеленило највише се развија под жутом светлошћу, која је најјаснија, а под црвеном много више него ли под плавом или љубичастом светлошћу. Количина угљене киселине дакле и количина кисеоника и количина израђене животне материје при једнакој температури највећа је у црвеној и жутој светлости, много мања у плавој, а баш ни мало у љубичастој, модрој, и што је врло чудновато, ни у — зеленој светлости. Овим дакле можемо разумети, што у хладовини дрвећа слабо што расте.

Према свему овоме што смо до сада разматрали, закључавамо, да у сунцу има две силе, са разним утицајима, дакле овде имамо деобу.

Брже заталасани светли зраци, међу које н. пр. плави спадају садрже снагу, која тежу савлађује и биљке сунцу привлачи или их од њега одбија, и што у њих хелиотропско кретање, будно и успавано стање на изменце креће. На против у лакше заталасаним светлим зрацима, међу које црвени спадају, снага је која креће апарат ћелице на рад, лишће зелено бојадише и у њима необрађене материје преобраћа у једињења, што су им за живот нужна. Обе ове снаге допуњују се нуждом, јер по што се за земљу прирасла биљка не може кретати с места на место као животиње, онда брже заталасани сунчеви зраци лишће тако на ниже окрену, да лакши зраци перпендикуларно на њих падну и са што мањом снагом посао довршити могу. Ако црвени зраци у лисним ћелицама имају да изврше какву операцију, онда су плави зраци као какви помоћници, који лишће у правом положају држе.

Из физике знамо, да једва трећи део таласа, што са сунца долазе, наше очи као светлост осећају; сунце шаље и тамне, зраке, који се још брже таласају него љубичасти, и који фотографску артију потамне; да ли оне и у биљном животу врше какав посао, још се не зна са свим сигурно. Један други део невидљивих сунчевих зракова таласа се лакше него ли црвени, они утичу на термометар, и зову се мрки топли зраци. Да и *топлота* има тако исто велики утицај на појаве живота биља, као и светли зраци, то сваки зна, с тога не ћемо о томе овде даље ни говорити.

Ма какви зраци сунчеви у биљку улазили, они се у зготовљеним животним материјама не губе, него су у њима фиксирани и могу се доцније, наравно у другом облику и ослободити. Као год што човек отима од пчела мед и восак што су га оне за своје младе спремиле, за своју употребу, тако исто он ради и са биљним ћелицама. У сваком залогају хлеба трошимо ми скроб и беланчевину, што су га ћелице зрна за исхрану младих клица преко лета спремиле.

Зна се, да је раж готово истог хемијског састава, којега и женско млеко, па се није чудити, што се њезини делови тако лако у мишиће и нерве, у жиле и месо, крв и мозак преобраћају. Кад чопор говеда или оваца ливаде попасе, они пониште милијуне ћелица од траве и зеља, и из њих постаје млеко и маст, месо, вуна и кожа. Све се животиње хране од биљке, једне

непосредно, месождере из друге руке, јер оне од биљождера живе. У ни једној се животињи не налази ни један цигли атом, који није пре тога у биљној ћелици зготовљен. Животиње седају за постављени сто природе; оне остављају сунцу, да им оно храну у биљној ћелици зготови.

Ми се у лето тужимо на велику врућину, али исти сунчеви зраци доцније нам користе као хлеб, месо, и т. д.

Од ватре његових зракова у вину, што је преко лета сазрело, доцније ћемо се на ново угрејати; осветљењем уљем, трошимо сунчеву светлост, што је ћелице репице горљивом материјом испунила, горењем дрва уживамо сунчеву топлоту, што се за много година у дрвећу шумском наслагала. А ако се грејемо угљеном и осветљавамо гасом, ми се грејемо на сунчевој топлоти и уживамо сунчеву светлост, што је у давним летима прадоба радила и сачувала се у давно изумрлим биљним поколењима. Угљен је окамењена сунчева светлост: као што се у каквој ковачници ватром нечиста руда очисти и у употребљив метал преобрати, тако је и из угљене киселине атмосферске сунчаном светлошћу црно угљено злато постало. Изгоремо ли угљен, то повраћамо ваздуху угљену киселину натраг, из ког је она пре много милијуна година усисана и спремамо тиме за нова биљна колена радне материје, што ће их она уз помоћ сунчеву за тим у нове биљне сплетове преобратити. При сагоревању угљена ослобођава се и топлота, којом се за разноврсне техничке цељи служимо. За индустријска предузећа угљен је од врло велике важности са његове необично велике радне снаге и с тога је продукција угљена у најновије доба постала тако огромна. Године 1867 у Прајској је извађен толики угљен, који и највећу рукотворину човекову — хиопсову пирамиду — за шест пута превазилази, и да би се могао свршити рад што га је тај угљен само за годину дана свршио, морало би 76 милијуна коња 300 дана по осам сати на дан радити, или морало би се за исто време 530 милијуна људи у посао узети. Продукција угљена у Инглиској за пет је пута већа од прајске, и снага у угљену, што је добивен 1866, могла би се тек годишњим радом од 2650 милијуна људи заменути, дакле готово са два пута онолико људи, колико у опште на земљи живе. Ова снага сунчев у угљену, креће точкове, локомотиве и све друге згоде за трговину и индустрију. Рад животиња и људи долази истина од радње мишића, али снага мишића добивена је од хране, а ова опет само из биљних ћелица, те тако је дакле сунце опет прави извор снаге и живота нашега тела. И кад кажемо, да је душевна радња продукт физиолошке

радње нашега мозга, онда можда можемо казати, да су и наше мисли — сунчеви зраци и да се наша осећања жаром сунчевим грeју.

С тога дакле какав велики научењак као *Ч. Дарвин* смео би казати: Дај ми само једну једину биљну ћелицу и ја ћу ти целу земљу окитити шумама, ливадама и долинама, и ја ћу је населити човеком и осталим животињама. Јер ће у ћелици сунце на посао ступити, и мртве елементе у животне материје претворити, а за све остало ће се велики закон развића постарати, да се из једне најпростије форме најразноврснији животињски и биљни видови развију.

Наравно сунце само није кадро тако што да учини, њему за то треба каква справа, биљна ћелица. Али нема ни једне ћелице, која није из беланчевине и дрвенасте материје начињена; беланчевина и дрвенаста материја само у биљној ћелици постају; свака дакле ћелица има једну другу иза себе, у којој су њезине животне материје зготовљене биле. Тако смо ми у једноме колу, из кога не можемо на поље, и овде нам пада на ум питање:

Како је постала прва ћелица?...

На овакво питање, наука не може да одговори, јер оно прелази преко граница њезиних испитивања. Она не пита, *од куда* је она материја, из које је овај разноврсни свет створен, него она изучава само мењање облика те материје, јер она је њу признала за вечну, т. ј. нити је кадгод материје било више нити кадгод мање. Где наука престаје да испитује, ту се човек помаже замишљањем, тако је постала — *вера.* Она зна за некога творца, који је за неко извесно време „створио“ свет, доцније га поништио и на ново створио. Наука нити овако мисли, нити се она таквим „стварањем“ бави, него само развићем органских видова, и она је узела за задатак, да мишљење људско обасја — светлошћу и животом!

Љубомир Миљковић

ПРЕДЕО С ОНУ СТРАНУ ШАРА

топограф. војничке и путничке црте

II СОЛУН — РЬСОВА

Још с првога корака, како се кроз велику камену Вардар. капију у Солуну прође, путнику ће одмах изаћи пред очи путничке слике по турским путовима. Пут излази у северозападноме правцу и залази кроз грдно турско гробљиште са пуно шаренога мраморја За 20 минута у томе правцу дође се на разлазак друма битољскога, који се одваја у правцу западноме и бар у почетку своме широк је и добро насут. Овога се пута држи и телеграфска жица. Узгред буди речено до Битоља (Манастира) иде се преко Јенице и имаде 4 дана путовања — на 40 турских сахата.

С десне стране од раскрснице одваја се пут за село Киречкјеји ($^3/_4$ — 1 сахат), које је под кречним брдом, што сам са Хортјан брда видео. Одавде одмах настаје непрегледна равница, и на њој бејаху њиве са шеницом и јечмом у пуноме јеку жетве, но имаде туда и доста утрине. Овде онде види се по која гомилица зелене приморске шуме; с десне стране на 1000—1200 кор. прихватила се изломљена голетна страна, жалоснога опаљеног изгледа.

Кад се на овоме раскршћу од великога друма човек нађе, и нехотично помисли, куда ли ће овај други пут проћи? Јер, и ако је Вардар једна од најзнатнијих долина на овоме крају, и ако је једна од најжупнијих делова на југу, — опет она, бар до пре 3 године, не имађаше ни једнога сигурнога насипа дуж његове долине. Лакоћа земљишта самога, а не каква крчевина друма, чини те се за 4 дана летња, о лепом времену, може овим путем отићи у Штип на сломатним кочијама. Иначе у долини Вардаревој нема колска крчаника. Онда, кад сам ја тамо пролазио на по неким местима крчало је од радника на жељезној

прузи, а један део од Солуна до Галића у напред, већ је имао и прагове и жељезне полуге на њима.

За 1 сах. и 20 минута пута северо-западнога правца, прошав кроз мало сеоце Дудулар с леве стране долази се у друго једно бугарско село, које се зове Араплија. Оба ова села, као и сва друга, која сам у долини доњега Вардара видео, чинила су на мене са свим чудан утицај. У њима, као готово и у свему овоме крају, осем непосредно самога приморја, где имаде Грка, — живе Бугари, и по њиховоме говору и нама добро познатој одећи, плаветним чакширама, гуњићима од сукна и весом са црном марамом око главе, познаће се у свакоме крају солунскоме. Обично сам их виђао у Солуну[1]) са по неколико самарашких коња, где пројашу кроз варош, носећи воћа или зелени на продају, а жене им иду поред коња. Но њихова села у опште нису нимало налик на села за која ми знамо: ни једно готово зелено дрвце не весели њихове ограде око колеба сламом покривених, а трњем ограђених. У опште цео спољашни изглед ове природе и људи, као да носи на себи печат крајњега јада и мучнога живота. И ако се по гдегод може видети по неколико дрвета зелених (и то у приморју), махом кипариса, где би се на летњој жези радо путник склонио, — опет за то мало после и ових дрвета са свим нестаје, и поглед се пушта преко жутих пођа, или на голетну страну, што се још од Хортјан брда дала непрестано покрај пута с десне стране.

Идући грēдом до Араплије, сретосмо један велики карван натоварених камила, које се рад својих меканих стопала држаху крајем пута, и остављаху велике ногостопе у врелој прашини. У овоме крају, нарочито између Јенице и Солуна доста се њима служи. На томе месту, где смо се са овим карваном срели, видео сам и један око 4 мет. висок и на 6 м. упречнику — хум, људском руком насут. У овој пространој равници, он још и данас казује и још дуго напомињаће причу о старим становницима овога приморја, но Бог знаде, кад ће доћи на ред, да се из ближе промотри и користи старинском причом, коју можда овај хум скрива на дну обрасле гомиле своје.

Из Араплије гледећи има с леве стране на 3 — 400 кор. неколико гомилица високе шуме, које би могле послужити за заклон од угледа противничкога. С десне стране опет на 900 — 1000 кор. види се једно бугарско (?) село под поменутим брдским венцем, — и зове се ако се не варам Јеникјеји.

[1]) Ту сам стајао 17 дана.

Из Араплије идући, земљиште је као и довде изједна чиста равница, и пут иде пољем и прашином у једном општем северозападноме правцу. За 35 мин. пута долази се до хана на Галиħкој реци, који је на левој страни ове воде. Село Галиħ лежи близу хана с десне стране, на северу.

Галиħка река доста је у разлевици, има прилично воде и корито је доста мекано. Обале су јој изривене за 1.5 — 2 м. Но ток ове воде, и ако биградио мали одсек у бојноме реду опет се у обичном стању не може бројати ни у какву већу препону, јер се свуда може прећи. Незгодне би биле стране корита за силазак артилерији. У опште узевши, од Солуна па до Галиħке реке, нема сумње о најширој употреби свију родова војске, само што је за коњицу згодније, но и за који други род војске. Позиција нема нигде Бог зна каквих, а ни борбу прилике за око земљишних предмета скоро никакве, осем јерова око Араплије, — јер су куће бугарске веома слабо отпорно средство, и једно зрно гранатно претворило би их у пламен. Галиħка река долази између ниских страна са северо-истока од села Орманкјеја, до кога имаде са Галиħкога хана по прилици до 2 сах. и најближе је друму према селу Алихоџалару. На овој реци, нешто ниже од пута, кад сам пролазио, градио се велики камени мост на траси жељезнога пута [1]. До овога места крчевина жељезнога пута махом је испод пута, и одатле управља косо ка Вардару, и до реке долази у дно склопа.

Кад се из Галиħке реке изађе, одмах се почиње полагано и неприметно пети ка једној обравној пољани; и туна нигде нема ниједнога дрвета зелена, и све је поље од ровите иловаче на страни према реци и горе, изривено са пуно усувина и сувих јаруга. Правац пута уопште је северан. Са овога места добије се шири поглед према северо-истоку ка селу Орманкјеји, које лежи на једној равници, и у истој висини с путем, на 2.5—3 километра далеко. Поред самога тога села са запада види се као некакво језерце, поред кога не далеко пролази поменута Галиħка река, кад из теснаца са северо-истока изиђе. Онај голетни венац, који је све довде пратио мој пут са североисточне и источне стране, овде је доста низак, и подалеко изнад Орманкјеја обилази и иде врелима Галиħке реке ка венцу, који је тако исто голетан но много виши. Овоме другоме венцу, који се горе око Галиħке

[1] Ово је једна напомена о овој жељезници, која је грађена још 1871, но данас је као што је свакоме познато, ова пруга готова до Митровице, и локомотива иде из Солуна у Косово.

реке види, наш се пут у даљем току све више приближаваше. Са западне стране пута опет имаде на 5—600 корачаји једна шумица.

Са изривене пољане силази се, држећи се непрестано северногa правца, преко сличних усувина, ка селу Алихоџалару. Но до њега имаде још 1000 и више метара. Дан је био необично врео, и од прашине и жеге није се имало изгледа нигде заклонити. Спуштајући се полагано, једва смо чекали да дођемо у раван и у село; узалуд смо погледали на ма какав бунар, чесму или тако штогод; нигде овде, колико се оком могло догледати, кроз атмосферу која је треперила, није било воде за пиће. Колико смо радо угледали на изласку из једнога прокопа једну чесму поред самога друма на левој страни. Ту видесмо и чобане бугарске, што догнаше на појиште много бивола из оближњега села. Онако жедни одмах се нагнасмо на воду, но нам једно од бугарске момчади рече, да се чувамо да нагло не пијемо, јер је вода пуна пијавица. Ово се доиста нисам могао надати; вода је била бистра, и тецијаше преко каменога жлеба из чесме доста јако, тек по коју пијавицу да сам могао приметити на дрвеноме кориту доле, где се вода сливала. Но све дно овога корита као и камени жлеб, беше покривен дугачком жабокречином истога изгледа, као и површина пијавица. Нико од нас не могаше и не хте бранити коњима да се на оној страшној жези не напију, — али већ у подне, до вече и читавих пет дана за тим непрестано нам коњима тецијаше крв из уста. Бадава смо се мучили лугом трљајући им непца и места испод језика њихова да повадимо све пијавице, — ови малени гадови водоземски припојили се беху далеко око места на уласку у гркљан, и сила смо муке имали док смо коње са свим од њих ослободили; крв је одмах престала, како је и последња била извађена. — Са чуђењем питао сам оне чобане, како они и њихови биволи не попију коју пијавицу, а они ми рекоше: „научили се,“ — Чудо ми је било да се и на пијавице може научити. —

Од ове чесме па до села Алихоџалара имаде још 5—600 метара.

Ово је село где смо стали да се одморимо, налик на оба већ поменута сирота бугарска села, опкољено једним ровом, као међом. Осем корова, кога обилно поред кућа има, мало да сам које зелено и кржљаво дрво видео у њему. — Велики стогови јечма и шенице беху надмашили ниске куће у двориштима малим и ограђеним црним трњем.

У старој ханини, са разлупаним кровом свакојако нагну-

тим, — нема ништа више од једнога нечистога места где стоји онај што пиће продаје; беше и некакве собе без прозора, али ја волeдох отићи у полуоткривену шталу, где такође видех где на асури леже још два лица, чини ми се из аустријскога посланства у Солуну. Но ова штала, као готово и свуд по Турској путем, једино је и право место за конаковање коња и газда, и ова овде имађаше и једне развалене степене за таван. Нисам ни знао да се горе излази, но то брзо познадох, кад видех где љутити бугарски механџија који изађе горе (сигурно да рашчисти простора за нас) започе живу свађу са једним проседим црним робом, каквих пуно у сампаси у Солуну имаде, и на скоро видех где се стропошта овај јадни црнац на дно степена као врећа. Бугарин говораше да је он пијан, и да га не боли. За време овога непријетнога одмора, видех још један призор у самој крчми са једним младићем црначким, високим као копље, — он је стајао полугô на сред механе сав знојав од врућине, држећи једну грдну батину у руци, и после сваке испивене чаше вина, пружаше готов новац за другу. Бугари се смејаше свему овоме.... Мислио сам се у себи, ко ли се брине о овим људима.

Читаоци ће ми надам се опростити за ово мало пажње, што сам у овој штудији сврнуо на ове јадне људе; то сам учинио једно ради тога, што се тешко може путник отрести оваких страних утицаја, а друго, што ће чини ми се ово, макар и врло издалека изнети свако-дневни индиферентни живот у овоме крају, и сцене које су овамо са свим обичне. —

Правац путу из Алихоџалара остаје у опште исти северан правац, који и довде, и изишав из села, одмах пада у очи с леве стране на 2—3 килом. једна залактица Вардарева у правцу северо-западноме. Према реци и свуд у около беше пукла раван као прерија. Но у даљини с ону страну Вардара виђаху се велика брда, и тај поглед планински обавијаше се све више к југу, док се није зауставио на Олимпу, југозападно од Солуна, на коме се светлуцаше снег у половини Јула.

После $^3/_4$ сах. пута изађе се за 15—20 мет. на таласасту пољану, и одавде у општем правцу северо-источноме пут прилази све ближе поменутоме голетноме венцу са источне стране; за 50 минута пута даље долази се напоредо венцу, и овај није даље на неким местима од 5—60 метара, и са малим променама непрестано и даље остаје тако. Ни на пољани ни на томе опаљеноме венцу, из кога се светлуцаше некако мрко камење и ниска власната трава, нема села ни ограде.

За 25 минута пута даље, долази се са свим до самога брда,

с десне стране, и поред саме једне чукаре 8—100 мет. високе, на којој се виђаху некакве развале од зида, пут неприметно сиђе на реку у селу Авретхисару.

Ово је једно од повећих села; око реке видео сам више кућа и међу њима и неколико покривених полупаном „ћерамидом.“ [1] На прибрешчићу поред реке с леве стране, видех неколико Турака с наргиладима, гологлаве у хладу од једнога накривљенога коша. Они се забављаху гледајући подеране бугарске сељаке, што вршаху са два коња, који вуцијаху једну лесу исплетену, на њој тежак камен и ваљада сии онога, што тераше коње. Мој пратилац говораше ми да је то „чипчија,“ а оно што седе „читлугџије.“ —

С леве стране пута, $^1/_2$—$^3/_4$ сах. ниже на реци има још једно село, које се зове Фргово.

Река у Авретхисару гази се неколико пута, корито није чврсто, али је река мала.

После неколико минута пута реком, у правцу северо-источном, остави се река с десне стране; ова долази некуда из голетних пустих пристранака са источне стране, а упада у Вардар југо-западно ниже. Кад се из реке изађе залази се у један дô, око 4—50 мет. широк, опкољен ниским венчићима с обе стране, и иде се сувом пескушом читавих 45 минута у правцу северо-источном; по том се обрће северу и иде тако 30 минута.

Сад се на један пут прошири овај дô, поличица с леве стране пута остане и даље у северном правцу, и после некога времена спусти се у раван. Но она с десне стране обрне готово са свим на исток и траје изједна, идући да се негде састави са брдима на изворима реке Авретхисарске; но у ниској поличици види се она свуда напоредо од пута 1—2 килом. с десне стране до изнад села Рьсова.

Кроз овај проширени котао пут имаде правац сев. источан и иде тако читавих 20 мин., и на крају у потпуноме заравњу закачи један малени рит. Овај рит остаје готово сав с леве стране и сад је био скоро сув као и обично лети, јер као да су овуда ретке кише. Са ове равничице силази се доста постепено за 10 мин. једној јарузи у правцу северо-источноме; и при томе изласку отвори се поглед истоку, где је земљиште поуздигнуто. неприметно изломљено са више удоља, а у врху његовоме видех поређана три села (од погледа истоку до према северо-истоку). Од ове јаруге,

[1] Дужност ми је овде напоменути да сам ја мало где год имао прилике да што више дознам осем имена, па и то не увек. Остало су све примете личне моје, колико сам могао сам за се забележити.

која има и нешто чечара, сав овај предеочић изгледа много веселији са шумарака овде онде посејаних. Земљиште пада од истока к западу, и пут, који је ишао довде непрестано северно и северо-источно, за 55 минута у напред од поменуте прве јаруге у којој имађаше и нешто воде, прешао је још преко четири прелома, који долазе у опште са истока. Први, био је сува јаруга, други речица у Гребешаљу селу с чесмом на путу; трећи прелом имађаше нешто воде, а четврти беше сув. Иза овога сувога потока лежи у обрађеној равници село Рьсова, куда смо у мрак стигли.

Сви ови потоци и јаруге, састају се један по један ниже према западу у зеленим пољима у једно и иду с леве стране у реку што долази од Дорјанскога језера.

Што се пута од Солуна до Рьсова тиче, он је као што рекох обичан трвеник, којим ретко да би се која кола видела, бар ја се не сећам на свему путу да сам срео много путника и онако. Али због земљишта обравнога, осем неких изузетака, свуда се с колима може проћи па и ван пута.

Земљиште је згодно за све родове оружја; до Галића, као што је речено, за коњицу су неспречена поља у свакоме правцу, далеко од друма; на усувинама од Галића пешаци могу свуда лако, но коњица, а нарочито артилерија пољска ван друма врло ограничено, јер су јаруге дубоко изриле стране око пута и докле се види; а таласасте пољане од Алихоџалара дају згодних прилика стрелцима за заклон. Од Авретхисара ка Рьсову, и ако би артилерија због теснаца у долу била нешто мало у незгоди, но и коњица и пешадија имале би најшире употребе. — На изласку из дола, артилерија има лепога прегледа (са прибрешка с леве стране) ка северу, но још више северо-истоку и истоку; али су позиције у оним просторијама са источне стране увек више, и уопште онај би био у надмоћију, ко би са источне стране ишао ка друму.

Кад се друмом преко прелома и описатих јаруга зађе имаде више места на силасцима и изласцима из ових, која су потежа за извлачење пољској артилерији. Само довољно маневровању вична послуга и добар материјал, имаће изгледа да истера у много праваца из ових јаруга. Но тај простор до Рьсова, због шумица међу селима, усева и прелома особито је згодан за стрељачку борбу, а коњица би имала широких поља само међу преломима.

Ко би са севера долазио, имајући намере да пред Солун дође, могао би се у овоме пределу око Рьсова и селима око Гре-

бешаља надати, да добије последњега конака (пред Солуном); ниже јужније нигде се не би могао надати да и најситније логорске потребе намири. Нарочито у води и дрвима нај јаче би оскудице трпио. За воду веројетно, да би се могло помоћи служећи се пољским бунарима.

Од Солуна до Ръсова има 8 сах., путујући као што иду кириџијски коњи. —

Бадава ће се на турским путовима очекивати добар конак после труднога дневнога марша на коњу по жези и прашини; путник мора бити задовољан и с главицом црна лука, комадом „бајат“ хлеба и нешто мало устојана сира. А ноћ проводи се лети где се може, иза ма каквог ћошка опалога хана, на асури својој, покривен ашом коњском и седлом под главом. Но све је то заборављено сутра врло лако, ако се само није морало устајати ноћу да се отера какво залутало гладно магаре које се и само изнемогло навали на ногу уморноме путнику. Но тамо је све из јутра дивно — чисто плаво небо и сунце изазивље на нови дан. —

Примедбе на Ханову карту поречине Дрина и Вардара

Путујући, ја сам имао у рукама карту, коју је израдио професор Киперт у Берлину, по датима Хана аустр. конзула.

Овога дана приметио сам на њој ове погрешке:

1. Тамо стоји на Штипскоме путу да пут од Шеих-Хана (на карти, код мене хан у Галиђу) излази на косу, која је у с. з. продужењу оне још од Хортјан брда изнад Солуна; у истини, пут остаје непрестано *испод* тога венца, који је с десне стране пута; пут се тек мало попне од Галиђке реке, као што је у опису речено, преко јаружасте нијансе и с ње попречке слази ка чесми пред Алихоџаларом. Овоме венцу пут долази непосредно чак у Авретхисару, као што је у опису речено.

2. Орманкјеји (на карти Амбаркјеји) село, ваља да стоји ближе друму штипском; а језеро северно од њега које је на карти скоро сахат далеко, као и Галиђка река, која је означена опет 1 сахат јужније — у ствари су: у колико сам с пута видио оно непосредно на северу, а ова непосредно на југу од села (до 1 килом.) Пут Николандиса.

3. Село Хајдарли не лежи на путу, оно је негде са стране пута, а тако исто нема никаквога прелома који би *с пута* полазио (изнад Хајдарлија на карти) за у реку Авретхисарску, (ј. и.)

4. Сниже Авретхисара дознао сам да имаде село Фргово.

13. Марта 1875. Београд.

Мих. Ник. Илић.

КАКО ЈЕ ВОЈСКА ДАНАС УРЕЂЕНА?

Сви знамо ону важну изреку: *„Војска треба да дејствује сложно, као један човек.“* То пак може да буде само онда, ако је подељена на делове, ако се над сваким делом постави старешина, и ако су све те старешине са својим деловима редом потчињени један другом тако, да сво уређење војске узме облик као какве пирамиде: на врху да буде *само један* врховни старешина, над њим његови први потчињени, под овима опет њихови и т. д. до најмлађих старешина; све донде, док се тако војска не уреди, она је само *гомила* која није кадра ни за какву радњу па ма како поједини војници били одушевљени и обучени.

Прођимо потање ово уређење код сва три рода војске посебице, а и кад су у задрузи.

Пешадија. Данас већ на 10 пешака треба да има старешине, који ће их руководити, надзиравати, а и њихову радњу удешавати онако, како је у намери виших старешина. Десетина ова наоружана данашњим оружјем није тако маловажна, да се може и не водити рачуна како у њој поступају поједини војници Тако данас добијамо први, најмањи део војске *десетину* са њеним вођем *десетаром* или *каплаpом.*

Четири или пет оваквих десетина у име руковања у заједничкој и сложној радњи, дају се под команду једном вишем старешини. Тако добијамо *вод* са *водником* или *потпоручиком* и *поручиком.*

До четири оваква вода дају се под управу једном вишем старешини. То је *чета* са *четовођем* или *капетаном.*

Опет до четири овакве чете састављају *батаљон* под командом *батаљонског командира* (тисућника) или *мајора.*

Обично три батаљона састављају *пук* са својим вођем *пуковником.* Два до три пука чине *бригаду* са *бригадаром.* Две до

три бригаде састављају *дивизију* са *дивизијаром*. На послетку две до три дивизије састављају *корпус*.

И тако:

Десетина има	10 војника и	1 старешину.			
Вод	„	50	„ „	6	„
Чета	„	200	„ „	25	„
Батаљон	„	800	„ „	103	„
Пук	„	2400	„ „	315	„
Бригада	„	7000	„ „	950	„ и т. д.

Ово оволико довољно нам је па да изведемо:

1. Свако веће одељење, почевши од батаљона, не добија само *једног* старешину над свима осталима, као што видимо код вода и чете, но њих неколико. То је с тога, што у већим одељењима, почињући са батаљоном, није довољан само *један* старешина, но мора имати и своје *помоћнике*, који ће му у управи помагати, заповести израђивати, разносити итд. И што је одељење веће, тиме је и број тих помоћника или *штаб* заповедников већи. Тако н. пр. у бригади већ излази једно на друго на 100 војника око 14 старешина, а не 10. У још већим одељењима излази старешина још више. Но што не треба заборавити, то је то: *да више од 10 војника не треба давати само једном старешини*, јер ће управа бити тешка, и *да данас већ на 10 пешака долази један старешина.*

2. Што се ни један старешина не оптерећава са више потчињених и од 2—4, ретко више, а то с тога, да управа буде лакша и издавање заповести брже. Изузеће видимо код десетине; но то се објашњава тиме, што је врло мало, што су радње врло просте и врше се на маленој просторији, па је искуство доказало, да један десетар рахат може изнићи на крај са 10 војника.

И тако кад се овако војници поделе и старешинама снабду, може бити и руковање лако, па ма колика да је војска велика: лако се могу чинити одашиљања, прикупљања, кретања, престројавања и т. д. — На кратко, можемо брзо издавати налоге, како појединим војницима, тако и оноликим деловима, колико кад устреба.

Свако од ових одељења, што их набројасмо, има свој известан круг у радњи на војни, из кога оно далеко не може да излази. Да се упознамо с овим мало изближе.

Војник, редов, наоружан, спремљен, обучен, васпитан — то је *јединица код пешадије.* Што је та јединица *боља*, имају већу вредност и остали делови и обратно. Што је таквих јединица *више*, и војска је јача. Одавде дакле почиње и *број* и *каквоћа војске.*

Десетина, то је *прво пешадијско одељење*. Постала је за то, да руковање буде лакше, а и надзор над војницима бољи, на пр. у стрељачком ланцу, кад се распу на повећој даљини, и кад су остављени више себи сами особито у покривеном земљишту. Даље може се употребити за патролење, омање страже и друге ситније послове.

Вод је већ прилична множина људи, за то и добија старешину толико спремног, да може у нужди заменити и вишег старешину У стајаћој војсци то је прво одељење, које за вођа има *официра*. Вод дакле може се употребити за озбиљније послове: за страже. за чување мањих каквих места, за даља проматрања противника и његовог положаја, за мале заседе, препаде и т. д.

Чета је толика множина војника, да већ самостално може да решава праве бојне задатке. Чета од 200—250 пушака, даје данас у 1 минуту преко 2000 метака, дакле плодну ватру, па и кад се крене на напад на противника, опет сачува довољно снаге за озбиљан удар. Осим тога данас војска ма колика да је, не улази у ватру и не бори се у већим одељењима, но у четама, особито у земљишту, које је шумовито, врлетно, каналисано, са пречагама, у опште, које је разнолико; а то с тога, што већа одељења не могу брзо да се крећу, што због своје величине и тромог кретања много већу штету трпе од данашњег оружја. Чета пак поред своје брзине лако се може користити заклонима како за време стајања. тако и за време кретања. Четник је дакле у боју непосредан вођ својој чети, он је руководи, командом, трубом, примером — и сабљом у руци.

Но са стране *обуке*, *надзора* и *издржавања*, чета се јавља као прво *засебно, самостално* одељење — *јединица*. Четник је у мирно доба први *учитељ* војника, а водници су му само помоћници. Он је у непосредном додиру са војницима, прати им сваки корак у дисциплини и одговоран је за успех њихов, који се према прописима и времену тражи, у опште за војнички дух и јединство у чети. Исто тако он је одговоран за правилно *издржавање* своје чете. У њему су дакле сједињене две дужности: *стројна* и *административна*. И у овом обојем, једна чета нема мешавине са другом.

Због ове свестране важности чете, она се и поверава зрелим, способним и искусним старешинама, како у војној струци, тако и у *руковању* људма, што није све једно. Поверити једном лицу 200—250 војника, да се ни један у борби не заштеди кад не треба, но и да не погине узалудно, то је таква економија војника, која се тек дужим искуством тече.

Чета дакле осим *обучавања* и *издржавања у самој борби,* изгледа као *прво бојно одељење,* или *тактичка јединица*, која је кадра под непосредном управом једног лица да изврши самостално повећи војни задатак. А што у чети има 200—250 војника то је с тога, што је до данас практика показала, да ту множину војника *један* старешина може да савлада и у мирно и у ратно доба. Ако би чете биле мање, било би скупље јер би требало више четовођа, а и у ратно доба због расхода чете би се тако стопиле да би једва биле кадре за свој задатак. Ако би пак биле веће, онда би се четовођу управа отежала, особито ако војници због других узрока нису добили довољно обуке. Наше чете у стајаћој војсци броје до 100 војника и око 14 старешина, но то је цифра мирног доба, а не ратног. Чете пак у народној војсци броје 154 војника са 22. старешине.

Батаљонски командир са батаљоном, дакле са 4 чете, може да се бори на разни начин, према приликама. Свакој чети даје он задатак, да га у рачун главнога задатка изврши. Батаљон дакле већ може и да *маневрује,* има облик какве велике војске, само у малим размерима и спада више у већа војна тела. Батаљонски командир треба да је озбиљно посвећен у војној вештини. Он већ не може раздвојеним четама онако да рукује непосредно, гласом па често ни трубом, као четник својој чети, јер особито у покривеном и заклонитом земљишту оне заузму доста велику просторију.

У мирно време батаљонски командир више је надзорник над четама, има лично посла само са четовођима, а не са војницима. У боју пак ретко ће се данас десити да ће се батаљон у једној укупној маси употребити. Ово још и може којекако да се дозволи при брањењу каквог заклонитог положаја. Али при наступању на противника особито преко отвореног поља, — никако. Истина батаљонска маса може много силније да удари но чета, али не треба заборавити да је за *данашњи* тај удар довољна и чета, и да ће батаљон много више од данашњег метног оружја да страда, док дође до противника, но што ће користити својим ударом. Због своје величине тромије и лакше се креће, мање се може заклонима користити, а у врлетном, шумовитом у опште испресецаном земљишту не може се никако ни употребити. Ово последње особито има места код нас, јер наши планински предели, у којима нам предстоји борба, не дозвољавају батаљонске стројеве но четне.

Пређе (пре 100 година), док је пушчана и топовска ватра била још слаба, кад се борило у равницама; онда су батаљони

били то, што су данас чете, а четници у батаљону то, што су данас водници; т. ј. батаљон се борио свагда у скупу како ватром, тако и бајонетом, а то за то, што због несавршеног ондашњег оружја, тек маса од 1000 људи давала је плодну ватру а идући напред, јак удар, јер много на путу није трпила. Тада се батаљон и звао *тактичка јединица*, т. ј. најмање одељење које је кадро под личном управом једног лица да изврши какав бојни задатак.

Но од онда до данас, ствари су се много изменили: оружје ватрено усавршано, борбе се воде у сваком земљишту и радије у равницама, војска се распала на ситније делове и т. д. — Данас ако строго узмемо не може ни да буде говора о тактичким јединицама, а ако се хоће, то је, тактичка јединица *војник*. Сва остала одељења од десетине па на више, имају своје сопствено поље, своје прилике у којима се према својој снази могу употребити. Сва су она за свој рачун тактичке или бојне јединице, или боље тактичке *целине*. Пређе, за време пруског краља Фридриха, све што је било мање од батаљона, губило се, није много вредило. Тек батаљон рачунао се као бојна јединица. О поједином војнику још се мање рачуна водило. Он се просто губио у множини. Учење почињало је од *врстачног*, а *јединичног* није било. Стрељачког данашњег ланца, у ком сваки војник има поље да се покаже као вештак и јунак, такође није било. Све се то слило у масу и војска била је права *машина*, којом је вођ руковао исто тако, као данас батаљонски командир батаљоном. Данас пак ми велимо: *„Ако хоћемо да нам је војска добра, постарајмо се најпре, да су нам поједини војници добри.“* То је грдна разлика од пређашњег времена. Данас војска није машина, но је *свесно тело*, састављено из много удова, од којих се ни најмањи занемарити не може.

Из свега овог досадањег говора хоћемо да изведемо то: данас је бојна или тактичка јединица — војник, а ако хоћемо на силу да узмемо другу неку тактичку јединицу, онда прилачније узети чету но батаљон. На послетку за друге државе, велике војске, пролазна војишта којекако, но за наше прилике то је очигледна истина. Што се тиче *обуке*, *надзора*, *издржавања*, ту треба и може да буде каква *јединица*, која ће се *једном* лицу на одговорност у горњем смислу поверити. — Но и то је данас чета, јер једно лице већим одељењем не би могло лако управљати. Заплело би се сувише у администрацији па би то ишло на уштрб управи у боју.

У оцену већих одељења не ћемо се упуштати, јер је изли-

шно; што је одељење веће, има и већи бојни значај. Досадањим говором хтели смо само да упоредимо чету са батаљоном, како у самој ствари данас стоје.

Батаљон стајаћи код нас има 4 чете. Народни батаљон по устројству 4—6 чета.

Турски *табор* (батаљон) има 8 *буљука* (чета) у сваком по 100 људи.

Коњица. Код коњице је прво одељење *вод* од 25—30 коњаника. Њиме рукује *водник* са још 4 ниже старешине најмање, који му управи помажу. Излази дакле на 6 коњаника долази 1 старешина. Истина вод дели се на мање делове, *одељења,* (у сваком по 6 коњаника), но та одељења далеко нису оно, што су код пешадије десетине. Ове се у борби јављају доста засебно, а одељења су више сливена у воду и постала су највише ради олакшице у престројавању.

Четири вода чине *ескадрон* под управом ескадронског командира. Од 4—6 ескадрона састављају се у *пук* под управом пуковника. Код неких држава пре пука долази *дивизијон* од два ескадрона. Но ни до данас нису се у свима војскама уверили, да је то одељење нужно. Даље 2—3 пука чине *бригаду*, а 2—3 бригаде *дивизију*.

И тако:

На 6 коњаника долази већ 1 старешина.

На вод од 25—30 коњаника долази око 5 старешина.

На ескадрон 100—120 коњаника долази око 23 стар

На пук 400—720 коњан. долази око 95—140 стар.

На бригаду 800—2160 коњан. долази око 195—425 стар.

Из ових бројева можемо да изведемо ово:

1. Код коњице већ на 6 коњаника потребан је 1 старешина а не као код пешадије, тек на 10 пешака. Ово је јасан знак, да је обука, руковање, издржавање коњице много теже но пешадије. Ово најбоље пада у очи, кад упоредимо пешачки батаљон од 800 људи са јаким коњичким пуком, или слабом коњичком бригадом од 700—800 коњика. На исти број људи пешадија има око 104 старешине, а коњица 140—195. То значи: код пешадије долази на 12%—13%, а код коњице 17% па и 24% старешина. И што је одељење веће, више и старешина на 100 излази, због истих узрока, које смо и код пешадије навели.

2. И овде опажамо оно исто правило, као и код пешадије, т. ј. да се један старешина нерадо оптерећава са више потчињених одељења од 2—4.

Да се сада упознамо изближе са некима од ових одељења.

Код коњице је *јединица,* наоружан *коњаник на свом коњу.* Одавде се почиње рачунати величина и каквоћа коњице.

Вод, то је *прво коњичко одељење.* У боју истина не употребљава се засебно, јер је мало и нема силине у удару, но у одашиљањима, стражама, патролама приноси велике користи. С тога он и добија старешину стручног и разборитог, који може заменути у нужди и ескадронског командира. У стајаћој војсци то је прво одељење, које има за старешину официра. Што се тиче *одељења,* о њему је довољно напред споменуто.

Ескадрон са своја 4 вода или 120—150 коњаника представља множину, која је кадра под *личном* управом *једног* старешине да издржи у боју потпун *јуриш* и да решава и друге озбиљније задатке. И доиста ма колико да буде коњице, она се свагда распада на ескадроне, као год што пешадија на чете, и борба бива појединим ескадронима у заједници. С тога и зову ескадрон *бојна* или *тактичка јединица* и он има на ово име веће право но чета код пешадије, јер коњица у мањој множини нема оне борне вредности као пешадија, а у већој пак оптеретила би сувише једног старешину, не би је могао савладати гласом, држати чврсто под оком и руком, кретање не би било довољно брзо, јер би се чешће наилазило на пречаге, које би га успоравале и спречавале.

Са стране пак обуке, надзора, издржавања, ескадрон је *права* јединица као год и чета што је. Ескадронски је командир *прво* одговорно лице за спрему свог ескадрона у сваком погледу. Водници су му само помоћници. У њему се дакле састају обе главне дужности, бојна и административна. С тога се и поставља за ескадронског командира лице потпуно посвећено војној струци и вично у руковању млађима. Истина чета као јединица има преко 200 људи, а ескадрон 100—150, но и опет је више оптерећен ескадронски командир но четник, јер он има исто толико и коња и другог многог прибора, па за све то мора такође бригу да води.

Пук спада већ у виша тела и пуковник није онако присни старешина као ескадронски, но рукује преко ескадронских командира. Па тако је то редом и код осталих већих тела.

Наш стајаћи ескадрон има 80 коњаника и 20 старешина. Народни ескадрон пак 99 коњаника и 17 старешина.

Турски ескадрон (сувари-буљук) има око 110 коњаника и око 27 старешина. Но осим тога има за сваки ескадрон по 12 редова без коња за допуну расхода, што је врло нужно код ко-

њице, јер је теже обучити коњаника но коња. И турски ескадрон дели се на 4 вода, као и наш.

Артилерија. Овде је *јединица* топ са својом муницијом и послугом. Као што се види она је много сложенија и од коњичке јединице, а са пешадијском не треба је ни упоређивати. За саму њу осим топа, кола и другог разног прибора треба најмање 8—12 коња и 11—14 војника као послуге.

Две овакве јединице састављају *вод* под управом водника. Три до четири вода чине *батерију.* Даље 3—4 батерије своде се у *пук,* по неколико пукова у *бригаду* и т. д.

Јединица тобџијска, — *топ,* сам за се нема у пољу велике вредности, између метака застоји су велики, којима се противник може користити. Ако због ма ког узрока за борбу онеспособи, онда је само терет свој војсци. Позната је изрека: *топ један као и ниједан.* С тога се он сам врло ретко употребљава и одашиље сам.

Вод, као *прво одељење*, већ може засебно да се придаје другим родовима у помоћ, јер је ватра чешћа, па баш да један топ и онеспособи, остаје други. С тога се он и поверава *стручном* лицу, које је добро посвећено војној и тобџијској вештини. У стајаћој војсци, то је прво одељење, које добија за старешину официра.

Батерија са 6—8 топова, већ може доста самосталну и озбиљну борбу да издржи.

Пук са 18 и више топова даје још силнију ватру. Код већих одељења све ово редом постепено расти.

Дакле ми не наиђосмо код артилерије на какво одељење, као код коњице, које би нам пало у очи као *бојна* или *тактичка јединица.* И заиста код артилерије само се зна то, да један топ не вреди много, а што их је више, све је боље и не треба се бојати, да ће се старешина оптеретити. Ово с тога што артилерија, кад се бори, она стоји у месту, не креће се. Код ње сваки топ ради сам за се, како за најбоље нађе и не мора се обазирати на суседан топ, као пешаци и коњаници. А да све то управу олакшава, лако је увидети. Неки поред свега тога зову *батерију* тактичка јединица. — — Но да је то произвољно, види се отуда, што се у боју самом под именом батерије зове низ топова од 4 па и преко 100. И тако артилерија има само своју јединицу али тактичке нема, или их има врло много.

(Наставиће се).

Дим. Ђурић.

ГЕОЛОШКЕ ЦРТИЦЕ О СРБИЈИ

Моја је намера да у овом чланку изнесем у кратко на видик све оно, што сам, путујући у друштву г. д-ра *Сабоа* пешт. универзитетског професора прошле године по Србији, забележио о геологији њезиној. — Цел тога путовавања не беше испитивање свестраних геолошких односаја, но поглавито трахитичког стења, за које се дознало да га имаде по Србији и које је др. Сабо од чести још год. 1872 проучавао, те с тога и не могу дати потпуну слику о геолошким формацијама. Но како се трахит не јавља усамљен, него у кадкад врло занимљивој свези према осталом разном стењу око њега, и како сам на путу имао прилике виђати и прибрати разног другог материјала — то се ове моје белешке не ће односити на једну врсту, на трахите, него ћу узети у обзир и остало стење. А излагаћу их онако по рутама, којим смо ходили од 14 Авг. до 20. Септ. 1874 год. Ради лакшег прегледа поделићу овај чланак на три дела: у првом ћу побележити све што беше на прузи Београд — бугарска граница и моравска долина; у другом преузети пругу Копаоник и ибарска долина, у трећем рудничке планине — Авала.

I

Београд сам по себи може и геолога да заинтересује. Он сам и Калимегдан лежи на *терцијерним* наслагама, у којима се налазе добро сачувани остатци некадашњих животињских облика — фосилије. Корачајући преко степеница доле Сави, често се виђају, на истима отисци шкољака и пужева, тако исто и на Калимегдану. И најближа околина Београда је занимљива: спомињем само Топчидер и онај комад између њега и Београда, где се осим млађих, терцијерних наслага виђају још и старије, крстацејске, преставлљене кречњацима, у којима имаде

остатака од пужева званих нерпнеје и од корала;[1] ено и Раковица са својим, у морским животињама богатим, такође терцијерним наслагама. О Авали ће доцније бити реч. —

По што од Београда до Омоља не беше ничег важнијег, ни смо се на тој прузи дуго ни бавили. Наводим само да се формација београдска продужује уз Дунав и на неколико места имаде и отворених мајдана за кречњак. Од Дубравице до Пожаревца је плодна алувијална равница, и тек иза овог последњег места терен постаје виши, за тим таласаст. Иза Петровца налазе се на путу у Ждрело и слојеви *сарматске етаже* (Cerithium — кречњак и мергла). — Тек од Ждрела почињу наше интензивне студије. Са једним вођем пођемо на Вукан. Он се, као и остали брегови око њега, састоји из сивастог *секундерног* кречњака, у коме се на много места излучио кремен. У долини покрај потока Орешковице налазе се у гомилама згуре, — трагови некадашње рударске радње. На више уз реку појављује се у грумењу и *еруптивно* стење у лицу *трахита*, који мора да је пробио кречњак на Вукану. Пре но што се уђе у Браничевско Ждрело, на западноме подножју Вукана, избија шкриљац, који је у свези са неком врстом гранитскога стења. Цело је Ждрело ужасно романтична клисура истог кречњака, кроз који се прорила Млава.

Иза манастира Горњака нађосмо да је заиста тако, као што споменух — да трахит пробија кречњак. Одмах у крај пута лево има једно 17 корака широко место, где се то избијање дивно види. Не види се, да и с леве обале Млаве има истог стења. Трахит је јако истрошен, тешко га је формисати и подудара се с оним примерцима што беху у Орешковици нађени. Што ближе Крепољину, све се компактније указује; под селом пут води преко истог трахита, који се с десна у виду купастих брегова простире на југо-запад. Од њега је препуна она река што у Крепољин отиче. Ово је место занимљиво. Трахит је богат у *виотиту*, који се указује у врло великим листовима или у призмама. Основна маса му је сиваста, у њој је много великих белих кристала од пољског шпата. Сва је прилика, да је трахит орешковички и овај крепољински само продужење мајдан-кучајначког и биће *лабрадорит-кварц-трахит.* Трахит пробијајући на овоме месту, подигао је неки старији пешчењак црвене и беле боје, који се с обе стране крепољинске реке указује. У реци има

[1] B. Dr. K. Peters. »Vorläufiger Bericht über eine geologische Untersuchung von Dobrudscha« pag. 3.

још много јашпе. — Крепољпнске виспне опет су кречне. Са њих се доспе у долину, где је Жагубица. На јужној страни овог места вади се пешчењак и употребљује при грађевинама; ал је занимљиво, да се изнад тог пешчара налази покров, који је постао од трахитских туфа и који се од обичног леса разликује. Наравно да се у тој маси нашло комађе од трахита и то од млађих врста. Извор Млаве окружен је секундерним кречњаком, који је ћошкаст као да је бречија.

Посматрајући корито Тиснице, јасно је, да на планинама, од куда потиче имаде разноврсна стења. Одавде хтедосмо у Брестовачку Бању. — Пут је врлетан, стеновит: на брегу Стража указа се леп крупнозрн кречњак беле боје. Одатле даље на 5—6 места избија трахит, час млађи, час старији овде, ал у свему млађи од кучајнско-крепољинског. Од овог места па све на Црни Врх, за који се држало да је чист кречњак, узастопце се указује трахит. Осим факта, да је и сам Црни рх трахитичан, важно је још и то, да је тај трахит, особито онај са Немачке Страже веома богат у руди и да би штета била не испитати *најподробније* геолошке одношаје овог места. Онај пак на Стожињевој Стражи с чисто научне стране диван је са свог амфибола. — Спуштајући се са Црног Врха има трахита који је јако модификован — гринштајнски.

Околина Брестовачке Бање чисто је вулканична, трахитична. Сви топли извори избијају из трахита, од кога ће ту бити три врсте — *лабрадорит*, *бајтаунит* и *анортит* трахит, — а не из порфирне стене као што тврђаше барон Хердер.[1] — Од бањске гостионице на северо-запад на једном месту украј пута ископасмо много комада кристала од гипса, о ком Хердер ништа не наводи. До тог места, на самоме путу избија трахит јако пиритичан а превучен кором од гипса. Овде бисмо могли помислити на мало солфатарно дејство те се гипс излучио или да се калцијум фелдшпата у овом трахиту спојио са сумпоровом киселином, што се из пирита развила. Овака солфатарна дејства приметисмо и код села Злота. Поглед један са ма које купе у Брестов. Бањи показује, да се западно трахитско стење не шири даље од Малиника, који преставља границу и испод ког се ломи један красан трахит у коме ће бити два пољска шпата. — Линија Брестов. Бања — Злот — Тарбановац — Гамзиград — Звездан — Зајечар све је сам чист трахит. Злотска је река пуна одломака серпентина, габроа, гнајса, кречњака и трахита, од

[1] В. барона Хердера рударски пут по Србији 1845. pag. 19.

ког ће бити заступљена врста лабрадориска као старија а анортитска као млађа. Одавде источно на левој обали реке, даље од Злота, већ се трахит указује масивно (Aehtcherd) и својим амфиболом предсказује тимочко-гамзиградско стење. Код Шарбановца има гипса што већ Хердер спомиње, ал већу важност дају том месту ту наслагани слојеви. На име: ту у ендеку прво је жута трахитична земља, испод ње црна и рудна маса у којој је излучен гипс, и са свим доле жут мергласт слој, који никако иј лес. Преко пута од тог у ендеку опет је трахитична земља и још нека земљаста маса која под утицајем соне киселине јако пршти. — Још ближе Шарбановцу на путу који се доле спушта, с обе стране има две врсте трахита, млађа је пробила другу старију. Међусобни одношај, границе једне и друге врсте веома се чисто виде.

Обале Тимока код Гамзиграда су чисто трахитске. Ту је онај трахит, што га је немачки научењак Брајтхаупт назвао засебитим именом *тимацит*, а амфибол у њему назвао је *гамзиградит*. Хердер га назива погрешно сијенитом и сијенитским порфиром. То је лабрадорит-хварц-трахит са веома лепим амфиболом (гамзиградитом), виотитом и магнетитом, ал на 5—6 места побијен је тај трахит млађим бајтаунит (Bytownit) трахитом, чије се пробијање опажа не само у великом него се види и у танким жицама или пругама. Занимљиво је што се исти међусобни одношај виђа и по данатским трахитским пругама.[1]

Излет један из Зајечара са д-ром *Мачајем*, који је сам истраживалац, показа нам да се иза села Љубнице на четврт часа с десна од пута налази трахит који је мање више риолитичан, по што му је основна маса као растопљена. По сахата хода одавде према Планиници у Ђукином Потоку има старија, мелафирска, еруптивна стена и бречија без икаква трага од трахита.

Прелазећи у књажевачки округ, код Вратарнице виђа се голема маса секундерног кречњака особито на Горунов. Долу. То је комад оног кречног ланца који из Бугарске прелази у књаж. округ код Китке и Кадибогаза.[2] Кречњак је измешан филитом, шкриљастим кречњаком, а местимице указује се талков и хлоритов шкриљац, што све сведочи распрострањење старијих формација.

Из Књажевца учинисмо једну тродневну екскурзију на бугарску границу. — Попев се на висину, која се диже северо-

[1] В. Dr. Szabó у гласнику мађ. научне академије у Пешти од год. 1872 број 14, pag. 228.

[2] В. Др. Мачај, Гласник срп. ученог друштва, свеска XIX, pag, 300.

западно од котла, у коме лежи варош, спустимо се у једну од најбогатијих клисура — у Берчиновачку, у којој одмах при уласку остасмо читав сахат, збирајући материјал, који је грдно наваљан по целој клисури. Стена, која ову клисуру чини, јесте *габро*, ал у толико разних варијетета, са тако свежим пољским шпатом и диалагом, као што ретко бива. Петрограф, који би специјално студирао групу габровског стења, учинио би погрешку, кад се не би освртао и на ексемпларе ове клисуре, о којој нема спомена ни код д-ра Мачаја ни у књизи д-ра Панчића. Што дубље улазисмо, стене се све лепше указиваху, а кад стигосмо пред и у село Берчиновац, опазисмо да се читаве купе брегова с обе стране састоје из габра. Изнад села нађе се дебела жица чистог пољског шпата, као секундерни накнадни производ; још на више указује се испод габра серпентин, као млађи члан, о коме се данас држи да се и развија из габровских стена; а баш на граници берчиновачких и шарбановачких планина излучени су кристали диалага тако, да су кад и кад већи од квадратног палца. На купи изнад села Шарбановаца има скроз чисте диалагове стене.

До села Радичевца и до јако стрмените висине Михајлова Преслапа држи се габро, само што је местимице помешан са микашистом. На Преслапу је већ гнајс, који одатле траје све до карауле Расовати Камен, где га замењује нека серпентинска стена, врло нејасна карактера. Преноћив у караули, пођемо Ивановој Ливади, све најчвршће уз гранични плот. Брег Лесковица преко кога градисмо, чист је микашист, а Рајкова Ливада, која одатле почиње, састоји се из једрог, крупно-зрног гнајса. После овог иде наизменично гнајс и микашист, док најпосле од Бисане Буке па све до Иванове Ливаде не настане у великој маси чист микашист. Она стена, што је изнад карауле Иванове ливаде, јесте врло леп хлоритни шкриљац; иста стена траје и даље уз границу, која се пружа западно до Шљиве. Овде оставив лево границу, улази се у велике масе секундерног кречњака, који се из Бугарске пружа преко Коренаца у књаж. округ.[1] Прођосмо кроз горњо-каменичку клисуру, која је испред извора сеоског једва два хвата широка.

Од манастира св. Тројице југо-источно проучисмо Мелски поток и брег Жљебину. Цео поток састоји се из пешчара, над којим је у свој дужини његовој наслаган неки *тегл*, у коме ће бити врло карактеристичних форамінифера. На Жљебини

[1] В. Мачаја l. c.

исти је пешчар, само што је над њим кречњак сиве боје, доста једар а веома богат у фосилијама, као: коралима, пужевима и шкољкама. Тачна одредба доба овог места доста је важна за геологију Србије. — Уз Тимок поред доње Каменице клисуре су кречне и пешчарске и допиру ближе Књажевцу: код села Трговишта пак с леве обале Тимока пробија трахит,[1] са једром сивастом основном масом. у којој су расути иглисасти црни кристали амфибола; пољски шпат ће бити лабрадорит. Одатле се шири тај трахит југозападно. Др. Мачај наводи, да у селима Дрвнику, Бањици и Ст. Кориту има огромних црвено-мрких и црнкастих шљака, „које доста наличе на неке базалте“ (?)

На запад од Књажевца, куд се кренусмо даље, на $^3/_4$ сахата почиње опет велика клисура секундерног креча, који се продужује у алексин. округ и праћаше нас до у Алексин. Бању што је знана са своје топле воде, што такођер из кречњака извире.[2] Иза Бање пут Параћина, носи насип један черег сахата преко алувијалне равнице, за тим улази у тешњу долину, док код првог села (мислим) Трубаревца не почне Бањска клисура. Стене су у тој целој клисури: цепков шкриљац што кроз први местимице пробија, а налази се нешто и талковог шкриљца. Кад се изађе из клисуре, јавља се на левој страни пешчар црвене боје. Десно одатле настаје ражањска равница а иза Јовановца чувена моравска долина, која је позвана да прими важну улогу — већ у скорој будућности. —

Ћупријски округ знатан је са свог угљевља, у Сењу и Жидиљу. — До сењског мајдана доспева се поред ман. Раванице мучним путем по кршном кречњаку и црвеном пешчару. Лежи у котлу једном, у Липовом Долу. Има један поткоп. У њему се одмах с почетка снажно указује старији камени угаљ (ћумур) јако осут пиритом. И у једној и другој галерији провлачи кроз ћумур 1—$1^1/_2$ дебео слој угљеног шкриљца такође са пиритом. У поткопу другог стења досад нема. Над њим је споља црвени пешчар, изнад овог пак секундерни кречњак. — И у потоку на више места види се исти угаљ. Преко од поткопа је отворен мајдан, у ком је угаљ прашњав, али се међусобни одношај, па тако и доба са свим се лепо види: горе је секундерни кречњак чврстог састава, испод њега пешчар и неки пешчани тегл, у коме ће по свој прилици бити фораминифера, и тек са свим доле је угаљ. До мајдана у потоку нађе се конгломерат са трахитом,

[1] Др. Мачај не спомиње овај трахит.

[2] В. Хердера l. c.

који је зар подигао угаљ и кречњак. Угаљ троши држава у својим војничким радионицама, она подржава и мајдан — Одавде на северо-исток дођосмо у Жидиље, куда се тај ћумур продужава. Све донде је црвени пешчар измешан кречњаком. Овде има више поткопа, које је отворило једно приватно друштво. Мајдан лежи на брегу Лозје. — У поткопу се не јавља угаљ одмах него тек после 15—20 корака и тада траје 30—40 кор. док га не замене неки мергл, у ком има слатководних пужева. За тим се јавља наизменично угаљ са истим мерглом. У побочном једном поткопу има истог онаквог угљеног шкриљца као у Сењу и у истом положају. Одавде на ниже у Средњем потоку има од чести зарушен поткоп, где како у самоме угљену тако и у угљ. шкриљцу има слатководних пужева и шкољака. — Улазећи у село према мајдану, у потоку има лабрадорит-трахита, који је подигао угљен ал га не пробија.

Надзорник овог мајдана тврђаше да се угаљ шири одавде и на север до Јеловице. Жидиљски угаљ не уступа сењском и с погледом на скорашњу жељезницу, оба угљена чека лепа будућност.

Спуштајући се из Параћина на ниже према Крушевцу, испред Сталаћа диже се с леве стране одмах до пута брег, који се састоји из конгломерата са гранитском бречијом; ближе селу има чиста крупно-зрна гранита са црним цепком, који се налази и у великом комађу као засебита шкриљаста стена; а кад се пређе Морава (ми смо је прегазили) под Сталаћем, онда опет настаје гранит, наизменично развијен са талковим шкриљцем, гнајсом и кварцитом, које је, као што се местимице види, подигао.

Не могав из Крушевца због кишовитог времена на Копаоник пођемо у Карановац. Свернув иза Трстеника с пута, проучисмо мајдане у Попину и Дубљу. Према Попину дижу се купе иловног шкриљца, до кога стоји пешчар, што се и на мајдану попинском виђа. На мајдану се у томе пешчару налази кварцитна бречија, од које се тешу „горњаци“ за млинарско камење. Тесање се врши веома примитивним начином. Бречија је по себи веома занимљива и ми је у знатној количини прибрасмо. — Са мајдана у Дубљу узима се „доњак“ за млево. Градиво се састоји из кварцове сиге. Осим тога има једрог кварцита, бобичастог тројфштајнског калцедона. У потоку има великих комада јасписа. Из свега се види, да је овде био јак шљункокисели извор. — И попиначки и дубљански камен је доброг квалитета, доносе га и у Срем на цементне фабрике. — Околне планине

састоје се из серпентина и габроа, који се у мноштву јавља у попиначком потоку и на целоме путу од насипа до у село.

Одавде посетисмо и село Врнце, које ће са своје воде постати једном гласовито. — Ту на извору и око зграда има узвишених места од серпентина и кварцита, који је у неким партијама порозан, шупљикав.

II

По што се 7. и 8. Септембра у Карановцу указа погодно време, одлучисмо да одавде учинимо екскурзију у Копаоник, која је трајала пуних седам дана. — За Копаоник се каже да се састоји из гнајса, микашиста и сијенита, местимице из кречног камена, а подножје да се састоји из серпентина.[1] Ми смо имали прилике да нађемо још и других стена, које су са споменутим у блиском и занимљивом односају.

Па да испричам целу екскурзију.

На југо-западној страни вароши прегазимо брзо Ибар и и упутимо се равницом Рибнице пут Јошаничке Бање преко Кобасице. — Лево се дизала висока равница, а кад прођемо село, уђосмо у Рибничку клисуру. Њу чини с обе стране реке Рибнице серпентин, тамне, црне боје са повећим зеленим пегама. На 10 минута од села, јавља се с леве стране диалагова стена са великим кристалима, тамно зелене боје и потпуно одговара сличним инглеским стенама. Од тога места за тим опет је серпентин, само иза механе мељаничке пробија кроз њега неки црвено мрки кварцит. — Пут постаје све стрменитији, иде преко чистог серпентина и тек после мучног пењања од 2—3 часа доспева се на Малу Кобасицу. То је узана коса пружена од севера на југ. На север. партији јој преко пута од бачије Драганаца, идући на врх, указује се *трахит најмлађег доба* („анортитски"), а на самоме врху *нешто старији, амфиболски трахит*, кога има и са стране силазећи у долину брезначке реке која дели малу Кобасицу од велике. Баш на граници доле избија опет у великој гомили, анортитски трахит. *Из овог се види да је тамно мрки серпентин Мале Кобасице на више места прорићен у разно доба од једног старијег и једног млађег трахита.* Пузање одавде на Велику Кобасицу још је мучније; на њој је сам серпентин, шуме су јелове и борове. У механи међуречкој преноћимо, а с јутра пођемо назад у Рудњак да промотримо мајдан. Од механе до суднице пробија кроз серпентин стена сас-

[1] В. Панчић »Копаоник и његово подгорје« 1869 pag. 7.

вим сијенитског хабитуса. Мало даље има и контактна стена до серпентина са јаким калцитним жилама. На самом пак рудњаку ово су геолошки односи: мајдан је купа од серпентина нешто беличастог са једрим диалагом; у серпентину је излучен кварц као жица (опал, рудни опал). У том се кварцу развио лимонит (гвоздена руда) без велике вредности, под којим се налази за Србију јединствени *милошин*, до ког смо копањем морали допрети. Накуписмо велике, лепе и многе ексемпларе. — Оваких купа, као што је ова има више на северу одавде, и теку паралелно до реке. Така је купа и она само Питомим потоком од ове одељена преко пута лежећа.

Вратив се натраг, узмемо пут Јошаничкој Бањи преко Цревља где на висини тој има са серпентином измешано и трахита, исто је то и на оној висини испред Ковачевца, куда доспесмо преко Плане, познате са својих руда и „Кижа“[1] Мени се чини да ће и овде, у купама око Плане бити милошина.

Силазећи доле Ковачевцу на више места виђа се пробијање млађег *трахита* кроз серпентин. Односи су тако чисти, да се и граница може определити, докле допире једна а докле друга стена. У трахиту има по некад омањих друза. Судећи по неколико комада, биће и сијенита — као што Хердер спомиње за целу јужну страну Ковачевца; но његов сијенит — порфир је горе споменути трахит. — Кроз серпентинску клисуру, од које југоисточно има сијенита и шкриљца, стигосмо у Јошаничку Бању.

Извор је овај, један од најтоплијих, од механе на преко хиљаду стопа; вода му је од 64—70 °R. До извора је сијенитска стена, у којој је доста на густо упрскана метална руда. Околне висине одавде источно и сама Јошаница река, са чијом се водом топла вода извора меша, пуне су те стене. Приметисмо брегове од цепковог шкриљца, за механе.

Око по дне ударисмо путем између Кокоровца с леве и Погребине с десне стране. На једном и на другом је брду исти серпентин који нас је до ове бање допратио. — Од Погребине настаје планина Брезовица, на коју се успужасмо. Више пута сиђосмо с коња, да промотримо односаје стења: овде је серпентин са секундерним кречњаком на изменце. Кречњак је сиваст, крупнозрн, серпентин не тако свеж као досад. То стење траје до чесме, од које почиње Кремицка планина. Већ код чесме је толико стења нагомилано, да се закључити може на састав целе планине. Она је скроз и скроз сијенитска: сијенит је леп,

[1]) В. Хердера l. c. pag. 33.

једар, црвенкасте боје, изгледа као гранит. Да су путови удешенији, могла би се ова стена с погледом на њезину чврстину, за тесање грађевинске цели употребити.

Са ове планине сиђосмо у седло, из кога се попесмо на пут, псечен на западној страни Једовника. Већ се одавде јасно виде планине старе Србије: дивно се указује купа на којој стоје развалине Ђурђевих Стубова. — На Једовнику је изнова серпентин; ал на једном месту с ове западне стране види се у додиру са серпентином и нека сијенитска стена, слична оној у Јошаничкој Бањи. На страни брега има поваљаног грумења чистог магнезита, који ће се по свој прилици у серпентину као жица налазити.

Онде, где једовнички пут удара на исток, избија у големој маси цепков шкриљац, а северно од тога дела, преко пута од Јелака, виђа се у шкиљцу сијенит, са белом основном диатерином и зеленим амфиболом. Не могосмо, а да не накупимо што више, једрих екземплара. — По што пређемо седло до Јелака, одмах се у почетку задржимо, јер овде је *гранит*, који састављa цео Јелак. Гранит овај је крупнозрн, могао бих рећи порфиричан, јер су у њему велики, црвени кристали пољског шпата излучени. Могу се наћи кристали већи од 1″ □; у опште гранит овај јако личи ономе из Елбогена. Биће у њему олигокласа, а кварц је у сјајном зрневљу. Цепак је бео и црн; рећи је амфибол. По овоме граниту ходасмо читав сахат, једва се протурујући кроз и преко поваљаних црногорица, да се за тим још пре заласка сунца са северне стране успнемо до — Сува Рудишта и за тим до карауле, на врх Копаоника!

Копаоник је подједнако занимљив како са орографског тако и геолошког гледишта. На висини од близу 6000 пар. стопа (Хердер узима 6026) јасан је преглед планина Србије и околних земаља. — Рудар ће наћи на њему и у ближњој околини му трагове некадање јаке рудне радње, а геолог може прикупити важних података за петрографску и петрогенетичку геологију.

Преноћисмо у караули.

Сутра дан рано започесмо геолошке студије наше.

Полазећи од карауле на север косом врха копаоничког, свуд се указује *гранатска стена*. Кристали су повелики, облик је код неких најправилније развијен, код неких само означен. Боја им је зелена. Стена није јако истрошена.

Гранатску стену ту скроз и скроз је прорио кварц, млечне боје, тако да се измеђ гранатских кристала налазе мање веће друзе, које су испуњене чистим кристалима призматичним дужине

од 1—3″. На другим партијама кварц је некристалисан, као подебела жица или навлака.

Осим тога налазе се друзе, у којима је по један или по два кристала од пирита. Кристали су коцке (хексаедар) и на њима је редовно отупљен врх, т. ј. на место њега има површина.

Тај гранат пружа се истим правцем на ниже, на мајдан Сува Рудишта, где се с њим у друштву види магнетна руда (магнетит) са нешто бакарне руде,[1] са мало хематита и лимонита. — занимљиво је било, како се магнетска игла не могаше због близине магнетита са успехом употребити. — Ту се још налази и јако шупљикав кварц, осим онога, који са гранатом амо допире. Нађосмо и неколико комада трахита, што је по свој прилици амо донесено, ал свакако га не ће у великој даљини одавде бити. Ван тога, од копаон. карауле на једно 50 корака нашао је др. Сабо, како избија нека тамна, срчана сте а, која има јако трахитичан тип. Микроскопни испит показаће у чему је ствар.

Поред граната има на врху Копаоника и цепковог шкриљца који је јако очврстао такођер кварцом. До њега у јаком додиру је нека еруптивна стена, а на страни виђају се и друге филитне стене.

Из овога. ваљда би се могло рећи, да је мајдан Сувог Рудишта само подебела жица (Gang) у цепковом шкриљцу, кроз који ће зар још пробијати и трахит. —

Опростив се са врха са широким видокругом, почнемо се на западној страни спуштати доле.

Већ овде, а још више доле на западној нози налази се гранит са амфиболом, и ја мислим, погледом на потпуно гранитичан Јелак, да могу рећи, е је гранит тако да кажем подупро Копаоник.

Пут наш вођаше у варош Рашку. Прођосмо јужну страну Јелака, спустисмо се до у Чајетину, где се већ у дољи примећује избијање трахита, а кад се дигосмо на брег Кањевац има на више места серпентина са трахитом, један до другог. Преко јако стрменог пута, који $^3/_4$ часа трајаше, доспе се до Новог Села где трахит настаје самостално, и одатле траје непрекидно до Ибра.

Од карауле Казновићи, на 2000 стопа почиње опет серпентин, у ком је јака жица (Gang) од секундерног кречњака.

[1] В. Хердера l. c. pag 31.

Одавде ближе Рашкој, где почиње са српске стране клисура Мислопоље са чувеном „стопом краљевића Марка“ у стени, наново се види избијање трахита кроз серпентин. Овај је трахит од млађих врста; у тамно сивастој, скоро црној основној маси одударају бели кристали и зрна пољског шпата, који је потпуно сачуван. — Непосредно пред Рашком повлачи се североисточно овај храхит и онда је чист серпентин, ал и на левој обали Ибра види се продужење трахита у лику неколико хвати широког „дајка“.

Пређемо Ибар, ал одмах доспемо на неку еруптивну бречију која се само онда може видети кад Ибар опадне, као што тада беше случај.

Од Рашке ибарском долином настаје права трахитска формација. Нека су места јако отворена, раскопана, те је студија лакша и резултат поспешнији. Да видимо.

Левом обалом идући, за кратко време стигнемо у Варево, где у потоку Смрдану има поваљаног трахита. Због једрине употребљују га за грађевину; ступци, и окрајци и довратници нове цркве у Рашкој од њега су истесани. Биће га у две врсте; особито је леп онај, у коме су многи црни иглицасти кристали амфибола и свежи, бели кристали шпата. — На 10 минута је даље трахитска купа Молитва код Беоца и одатле па све до Баљевца има више отворених мајдана са толико раздробљеним стењем, да се та места могу назвати правим стеновитим морима. Особито су јаки и занимљиви отвори преко пута од Паклице и код Шумника. Место код Шумника испред баљевачке механе у толико је знатније од осталих, што се најеклатантније види, како је један део трахитске масе од другог подигнут. Може бити да су оба дела, и горњи и доњи од једне исте врсте па су продукти сличних ерупција или су заиста по добу један старији а други млађи. Док се одреди специја пољск. шпата, знаће се како стоји ствар. Иза Баљевца на четврт часа има у отвореном мајдану трахита, који је исти као онај у Беоцима, само кад је изветрен, имаде жуту, сумпорасту боју[1]. Место се зове Бољенина. На неколико стотина корака даље, на име код Лучице приметисмо, како апортитски (млађи) трахит, који је свеж, пробија и диже један други изветрен, много старији трахит.

[1]) Као што је читалац могао приметити, ја описујем стење онако, како се на први поглед, т. ј. макроскопно указује у опште. Подробнији макроскопни састав спада у са свим стручан лист, и кад се доврши специјално испитивање, гледаћу, да резултате изнесем на видик.

А. В. П.

Са Лучице ударимо лево кроз винограде, куда нас је непрестанце пратио трахит. Само на једном месту на Прогорелици, где се спушта у реку Радушу, избија плочасти мермер усамљено, као весник студеничког. И клисура радушка је трахитска, ал кад се стигне до села самога, има једна долина, знатна у толико, што баш она чини границу између трахита и серпентина, која после према Ушћу и поред студеничке реке чини веома сликарску клисуру. Брегови Камењани према Студеници од серпентина су већином, само се местимице наизменично виђа цепков шкриљац; а кад се доспе на Дубоки поток, упада у очи пруга чистог магнезита у серпентину[1] Ближе манастиру и све донде држи цепков шкриљац, у коме је чувени студенички мрамор, који се лепо цепа у тање плоче и од чијег је квадера сазидана Студеница. — Студеничким мрамором може се похвалити Србија ма накојем пазару. Да ли се куд извози — а то би заслужио — не знам; на дому се тешу од њега крстови.

Од Студенице вратимо се преко Ђаковачке планине у Карановац.

До саме је планине десном обалом реке Студенице измешан пловни и цепков шкриљац са серпентином, који се и са леве обале уздигао.

Од моста где се пређе река, почиње пут на Ђаково. После четврт часа хода нађемо веома свеж и леп *пегматит*, у ком је особито цепак у великим плочама развијен. Иначе је на овој планини гранит, у коме је Хердер нашао ситна црвена граната; само ³/₄ часа од врха налази се неки пешчар, а код места Јасикова има шкриљца, којим снажно пробија нека занимљива еруптивна бречија мрке боје у друштву са растрошеним гранитом.

Иза Брезника настаје, спуштајући се Ибру, с обе стране серпентин. Местимице јако стрмено пада на реку. Што ближе Лопатници, све се већма налази наизменично са серпентином габровска стена. Може да је то она стена, коју Хердер назива као фелдшпатну? Од Лопатнице терен је купаст, док се код Карановца не пружи као равница мање више таласаста.

Овде напомињем, како се у опште држи да у Копаонику има *соли*. У Карановцу ми причаше г. Анта Милићевић, инжењерски поручик, како се говори да испод Копаоника има више породица, које се већ кроз десетине година служе сољу што се тамо налази. О том налажишту извештене су само задружне

[1] Хердер спомиње само серпентин.

старешине, које ту важну тајну остављају њиховим следбеницима. — Са таким вестима долазе чак и влади, која је на темељу таких извештаја више пута шиљала стране стручњаке да извиде ствар. Тако је 1856 год. послала влада проф. Брајтхаупта из Фрајберга да испитује земљу с погледом на со. Резултат је био скоро никакав. 1874 године би изаслан неки пруски рударски мерник; колико је успео, докле је допро, није ми познато.

У Србији до данас нема соних мајдана.

III

Из Карановца пођемо у Рудник.

Северно од вароши до Мораве, предео је већином раван, кад и кад таласит, а местимице указују се узане високе равнице.

Прегазив Мораву, код села Тавника, у сувом кориту потока јако је нагомилан трахит, од више руку и разном бојом. Особито је леп неки кварцтрахит црвене боје, овоме ни мало не уступа по лепоти и једрини други један амфиболски трахит такођер као цигља црвене боје. Све су врсте млађег доба а нанесене су зар са блиске планине Котленика.

Кад се са насипа сврне десно преко Пријељине у долину Дичине, наскоро код Брђана почиње клисура од серпентина. Он је плаве, тамне боје нешто диалагитан и дронзитан.

Кад се из клисуре изађе, јавља се кварцитна стена с леве стране пута; ближе Милановцу наизменично траје пешчар и иловни шкриљац, а под самом вароши чист једар пешчар. Њега има и с ону страну Милановца до иза Мајдана. На нешто више од по пута до Рудника, указује се плав кречњак и пешчар и поједино комађе старијег трахита. Кад се пак успне човек на оно високо брдо испред рудничке механе, на путу на више се места види продирање ортоклас — олигоклас — кварцтрахита кроз онај плави кречњак, и кроз пешчар.

Рудник је са својом околином толико важан да је вредно да се с њим подробније упознамо.

На Руднику је јако развијена трахитска формација, која се и одавде источно у крагујев. округ продужава. На име је планина Борач у овом округу трахитична Борач је чисто стеновит, откривен без икакве вегетације. Он се састоји из једрог старијег, и то из ортоклас — олигоклас — кварцтрахита, ал је на њему то важно, што на западној страни му, од врха на једно 200 хвати пробија кроз њега неки млађи трахит у виду вертикалне плоче, која је од прилике 12 хвати широка. [1]

[1] в. Весник академије год. 1872.

Котленик је у толико знаменит, што се на њему налазе најмлађи трахити, а не руднички старији, који се, као што видесмо, и на југу Србије јављају.

На Трнјесци је такођер старији кварцтрахит, ал се на нози брега у потоцима налази комађе без кварца и види се да је продукт млађих ерупција.

Око Мајдана је опет старији трахит са рудама, који је подигао кречне и пешчарске стене.

Једно по подне посветисмо романтичној купи Островици. — За њу каже К. Поповић „да је гнајз (гранитес).“ [1] Јов Мишковић да има гранита и сијенита [2] И једно и друго је погрешно. Још је Бује добро означио ту стену.

Кад се из рудничке механе пође путем на Островицу северо западно, са обе је стране трахитична земља, која је овде одговарајући боји стења, беличаста, а сва и тек местимице тавнија. Да је заиста постала та земља из трахитских туфа, види се по томе, што, посута соном киселином, не пршти. Око 5 сахата бесмо на купи.

Островица је чисто трахитичан шиљак са два крака. Трахит је од исте врсте, од које рудничкомајдански, само је на нози брега много једрији очуванији, доиста је на врху тако трошан, да се једва може формисати. Пољски шпат је нешто испуцаних кристала, у маси има црна цепка, коцкица од пирита и у свему стена је од гвожђаних оксида осута сва црвено мрким пегама.

Са Островице иде превоје на Ћајино Брдо, које се такођер састоји из трахита тако истог, и у опште, поглед један са врха Островице довољно показује да су околне купе и шиљци већином еруптивног постанка а трахитичне природе. —

На Руднику је некад цветала рударска радња: о томе нас на сваком кораку уверавају заостали трагови у виду многобројних закопина, подграда. Влада се српска латила, да на тим развалинама минулих векова подигне нову зграду рационалног рударства: као њезини изасланици раде тамо рударски инжењери *Ф. Хофман*, пређе предстојник мајдан - кучајнског рудишта, *Љуб. Клерић* и друга господа. Уједно они беху, који нас одведоше на тачку њихова рада, на оба Штурца.

На источној страни Рудника за по часа доспесмо на Пр-

[1] в Лицејка I. 1862 год. pag. 52.

[2] в. Гласник уч. др. књ. 34, pag. 237 Тако је исто погрешно означена и „Трнјеска,“ „Котленик“.

љински Штурац (961 м. н. мор. п.), где се налази еруптивна бречија и јако кварцитан трахит, који би се могао скоро *домитичним* назвати, т. ј. таком модификацијом трахита, која је постала помоћу веће температуре и гасова, особито ексхалацијама хлороводоничким, при чему се саставни делови, осим пољског шпата. растворе, те је боја таких трахита сивасто бела. — У овом трахиту има још излучених великих друза од планинског кристала. Мало на више је неки веома чврст пешчар. који је махом над трахитом. — Одавде се попесмо на Мали Штурац (1034 м. н. мор. повр.), који се такођер састоји из трахита, што се јако види на врху његовом. Ниже према Превоју у велико је развијен пловни шкриљац, а само Превоје састоји се из кварцитична трахита, који као да избија кроз шкриљац.

Са Превоја јако стрменом стазом доспемо на врх Великог Штурца (1057 м. н. м повр.). Овај се врх састоји пола из трахита, пола из пловног шкриљца. У трахиту се делови већ боље распознају, и није у тој мери кварцитичан као споменути.

Одавде се спђемо у Ирлине, где беху стари мајдани. И ту је трахит, час у виду јаке жице, час опет засебице, са мање више знатном количином руда бакарних, оловних, кобалтских и гвожђаних.

Све су то старији ортоклас — олигоклас — кварцтрахити. И од Рудника на југо-запад биће у већој маси трахита, јер у збирци поменуте господе инжењера беше ексемплара трахитских са чувенога Такова.

Путем у Шаторњу, одмах испод рудничке механе нагомилан је трахит исте врсте, само је каолинизиран, т. ј. ортоклас стакленаст, а олигоклас претворен у брашно. Иначе је доста једар, боје сивасто плаве.

Као на Руднику, исто је влада намерна и на Авали да оживи рударску радњу. На том брду бесмо у друштву гг. начелника Гудовића и руд. инжењера Хофмана.

На западној страни, на подножју има старих поткопа. С почетка, на 40 корака, непрестано је развијен пловни шкриљац за тим тек долази трахит. Од старе радње још је ту подграда. У прошлом столећу и у добу устанка одавде добијаше руду. Руда је оловна, садржи сребра, у трахиту је јако импрегнирана упрскана. — Западно одавде има још више поткопа.

Не далеко од друге механе, на самоме друму види се кречни

[1] Credner, Elem. d. Geologie, pag. 66. Dr Szabo, Trachyte, eingetheilt in d. natürlichen System, pag. 4. — Хердеров је сијенит трахит овај.

шкриљац, који прелази у кречњак а местимице у чист кварцит. Тако исто избија у танким ал врло јасним жицама кварцтрахит између кречњака. — На јужној страни је серпентин са трахитом. У кратко дакле: *на Авали је секундерни кречњак, серпентин прориван трахитом.* Томе аналоган случај видели смо и код стене петроварадинске, где је серпентин такођер пробијен истим старијим орт. — олигокл. — кварц трахитом.[1]

На послетку наводим, да се у министарству финанције, рударском одељењу, подигла рударско-геолошка збирка, која се непрестанце попуњава. У тој збирци видесмо крупна зрна гранита са Горњана у крајин. округу, серпентина, који је начичкан зрневљем од хромита, из Танде истог округа, сумпора са гипсом и трахитом са Тилфарошу (црвени брег) из бољевачког среза и др. — Србија мора пре или после дати земљу геолошки испитати и снимити, и онда ће ова збирка бити добро дошла сваком дотичном стручњаку.

То је, што сам у геолошком погледу прибележио са нашег заједничког пута. Још једном велим, ово није геолошка студија, ово су само — геолошке цртице, па као такове не могу бити потпуна целина; оне могу бити миг за онога, који једном узбуде проучавао и писао систематски „геологију Србије“.

У Н. Саду 1875.

А. Ђ. Поповић
проф.

[1] Види мој чланак „О фрушкогорским трахитима“ у летопису М. С. 1873. књ. 115

ГЛАС МАЏАРСКОГ ПРОФЕСОРА О СРБИЈИ

(Свршетак)

Велпкопоседнпка у Србпјп нема. Непокретно пмање није комеспрано већ раскомадано, те тако нема код никога довољно земље. Па по што нема угледних добара, која би за пример малим газдама служити могла, то се и у погледу земљорадње српски народ налазп у положају, који су његови претци још пре векова заузимали. Као главне узроке овом слабом напретку земљорадње сматра г. Сабо: недовољно саобраћајно средство, пореску систему, немање катастера, велики број црквених и домаћих празника, мала образованост у народу, који с тога и мале потребе има, те их са мало рада задовољити може. Отуд долази, да се у Србији већи део земље необрађен оставља, а и оно мало што се обрађује, ради се са свим површно.

За тим прича професор Сабо како се код нас пре сеје, жање, врше и храна садева. Све то ради се на врло прост начин. За стоку нема никаквих постоја, она је целе године под ведрим небом. Сваки тера стоку на своју њиву или ливаду и за то морају све њиве и ливаде бити под оградом. Ово ограђивање много је допринело те су толике красне шуме сатрвене, и ако овај злосретни обичај и даље остане шуме ће са свим нестати.

Професор Сабо разлаже даље, како сваког пролећа 70 до 80.000 Бугара у Србију долазе и ту преко лета и јесени раде а с почетком зиме опет у Бугарску се враћају. Ови Бугари већином су баштовани, који или комад земље под закуп узму и за свој га рачун раде, или пак надниче. Ови приљежни радници при њихном са свим умереном начину живота (целог лета они се хране само хлебом, краставцима и луком) уштеде готово целу своју зараду, која с главе на главу по 5 дуката износи: на 80.000 радника чини то годишње 400.000 дуката. Ову грдну суму новаца губе Срби једино са њихне лењости. За Србију 80.000 страних радника толико је исто колико би било за Аустро-угарску њих 2,000.000.

Тако говори маџарски професор и ми налазимо за потребно учинити овде нашу примедбу. Што се тиче описивања земљорадње, каква је код нас, доста ће бити кад кажемо, да није ни у хваљеној Маџарској боља. Ако код нас много земље необрађено стоји, у Маџарској има је сразмерно још више. Оно што професор о злосретним оградама њива и ливада говори, то је истина, но већ је и код нас о томе доста говорено, и ако ко заграђује и данас још, он на заграду сатире своју шуму, па ће без ње на послетку остати. Дакле то су ствари које не засецају тако дубоко у благостање целог народа, оне су само за поједина лица штетне.

Но за велико нам је чудо, где је маџарски професор покупио она дата о доласку бугарских баштована. Одкуд он нађе да их чак 80.000 сваке године у Србију долази, да нам лук и паприку сеју? Он је за то имао неких досад са свим непознатих извора из којих је црпео његова статистичка дата!

О досељавању и исељавању наша статистика још са свим ћути, те се и не можемо ослонити на позитивна дата којима би говор маџарског професора побити могли; но толико зна се опет из извешћа карантинских власти, да из Србије у Турску годишње око 35.000 одлази и отуд опет у Србију њих око 36.000 долази, нема дакле никако оних 70—80.000 Бугара; тек кад би смо и долазеће и одлазеће уједно узели добили би 71.000 путника. Кад дакле оних 80.000 Бугара у Србију не дођу, не могу ни да се опет натраг у Турску врате, па наравно не могу нам ни однети 400.000 дуката годишње. Но рецимо баш, да их и пређе у Србију толико и да зараде и однесу горњу суму новаца, какве би то могло имати за нас последице, да се то сваке године продужи? Да покажемо само почетак. По извештају, који је г. министар финанције народној скупштини поднео, од 1868 до 1872 наш годишњи

извоз износио је	163,871.178 гр. чар.
на против годишње се увози за	139,685.288 „ „
Остало дакле као народна привреда:	24,185.890 гр. чар.
По рачуну маџарског професора однесу нам Бугари у својој годишњој заради	24,000.000 „ „
Остало би дакле	185.890 „ „

и у овом *капиталу* била би оличена наша радиност, наша народна производња! Такав је говор преко мере смешан. Али кад помислимо да је овако што могао казати један професор пред скупом научењака, премда само геолога а не народних економа онда морамо тога професора сажаљевати, јер се отуд јасно види,

да код њега озбиљности нема, која је при оцењивању стања појединих људи врло нужна, а колико ли више кад се хоће да изрекне суд над целим народом.

По што се Срби готово искључиво земљорадњом занимају, то, вели г. Сабо, не може друге трговине ни бити осим са сировим непрерађеним производима. Сва трговина концентрирана је на Дунаву, вели г. Сабо, и додаје, кад је јужном српском границом путовао и питао: извози ли се штогод и у Стару Србију и имали каквог довоза отуд, онда му је одговорено, да нема „јер су и они тамо исто тако сиромашни као што смо и ми, те за то не можемо једни од других ништа ни куповати.“

Ми признајемо да наша трговина с оним крајем а у опште с Турском није знатна, но узрок томе није у сиромаштву; јер да је тако, онда не би могла ни с Аустријом трговати.

У 1871 години износила је вредност нашег извоза:

у Аустрију	23,388.230·60	динара
„ Турску	3,579.160·40	„
„ Румунију	659.987·80	„
свега	27,627.388·80	„

Од целе вредности извоза долази на извоз:

у Аустрију	84·65	процената
„ Турску	13·96	„
„ Румунију	2·39	„

Те исте године износила је вредност увоза:

из Аустрије	23,166.896·20	динара
„ Турске	3,855.245·60	„
„ Румуније	709.647·00	„
свега	27,731.788·80	„

Од целе вредности увоза долази на увоз:

из Аустрије	83·54	процената
„ Турске	13·90	„
„ Румуније	2·56	„

Из ових бројева види се, да је наша трговина с Турском доста јака, а што није још јача узрока треба тражити на другом месту а не у сиромаштини. Ми рукотворних еспапа не можемо у Турску извозити за то, што их не производимо, извозимо дакле само наше производе и нешто препродајемо, као на пр. со. Исти узроци постоје и за Турску, те је и њен извоз у Србију тако слаб. Стока, храна, кожа, и п. *провози* се кроз Србију из Турске за Аустрију, а те предмете ми куповати не можемо, јер их и сами извозимо, а наравно не може их ни Турска од нас куповати, јер је тамо цена овим производима далеко нижа од цене, по коју ми исте предмете продајемо.

Г. професор прелази за тим на наше рударство. Он говори

о Мајданпеку и Кучајни. За Мајданпек каже, да га је српска влада 1872 год. уступила енглеском друштву, и да је то најбоље уређено рударско место у Србији.

На ово имамо само приметити, да је Мајданпек још у 1868 години Енглезима уступљен и да су сви услови за напредну и пробитачну радњу у рукама закупаца.

И Кучајна је прешла у најновије доба у руке опет енглеског друштва и има већ више од 10 година како се у том старом руднику ради.

Г. Сабо помиње и друга рудна места у Србији, говори о Сењском угљеном мајдану, и вели, да ће се камени угаљ временом из Србије извозити моћи. Он наводи како Србија соли нема, и потребну количину ове доноси из Угарске и Румуније. Досад чињена истраживања соли била су безуспешна.

Наш путник признаје на послетку, да је у Србији напредак *отпочет*, о томе вели, могао се уверити сваки, који је за последњих десет година више пута кроз Србију путовао. Друмови се граде, телеграми подижу, и по селима виде се лепе зграде, и то су обично: црква, школа и механа. Он вели, од како су батине укинуте, (и наводи за то 1872 годину, а у ствари то је учињено тек 1873 године), народ се више суда не боји и много је теже њиме управљати!

Изузимајући признање о отпочетом напредовању г. Сабо у целом свом разлагању износи само наше махне, он ни мало не узима у обзир то, што смо као самосталан народ тек недавно на културном пољу радити отпочели. Он не зна или боље рећи не ће да зна, да се образовање у маси народа силом ширити не да, он заборавља на одношаје, који су у његовој од пре 1000 година основаној отаџбини, (као што се сами Маџари хвале!) И за цело, да је сравнио стање маџарског народа са стањем народа нашег, па било то ма у ком погледу, он би имао места да покуди пре своје земљаке што су у култури тако назадни остали.

Али највише је тиме показао како су му његова посматрања субјективна, што се наметнуо нашим Румунима и *Бугарима* за браниоца. Он би боље учинио, да опомене маџарску владу, да она не затвара Словацима и другим народностима, које су тако сретне те благодети маџарске управе уживати морају — њихне школе, које су сами подигли и о свом их трошку издржавају.

На послетку примећујемо, да ми нисмо ово ни писали ради маџарског професора, јер њега не би могли убедити. Нама је стало за тим, да читаоци увиде, колико су неки људи правдољубиви и колико им вреди част целог једног народа.

Ђогољуб Јовановић

ВОЈНА УДРУЖЕЊА И БЕСЕДЕ КОД НАС

Војно удружење пушта све јача корена код нас. Оно напредује одмереним, али сталним кораком. Састанци и поучни говори на њима не престају и даље јављати се у официрским скуповима код нас. Тако:

V

У понедељак, 10 Марта, у сали војне Академије, читао је г. Коста Миловановић, артилеријски капетан. Предмет је говору био: *Артилерија на земљишту.*

Како сам добротом говорника, имао у рукама и овај цео говор, то сам у стању, да из њега побележим најважније мисли и начела, која се на ово своде:

Одмах у почетку говора, као основа за даљи рад, речено је: да је сваки артилер. официр, који у рату каквим одељењем, или целом батеријом управља, позват да реши *читав низ питања*, која се у главном у ових седам тачака састоје:

„1. Како се артилерија мора владати за време марша у нападу и одбрани.

„2. Да уме изабрати потребну намештајну тачку, — позицију.

„3. Да уме одредити згодан тренутак за отварање ватре.

„4. Да уме одредити предмет, противу кога му у извесним тренутцима пуцати ваља.

„5. Да уме одредити „ред метака“ с којима му од времена на време пуцати ваља

„6. Да уме оценити тренутак, кад му место — позицију, променити ваља. И на послетку

„7. Да је вичан маневрима артилеријским, те да онај строј употреби, који му у извесним моментима, при кретању понајвише годи“.

С тиме је у једно и програм беседе означен.

Говорећи о *задаћи* артилерије, казано је, да је артилерији задатак:

„1. Да одржава борбу на што већим даљинама.

„2. Да почиње борбу, и развијање као и свијање својих трупа заклања.

„3. Да спрема или одбија решавајући напад надмоћном ватром.

„4. Да руши све на путу наодеће се препоне.

„5. Да учествује у гоњењу, а по потреби да и засебно дејствовати може.

„6. Да потпомаже сопствене трупе у свима могућим случајевима у наступању и одступању.

„7. Да је у стању да брани заузета места, а тиме и битку да реши.

„8. При одбрани да отежава развиће непр. трупа, да га у наступању задржава, и у извесним тренутцима, да његову арт. ватру на себе обраћа."

Из свега овога пак излази то:

Да је артилерија допуњавајући — помоћни род оружја.

Говорећи о подели и месту артилерије каже се:

На маршу, артилерија се поставља близу чела колоне, да би се одмах у почетку борбе употребити могла.*

Сад се детаљно казује учествовање артилерије у нападу и одбрани код једне пешачке бригаде, коњичког дивизијона, даље дивизијске и корпусне артилерије.

Батеријама, које у почетку у борбу при *нападу* ступају, задатак је, да сазнаду бранилачку позицију и изазову његову ватру, како би се и његова снага оценити могла. Даље, да туку тачку, која је за напад одређена.

У *одбрани* артилерија управља ватру против непр. артилерије, а после противу нападних колона, по што су оне тад опасније.

После овога излагана је борба око местних предмета, а највише борба око разних врсти теснаца, тумачећи разне местне положаје са сликама и наводећи примере из ратне историје.

Избор артилеријског *положаја* (позиције) треба, по говорнику, да одговара следећим условима:

„Да јој је дејство слободно на све тачке околне;

*Ова се потреба доказала после свршеног рата 1866 год. и у последњем рату, ова је мисао и остваривана, јер се увиделе штетне последице од резервисања артилерије 1866. J. M.

„Да се слободно кретати може у свима правцима;

„Да јој је положај по могућству што заклоњенији од угледа непријатељског, али да ово не спречава њену употребу;

„Да је удубљен (конкаван), због обухватајуће ватре;

„Да довољно пространства има;

„Да је пред фронтом таласасто и меко земљиште

„Камените земљиште и дубок песак избегавати;

„Да се иза других трупа топови не постављају, осем за изненадне случаје;

„Друге трупе да не буду иза артилерије;

„Дивизијска артилерија уопште се на фланкама поставља;

„Где артилерија главну улогу игра, ту се друге трупе према њој морају распоређивати;

„Да јој је ватра што сасређенија (концентрисанија), и да фланкује непр. положај, и т. д."

Ватра се отпочиње према земљишту и ваздуху. на 2500-3000 м. *Уопште, ватра се отвара онда, кад се примети, да половина метака погађа.*

Из ратова 1866 и 1870—71 увидело се: *да се дејство артилерије на већим даљинама сразмерно увећава, а на краћим даљинама сразмерно умањава, због смањеног картечног дејства и усавршења ручног ватреног оружја.*

Ватра треба да је *што изненаднија и што укупнија*: дакле ваља је почињати кад је цела батерија готова, а не поводно. Наполеон је казао: „Предмет гађања артилерије мора бити коњица и пешадија."

При гађању сви топови да се на једну тачку концентришу: против батерије ватра се батерије управи само на 1 топ дотле, док се он не демонтује, па се преноси на следеће оруђе.

Против пешачких и коњичких колона ватра се управља на центрум њихов.

После употребе разних родова зрна и њихових својстава, каже се: „да се батерија стави на предњаке и повуче, кад непријатељска пешадија не буде даље од 900 м. од наших топова", осем случаја, кад топови заузму положај, на коме се до последњег тренутка одржати ваља, тада тобџије морају остати на позицији до последњег тренутка, — до последњег човека. Особито ово последње не сме се никад напустити, ако од постојанства артилерије зависи решење борбе.

Ватра се *прекида*: ако је цељ постигнута, ако се погодна тачка толико удалила, да се сигурно погађати не може, или ако нам је положај критичан постао.

Према садањем дејству ватреног оружја, артилер. ватра прекида се баш онда, кад настаје успешна ватра пешадије.

Одступање батерије бива у степенима.

Говорећи о *маневрима* наведено је: да се маневри артилер. могу сматрати с тројаког гледишта: по *брзини кретања, броју стројева* и *правцу кретања.*

Топови су на предњацима бездејствени, и за то артилерија *све радње мора извршити у најбржем кретању*, а поред овога број покрета, треба да се на најмањи (минимум) сведе.

Садања тактика не допушта да сандуци топовима у борби следе, за то на лафетимаваља постројити седишта за послугу, иначе се стројеви одом морају вршити, јер другаче послуга не може да следује оруђима.

Тачност погађања садање артилерије, учинила ју је независнијом; а да би ово још у потпунијем значају речи било, ваља да је прати одељење састављено из пехоте и коњице, које би стало на пут крилним нападима.

Кад потреба буде, да се батерија дели због почесног дејства, онда ваља је пре у водове но у полубатерије делити, ако је батерија од 6 топова; а у полубатерије, ако је од 8 оруђа.

Што се маневара тиче, уопште *ваља што брже а што краће да се врше, и то ван домашаја пушчање ватре.*

*

Ово би биле главне мисли овог вредног говора и ми не сумњамо, да ће ове црте бити корисне по официре сваког рода оружја, а на по се артилеријског.

Међу тим, ми би приметили, да је доста ограничена радња артилерије, кад јој се уопште одреди, „да на 900 м. на предњаке меће.“

Артилерија треба да се жртвује. Ми смо пре за то, да се код наше артилерије развија мисао о пожртвовању него сигурности. Блихер је још 1815 год. рекао: „Батерија која и пропадне, ако је само добро дејствовала, похвале је достојна, на против батерија, која се спасе ранијим бегством потпада под ратни суд и губи част.“[1]

Бар држимо да је велика даљина узета као граница уопште за последње дејство. Ево шта вели један анонимни писац:

„Даљине од 800 до 1800 м. најбоље су за дејствовање жљебних топова. *Особито је смртоносно њихово дејство на даљини од 800* м. Али артилерија не треба да се устеже, да и ближе

[1] Употреба артилерије у пољу, превео Коста Пантић. 1874 стр. 34—35

положај заузме, кадгод је нужно да се учини јак удар, који треба *да реши битку.*"[1]

„У првоме рату који дође, она ће борна страна да има преваге, која боље употреби своју артилерију, а ова употреба највише зависи од њене тактичке наставе.[2]

Ово наше артилеристе треба добро на уму да имају.

Али у овој прилици, и ако нисмо артилериста, имамо да приметимо, да и *текничка* страна сваке артилерије има голема утицаја на њен успех, и ако можда не као *тактичка*, бар напредак ове у многоме зависи од доброг извршења оне — текнике.

Сопие наводи ова 3 услова за добру артилерију:

„1. Да је довољно чврста, како што се оруђа тако и лафета тиче, да противстану и дејству барута и маневровању.

2. Да има јако и тачно дејство, а то чини и да је успешно

3. Да је што простија, како по броју калибара, тако и по једнообразности појединих делова. Ово се својство најчешће заборавља."

Од текничког извршења зависи: Колико ће терање и продирање зрна бити; какви запаљачи (циндери) за зрна; каква брзина пуцања; каква покретност (брзина маневровања поглавито од овога својства зависи)....[3]

Без добре текничне израде не може ништа да учини ни најбоља тактичка настава.

Белгијски капетан Нисез, у својој доле означеној књизи „Белгијска пољска артилерија", хтео је да докаже, да не стоји она мисао, коју су Арколај и још неки војни писци исповедали: „да је олучна артилерија гора од глатке", и том приликом учинио је сравњење белгијске артилерије са свима знатнијим европским артилеријама (пруском, енглеском, аустр. француском) и из овог сравњења излази: да је пруска и белгијска артилерија у опште најбоља, а француска најгора. Тако:

а. По *покретности*, дакле колико терета на једног запремног коња пада, најбоље стоји 4 аустријски олучни, који припада коњичким дивизијама, па 4 белгијски, 4 пруски, 9 енглески, и. т. д.

[1] Conférences militaires belges 1 Série — № 12. 1871 г.

[2] Conférence sur l' artillerie de campagne, par M. Saunier, lieut.-colon.

[3] „Она зрна производиће максимум дејства у рату, која буду имала запаљаче двогубог дејства, или ако имају два запаљача, која дозвољавају, да се добије расрпснуће у лету, или после удара у земљу." Conférences militaires belges. L' artillerie de campagne belge, par A. Nicaise capit.

б, По *броју метака*, што један топ са сандуком уза се има овај је ред:

158 метака 4 белгијски;
157 „ 4 пруски;
156 „ 4 аустријски;
138 „ 6 белгијски; и. т. д.

Белгијске и пруске батерије најнезависније су од својих сандука, од свију других батерија, јер предњаци њихови носе више метака, него ма које друге артилерије.

в. По *брзини пуцања* овај је ранг. Да један пут опали треба:

26 секунди 4 белгијски и пруски топ.
28 „ „ француски топ.
30 „ „ аустријски[1] „ и. т. д.

Ово су све црте, које једну артилерију над другом уздижу; а ове црте зависе од савршенства артилерије; јер техника даје материјал за добру артилерију, а паметна тактика само га употребљује.

За то ваља подједнаку пажњу обратити на обе ове гране. То је цељ била овим врстама, које строго узев, не би имале овде места.

А како ли српска артилерија стоји у сравњењу са европским напредним артилеријама? Ово треба наше артилеристе да знаду, па ако у чему рамамо да зараније исправљамо. То је једна важна црта на коју такође ваља озбиљну пажњу обратити; јер се на тактичној страни већ задовољавајуће ради.

А сада не ће бити на одмету да као допуну наведемо нека начела о артилерији, која је Верди ди Верноа[2] изрекао:

„*Употреба батерија у маси* правило је у великом рату, а употреба *подељена* само је изузеће. —

Батерија у предводници има најдуже борбу да подржава; за ову цел дакле треба изабрати ону која највише муниције има. —

У начелу, треба увек у борби искупити дивизијске батерије у првој линији, под управом најстаријег официра, који им командује. Највиша власт треба да се у томе служи као једним корпусом трупа и да учини, да дејствује у корист његове намере. —

Припрема јуриша артилеријском ватром увек је корисна; али сада она је постала *тако нужна*, да неоспорно треба да

[1] L' artillerie de campagne belge, par A. Nicaise, capit.

[2] Etudes sur l'art de conduir les troupes, par M. Verdu du Vernois. Види: Journal des sciences militaires.

претходи и то у *што већем степену*. И помоћ артилерије за време самог напада такође је корисна. —

„Дивизијске артилерије главна је цељ да помаже борбу своје сопствене дивизије, док корпусна артилерија треба да дејствује онде, где се види угодно, да ће највећи уплив да има. —

„Корпусна артилерија не треба никад да буде употребљена као резерва у последњем тренуту. —

„Концентрисати (сасредити) ватру свију батерија у истој белези, не значи исто што и искупити сва артилер. оруђа на истој тачци.[1]

„У боју дужност је свију родова оружја да притрче у помоћ батеријама, које су у опасности. —

„Батерија, која дејствује, треба да мења предмет гађања (објективу) према разним мéнама (фазама) борбе. —

„У критичким тренутима (моментима), и поред несреће суседне пехоте, и поред струје бегунаца, артилерија не треба да снева о спасењу својих оруђа: *она има само једну једину цељ а та је:* **да непријатеља одбије.**

„Није бешчасно ако се изгубе топови, који су палили до последњег тренута непријатељског јуриша, и то не може бити предмет укора за артилерију. —

„Често је потребно, да се дивизијска артилерија поткрепи *на решавајућим тачкама.*"[2]

Ова два говора о „артилерији": гг. Миловановића и Пантића, у једно граде једну целину и добро би било да угледају света, по што би се у неколико дотерали.

И овом приликом не пропуштамо да нагласимо, да су: глас, мимика и начин представљања мисли од великог уплива и значаја на читаоце. Они који желе, да њихов говор што кориснији

[1] Мислимо, да не ће бити рђаво, да се о овоме чује глас најбољег артилеристе и војничког мајстора, Наполеона I. »Није нужно да маса топова спрам тачке, на коју се напада, управљена, непрестано буде у скупу. Довољно је да заједнички дејствује. Тако ти исти топови могу образовати две или више батерија, и тај распоред приноси кад кад више користи но први; јер дозвољава, да се непр. линија косо схвати, а поред тога оставља слободна растојања (интервале) за пролаз трупа, које ће да јурише. Војин за 1866 г. стр. 111.

Ми држимо да је ово претежније, али теже и изискује више тактичке извежбаности.

[2] Ми смо ове изводе извели овде, а чинићемо и на другим местима кад год нам се прилика укаже, према изреци Фридриха II: „У интересу напретка човечанских знања, у место да се пишу нове књиге, требало би да се чине добри изводи из оних књига, које већ имамо«....

(Journ. des scien. milit.)

буде, ваља и на ово пажњу да обрате. Извесна је ствар, да сваки није говорник природан, али опреза и вежбање могу много да учине. Нека нам је у томе за углед чувени грчки беседник *Демостен.* —

Овај је говор чињен артилеријским официрима и то у сали хемије војне академије. Осем њих било је и доста официра других родова оружја, а што је најважније, овај је говор изволела удостојити своје високе посете и *Његова Светлост, наш Господар и књаз.*

Његова Светлост књаз не само да је изволео саслушати цео говор, него је по свршетку овога изговорио сакупљеним официрима неколико језгровитих речи, изложивши злачај, оваквих скупова и корист која се отуда има, напоменув: „да сваки војник треба да носи маршалску палицу у своме ранцу“, да се дакле сваки по могућству усавршава и бољему напретку тежи По што је Његова Светлост ободрила официре на овај и подобне корисне радове, који шире знање, а развијају дружељубље у војсци, удалила се из средине сакупљених официра, који су са одушевљењем и оданошћу примили паметне и корисне мисли свога витешкога Господара.

Ова висока посета довољно доказује важност ових скупова, и да их продужити и усавршити треба, мислимо, да не потребује никаква коментара. Али само *како* ћемо да учинимо, то треба да буде предмет нашег озбиљног размишљања. Скора будућност, надамо се, да ће и ово решити.

Јован Мишковић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Нови племић, написао Гернер, с немачког превео и прерадио Л. Телечки, представљао се 18. марта. Ово је „позоришна игра“, има пет чинова и долази међу ведрије комаде мучне репертоарије марто-априлске. — Манојло Безарић је богат трговац, има жену, две кћери и три „момка“ у дућану, и то је срећа, што је један од њих — чича Спиридон — стар, иначе би господар Манојло морао имати три кћери, јер му се кћери за момке удају. Овај демократски, драмски мотив тако је већ изупотребљаван, изношен, истрагизаран, да је увек кобан знакза дражу, у којој га нађемо. Срећно и лепо живи Манојло, док му поджупан Палковић, пријатељ по честом дуговању, не изради да постане племић, за услуге учињене државп. У кућу улази диплома, племенита госпоштина и поджупан Палковић са својим себичним плановима, а излазе стари пријатељи, неплеменити рођаци и верни момци. Пред нама је *Покондирена тиква* Ј. С. Поповића у новом издању. Жене се увек брже погосподе него људи; па тако беше и код госпође Фемке „от“ Безарић, док господар Манојло лагано, путем убеђења, долажаше до племенитих навика. И Фемка и Манојло постају комични, али она због свога слабог срца, а он због своје слабе памети Она је сујетна, а он глупак. Али то и јесте жалосно сведочанство за ум и моралну јачину људску. Кад попушта слабости, кад морално пада, човек мисли — и то јогунасто мисли — да постаје мудрији, увиђавнији. Упадајући у блато, мисли да се пуни искуством. У рђи се гоји. И за таке рђе није чудо што мудри немају милости, што га пуштају да се сав рђом створи. А ти мудри — то су жене. Оне имају бољи разум, а људи боље срце. Благо деци, која имају добре мајке; јер ће од њих свакојако бити оно што оне хоће, а не што им оцеви хоће! Нека се еманципују жене, свет ће постати двапут паметнији, али и двапут неваљалији. — — Али, на велико чудо, деца племенитих Безарића боља су и паметнија од својих родитеља. Зорка, старија кћи, воли једако свога вереника Младена,

„контоаристу“ Манојлова, верног слугу, кога покондирени Манојло отпушта; а весела Мера воли и лукастог Омера, практиканта Манојлова, него нове господске обожаваоце. — Манојло пропадне и банкротује господујући а не радећи и остане му једва толико, да отвори сиромашан дућанић. Али после покајања синуе опет срећа. Младен и Омер, некадашње слуге Манојлове, сада своје богате газде, постају зетови Манојлу. И стари задовољни живот настаје опет. — У целом делу све је натегнуто, осим лакрдије, која се угодно по њему башари. И после свију „страданија“, после пада завесе, ми видимо, да су неки *покондирени* били исмејани. Па је ли вредно било због тога у позориште доћи? Чиста покондиреност, сама по себи, толико је смешна, да је не треба демасковати. Ми ћемо јој се смејати на сокаку, у друштву, — где год је видимо. Она је за драматисање и сувише наивна На бини хоћемо да видимо оне наше заблуде, које нам на пољу нису смешне; драмским послом треба да се начини смешно оно, што нас на пољу вређа, љути, оно, чему се подсмевамо, што презиремо, — што није само смешно, но и штетно. За то тек онда, кад уз покондиреност дође и надувеност, охолост, тек онда је волимо видети да страда. Онда јој се пакосно смејемо; а то је прави драмски смеј. У *новом племићу* пак надувеност је само за то смешна, што нови племић није прави племић, што нема привилегије на охолост. Тамо је надувеност релативна мана. А ако смо се и насмејали, присео нам је смеј. Да се опереш у милион ока мирисне водице — вели газда Манојлу његов шурак — опет ће из тебе мајоран мирисати. Привилегисани надувењаци отишли су с победом из позоришта, а ми бедни плебејски гледаоци морали смо се кроз стид смејати. —

Живот једне глумице, драма у пет чинова, написали Анисет Буржоа и Теодор Барбијер, превео с француског М. Љубибратић; представљао се 22 марта први пут. Ова драма чини такав утисак, као кад у једној развратној пијаној руљи угледате једно, два поштена лица. Са свим по францески. Олимпија, јунакиња драмска, жртвује уметност љубави, оставља позорницу и полази за грофа од Руденца. У новом племенитом друштву сусреће је поношљивост и презирање. Долази велика францеска револуција, у и том часу искушења за племство врлина Олимпијина победи предрасуду и постиђено племство прима је у своје друштво, увидевши, да је честитост више свега. — Ако нам после представе неког дела остане који карактер тако у души, да га се после дуго слатко сећамо, онда оно има своју вредност поред свију својих мана. И ми радо опраштамо писцима ове драме мало преше-

ћерености и натегнутости, као на прилику што се гроф Карло онако лукаво убија, да опет остаје жив, што спромах лекар Ђорђе страда на правди Бога и т. д. — сећајући се задовољно Олимпије, па и Сен Фара, Розе Мишонове и маркеза Емила од Руденца. При оваком сећању заслуга је пола писчева, пола глумчева. За то се — ма да то није обичај овоме прегледу — мора споменути с хвалом игра оних глумаца, који играху главније улоге, а највише изврсна игра гђе М. Гргурове (Олимпије). Дело има и поуке и красне су лекције, које даје Сен Фар о значају уметности, Олимпија о позоришној публици, Емил о племству и т. д

У марту и априлу имали смо и два комада из нашег друштвеног живота: *Избирачица* и *Школски надзорник*, оба су од Косте Трифковића. Из Париза у наше скромне варошице, из туђинских великих веома покварених друштава у наша мала мало покварена друштва, од котиљона на „срдим се на те,“ од маскенбалова на села с монотоним декламацијама и дисхармочним певањем, из пустиње у оазу — пријатна промена. Само чешће, чешће![1] Оба су дела згодне слике из нашег друштва, лаке али ведре. Писац не шиба бичем љуте сатире своје грешнике. Он их воли, па им благо пружа само огледало: ето видите каки с т сад и како вам доликује! *Избирачица* истина пролази добро али писац на крају припрећује прстом лакомисленој лепој де[i] чици: но! но! ал то у животу често друкчије бива; чувајте се Сатира дише љубављу; а слике су улепшане и ако јако наликују на оригинал.

Даровити Коста Трифковић већ је међу покојнима. Држимда ће бити мило нашим читаоцима, да чују што о животу његову. Он се родио 20. октобра 1843 у Новом Саду. Ту и на страни изучи основне и гимназијске школе до VI. раз. Још у детињству жељаше, да буде мрнар, те с тога оде на Реку и упише се у мрнарску школу. Ту је, учећи се, провео две године; а после стане као мрнар на једну трговачку лађу, која иђаше из Реке преко Крфа и Цариграда у Одесу. На путу се поболи и увиди, да га природа није створила за мрнара. Врати се у Реку, те доврши гимназију, а после изучи правне науке у Пожуну, Дебрецину, Кашави и Пешти. Год. 1868 добије службу у Новом Саду и наскоро постане сенатор. Од 1872. радио је и као приватан адвокат. Од 1870. г. почео је писати своје драме и за кратко време његово је перо створило леп венчић литерарног цвећа. Прво му драмско дело беше „Француско-пруски рат“, весела и-

[1] У мају представљане су Трифковићеве драме: Тара опозицију, На бадњи дан, Пола вина пола воде.

гра; а за тим дођоше ове веселе игре: *„Честитам“*, *„Школски надзорник“*, *„Избирачица“*, *„Љубавно писмо“*, *„Тера опозицију“*, *Пола вина, пола воде“* (последње две нису још биле представљане):[1] даље: *„Живот Доситија Обрадовића*, слика из живота“, *„На бадњи дан“* драмолет и вешто прерађена дела: *„Мило за драго“*, *„Ни бригеша“* и *„Мила“*, веселе игре. Написао је и две приповетке: *„Иванчин гроб“* и *„Млетачке тамнице“*. — У друштву је био Трифковић чистит другар и пријатељ, врстан Србин и човек озбиљна и блага карактера; а на рад, од кога никаке славе и никаке матернјалне користи није тражио, нагонило га је мучно наше књижевно стање, коме рад беше помоћи, и пријатељи његови. Познавао је добро стару класичну и нову драмску књижевност, још боље наш данашњи друштвени живот, а, што је најважније, писао је с топлом љубављу и к онима, о којима је писао, и к онима, за које је писао. Преминуо је од сухе болести у Новом Саду 19. фебруара ове године. Ове кратке црте о животу и раду његову бележим овде по једном српском листу и по казивању неких пријатеља његових; а првом угодном приликом проговорићу више о свем драмском раду Трифковићеву и о значају његову литерарном.

Светислав Вуловић.

[1] Преглед је овај спремљен био за свеску мајску, али је задоцњењем изостао.

МАЛО ШАЛЕ

I

НОВИ МЕСИЈА

Тако је то, мој брајко!... Давно је казато: „Орала крава па укаљала бје," — ако почем знате шта је *бје*.... То је нешто разбијено па зија. А нека га, вала, нек зија кад нема друга посла. Шта је то опет нас стало?... Боље, да ја вама причам *новог месију*. Само молим вас, полако ћемо, да не чује онај израиљ у антерији што продаје слане бадеме, јер — ко зна, како би он био расположен према томе.

Дакле, да не чује израиљ — пссс!... Мир свјем!

Нови месија, видите, то је — како да вам кажем?... То је, од прилике као и нови касапин, што коље где не треба. И тај нови касапин, то јест — тај нови месија био је некад у тесној свези и љубави с неким историком.... Мало после казаћу вам и њега. А и то вам је опет један у свом роду нови касапин. Еле, док је нови месија био тако у љубави са тим историком, нађе негде некако чобанче.

„Чији си ти, мали?" Чобанче му каже. — „А како ти је име?" Каже му дете и то. Онда ће месија развезати: „Видиш, мали, ти си Србин! Ти чуваш овде у својој земљи, у слободној природи у чистом зраку под ведрим небом твоје овце...." Дете се забезекнуло од таког разговора, а он наставља живље: „Певаш за њима и свираш у твоју свиралицу; слушаш како лепо тице певају по шуми; пијеш чисту воду с извора, — а наша браћа толико векова стењу у оковима туђинским. Ти не разбираш каку ми велику мисију имамо да извршимо...." Дете се чисто боји, па се измиче по мало натраг, месија наставља још живље и јаче: „Наша је света задаћа, да сви слошки радимо, да се спремимо и умно и материјално, да будемо готови, кад се развије барјак и куцне час,..." Дете се са свим поплашило и узврдало — гледа куда ће, а месија још ватреније и јаче наставља: „ Наш је свети позив..."

„Јо̂, немој болан чико!..." дрекну дете па престрављено беж те за један шумарак. Док тек испаде иза шумарка отац детињи с будаком па на месију: „А, стани де, швабо, карлицу ти швапску — што у дете дираш!" Сад богме дође и месији ред, те и он беж да не понесе на леђима — не крст, него позамашан будак!...

Елс тако нови месија где год кога нађе и на путу и око пута, свакога учи, свакоме проповеда по нешто лепо.... На једном месту беше зауставио једну бабу са бременом сувади на леђима, па јој говори, говори, а она слуша, слуша; кад се одмаче од ње, она се само прекрсти и рече: „Боже ме сачувај и анђели божији!...“

*

Једном и не проповедаше ништа, него само вири на један про-, зорчић из подрума, па није да виче него дречи што игда може: „На ноге, браћо јунаци! Удрите тиране! Та на оружје, подлаци, лопови, шпијуни један! Потуците тиране!...“

Додија дрека. Улази један жандарм и вели му да ћути. Месија се искоси на њ:

„А што ће ти то „Ж“ на рамену?“

„Видиш што ће ми, него де ти ћути.“

„Јест да ћутим, а ти носиш „Ж“ на рамену; па још тако скупо „Ж“ од тенеќке!... Боље би и човечније било, да си за те новце, што си их дао за то „Ж“, исушио ову бару горе, да се не коте толике жабе и комарци, те не даду уморним људма спавати или да си регулисао канале и чесме....“

„Море, немој ти викати, ја ти кажем....“

„Ај, браћо, не дајте... тирани!“ стаде га опет дрека.„ Јао! Ево их, хоће да ме испеку.... На оружје! Не дајте, људи!... Ево им на рамену„Ж“ од тенеќке!...“

Мало за тим долази му један познаник и утишкава га:

„Немој ти будалити! Како да те убију! Иди слободно....“

„Ама хоће, не знаш ти. Сад чим изађем на штек, одмах ће ме убити крвопије....“

„Море, иди — како убити, шта је теби?“

„Хоће, брате, хоће, хоће.... Ето ја ти кажем хоће. Ено шта их је тамо — све поређани тирани. Ено, видиш, имају на рамену и „Ж“ од тенеќке!... Баш лепо хоће да ме убију.“

„Не ће, море — иди само....“

Јест не ће, а шта ће им онај топ?Што су га наперили с бедема баш амо? Никад није био онако наперен. .“

„Е није него још! Сад ће те већ из топа гађати..“

На то се месија само попречи на свог познаника па цикну кроза зубе: „Хм, подлац си и ти! Подлац подли, шпијун, удворица великашка!...“ па оде.

*

Настала је дуга пауза. Месија само ради гимнастику, једе ровита јаја и пије млеко.... Топ му није ни дошао, али све једно; он се сад спрема за нове подвиге. Кад леже у вече повезује главу црном марамом да се не разилазе мисли; тако је научио из некаке руске књиге Дакле била је метаморфоза.

Повезао се црном марамом, па метнуо прст на чело и мисли одакле ће да почне. Док ето ти му неког знанца на разговор. Уз реч знанац повуче фиоку из стола. Месија скочи као помаман:

„Не, не, не!...“

„А што не? Ваљда немаш никаких пашквила?“ рече знанац и повуче фиоку к себи.

„Не, море, што си луд? Хлади се

„Е, хлади се соба.“

„Хлади се, хлади — да како!... Ти онда не знаш физику. У соби је ваздух већ загрејан, таман колико треба. Овај ваздух у фиоци остао је хладан, јер топлота није могла кроз дрво, као рђава топлоношу, ући у фиоку да га загреје.... А ти, видиш, сад га пушташ на поље те ми расхлађујеш собу, да прозебем....“

Знанац не појимајући месију, окану се фиоке, па у чуду поче ходати по соби.

„Не, не, не!...“ Стаде дрека опет месије.

„А што не? Ваљда сад не расхлађујем собу?“

„Расхлађујеш — ја како! Ето корачаш, па ногама истурујеш онај хладни ваздух с патоса горе у овај топли, те ми се хлади соба....

Сад знанац види шта је, па хајд да се мало прошали. Отвори му и орман. Месија пададе у дреку:

„Уху! ху, ху!... На поље, на поље, молим те, на поље!... Иди иди, иди!“

Знанац оде и остави му још и врата широм отворена. Месија се умота добро, па позатвара све — и фиоку, и орман, и врата. Мисли сам: „Видиш, подплаћен да ме упопасти, подлац један!... Ето подплатили га да ме тако фино сатари....“ И тако мислећи све се више умотава, и почиње као да цвокоће од зиме.

Еле месија отпочне опет свој рад.

Или ухвати какве шегрте ковачке, столарске или шустерске па им вели: „Ви веома зло тивите. Видите како сте слабуњави! Чувајте се и пазите боље на ваше здравље. Из јутра око осам сахати доручкујте млека или ровитих јаја, па се прошетајте један сахат по чистом ваздуху и радите гимнастику. На подне ручајте по неки бифтек, а добро је попити и сатљик стара неготинскога вина, за тим се одморите два — три сахата. Око четири сахата прошетајте се, радите гимнастику, бацајте камена или трчите. У вече опет вечерајте млека и ровитих јаја — а добро је појести и по неку ротку са сланином, па се опет одморите и прошетајте.... сахат два. За тим читајте каку лепу књигу, на пример: „Покушаје“ или из „Путовања у накрст“ оно о „половим одношајима.“ А после већ можете спавати....“

Или ухвати каког жандарма, калфицу трговачког, писарчића, богослова, пандура, практиканта итд. па их поштено избруси, што готованишу и што се уче лоповлуку, и препоручи им да читају „Путовање у накрст“ ....

Или нађе каког сељака па му вели, да његов поп или капетан једе само зној његов а тиранише над њим и држи га у глупости, па га шаље да убије и попа и капетана и да чита „Путовање у накрст.“

*

У вече се месија повеже црном марамом, те прикупи мисли, по неку забележи у свој записник, па онда већ спава — задовољан са дневном привредом за човештво.

Тако бележећи свако вече по нешто — набележио је ово:

„Не треба читати никаку књигу, јер се човек тиме само заглупљује. Ваља само посматрати појаве у природи и тако се учити.“

„Она баба горе — то је Марија Магдалена, а она је „преко“ опет Саломија.... С правом уживају, што имају....“

„Боже! Тебе или нема никако или си велики нитков. Ако те нема, онда није чудо што се оволике неправде по земљи чине; а ако те има, ти си онда нитков, кад хладнокрвно гледаш оволика зла међу људма....“

„ Ономад се нисам повезао, па ми се мисли расуше а баш сам се капио да нешто веома паметно помислим.... Сву ноћ сам их хватао по дувару, па — ништа!...“

„Свет је овај сама лаж; људи су сви лопови и шпијуни... А томе су криви маитијаши!...“

„Баш ћу убити оног гогофила, што ме проказа онако у његовој брошури....“

„Овца се ето ојагњи; јагње одмах може да иде; познаје своју мајку, она њега.... Баш кад човек види таке појаве, мора признати, да ту има нека виша сила....“

„Ајак! Не иде да га убијем. Ако ја убијем њега — убиће они мене, па штета по човечанство, јер још нисам извршио своју мисију... Нека баш стоји, не ћу убити гогофила....“

„Ала ме ухватише угурсузи за реч, те немадох куд, него уступих „Матици“ толике паре.... Сирота Саломија!...“

„Човек је све једно што и друга животиња.... Све су животиње род и браћа међу собом. Ето на пример: вепар је мој брат. Све једно — и он дише као и ја, једе као и ја, свестан је зна....“

„Кад би сви људи мислили овако као ја — требало би га заиста убити, што ме изгрди онако....“

Једно вече беше мало снужден, узе записник те записа:

„Страшно је глуп и покварен овај свет.... Нико не ће да увиди већ један пут, да сам мученик за човештво. Нико не ће да пође за мном.... Ено, за оним Јеврејином ишли су њих дванаест, а за мном — баш ни један!...“

Записа то па тек јетко рече :„ Ето, ни словца о мени нико не написа! А толики мој рад, толике моје патње и пожртвовање!... Незахвалан свет. Сами подлаци и убилци...“ За тим се још дуго, дуго једио, па леже да спава. Таман је свео очи, а почеше наваљивати његове велике мисли и учини му се, да је већ настало блажено доба. Он је свет врекројио и дотерао по свом калупу. Нестало муке и зноја; нестало зиме и блата; нема више ни плача ни стењања; нестало лопова, шпијуна, убилаца, маитијаша и крвопија. Нигде нема капитала осим у оне две бабе, — али нека, оне и треба да имају. Нигде нема палата ни великих кућа озиданих муком и рукама сиромашким.. та нико и не зида ништа! Свуда се испреплетале као мреже реке од млека а чак и сами петлови почели носити јаја. Људи седе под смоковницом у хладу церекају се и зевају, пију млеко и једу ровита јаја, раде само — гимнастику и шетају се, потпуно убеђени да их је *он* тако преобразио и усрећио. У том се он на један мах јавља пред њима а они сви ничке попадаше на земљу, посуше се прахом по глави и узвикнуше: „Слава теби, нови месијо, који си био мученик за нас и пролио толику крв твоју, докле нас овоме научи и збратими! Нека ва век векова траје наука твоја и име твоје!“ Обасуше га цвећем, ме-

тнуше му венац на главу, запалише брдо од тамњана и понеше га на рукама и полетише тако с њим на више у зрак као на крилима ветровим. . . . . Мисли посукташе као рој на поље, разлетише се и зазујаше по соби. . . Месија скочи, ал има шта видети!

У оној бризи заборавио се повезати црном марамом. . . „Не ће добро бити!“ помисли у себи слутећи нешта. — И доиста после неког времена опет је ударио на чапур и опет је вирио мало кроз прозорчић. . . .

Да ли ће опет почети свој рад — не умем вам казати. Само се и мени самом већ сажалило, што се не нађе никада му напише живот његов. Да не би то остало као празна жеља нашег месије, а у исти мах и замашна празнина у развоју човечанском, сам се наканих те му написах дела и живот његов овако као што ће те сад чути. Слушајте!

„У вријеме оно далеко тамо на Западу, међу неким гушанима роди се дјетић. И искупише се бабице многе и рођаци и сродници до деветога кољена и надјенуше му име: *полагушић*. И одмах га приведоше књижницима и фарисејима, те се учаше књизи и законима њиховијем. И кад ојача духом, узеше га гушани за батаке и стрпаше тумбе у котарицу и завезаше озго тврдо да не испадне гдјегод у путу. За тијем напунише још једну котарицу шљива пребранихје, и натоварише на кљусе обје котарице и један изабрани гушан поведе тај товар у земљу далеку, православну и најпространију под небом. И дошав изабрани гушан у један град, велики и богат, отвори месију свога и шљиве своје; шљиве продаде по “он и двије“ а месију даде збору „благотворноме,“ што се бјеше сабрао да племена сродна и народе братске преда у руке поглаварима својијем. И остаде месија под окриљем збора „благотворнога“ и учаше науку његову и законе његове. И бијаше ту људи различитијех племена и језика. И гле, међу њима бјеше један гог-магог и име му бијаше Мишмило и имађаше бабу заштитницу. И Мишмило бјеше вратар на вратима збора „благотворнога“ и разносаше посланице по заповјести господара својих је и окреташе јеменије пред вратима њиховијем. — Месија позна у гоги брата вјерна и љубавна и учини увјет с њиме, да раде једно и говоре једно и избаве род свој. И тај увјет бјеше тијесан и јак, који сроди ова два мужа велика, те живљаху и мишљаху као браћа близанци. И рекоше књижници из збора „благотворнога“: „Гле, нема под небом два боља брата и пријатеља, и не нази се као месија и гога нико под сунцем!“

„За тијем „благотворни“ збор призва месију, изли му за врат рог с уљем и отпрати га дому његову рекав: „Вриједан си да будеш поспланц мисли наше. Иди у народ свој! Иди и ради и послужи нам, добротворима твојијем!“ И оде месија међу гушане своје. Гушани га дочекаше на кљусадма својијем и он уђе у град јашећи на магарету, а допратише га грањем врбовијем и звонећи уклепетуше и чактаре, и учинише му пошту велику. За тијем га вргоше да им буде првосвећеник у храму њиховоме и учитељ дјеци њиховој, уз- викујући: „Гле, дође нам спас, који ће нас избавити!“ И почеше му приносити жртве печенице од стада својега и жита својега и мрса својега и цјелога иметка својега.И гле, он прихваташе објеручке жртве њихове,

гладећи се по првосвеђеничкој бради својој и изговарајући ријечи пуне задовољства и добре воље.

„У то вријеме збор „благотворни“ призва и гогу изли и њему рог с уљем за врат, благослови га и посла дому његову рекав: „Иди, Мишмило, иди вјерна слуго и одапијо наша и ради у корист добротвора твојих!“ је И оде Мишмило у земљу своју и узеше га у ред учитеља и књижника. И он поче учити дјецу науци својој: како је у почетку свијета бог створио *само* народ од племена његова, који бјеше лијеп и стасит исто као и он што је, и како је тај народ населио по цијелој земљи што је под сунцем.

„У том се месија замјери главарима од земље своје, те га посадише на магаре, везаше му ноге испод трбуха магарећега и отераше у сужањство далеко на Исток. И гушани горко заплакаше за месијом својим, изгребоше лице своје и завапише: „На магарету ти дошао, на магарету одлазиш, избавитељу наш!“ На магарету био ва вијек вјека!“

„Али гле, послије неког времена утече месија из тамнице невјерника и дође к пријатељу своjему Мишмилу и поче му помагати и учити људе науци својој. И бијаше завидљив Мишмило и речо: „Гле га гдје дође да ми уграби славу моју! “И шапу на некако големо и страшно накострешено ухо, те изгнаше месију из земље и рекоше му: „Иди од нас, сатано!“ И пође месија по свијету по туђијем народима и језицима и превринув мисли своје рече: „Гле, нађох барут! Нађох тајну и науку, коју ћу изнијети на видјело, којом ћу еобразити људе на земљи овој, те ће ми се славити име ва вјек вјекова!“

„У то вријеме Мишмило искупи гоге и магоге и начини се краљ њихов и написа књиге многе и погради мапе и искити их барјацима многијем. И рече, да нема од њега паметнијега под сунцем. И фарисеји се поклонише мудрости и величини његовој и рекоше: „Ми имамо Исток, имамо Сион! Али се клањамо Мишмилу, краљу новоме и изабраноме. Оди, оди, Мишмило, ево уготовимо за те Сион наш! Оди и напуни га мудрошћу твојом! . . . И он дође и натуче пун Сион до врха ! Амин !“

Паланчанин

БИБЛИОГРАФИЈА

(Саопштава књижара браће Јовановића у Панчеву).

Речник, Српски, маџарски, латински, немачки — за дољну гимназију саставио Јосиф Рентењи. III. свеска. Будапешт, 1875. 8 стр. 187. цена 80 н

Речник, Маџарски, српски, латински, немачки — за дољну гимназију саставио Јосиф Рентењи. II. свеска. Будапешт, 1875. 8. стр. 156. цена 80 н.

Погледи, у прасвет и у историју света на земаљској површини. Панчево 1875. Накладом књижаре браће Јовановића. 8. стр. 64. цена 50 п.

Скупштина, Ванредна главна — „Матице српске" у Н. Саду 5. (17.) априла 1875. у Н. Саду 1875. 8 стр. 74.

Dobro i zlo. Knjiga za svakoga. Talijanski napisao Dr. Pavao Mantegazza. Hrvatski priredio Jvan Fiamin. U Kraljevici, 1874. 8. стр. 85. Цена 40.

Lètopis, Popo Dukljanina — po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku po prepisu popa Jerolima Kaletića. Razsudjeno dao na svètlo Dr. Jvan Crnčić. U Kraljevici, 1874. Вел. 8. стр 59. Цена 70 н.

Zabavna knjižnica. Zbirka izvornih i prevedenih romana, novela, pripoviedaka, priča it.d. Dio I. Kantorčica. Crtica iz gorskoga života od Karoline Svètić. S češkoga pohrvatio J. D. U Kraljevici, 1874. 16. 6 свезака стр. VIII. и 340. Цена 70 н.

— — Dio II. Devetdeset tpi. Roman. Napisao Niktor Hugo. U Kraljevic. 1875. 16. до сада изашло 5 свезака, стр. 288. Цена свесци 12 н.

Српске народне пјесме, скупио их и на свијет издао Вук Ст. Караџић Књига друга. Ново издање прештампано без икакве промјене. Беч, 1875 Вел. 8. стр. VI. и 643. Цена ф. 2. —

Отаџбина. Књижевност, наука, друштвен живот. Година прва. Књига 1. (Свеска 1, 2, 3 и 4,) Власник и уредник Владан Ђорђевић, у Београду 1875. Вел. 8. стр. 672. Цена за 12 свезака 80 гроша.

О суштини устава. Два предавања с додатком од Фердинанда Ласала, превео Н. Марковић. (Савремена библиотека. Свеска I.) Н. Сад, 1875. 8. стр. 79. цена 30 н.

Закон за избор земаљског посланика у Угарској. Из предавања др. Ст. Павловића у „новосадском срп. колу". Нови Сад, 1875. 8. стр. 36. цена 10 н.

Летопис Матице српске. 1875. уредник Јован Бошковић. Књига. 118. Нови Сад 1875. Књижарница браће Јовановића у Панчеву главни комисионар Матичин) 8. стр. 200. цена 80. п.

Правила српског ђачког друштва „Звијезда" у Загребу. У Панчеву 1875, 8. стр. 6

Đorđevič, Dr. Vladan, Koča Petrovič. Historicky román. Zčeštil Jan Nejedly Prag, 1875. 12. стр. 288. цена 64. н.

Преглед последње скупштинске радње биће довршен сав у идућој свесци.

СРПСКА ХИМНА

Музика

од

Даворина Јенка

Op. 6.

Allegro maestoso.

ЗБОР.

Бо - же прав - де,

ГЛАСОВИР.

ти што спа - се од про - па-сти до сад нас!

Чуј и од сад на - ше гла - се, и од сад нам

p

бу - ди спас! Моћ ном ру - ком во - ди бра - ни

p

p

mf *f*

Бу дућ нос-ти срп - ске брод; Бо-же спа-си, бо-же хра - ни

mf *f*

mf *f*

mf

mf *f*

Срп-ског кне-за срп-ски род! Бо-же спа-си, бо-же

mf *f*

mf *f*

хра - ни Срп - ског кне-за, срп - ски род!

f

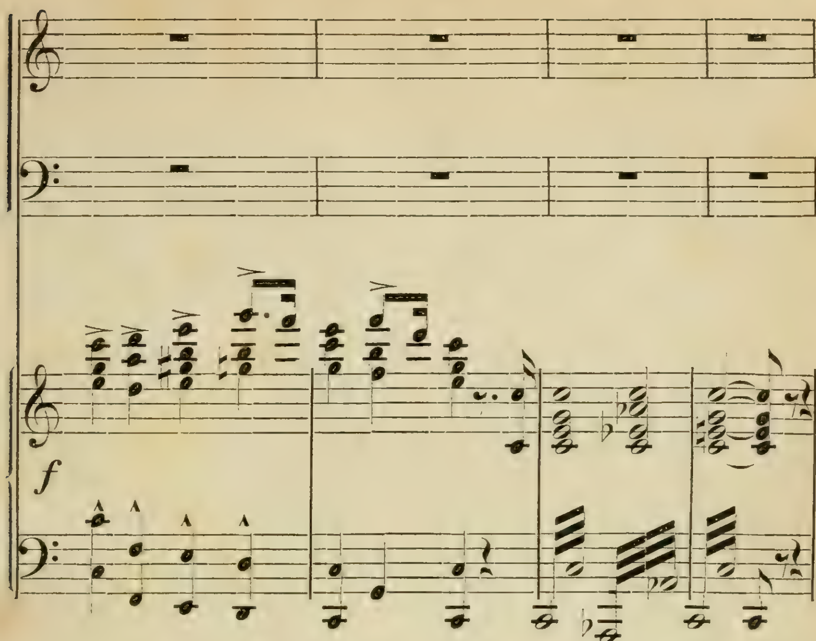

2.

Једна воља да задане
Сложна срца, боже дај!
Па да Српству зора сване,
Дугој беди дође крај!
Да нам сину лепши дани,
Да слободе сазре плод;
Боже спаси, боже, храни
Српског кнеза, српски род!

3.

Нек на српско верно чело
Твог не падне гњева гром;
Благослови Србу село,
Поље, њиву, град и дом.
Кад наступе борбе дани,
К победи му води ход;
Боже спаси, боже, храни
Српског кнеза, српски род!

4.

Нек владара штити млада
Снлна твоја десница,
Он је српског рода нада,
Српског ока зеница!
Да с милошћу твојом краси
Овај Српству светли год;
Кнез Милана, боже, спаси,
Моли ти се српски род!

Јован Ђорђевић.

УМЕТНИКОВА СИНОВИЦА

приповетка

(Свршетак)

— Он је?

— Право да ти кажем доста — али, ти си паметна, дете моје. Је ли да је излишно страховање твога, мало претеранога стрица? Али шта му знаш? И сувише често осетих место руже трн. Та ето и ова моја самоћа . . . Али то се тебе ни мало не тиче . . . Мојој судбини довољна су моја плећа. Лаку ноћ! Али сутра да те не чекам. Лаку ноћ...

Кад га испратих, дочека ме Марта на кућњему прагу. Загрлих је, љубих је и плаках. Чини ми се да ме је у оном времену само она разумела. Нити јој се исповедах, нити ме запиткиваше. Бистро око њено прозрело је дубоко у мене. Не хте ме узнемиравати у мојој борби срца.

Сутра дан рано изађем у баштицу. Ведро небо, свеж зрак, зеленило лишћа и мирис цвећа — повратише ми опет моје обично расположење. Клонулост све већма попушташе, а светлост дана уливаше ми више храбрости и поузданости. Ох како је диван и сладак овај свет, плашљивице Маријо!

Одмах по подне кренусмо се у село П. Марта је дуго за нама гледала; на првом савијутку поздравих је белом махрамом и изгубих је из очију.

— Како ти се допада, кћери, овај предео? Упита ме стриц кад бесмо у средини поља.

— Ваздух, стриче, свеж као изворска вода, а благ као млеко. Не осећате ли мирис од траве и цвећа?

— А сирото око? Раван и раван и ништа више.

— А ово плаво небо, над нама? Па ова живописна дрва поред пута, модро-плава поља, ливаде? Па глете ону кућицу иза оне ограде, па оне салаше, па онај црни ђерам што је поносно уздигао шију и гледа у небо.

— А оне тамо ритове?

— Да их, стриче, за сад превидимо.

— Али, кћери моја, ништа не ваља превидети. Поглед ваља да опази све. Гледећ само лепоте околне, лако нам је упасти у глиб. Нека ти је ово свагда на памети, било да разматраш пределе, било да гледаш баш и саме људе.

— Али, драги стриче, откуд нађосте свезе међ људма и ритом?

— Ето тако ми је то сада на ум пало. Поредимо срце људско са каквим лепим пределом; био он ма како диван и дражестан опет у њему има ма најмањи ма најсакривенији глиб. А ови су глибови опасни! Чувај их се добро, Марија! Из њих је врло тежак излазак.

— Али за Бога, стриче! — . . . .

— Не чини ли ти се да звони негде?

— Ја се чудим вашим . . . .

— Не чуди се, кћери моја. Али, прекрстимо се; то је вачерње звоно што се чује.

У даљини пред нама већ се све разговетније виђаху сеоске куће и ограде и црква с високом кулом са које се звоно одлегаше.

III.

Љубазна Марто!

Ово ти писмо пишем из села, у собици Светислављеве мајке. Нисам се преварила; она је тако добра душа; чини ми се да је у њој васкрсла наша покојна мати. Кад смо стигли, тако се је радовала, да од радости чисто не зна-

ђаше кренути се по кући. Час би викнула на слугу а час терала старог верног пса са кућњега прага. Тек кад смо одсели и сместили се, поумирила се, и примакнувши своју столицу до мене, гледала ме умиљато, разговарала ме, причала ми о својој самоћи, о пословима домаћим и својој изнемоглости, па онда и — о сину. А Светислав? Он ме је и прихватио с кола̄, одвео ме и приказао матери, а за тим узео ми руку и одвео у ову одају материну.

— Ви сте материн гост, рече погледавши ме љубазно; а ви, господине колега, (окренувши се стрицу) остајете мени. Изволите одмах са мном у моју и вашу собу.

— Па, лепо дете, упита ме стара; јесте ли на миру путовали? Само да није толики прах. Имали сте вео на лицу? Катице, викну својој девојци: донеси воду да се госпођица мало испљуска по лицу. Ето како су вам те лепе витице побелеле од праха.

Рекав то, приближи се и пољуби ме у чело. Ја јој пољубих руку.

— Не бисте ли вољни били да идете самном у баштицу још док је видно?

— Врло радо, госпођо.

— Али морате и нас повести, настави Светислав, враћајући се са стрицем из њихове собе.

— А за што не? Казаћу Катици да тамо и шљивовицу донесе. А мојој лепој гошћи не знам шта ћу изнети до вечере? Да, дете моје, набраћу вам киту цвећа....

То ћете дозволити, драга мати, да ја учиним, примети Светислав.

— Не, не; баштица је моја; ја сам цвеће садила, ја ћу га и брати.

— Али то тек вама не доликује; цвеће је својина младости.

— Младости? Ево ћу баш узабрати два најлепша цвета па једним закитити госпођицу, а други приденути себи. Ах ја још тако волем цвет, као оно кад сам девовала. Али гле, шта ми на ум паде: не би ли добро било да

кажем да се сто постави овде под овим орахом? Не знате како је красно овде с вечери. Катице поставићеш у врту.

После једнога сахата, таман у први мрак, седосмо за сто. На сред стола горијаше лампа. Стару принудисмо да седне у зачеље, стриц десно, лево ја, а у прочеље седе Светислав. У ваздуху највећа тишина, само овда онда поветарац миловаше образе. На тавно-плавом небу трептаху звезде, а тамо далеко у селу чујаше се свирка.

— Ово је прави мали рај, госпо; примети јој стриц.

— Па овај мој синчић опет погледа да из њега што скорије излети. А Бога ми је то неправо: роди га, одгаји га и одхрани га, па онда да ти га отме свет, а да уздишеш од жеље и чежње. А ја, доста сам ја самовала, лепи мој; не одлети ти мени више за мога живота. Куда пођеш ти, онамо и ја. А кад ја умрем....

— Што ћемо онда? примети Светислав смешећи се.

— Та ваљада ће се донде наћи и мени замена.

У тај мах гледах преда се, али сам и врло добро приметила, да ме стара госпа узе на око.

— Али ви се не служите, господине; настави стара окренувши се стрицу. Па и ви, госпођице. Ове сам пловке сама насађивала. Кад су се извеле мишљах у себи; да ли ће их јести и моје дете, моја мала скитница. Ово крило, госпођице, да метемо пред вас, а ово друго.

— Даћете мени, мајко. Опет примети Светислав, смешећи се.

— Не, не. Ти си ми и сувише крилат; не ћу да ми тако брзо прнеш из материна кавеза.... Дозволите, господине, да овим крилом понудим вас, рече и стави га на стричев тањир.

— Ето видите, настави стара, како се све временом мења. Док мој мали Света беше код куће, не могосте га изгонити из авлије и онога трема. Он је, вредник, вазда шмрцао то по баштици, то по дрвљанику, штали и хамбару. Нахранити живину, беше његов посао; знао је свако пиле у прсте. Свакој коки надео би име. Стане тамо на оне

степенице од трема па их броји: трцава, бачкуља, безобразница, красуљка. А како оно зваше оног петла са великом крестом, што ти га донесе тетка из Барање?

— Бога ми сам заборавио, драга мати. Рече Светислав смешећи се.

— А како да си то сметуо с ума? Рано си ми, дете посто забораван. Ето сам, да ме Бог поживи, већ у шесдесетој, па ипак памтим све као да је јуче било. Врло вам је радо јео мавише госпођице, па уштипке, лукумиће, савијаче. Шта пута по подне, кад мишљах да је поогладнеo викнух онако изненада: ха покућару мој, би ли да ти мати умеси који лукумић? Он се тек насмеши, па се око мене улагује као мало пашче. Ја месим тесто на оном столу у ходнику, а он радостан цепка дрва на дрвљанику, па звиждуће или певука.

— Ама како се ви свега сећате, љубазна мати?

— Бог с тобом дете; зар је то себе давно било?

— Али не прекидај стару госпу, примети му стриц. Доста си се ти изговорио по белом свету. Доста јој је било самовања....

— Право велите, добри господине, прихвати ста̑ра реч: већ сам заборавила и говорити. Још да ми није Катице. Не ћете ми веровати, али шта пута викне она из кухиње; с ким то говорите, мамице? И гле, ја истом онда опазим да сам развезла говор са живином, или с голубицом која ми чешће слеће у трем и са мога крила зобље зрна својим руменим кљунићем. Показаћу вам је сутра, госпођице, голубице моја, рече ми смешећи се, и спусти своју ста̑ру руку на моју, коју држах на столу. Моја лева рука случајно беше под столом, и у тај мах осетих снажан стисак Светислављеве руке. Ја погледам стару добру госпу, па онда...

Али, добра моја Марто, ти ћеш ми опростити, ако и прећутим по коју ситницу.

— Видите, драго моје дете, настави стара госпа; чудна смо створења ми слабе женскиње. Мој покојни, и

ова скровита кућица, мени беше цео свет. Свијемо се око једнога предмета који љубимо, и он нам је довољан. А људи? Ето мога Светислава — цела му је Бачка тесна и досадна. Али, драги господине, обративши се стрицу; ви му говорите да ми више не гледи ово остарело срце. Та ви боље знате шта је материно срце... Али за Бога, Светиславе, господин би по теби остао и гладан и жедан. До века тако расејан, непажљив.

— Не старајте се, госпо, та ето је све пред нама; прихвати стриц. Умем се послужити и без понуде. У ваше здравље.

— А је л вам помињао за пут у Млетке? Упитах стару, хтевши мало Светислава довести у забуну.

— Какве Млетке? викну изненађена госпа.

— Зар вам није говорио о путу у Италију? Прихвати стриц, а мени би жао Светислава, јер приметих да му није годио овај обрт говора.

Старој потекоше сузе и она их поче брисати њезином белом махрамицом.

— Опростите, добра госпођо; почех је тешити. Господин Светислав готов је, ето, да остане. Ено он се смеши, он остаје, остаје — за цело.

— Не дајте му, драго дете моје, не дајте му! Говорите молите, он ће вас послушати.... Мене се старе више не боји... Ја ћу свиснути ако и опет останем сама.... Ако ми и сад оде испред очију, онда, онда — не ћу га више жива видети.

— Мој се поглед сукоби са Светислављевим. Ох Боже, да ли ме је разумео?

— Везаћемо ми њега, драга госпо; поче му претити стриц. Имамо ми у овој околини читав курдун од пријатеља и знанаца; наместиће̂мо ми већ наше уходе.... Али, где су ти те твоје егеде, господине ускоче? И ти си ми вајни виолиниста, од кад ето седимо при овој пуној софри и тако красној вечери, па не чусмо уметничку славу господина виртуоза.

Катица одмах донесе виолину. Он је одсвирао неколико комада тако нежно, умилно и вешто, да сам у оном тренутку заборавила на све, и само гледах у њ, и уживах задовољство, којим ме испунише утисци божанствене свирке. Чињаше ми се као да је сваки гласић излегао из његова срца, да је један делић његове осетљиве душе. Уобразих себи унутрашност његову испуњену хармонијом најслађих гласића и мелодија. Али сви звуци одјекиваху и нешто — *тужно!* За њима се скриваше нерасположење, меланхолија, а, можда, и очајање. Да, драга моја Марто, господин Светислав има за цело какву невидљиву рану, која овда онда штрецне и оставља ужасне боле. Он трпи и крије своје боле. Ах кад би их ма само мени открио, кад бих му ја могла наћи утехе и мелема. Онда би његова клонулост опет пренула, плануо би живљим младалачким жаром, и полетео мени и мајци у заштиту, да испод нашега закриља никад не ишчезне. Ми би му били Млетке, Италија. . .

Стара госпа већ је свела очи. Прекидам писање да је не би узнемиривала светлост од свеће. Ово писмо донеће ти се још можда сутра. Ала бих сретна била да си сад овде па да те се сита наљуби твоја Марија.

По доручку позове ме Светислав у свој мали атеље. Стриц беше припалио своју велику лулу од стиве, пушаше у трему и са задовољством разговараше се са старом госпођом, наравно о њезином сину и њезиној домаћој економији. Чим смо ступили у радионицу, он ме узе за руку и вођаше ме унаоколо од једне до друге мање веће групе слика, рађених понајвише писаљкама, кредом, тушем, воденим бојама, и само их неколико беше исписаних масном бојом.

— Као што видите, госпођице, моја је галеријца тако мала тако сокромна.

— Дакле и ви држите да важност галерије зависи од колосалности слика и позлаћених оквира? упитах га смешећи се.

— Опростите, вама сам је могао оставити саму, да

вам се представи. Ви ћете умети достојно оценити. Обраћам вашу пажњу на ове карикатуре у акварељима.

— Колорит је разговетан до велике јасности.

— А у овим двема сликама опажате ли....

— Романтичан до сентименталитета.

— Госпођице, ваш ме стриц изненађује у вама. Знам ја њега знам. Верујте, госпођице, он је тако природан и прост, и ма да своју кичицу понижава до целиваћих икона, опет у живописачком свету не спада у потчињење таленте. Идеалну страну, теорију моловања проучио је као ретко који. То би био његов фах у српској живописачкој академији, али, на жалост. . .

— Ја сам данас једини слушалац у његовом аудиторијуму; додах смешећи се.

— И ја му имам доста захвалити, његова упутства до скора ме руковођише. Али сад имате пред собом неколико копија....

— Из минхенске пинакотеке....

— И „реформацију“, колосалну композицију....

— Каулбахову, фреско израђену у ходнику берлинскога музеја.

— Опростите вама је излишан чичероне, примети ми на то са чудноватим изразом на лицу. Дозволите ми повући се....

— Не, не. Ви остајете мој вођ до краја; ено у оној групи чекају ме саме непознате слике....

Рекав то већма се прињубих његовој руци. Разгледавши све слике, копије и студије, прибисмо се ногарицама, на којима стајаше разапето платно приправљено за цртање.

— Моја се кичица све до данас одмараше, госпођице.

— А данас?

— Ако бисте дозволили да снимим лик најдражесније богиње.

— Богиње су својина песника и живописаца; приметих му скривајући узбуђеност.

— Онда изволите заузети ово место, госпођице!

Погледах га, збуних се, хтедох му полетети у загрљај, али учини ми се као да у себи чух стричев глас смотреност! Савлађујући своју заталасалу унутарњост, седох према њему на столицу и упрвши на њ доста спокојан поглед, приметих с полусмехом:

— Желим вам најбољи успех, господине портретиста!

У тим вас изненади стриц. Ставши готово између нас насмехну се:

— Господине Тицијане, примети Светиславу; немојте да се огрешите о закон пропорције и пластичне лепоте. Безначајним, конвенционалним стилом не изражава се лако складност лика моје синовице. Сами сте себе подвргли строгом испиту, а баш сам радознао колико сте коракнули у познавању пропорције, анатомије, перспективе и конструкције сенака. Па узећемо на око и боје, господине Тицијане. Ланске сте ми године врло слабо владали масним бојама. Е хе, хеј.... Осмехну се стриц и оде из собе.

Светислав готово није ни чуо ове сатиричне напомене. Он је с највећом пажњом повлачио кредом по белој основи. Овда онда зауставио би свој испитачки поглед на мени. Ох, љубазна Марта, да си ме видела у том тренутку! Немој мислити да сам планула, па су ми се груди надимале. Не, ја сам била спокојна, кроз сву мене пролазаше дотле никад неосећано задовољство. Један, непроменљив, вазда жив и сладак осмех, не слазаше са мирних црта мојега лика. Толику осећах над собом власт, да чешће примах његове значајне погледе као мраморан кип најусхићеније посматрање одушевљенога гледача. Он као да беше само уметник, а ја његов идеал.

Дело брзо напредоваше под његовом вештом и мирном кичицом. Сутра дан већ је у велико радио масним бојама.

— Данас смо се добро пожурили рече ми треће седнице после дуже почивке; трећа је седница сасма излишна.

— Мене ради, господине, не бисте имали повода хитати. Мислим да до сад не приметисте на мени знаке нестрпљивости?

— Напротив. Али, на вашим живим очима позабавих се мало подуже, па уста, чело, те ваше лепе витице, дражесно овални лик, ваш пуначки поносити врат, све, све је у вас савршено, хармонично. Уметница природа, Бог, не остави ни једну цртицу несвршену. Уметник нема ту шта ни додавати ни одузимати. Најобичнији снимак ваше јединствене лепоте, најидеалније је портре. Ох како сте дивни. . . .

У тај мах скочи са столице, хитну кичицу на прозор погледавши ме са успламтелим погледом, рашири своје лепе руке. Хтедох се дићи са свога, тако драгога места, викати, бегати али клонух; руке, непослушнице, раширише се насупрот мојој вољи; занесох се, и, хај, кад мину онај жестоки, изненадни, неразумљив жар, видех нас, у најчвршћем загрљају. Он љубљаше моје очи, моје влажне усиице; а, ја, миловах његову црну дугу косу, љубљах му оно високо чело. . . .

После четврт часа, кад је стриц ушао у радионицу са старом госпом, пажљиво је размотрио скоро довршену слику. Зачуђен коракну две три стопе назад.

— Но, но, господине Тицијане; дајте да вам стиснем вашу вешту руку. Дело је прекрасно, савршено! Нису овде само верне црте лика, проста спољашњост. Врло сте добро извели и оно друго, оно што је главно у уметничком портретарству. Та како је жив на њој духовни израз, како је читак унутарњи карактер моје синовице. Морам вам признати да сте у свему превазишли моја очекивања!

Ја сам озбиљно саслушала речи стричеве. Светислав је збуњен трљо кичицом боју по дасци, а стара његова мајка, метнувши наочари, дуго није скинула очију са погођене слике.

— Као да вас живу гледам, лепо дете моје; рече окренувши ми се. Али ја сам прва опазила, да Светислав има велику склоност к живопису. Још кад је некад молована наша црква, све је зидове ишарао писаљком и бојама.

— То вам верујем, драга госпо, примети стриц; прве

цртачке студије свагда се почињу на кућним зидовима, и често буду награђене —

— Лесковцем, дода стара, и поче се у сав мах смејати.

— У тај мах, љубазна Марта, удари звоно на сеоској цркви; јер беше празник. Стара нас позове на службу. Узевши ме под руку, ходила је са мном напред. За нама иђаху Светислав и стриц. Ставши до старе у женској паперти, мољах се Богу тако срдачно, како, чини ми се, никад дотле.

После службе пођосмо натраг кући. Светислав ме узе под руку, а стриц је понудио своју руку матери. Ја очекивах од Светислава најпријатнији говор, можда какво тихо шаптање, свечану изјаву, још нежнију исповест, одлуку. Али, добра моја Марто, он беше суморан, хладан и готово нем. Моја расејаност ипак ми дозволи истаћи по које неразговетно питање, али његови одговори беху још краћи и неразговетнији. Ја ућутах, а он занимајући се собом самим, као да није ни осећао сапутницу на својој десној руци. Где су биле његове мисли? Од куд така непажња створењу пред којим још јутрос клечаше? Или његова душа има и самом њему неразумљивих лавирината, у које безвољно заблуђује? Или је сам створио толико раскршћа у струјама својих жестоких осећаја, да данас сам себи није у стању бити вођ? Ова и још Бог те пита каква друга чудновата питања стављах — себи, идући поред њега као овца жртвена. Очи ми се наводнише сузама. . . .

Кад смо стигли кући, стриц са старом седе за сто у ходнику. Катица им изнесе бадем са шљивовицом, Светислав се опрости и оде у радионицу. А ја? Сиђох се у баштицу, узабрах цвет, и пољубивши га, плаках, плаках горко.

Али доста за данас, Марто, кроз два три дана враћамо се, и све ће ти остало верно испричати твоја *Марија.*

IV.

Већ из писма сте видели промену, која ме је тако ужаснула, кад се оно враћасмо из сеоске цркве. Плакала

сам, али се после прибрах, и, довољно владајући собом, највише се савијах око његове старе матере. Стриц ме овда онда озбиљно погледаше, али се трудих да би му црте на моме лицу биле што мање читке и разумљиве. Али бадава, он беше стари познавалац душе и свију видова њезине страсне борбе.

Трећи дан после тога кренусмо се натраг кући. Једва сам се истргла из загрљаја његове тако добре матере. А он? Растао се са мном врло учтиво, али не и — срдачно. Стриц је био суморнији но обично; и ја сам ћутала.

— Причај ми што, Марија, рече ми после дугога ћутања, кад бисмо у широком пољу.

— А шта бисте хтели, стриче?

— Приповетку о Светиславу и Марији.

— Стриче?!

— О ведром небу љубави, на ком се помаљају облаци тако изненадни, а тако тамни. О, опазио сам ја одмах промену, дете моје. Него ја сам крив; та одавна знам ја његову слабост — *поколебљивост*. Али, ја сам се повео за његовим годинама; очекивах промену, али се преварих. Његова променљива природа још се ни данас не устаља ни на чему сталном и одлучном. Његов пут у Млетке. . . .

— Не помињите.

— А за што не? Та он је онај исти стари Светислав. Само да се што више тумара и мења. Он живи само за садашњост, на будућност никад и не мисли. Његова лакомисленост. . . .

— Ви сте сувише строги, стриче; прекидох му реч.

— То није био мој обичај, ал за њ ти ипак велим, да је површан мислилац, превртљивац.

— Та он тако вешто црта и свира.

— То је цела истина. Он је живахан и хитлен, и то га гони на рад; он схвата брзо, љуби лепе уметности, досетљив је и веома талентован.

— То му мора сваки признати.

— На сваки начин. Али ћеш тешко у њег наћи цељи, којој тежи, нити је у радовима својим издржљив.

— Онда сам ја жртва...

— Принесена његовом варљивом блеску душе, који очарава. Боље је, драго дете моје, за раније раскрстити са свима осећањима која те привезују за њ.

— А да л' је то могуће?

— Покушај, дете моје. Та он и онако слабо мисли и о себи самом, а камо ли о својој околини, па с тога је тако и поводљив, забораван, непоуздан. И што буде старији, све ће бити мекши и бескарактернији. Не уздај се дакле никаквој сталној срећи која би ти њиме засијала. За раније дакле затвори срце његовој варљивој души.

— Али ако је већ доцкан, драги стриче?

— Онда, онда, нека ти сам Бог помогне. У осталом је у неколико крива и сама твоја склоност, кћери моја. У тебе је жива фантазија, весела си и отворена, а то су опасна својства у лепога пола. То су оне три помоћнице, које вас лако приближују и поверавају страним људима. Но опет ти велим, савладај себе за раније. То ти је једини пут к победи иначе пораз и пропаст! Разуми ме добро, Марија. Владу над собом добро попритегни нити је и за тренутак пуштај из руку својих. Ето видиш да је пуно глибова у животу и онде где им се понајмање надаш. Ти имаш лепу и нежну душу, али се надам да ти умеш бити и — јунакиња.

Кад смо стигли кући Марта је од радости скакутала око кола. Ја сам је снажно загрлила и љубила све ватреније и ватреније. Кад нас је оставио стриц, ја сам села до ње, и притиснувши њезину лепу пуну руку на моја узнемирена недра, ћутала сам и лила вреле сузе, које не бех кадра уставити. Заћута ми цела кућа, помрча ми ружичњак, и Марта ређе певукаше своје познате песмице. Гледах свет по улицама и чињаху ми се сенке без живота, гледах и у небо, али ми и оно изгледаше и немо и хладно као капија на веки забрављенога раја.

Једно јутро дође стриц и одведе ме у своју радионицу

Даде ми популарну естетику, да му нека места на глас читам. Он је понављао неке старе слике *Крачунове* и слушаше ме пажљиво. Да би што јаче одржао моју пажњу ка предмету самом, овда онда допуњавао би чланак својим примедбама, објашњењима или илустрацијама из албума. Око подне дође молер Паја, који се враћаше из села Т., где је мраморисао столове и темпло у цркви за коју спремаше слике мој добри стриц.

— Па, Пајо, жива жељо, питаше га стриц; јесмо ли на коњу?

— Само да уметемо слике, господине, и да се прикује позлата. Биће темпло једно, по једно, у целој Бачкој и Банату.

— Кажем ја да нема ништа без нашега Паје. Ама си се, чоче, мало позадржао. — Примети му, смешећи се, стриц.

— Е та ви знате попа Максима. Гостољубив од браде до пете, а деспла се нека стара шљивовица, па једва по подне стигнемо у цркву. Него ми је душа ваља и помагао; задене реверенду за појас, па таре, маже са мном на пореду као стари мазало. Тамо плаву, оче Максо, тамо црну и зелену а он удри кичицом богме брже него ја. Ја му велим одмор'те се, попе, а он: нека, нека синко, кад црква не служи, а оно бар да одмажем; та и ово је служба Богу.

— А како си се исхранио?

— Никад боље, господине. Деспла се нека здрава и берићетна година, па живина прекрилила село. Дёла, пошо, да проредимо мало ову живину, ко ли ће јој хране најамити. А поша, добра као добар дан, кува, пржи, пече, па вам ја и попа заоблисмо, да простите, кô кљукане гуске.

— А не, браца Пајо, кô кљукани гускови! Нашали се стриц.

— Како хоћете, господине; са свим је све једно. Па се од некуд десило и младих пачића; испече их добра поша, па се жуте као смиљ, а миришу боље од свакога тамњана. Узмете карабатак међу зубе, а оно га тек пе-

стане, размигољи се, растопи се, па када га гутате, а оно се сама рука маша за чаше. Али сам и ја учинио љубав за љубав. Знате — измоловао сам пошу, ама у длаку онолику колика је, са њезином празничном капом, са свима њезиним минђушама, бурмама и иглама. Ама сам је и погодио, сушта она, само што не говори. После сам моловао и кнеза и Гркињу и попину свастику. Ала ћете се смејати, господине, кад видите ту моју мајсторију. И ја се смејем, али шта ћете кад се људма допада. — Ох, Боже, какав сам ја брбљавац. О у мало што не сметух с ума. Чух у путу да је дошао наш добри господин Светислав, па се свурнух његовој мајци. Тамо сам и ноћио. Јутрос при поласку даде ми ово писамце да га вама предам, госпођице.

— Писмо беше доиста управљено на мене. Не отворих га у онај мах. Неко предосећање световаше ме да га отворим код куће у самоћи својој.

— Па, драги Пајо, како ти се допао наш господин Светислав. Упита га стриц.

Никако, господине. Али, опростите, ја сам увек и сувише искрен; као велим, ако не могу бити уметник, могу бити поштен човек.

— А шта ти се на њему није свидело?

— Е, како ћу да вам кажем, господине, онако чудноват, непогодан, ћуталица, једном речју, знате, како ћу да кажем — загонетка, па крај.

— Је си ли говорио с њим?

— И јесам и нисам. Нешто ми је сувише учтив, хладан, горд ли је — виле га његове знале. Стара снуждена; кад ме ухвати на само јеца, плаче. Ето, синко, хоће опет у свет, а шта ћу ја стара, изнемогла. А куд сте наумили, Свето, питам га — та знате ја га могу питати. Знам га кад се по прашини ваљо. Он хода тремом па ме и не гледа. Хајд, хајд, рекох му, нека вам је срећан пут, али је грехота цвелити ову стару душу. Видите, рекох му, ја бих на вашем месту остао, црквава је доста, ослоните се на мене, знам сва села у прсте, па попове, кнезове, проте,

сваког да вам кажем по именце. Ако баш не ћете мене, ја ћу наћи другога који ће вам мраморисати; не бојте се, имам ја, хвала Богу, пуне руке посла. Ја говорим он ни мукајт; само хода горе доле ходником, час гледа у греду, час се нагне па гледа у стреху, у небо ли, бог ми један знао. Стара ми шапће: говори, синко, Бог ти дао, говори. А како не бих, мајко, али ето не слуша ме, а ја говорио а пси, да простите, лајали. Зна тај сада више него и ја и ви; прођ'те га се, мамо, та он је, да богме, свршио академију, а ја и ви где никли ту и остали, као ето ти дудови пред кућом.

— А је ли ти стара још што више на само говорила? запита га стриц.

— Та како да није. Ход, ход, Пајо, мало у моју спаваћу собу. Шта знам, одем за њом и тамо. Па саветуј ме, дете моје, шта да чиним? А шта вам знам, мамо; да га молимо — послушати нас не ће, да га бијемо — јачи је и од мене и од вас. Да молите попу да му говори; човек је стар, изнемогао, па Бога ми мало, као стара душа, и излапио, грехота га потрзати. А јесте ли му говорили да се жени? Та како да нисам, вели стара, и говорила и молила и преклињала га; кажем му: узми коју ти срце хоће, ја не ћу бити противна; ено узми Марију; девојка и лепа и здрава, учевна и добро одгајана, таман према теби. Али, синко, говорила њему, а овоме столу са свим ти је једно. — А да се, простићете, мамо, није заљубио негде тамо у беломе свету? А ко би знао, синко, поче кроз плач стара; ето је све замишљен, много хода, са мном мало говори, а с Катицом још мање. Видим да му овде не прија, а шта му је — Бог би један знао. — А да ли му, мамо, каква писма долазе, од куда са стране; рецимо из Беча, Прага? Можда би се у њима нашла одгонетка. Е на то нисам ни пазила, вели стара. — Па припазните ви на то мало поболље, рекох јој. — Хоћу, хоћу, синко; још вечерас ћу разгледати међ његовим хартијама. Али се, мамо, добро узмите на ум да вас не затече. Није, знате, пријатно истра-

живати, али, наравно, ви сте његова мајка.... Но опет опет пазите, да га можда тиме не увредите. Можда је сад осетљивији, па и вредљивији, но иначе. Опет вам велим пазите....

— Рђаво си је богме упутио примети стриц; туђа писма читати....

— Како туђа писма, господине? Зар он није њезино дете, њезин јединац. Па писма, која је, можда, писао бес, а сироту мајку хоће у гроб да свали. Ја ту мислим са свим друкчије. Јутрос пре зоре, ето ти маме мени у собу. Шта вам је, мамо, те сте тако поранили? Ето шта је, синко, пружи отворено писмо, па у плач. Не плачите, мамо, коме су до данас још сузе помогле? Али ми је тешко, сине. Па шта ћете, рођени смо тако на муку и невољу. Отворим, читам писмо; читам га још један пут. Писано у Бечу. Ето видите, мајко, да сам погодио.

— А ко ли му писа? упитам ја Пају, једва изговоривши.

— Неки његов вајни друг, пријатељ, повереник ли.

— А не казасте нам садржај, излетих опет с наивним питањем.

— Марија је од неког времена сувише радознала, Пајо, примети му стриц.

— Ето да сам знао, госпођице, могао сам га и преписати; носим, хвала Богу увек писаљку уза се; то је знате, мој стари обичај... А шта је било у писму; па, Бога ми, све саме лудорије и глупости. Зар то није глупо волети туђинку из белога света код толиких наших красних девојака. Онај несретниковић пише: *Адела* те жељно очекује, плаче за тобом. Грехота је што си је напустио. Зар су лепше Млетке од њезина ока, зар је топлија Италија од њезина пуна загрљаја? Опростите, госпођице и господине, као што видите, све саме глупости те глупости. Згади ми се, па и не доручковах.... Али видим и вама је жао, кад вам сузе теку, настави Паја погледавши ме, баш кад хтедох утрти крадом сузе, које бадава трудих се уставити.

Више не могох владати собом. Брзо оставим радионицу и пожурих се кући. Тамо сам.... Али, драги господине, ви већ можете замислити моје тадашње стање. Као што видите, моје предосећање није ме, на жалост, преварило. Слутња да га узнемирују ранији утисци — испунила се.

Прсти ми дркгаху, а дах се готово притаја кад отварах његово последње писмо. Кратко је, знам га на памет. „Ја вас доиста љубим, госпођице, или је љубав, или лакомисленост ранијих година, створила свезу, коју раскинути не дâ — морал. Силазак у Бачку, пут у Млетке, покушаји за моје ослобођење ода тих обвеза; љубав, с којом вам тако напрасно полетех на сусрет, беше последња битка за ту слободу. Али је, као што видите, победу одржало начело дужности, па ма у овај мах тако тешке и немиле. Ви остајете жртва најчистије, најплеменитије љубави. Кад ишчезне и последњи зрак успомена на мене, онда ће вам се родити сунце среће....“

Даље нисам могла читати.

У Београду,

2. Априла, 1874.

М. П. Шапчанин.

РУМУНИЈА И РУМУНИ

(Наставак.)

Цео обрт трговине у Румунији био је за 1872 овакав:

Предмети.	Извоз	Увоз.	Превоз	Свега
	Вредност у динарима			
Храна и биљни производи	115,486.700	1,790.200	182.600	117,459.500
Манифактурни производи	30, 123.200	94,253.613	1,782.800	126,159.613
Марва и марвени производи	21,224.200	1,322.800	1,137.000	23,684.000
Дуван у лишћу и цигарама	—	8,518.466	—	8,518.466
Свега	166,834.100	105,885.079	3,102.400	275,821.579

Да би се видело колико се понаособ од кога предмета увози у Румунију а колико из ње извози, навешћу упоредо средњи број годишњег увоза и извоза сваког појединог главнијег предмета.

Храна

Извоз

Жита . .	137,111.539	гроша
Кукуруза .	77,960.532	„
Јечма и овса	14,860.621	„
Ражи и просе	6, 926.277	„

Увоз

Средња цифра годишњег увоза хране у Румунију износи 5,846.150 гроша; од те суме долази на само жито 5,421.500 гроша.

Марва

Извоз			Увоз		
Волова . .	8,239.146	гроша	Волова . .	745.437	гроша
Оваца . .	4,817.371	„	Рибе . .	5,723.977	„
Свиња . .	8,847.206	„	Свиња . .	906.092	„
Коња . .	1,292.920	„	Коња . .	283.960	„

Марвени производи

Вуне . .	12,258.879	гр.	Вунених материја	14,647.090	гр
Семена свил. буба	8,965.734	„	Свилених . . .	8,789.241	„
Говеђих кожа	3,119.206	„	Кожа . . .	6,111.973	„
Црних јагњећих кожа . . .	1,319.012	„	Обичне подставе	1,112.100	„
Лоја	1,961.523	„	Одела итд. . .	41,530.202	„
Ржи	2,668.592	„	Свећа и воска .	2,428.105	„

Биљни производи

Увоз			Извоз		
Зелени . . .	81.128	гроша	Зелени . . .	747.544	гр.
Дрва . . .	2,671.109	„	Израђеног дрвета	688.065	„
Израђеног дрвета	81.128	„	Зејтина . . .	4,104.041	„
Пасуља . .	2,453.521	„	Шећера . . .	8,453.516	„
Брашна . .	2,018 570	„	Воћа, кафе итд.	8,767.714	„
Репице . .	2,949.455	„	Брашна и шпиритуса	3,065.581	

Минерални производи

Извоз			Увоз		
Земљане соли .	3,051.750	гр.	Гвожђа . .	4,583.884	гр.
Фабрикованих минерала . .	10,627.170	„	Фабрик. минерала . .	10,627.170	„
Петролеума . .	1,151.926	„	Цинка и бакра	2,650.626	„
Катрана . .	9.514	„	Разне гвожђарије	9,239.184	„

Разни предмети

Увоз

Кола . . .	2,795.197	гроша		гроша
Машина . .	5,682.219	„	Књига и хартије .	2,426.346
Накита златарских. . .	1,508.894	„	Намештаја . . .	1,489.623
			Стакала и порцелана	3,978.998
Палидрвца, жица, ужа, разних париских ствари				7,303.893

У Румунији имају две берзе: Једна у Букурешту а друга у Галцу. Осем тога има неколико 'есконтних банака између којих је најзнатнија тако звана *Финансијско румунско друштво.* За тим има једно велико *Народно друштво* за осигурање против пожара, града и опасности превоза.

XII

МОНЕТА

РУМУНСКИ БАКАРНИ И СРЕБРНИ НОВЦИ. — КОЈИ СТРАНИ НОВЦИ ЦИРКУЛИШУ ЈОШ У РУМУНИЈИ.

У Румунији је до скора циркулирао само стран новац и течај му је, као и у нас, био изложен честим променама. Од године 1868 почела је она ковати свој новац. Најпре је скован бакарни, од 5 и 10 (bani) пара пореских; а 1873 сковано је 25 милиона динара сребрнога новца. Дотле је као јединица монете у Румунији сматран грош (leu) који је имао 40 пара и вредио према нашем новом новцу дин. 0. 376, а пара је вредила дин. 0. 009, дакле нешто мање од наше нове паре. Грош је задржан као јединица и у новој румунској монети, али му је вредност промењена. Румуни су, као и ми, усвојили децимални систем па су према томе свој (leu) грош поделили на 100 (bani) пара, те је тако сасвим изравнат с француским франком или нашим динаром, а један bani је изравнат с једним сантимом или нашом паром.

Од свега сребрног новца Румунија има за сад *полутак* који вреди 50 пара (bani); за тим *грош* (leu) који је раван нашем динару, и 2 гроша (leu) који је раван нашем комаду од 2 динара.

Од страног новца још циркулира у Румунији:

Руска рубља од	. . . . .	4	дин.
½ руске руске рубље од	. . . . .	2	„
Турски екосар од	. . . . .	4	„ 66 п.
Аустријски дукат од	. . . . .	11	„ 75 „
Француски наполеон од	. . . . .	20	„
Турска лира од	. . . . .	22	„ 70 „

XIII

МЕРЕ

КАКВИМ СЕ МЕРАМА СЛУЖЕ РУМУНИ — УПОРЕЂЕЊЕ РУМУНСКИХ МЕРА СА МЕТАРСКИМ МЕРАМА.

Румуни се још служе старим мерама које од вајкада постоје у земљи. Те мере нису једнаке у Влашкој и Мол-

давији и ако су им називи у обема земљама једнаки. Да би се избегле незгоде које су долазиле од те неједнакости, а уједно и да би се добиле тачније и правилније мере, румунска је влада усвојила систем метарских мера. Но те нове мере примењене су само у јавним надлежништвима, а народ се још служи старима. Старе румунске мере стоје према метарским мерама овако:

I. Мере дужине

Румунске		*Метарске*	
	у Влашкој		у Молдавији
Хват (stingéne) има	1.966	метра	2.23
Палма (palma) „	0.245		0.278
Палмак (palmac) „	—		0.034
Палац (degitul) „	0.024		—
Аршин (cotú) „	0.664		0.637
Линија (linia) „	0.1024		0.002
Уруп (rupul) „	0.083		0.079
Греј (greul) „	0.041		0.039

II. Мере површине

		Хектара
Фалш	0.5011	1.4321
Погон	0.038	—
Четвороугаони хват	00386	0.0497

III. Мере садржине

		Хектолитра
Ведро	0.1288	0.152
Ока	0.0128	0.0152
Литра	0.0032	0.0038
Драм	0.0003	0.00038
Кило	6.7926	4.3066
Баница	0.3396	0.215

IV. Кубне мере

	Кубних метара	
Хват	7.604	11.089
Палма	0.950	1.386
Палмак	—	0.173
Палац	0.095	—
Линија	0.009	0.014

1. Цифра с леве стране тачке означава метар; прва с десне стране тачке означава десети део метра или деци-метар; друга стоти део метра или сантиметар; трећа хиљадити део метра или милиметар.

V. Мере тежине

	Килограма и грама	
Ока	1.2718	1.291
Литра	0.3179	0.3227
Драм	0.0031	0.0032

XIV

ЗЕМЉОРАДЊА

Главно занимање румунскога народа. — Плодност земље. — Начин обрађивања земље. — Ратарски алати. — Подела имовина и њихова величина. — Број власника земље. — Подела земљишта с топографског гледишта. — Производна и непроизводна земља — Средња годишња производња. — Колико даје хране један хектар земље. — Кукуруз. — Стрмна храна. — Кудеља, — Виногради. — Воћке.

Земљорадња је главно занимање румунскога народа. Четири петине становника баве се искључно ратарством и индустријом која је с њиме више или мање непосредно скопчана. Румунско је земљиште ако не најповољније, а оно зацело једно од најповољнијих у Јевропи за земљорадњу. Земља је тако плодна да се на извесним местима може мерити са чувеном црном земљом у Русији. Због тога је земљорадња у Румунији основана поглавито на плодности земље. Сва вештачка средства која се у осталим државама употребљују да се умножи производња, као што је на прилику дубоко копање и орање, вештачко ђубрење и заливање, исушивање подводних места помоћу каналића итд., непозната су у Румунији. Место њих се употребљују она која и у нас, а и у свима државама где земљорадња није развијена и унапређена и где има довољно земље. Та се средства састоје у томе што се на једној истој земљи једне године сеје стрмна храна а друге кукуруз; па кад се и на тај начин земља исцрпе, онда се оставља под угар. Ово последње средство употребљава се у Румунији само у извесним крајевима.

Ратарски алати готово су тако исто несавршени у Ру-

мунији као и начин обделавања земље. Тек ових последњих година почели су овде онде у великим спахилуцима радити земљу по земљорадничким правилима и употребљавати савршеније алате и земљорадничке машине. Од ових последњих нарочито су у употреби машине за вршење које креће пара. Њихова је снага обично од 8 до 10 коња и има их до сада преко 1200.

Земљу раде од чести сами власници а од чести закупци. Често се дешава да се читаве општине удружују те узимљу под аренду велике спахилуке. У том случају сваки задругар плаћа аренду према количини земље коју ради и броју стоке коју на њој храни. Узрок таком закупљивању земље лежи у томе што сељаци, као што је напред речено, немају довољно земље и што су све имовине, осем њихових, тако велике да је појединима немогућно узети их под кирију. Кад су сељаци ослобођени дато им је 300.000 погона земље; али та је земља подељена међу њих 415.435 пореских глава, те тако није дошао ни по један погон на фамилију.

Имовине су подељене на мале средње и велике. Мале имају обично од 2 до 5 хектара, а има их и од 10 до 12; али ове су последње много ређе. Средње имају од 100 до 250; а велике од 1.500 до 2.000 хектара. Осем тога држава има грдно велике земље које су прешле у њезине руке кад су манастирска добра секуларизована. Те су земље већином непроизводне и биле су до сада једна од главних сметња усавршењу земљорадње. Но та се сметња почиње отклањати, јер је држава почела продавати од своје земље за два и по милиона динара сваке године.

Број притежалаца земље износи у целој Румунији од прилике 650.000. Међу њима има 600.000 сељака којих имовине не прелазе 5 хектара.

Земљиште Румуније може се с топографског гледишта, поделити на три дела.

Први од тих делова образују брегови који се почињу од Дунава и опасују земљу све до границе Галиције. Тај

је предео покривен шумама. Он још не познаје земљорадњу и служи у главноме за попашу;

Други се састоји из коса и брежуљака при подножју брегова. У том су пределу обично виногради и родна дрва;

Трећи се састоји из пространих равница које се протежу између Дунава и подножја брегова. У том се пределу производи жито, кукуруз и сви остали производи које Румунија даје. Но и тај се предео не обрађује сав. Један добар део од њега употребљује се само за попашу.

Простор земље која се никако не обрађује а која би била производна онако исто као и она што се ради, износи 3,800.000 хектара.

Површина пак производне земље износи 12,636.618 погона. Та је земља, према ономе шта се на њој производи, подељена овако:

Земље што се ору заузимљу	4,422.924 погона
Попаше „	5,845.135 „
Ливаде „	1,848.775 „
Градине за зелени и воће	308.477 „
Виногради „	191.357 „

Орна земља може се од прилике овако поделити:

Њиве за кукуруз . . .	2,069.510	погона, или	46.58%
„ „ Жито . . .	1,119.119	„ „	25.19%
„ „ Јечам . . .	459,928	„ „	10.32%
„ „ просу . . .	252.860	„ „	5.68%
„ „ раж . . .	221.547	„ „	5,99%
„ „ овас . . .	121.880	„ „	2.75%
„ „ разне усеве.	204.080	„ „	4.59%

Средња годишња производња оволика је:

2,300.000 килограма жита;
3,000.000 „ кукуруза;
1,200.000 „ јечма;
370.000 „ ражи;
370.000 „ просе;
300.000 „ овса;
13 милиона ока грашка, пасуља и сочива;
10 „ „ кромпира;
4 „ килограма дувана;
½ „ оке кудеље;
1½ милион „ лана;
2 милиона ока сена) по 733 оке).

Један хектар земље даје у средњу руку 14 до 16 хектолитара жита, а кад су године добре често и 20 до 22 хектолитра; кукуруза пак даје обично 22 до 25 а по катшто и 30.

Кукуруза се у Румунији производи много више него жита. Простор земље на коме се он ради два пута је онолики колики је простор на коме се засева жито. То долази отуда што је румунском сељаку качамак главна храна, што се од кукуруза прави ракија и што га се доста извози на страну. Њега има од две сорте: са крупним и ситтним зрнима. Последњи се нарочито производи у Молдавији а први у Влашкој. Боја је и једнога и другога жућкаста. Само се у околинама Букурешта сеје бели кукуруз који доспева врло рано.

Жита има такође од две главне сорте: *тврдо* и *меко*. Прво успева много боље него друго. Оба се сеју и у јесен и у пролеће; али јесење је боље и зато се много више и извози. Најбоље феле жита ове су: Гирка, арнаутско и банатско жито, Сандомир, Карнау и обично бело и црвено румунско жито. Све су те феле жита врло добре. Зрно им је тешко, тврдо и има много брашнених честица. Хектолитар румунскога жита тежак је у средњу руку 73 до 76 килограма. Средња му је цена у разним местима од 9 до 12 динара хектолитар, а кад су године добре често пада и на 8. У дунавским пристаништима цена је хектолитра од 12 до 14 динара.

Ражи се мало производи у Румунији. Она се нарочито употребљава за прављење ракије. Јечма, напротив, производи се много више. Он се употребљава за храну стоке и прављење пива. Извоз му је до скоро био готово никакав. Тек ових последњих година почео се прилично извозити, и то нарочито за прављење енглескога пива.

Проса се производи у двојакој цељи: за храну стоке и људи. У првом случају покоси се пре него што са свим сазре, па се онда зрна омлате и кад се добро осуше са-

међу. За храну људи употребљава се она само у извесним местима и ту замењује кукуруз.

Овса се производи врло мало; а елда се ради само у извесним окрузима Молдавије.

Конопља и лан успевају врло добро у Румунији и доста се производе. Дуван се нарочито почео обделавати ових последњих година. Каквоћа му је доста добра али је врло скуп.

Обделавање винограда све се више и више шири. Они већ заузимљу простор готово од 200.000 погона. Средња количина вина која се производи годишње износи 6 до 7 милиона ведара. Најбољи су виногради они који су по брежуљцима на подножју Карпата. Вина која дају виногради из равнице слаба су, опора и не држе се дуго. Најбоље је вино из Драгошани, Котне, Дјал-Маре и Одобешти. До пре неколико година Румунија је имала само бело вино, но сад се већ производи и црно. У опште, виногради се у Румунији раде свакојако па за то су и вина лоша.

Производња зелени заузима доста знатно место у румунској земљорадњи. То долази нарочито отуда што се румунски сељак храни готово само качамаком и зелењу, коју једе или пресну или из туршије. Он пости све посте, сваку среду, сваки петак и у очи свакога празника. На тај начин он има око две ста посних дана у години. У мрсне дане једе, осем зелени, млеко и сир; а месо једе само о великим годишњим празницима. Најобичније зелени којима се храни јесу пасуљ, грашак, боб, сочиво, лук, купус, паприка, кромпир, краставци, ротква и све остале које се у нас троше. Све те зелени производи он сам; а вароши снабдевају зелењу страни баштовани, и то већином Бугари.

Воћке су у Румунији оне исте које и у нас; али их у опште има мало и доста су лоше, јер се врло рђаво негују. Шљива има по највише. Од њих се прави позната ракија *цујка*, која се према нашој шљивовици губи. Сушење шљива за трговину непознато је.

XV

ШУМЕ

Колики простор заузимљу шуме у Румунији. — Какви има дрва и кака им је каквоћа. — Неговање и сеча шума. — Увоз и извоз дрва

Румунија се с правом може рачунати међу најшумовитије земље у Јевропи. Њезине шуме заузимљу 2,000.000 хектара, што износи петину целе површине земље. На бреговима има правих првобитних шума које још нису ни дирнуте. Ту расту готово само јеле, борови и букве. На подножјама пак брегова и по брежуљцима расту растови, брестови, јасенови, јавори, границе, лужњици и сва остала дрва којих има у нас. Каквоћа је дрвета у опште врло добра. Јака хладноћа зими а велика врућина преко лета чине те је дрво тврдо и трајашно. Али шуме су у Румунији, као и у нас, остављене готово саме себи. Нити се негују нити секу по правилима шумарским. И ма да их има више него што треба за потребу земље, опет су зато дрва у варошима врло скупа, и увоз је са стране доста знатан. Она се увозе нарочито из Буковине, а за извесна погранична места и из Србије. На страну се не извози ништа друго осем дуга̄, које су познате као врло добре. Растова од којих се оне праве има дивних. Они често имају по и по метра у пречнику, а високи су 10 — 12 метара. За грађу се дрва доносе већином са стране. Даске се доносе Дунавом чак из Тиролске и Штајерске. У земљи се израђује само разно дрвено посуђе, које праве цигани.

(Свршиће се.)

Настас Петровић

ВАСА РЕШПЕКТ

(Наставак)

Кад је све то прочитао, читао је ма шта. Кад је наранио у тамници свог миша, јер таквог је увек имао увежбана, кад се са пауком наситрао, и када му све досади, а он чита у зраку код одушке. Споменуто је како му је последњи тамничар добар био. Тај му је додавао књиге, и то саме војене историје, описе битака и стручњачке војничке књиге. Тамничар тај у свом веку служио је многе више официре, и ђенерале, па приликом смрти, ил како тако дошао је до тих књига, па као стари солдат до смрти је то радо читао. Тако Решпект прочитао је десет пута књигу „Der kleine Krieg von Schocls“ па и самог Клаузевица, па онда кампање различитих ратова. Знао је више, нег што би човек по његовој осорљивој нарави помислио, ал кад је увек намрштен па слабо говорљив, комарата правог није имао, није ни хтео имати, није ником веровао. Но кад је био у бољем друштву који више што знаду, ту би целу ноћ провео, разговарао би се, а не би задремао, па онда опет по месец дана да може не би говорио.

Чује то и обрштар, а да је иначе ваљан хусар, о томе се давно уверио, особито приликом региментског вежбања. Ађутант једнако га фали обрштару, јер га овај једаред баш изекзаминирао, и рекао је да је Решпект од необичног калибра солдат, само да му је нарав такова, која се са

већ усвојеном друштвеном конвенцијенцијом не слаже, манир му је опор, готово дивљи, ал вели ађутант, све се то да из главе истерати.

Обрштар хоће да га прави „вахмајстором“, но да га најпре узме у канцеларију.

Заповеди га једаред к себи, ту је и ађутант, па га почну егзаминирати. Решпекту није па ино, мора, јер не воле да га нагоне па што, ма да је та ствар њему у другој прилици угодна. Почне га питати о војеним чланцима, то су за њега „лапалије“; то пек пита старе од две капитулације каплаге. Одговара добро, ал од беде. Но кад га запита, како би у назначеном положају, разбио „каре“, како би се у сукобу са уланима тукао, онда је, већ обрштар видео, да је Решпект већ изван „капларске“ сфере, и признао је, да би Решпект у ратно доба, де само срце, мозак, и мишца решава, а не аристокрација, далеко дотерати морао. Кад му Решпект преповеда како је једна хусарска регимента у битци код Турина па јуриш шанац освојила, како је текла велика коњаничка битка код Вахове, де се са обе стране по седам хиљада коњаника туку, и која је битка следећој липиској, или битци код Лајпцига много припомогла, обрштар тек зарумени, спусти обрве, па му да знак да престане, и каже му да је од данас командират у канцеларију.

То се Решпекту није баш допало, ал мора.

Сад Решпект у канцеларији пише. Мука за њега. За неколико дана живот му омрзао.

И јест чудноват завод једна регименска канцеларија. Столови, столице, дивит и артија. На зиду обешени ликови „три алијарта,“ „битка код Лајпцига“, „битка код Кулма“, де се види како су козаци уфатили ђенерала Вандама. Но најзнаменитија је слика на зиду стари „Шкултети.“ Шкултети је био негда чувен барјактар хусарски, и служио је 73 словом седамдесет и три године па коњу. Сабљу није носио као обично препасану него преко рамена обешену, en bandouliere. У хусарској канцеларији Шкултети није

смео фалити, а добар хусар и у „сакумпаку“ га носио. Био је идеал хусарски, а тако намалан, као горе обележен. Онде пише један онде други, „бефеле, ферпфлегслисте“ и бог зна шта. Наравно, све се мора лепо писати, као моловано. Најпре се артија намести, па онда ленирисање. Прво писмо мора увек лепо испасти, за то декоји са свим га лагано израђује, и ако добро не испадне, а он поцепа, узме други табак па наново. Па онда напише десет реди, па стане, пуни лулу натенане, запали, па опет започне, опет десет реди пише, па престане, изиђе напоље, у комшилуку је биртија, па онда на чашу „ројчера“ па опет се врати и и пише. Један табак на дан, то је доста, па онда кад је крај пре подне, онда опет наројчер, ил чашу ракије, порција се звала „вердуна“, па онда хајд у „менажу“ или ручак.

Па се то сваки дан тако тера, то за Решпекта баш није било.

Он сиромах мучи се, кане му кап мастила на артију, па не мисли се хоће л полизати као што други чине, него љутито поцепа, па наново.

У толико је брзо вешт на коњу и у вежбању, о колико је овде био са свим неспособан; комарати су му се смејали, па што год пакетирати, да бог сачува,квариће десет табака, и опет не ће удесити, мора му други начинити.

Већ сви су његову непособност сазнали, а он онда још љући кад му ко шта пребаци, па сваки час тражи прилику да иде на „ројчер“.

Стари „вахтмајстор“ пребацује му, да нема стрпљења, ил као што би речма казали: „Er hat kein Sitzfleisch.“

Бадава, у канцеларији не ће далеко дотерати.

Но дође један афер, који га од канцеларије ослободи.

Домашира један ловачки батаљон. Тај машира из Пеште у Беч. Два дана се машира, а трећи дан је одмор, то јест „рошток“. Дакле батаљон ће у Ђ. роштоковати.

У Ђ. у том штапском месту добро вино роди. Јагери, Чеси, Немаци, навале о роштоку на вино. Баш је било после борбе.

Тај дан пред вече. На пијаци кафана, у овој пуно господе, официра и кадета пар.

Решпект носи неки „бефел“ и тражи, оберлајтнанта, који је баш у кафани био. Уђе у кафану, и скоро изиђе. Био је у службеном послу, сабља му о бедрици.

Кад изиђе, а он прође покрај једног лаћмана, ког су два јагера испод руке водили. Паспрало му нешто човечно, напио се.

У оно време коњаници нису баш јако пешаке решпектовали па „унтерофицир“ ил кадет, радо је мимоишао регулу, да пешачког официра не салутира. Како ће Васа Решпект напитог официра салутирати!

Погледа у официра, па што је код њега реткост била, баш сад насмеши се.

Официр ма напит, научен на салутирање, примети да га Решпект није салутирао, и повикне му „халт“ да салутира. Решпек га погледи, и одговори, да он пијаном официру никад не салутира.

Истина, Решпект је фалио, јер је на сваки начин дужан био салутирати. Официр успјан, командира једног јагера. Један још држи лаћмана, а други иде да заповест изврши.

Но Решпект како види да јагер к њему иде, а он метне руку на балчак, и викне да се не усуди к њему. Јагер на то извуче бајонет и гледи на лаћмана шта ће казати. Лаћман једнако заповеда аретовање. Јагер са бајонетом пође на Решпекта; ал Решпект већ је сабљу извукао, метуо се у позитуру, једном парадом изпарира насртљивог јагера бајонет, и рани га.

То су официри из каване видели, изиђу сви пред кавану, па не ствар да уталоже, но кад су видели да је Решпект онога ранио, чекају шта ће сад да буде.

На ларму дотрче више њих јагера у помоћ. Кад то Решпект види, брзо повуче се натраг близу зида једне куће, да му не могу за леђа доћи, ал не са свим, да може сабљом слободно махати. Сад дођу два три хусара Решпекту

у помоћ, ал јагери све куљају са свију страна. Шта је то? У месту једна обрштарска дивизија, против читавог баталиона, а они су сви слободни били, а хусари на служби.

Лаћман ма напит, командира формално на „збор“, виче: „напред, јуриш!“

Решпект се јуначки брани. Већ је тројицу ранио; бајонет краћи не може против сабље. Формална битка. Официри кад су видели како се Решпект брани, и да се напредује, на сваки његов јуриш и ударац пљескају му. Знали су да с њим јагери не ће лако на крај изићи. Решпект кад види и чује да му се пљеска, још бешње насрће. Њих толико јагера против толико хусара, шкандал. Звона паопако бију, чује се звека. Лаћман и Решпект командирају: „Parade, rechts, eins.“ „Doppelte parade, eins, zwei,“ све команде измешане, испресецане, баш се боде, сече.

Дође један капетан јагерски са компанијом у бојном реду, стане, па их све у полукругу опколи, и на предају позове. Битка престане, Решпект парламентује, не ће да капитулира јагерима, каже, воле погинути нег то учинити, јер „плацкоманда“ је у рукама његовог обрштара, а јагери су само уз пут; но хусарској патроли предаће се, ал тек онда, када се предаду сви јагери који су се с њим тукли. И Решпект је ту пупо право имао. И док је он парламентовао, донде је већ ту била и хусарска патрола, па после договора са јагерским капетаном предаду се сви хусарској патроли, и хусари и јагери. Решпекта још оно вече дан преслушају и пусте, чуће после шта ће бити.

Решпект је мислио бог зна како ће страдати, и био је већ на свашта приправан.

Дође па „рапорт“ и на његово удивљење добије само самцито 48 сата затвора за то, што јагерског официра није салутирао.

Сви официри, и сам обрштар држали су да су били јагери криви, највише лаћман. Да је Решпект пешак, горе би прошао.

Кад су очевидци обрштару преповедали, како се Реш-

пект бранио, насмеши се, и рече им, да са таквим ескадроном као што је Решпект, могао би се један батаљонски каре раздерати.

Официрима је врло мило било што су јагери добили лекцију, јер се пешаци увек фалили, да се један пешак три коњаника не боји, а ево, шта учини шака хусара без коња против толиких јагера.

Скоро за тим Решпект изгуби се из канцеларије, јер увидели су да није за то способан, а учине га за „квавахмајстера“.

Идуће године већ није био јагерски лаћман у шематизму; сигурно је отпуштен.

*

Решпект је волео што се канцеларије опростио. Много је комотније живео, јер остало чинило му се као играчка, тако му све од руке ишло.

Но Решпект радо се картао, то му много шкодило, и приликом, кад је при новцу, играо је и на веће новце. Ужасна страст, а несретан карташ. Једаред прокартао је и новце, све најнужније ствари, и да га Аница од зла не ослободи, би зло прошао. Она му је анђео хранитељ, који га од зла чува, и кад треба она га избави.

Решпект је и на лутрију метао, но ту није био у штети, но шта више много пута је добивао већу мању своту.

Када је на карти изгубио, радо се напио од једа, па онда је тешко с њим владати, нит ком попушта. Услед тога због упорности и одговарања био је већ пре тога и кажњен, но ипак много су му и кроз прсте гледали.

Сирота Аница кад га види, најсретнија је женска. Но она је и могла бити са Решпектом задовољна, јер он другу женску ни погледао не би, а иначе и женске су од њега бегале, тако је увек намрштен био. Ал за то је Аница покрај Решпекта доиста и имала свуд решпекта, јер у недељу кад иду у шетњу, а Решпект пребаци сабљу и палицу од морске трске преко леве руке, сви за њима гледају, а ни

Решпект није био постидан због Анице, јер она је била и лепа и добра, а имала је и новаца, што је ретко да какав вахтмајстор нађе на такову која све те три врлине у себи има, јер један има са свим просту младу девојку за друга, која нема ни паре, а други опет има матору куварицу, истина у шеширу, и плаћа му све у биртији, ал бадава могла би му мати бити. А кад Решпект с њом у биртију дође, онда имаду и шта видити, и млоги прочашћени.

Једаред дође регименти „маршбефел“, мора у Пешту у логор, ту ће бити велики „концентрирунг“ и маневар.

Дође време, а регимента одмашира у Пешту на маневар.

Већ је у логору са својом региментом, у логорском одељењу за коњанике. Ту је шест коњаничких регимената, а пешака сијасет.

Кад је Васа поглед бацио на Будимград, срце му се стегло, ма да је био челична срца. Ту му је дванаест година најлепше младости закопано.

У логору је све весело. По некоји добију дозволу да могу ићи у варош, да мало разгледају. Добије и Решпект дозволу. Шета се по Пешти, дође до Дунава, гледи на бедеме градске, на воденоварошку капију где се последњи пут с бедема доле пустио, тамо преко од те капије на педесет коракљаја, тамо је столно-београдска капија, а онде опет жалосне казамате азачке тамнице, где је Решпект тамновао. Он не ће у Будимград, да му стари спомени ране не озледе. Само је у доњој српској вароши посетио породицу касапина, де је ђаковао. И доиста лепо га примише; лепше него икада његова присна родбина.

Фрајла, касапина кћи, већ давно удата, и велику породицу има, стари касапин здрав, а син му, негдашњи шегрт, мајстор је, и добро му се води. Од како је први пут постао солдатом, па чак од времена робије, па преко тога до оног дана није имао једног дана да је могао рећи, е данас сам весео и задовољан. Сад први пут налазио се као код куће. Но немало зачуди се, обрадује се кад дође онамо

негда жива фрајла са супругом, а то није нико други веће главом онај газдин калфа, који је кажњен, и у катане отишао. Он је ислужио капитулацију, па је добио као вредан момак газдину кћер за жену, и практичног мајстора није то женирало, да уда кћер за оног који је тако кажњен био.

Радост неописана на све стране.

Тако лепо проведе и растану се. При концу још их моли Решпект да ником не казују да, је он ту као вахтмајстор био, јер би, какав познат могао тај глас регименти донети, да је био дванаест година на робији, а то би на целу регименту чудан утисак учинило. И доиста, што је реткост, тако су поштени били сви, да није нико о томе никоме што говорио.

Решпект није ни чика Јосу походио, и на што, да опет како год страда. Боље му је све што је било заборавити.

Ал, ипак код касапа питао је за Матилду, која му је врат скрхала, и кад је запитао, тако се зацрвенио, очи му тако заблисташе, тако му се задављена јарост на лицу показала, да је сваки на њему читао, да би по ту Матилду зло било, да зна Решпект де је она.

На срећу ни они сами не знаду где је.

Но како да није био Решпект код касапина одмах како се од робије опростио? Стид му је било због робовања показати им се, а тешко му је оправдати се. Но униформа срамоту му покрила. Већ кад је сад био код њих, све је испричао, а нико није веровао да је Решпект тако што учинити могао, да дође на робију.

Врати се у Пешту па онда опет у логор.

Прошао је у Пешти покрај куће, де је Матилда седила. А де је седила? У тој кући, де је била пријатељица Емилине матере, а та пријатељица, која се световала са матером, кад је Емилија имала ићи код грофа, није нико други него главом Матилда. (Наставиће се.)

Јаша Игњатовић

ПУТОВИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ.

(Са једном скицом).

Питање о важности путова тесно је скопчато са целокупним напретком друштва. Савлађивањем простора и времена, човек постаје господар природи, и у место да јој служи или је се боји, он се све више користи њоме као елементом за добит. Готово не треба ни помињати пусто стање наших јевропских предака, док је грађених путова било врло мало и врло злочестих; образовање опште и народно, слобода и благостање, онда су биле ствари о којима тешко да је могао имати ко права појма: свака сила, ако јој није било равне у околини, била је апсолутна сила и апсолутна правда, која је искључивала сваку другу вољу или иницијативу мимо своје властите.

Проналазак Америке беше прва светла зора мртвоме свету јевропскоме; пут онамо проширио је уско поље мишљења у неукога света, и изнео нова поља за рад, нова поља за сваковрсну добит, о којој се пређе није могло ни сањати. Учестано путовање ка местима од интереса, изазвало је потребе да се саобраћајне пруге још више узму у заштиту и да се развију. Непосредне користи од свакога обртаја ствари, врло су појмљиве: знања се обогатише, обичаји унитомише, разазнаваше, благостање ницаше у лепшем и достојнијем облику.

Материјални и морални интереси дакле били су непосредни узроци, што се читави предели изукршташе сао-

браћајним пругама, и снабдеше преносним средствима лакшим и лакшим. Предели жупнији, или у којима је било више горѐ, метала и т. д. вазда су привлачили више посетилаца и вазда су били пролазнији од других, који су у томе били оскуднији. Више места утркујући се својим производима и својим радом, на послетку су се једно према другоме одредила, и једно је било веће, у које су се сасређивали производи више других мањих, — и ово концентровање у долини, долина између себе, и држава, дало је облика саобраћајним пругама — тако су се систематисали путови.

Ево овако практичким путем дошло се до теоријске оцене друмова, и свака земља, мора у питању о општем развићу путова у својој земљи стајати на висини свију гледишта, и са предрачуном крчити проласке сваковрсним интересима свога друштва. Лична мишљења о овоме предмету у беспристрасној дискусији, могу само припомоћи што потпунијем решењу његовоме.

Наша земља и ако се вазда старала да развије своје путове, још је у овоме смислу далеко од тога да буде с тим готова. Но у овоме погледу планински наши крајеви са свим природно још су најоскуднији у добрим друмовима, те сам с тога и узео на себе задатак да изложим мисли своје овде о једноме мени добро познатоме делу; веројетно не ће бити без и какве користи.

I.

Ко би погледао на карту наше земље, видео би лако природни раздвој на земљишту, који је условио и до некога малога степена нијансе у облицима живота и интереса. Морава река, са својим током од Суповца па до Кулича, поделила је географски земљу на два неједнака дела; ток западне Мораве до Чачка и оданде до на врх ове реке, (мање знатно) тако исто направио је одсеке, који се сасређују ка овој реци.

Ток ових вода условио је и планинске превлаке, и ове

иду у удаљеној некој упоредности са водама, те почињу и свршавају се као и воде на једноме и другоме крају.

Онај општи поглед о томе, да су се у почетку најпре развили саобраћаји *дуж* долина, има и овде свога израза. Велики планински венац, који улази у нашу земљу на југу, са источне стране Моравине око Грамаде, а ломи се на северу на стенама Мирочким и Голубачким, — предвојио је и правац путова, те Тимочка долина има највише путова, који се у њој самој крећу, тек три колска крчаника имаде који из ове долине иду у осталу Србију.

Тако су исто видно раздвојени путови на средњој Морави на дужини од Чачка до Ћуниса, од путова који су у осталој Шумадији на северу. Онај дугачки венац, где шири а где ужи, што иде од Повлена изнад Зарожја, па до на Јуор у Темнићу, — начинио је нов прелом, те се јужно од овога све концентрира на Морави, а северно све силази Сави и Дунаву. И овде су у оба ова дела најбољи и најразвијенији саобраћаји у долинама, а везе преко планина које би везивале Шумадију са Подгорином на Средњој Морави и Скрапежу, врло су оскудне: данас је само најпролазнија она од Ужица на Пожегу, Чачак, Горњи Милановац, па преко најнижега места планине на Кутлову — у Крагујевац. То је једини саставак, но и који једини, због тога што на Морави нема пролаза сталнога, није увек сигуран. Веза из Ваљева у Ужице, и лети је често сумњива; веза из Карановца у Крагујевац, још је са свим нова и зависи од брода на Морави.

Ове планинске пречаге, које сам овде у удаљеноме облику представио, биле су до саде главни узроци неразвитку саобраћаја, и недовољно схватање опште потребе и други ситнији узроци, спречавали су и почетак, да се на угодним местима путови с планом сасреде. Но прогрес, жудња за уједињењем моралним и материјалним земље и тежње народне, узроци су, који неизоставно иду да прокрхају планинске венце, и да групирају и сасреде растурене

интересе ка слагалиштима већим и мањим, путовима, који ће одговорити релативно највећега дела становништва.

Чачански и ужички округ, — природно су врло одвојени крајеви од остале Србије и предела у около, па и сама њих два, доста су пута са свим раздвојена у доњем крају током Мораве, на којој нема мостова.

С источне стране Ибар од Рашке па до Карановца, с друге стране Дрина од Стоца па до Бачеваца; на југу у врху гомиле од планина, са огранцима више или мање напоредим са током Дрине, Моравице и Ибра, а у дну, северозападно од средње Мораве, и доста напоредо с њоме, опет венац планина — то су међе овога неправилнога четворопоља.

Планинске гомиле на томе југу високе су преко 5000', и косе, у којима се оне спуштају ка северу, иду у одсецима, и врло се неприметно спуштају. Ова околност и природни састав ових гора чини, те оне имају много вала, а планине на северној ивици, још су доста високе. Од Повлена, који ће имати на 4000', надморне висине, до Маљена, у простору 8—9 сах. венцем, не спусти се можда ни за пуних 1000'.

Реке су у горњем крају, понајвише без долина, зaривене међу камените стране, и врло их много имаде. Планине су пусте и горовите, а по дубодолинама овде онде имају сирота села, раштркана на куће и породице. Па ни сама моравска села нису много укупнија. Имаде их врло малих, као што је Брусник, па се не би могао с коњем попречке прећи за дан јесењи. Таква је Доброселица на Увцу, Дубац под Комом (у чачанском) Стапари изнад Ужица и т. д.

Но баш овај крај, тако испреплетен препонама, јесте онај бастијон нове Србије, који се ослонио на крајеве који непосредно изводе на море. Преко ових крајева ишла је пређе и мора ићи и у будуће веза најкраћа Моравских жупа са жупама у Полимљу и са приморјем далматинским и црногорским. Преко ових крајева мора ићи веза средње Мораве са долинама босанским. Интерес дакле

општи српски, осем непосреднога интереса самих становника на томе крају, особито је скопчат са овим пределом и изазива особите пажње при првој одредби општега плана за развиће комуникација у Србији.

II.

Но при свој земљишној замршености овога појаса, опет није врло тешко разабрати се у њему.

Из приложене скице видиће се, као што је речено, да су у главном три упоредне долине: Иброва, Моравичка, до Овчарске клисуре и Дринска до на Бачевце. Са врха Ибра, где он уђе у нашу земљу, па до Карановца, имаде 18—19 сахата (водом); с врела Мораве до прелома на исток опет до 20 сахата; Дрине имаде у ужичком округу (с десне стране) 12—13 сахата, и баш њен ток у овоме делу највише је заошијао на исток.

Ибар је у средини свога тока врло затворен великим планинама; при врху имаде долине (Баљевац), при дну од Лакта изнад Јанока излази у Моравску раван. Међу свима водама, које у њ упадају, најважнија је Студеница, но која је као и све остале мање, готово са свим затворена.

Моравица постаје из више мањих речица и горе све је усклопу; но од саставка свога са највећом притоком својом Пошницом, већ се појављује нешто више долине, а од Ивањице на ниже имаде уредне долине, 5—10—20 минута ширине. Ова долина прекида се у стенама код манастира Клисуре; испод Ариља код Браутове Стијене (с лева) но врло кратко и незнатно, и одмах испод саставка са Бедицом из Драгачева. У ову Моравицу упада још више других река, но по готову све су ове долине више или мање затворене. Међу свима најзатворенији је велики Рзав, па онда Ђетиња, а понајшира долина Скрапежова у доњем крају ужичкога округа. Све ове воде Моравичке, упадају с лева у њих, а с десна имаде од најважнијих Белицу, која тече средином Драгачева, у обравној котлини. Краварица мања је од ове.

У Дрину упада више речица, но оне су махом кратке и иду из високих страна; највећа је речица Рогачица, а најдужа Рача, у које врхови долазе са вртачастога подножија зборишта у Ивици.

Широких долина нема у овим крајевима нигде до Средње Мораве, која је од Чачка идући Карановцу, на неким местима попречке и до 4 сахата широка.

После овога најважнија је и највећа котлина Пожешка, која постаје саставком Лужничке долине, Скрапежа, Ђетиње, Мораве и преко ове — долине Беличине. Најдужи је непрекинут поглед у ову котлину, онај из Прилипца, уз Лужницу до Рибашевачке механе, и имаде том пругом дужине до 6 сахата, и при дну ширине око 1 сахат. У врх овога погледа, преградила је равна и голетна планина Дрмановина. Ово је једна од најплоднијих и најнасељенијих партија, и доиста, за лепих дана пред вече, једна је од најузоритијих котлина у нашој отаџбини. Но ова иста долина, редовно за лепоте свакога дана до подне застрта је густом маглом као море, и врло је досадна. Ова околност тамо у низинама оставила је свога отпечатка и на здравственоме стању становника.

Друга је котлина у Скрапежу, од Косјерића па у около до брда, која је такође лепа но неправилнија и мршавија.

Трећи је од ширих котлова Кремански високи раван, у изворноме пределу Ђетиње још мршавији и мањи је од оба прва.

С ону страну Мораве према ушћу Скрапежа, осем уског појаса поред ове воде, обравна су драгачевска села око целе Белице; иначе све је остало страновито више или мање.

Још су лепа и питома поља дринска, која су се протегла од изласка из теснаца на ушћу Дервенте, па све поред Дрине ћа до Бачеваца, негде као код Бајине Баште и до 1 сах. широка, а негде, као испод Оклетца, са свим прекинута.

Иначе међу горепоменутим водама, које припадају

поречици Моравице, понајвише су висоравни; но негде још ограђени великим кршевитим брдима. Такав је један карактеристични висораван сав предео северно од Златибора, готово сав Златибор, Тометино поље (пожешки срез), сува међа Ивањичка, Тара, Поникве и Гњила Пресрека, планински систем у средини чачанскога округа и Понори, Бинићске и Бьзовичке прерије испод Црнога Врха и Радучеле, стране око суве међе чачанске и т. д. Где имаде вода на овим висоравнима, туда оне теку са непрекинутим или испрекиданим коритом по чврстој површини, но што даље то се све више заривају у стење, и на местима тако, да је пролаз поред њих и на већем простору немогућ. Осем Рьзава великога и малога, такав је Црни *Рьзав* доле, Бели Рьзав скоро сав, Каменица у доњем току, Ђетиња од Бијоске готово до саставка са Скрапежом испрекидана у малене котлове, Лопатница у Драгачеву, Рибница у срезу карановачкоме, Лучка река изнад Ивањице и т. д.

Ово је најовлашнији преглед географскога створа овога краја.

III.

Кад је с једнога места могуће отићи другоме у главноме са два пута, па један пут иде долином а други косом, — питање излази, који од ова два ваља изабрати као важнији. Ако се ствар узме с техничкога гледишта само, може се доћи негде до закључења које није никако практично. Стари Римљани, који су у свему с практичке стране полазили, имајући да реше питање о саобраћају у пределима где су им колоније и посаде овде онде разасуте, понајвише су волели пут брдом. Идући венцем свакад су имали тактичке згоде, војска им се кретала по терену чистијем, имали су доста шуме за огрев, нису морали газити воде ни правити прелазе. Но овај избор није био са свим без махна, на пр. прво с тога, што није увек било довољно воде за пиће и непогоде су на брдима у опште осетније. Овакав један важан римски пут, био је онај, који је ишао

из северне Француске у Брисел. И код нас имаде трагова оваких брдских путова.

У новије време опет, са развитком живота и текничке способности, најрадије се по могућству избирају правци у долинама, јер се туда креће по пределу насељеноме, и пут не иде никако или врло мало остављеном пустињом. Овамо је друм увек кориснији друштву, јер се оно може више служити њиме. Ово последње гледиште: т. ј. пределна корист и већа физичка угодност при путовању, и мени се чини претежније, и ја ћу га се у моме излагању саобраћајнога система у овоме крају држати, где ми је год могуће.

Но и гледиште чисто војничко биће подмирено, ако се пође овим последњим путем; јер кад се узме да је обрана долине у опште лакша од обране брда, јер су само извесне тачке (преласци и теснаци) на реци важне, да је храњење у долини згодније него ли у брдима, да се онде лакше држи повратни пут за леђима него ли горе, нити се тако лако удара на непролазна места, у одступању, — онда по моме мишљењу и с овога гледишта, путови долином, као велики саобраћаји војнички, претежнији су од путова косом једном. Но у брђанској војни ово је обратно: тамо ће планинско превоје, раздолице и косе бити прави саобраћаји, а долине и дубодолине помоћни одсеци у комбинацијама препада и т. д. —

Сада пре свега да испитамо трагове старих путова, који се овде на овоме крају познају, којима се можда и данас служи, јер ће нас и ово моћи нешто упутити у нашем проматрању.

(Свршиће се)

Мих. Ник. Илић

ПОПА ТИХОМИР

(Свршетак)

Реч беше снажна, језгровита, а српско је срце пријемљиво; земља, на коју се и кукољ и пшеница посејати може . . .

Истина никоме није мила , али је, бар у себи, сваки признаје. Да се неки роб усудио Нерону казати: императоре , ти си тиран ! .. Нерон би се испрва насмешио , па би од пете до главе премерио смелога несрећника; а после би набрао своје густе обрве, у очима би му сијнуо пламен који му је свирепо срце раздирао, ноздре би му се раширile и он би својим немилостивим гласом грмио:

— Истину си казао робе! И за то ћеш на . . . вешалима погинути ! ..

Вешала , тавница , колац и тане . . . То је од вајкада награда истини . . . Али наши Липолиштани, мирни синови природе , признавали су да греше ; старога попа навикли су се поштовати, па су га и слушали, реч му је била строга, али праведна.

Он није говорио противу светаца — него је сву своју речитост управио противу свечара ; он није казао да не треба децу крштавати.

— И Исус се крстио на реци Јордану , али се народ није скупио да се онде опије и наједе, него да чује реч крштенога и крститељеву.

Он није говорио противу венчања него противу свадаба.

— Донде докле се ви частите Немци раде; докле ви пијани поред пуне совре дремљете, време пролази — други напредују, а ви заостајете, или се повраћате натраг у првобитност, у прашину.

. . . .

Беше у Липолисту неки Вилип Мамић, човек плитка разума; од оца му је лепо имање преостало, али га је он у својој лакомислености брзо презадужио; за њега не беше више спасења... Сам је јурио у пропаст, па тек кад је стао на ивицу свога гроба он се тргао, али се није могао више вратити.

Он беше готов да прода целу своју дедовину... Немци су за то чули, отидоше спахији, узеше новаца па дођоше да му је откупе, али је пре њих дошао попа Тихомир.

— Вићо, рече благим гласом — ако не може друкче бити, него баш да мораш своју очевину и дедовину продати, а ти бар гледај да је не даш Немцима —

— Ал ево, попо, где се од нашних баш нико не јавља а на мене навалише чивути, те ми траже и главно и камату... Те ако ја не продам, продаће суд...

— То ће и бити, рече попа замишљено гладећи своју седу браду... Ал за то опет не сме српска земља у немачке руке прећи. Та зар ти не би било стидно да код Немца надницу радиш?..

— Те како! Одговори снуждено Вилип, па онда слеже раменима и опако полугласно додаде: ал шта знам?.. Суђено је некоме да погине од пушке, некоме од топа, од сабље, а мени, попо, да под туђим плотом од глади умрем..

И њему сиромашку потекоше сузе низ збрчкано лице.

— Све ће још добро бити!.. Само за два три дана причекај и не дај земљу Немцима; за остало ћу се ја постарати...

Кад му је Вилип обећао да ће по његовом савету радити, попа га благослови и оде право чича Радисаву. — Старац се јако обрадовао доласку попиноме, а млађа че-

љад пољубивши га у руку изнесе пред њега млека, сира и меда, и већ што је бог дао једној задружној сељачкој кући.

— Узми, попо, понуди се, па баш ако си вољан, ево нека ти баба Макра изнесе и чашицу ракијце?..

Кад је баба Радисављева изнела ракију, попа се лепо захвали, али не хте ни од чега да окуси.

— Знаш, брате Радисаве, другим сам ти послом дошао... А за јело и пиће, има још у Бога дана, најешћемо се и напићемо се. — Него онај несрећни Вилип увалио се у дугове, па сад дође време да прода и кућу и земљу, и то Немцима!...

— Па шта му ја могу, оче Тихомире?.. Ето и ти си га опомињао и ја сам му говорио, па је ли кога послушао?.. Знаш кад оно лане у пролеће, дође време орању а он пијан у биртији, продаде и коње и волове, па му земља оста неузорана; е па сад реци, попо, ко ће онакоме помоћи?..

— Добри људи!.. доврши попа Тихомир... Ти си, брат Радисаве, лањске јесени, лепу крајцару за продату храну примио, а ти ниси баш од оних, што своју тековину по биртијама харче?.. Што не би ти његову земљу купио, него да је купују дошљаци, Немци?..

— Јест, попо, али ја и сам имам толико земље да једва могу да је свладам —

— Да, да!.. рече попа... Ал имаш и деце и унучади, да су ти живи и здрави! Па кад ти они сви поодрасту, а ти ћеш тек онда видети да ти је земље мало!.. А после ми не смемо допустити да нам ови дошљаци земље откупљују, па макар се знали и ревенити... Кол'ко имаш ти готовине?

— Ја, попо, рече чича Радисав чешкајући се зловољно по глави... та знаш, могао бих за невољу саставити тако до три хиљаде шајна.

— А кол'ко би могао чича Мата Срејин одвојити?..

— Мислим, да би и он могао тако до две хиљаде... Али не знам на сигурно?.. Додаде полако...

— Е па и ја сам уштедио тако до једне хиљаде...

А толико је доста, да му сво имање откупимо; кућу ће-мо му дати па нека он са својом дечицом живи у њој, а земљу да му дамо наполе, па ако буде човек, може временом све повратити.

Тако је и било. Вилин Мамић постаде вредан човек, није више одлазио у биртију, није харчио своју муком и знојем привређену крајцару; жена вредна, деца дорастоше за посао: њива му је на време узорана, виноград окопан и опрашен, кућа чиста и окречена, а на тавану пуно пшенице и кукуруза.

Од ото доба у Липолисту није могао Немац ама баш ни једну стопу српске земље купити; земља је прелазила из српских руку опет у српске руке.

То се, наравно, Немцима није допадало, а још мање спахији.

— Шта — рече једнога дана зловољно скупљеним око њега ишпанима — Зар један рацки попић да ми поквари планове?.. Ове раце сам мислио разселити, а на њину земљу настанити Немце и Маџаре... А сада?... И он дуго ћуташе замишљено, после се диже са своје свилене наслоњаче, па је дуго ходао горе и доле по персијским ћилимима застртој дворани, а кад је опет заузео своје место, он погледа строго своје послушне званичнике.

— Господо, измислите ма какав начин, којим би се могли опростити овога несрећнога попа!

Ишпани и фервалтери разиђоше се ћутећи и правећи у себи разне комбинације, од којих је свака на пропаст оца Тихомира смерала...

. . . .

Беше јесење време, небо је било сиво, Петефи каже: суро као солдачко јапунце, по вас дан пада она ситна хладна киша, по сокацима блато, кроз село ретко да пропутује неки путник, а и кад прође, коњи му једва миле, на сваки по сахата кочијаш ће их зауставити, протрљати им уши и причекати да се мало издувају, п' онда ће се попети на своје место, и са свим благо, чисто тепајући храбриће уморне коње.

— Ајде, доро! ајд, ђого!..

Звизнуће по зраку мало бичем, али ни једнога не ће ошинути... Србин је и према животињи добар и милостиван.

Попа Тихомир је седио у својој соби, па гледа кроз стаклене прозоре на улицу, и замишљено посматра жуто лишће, што се са липа и багрења, треперећи по влажноме зраку, у блато спушта.

— Таки је и живот човечији... рече у себи, тужно осмехнувши се... Баш као и ово лисје, док је било свеже и младо, радо је примало под своју мирисну хладовину уморенога путника, а сад ено га у блату, мало после проћи ће туда неки човек или дете, па ће га нагазити, и тим је свршена историја једноме животу... Човек се рађа, расте, ради и умире... Дођу пријатељи, усаде му крст чело главе, на његовоме гробу засеју цветне лејице, оплачу га и одлазе кући; за њима долазе други: погазе оно посејано цвеће, ишчупају му крст чело главе, да му ни спомена не буде!.. То је тужна историја целог човечанства!..

У таке тужне мисли удубљен седаше још дуго размишљајући о животу човечијем седи попа Тихомир; док у једанпут застаде, погледа боље кроз прозор, виде где се нека кола приближују: коње тера неки старац кога он донде није виђао, а за његовим леђима седи једна жена у голему једну мараму умотана.

— Куда ли ће ови сироти на овоме гадном времену?...

Али они стадоше пред попину кућу; човек онај закачи уздице за левчу, скиде се доле с кола и стресаше воду са свога грубог шешира, уђе на мала врата, а жена за њим; куцнуше учтиво при уласку у собу, уђоше унутра, и пољубише попу у руку... Отац Тихомир их прими са обичном својом благошћу.

— А каквим добром се ви наканисте по оваквоме времену?...

— Богме, попо, и није добро — рече човек што је довезао жену — ето видиш ова млада, пада ми као кума, ја сам је да простиш и крстио, још беше покојни попа Трива жив, бог да му душу прости!..

— Па сад ?.. питаше отац Тихомир.

— Па се ето и удала, попа Трива је и привенчао за некога спахијског бирешa Мату Брдаровог; а ја сам ти опет у спахије одаџија на пустари.., Е па шта знаш, попо ?.. отац ми беше некад газда, а ја ?.. Људи смо, попо, људи! а душа оће хлеба...

Тако говори одаџија, а попа га стрпељиво слуша.

— Те јутрос, некако послом окајасим се њиховој кући; кад тамо, а оно шта је ? Ларма, лом, стоји читава баталија!.. Мислим се, да ће нису биреши потукли? Знаш, попо, то код њих често бива; уђем ја унутра, ко велим ако буде мој кума Мата слабији да му будем на руци... Е јест! ал имаш шта и да видиш!.. Моје јадно кумче лежи испребијано на земљи а несрећни Мата грува је чизмама; Боже мој! није да је бије ко што је бије, знаш већер онако се ни марва не удара; ето, попо, па гледај сам...

И он скиде дебелу мараму са младинога лица.

Староме оцу Тихомиру застаде дисање у прсима; он у своме веку није видео таке лепоте, тако дивнога створа, као што беше млада која је пред њиме стојала: лице јој беше бело, као од карарског мермера, очи велике, па их је у своме урођеноме стиду оборила, да још дивније изгледа; загасите трепавице су бацале танку сенку, рекао бих, на снег — јер се ни с чим другим не могаше сравнити белина и нежност несрећне младе...

— Сад гледај, оче!...

И човек узе сироту младу за руку, откри јој и један и други рукав до рамена; по белој кожи пружали су се големи, модри отоци од бесомучних удараца... После јој старац отпучи напршњак... Ах и по тим облим, белим грудма, виђаху се округле модрице, које су бирешке чизме на несрећној млади оставиле.

Попа Тихомир је дубоко уздахнуо.

— Луд је или побеснио!.. рече полугласно... Сирото, јадно створење! додаде после, ал даље није умео од зачуђености ишта проговорити: за њега беше неразум-

љиво, како је могао, како је смео човек и руку подићи, само да припрети овако дивноме створу као што беше ова млада, на којој свака цртица беше сведок мирне савести, благе и кротке нарави.

— Па сад кажи ти, оче попо, може ли она са онаким нечовеком, као што је тај Мата, живети?..

— У светоме писму стоји: љубите друг друга!... рече попа, али му је глас дрктао; први пут је можда оно говорио о чему није био убеђен... Та ко би још могао љубити чудовиште?

Млада подиже своје велике црне очи горе; хтела је нешто рећи, али се реч изгуби у јецању...

— Умири се, драга моја — рече попа и понуди јој једну столицу да се мало одмори, она седе, а до ње се посади њен кум чича Павле.

Кад се млада мало утишала онда је попо пође испитивати:

— Драго моје дете, па кол'ко има година како си за тога човека пошла?

— Оче! рече кроза сузе сирота млада, сад је четврта година.

— Па имате ли дечице?

Млада обори очи доле, уздахне дубоко, па онда тужно додаде:

— Немамо!

— А јесте ли се до сада лепо живели? настављаше попа.

Она сирота опет уздахну, и гледаше тужно преда се.

— Лепо смо живели, оче!

А њен кум додаде:

— Лепо, попо, те још како лепо! Знаш што 'но реч: као голуб са голубицом, никад рђаве речи, никад опора говора, но све лепо, благо, милина је било видети их! Не знаш које ће кога пре послушати, ко ће коме пре чашу воде донети... Теке, ето има две три недеље, како он поче све опорије с њоме, те јутрос ето шта учини несрећ-

ник!.. Чини ли су мађије ли?.. А бог ће знати шта је и како је? Текер видим да није добро!..

— А да те није ко опањкао у њега, драго моје дете?..

— Не знам, оче; онде су на спахијској пустари све сами бирешн, људи прости, као и други паори, али су поштени и до сад смо се са свима лепо живели...

— А ишпан?.. питаше попа узнемирен... И ишпан је тамо на пустари?..

— Јесте, оче!.. И млада застаде као да би се хтела нечега сетити... Јесте онде је и ишпан, онај гадни пегави шваба, што нам сваки дан по педесет пута опсује рацку веру, бога и свеца!.. Ох, оче, сад се сећам несрећница!.. Има ваљда три недеље како са мојим Матом све нешто шапуће, и синоћ је код њега седио скоро до пола ноћи; дође кући, ја хтедох да му свучем по обичају чизме али ми он не даде, свукао их је сам, после их је треснуо чак иза врата; то беше за мене тешко, пођох се разговарати с њиме, он је ћутао, а кад сам му се примакла ближе, он ме немилостиво отиште од себе; после ми рече потмулим гласом да сам.... Ах, ја вам то не могу казати, то што ми је он рекао, оче... ја то никад нећу бити...

— Ви сте муж и жена, ви треба да будете једно тело и једна душа, драго моје дете! Ти треба да идеш кући да се помириш с њиме, да га молиш, да га блажиш и да му опет кажеш да га љубиш.... Тако и само свето писмо заповеда.

Млада је сва дрктала од страха.

— Кући?.. рече упрепашћена... Ах, оче, оче! Тамо се никад више не смем повратити; та ето и кума Павла запитај нека ти каже, шта је јутрос видео?..

— Она не сме кући — рече чича Павле — убиће је несрећник; та ето јутрос извадио је из чизме нож оштар као бријачица, да му га нисам истргао из руке распорио би ово јадно сироче.

Попа Тихомир ћуташе замишљено, многе је мисли претурао по памети а није могао ни на једну да дође, која

би спасти могла ово јадно створење. После је опет стаде питати:

— Имаш ли мајке, или оца, или други какав блиски род?

— Никога више немам, оче! А и нисмо старином одавде из Липолиста; далеко тамо преко Тисе, лежи село одкуда смо се амо доселили... Стари кума Павле, он је сва моја својта и родбина...

— Па лепо, чича Павле, а ти је за неколико дана прими к себи у кућу, док се он мало поутиша; а и ја ћу колико сутра отићи на пустару, говорићу му, саветоваћу га; све ћу чинити колико је у моћи једнога човека.

Чича Павле се почеша по глави после слеже раменима.

— Попо, драге воље бих моје добро кумче примио у кућу, али видиш ја сам ти по вазда и по сву ноћ на спајинској пустари, само ми је баба код куће, а шта ће јој она, и како ће јој помоћи, ако је онај зликовац нападне?.. Него знаш учини ти души места, причувај је за неки дан, док она себи службе не нађе; попадија ти је и онако умрла, имаш деце, да су ти жива и здрава па нека их она причува, окрпи, измије, опере... А вредна је сирота баш као кртица.

Попа ћуташе премишљајући о томе, и није знао на шта да се реши?.. На послетку устаде разбуђен големим саучешћем према страдалници.

— Па добро — рече — добро, чича Павле, а она нека остане... Данас имам један погреб, те не могу с тобом на пустару, а ти гледај те уграби времена и дођи сутра с колима да ме тамо одвезеш, јер ја кола немам...

Чича Павле пољуби попа у руку, и оде, а попа узе младу за руку и одведе је у собу где су му деца била:

— Ето, драго моје дете, забављај се за неки дан с децом, те ваљда заборавиш терет и тугу своју?.. А после додаде онако за себе... кад би се то заборавити дало?..

Попа оде на погреб; а деца се скупише око младе и миловаху је својим ручицама по снежноме лицу; она их гле-

даше пуна сестринске љубави а сузе јој блисташе у великим црним очима.

Сутра дан тек што је подне превалило, дође са колима чича Павле.

— Ево кола чекају, оче попо, ако си спреман а ми да идемо? Има добар сахат касати до пустаре, а после се треба за времена и вратити...

Кад су стигли на пустару, нађоше Мату Брдаровог, наслонио се на астал и гледа замишљено преда се... снажан је то момак био, тај Мата: широке груди, мишићи на рукама као да су од гвожђа ливени, лице је имао мушко, црте правилне, само сувише оштре, јаке; јабучица испупчена, вилице широке... Све на њему показиваше ону продрзљиву смелост која би се иначе могла примити и за карактеристику целог народа. Кад је видео попа Тихомира, он се дигао с места, али га није смео погледати, нити га је пољубио у руку.

— Мато, ти си своју добру жену злоставио — поче попа.

Мата се трже као да га је неки ожегао, али ћуташе.

— Ти си заборавио на своју заклетву, ти си погазио завет твој, ти си заборавио шта си пред Богом и пред људма обећао.

Мата ћуташе, а лице у светога свештеника дође румено, очи му севаху од узбуђености.

— Ти си био друга свог, свирепо, немилостиво; ти си ногама газио оно тело, које си љубио; које си се заклео до гроба љубити и од сваке беде и напасти штитити... Ти си...

Мата га потресеним гласом прекиде.

— Попо, она је к...а!... Даље није умео говорити, оборио је закрвављене очи доле, и ћуташе немо, потмуло...

— Ја сам читао свето писмо... продужаваше ватреним гласом попа... Свако је словце у њему свето, свака реч истина, вековима освећена... Јеси ли кад год погледао у очи твоје несрећне младе?.. У њима је написана невиност душе њезине, благост, кротост и она мученичка стрпљивост... Она је драги камен, који си ти у блато

бацио; она је срећа, она је љубав твоја, а ти си је пребио, уништио! Ти си убица живота свога!.. Мато, прими своју младу натраг, моли је да ти опрости; она је блага опростиће ти, заветуј се да ћеш на ново љубити, до гроба свога љубити!.. То и свето писмо заповеда.

Попа је стао и чекаше Матина одговора. Мата се борио собом, и баш у тај мах мину испод прозора ишпан. Мата је то видео па се окрете попи.

— Оче, она је —

— Ту реч не смеш више изговорити, рече строго попа... Она је блато на души твојој, отров који ти срце раздире!.. Покај се и прими своју жену натраг.

— Никад попо — рече одсудно Мата.

— Бог нека се смилује на тебе! — у тузи погружен рече отац Тихомир — Бог нека се смилује и на оне који су у заблуди, који су на путу грешноме!

Попа изиђе на поље, а за њиме стари чича Павле, коме су у очима још сузе трепериле.

На пољу је, кроз голо грање и дрва ветар хујао, а пред густим тавним облацима летео је орао.

— Биће непогоде, попо, да се мало пожуримо. Видиш ли оног орла што пред облацима лети? Ти облаци носе град, а онај орао јури, да надлети облаке, како би се од града спасао...

Ветар беше хладан, а седи отац Тихомир сиромашки одевен и знојав, па је на томе путу назебао: добио је јаку грозницу, од које се тек после седам осам дана предигао; за сво то време болести не одступаше од постеље му млада, прогоњена жена... Она гледаше са детињом љубављу свештеника. Често кад би се уверила да спава, она му је љубила руку, а после би своју слабу ручицу метала на хладан дувар да се као разхлади па би њоме хладила усијано чело свога заштитника..

— И њега је упропастио злочинац!.. њега, доброга оца свију сиротих остављених!.. говорила би тужним гласом... њега пријатеља целога човечанства!.. Ах!...

. . . .

Кад се стари попа предигао прва му брига беше да обиђе школу и цркву, а и осталу парохију. Празник светог аранђела се ближио, требало је и водицу осветити — замотао је дакле свој дрвени крстић у петрахиљ, па се дигао на посао. Уђе у школу поздрави се с учитељем, благослови децу, прегледа их и врло је задовољан био што их је све на окупу нашао, а још више што је сваки из свога предмета разумно и лепо на свако његово и учитељево питање одговарао.

— Чија је ова земља коју ми радимо и обделавамо? . . Питао је једно повеће ђаче.

— Српска —, одговори му дете.

— А откуда ти знаш да је српска?

— Отуда, рече дете — што су је Срби од Турака оружјем освојили.

— А ко влада њоме?

— Цареви аустријски, који и осталим круновинама ове државе владају. . .

Другу децу је опет испитивао из рачунице, из земљописа и других предмета, и беше пун задовољства што ти будући грађани у свему тако дивно напредују. . . После је ишао од куће до куће; где је нашао нечистоту покарао је домаћицу, где је видео раскош, укорио је мужа; где је нашао на распру и свађу гледао је да посвађене измири; болесника је утешио, неутешноме је наду улио. . . Тако је радио честити отац Тихомир.

Кад се дома вратио, Марта — тако се звала она прогоњена млада — она га је на малим вратима са једним писмом у руци чекала.

— Оче Тихомире, ово писмо оставио ти је спахински пандур, шта ли ће с тобом? . .

И попа је видео како се у младиној руци писмо тресе, она је дрктала у страху да се што са добрим попом не догоди? . . Попа прегледа коверту на писму; види да је преко жига ударен печат поште темишварске.

— Писмо је из Темишвара, драго моје дете, али ко га пише, шта ли ће ко са мном из Темишвара? Та ја онде слабо и имам познаника?.. После погледа у црвен велики печат пошиљачев, па њему је стојало „конзисторија епархије темишварске.“

— Шта ли ћу ја конзисторији?.. питаше се сам, а кад је ушао у собу отвори писмо и стаде га у себи читати; у писму је ово било написано:

„Честнѣйшый отче Тихомире!“

Дне 21 Новврія, да сте непремѣнно предстали конзисторіи ове богомъ благословене епархіе, поради изслѣдованія почипѣны саблазны у вашой отъ насъ дарованой вамъ парохіи.

Дне 17 Новмврія 1833 лѣта.

Епископъ
Самуіило“

Попа Тихомир је пребледио као листак артије.

— Саблазан?.. повтораваше сиромах попа .... У мојој парохији „саблазан“? Боже, боже мој! Шта још не ће човек за свога живота дочекати?

Писмо је отац Тихомир примио 19 новембра, а 20 се кренуо на пут ... Хладан ветар хујаше банатском равницом; блато на друму беше тек у пола смрзнуто, коњи су били чича Радисављеви, истина добри, али на такоме путу ни најјачи не би могли покасати; ишли су лагано, ногу пред ногу; ситан је снег вејао, торњеви од околних села, изгледаху као неке големе тавне сенке. Кад су кроз села пролазили, ретко се где чула песма, ил други какви весели гласови, све је тихо, мирно: само по неки пас на вратима што мало залаје, ал и он се брзо враћа у шталу, или вајат па се са децом и са мачкама заједно греје поред топле пећи.

Староме попи беше зима, али је трпељиво сносио све док нису стигли у Темишвар, а ту их је и ноћ уватила; ту је у гостионици морао одмах у постељу лећи, јер га је грозница почела трести ... Кочијаш се дао у бригу због доброга попе, али сутра дан му беше лакше; он се дигао, очистио је своје аљине, обукао се, и чист опшишан и оче-

шљан, као што приличи честитоме свештенику оде у конзисторију . . .

Кад је ступио у дворану, ту је застао владику где је већ заузео место у горњем челу, за једним столом на коме је зелена некад чоха одавна пожутела.

Владика беше човек омален, дебео, лице му беше једро, али за то су се око очију опет виделе оне борице, што се ка слепим очима и доле низ испупчене, црвене јабучице пружају; брада и коса беху му седе, и да их је чешће сапуном прао, изгледале би као снег беле, а овако занемарене беху од силнога дувана; жуте, чађаве, аљине, местимице од палидрваца прогореле . . . Остали калуђери изгледаху још јаднији и несрећнији, свако је лице било израз оне подмукле пустињачке глупости.

Кад је угледао попа Тихомира, он је отворио своја дебела уста па је бленуо у њега, чекао је да по обичају метанише пред њиме, али попа то није учинио, него га је просто пољубио у руку а и ту му је бледо лице порумепило, стидио се сам од себе, укоравајући се што да љуби у руку тога подмуклог дембела, који ни од какве користи није ни себи ни човечанству?!.. Који живи да своје ближње оглоби, да се наједе, напије и да — спава . . .

Он с поносом стаде пред те глобаре повереног им стада. Очи му сијнуше пуне израза, пуне самосвести и он с презирањем гледаше у ту из пустиње доведену гомилу црних судија.

— Ваша екселенција — рече мирно — заповедила је да данас представнем овој чесној и узвишеној конзисторији... И он је опет порумепио, јер он није те калуђере држао ни за *чесне* ни за *узвишене* . . .

Владика је набрао чело, јер од потчињеног му свештенства још се није нико усудио да пре њега почне говорити.

— Јесте, ја сам заповедио да ми дођеш, имам с тобом рачуна који ћемо, у име божје, данас пречистити...

А знаш ли какви су ти рачуни ?.. И он гледаше, својим малим, зиравим очима оштро попи у зеницу.

— Не знам, екселенција — рече попа мирно.

— Не знаш ја! али ћеш да знаш!.. Мораш да знаш!..

— Кад ми ваша екселенција каже!..

— Мени су стигла извештија и од њиховога благородија господина барона Винтертала, вашега спахије и од ваших парохијана да сте ви, отче Тихомире... јеретик!.. Да сте атеиста!.. да народ одвраћате од свете цркве и наше православне вере?.. Јел'те, оче, како вам то звони?. Па још кад вам кажем да сте... Ал то ви и сами знате!. Додаде подмукло осмејкујући се христољубиви епископ епархије темишварске

— Не знам -- рече мирно попа — све док ме ваша екселенција о свему тачно не извести...

— Е па ево да ти кажем: да сте од бироша њиховога благородија спахије жену присвојили... Младу лепу жену... ха?... И владика се весело церекао, па онда пакосно додаде... И да та лепа млада у вашој кући живи... ха?..

— То је истина, ваша екселенција, рече попа узвишеним гласом — та млада која је врло лепа, живи у мојој кући, са мојом децом... И донде ћу је држати, докле год не нађе службу, или се не врати своме законитоме мужу... После се тога стари попа још више исправио и са поносом гледајући у глупо владичино лице рече даље... А зар ја нисам и као човек и као свештеник позват: гологa да оденем, гладнога да нахраним, незаштићенога да заштитим, а сирочадима да будем отац?.. Та млада је, ваша екселенција... сироче!...

Калуђери су се сви у глас смејали... А кад су они чули глас поштења, те да га у свакоме звуку попиних речи познаду?...

— И да сте, отче Тихомире... развлачећи речи додаде владика... и да сте с њоме у незаконитоме...

Попа Тихомир пребледе као смрт, али је био миран и пун достојанства.

— Ваша екселенција, ја нисам јеретик, а нисам атеиста? То ће посведочити школа и црква које су мојим трудом подигнуте и улепшане, то ће посведочити моји побожни парохијани које у цркви сваке недеље и празника поучавам! . . . А млада? . . О њој ћу све донде очинску бригу водити, докле се с мужем не помири или док себи другога крова или заштитника не нађе . . .

Владика се окрете конзисторијскоме нотарошу, који је у једноме крају собе писао.

— Јесте ли све преписали и питања и одговоре?

— Јесам, ваша екселенција! . . .

— Сад напишите решење! . . Да се свештеник г. Тихомир осуђује на два месеца епитимије у манастиру Златици, а то је од 1 Декембра до 1 Фебр. идуће год; да му се парохија липолишка одузима и да се премешта у влашко село Сато Серман . . .

После тога се окрете попи и питаше га пакосно:

— Јесте ли ме разумели ? . .

Попа Тихомир беше миран.

— Јесам, екселенција ! . .

Он се поклони па и не погледавши више у владику, изиђе из дворане. . .

. . . .

У двору спахијскоме даје се част. У прочељу седи спахија, а до њега заузео с десне стране место онај пегави ишпан са пустаре . . . Њихово благородије наточило је својеручно себи и ишпану чашу вина.

— Ова нека иде у здравље моме оштроумноме Шелингу ! . . рече спахија — а остали сви прихватише са живео ! . .

— Видите ли, господо, продужаваше спахија задовољно — ја све држим да ће овај мој Шелинг пронаћи неку нову локомотиву, којом ће све ове Раце у месец преселити . . .

Сви су се грохотом смејали . . . Та досетка беше за њих јако оштроумна.

— Па како те је дочекао рацки владика, ха ? . .

— Врло љубазно, благородије!

— А кад је видео дукате?..

— Сијнуше му очи као у змије, кад оће да прогута жабу... Верујте ми, благородије, да сам их дуже држао на длану, одгризао би ми сву руку; тако је грамзиво гледао у њих.

— Ха! ха! ха!.. смејао се спахија... Па шта ти је обећао?..

— Да ће га преместити у влашко село, Сато Серман... сиромашно село, а он не зна влашки... Од муке ће пресвиснути...

Тако су се у спахијскоме двору веселили и разговарали уз добру чашу мађаратског вина, док се стари отац Тихомир кући враћао. У повратку беше пут бољи, смрзло се, те су коњи лакше теглили; али у попиним грудима беше терет, једва је дисао, ветар беше хладан а он је са чела зној брисао...

Кад су дома стигли, Марта је стојала на вратима.

— Оче Тихомире, ал си пребледио!.. рече узнемирена млада.

— Грозница, драго моје дете!

Али то не беше обична, грозница беше то тифус, од које се више није предигао.

Пред мртвачким сандуком стојала је нема гомила гологлавих сељака, нико не нарушаваше ту мртву тишину ни једна реч, ни један уздисај... Голем је губитак био, неописана туга; једна суза не би умалила терет, који је као стена на грудма читавог народа почивао...

Стари чича Радисав је дуго ћутао, после се саже, прекрсти се и пољуби попу у оно бледо, мудро чело, за тим га узе за суву руку — ту је задрктао глас старога ратара, сузе му потекоше, а он је својим храпавим гласом цвилио:

— Бог нека ти душу прости, добри пријатељу и учитељу наш!

— Отац си нам био!.. рече болно уздишући Вилип Мамић.

— Отац свију сирочади... јецаше она лепа, прогоњена млада... пријатељ свима беднима! заштитник прогоњенима! учитељ целог народа!... И тебе нам отеше ти подли отмичари...

Из очију свију сакупљених потекоше сузе... И баш у тај мах projурио je туда на четири врана коња спахија са ишпаном, мислио je насмејати се, али кад je видео ту голему тугу и нехотице скинуо je капу... Ветар je хујао, и он je чуо за собом клетву уцвељенога народа... Па je дрктао од страха....

31 Мај 1875.

Ђ. Јакшић.

Једној несташној девојци

Зар пољубац мени старцу
Дајеш млада са усана?
Зар на моје старо раме
Пада рука успјана?

Је л' то љубав?.. је ли шала?
Те je твоја рука мала
На рамену седог старца
Задрктала, затрептала?

Ил' си дошла злурадице,
Да ме варкаш, да ме једиш?
Измучене старе груди
Да повредиш, да позледиш?

— Ја те љубим!.. Тврдиш млада
Пуна јада, пуна нада —
Али љубав седом старцу
Веруј, душо, тешко пада...

Увеле су груди моје
Твоја љубав ватра жива —
Па се бојим старац седи
Од пламена и горива

22 Мај.

Т...н

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

историјска студија

(Наставак)

V

Битка код Голупца

Ваља нам се повратити те да у причању историјских догађаја пођемо од онога свечаног тренутка, у коме је деспот Ђурађ у великој сали свога двора војводе и друге достојанственике потврдио у звањима и достојанствима, која су и под деспотом Стеваном имали.

Стање је духова и на двору деспотову и у народу морало бити веома смутно и тешко, јер су наступили били дани највеће озбиљности и велике неизвесности. Знало се само толико да Турци не признају Ђурђа и да ће да ударе на Србију. У вишим посвећеним круговима знало се да је дошло време да се српски градови на Сави и Дунаву предаду Угарској, али нико није могао знати какве ће последице така предаја да донесе. Знало се да је дошло време да се и српско-угарски савез на делу покаже, али нико није могао знати, како ће тај опит у самој ствари да испадне.

Природно је, да је у приликама какве су с јесени 1427 у Србији владале, у народу било много узбуђености и зле слутње. Тако рећи инстинктно се осећало да је

наступила нека велика опасност. Деспоту је први посао био, да сву своју војену силу стави на ногу рата. Свакојаки гласови о приближавању турске војске без сумње су се разносили.

Усред ове опште узбуђености угарска је војска ушла у градове, који су уговором означени били. Народ, који није знао за тај уговор, мислио је да угарска војска долази само деспоту у помоћ, и пре свега да српској војсци која је чувала градове на Сави и Дунаву и Дрини даде могућност, да се прикупи ближе ка граници. Истина да су Угри одмах предузели да град београдски утврђују (Chorváth, 267; — Szalay, II, 456); али то само по себи још није узнемиравало масу народа, која је веровала да Угри долазе само као савезници; ово тим више што је угарска војска посела само горњи град, а у доњем је остао био српски гарнизон све до 1434. Уверење је оно тако по Србији простртo било да позније, кад се већ видело да Угри остају и заповедају, народу се чинило, да су они од деспота Београд на превари узели. „**Ꙁападьни краль**, пише Константин у животу деспота Стевана — „**приде кь царьскоме градоу** (Београду) **єгоже прѣварою вoꙁеть сь миромь, прѣстравивьшемь се Исмаилить ради.**“ —

Ова страва од Турака веома је олакшала извршење онога чланка угарско-српског уговора који се тицао градова. Али се неочекиваним начином истакла једна неприлика, која је у крајним својим последицама постала фатална за српско-угарску алијанцију.

Као што смо видели, међу градовима српским које је ваљало предати угарској војсци, био је и Голубац. У њему је управљао у оно доба некаки војвода Јеремија. Кад је овоме стигла заповест од деспота да Угрима град преда, он је просто одрекао послушност. Кажу да је Јеремија, добивши онаку заповест, најпре питао деспота, ко ће њему

[1] Брокијер је још у 1433 нашао у доњем граду Србе.

— Јеремији — да плати оно што му је дуговао био покојни деспот Стеван, и за који му је дуг дат био Голубац и приход од трга голубачког?! Деспот је упутио Јеремију на новог господара од Голупца, краља Жигмунда. Жигмундо, који је целог свог века непрекидно био у новчаним нуждама, свагда и од свакога тражио новаца на зајам а никада и никоме дуг свој не плаћао, није хтео ни овде да одступа од својих финанцијских навика. На кратко, кажу да је Јеремија нашавши да нит деспот нити краљ хоће да му плате дуг, послао поклисаре најближем турском паши, па и себе и град Голубац предао султану.[1] Врло нам мучно долази кад нађемо, да важније људе у нашој прошлости по некад тако ниске побуде наводе на дела, која нису ништа мање него издајство према отаџбини. Али према ондашњим приликама опште и политичке образованости, и према ономе црвеноме концу у нашем народном карактеру, који се провлачи кроз све векове наше историје и који би се могао назвати инатство, — не само да је могућно, него је и врло вероватно да је чисти новчани интерес и инат определио Јеремију да град Турцима преда. Наравно да је могућно да су ту суделовали још и какви мотиви политичке природе, о којима за сада још ништа ближе не знамо. На сваки начин с јесени године 1427 Турци су већ били у Голупцу. Жигмундо је дошао био с војском на спрам Голупца, но како је већ позно било за војене операције то је наредио да се на град Голубац само пази и да се према њему на угарској обали Дунава подигну утврђења. Тако је те године подигнута тврдињица Ласловар, од које се остаци и данас према Голупцу виде.

Турци су се до почетка 1428 ограничавали само на спреме и само мотрили на оно што бива у Србији. Султан је до тога доба и сувише био у послу у Караманији. Али

[1] Кь лѣто 6937 ѿкрже се Єремїа од Голвбцв и даде се Тврком и плениише Браничево — Повѣсть от китиа и царстких, Гласн. X, 215. — О поводу Јеремијином поступку. Engel 372. —

рано почетком пролећа 1428 дође деспоту Ђурђу изванредни поклисар Султанов, на сву прилику Сарица паша, који је и после чешће политичким послом у Србију долазио. Ђурађ је знао већ каквом посаобином долази султанов посланик, али га је ипак сјајно дочекао. По Халкохондилу турски је поклисар од прилике ово изјавио деспоту: „Султан је дознао да је Коца-деспот преминуо, и да си ти узео да овом земљом управљаш. Како је деспот Стеван умрьо без деце, и како је сестра Стеванова била жена Бајазиту, деду садашњег султана Мурата, то на Србију највише права има султан Мурат, и на основу тога права он је од тебе иште“ (Chalcochondila. ch. XXX). Није нам остао записан одговор деспотов. Али га знамо по догађајима, који су следовали. Ђурађ је пресудно одбио такво потраживање. С таким се одговором турски посланик вратио к султану. Турска се војска одмах кренула пут Србије.

Политичка је цељ турскоме походу била ни мање ни више него да се освоји Србија и од ње начини турски санџак. Непосредна је војничка цељ била да се освоји Ново Брдо и да се у њему задобије основа за даље операције. Но поред велике силе турске, која се одмах с пролећа 1428 згрнула око Новога Брда, један је део војске турске одређен био да опседне Крушевац, а један опет да облеће по околини, да одржава свезу међу оним одељењима која оперишу, да прикупља храну, да плени, роби и пали.

Деспотова главна сила као да је смештена била у градове. Али је извесно, да је нешто војске остало с њиме у пољу. С овом је војском он од прилике почетком Априла 1428 отишао под Голубац те се ту саставио с угарском војском коју је краљ Жигмундо довео, и које је било на 30.000. Изгледа и сва је прилика, да се деспот Ђурађ и краљ Жигмундо нису могли да споразуму о општем плану за операције. Брокијер који је толико прилике имао да се обавести о догађајима, тврди са свим пресудно, да се катастрофа код Голупца не би десила да су краљ Жигмундо и

његове војводе хтеле да слушају савет оних који су познавали турску тактику. Како из Константиновог списа знамо, да је и Ђурађ био под Голупцем, то је скоро извесно да је Брокијер ту мислио деспота Ђурђа под човеком, који познаје Турке. На сваки начин, почетком пролећа српско-угарска је војска опсађивала Голубац, док је опет турска у исто време опсађивала Ново Брдо и Крушевац. У хришћанској је војсци под Голупцем било и руских и пољских чета, а и талијанских стрелаца с пушкама, тешким и гломазним које су тада биле тек сасма ново оружје.

Угарска је војска под Голупцем стојала под непосредном управом Стевана Розгоње. На град се ударало и са сува и с воде, како са утврђења у Ласловару тако и са лађа. Али је опсада споро напредовала. Деспот Ђурађ, који као што споменусмо није ни мало био сагласан с угарским планом оперисања, нестрпељиво је жудео да се једном са Голупцем сврши. Изгледа као да је покушавао да град преговорима добије. Војвода Јеремија је на веру деспотову излазио из града и преговарао у стану српске војске с деспотом. Као што Константин прича, том су приликом неки у српској војсци наваљивали на деспота, да не гледајући на задану реч издајнику, Јеремију не пушта више него га задржи као заробљеника. **„Подвиꙁаахоу же господара ѣцини ѥже ѥти ѥго,“** пише Константин; али деспот Ђурађ **„тврьдыѥ вѣры сы, адамантѣ прѣоуподоблѥныи, нє вьсхотѣ сє сьтворити.“** У осталом, ма да се деспот Ђурађ показао, својом као адаманат тврдом вером, прави каваљер и достојан наследник великог Стевана, опет Јеремија је мислио да тек лукавством може главу из српскога стана да изнесе. По ономе што Константин напомиње, изгледа као да је Јеремија обећао да преда град и повео собом деспота и деспотову пратњу, која се с њиме а на вери граду приближила[1].

[1] „Идоушии же коупьно вь градь оустрьми се вь дверехь прѣжде воѥвода ть и градь отьмещеть и на помаꙁаного роукоу и ороужиѥ вьꙁдвижеть. Ть же пакы вьꙁвращаѥть се вь становьища.“

Покушај, да се Голубац добије путем преговора није испао за руком. Ваљало је наставити опсаду. По брдима око Голупца и с ону страну Дунава лежало је око 40.000 војника, већином коњаника. За ондашње прилике ово је била врло велика сила. Очевидно да се она није искупила само да Голубац отме, већ да по уговору између Србије и Угарске иде на југ да одбије од граница српских главну војску турску. Врло је могућно да је она несугласица између српских и угарских вођа о војеноме плану дошла отуда, што је деспот желео да се похита те турска војска која је опсађивала Крушевац и Ново Брдо у пољу изненади, док су Угри с друге стране пре свега желели да Голубац савладају. Још изгледа као да су угарске вође, рачунајући на растојање и врлетно земљиште које је између Голубца и Крушевца као најближе тачке где је турске војске било, врло олако узимали потребу да се предузму мере предосторожности противу каквог изненађења.

Међу тим су Турци опсаду Новога Брда и Крушевца живо настављали. У другој половини Априла неколико хиљада Турака добију заповест да се код Сталаћа укрцају у спремљене шајке па Моравом да сиђу у Дунаво. У исто време неколико хиљада одабраних делија добију заповест, да једним од оних брзих тајних ноћних маршева изненаде српско-угарску војску под Голупцем. И доиста пред свршетак Априла једнога дана зором пронесе се глас да се по висовима око Голупца виђају турске чете коњаничке, да се приближује велика војска турска, да се и на Дунаву виде лађе турске. Појав турске војске тако је изненадио хришћанску војску да ју је ужаснуо. Уз то сам терен око Голупца и састав угарско-српске војске није допуштао да се ова брзо у нове бојне редове развије. У таквим приликама и на доглед турској војсци изда се заповест да се угарска војска превози преко Дунава у Ласловар. Овај покрет још већма распростре забуну међу хришћанима а подигне кураж међу Турцима. Громко халакнувши Турци навале напред. Пољски кнез Завиша добије заповест да са

шест хиљада Влаха коњаника и са две стотине талијанских стрелаца (Ђеновљана и Ломбарђана) оружаних пушкама, уздржава навалу турску. Завиша се јуначки борио и јуначки и погинуо. Његове влашке коњанике, који су заузели били положај на једноме брду, бесне су делије турске исекле све на комаде. Али Турци не могоше тако лако да прегазе збијене чете стрелаца. Гађајући из својих тешких пушака ови су људи с успехом у неколико пута одбијали јуриш турске коњице, и управо они су заклањали повлачење војске угарске преко Дунава. У осталом битка се пренела и на таласе дунавске. Турске лађе удараху на галије, на којима се угарска војска превозила. Забуна и неред у угарској војсци у опште су били такви, да не само што су велике штете претрпели, него у мало што и сам краљ Жигмундо није пао Турцима у руке. Том се приликом одликовала жена војводе Стевана Розгоњије, која је имала своју галију и са ње се мушки с Турцима борила и лађама њиховим доста штете нанела[1].

После ове победе Турци пленише по богатоме Браничеву. Многи народ побеже преко Дунава у Угарску и краљ Жигмундо даде им земље, те их населише. Још тада се основаше српске насеобине у Св. Андреји, острву Чепељу и по другим неким местима.

Не знамо засад на коју се страну повукла српска војска од Голупца. Могућно је да се и сама дала превести у Ласловар па после на каквом месту ближе Београда прешла Дунаво. Сва је прилика да је деспот гледао да се што пре дохвати леве обале моравске. Деспот и српски државници око њега имали су тешке дане да преживе. Погибија под Голупцем није могла друкчије већ деморалишући да дејствује. Изгледи деспотови, а с тиме и изгледи на одржање српске политичке екзистенције, смутили су се још теже. Кад је већ само један односно незнатан део

[1] О битци код Голупца види Брокијера стр. 298; као и старије угарске писце. Од новијих, Hammer Geschichte des Osm. Reiches I, Szalay, Geschichte Ungarns II, 457 etc.

турске војске разбио велику угарску војску, каква је изгледа имала деспотова војска, која је далеко мања била, да се са успехом одупре турској сили. Најгоре је још било, што је Голубачка погибија учинила сасма невероватним, да ће краљ Жигмундо, према ондашњем устројству у Угарској, бити у стању, или само бити вољан да састави нову војску и с новом надом на победу да иде противу Турака. Изгледи су Ђурђеви у средини лета 1428 били заиста врло смутни.

Међу тим паде и Крушевац. Посада бранећи се докле је могла и узалуд даље очекујући да угарско-српска војска удари Турцима с леђа, би принуђена да се преда. Одмах за тим падоше и други мањи градови у јужноме крају деспотове Србије.

На срећу Ново Брдо држало се јуначки. Осим деспотове војске, без сумње све људи по избору, осим Саса рудара, који су били вешти лагумисању, било је у Новоме Брду још и много Дубровчана, стално ту настањених грађана. У Дубровнику је управ у првој половини петнаестог века срце некако пуно и ватрено куцало. Чисто појетско осећање одушевљавало је најбоље духове његове; јуначко неко одушевљење струјало је кроз сав народ дубровачки. Као вешти и одважни војници Дубровчани стекоше гласа. Синови главне трговачке општине полажаху у све крајеве света, да служе не само као финанцијски агенти него и као војници. Слава појединих Дубровчана одсјаивала је на седу главу старог Дубровника, а млади нараштаји трудили су се да му ту славу не умале. Тако је било, да су се Дубровчани у Новоме Брду борили и жртвовали не само за своје личне и местне интересе у томе граду, већ и за славу своје општине. С ускликом „Осветлајмо образ Дубровнику!“ Дубровчани, баштиници Новобрдски, потицали су на бедеме да одбију јурише јаничарске. Као што Орбини прича, деспот Ђурађ позније се у више прилика изражавао, да су му Дубровчани Ново Брдо одржали.

Свакојако, велика султанова војска, поред свега усп-

љавања свога, не могаше ништа да изради противу тврдога, а јуначки брањенога града Новог Брда. Цело је лето протекло у безуспешној опсади. Изгледа није било још ни из далека да ће град да падне, па како се већ и зима приближавала, то султан дигне опсаду и поврати војску на зимниште. Каква ли је радост била међу јуначким браниоцима града, кад видеше где се турска војска повлачи!

Замислимо за један тренутак прилике, у којима се Ђурађ на свршетку јесени те знамените 1428 године налазио. Србија на десној обали Мораве била је већ у турским рукама; Крушевац, Сталаћ, Козник и други расински градови такође; богата топличка долина опустошена; земља робљена и паљена све до саме Сребрнице и рудничких планина; народ у след свега тога и нарочито услед погибије код Голупца, још јаче клонуо. Као што већ напоменух, најгоре је било, што при и онако лабавоме војеноме устројству у Угарској, није сада ни мислити било, да се на пролеће предузме нова војна противу Турака. У првој прилици где је Угарској по уговору ваљало да заштити Србију од Турака, она се за то неспособном показала. Није било сумње да у Угарској има здрав материјал за јаку снагу: али се очито показало, да тај материјал није организован и да у својој суровој форми не достиже да испуни дужности, које је круна св. Стевана на себе узела. Краљ Жигмундо и угарске вође и саме су увиђале, да је пре свега потребна реорганизација војене силе у Угарској. Од тога доба па кроз пуних шест познијих година главна се пажња угарског сабора управо и поклањала томе питању.

Али ко је с јесени 1428 могао казати за колико ће време Угарска моћи своју војску да реорганише?! Знало се извесно да то не може тако одмах да буде, и знало се да се Србија сама са својом војском не може да одупре огромној сили турској кад на пролеће на Мораву навали. У таквим приликама за Србију је најмудрије било, да гледа како ће с Турцима да се измири. Потреба овакве политике тако је била јасна, да с угарске стране не само што нису

противу ње ништа имали, него су и сами пошли њоме. И за Србију и за Угарску од највеће је важности било да добију времена.

Одмах за султаном дођоше у Једрене посланици деспота Ђурђа. Донеше богате дарове за цара и везире. Молише за мир на овој основи: султан да призна Ђурђа Бранковића за владаоца од оне земље, која се тога часа фактички у његовој власти налази, а за себе да задржи Голубац, Крушевац и земље на Бугар-Морави; — а Ђурађ да признаје султана за свог сузерена, да му плаћа годишњи данак од 30.000 дуката и да му у ратовима помаже као вазал са 3000 коњаника.

На порти примише ове услове. Независно од дарова деспотових, који су без сумње били врло сјајни, султан и његови везири имадоше и других стварних побуда за то.

Пре свега чинило им се да ће се тим начином покварити савез међу Угарском и Србијом, а тога су се савеза толико бојали. Па онда ратна срећа није баш врло поуздана, а велике и узалудне жртве око Новога Брда наравно да су им биле још једнако свеже у рачуну. На послетку, желели су да имају слободне и одрешене руке за снажан удар Солуну, у кога је у осталом неповеравање међу Грцима и Млечићима спремало за њих отворене капије.

На кратко, у врло тешким приликама, ствари се за деспота и његову државу срећно окренуше. Султан му не само више не оспораваше право на престо српски, него га и сам формално призна за деспота од Србије. Уместо рата с готово извесном пропашћу, сад се на један пут донесе мир и изглед на дане у којима ће се моћи поправити велика штета последње године. Истина сад је Морава постала источном границом деспотовине; али су се тешили што је Ново Брдо, Топлица, Сребрница и сва Србија с ову страну Мораве сачувана за даљу колико толико самосталну екзистенцију. Без сумње се на двору и у народу деспотовом сматрало да је Ђурађ својом дипломатијом постигао велики успех.

Признат од стране Угарске а у лицу њезиног краља и од других држава средње Европе, за српског владаоца, признат сада и од порте за таквог, осигуравши своме народу и с једне и с друге стране безбедност — колико се она у оно доба уговорима осигурати могла, — деспот је сад већ могао да помишља и на свечано венчање своје на престо деспотски. По нашим изворима, он се заиста те исте, тако бурне и догађајима тако богате године с великим свечаностима венча за деспота српског. Свечаност се та свршила око Св. Николе 1428, али не знамо за сад поуздамо, де. Пред Божић долазе му нарочити поклисари општине дубровачке, Марин Растић и Живко Гундулић да му од стране општине честитају ступање на престо, и да га замоле да Дубровнику потврди старе трговачке слободе. У хрисовуљи којом је то и учинио, Ђурађ се потписује „господинь Срьблѥм и поморїю и подоунавїю.“ Хрисовуља је та веома драгоцен споменик бацајући доста светлости на неке наше државне установе ондашње и нарочито на положај странаца у Србији, — јер Дубровчани су у политичком смислу били странци. Њоме деспот Ђурађ потврђује Дубровчанима у целини, ꙁаписаниѥ благоѹастиваго и христолюбиваго свето поѹившега господина и родитела моѥга деспота Стефана.“ По именце им даље потврђује да се у расправама међу Србима и Дубровчанима суди поротом како је било под царем Душаном и кнезом Лазарем да то јест у пороти буде половина Срба а половина Дубровчана; о сукобима због коња да буде као и под Душаном, само Ђурађ додаје „да личнога коња Србин није вољан уздржати;“ ако Србин прими имање Дубровчаниново на веру, па после пореће да га је примио, па ако се на то Дубровчанин закуне да му га је дао, то да се Дубровчанину верује; — ако се Добровчанину на путу кроз деспотову државу учини где каква штета, ту штету да му плати околина, а ако ова не плати, онда деспот да плати; — по трговима да не буде намета; — Дубровчани који су забаштинили у Новоме Брду, да зидају града и га да чу-

вају, а који су „гости“ и нису се забаштинили, тима да је на вољу; — ако се дубровачка лађа разбије где у водама деспотовим, добра са ње да се врате онима чија су као што је било и под царем Стеваном и кнезом Лазарем; — сланице и тргови поморски да буду где и пре, свакоме да је слободно поћи у Дубровник; — ако се сваде Дубровчани међу собом у држави деспотовој, да им суди „конзул дубровачки“ и његове судије, и ови да имају право свезати и затворити Дубровчанина, који на њихову пресуду не пристане, и да га држе у затвору, док год не плати; — а у то српски кефалија ни владалац ништа да се не меша; — имање Дубровчанина који у Србији умре да буде онога коме он на самрти остави, а имање да буде дубровачко **„а да ꙁа тоꙁи не има посла ни господьство ми ни кефална господьства ми ни нить кто вь ꙁемли господьства ми“**; да никоме не буде поспонога дара нит' узећа без његове воље; — преузма да не буде; — ако би дошло до раскида пријатељских одношаја међу Дубровником и деспотом, трговцима ће се дубровачким дати рок од шест месеца да са својим имањем из деспотове државе изађу; — на послетку деспот им даје и једну слободштину, о којој није било речи у хрисовуљи деспота Стевана, и то **да нѣсть оудаве на Доубровчанину ни од кога.**

Хрисовуљу је ову Ђурађ потписао у Некудиму. На њојзи су као сведоци потписани: војвода Радослав, челник Радич, протовистијар Богдан и логофет Воихна, — четири човека, којих имена заслужују да дођу до потомства, јер су стојали на крми државне управе у времену бурном и тегобном.

(Наставиће се.)

Нед. Мијатовић

[1] Види. Monumenta Serbica

КНЕЗ МИЛОШ

драма у пет делова

Лица:

Милош Обреновић, војвода, за тим кнез,
Јован Обреновић, } браћа Милошева, војводе,
Јеврем Обреновић,
Јаков Ненадовић, војвода
Милић Дринчић "
Лазар Мутап "
Јован Добрача "
Петар Молер "
Јован Рајић "
Никола Луњевица,
Мелентије Павловић, архимандрит манастира Враћевшнице,
Поп Сима,
Кнез Петар,
Димитрије Ђорђевић, писар кнеза Милоша,
Филип Вишњић, гуслар,
Љубица, жена кнеза Милоша,
Смиља, поћерка Добрачина,
Сулејман-паша Скопљак,
Ћаја-Паша,
Али-паша Мараш,
Али-ага Серчесма,
Први } кмет.
Други
Трећи
Четврти
Први } ага.
Други
Трећи

Више Срба и Турака. Српско робље. Свирачи.
Време догађаја 1813. 1814. 1815. г. Место догађаја — Србија.

ДЕО ПРВИ

Појава прва

Забреж, недалеко река Сава, сутон. Неколико кметова и сељака брижно стоје, међу њима Молер војвода.

I

Молер
(Првом кмету)
Узалуд чекаш, нема помоћи,
Пропаде земља, војска изгибе,
(Осталим кметовима и сељацима)
Чија ће прса да вам буду штит?
Чија ће мишца да одбрани вас?
(Првом кмету)
На ког се уздаш? зар на Милоша?
Ха, ха, ха,
Утеха слаба, помоћ никаква!
(Погледа на страну)

Турака ево — шта се камениш?

Први кмет

Ја маћи више ни стопе не ћу.

Молер
(Сељацима)

Ајдете, браћо, Турци се крећу.

II

Нагло долази гомила људи, жена и деце.

Дете
(притрчи првом кмету)

Је л, стриче, кажи, молим те—реци
Јеси ли мога оца видео?

Први кмет

Не плачи, сине, отац ти је жив
Причекај мало брзо ће ти доћ.

Дете
(Обзире се за тим отрчи)

Ој, бабо, где си, зар ме не чујеш?
(Оде)

Жена
(првом кмету)

А виде л, брате, мога Живана?

Први кмет

Не брин се, снахо, Живан доћи ће,
Бојазан ова брзо проћи ће.
Милостив је Бог —

III

Један сељак дотрчи

Први кмет

Шта је— говори — јесу ли Турци?

Сељак
(народу)

Станите, браћо, куда бегате?
Турци нас не ће ноћас гонити.

Жена

О, Бог те чуо, добри јуначе!

Сељак

Са ону страну брега погледај —
Осташе Турци — ту ће ноћити.

Молер
(Јетко првом кмету)

Шта човек вели само послушај.
(народу)

Турска је сила земљу згазила,
Наде већ нема за брз избављај.

Први кмет

Док главе траје ја ти не бегам —
Нити ћу поћи трагом злосретним
Војвода наших — срам их побио.

Народ у вици:

Издајице гадне — изелице гладне,
Кукавице јадне. —

Први кмет

Репови мишји, погин'о им траг,
Ал освета — суза — народна ће стићи
У гроб да се крију, не ће се скрити.

Молер
(првом кмету показује руком)

Погледај, брате, оно војска је л?

Сељак

Што с брега слази? Биће вере ми.
(стане и гледа)
Јест силна војска, куда ћемо сад?
(усплахирено погледа на све стране)

IV

С противне стране долази сељак—весело

Сељак

Ево нам војске, ево војводе,
Нек Турчин дође сад у походе.

Молер
(пакосно — народу)

Не веруј, роде, у луде жеље;
Какова војска, какав војвода?
Ни манит не ће о том зборити —
Турака ето —
(Народ се комеша —)

V

Лазар Мутап дође с неколико оружаних сељака

Мутап

Куда сте нагли, откуд такав страх?
Војвода Милош с војском долази,
Шта Турчин може поред живих нас?

Молер
(народу)

Не веруј ником, то је псећи глас

Што режи, чујеш — та колац ми дај
Ударцем једним да поништим траг
Невере клете. (обзире се)
Отровне зубе — језик лажљиви
Да скрхам, да нас више не трује.

Мутап

За свађу време није удесно,
Говору моме немој вероват,
Ал погле тамо —
(Показује му руком)
војску видиш ли?.

Молер

(Не окреће главе — народу говори)
Ето вам чамца — децу сместите —
Што пливат може, нека заплива
По мутној реци — валом крвавим.
(Молер скочи у чамац, за њим жене и деца)
Учиних моје — нек вас брани Бог.

Мутап

Не треба нама благослова твог.
(Чамац отисну од обале)

VI

Мутап

(Народу)
То нису Турци, браћа рођена —
У помоћ хите —

С поља вика:

Ево Турака

(Забуна, у вици чују се гласови)
Авај, роде мој — мајко моја —
Децо драга — што стојиш, брате — помози.
(Народ бежи на све стране)

Мутап.

(Ухвати једног сељака за руку)
Та стани мало, само послушај!

Сељак

(Отима се од Мутапа)
Пусти ме, брате — видиш невољу —
Зубма ћу руку на мах прегристи.
(Отргне се од Мутапа и оде, Мутап за њим изађе)

VII

Жена улази и звера. Носи дете на рукама.

Жена

Ох дете моје, на турском ножу
Да мајка гледа — не, никада, не.
(Пољуби дете па баци у воду. Кроз плач говори)
Ал моје — дете — јединче моје —
Зар да преживи срце мајчино?
У гробу хладном, у мутној реци,
Мајка ће твоја с тобом трунути.
(Скочи у воду)

VIII

Милош, Јован, Јеврем,
С неколико оружаних сељака.

Милош

(Јеврему)
Престрављен народ с обале скаче
Погледај — ено — брзо — потеци —
(Јеврем оде с неколико људи)

Глас с поља

Турци већ секу — већ нас стигоше.
(Народ бежи)

Милош

(стане пред њих)
Ни стопе даље — ни крока више —
Кад мене овде мртвог видите
Бежите тада —
Куд памет води а ноге носе,
(Јовану)
Коњица твоја нека похита,
Навалу турску брзо потисни.
(Јован оде)

IX

Мелентије архимандрит долази нагло.

Мелентије

Чух неко рече: Милош је већ ту,
(Погледа на војводе)
Јест он је — он је — добро дошао
(Приђе и пољуби се с Милошем)
Твоја је мишца сад народу спас,
Утоли, брате, сиротињи плач,
Помози роду — платиће ти Бог —

Милош

Не брини се, оче, спасени сте сви.

Мелентије

У твојој руци народ види лека
За јаде своје — своје душе бол.

Са твојих сада усана чека
Победна песма да му запева,
Ил смртни гласи скорог погреба.
После сна кобна ти си нам јава,
Што душу ведри, што обасјава
Животом новим, надањем бољим,
Ти можеш само, храбри војвода,
Победи сваки водити нам крок

Милош

Стрпите се, браћо — стрпи се, оче
Још мало само —

X

Јеврем, за њим долази гомила људи, и жена међу њима Смиља.
Сељак један носи дете у бешици.

Јеврем

Корито хладно реке дубоке
Многој је браћи отворило гроб,
Дођосмо позно, доста погибе,
Из воде мало кога спасосмо.

Сељак

Сироче ово без оца, мајке,
Видех у овој плови бешици
У реку зађох те га извадих.

Милош

(Једној жени)

Де прими, снахо, одојче грешно,
Храни га, негуј, плати ћу ти труд
(Жена узме дете)

XI

Јован долази

Јован

Ни узде нисам коњу узео.
Гадија турска брзо утече.
То није војска — изелица рој —
Што никад није зажелео бој.
Лако је рају, мишљах, без пушке
Гонити, сећи, ал' јуначе мој,
Што нисп чек'о, кад повиках: стој
Да један другом образ видимо.

Милош

Налож'те ватру — време студено
Нека се ова нејач огреје.
(Сељаци ложе ватру)

XII

Добрача долази

Добрача

У касу брзом Турци одоше.
За брег су онај давно замакли.
(Милошу)
И опет нисмо доцне приспели.
Све би што гледаш до сад пропало,
Ојађен народ шта је дочек'о!
(Спази Смиљу гледа је)
А ова цура? Ја је познајем.
Је л, кћери, реци, познајеш ме ти?

Смиља

Познајем добро мог, си оца друг.

Добрача

А где је отац, браћа где су ти?

Смиља

Никога немам, погибоше сви.

XIII

Рајић и неколико оружаних људи

Рајић

(Прићe руци Милошевој)

Кобан је овај данашњи нам срет.

Милош

Ненадни госте, откуд тако сад?
Добро ми дошо — доброј си мети
Корака твојих управио лет.

Рајић

У гори чусмо да су Турци већ
По земљи пошли — па је пустоше.
Што видиш ово мало дружине,
По гори то сам муком скупио
Да браћу браним
(Спази Смиљу за себе)
И Смиља овде.
Свака је капља зноја просута
Обилно мени наплаћена сад. —

Милош

Је л много зала Турчин нанео?

Рајић

Доста би било — ал стопу сваку
Турчин је крвљу својом влажио.
Ни ноћу пушка није ћутала
Пушака огањ а сабаља сев

По ноћи путе осветлише нам.
Што гледаш овде спротињу ту,
Из нашег краја Турци погнаше.

Милош

Хвала и теби а и дружини,
Што нисте крвцу своју жалили,
Већ сте је бујном реком пролили,
Те преко ове реке крваве
Освете турске није преш'о нож.
(Војводама)
За ову чељад што је гледате
Дужност је наша да се бринемо.
Нек сваки себи узме сироче,
Сићушну децу мени оставте.

Добрача

Мојој сам баби баш се зарек'о,
Кад у бој пођох, да ћу довести
Кадуну младу, нек је послужи,
Стара је, слаба, треба помоћи.
(Милошу)
Ал ти што рече то је боље још.
Некрст би моју кућу огуб'о
(Смиљи)
Ти ћеш ми, кћери, бити потпора,
Кад умрем и ја и баба моја
Нек суза твоја
На гробу нашем бусен залије,
То је што тражим, од сад си ми кћи.
(Смиља пољуби Добрачу у руку)

Милош
(Војводама)

Сместите народ, уморан је он,
Што има хране — поделите с њим.
(Рајићу)
А кад се народ мало одмори,
Ти одмах пођи часа не часи
Одведи народ у свој завичај.

Добрача
(Рајићу)

Нек је аманет и моја ти кћи.
Кад дома дођеш — бабу поздрави
Нек чува чедо божје љубави
Што нам га даде милостиви Бог
Да нашу стару снагу одмори.
(Смиља га пољуби у руку. Народ оде.)

Милош
(Рајићу на страни)

Кад дома стигнеш и чељад сместиш,
Одмах се крени свуд по народу;
Слушај му збора — добро разбирај,
Јел боја жудан, ил је сустао,
Са борбе дуге, с боја јуначког.
Ако то видиш, а ти светуј га
Нека се узда, нека не клоне,
У народном духу, народни је спас.

Рајић

Све ћу учинит што ми рекосте.
(Поздрави се с војводама и оде).

XIV

Милош
(Забринуто хода)

Гласника нема —

Добрача

Нема, војводо.

Дринчић

У путу можда већ је погин'о
А ми на њега очи упрли!

Јован

Не треба ништа више чекати,
Ако за борбу нисмо приправни
За смрт смо спремни — сваки насртај
Што гробу води — добро дошао.
Зар више вреди живот овакав
Нег један фишек — тане оловно?

Милош
(Јеврему)

Јевреме, ти си нешто забринут.

Јеврем

Јована слушам шта сад говори.

Јован

Та зашто бринеш, буди весео.
Помисли само, себе запитај:
Слобода српска је л увели цвет,
Је л то што рекох, лако ј' наћи лек. —
Са крвљу треба тај залити цвет
Да живи, траје, да се развије.

Мелентије

Та лакше, браћо, мудар договор
Смањити може и највећа зла.
И спора нога достићи ће цел,

Кад сваки корак памет управи.
Зар да се проспе и кап последња
Што крви има још у грудима?

Јован

(Мелентију)

Није о књизи, о боју је реч,
А у том мало разбираш се ти.
Ја рекох, оче: нек се проспе крв
И нек се смеша с прахом грехова
Што их је до сад починио Срб.
Од тог ће блата потомство наше
На нашем гробу дићи споменик.
А јесмо л, оче, бољег вреднији?

Милош

Остави прошлост, не спомињи њу.
Будућност мора бити светлија,
Ове су груди тек купа крви,
Ал ја ћу бити међ вами први
Што ћу је просут да њом обојим
То тамно небо — црне облаке
Што наше дане сада застире.

Дринчић

Од наших ножа, оштрих сабаља
Новог живота светлост синуће.

Јован

Нешто ка тутњи —

Добрача

Гласник се враћа.

Дринчић

(Слегао земљи па прислушкује)

Баш он је, он је, све се јаче чује
По трку коња познао бих ја.

Јеврем

На добру коњу стићи је мог'о.

Дринчић

Зором је пош'о — поноћ је сада.

Добрача

Први су петли давно певали
— Минула поноћ — скоро сва-
нуће.

Дринчић

Та он је, браћо — већ нам до-
лази —
Јасни су гласи — нису потмули
Копита оштрих ждрала његова.

Јеврем

(Загледа се)

Кроз црни вео ноћи студене,
Као да видим коња помамна.
(Сви гледају на страну чује се бат
коњски, за тим пешице улази)

XV.

Гласник

Јеврем

Добро нам дош'о — брзо говори —
У срећи прође као тренут век
У злу је тренут више нег и век.
Какове гласе нама доносиш?

Гласник

(Уморно)

Зле — Београд изгубљен.

Добрача

Е, за такав глас не заслужи част

Гласник

(Милошу)

Војвода, јуче заузет је град,
Пропало све је, све је доцне сад.

Јован

Играчка среће а никакав јад.

Мелентије

Шта ћемо, војвода, куда ћемо
сад?

Јован

Не брини се, оче, кад је већ тако
Турчину нек је прост Београд.

Милош

Још снага Срба није сломљена.
Ти трошни, браћо, градски зидови
Нису ни до сад били штитови
Слободе српске — њених синова.

Дринчић

На твој тек само ми чекамо миг,
Душманском крвљу да сперемо жиг
Несреће наше.

Милош

И тога биће, није далеко
Жуђено доба свете освете.
До сад сте били само ослонац
Надања мојих — мојих намера

Од сада будите —
Осветници
Нек је проста крв што је проспете.
Нек Турчин само пропишти ка црв
У кори греха ког освете плам
Сажиже, гори,
Нек падне тај стрв
Што кужи ваздух, што жуч проспиље
На гробље свето — наших предака
Што скврни повој наше нејачи!
(Чује се пуцањ пушке Милош војводама)
Останте овде да се пађете,
Мишца ће ваша бити потребна
Да штити, брани спротињску груд.
(Милош оде с неколицином људи.)

XVI

Јован

(прислушкује)

Никаква гласа више не чујем
С непажње ваљда ороз окинут
На стражи ко је?

Јеврем

Мутап с дружином.

Јован

Он кад је само, немој бринути.

Добрача

И пушци, браћо, досадан је мир.

Јован

Па зеват поче, мислиш, Добрача.

Јеврем

Стражар задрем'о, умор свлад'о га
Са веља труда мишца клонула.

Јован

После оваких страшних покоља,
Као што беху код Засавице,
И вечност сама биће малена
Да нашу ломну снагу одмори.

Дринчић

Колко се дана љуто борисмо,
Толико рана сваки понесе.

Јован

Шеснаест дана бисмо бојеве
Дању и ноћу све без одмора,
Колико крви само пролисмо
Сва крвца српска да се улила
У ове реке мутно корито,
Врхове би крајње прелила
На ивици речног корита.

Јеврем

Тај бојак беше за нас кланица,
Али на њему баш и дигосмо
Трајашан спомен — спомен вечити
За наша позна, даљна колена.

Добрача

Многој је мајци нада срушена
У томе боју у гроб ледени,
Многој је сеји, многој невести
За навек данак овде смркнуо.

Дринчић

Ни Турци не ће бојак славити,
Ни ведром мисли, песмом веселом.
Ево Мутапа где нам долази.

XVII

Мутап

Чуо сам пушку —

Јован

Из мишје рупе вук не излази.
Мани се тога, игра дечија.
Ти нешто хтеде,
(Дринчићу)
брате, казати.

Дринчић

Хтедох вам рећи, сад да продужим. —
Много сам до сад боја видео
Ал вака боја, браћо, никада
И сада јоште као да чујем
Рањене браће смртне гласове.
У души мојој разлама се још
Шкргут и писка бола очајног

Добрача

И јесте тако ко што велиш ти.
А јесте л видли нашег Јована
Како се главом својом поигра?

Јован

Е да вам кажем и ту моју коб.

Јаук и писка заглуну ми дух,
Злослутне мисли трзаху ми груд.
Смрче ми се — не видех ништа.—
Под седлом мојим завришта ми
коњ.
Крв ми узавре —
Осетих бољу у срцу, груди,
Пламен се освете диже, пробуди,
Зажелех смрт.
Где видех сечу љуту, најжешћу,
Полетех тамо бољом потиснут
Да умрем, мишљах, на мах да паднем.
Та с гроба мога поникли ће цвет
Крваве боје, крвна мириса
Што ће мирисат некад српски
свет.
Ја видех самрт толике браће
И чух опело њихово
Од љутог попа — тог речитог попа,
Зажелех и ја смрт.
Па опет, браћо, ја мајушни роб
Прескочих гроб
Остах жив —
Ал за ово нисам крив.

Добрача

Од мога ножа штит сам челичан,
Врх твоје главе руком подиг'о
Да тебе спасем — хтедох погинут. —

Јован

Дугујем ти крв — то добро тувим.
Радо ћу платит — такве дугове
Та имам крви — то је благо
све —
Што оста Србу што не пропаде
У дугој борби и ропству дугом.
И платићу ти крвцом врелијом
Услуге скупе — живот драгоцен.
Још мало дана, биће мегдана
И љућих, већих, само причекај.

XVIII

Милош се враћа с Димитријем писаром

Милош

У магли стражар нешто углед'о.
Па, мишљах, ваљда авет поноћна
Ил слика каква смелог уходе.
Опалих пушку, фишек потроших,
А гласа нема, трага не видиш
Да нам се авет каква примиче.

Јован

Авети турске санак бораве
По равној Мачви — ми смо застрли
Крваве боје меке постеље.
Устати не ће, јер их покрива
Претежак губер сана самртног.

Дринчић

Ја видим нешто амо долази.
Ухода биће — чујете ли шум?

Милош

Сањиво око слике привиђа.
Ако и буде каква ухода
Добро нам дош'о — нек бар угледа
Што се и не ће никад сакрити
Од ока будна — то је јунаштво
И добра воља за бој готова.
(Милош оде и седне под један грм.)

Јован

Да авет дође сад у походе
Са оног света, бих је дочеко
Баш ко што ваља добродошлицом.
Та ми се, браћо, ето спремамо
Да с ону страну гроба пређемо —
Бар ће нам авет показати пут.

Јеврем

(Гледа на реку)

И јесте нешто што амо броди.

Јован

Кладура каква плива по води.
(Укаже се поред обале чун.)

Дринчић

(Приђе обали ближе)

Еј, стани, брале, ближе не иди.
У ово доба кад се путује
Без јада није —

Глас с чуна

Добро погађаш.

Јован

Јеси ли дош'о пута не знајућ
Ил су те ветри какви нанели?

XIX

Молер огрнут гуњем излази на обалу.

Молер

Вихори бола, што су и теби
Слеме са твоје куће разнели,
И мене гоне овој обали.

Мутап

Изгледаш нешто мало чудноват
(Купе се око њега и загледају га)
Синоћ га видех баш на обали.

Молер
(Звера)

У ноћи можда ја сам помео?

Добрача

Шта тражиш, реци, па ћеш видети. —

Молер

Обали горе чун сам притер'о
И изаћ хтедох, али пушке јек
Не даде ближе, срећом измакох.

Мутап
(Дринчићу)

Увода није — друга утвора.

Јован

Са тебе дакле фишек похарчен?

Молер

Кад живот оста, слава господу.

Јеврем

Ти по ноћи овој кога тражиш?

Молер

Је л ово војска вође Милоша?
Журни ме посли к њему гаћају.
Кажи ми где је? — морам хитати.

Милош
(Изађе преда њ)

Не труди ногу,
(загледа се)
брате Молере.
(Пољубе се)
Давно се нисмо богме видели,
Какво те добро мени доводи?

Молер

Ово су дани јадни, суморни,
Мало је добра а зла сувише.
(за себе)
Овде је дакле, још има наде.
Из мреже што сам за њ већ исплео
Да крила има не ће утећи.

Милош

Од куда тако, је л из Немачке?
Шта браћа раде, виде л нам јаде,
Одмор' се, седи, па нам испричај.

Молер

Не могу, хитим, на мој повратак
Многе су очи, с оне обале,
Погледе своје жудно упрли.
Ево ти књиге нека говори.
(Преда писмо Милошу)
Књигу ти шаље Јаков војвода. —

Милош
(Димитрију писару)

Де, ћато, књигу ову прочитај,
Да видим шта ми књига беседи.
(Димитрије седне код ватре, све војводе поседају око њега)

Димитрије (чита)

Да си ми здраво, брате Милоше,
И сви уз тебе што су соколи.

Јован

Добро је поч'о, Добрача, — чим ће свршити?

Димитрије (продужава)

Кроз маглу мојих мисли очајних
Сузне ми очи на те гледају.
Видим и тебе, твоју дружину,
Ко кршне стене где се с валима
Крваве реке снажно борите,
Ал заман борба, заман проспиљеш
Јуначких груди драгоцену крв.

Молер

И штета веља — непокајни грех,
Ако још једну капљу источиш
Из врелих груди мученичку крв.

Јован
(Војводама)

Средина зла је, да видимо крај.
Читај —

Димитрије (чита)

Ни стопе земље у свој Србији

Не оста чисто, да је не згази
Копита турских товних хатова.
Што се за девет дугих година
Јуначком снагом браће подигло,
То је тренутак кобан срушио.
И где су негда гласи весели
Српске јунаке песмом славили,
Тамо се сада јаук подиже
Рањених груди — бола самртног.
Ти ниси стена, и да си стена
И тврђи но челик и најтврђа твар,
Подлећи мораш, неравна је моћ.
А време иде, осветит ваља
Поруге срамне нанесени жиг.
Распусти војску — нека се скрије,
До бољих дана нека трпи зло.

Молер

Баш добро збори — нема замерке
Послушај савет — најбоље је то.
У вако доба глава манита
О боју може само сневати,
Буде л живота и боја биће,
А мртвој глави у боју кад падне
Шта вреди слава и сав њени сјај?
(Војводе се међу собом разговарају)
Лешине труле — задах окужан
Не мож окадит венац ружичан.

Јован

Е госту не сме бити замерке,
А то да ниси, бих ти казао.

Милош

Јоване, мани говор такови!
Шта даље вели

Димитрије

И тебе зове — тебе светује
Да народ земљу твоју оставиш.

Милош

Не иште много ха, ха, ха
Смејте се браћо, та смејем се ја!
(Јован узме писмо од Димитрија, разгледа га и окреће)

Јован

Да ми је прич'о и рођени брат
Не бих ни брату веровао мом
Да би на листу овом мајушном
Толико бруке, толико зала
Малена хрпа — речи казала.

Милош
(Војводама)

Смех је мој био сав мој одговор.
Ал сада, браћо, и ви реците,
Нек се и ваше чује душе јек.
У кобно доба савет је добар
Човеку увек понајбољи лек.

Јеврем

Ово је само доколичан збор.

Мутап

Тешко је рећи што осећа груд.

Молер

Та све је заман, све је узалуд.
Што Јаков вели, то је најбоље,
Богу ће сваки љуто згрешити,
Ко мудре главе не послуша глас.

Јеврем

Шта мислиш да је понајбоље сад,
Ти тек одлучи — пристаћемо сви.

Јован

Само нек буде што мање збора.

Дринчић

На што нам говор, ми хоћемо рад,

Сви

Место речи рад, рад сад и свакад.

Милош

Чуо си ,ето, браће договор,
И ја ти немам ништа више реч.
Јакову кажи да је доцне већ
Послао мени своју поруку.

Сви

Своју поруку, своју поругу.
(Граја, војводе се гњевно међу собом разговарају)

Молер
(за себе)

Слаба је нада, успех је сумњив.
Ал моју мис'о не потире реч.
Страшљива рука змије не хвата...
Ако не могу сломит Милоша
Са мојом снагом мојим лукавством,
У злу је ђаво највернији друг,
С њим ћу се братит да дохватим цел.
(Мисли)

Милош да живи — он да остане
Да буде глава овог народа,
Помис'о сама како страшна је.....
(гњевно)
Присојке љуте отровне гује,
У хладном крилу, што спавате сад
Недара ваших отров ми дајте
Да сваку грудву земље овлажим,
Куда ће стати нога Милоша.
Нека га самрт свуда сусрета,
Пошао Богу или ђаволу.
Све ми је једно, ја тражим смрт —
Смрт, велим, само — Милошеву смрт —
(Гласно војводама)
Е да је среће да сви тако мисле
И с ону страну наше војводе,
Не би се вако к'о по гробљу сен
По овој ноћи пребијао ја.
— Војводе наше што тамо стоје
Што сваки тренутак са страхом броје
Не мисле тако — еј њина мисо —
Ал шта да зборим? Јаков је ис-пис'о
Чемером бола свак осећај свој.

Милош

Молере, брате, браћу поздрави,
И реци: да им баш за сваку реч
Стотине хвала братских шаљемо.
То нам Бог дао — то им дајемо
И јоште овај носи отпоздрав:
Готови да смо, да смо спремљени
Да се боримо, да се моримо
На пољу части, слободе, вере,
Само да се скине, само да се спере,
С образа нашег издајнички жиг.

Јован

(Заједљиво Молеру)

Кад пушка пукне, када плане бој
У сремском риту, ти ћеш слушати
Јунаштва нашег нови славопој.
(Окрене се дружини)
Шта Молер мари — њему добро је,
Та рит је царев за њега дражи
Нег поља бојна свога оташтва.

Молер

Ја мислим да је потребан вам мир.
За нову борбу нисте спремљени.
Ножева ваших затупљен је рез
У дуги бојеви —

Јован

У добу рада ладолежа мир
Подлој тек души жуђени је пир.

Молер

(за себе)

У срцу моме за ваше име
Пакости трајне разгоресте луч;
С тим сјајем ја ћу моћи осветлит
Дубину ваших жеља витешких.
(Гласно)
Е, кад је тако ја идем одмах.
Да Бог да, браћо, брзо с' виделп.
(оде).

Јован

Са бољом жељом, на бољем месту.

XX

Милош

Чули сте поздрав наших војвода,
Ко пође трагом њиних савета
Нек му је просто —
Ја напред хоћу, ја напред морам
У крв смо мало загазили ми.
Врхове оних планина даљних
(Показује руком на Цер)
Кад крвљу нашом овлажимо све,
Биће тад мира — а све дотле рат.
Ја не ћу друга збора да слушам
— Зборио и то ма рођени брат.

Мутап

Ал само да је више времена

Јован

Доста је, браћо, до сад семена
У земљу пало — све ће поникн —
— Донеће плода, ал за то треба
Трупином нашом њиву гојити,
А знојем мишце усев залити.

Јеврем

Што се сад не да, што се не може
Постићи вољом добром и крепком,
То ћемо доконат кад настану дни
Пролећа новог —

Милош

Добро говориш
Пролеће није недогледан рок.

Јеврем

Милоше —

Милош

Та знам шта ћеш, Јевреме,
Сад време није за дуг разговор.

Мутап

Бојева за сад бити не може
Најбоље где су наше војводе?

Јован

Под скутом Немца ено ћуће
Па нама шаљу своје савете.
Они нас уче како ћемо сад
Да нашим бегством нов задамо јад
Ал коме, реци? своме оташтву. —

Дринчић

Где је сад снага, где су соколи
Што су кроз облак турских сабаља
Победне песме вавек певали?
Што боље беше то нам погибе —
Шта нама оста, потомцима шта?

XXI

Кнез Петар с два оружана сељака долази

Први сељак

Рођака овог што доведосмо
Рече нам да је некакови кнез,
Изглед му није ни за кмета баш,
Ал када вели да је главом кнез
И да са тобом жели да збори —
Размислих мало па му веровах.

Милош

Добро ми дошо — а откуда сад?
(Здраве се и пољубе)

Петар

У сусрет теби ја сам пошао —

Милош

Шта је са градом, шта је с Турцима?

Петар

Не питај за зло, Аксентије кнез
Кнежину своју већ је предао.
Што не хте опет робље да буде
Све је то листом прешло Дунаво.
Што војске стиже с мутне Мораве
У помоћ граду — теб сам послао
Па ради с њоме што те учи Бог.
Брже у народ — граду не иди
Похитај дома — ништа не чекај,
Па слави Бога ако сачуваш
И твоју главу — твоје кућане.

Милош

Зар и ти тако збориш, пријане?

Петар

Другаче није и бит не може.
У граду с кнезом јуче сам био,
Вид'о сам спрему, позн'о намеру.
Одмах одлучих да те потражим
И да ти турски кажем намишљај
Знао сам добро да си из Мачве
Са војском граду пош'о у помоћ.
Е хвала Богу кад се видесмо
Сад ћу се моћи дома вратити.
Што дужност беше — то учиних већ.

Милош

Спремте се, браћо, за брз полазак.
(Војводе се разговарају међу собом)

Мутап

На коју страну, ништа не рече?

Милош

Куда? у народ. Сада знадеш све.
И више знаћеш — али причекај —

Јован

И опет сад се нешто примиче,
Весала, браћо, чујете ли шум? —
(Слуша)
Чамац је ово што нама броди
И он нам носи гласнике нове
Зову нас ваљда у походе сад.
Не могу сами да пирују пир.

Добрача

Еј, мутни вали, што ову земљу
Пољупцем хладним целивате сад,
Можете л примит терете наше
И спрати нашу тугу и јад,
И боље тешке што нам трују груд.
Ал то су само неверне слуге
Издаје срамне.

Глас с воде

Ој, јуначе, ој
Потеци брзо твоме војводи,
Реци нек дође амо обали.

Јован

По гласу и ту тицу познајем
Из ког је гњезда, перја каквог је,
Крвца се у ње већ заледила,
Обали нашој чим је приспела.

Дринчић

(Приђе обали)

Та лакше, брате, немој штати.

Глас с воде

Зар јоште чекаш, шта се камениш?
Војвода Јаков зове Милоша.

Јован

Ако је Јаков жељан Милоша,
Притерај амо чамац обали
Да се познамо, да се видимо.
Ако се живих Турака плаши
Војвода Јаков — мртвих не треба.
Овде су сами соколи наши.
Турака до сад све што стигосмо
Ми смо их у џенет давно послали
Да спреме конак Скопљаку паши.
Изађи, брате, да се здравимо
К'о браћа, знанци, као пријани.
Та вода, знадеш, неверан је друг.
— Србија цела ваљда је шира
Но уски чамац брата Јакова.

XXII

Молер и Јаков војвода

Јаков

Помаже Бог, је л Милош овде?

Милош

(Стане пред а њ)

Милош је овди ал Јаков где је?

Јаков

Не кори сада — нећу укора.

Јован

(Дринчићу)

Види се, брате, да је старији,
Чујеш ли како сада говори.

Милош

Ти мене тражиш, је ли војвода?
Ево ме сада.

Јаков

(Набусито)

Што ниси и ти с браћом прешао?

Милош

Чудно ме питаш —

Јован

Курјачим трагом орли не лете.

Јаков

Воља је моја да престане бој.

Добрача

Доцне си стиг'о пријатељу мој,
Узаман жеља —

Јаков

Ни речи више,
Ил ћеш ми ножу отупити рез.
Знадеш ли ко сам, знаш ли Јакова?

Јован

Јакова знамо — старог војводу.
Он је — шта беше — помози рећи
(Мутапу)

Мутап

Чувен фрајкорац силна ћесара.

Јован

И за те своје веље услуге,
Место јуначког самур калпака,
Чело му кити златна качкета.
И то је боље него чалма је л?
Па теби да ви'ш баш и приличи.
Колко си чувен, колко си виђен
Није ни чудо —

Јаков

Манита главо, својим језиком
С бедара мојих сабљу потрзаш.

Јован

Какова сабља, шта је помињеш?
Зар својом ругом дичити се знаш?

Милош

Манте се, браћо, збора такова,
Доличан није мудрог човека.

Јован

Милоше, брате, још једну само.

Милош

Говора доста, доста прекора —
(Јован оде на страну)

Дринчић

Многу је крупну Јаков казао,
Језиком својим баш нас задужи.
На што нам прекор, на што савети?
И то од кога? Зар од Јакова?
Који је браћу своју издао,
Побего у свет, па сад долеће
К'о гавран на смрад труле лешине
Ал ми смо живи — погледај прса —
(Раздере јелек)
И врело срце — живот је још ту.
Или си дошо на погреб, кажи,
Да твојом сузом гроб нам овлажиш?

Јаков

(Блаже — Милошу)
Још нада наша није пропала —
Ал шта ћу много да ти говорим?
Ти знадеш добро узрок несреће
И твоје, моје, опште невоље
Ал доба није сад за разговор.
Отпусти људе, немој грешити.

Молер

Немој у нова да загазиш зла,
Јер свака капља крви просуте
Што сада кане с борбе манпте
Тражиће некад за се освету.

Милош

Ја нисам никог за се задрж'о,
Та сви су, гледај, сада слободни
Ка' тице одмах могу прнути
Куда им срце сад управи лет.

Дринчић

Не сила каква — љубав је само
Једина веза што нас веже све
За нашег вођу, нашег Милоша.

Јаков

И мога збора почујте, браћо.
Јача је сила што Србију стеже
Но што је груди одушевљен дух.
(Милошу)
Попусти и ти, већа је сила,
Да с мање бола прекужимо зло
Трпети ваља, краљеви силни
Србију не ће напустити злу.

Добрача

Док њина помоћ не стигне нама,
Ми ћемо овде на огњишту свом
Очева наших да чувамо гроб.

Јаков

За нас се брину седам краљева.
Шта Турчин може сили таковој?
Ал ово време није сад за рат;
Кад буде знаћеш, све ће војводе
Са јачом снагом доћи са мном тад.
Распусти војску, ја те светујем,
Па ајде са мном — браћа те зову.

Милош

Све ми је свето што видиш овде
Што даје земља мојих отаца
У земљи овој и го би и наг
Са срећом дане моје провео,
И душа не би ни кад желела
Злато и свилу, разметљиви сјај,
Што пружа рука гадне невере.
С огњишта мога огорели пањ
Души је мио и с њим не могу
Без бола да се кад год растанем.

Јаков

Чу ли шта рекох ти ме не слушаш,
Ћесар ће нама помоћ послати.

Милош

Шта мисли ћесар с краљеви силни
Ја ништа не знам, а и шта би с тим?
Ја једно знадем, за једно бринем,
Да земљу чувам, да свој браним праг.

Добрача

(Јакову)
Одбегле наше војводе нека
С краљеви силни воде разговор,
Ми ћемо само пушке држати.
Вама је ћесар маше спремио
Да му на чибук ватру пружате,
И то је част и то је сласт,
Ал за ме боље турске чибуке
Да овде палим врелим оловом. —

Јаков

Ћесар је отац овој земљи био.

Дринчић

Какови ћесар, какви очеви!
Слободи увек пушка је била
И отац и очув и ђаво и Бог.
Јалови збори краљева силних
Слободе неће нама донети.
Та да је среће да место збора
Пошљеш нам праха , добрих пушака,
Баш бих ти рек'о: хвала, војводо!

Молер

(Војводама)

Чудан је човек — шта збори слушај —
Не мож да прозре мудри намишљај
Тренутак срећан долази с пужем
У сусрет људма, а бега од њих
На лаки крили сива сокола.
Ево већ зора, и петли поју —
Милоше, ајде, време пролази,
Могу нас Турци овде спазити.

Добрача

И да те виде, и да те спазе,
Да те заробе, да те окују.
На што теб такав узалудан страх.
Та док је вама краљева силних
Ћесара оца — немчадије те —
Докле вас штити милост њихова,
Шта оков може и сав турски бес?

Јаков

Ајде, Милоше. Ако останеш
И даље овде, тебе чекају
Окови турски — колац наоштрен.

Милош

Под овим мојим опанком лежи
Све моје благо, моја срећа сва,
А то је земља отачаства мог,
Што не мож дати немчадија та
И да је ово света истина;
Сведок је небо, сведок ми је Бог.
Да с тобом пођем, еј бруке веље
Што до сад није доживео свет!
Шта ће ми рећи ојађени Срби?
Докле је било славе и сјаја
Војвода беше тушта и тма,
Кад неста славе — помрча светлост —
Војвода нема — прогута их мрак.

Јеврем

Та сада, брате, кад радит ваља
Зар као миши да с' кријемо ми,
Зар сабља ова, оружје светло,
Што вако дивно Србин искити
И сузом својом и својом крвљу,
Да с нама труне, да их глође миш?
Погледај ово камење драго,
Рубине ове — ту слеђену крв
Све нас то зове — освету ипри
За борбе нове, док траје,
Докле слободе не засветли дан.

Јаков

(Милошу)

Да такав јунак лудо погине,
Да земља ова нов дочека јад
Са нове борбе, — то је грехота.

(ухвати Милоша за руку.)

Причувај ову јуначку мишцу,
Немој узаман да проливаш крв:
Кад буде доба, кад се спремимо
Сви ћемо с тобом полетет у бој.

Милош

Јакове, брате, ако би иког
Послуш'о икад, то би тебе сад,
Ал вељу жртву од мене иштеш.
А кад то тражиш, злу си ми рад,
Да с тобом пођем, а народ мили,
Његова кућа и сва сирочад
Да оков носи, да јоште цвили, —
Е на то не ћу пристати никад.
Под туђим скутом ја да се кријем,
А Турчин да ми за живота мог
Пали и роби сироту браћу,
Да скврни име и образ и част
Сироте мајке, љубе ми верне —
Такову бруку трпети не ћу,
Ма први пао на првом кроку.
Та зар да живим, да ми потомци
С поругом име спомињу је л?
Зар да се прича како је Милош
У место сабље пас'о прегачу?
Зар клетва, суза и подсмех и стид
— Животу моме буду споменик?

Јаков

Да те позовем, дужност ми беше
А кад је тако — с Богом, Милоше
(пођe)

Милош

Послушај, брате, немој Јакове
У кобном часу земљу остављат,
Остани овде, преклињем те ја.
Па буди опет што си и био,
Животом нашим располажи ти,
Твоја је мишца потребна нама
И твоја памет, твога духа моћ.
Сузом и писком кунем те сада
Све оне деце, чији очеви
За славу рода до сад гинуше.
Слободом српском кунем те ево
(Та њен си увек ти бранич био;)
И светим гробљем јуначких Срба
Што су у боју до сад гинули
За српско име и за слободу,
Ох не дај, брате, да се понове
Прошлости наше дани крвави.

Јаков

Што рекох једном, не ћу порећи·

Милош

Је л збиља тако као што рече?
Са моје стране просто нека је.
Још један само имам аманет —
То ћу те молит да ме послушаш
(Скине сабљу)
Ово је сабља што ти сад пружам
Милана мога брата рођеног,
Она је била сведок славе наше,
А сад су кобни наступили дани.
Спомен би само будила горак
Прошлости наше, а ја сам ти рад
Да сваку везу, што би ми од сад
Везала мисли за минули сјај,
Једном за свагда срушим, пре-
кинем.
Понеси собом спомен овај драг
Па Ристи подај синовцу моме,
То му је благо од оца све.

(Преда Јеврему сабљу)

Јаков

Зашто је дајеш — Риста је још
млад,
Задрж је себи —

Милош

Мени не треба.

Јеврем

Да народ стече себи слободу,
За то се тражи и дух а и свест,
А гвожђе само савезник је лош.

Добрача

Та док је људи, биће гвожђа још,
Марко ће увек наћи Новака
Да скује сабљу што расеца кам.

Јаков

Што знадох, браћо, то и рекох вам
Милоше с Богом, с Богом јунаци.
(Оде)

Молер

Кајања биће и суза биће,
Ал позно, браћо, видићете то,

Добрача

Како су срца одвећ жалосна?

Молер
(За себе)

Ако је анђ'о среће ми при'о
Још ђаво живи — жив је Сулејман,
А теби — теби — Милоше
Скоро ће црни осванути дан.

XXIII

Милош

Јесте ли спремни, да се полази?

Јеврем

Све је готово —

Милош

Кратак нам је пут.
Јер мета наша није далеко
На ивици гроба када стојимо —
Један је само корак потребан,
Па или да се у гроб срушимо,
Ил преко гроба учинимо скок.
Ал наду, браћо, губит не смемо,
Нада је живот — нада нам је све.
Па ако једном и ми паднемо,
И бусен гроба ако удари

У прса наша — прса ледена,
Заједно с нама не ће трунути
И нада српска и слободе спас —
— Остаје народ да освети нас —
Ми ћемо наше бритке мачеве
К'о воштанице на гроб метути,
Нек деца наша с њине светлости
Угледе своје врле очеве,
Како су храбро за род падали.
Са овом свећом — наши синови
У души својој распалиће жар,
Пробудит живот — осветлати пут
За нову борбу — за живот или —
смрт.

(Оде с војводама)

М. М. Максимовић

ДЕМОКРАЦИЈА

и данашњи преставнички (репрезентативни) систем

II

МОЖЕ ЛИ СЕ ПОСТАВИТИ НЕПРОМЕНЉИВА ТЕОРИЈСКА ДЕФИНИЦИЈА ДРЖАВЕ? ЗА ШТО НЕ МОЖЕ? ДРЖАВА И ДРУШТВО. УПЛИВ ДРУШТВЕНОГ ПОРЕТКА НА ДРЖАВУ И ЊЕНУ ОРГАНИЗАЦИЈУ. ПРЕСТАВНИЧКИ СИСТЕМ ИЗРАЗ И ПОСЛЕДИЦА ДАНАШЊЕГ ДРУШТВЕНОГ ПОРЕТКА.

(Наставак)

Пре него што приступимо томе, да бар у кратко разгледамо, у чему се састоји социјално и политичко значење *сталежа* у друштву, свакојако ће нужно бити, да једном већ обележимо, који је и какав је додир, утицај, у опште дакле узајмни одношај међу *државом* и *друштвом*. Доиста такво је питање лакше поставити, но на њега темељито и основно одговорити. Но ми смо већ казали, како је и то био већ напредак у данашњој државној науци, кад је и само то питање у њој једном постављено, на среду изнесено, те је почело о њему дубље да се размишља. Научни претрес тога великог и замашног питања данас још није потпуно свршен, тек је у својим почетцима, а да је он збиља у тој стадији, о томе ће бити уверен свакп, који је год мало дубље загледао у литературу данашње државне и друштвене науке. У већине иначе „знаменитих“ писаца у државној науци о томе целом питању ни помена нема; а она неколицина новијих писаца, која је то питање једном покренула и почела да га претреса, није разуме се још могла да дође до потпуне сагласности ни у појединим партијама ни у крајњем резултату тога свога испитивања. Узрок је томе са свим јасан; кад се неко са свим

ново питање у науци покрене, онда ваља много времена да прође, ваља многа научна снага да се утроши, много да се истражује и расправља, док се најзад дође до неких утврђених резултата. Пре свега кад се покрене питање о односају између државе и друштва, онда понајпре ваља бити на чисто са самим *појмом* тих облика људске заједнице, за чији се односај пита. Ваља дакле пре свега имати тачну и утврђену одредбу о томе: шта је држава? шта је друштво? Па онда тек испитивати и одређивати како стоје и како се односе једно према другоме. Али кад још ни сами ти појмови нису на чисто изведени и утврђени, онда како може бити сагласности у даљем испитивању и крајњим резултатима?

Ми смо већ у течају ове расправе на једном месту напоменули, како се државна наука до данашњега дана одликује великом, шареном разноликошћу у својој дефиницији саме државе. О тој дефиницији потпуно важи оно, што је познати француски писац *Бастија* у почетку једнога свога списа о држави казао: „Ја бих желео, да се распише награда, не од пет стотина франака, но од једнога милијуна, са крстовима и орденима, у корист ономе, који би дао добру просту и разумљиву дефиницију о тој речи: *држава*". И Бастија у томе има право. Међу тим сва мука око те дефиниције састоји се по нашем мишљењу поглавито у томе, што велика већина писаца није ни данас још дошла до тога увиђења, да ми не можемо ни склопити неки *непроменљиви теоријски* појам о држави, но да ми можемо о њој себи образовати само неки појам *историјски*. И у томе се баш прво и пре свега разликује држава од друштва. Докле је друштво као такво нешто природно и нужно, дотле је држава нешто, што је *историјски постало*, што може и друкчије бити, што се може бесконачно мењати као и многе друге историјске појаве. Да је држава доиста историјски продукт, историјска појава, то данас већ нико не може порећи. Данашње стање свију држава оснива се на некој прошлости, у којој имају свој корен све њене

установе, које су пре друкчије биле но што су данас, а неке од њих у неко доба нису још никако ни постојале. Па шта је онда та држава, кад она у сваком одсеку времена друкчија бива? И те се промене свуда налазе, оне су битно скопчане са државом, оне сачињавају један од најглавнијих предмета свију покрета у држави. Нема дакле никакве сумње, да је то *историјско развиће* суштине саме државе, да се ова без њега не може ни замислити, као што она без тога развића никако и нигде не постоји.

При данашњем стању опште образованости није више ни могућно, да се историја у државној науци са свим игнорише, она се ма у колико мора узети у обзир. Толико је *историјска школа* свакојако успела. Али доктрина, државна метафизика своје негдашње господарство ипак још не ће да напусти, она дакле историју сматра само тек као нешто споредно, као пришивак, на кога се мимогред и покашто обраћа пажња, али при свем томе држава као таква, држава *по себи* („an sich") стоји изнад и ван историје, те јој отуда долазе само по неки утицаји и учинци. Али напротив, држава је баш сама по себи дело, продукт историје и она се не може разумети, док се дубље не загледа у ту историјску радионицу и не проуче оне силе, које су државу образовале. Ми дакле на основу свега, што сада о историјском карактеру државе казасмо, опет понављамо да је то прави и главни узрок, за што су до данас тако веома различне, међу собом супротне, а осим тога и већином погрешне, једностране или тавне дефиниције о држави у науци искршавале и за што ће према досадашњем владајућем методу и одсада све једнако тако бити. К. Франц казао је у томе обзиру веома основано: „јер се још једнако права дефиниција тражи, и никад се не ће наћи". А то је исто и други један новији писац[1] са свим отворено и искрено признао.

Можда ће неком ово наше мишљење о држави и о

[1] E. Letsche, Geschichte u. Geschichtschreibung unserer Zeit (Leipzig 1865.) стр. 214.

њеној одредби изгледати чудно, погрешно, неосновано; признајемо, да је оно противно оним појмовима и ономе схватању, које већином још једнако у владајућој теорији о држави постоји, оно је дакле свакојако нека научна јерес, која се усуђује да сумња и не верује у основаност и непогрешност оних дефиниција о држави, које поставише признати велики умови и ауторитети у државној науци. Али како да верујемо у основаност тих дефиниција, кад оне саме једна другу непрестано побијају? Која је дакле међу њима права и истинита? Јесмо ли ми криви томе, што *Кант* и толики његови следбеници у томе обзиру државу начинише једино *правном установом*, којој је једини задатак правна заштита, те би се по томе сва државна радња најзад свела на улогу судског служитеља или жандармерије? Или смо ми криви, што *Хеглов* појам о држави није ништа друго до „само логичка апстракција, без правога живота и без тела, дијалектичка игра с мислима, говорничка фигура, а никакво биће,“ као што је *Блунчли* карактерише? Па шта ћемо, кад сад тај исти Блунчли опет није ствар нимало боље погодио, као што смо већ видели у течају ове расправе; тај је писац умео да нађе ману свакој дефиницији осталих државних научника, но за то је ипак и његова одредба таква, да је *Стајн*[1] о њој са свим у кратко изрекао: „Шта људи као *Блунчли* и Хелд под државом по појму њеном разуму, то не могосмо никако да дознамо“. Па то тако све редом иде од стране једнога писца према другоме писцу и његовој дефиницији. Могли би овде још довољно таквих примера да наведемо, али ће и ово већ бити довољно. И онда збиља у томе обзиру тако ствар стоји, као што је сам Стајн у своме најновијем делу о томе казао: „Ми не разумемо, какву практичну вредност за истински јавни живот може имати једна наука, у којој њени заступници *никада* нису дошли до сагласности ни о *основним појмовима*, ни о њиховој подели, ни о њиховим нормама, ни о њиховим консеквенцама. Ми не појмимо,

[1] Verwaltungslehre I. Thl. стр. 8.

како може бити некога напретка онде, где сваки *без обзира* на друге иде својим сопственим путем не обзирући се никако *на велики ток историје*". Да, то необзирање на историју, на историјски карактер државе то и јесте управо она тачка, о коју се спотиче сваки постављени појам о држави.

По што је дакле држава нека историјска појава, то је она као таква зависна и условљена извесним околностима, које постоје у ово или оно повесничко доба; то значи, да је свака држава својом историјом постала оно, што јесте и да су све промене, што ће их она у напредак још претрпети, тиме условљене. Па баш за то што ми по стањима и одношајима извесног времена не можемо судити о стањима свију времена или што ми по стварима, које јесу и које постоје, не можемо судити и закључке чинити о стварима, које нису и још не постоје, то онда отуда са свим логички излази, да ми себи не можемо ни склопити неки одређени непромењиви теоријски појам о држави. Држава дакле није нешто са свим и за свагда опредељено, стално утврђено, него је она појам, који се бесконачно и недогледно може мењати, као што је и сам историјски развитак бесконачан и недогледан; ко то сад може све предвидети, у напред прорачунати, па обухватити у једној за свагда утврђеној, теоријски потпуној дефиницији? Држава је политички *облик* људскога друштва, у коме се оно *до данас* јављало. Па каквих је већ до данас неизмерно различних таквих облика у историји било.![1] Та само кад упоредимо н. пр. стару римску државу са данашњим сједињеним државама америчким, то нам једино поређење

[1] Кад узмемо само *једну* извесну форму, један облик државе као н. пр. монархију, видећемо одмах, колике је она само досада фазе прошла, и каква је ту велика разноликост и битна разлика почев од источне деспоције па староверковне монархије до феудалне монархије, сталешке, за тим апсолутне монархије у стилу Луја XIV., француског империјализма, најзад данашње уставне и потпуно парламентарне преставничке монархије. Нека когод покуша да само ту *једну* форму државну у свима тим фазама у томе целом поступном развићу обухвати у једној дефиницији!

већ показује огромну супротност и разлику. Но где и кад настаје застанак и крај у томе непрестаном развијању? Па шта нам даје право, шта нас овлашћује, да закључујемо да ће људско друштво и у најдаљем своме развитку и усавршењу увек задржати такву извесну по појму већ у напред скројену и установљену државу? Можемо ли ми, који имамо само појмове о томе, како се људско друштво досад у држави јавља, склопити себи појам и о томе, како ће се оно и у потоњим најдаљим временима јављати? Дојиста ми то не можемо исто тако као што н. пр. стари Грци и Римљани нису могли никако имати појма о нашем данашњем друштву, његовом склопу и његовој политичкој организацији. Узмимо само међу осталим *Платонов* идеал о држави, праву и срећи људској, па ћемо одмах наћи да је он према нашем данашњем схватању, управо вршак неприродности и скоро да кажемо варварства. *Мол* [1] с потпуним правом захтева од сваке научне дефиниције о држави ово: „Појам државе, који се у науци поставља, мора обухватити *све облике државе*, који су *по себи логички могућни*;" то је доиста тако и баш за то што је то тако ми нисмо у стању да такав за свагда утврђени научни појам о држави поставимо, за то су се досада толики умови око те дефиниције мучили, смишљали, угађали, па је најзад ипак нису могли саставити, него је она увек била или једнострана, непотпуна, или нека сувише општа, широка фраза без обележене садржине. „Обухватити све облике државе, који су по себи логички могућни" то је просто немогућно за науку извесног времена, јер наша логика у томе обзиру допире само дотле, докле допире наше *историјско* искуство и проматрање досадањих историјских чињеница и појава.[2]

Један од највећих логичара међу данашњим држав-

[1] Encyclopädie der Staatswissenschaften стр. 84. прим. 6.

[2] Све оно, што преко те историјским искуством и проматрањем повучене ранице пређе, то иде у област субјективних проналазака, замишљаја, идеала, биле то сад метафизичарске апстракције или некадашње социјалистичке »утопије.«

ним научницима, а то је већ поменути *Лоренц Стајн* најбоља нам је сведоџба, докле допире та наша „логичка могућност“ што се тиче државе, њенога облика и њенога појма. Стајн је пре свега непобитно доказао, да све досадање дефиниције о држави нису добре; за тим је сам покушао, да ту дефиницију постави и при томе је узео у помоћ сву своју оштру логику, која је већ у науци призната. Па каква је његова дефиниција? Она се састоји у овоме: држава је заједница људска која се подигла до самоопредељиве *личности* и тиме до спољне и унутарње *индивидуалности*. Држава је дакле виши или управо највиши облик личности и по томе она има на себи оно исто суштаство, исто биће, као и поједина личност са свима дакле карактерним цртама, које сачињавају суштину личности. Дакле у појму *личности* нашао је Стајн оно, што сачињава и опредељује суштину саме државе и тиме је дакле нашао ону тајну коју су толики политици и научници кроз векове заман тражили; неки тек само из далека нагађали и назирали, али је нису потпуно развили и на среду изнели; нашао је ону општу црту, која се у свима „логички могућним“ државним облицима налази, те их по томе у једну општу теоријску дефиницију обухвата. По овоме би дакле излазило, да ми нисмо имали право, кад смо казали, да није могућно поставити неки непроменљиви теоријски појам о држави. Нама дакле сад према овој Стајновој дефиницији остаје само двоје: или да наше поменуто тврђење и доказивање поречемо, признамо као неосновано или да покушамо да покажемо, да и сама та најновија дефиниција државе нема ону општу за свагда утврђену теоријску вредност, коју јој њен аутор приписује. И ми ћемо мало ниже то доиста да покушамо. Но пре тога ћемо навести нешто, што сам Стајн у даљем току свога научног разлагања о тој својој дефиницији каже и што је свакојако у стању да њену научну вредност на мању меру сведе.

Поставивши и објаснивши свој појам о држави као о

личности у највишем облику тај писац за тим каже ово: „Из досадашњег излагања, *чистог* органског појма државе, њенога живота и њенога права, излази осим њене садржине још и тај закључак, да се *из самога тога појма не може објаснити* нити идеја развића државе, нити факт разних промена у њеноме праву, нити најзад фактичке разлике међу тим апстрактним државним правом и међу оним државним правом, које позитивно постоји. Уз то тврђење долази још и то друго, да онај органски појам државе у себи појам и суштину државне слободе *нити садржи нити додирује* и да би залудно било, кад би ко хтео то из њега извести и објаснити.“ То су сопствене речи Стајнове.[1] У њима дакле сам тај писац признаје, да се његовим апстрактним „органским“ појмом државе не може доћи ни до историје, ни до супротности, ни промена у државном праву, ни до слободе; а међу тим све то, та историја, та супротност и промена у држ. праву, та државна слобода све се то налази у животу саме државе, без тога свега тај се живот не може ни замислити, шта више све то по сопственим Стајновим речима „на сам живот државе *битно утиче.*“ И ми сад питамо: какву *реалну* научну вредност може имати таква дефиниција, која у себи нити садржи нити додирује, из које се не могу ни извести ни објаснити они карактерни знаци и они моменти који се вечно и неопходно налазе у животу, који битно — и на овоме је нагласак! — *битно* утичу на живот оне ствари, која хоће да се дефинише? Доиста, по нашем скромном мишљењу таква дефиниција може имати неку доктринарну, али никако практичну научну вредност.

Ми мислимо, да је ово што смо о Стајну и његовој дефиницији државе навели најјаснија и најеклатантнија сведоџба, како је оскудна, ограничена, ситна логика и највећега логичара и мислиоца, кад се по наслеђеној доктринарној навици силом упиње, да једном за свагда утврђеном „научном“ дефиницијом обухвати оно, што се

[1] Verwaltungslehre I. Thl стр. 27.

као чисто историјски продукт и појава не да обухватити, што у својој непрестаној историјској промени и у својој бесконачној, недогледној зависности од непрорачуњивих удеса и развитака мора пробити ма како смишљени и скројени научни калуп.

Кад дакле сам појам државе није и не може бити никакав други до једино историјски, кад он сам по себи нити може да нам објасни промене у позитивном праву државе нити разноликост њених индивидуалних облика онда нам се и само намеће питање: од чега дакле зависе ти разни облици и те непрестане промене? који је то фактор, што их производи у историји а што га нема у самоме појму државе као такве? То дакле мора бити свакојако нешто, што стоји самостално уз државу, што се не губи у њој, што на против има свој сопствени живот, што има неодољиву велику моћ, која државу образује, облик јој и право одређује и мења, старо брише и ново ствара. Доиста такав фактор постоји и тај је фактор *друштво* и његов поредак.

И сад тек долазимо до те тачке, где ће моћи да нам буде јаснији одношај, који постоји између друштва и државе. Можда ће се некоме учинити сувишно, што смо се толико задржали око доказивања, како је немогућно поставити неку сталну дефиницију о држави, како се ова може схватити само као историјска појава и т. д. Но ипак је то доказивање за нашу цељ нужно било. Нужно је било с тога, што нам је ваљало пре свега уклонити и оборити једну веома замашну, дубоко укорењену а по својим теоријским и практичким последицама значајну доктринарну обману, која је мислила да је у појму државе исцрпена сва садржина људског заједничког живота, да је држава неки засебни независни створ, који се сам из себе развија и вечно сам себе опредељује и свима осталим животним круговима влада; која је према томе мислила, да је сва мудрост у томе наћи и поставити теоријску дефиницију државе па на томе темељу саградити читаве теоријске системе, који

нису ништа друго до логично извођење и разграњавање једном постављене дефиниције и у те системе онда мора да се смести тај целокупни разнолики и садржином богати живот народа и држава. Па кад се нешто у томе животу јави, што у самој ствари друкчије изгледа, но што дефиниција каже или што у опште не може у систем да се смести, онда се то за љубав систему игнорише или просто одриче, јер он треба да испадне округао, јасан и потпуно склопљен. И отуда је онда дошло, да је та обмана и та страст теоријског дефинисања постала непрестаном непрекорачивом сметњом, ради које је државни живот до данас још тако мало испитан и проникнут и ради које управо најважније тачке у животу државе остадоше тавне и необјашњене. *То беше нарочито највећа сметња, да се у државној науци једном дође до засебнога појма о друштву*, друштвеним чињеницима и друштвеном покрету. Ту је дакле сметњу ваљало свакојако најпре уклонити и оборити, а она се не може друкче уклонити до само тим путем, кад се једном за свагда докаже, како сви покушаји, да се држава сама за се и сама из себе теоријски дефинише, морају остати јалови и непотпуни, јер тај „чисти“ појам државе не може нас никако довести до тога, да разумемо саму историју, покрете и промене у позитивним правима истинског државног живота. За то смо дакле морали мало опширније говорити о тим дефиницијама државе.

Прелазимо на *друштво*. Ми смо већ казали, како је то управо главни карактер, умни ступањ нашега времена, што је оно у самој науци дошло до сазнања и до свести о засебној екзистенцији неког друштвеног поретка и да почиње схватати уплив и владу тога друштвеног поретка над државом и њеним правом. Из тога сазнања и појимања пониче онда у данашњој науци прво правило и то *основно правило*, у коме се исказује однопшај између друштва и државе, а које гласи: све позитивно државно право и његова промена постаје из једног фактора, који по себи и за себе стоји самостално уз државу, а тај је фактор дру-

штво. Свако дакле позитивно право државе пре свега је право *друштвено*, и његова се промена оснива на покретима, супротностима и развитцима самога друштва. Но то је друштво по самој својој унутарњој природи неки организам, неки поредак његових чланова, *неки систем од класа, интереса и радова*. И отуда онда излази са свим конзеквентно, *да је свагдашња постојећа политичка или државна организација израз и последица извесног постојећег друштвеног поретка, који том организацијом безусловно влада*.

То је дакле то прво и основно правило, до чијег је сазнања данашње доба и данашња наука дошла, а из кога правила онда излазе још даље веома важне и замашне конзеквенце. Међу тим и само је то правило још са свим ново у данашњој науци, у великој већини данашњих аутора и њихових државно-правних „система“ оно се никако и не помиње, а камо ли да је оно схваћено у целоме своме обиму и значењу. Тек су поједини научници у новије доба то правило поставили, од чести само у опште и без дубљег појимања, а само су поједини писци уложили свој научни труд у тај свакојако важан посао, да то правило темељитије и дубље докажу, проуче и из њега изведу даље логичке послетке. Међу овим појединим писцима свакојако се одликује *Л. Стајн*, који је томе великом питању посветио цело замашно дело;[1] осим њега морамо споменути *Р. Гнајста* нарочито у својој књизи: Selfgovernment, Communalverfassung u. Verwaltungsgerichte in England (г. 1871). стр. 879—881., 885., а за тим посебице почев од стр. 930 па до краја; уз њих морамо свакојако споменути *Ф. Ласала*, који је у својој брошири: Ueber Verfassungswesen (Berlin, 1862)[2] претресао то питање, како устав сваке државе почива и оснива се у самој ствари *на постојећим*

[1] Geschichte der socialen Bewegung in Frankeich, in drei Bänden (Leipzig 1850); а за тим је говорио питање о томе правилу и у својој „Verwaltungslehre“ од г. 1869.

[2] Изишла у српском преводу: *О суштини устава* два предавања од Ферд. Ласала, превео Никола Марковић, у Новом Саду 1875.

реалним одношајима моћи у извесном друштву; ти су одношаји моћи она снага, која све основне законе и правне установе тако опредељује, да оне по суштини својој *не могу друкчије ни бити, него какве јесу*. Уз ове писце долази такође већ поменути *К. Франц*, који као што смо видели тек само у опште и без дубљег и потањег развијања помиње оно, што смо већ у течају ове расправе навели, а што се допуњава још овом његовом изреком: „Отуда такође немогућност, да се политичка слобода оснује, која ће увек остати само празна форма онде, где *друштво* не може *по својим сопственим нагонима* да се образује и организује.“[1]

Но сад је питање да ли је то основно правило, што га о одношају између друштва и државе поменусмо и постависмо, доиста истинито и може ли се то доказати?

(Свршиће се)

Г. Гершић

[1] Naturlehre d. Staates стр·161. — И већ наведени новији писац *E. Petsche* Geschichte u. Geschichtschreibung unserer Zeit на стр. 171. каже: „Држава је облик, у коме се у извесном времену *друштво* јавља и коме су *узрок* она стања и одношаји, који у друштву постоје.“ И *Louis Blanc* у својој књизи: L'état et la commune (Bruxelles 1866). стр. 10 казује у тексту поменуто основно правило овим речима: „L'État n'est que *l'expression de la société* agissant *comme telle* par des mandataires, agents reponsables de l'execution de ses ordres, organes de ses besoins, et instruments choisis par elle de ses progrès.“ Само што се *Л.* Блан вара у томе, што он мисли да се такав карактер државе исказује само „dans une vraie démocratie» као што он вели, а што међу тим није тако; види се да тај писац одношај између друштва и државе није схватио у целој његовој општности и целоме значењу; није *само* у демократији, него у *сваком* је државном облику државна организација израз извесног у томе времену постојећег друштвеног поретка.

ДАЛМАЦИЈА

у неколиким војничким цртама

На нашем језику има врло мало што написано о оним крајевима, у којима живе остала наша браћа на овоме тако названоме балканском полуострву.

А од колике је свестране и управо животне важности по нас познавање свију тих крајева сувише је јасно, него да би ми имали потребе то овде тек сад доказивати.

И са тога дакле узрока ми смо предузели, да из неколиких побољих и новијих страних извора повадимо *неке поважније црте* о тим покрајинама, гледећи да овај састав, према цељи својој, буде по могућству од општега интереса.

А имамо при руци о свакој одо тих земаља по неколико разних списа, а наиме од Шестака и Шерба, од Рифера, Росkијевића, Терстијанског и т. д.

Само за Далмацију, коју овде прво стављамо, служили смо се нарочито Рифером из узрока, што смо само у њему нашли целину о њој; али смо и ту местимице уметали све, што смо год где још у одломцима поналазили, а и дотеривали по штогод, што смо где тачније могли наћи.

Ако будемо имали времена, да тај целокупни рад о свима земљама на балканскоме полострву извршимо онако, како би ми желели (наравно према срествима и податцима, што нам стоје на расположењу), онда ћемо наставити по редом сваку од тих, а сада дакле да отпочнемо са Далмацијом.

Краљевина Далмација је најјужнија област царевине аустријске и састоји се из ускога прибрежја на источној

страни јадранскога мора, а лежи између 44° 45′ 21″ и 42° 10′ 12″ северне ширине и између 32° 25′ 29″ и 36° 38′ 30″ источне дужине. Граничи се од севера хрватском Крајином (војном границом), од истока Босном, Херцеговином и Црном Гором, од југа Албанијом, а од запада морем. Њена највећа дужина износи 75 миља, највећа ширина 10 миља, а површни садржај 232·49 миља.

У лето довољна су три дана па да се она са краја на крај паробродом преброди.

Међу тим пак у рђаво доба године влада млого Бора (северни ветар) на далматинском приморју, те честе и јаке буре отежавају врло саобраћај морем са осталом царевином.

Ова околност мора се при устанку у земљи као важна чињеница урачун узети; јер аустријска војска при савлађивању устанка принуђена је, да за своју операцијонску основу узме Тријест, па да на Далмацију с мора напада. А овај напад с мора врло је мучан и што земљу брани народ ратнички, који је с пушком и одрастао, а при том који је врло сиромашан, те нападач и односно ране и свога издржања не може ни на шта више рачунати, него на оно, што собом понесе.

По томе завојевање Далмације не само да би било врло скупо, него у рђаво доба године још и врло мучно, јер нападачкој војсци могло би се случити, да је олуја на више дана од операцијонске основе одсече, па тако да је доведе у врло критичан положај што јој не може на време да дође помоћ и рана.

Осим тога има још једна врло неугодна околност. На име на југу турски предео Клек одсеца област Дубровничку од северног дела земље, а тако и други Суторина одваја опет област Которску од Дубровничке, и по томе ове две области, Которска и Дубровничка, могу се узети као сасвим одвојене од Далмације, јер и сам друм, што поред приморја води, пресеца се областима, у којима станује са Далматинцима са свим сродан и братински народ, чувен са свога јунаштва и са своје вештине у брђанској војни, па за то ће Далматинци и у Херцеговини као год и у Црној

Гори имати увек врло згодан стратигијски базис и врло сигурно уточиште и наслон при свима својим операцијама.

Према оваквим дакле околностима врло се лако даје представити (већ једном уживани) завистп достојан положај војводе, коме би срећа у део запала да устанак у тој земљи угушује!

Далмација је земља самих противности. И ни једну земљу није и тако лако а опет и тако тешко проучити као њу. Богатство на мору, сиромаштво на копну, оскудица у нужним, а сувишно изобиље у луксузним производима, то су уопште узев, особине Далматинске.

Приморје је далматинско као год и Тријестанско и Истријско свуда дубоко усечено а при том високо, стрменито и степовито. Пред њим леже многа острова, која су од њега растављена уским, али врло дубоким морским рукавима, којима се и највеће ратне лађе могу приближити приморју на метну даљину, ако само у коме од њих нема стења и спрудова да пловидбу отежавају и у опасност доводе.

Што се тиче квакоће земљишта Далмација је земља бреговита и образује једну полчину (терасу), које се греда као продужење јулијских алпа спушта јужно кроз хрватско приморје, приближујући се све више прибрежију док са Велебитом не уђе у Далмацију, одвојив овим ову од Хрватске.

Најузвишенији су планински врхови: врх *Мира*, са којим планина јужно од Карлопага знатнијом постаје, *Виктенура* (5158 стопа), *Свето брдо* или Монте санто (5569 стопа), Сокро (4138 ст.), *Церовац* (4271 ст.), одакле се ланац спушта ка *ирмањском теснацу*, па се с оне стране уздиже опет ка Урлици, која је тромеђа између Далмације, Хрватске и Босне.

Ова спојна тачка од важности је за случај кад би се устанку, који се у Далмацији изроди, притекло у помоћ из Црне Горе и Босне, па и у Хрватску се хтео пренети.

Од Урлице одваја се једна врло знатна грана, која

у југоисточном правцу образује земаљску границу; њене најузвишенпје тачке зову се: *Орлова* (3824 ст.) *Динара*, (5728 ст.), *Гњијат, Јанкрев, Пролог, Стерница, Градина* и *Товарница*. Код Имоскија ланац тоне у брежуљке и оставља земљу, али се с оне стране Неретве опет уздиже.

На подножију овога планинског ланца, који се назива „далматински„ или „динарски Алпи“ предео је пун котластих вртача, лука са дубоко усеченим рекама, малим језерима, ишчезавајућим потоцима, и где где тек има по каквих узвишица.

Ка мору пак предео се свуда у опште спушта и ту образује стрменито прибрежије, које се на доста великоме простору уздижедо брежне висине, те тиме и образује други плански ланац земаљски.

Ова друга планинска коса обухвата, као го и стеновит ланац са уским и оштрљастим гребеном, приморје од Задра до Котора и даљем назива се *Светаја, Тартарска, Карбанска, Мосорска* (Mons aurerus), *Биоковска* планина, *Сњежица, Илијна кита* (St. Elias), (Veper,) Випера (Veper) *Бјелотин, Тмор, Цесва, Орнјен, Св. Троица, Добраштица Вељагреда*; — доста се високо уздиже и на Биокови достиже висину од 5520 ст., а у области Которској на Пасви и Орнјену има висине 5623 стопе, а 7004 стопе над морем. Па и у самим својим најнижим деловима она је опет све сам крш и степа. Скоро свуда она је оскудна у ливадама (попашама) и шумама и ове се налазе само у долинама, а врло ретко и на висинама.

Њу просецају реке Крка, Цетиња и Неретва, које се са њихове множине воде, а још више са каквоћа њихових долина, имају сматрати и као врло важни земљишњи одсеци и то с тим више што за прелазе преко њих има врло мало мостова, а на Цетињи на прилику нема и никаквога.

Као трећи, са свим засебан и раскомадан, равнодостојни ланац може се сматрати ред далматинских острова, који су свисстрменити истеновити, а имају висине од 1800—2000 стопа над морем.

Све далматинске планине су као кречне раздеране и проломљене, већином су у форми штрљастих и голих стена, које се у појединим литицама до својих вршака уздижу. Оне су пуне ждрела, провалија и пећина, којих тма божија има, а скоро ни једна од њих није до сада уредно и као што треба испитана. Те пећине, које су само планинским обитаоцима познате, велика су помоћ устанку у земљи. У њима се могу начинити стални магацини, из њих могу устаници неочекивано испадати, и у њима испред гонеће војске на један пут ишчезавати, а за тим се опет као да су из земље изникли, за леђима војсци појављивати.

Сад да бацимо један поглед на *комуникације* земаљске.

Приступ Далмацији са сува врло је мучан и на врло мало тачака ограничен; јер су планине, које њу окружију скоро пусте и врло сурове. Осим тога још су Велебитске висине обично до краја Априла, а Пролошке па често и саме Биоковске до краја Маја, а више пута и у Јуну, снегом покривене, док је међу тим на приморју талијанска клима.

Добрих комуникација у унутрашњости земље нема скоро никаквих. Једини друм, који тамо води, одваја се од хрватскога друма, кроз Лику у Книн, пред Перјем и иде млого кривудајући преко Прага на Велебиту у Обровац на Црмањи, па онда баш уза само море и поред Карина у Задар.

Пут од Книна на подножју Пролога, преко Врлике, кроз цетињску долину, тек је код Сења друм и као такав иде преко села Жупе, Вргорца, па поред језера до на Неретву. Остало су пак све коловози или прости насипи, што воде кроз област Дубровника и Котора и одавде кроз предео Жупу између горњега и доњега Грбља до у Будву.

У Црну Гору воде такође само коловози, а на име од Котора преко Његуша у Цетиње, који се сад са свим правилно пресеца и израђује; за тим од Рисна преко Ресне у Цетиње; од Будве у Цетиње, од Будве преко Св. Николе у Цетиње; од Кастел-Ластве, у пределу Паштровићском, у

Реку и од Кастел-Ластве у Вир-пазар на скадарскоме језеру. Још Французи, којима се и за путове по Далмацији, докле су постојали, има благодарити, тражили су, али нису могли успети, да им Црногорци дозволе да начине војнички пут кроз њихову област. Узалуд нуђаху они синовима црних брда, да им тај важан пут саграде са свим бадава, — Црногорци, који са правом много полажу на неприступност својих брда, нису хтели ни чути о оваkome великодушном поклону.

Горе наведени друм стоји са приморјем у свези средством два побоља пута: један је од Книна или Врбника преко Дрниша у Шибеник (Sibenico), а други је од Сења па кроз Клишки (Klissa) теснац у Спљет. Поштански пут од Задра (Zara) преко Горице, Островице, Скрадина (Scardona), Шибеника, и Трогира (Trau), па дуж приморја преко Салоне у Спљет, тек је местимично насип.

Све остале пак комуникације су, изузимајући мало њих, већином рђави и мучни коловози.

У Босну води пут од Книна преко Орлове и градића Стрмничког па Каменицу, а одатле уз десну обалу Уне, па преко Печке у долину Сане, у Соко, Језеро и после у Јајце.

У Херцеговину воде само два мало побоља пута, који се без великог труда могу удесити и за употребе самих војних возова. Ти путови су: први, који је у исто време и врло жив, од Спљета преко Сења, кроз Белобрешки теснац, па преко Пролошког ланца, Ливна (Од Сења до Ливна је добар насип) кроз теснаце Шуичке, преко висоравња Купрешког и д. Скопља у врбаској долини у Травник (од Сења до Скопља има 5, а до Травника шест маршева); — а други од града Опуса, па уз Неретву преко Метковића левом обалом (а има лошији пут и десном преко Габеле и Чапљине) до Мостара, и даље кроз мучне теснаце Порим и Вранац планине у Коњицу, а одатле кроз Клисуру коњичку, па преко главног гребена Иван-планине у Сарајево (осам маршева).

Сви пак остали коњички и пешачки путови преко граничких планина врло су мучни и врло мало згодни за кретања

правилних чета, а такви су: пут од Вргорца преко Љубушке у Мостар; пут од Имоскија преко Посојча, Дувна и Нукиних двора у Мостар; пут од Стања у Столац, пут од Слане у Столац, од Дубровника преко Старе слане, Љубиња, Столца у Мостар, од Дубровника старог и од Херцег-Новог у Требиње; пут од Херцег-Новог и Рисна пределом Кривошијским до свезе на Драгљу па преко Клобука и Билеча у Мостар.

Саобраћај између приморских места бива готово искључно водом, а између оних у унутрашњости само средством животиња. Кола има врло мало у земљи. Ван стаза врло је мучно ћи због стења и камења.

Осим тога и поља су махом ограђена живом оградом од трња, те и то чини велику препону за регуларне чете, јер се не да прескочити. Има предела који су са овога баш са свим непролазни.

Бока Которска то је залив од четири миље у четири прелома са четири узине док се не дође до старог тржишта Котора. И она се са правом може сматрати не само као важан предео за трговину, особито по довршењу суецког канала, него и као врло знатна стратигијска тачка. Врло се добро за њу вели у школским књигама за аустријске морнаре: „Бока Которска исто је тако кључ јадранскоме мору и овога приморју, као што је и Крф кључ средиземскоме.“ Но ма да је ово савршена истина, аустријска влада нема тамо Бог зна каквих утврђења, с којима би осигурала тај кључ јадранског мора, јер неколико незнатних тврђавица и кула (блокхауза), за дуж црногорске границе, то јој је сва одбрана.

Кад се у Котору погледи кроз прозор на поље, а оно па мах ти падну у очи грдне и страховите, а при том врло блиске, црногорске планине. Па какву онда смешну улогу одбране представља градић Св. Јована спрам тих грдосних и витешких брегова?!

По речима аустријских војничких писаца Црна Гора је права хавет на кркачи которској, па с тога они врло

негодују на аустријску политику, што не гледа, да својим уплнвом израдп у Турске, да се Црногорцима уступи пристаниште Спушко (Заграђско) на албанскоме приморју, а међу тим да се Аустрија за ту своју услугу наплати од Црне Горе оним најопаснијим парчетом црногорске земље, што је иза Котора. Овим вели поступком разбио би се веле, Црногорцима и „златан сан“ о задобићу Котора, кога они хоће по што по то, мисле, ма кад да задобију, као што им сведочи песма „да ће се Ива Црнојевић, који сада почива у пећини под градом Ободом у вилинском наручју опет пробудити, те својој браћи повратити Котор и плаво море.“ А онда, веле поменути писци, ђаво нека буде стратиг, кад му се таквим глупим политичким погрешкама ратиште спрема за очигледно стратиште.

Сад да бацимо један поглед и на хидрографију земаљску.

У опште узев Далмација је врло оскудна земља у води, јер у њој има врло мало река, а у неким пределима лети је савршена оскудица у води. Неколико само крајева изобилни су у изворима н. пр. Кастелски и др.

(Наставиће се).

Младен Јанковић

ГЛАВА ШЕЋЕРА

приповетка

I

Тек се сунце смирило, а Радан Радановић из Крнића измиче с празним колима из Ш. Почесто ошине волове — хита кући, далеко му је.... Док ето ти трчи за њим један омален господин у шубари па виче: „Стани, брале! хеј, брале, стани!“ и маше на њ руком да стане. Окрете се Радан и устави волове. Приђе му господин омален, буљавих очију, с постриженом брадом и кратким чибучићем у зубма, па га упита кривећи уста на једну страну:

„А шта ти је то, брале?“

„Које?“

„Ово овде“, рече господин и пружи прст на велики сврдо̂ јармењак, што беше заведен у јастук предњи.

„Па ето видиш шта је... зврдо“, одговори Радан нерад да дивани кад му се хита.

„А бога ти, брале, шта радиш су тим?“ упита господин.

„Вртим главчине, јармове, јастуке и још којешта“, рече Радан мерећи господина од пете до перчина.

„Ваљда кад хоћете да растресате вуну, онда бушите тим јастуке па повадите?“ рече господин мислећи о јастуцима, што се под главу мећу.

„Та није то, него ове јастуке“, рече Радан и показа му руком предњи и стражњи јастук у кола.

„А је ли то старо, брале?“ упита господин.

Радан већ виде с ким има посла, па да би га се отресао рече: „Од како је бога и вола, од онда је и сврдо̂.“

„Зар тако старо? зачуди се господин.

„Ја шта мислиш ти....“ потврди Радан па викну на волове да иду, и сам пође.

„Стани, брале, молим те!“ устави га господин.

„Шта ћеш?“

„Би ли ти то мени продао?“

„Не могу треба ми, како ћу продати!“

„Али молим те, брале, продај ми!“

„Не могу ја — треба мени сврдо̑.“

„Добро ћу ти платити.“

„Аја, не могу никако,“ рече Радан и пође.

„Ама молим те, брале, стани!“

Радан опет стаде па као затежући се рече:

„Та оно, ја ти могу баш и продати; само, бојим, да не буде за те скупо?“

„А шта цените, брале?“ упита господин, радостан што Радан пристаје да прода.

„Две рубље.“

Извади господин одмах две рубље из шпага па Радану у руке, и прими сврдо̑. Завири у кола, па видев торбу са стварима, упита:

„А шта ти је, брале, ово?“

„Ето торба!“ рече Радан чисто спрдајући се, јер већ беше видео да је господин мало ударен обојком.

„Знам, знам.... Него шта си то накуповао?“

„Опанака, соли и још што шта.“

„Па ви то мећете у парчадма со у јело?“ упита господин разгледајући кру̑шац соли; „је л'те?“

„Туцнемо је мало па онда.“

„А опанке кад идете у цркву?“

„Ја, кад идемо у цркву.“

„Други пут идете боси?“

„Јес, други пут идемо боси.“ Одговараше Радан, тек онако — нек се говори којешта.

„А не бојите се змија, кад идете боси?“

„Јок не бојимо се!“

Господин у том разви један замотач у торби, па рече као чудећи се:

„Гле, гле! Та то је глава шећера!“

„Јес, глава шећера!“

„То за кафу ваљда?“

„Ја, за каву.“

„И градите слатко, штруделу, лукумиће, гурабије.... је л'те?“

„Јест, то ће капетан градити. У нас хва̑ла Богу то не граде.“

„А имате капетана?“

„Имамо ја!“ одговори Радан већ излазећи из стриљења.

„А има ли деце?“

„Има двоје троје....“

„Па то сте њему купили главу шећера?„

„Јес — њему.“

„Е, е, вите, то је лепо — кад сељани воле тако своје старешине.“

„Лепо је.“

„А купили сте за ваше паре?„

„Није. Он је дао.“

„Да, да за његове паре купили сте. Лепо, лепо...“

„Вите, он ће то да гради деци лукумиће.“

„Хоће, хоће да гради, ја!“ рече Радан, па га онда упита: „А бога ти, не замери што ћу те запитати, шта си ти?“

„Ја? Је л'те?“

„Јес ти, шта си?“

„Ја сам, знате, професор.“

„Тако! Ти си провесор што учиш оне старије ђаке?“

„Да, да,“ одговори професор.

„Е да си поштен, брате!“ рече Радан па га погледа тако сажаљиво што је онаки; чисто си му по очима могао познати, где би му рекао: „Боже, па и оно јадно учи некога!“...

И ошинув волове пође и рече:

„У здрављу, господин провесоре!“

„Сервус!“ рече професор.

„Да си користан да бог да!“ удари Радан већ да се спрда.

„Слуга сам!“ рпече опет рофесор клањајући се и држећи сврдо.

„Хајд тако право — на камен стао!“ рече Радан и зацену се од смеја. Ошину волове и похита да барем стигне до механе у Дубрави, а већ даље лако му је. Кад се мало поодмори.... стићи ће понајлак.

Било је већ близу по ноћи. У механи у Дубрави седи још неколико њих из оближњих села. Неко пије вина, неко ракије; неко погађа „попа“, а неко „у кајиш.“ Док стадоше кола пред механом. Врата се отворише и уђе Радан.

„Добар вече вам, браћо!“ назва свима скупа.

„Бог ти помогo, Радане! А одаклен ти у ово доба?“ упита га један, што већ беше забô прст у кајиш, и погледа Радана.

„Ниси погодио!“ викну онај што држи кајиш: „Дај цванцик!“

„Баш си баксуз, Радане!“ рече онај што беше забô прст,

тргнувши руку као опарен. „Ето, чим те погледах изгубих цванцик!“

„Е, хоћеш ти кајиша!... Шта ћу ти ја!“ рече Радан.

„Како си, Радане?... Поп! поп! поп!... Одакле ти... Поп! поп! поп!... У ово доба?... Где је поп?“ пита готово певајући један, а држи у десној руци две и у левој једну карту, хитро их премеће, већ што треба у тој игри виче, и пита узгред Радана.

„Ја вала сад из вароши,“ одговори Радан.

„Ово је поп!“ викну један од погађача и лупи по једној карти.

„Сутра!“ узвикну онај што разбацује, изврте карту, кад оно дама.

„Их, орососпију му очину!“ викну погађач. „Баш си баксуз, Радане!“

„Баксузи сте чини ми се ви сви“.... одговори Радан: „Деде баталите ту спрдњу, да седимо као људи.“

„Бога ми право велиш,“ рекоше они што су изгубили, па се дигоше и седоше за један подугачак сто̂. Поустајаше сви, махнуше се игре, и сви заседоше заједно с Раданом. Наручи Радан себи вина и остали шта је који хтео....

„А шта си то ћарио у чаршији?“ упита онај што је на кајишу изгубио

„Продао сам мало жита и вуне.... Иде Ђурђев дан, па ти богме имам муке. Ваља ми дати порезу, а мораћу платити и оном поганцу интерез, да ће ми очи искочити.“

„Је ли то Узловићу?“ упита онај што је бацао попа.

„А њему скоту — ја!“

„Е, ако те је Узловић закачио у своје канџе, не ишчупа га се ти шале!“

„Вере ти, Радане,“ упита један од њих: „право ми кажи, колико си узајмио од њега?“

„И не питај, брате, колико сам. Да бог сачува сваког таке позајмице!.. Знаш кад се оно ономлане оделих од брата. Остадох један, са женом и децом.... Куд ћу и шта ћу? Не знаш шта ћеш пре: ја ли вратити стоку, ја ли притврдити ограду, ја ли оплести, ја ли окопати.... Овамо опет седиш у кошари. Удари зло време, немаш се где склонити. Кућу да градиш немаш откуд, а мораш. Већ и ружно је — свет се спрда: „Ено га каки је радин! Седи толико земана у кошари!“.... Нисн никуд пристао....

„Богме никуд!“ рекоше неки.

„Шта ћеш, куд ћеш?... Дај да се задужи, да се начини макар мало крова над главом. Кад, ал хоћеш.... Не мош ишчупати паре, да кре̍чиш! Дају ти, али по дупло. Најпосле зажмурим, па хајд оном нашем чивутину, Узловићу поганом. „Дај за бога и по богу“!.. Види, где ти је пре̂ша, па шиша како он хоће. И тако на једвине јаде ишчупам 50 дук. те начиним ону кућицу... А бога ми, да ми није оне деце, сутра бих угарак у њу!“

„И даде ти 50 дук.?“ упита онај што је погађао у кајиш.

„Даде, не дао му бог весела дана!“

„А привали добар интерез, привали — је ли?“ упита онај што је бацао попа.

„О, мој брате, да је само интерез било би цвеће и ковиље: али уписа у облагацију 80 дук. па још интерез на све.... Прође година, ваља исплатити, а нема се откуд. Молих га, кумих, да ме почека још који месец дана, док продам ракију и неко свињче, па да скрпим и да му исплатим. Аја! Неће ни главе да окрене, него вели: „Паре на плац, ја ли ћу те суду!“.... О, невоље и муке моје! Потеци на све стране. Не мош из земље ископати. Молих га опет, молих већ као самог господа бога — боже опрости! — На послетку вели: „Хајде да променимо облагацију.“ Нарачуни тамо — не знам дангубу, те интерез, те писање, изиђе равних 100 дук. „Сад, вели, да променимо, али да начинимо на 150 дук.“ Окрени, обрни, — немаш куд! Дам му облагацију“...

„Их, Радане, за бога! Зар баш даде?!“ узвикну један између њих упрепашћено.

„А ја шта ћу, мој брате!.... Да ми дође добош пред кућу, куда ћу онда?.. Сад, вере ми, ни сам не знам шта ћу.... Идем често као луд. Што год урадиш, подај њему. Ни ода шта ти вајде није.... Ради, скапавај, гладуј па подај другоме нека ти изеде, а ти опет живи као скот!...“

„А зар је он мало њих упропастио, мој Радане!“ рече један. „Да бог да, да и ти читав останеш.“

„Мучно, бога ми!... Ко се данас задужи — нема му бела дана више!“ додаде други.

„Ама ко ли први измисли тај несретни интерез, да ми је знати?“ упита онај што је погађао у кајиш.

„Бог зна ко је!...“ поче онај што је изгубио на попу: „Ја сам слушао од старих људи, кад интерешчији оде душа на онај свет, растопе сребра па га залију; а тело му никад не

може иструнути у земљи, него поцрни и скамени се, па тако остане век и амин — као црн огорео пањ.“

„Ко узимље интерес и ко криво мери,“ рећи ће на то онај што је погађао у кајиш: „и он се тако у абоноси у земљи. Не да му онај грех ни да иструне као остали људи....“

„Јес, јес, — и ко мери криво и њега стигне проклетиња,“ прихвати ће онај што је увијао кајиш. „Знаш кад оно — има ваља да већ десет година — беше некако око Илијна где она велика хала и ветрина, тамо по Мељеднику. Казују, да је онда ветар извалио један грм крај пута — било му је ваља да више од 300 година. Лепо га, кажу, понесе у облак као перце, а у жиљу му заплетен човек, црн као угарак, а закачене му на уста па кроз образ и леви и десни две куке кантарске, и око врата му уплетен кантар читав онако са спицпром и јајетом.... То је, кажу, био некакав што је криво мерио, па га бог тако казнио.....“

„Ала је то била хала и ветар, мој брате!“ зачуди се онај, што је растурао попа.

„Ја шта мислиш,“ рећи ће Радан: „Ено, преклане кака сила беше духнула и овуда. Хоћаше све град потући у корен.... Срећом обиђе на планину, те не учини много квара,“

„Одбише ветрењаци!“ додаде један. „Баш онде на врх Превоја потукоше се..... Ломи се, ломи, ломи .... рекао бих, све ће у содом! Док се отиште она сила планином. Ишли су сутра дан људи, те гледали.... Све грмље поизваљивано....“

„Ојађено се бију те хале пред тучом.... Да бог сачува!“

„Јеси слушао нашег Станка? Ето он је ветрењак.... Кад се, вели, побију докопају грм за врх па га ишчупају као струк лука и туку се.... Ја сам баш гледао, кад се купао летос у реци — сав модар као чивит. Испребијали га, вели, ветрењаци; али им баш и није дао да учине штете....“

„И сваке се године бију на Превоју.... не може се обићи друкчије,“ рећи ће Радан.

„Вала и јес ружно место. У сред подне сумња те онуде проћи, а камо ли ноћу,“ потврди онај што је окретао попа.

„Свуда је вала незгодно,“ почеће Радан, „а на оном броду код воденице и горе мало поред вира Петрова — не знаш које је горе....“

(Наставиће се.)

Мил. Ђ. Глишић

АТМОСФЕРА

(Свршетак)

Угљен-диоксида има мало у ваздуху; тако у 10,000 запремина ваздуха има само 4 запр. овога гаса. Атмосфера варошка богатија је овим гасом, а у локалима, где више људи бораве, може нарастити и до 30 запремина. Амонијачних соли пак има у минималној количини у атмосфери нашој.

Кисеоник је управо најважнији саставни део атмосферског ваздуха; то је онај елеменат ваздушни, који горење, топлоту и живот у нашем организму одржава. Кисеоник има за нас неоцењену вредност, јер он је главни извор нашој вештачкој топлоти и светлости. Кад какво тело гори, ту ништа друго не бива, до нагло оксидисање делова његових; поједини састојци горећег тела једине се с кисеоником ваздуха, и како се том приликом велика количина топлоте ослобађа, то се они и усијају, па поред топлоте и светлост одају. — Дрво и природни угаљ најобичнија су наша горива. Ова су тела органског порекла, па се поглавито састоје из угљеника и водоника, с тога приликом сагоревања њихов угљеник, јединећи се с атмосферским кисеоником, прелази у угљен-диоксид, а тако исто њихов водоник прелази у воду. Овај се процес у обичном животу назива *горење*. Али кад погледамо с друге стране, да се при многим хемијским процесима топлота и светлост развија, а тако исто постоје и такви оксидациони процеси, при којима се мање топлоте ослобађа, па се светлост не јавља, — а никако их од обичног горења одвојити не можемо — то онда процес горења морамо у ширем смислу узети. Тако кад неко органско тело почне да трули, и јединећи се с кисеоником ваздушним распада се на своје саставне делове, где је такође крајни продукт тог распадања угљен-

диоксид и вода; или кад се стене наше под утицајем атмосферског кисеоника на своје састојке разлажу, све су то прави процеси горења. Кад гвожђе, бакар или други који метал на ваздуху рђа, ту бива такође процес горења. Ако процес оксидисања ових метала убрзамо, наступиће све оно, што на обичном горећем телу опажамо, т. ј. ослободиће топлоту и светлост. Да одиста могу и метали горети, у ужем смислу ове речи, видићете из овог опита. Ја имам овде једну доста дебелу жицу гвоздену, ја ћу је само мало на врху усијати, и гледајте како ће поступно сагоревати, кад је кисеоником напуњена. Да се при овоме од иста огромна топлота ослобађа, то видите из тога, што је продукт тог процеса (оксид гвожђа) растопљен, а то нам и ова интензивна светлост показује. Из овога излази дакле, да све оксидационе процесе можемо као право горење сматрати. — Да опет није кисеоник једини елеменат, који може горење произвести, једини се с другим телима, но да има и других тела, која исто тако приликом својих једињења, појаве горења доносе, увидићемо из овог опита: Ви видите да је ова флаша хлором напуњена, јер познајете зеленкасто-жуту боју хлора; а кад бих је само мало отворио, на мах би хлор опазили по његовом карактеристичном загушљивом мирису. Видите само како ће ови листићи варка да се упале, кад их у хлор бацим. Зар није и ово право горење? Овим опитом хтео сам само то да покажем, да се под горењем не разуму само оксидациони процеси, но без разлике сви процеси хемијски. У опште можемо казати да је тешко границе одредити појму горења.

Наше је дисање такође процес оксидациони, па и то је право горење. Ми опажамо на свима животињама без разлике, да се у њима доста велика количина топлоте ствара, јер су оне увек топлије од средине у којој живе, па ма да се находе у топлим или хладним крајевима земље наше, и што је врло значајно Африканац, који живи у најтоплијим крајевима жарке Африке, има скоро исту температуру као и Еским, који на леденом полу живи. Кад погледамо с друге стране опет организам животиња а ми видимо да се све у њима креће; тако судови крвни крећу се без престанка и поћушкују течност, што је у њима, а тако исто апарат за варење, плуће, мускули па и све остало креће се у нама непрестано. Кад на све ово погледамо, онда нам се само од себе намеће питање: од куда добија организам наш топлоту своју? и где је извор оној снази механичкој, којом се поједини делови његови крећу? Свему овоме покретач је оксидациони процес, који бива у телу нашем. Као год што се оксида-

цијом угљена (горењем) под парним казаном топлота ствара а ова после у механичан рад претвара, исто ово бива и у телу нашем оксидацијом његовог угљеника и водоника. -- Кад атмосферски ваздух удишемо, онда његов кисеоник прелази у крв, те се кривотоком по целом организаму разнесе, да ту свој оксидациони процес доврши; он се једини с појединим деловима тела нашег, и најзад им угљеник оксидише у угљен-диоксид, који кроз плуће издишемо, а водоник пак у воду прелази. Ово горење (оксидисање) тела нашег једини је покретач живота нашег, јер топлоту и механичан рад опажамо у свима оним деловима тела где крв кружи, где дакле оксидација влада.

Сад би се могли запитати, да ли само кисеоник има ту особину да поменуто горење одржава, или може бити поред њега суделују и остали делови ваздуха? На ово питање лако ћемо одговорити: ваља нам само атмосферски ваздух на његове делове раставити, па да сваки за се испитамо.

Азота имамо највише у атмосферском ваздуху, као што нам анализа показа, па је чудновато да он никаква утицаја нема на процес горења. Један опит потврдиће нам ово: Ја сам напунио ову флашу чистим азотом, па видите како се ова свећица у њему гаси. Да и на дисање нема азот никаква утицаја види се из тога што он удисајем не прелази у крв, него га непромењена натраг у атмосферу издишемо; а кад би какву животињу у атмосферу азота унели, брзо би угинула. Овде нам ваља поменути, да азот није за дисање отрован. Животиња угине у њему само с тога, што кисеоника нема, као кад би у безваздушном простору била. Да азот није отрован за дисање види се отуда, што га у атмосфери толико много има, па опет за то можемо у њој живети.

Као год што нам беше лако доказати, да азот не суделује ни уколико при горењу и дисању, т. ј. да никаква утицаја нема на процес оксидације, исто тако можемо лако доказати и то да је баш кисеоник онај елеменат, који поменути процес подстиче. Ви видите овде неколико празних флаша — да се и ја обичним изразом послужим — оне су чистим кисеоником напуњене, и на њему ћемо сви заједно неке особине његове опажати. Ви се још опомињете како се ова свећица угаси мало час, кад је у атмосферу азота унесох, а сад погледајте с каквом интензивном светлости гори у чистом кисеонику. Ви видите ово дрвце што му жишка на ваздуху лагано тиња; она би се у азоту са свим угасила, а ево како ће у чистом Кисеонику на мах у пламен букнути. Сумпор гори на ваздуху плаветникастим пламеном који се једва види; ево ја ћу упалити нешто мало сумпора у овој ка-

шпчпцп, п вп му пламен отуда п не впдпте, алп гледајте како лепу плаву светлост у кпсеонпку одаје. Мало час впдосте да п гвожђе у кпсеонпку горп. Ја мпслпм да вас овп опптп одпста уверавају да је кпсеонпк онај елеменат, којп горење подржава, но ја ћу вам показатп пнтересантну светлост фосфора кад у кпсеонпку горп, — одпста нам очп засенп јакпм блеском својпм. Кад погледамо на ово, да се прп горењу једпно кпсеонпк с горећпм телом једпнп п да азот нпкакву улогу прп томе нема, онда нам је појамно за што ова тела горе пнтензпвнпје у чпстом кпсеонпку но у атмосферском ваздуху, где је кпсеонпк онако јако с пндпферентнпм азотом разређен.

Да је кпсеонпк псто тако пзвор нашој жпвотној топлотп п нашем механпчком раду, т. ј. да је обоје ово продукт окспдацпје његове пмамо пуно доказа. Довољно је ако само поменем, да мп без кпсеонпка жпветп не можемо, јер у том случају пре, стаје окспдацпја у телу нашем, а тиме је обустављен онај мотор жпвота нашег, п такво је тело мртво.

Азот п кпсеонпк јесу дакле главнп састојцп атмосферског ваздуха, а впдесмо п то, какву улогу пграју овп састојцп ваздуха, нарочпто прп разнпм процеспма окспдацпје. За овпм указује нам се још једно друго пптање: да лп су азот п кпсеонпк у атмосферп нашој хемпјскп сједпњенп плп само механпчкп пзмешанп? Знајућп квантптатпвнп састав ваздуха, сама теорпја хемпје казује нам, да ваздух нпје хемпјско једпњење, но механпчка смеша поменутпх гасова. Сва позната гасовпта тела хемпјска тачно су проучена, па је на свпма опажено то правпло, да се 1 запр. једнога гаса једпнп с 1, 2, 3, 4 п т. д. запремпна другога гаса, па ово правпло вредп п за сва азотна п кпсеонпчна једпњења. Азот п кпсеонпк налазпмо у ваздуху у таквој сразмерп, у каквој се онп не могу хемпјскп једпнптп. Оспм овога кад кпсеонпк п азот у оној сразмерп пзмешамо, као што се у ваздуху налазе, не опажамо нпкакве знаке хемпјског једпњења, а та смеша пма потпуно особпне атмосферског ваздуха. Најјачп доказ да је ваздух смеша а не хемпјско једпњење, пзводпмо пз тога што у водама налазпмо сразмерно впше раствореног кпсеонпка но азота. Кад бп та два тела бпла у ваздуху хемпјскп сједпњена онда бп се п у водп у пстој сразмерп растварала. Но поред свега овога што је ваздух смеша, опет за то он пма свуда пстоветан хемпјскп састав. Испптпван је ваздух пз највећпх дубпна п с највећпх впспна, па је свуда нађено да кпсеонпк п азот стоје у пстој сразмерп. Мало час впдећемо узрок овоме. —

Видесмо дакле да се при горењу, дисању и трулењу атмосферски кисеоник троши; том се приликом једини с угљеником разних тела, претварајући се у угљен-диоксид. Колика се огромна количина атмосферског кисеоника троши при овоме, и колико се тиме угљен-диоксида ваздуху даје, оценићемо из ових података: 1 килограм каменог угља троши приликом сагоревања 2,4 килограма кисеоника, а то чини 1650 литара угљен-диоксида (=8000 литара ваздуха) градећи 1400 литара угљен-диоксида. — Један човек троши на сат 24 литра кисеоника (= 115 литара ваздуха), а испушта за то време око 21 литар угљен-диоксида. Ако помислимо колико горива сваког дана изгори, колико људи дише и на колико се других страна кисеоник троши, онда ћемо појмити с једне стране огромну његову, а с друге стране огромно стварање угљен-диоксида. — Из овога нам се намеће једно питање, да ли се потрошњом атмосферског кисеоника његова количина поступно не смањује? и ако то бива, колико ће трајати, па да ваздух не буде више угодан за дисање животиња? С овим питањем стоји у свези и ово друго питање: да ли у след потрошње кисеоника атмосферског не расте количина угљен-диоксида, који је производ поменутих оксидационих процеса?

Да би на ова питања одговорили, ваља нам да знамо прво колико се троши и колико има кисеоника у атмосфери нашој. Средња висина барометра износи 0,750 метра (750 милиметра), по што се одбије притисак водене паре. Тако дакле сува атмосфера тежи толико, колико би тежио један слој живе од 6,370284 метара, и према томе је израчунато да атмосфера има преко 4 трилиона кубичних метара ваздуха оне густине, коју има на 0° и под нормалном висином барометра, (760 милиметара), а то чини преко 5 трилиона килограма. У овој количини ваздуха има кисеоника око 115 трилиона килограма = 804 200 билиона кубичних метара = 804 трилиона литара.

Узмимо да један човек троши на 24 сахата 580 литара кисеоника, то онда на годину износи 212 кубичних метара. На целој земљи има око 1000 милиона душа и они троше скупа годишње 212.000,000.000 кубичних метара кисеоника. У атмосфери има 804.200 билиона кубич. метара кисеоника, и од њега се троши годишње на човечије дисање $\frac{1}{3800000}$. Узмимо да се на остало оксидисање (дисање животиња, горење, трулење и т. д. троши кисеоника још девет пута толико, то онда укупна потрошња кисеоника на земљи нашој износи $\frac{1}{380000}$, т. ј. за толико се смањи атмосферског кисеоника сваке године. За хиљаду година смањиће се дакле за $\frac{1}{380}$. Као што видимо потрошња атмосфер-

ког кисеоника ишчезава према огромној количини његовој; тако за 1800 година смањиће се кисеоника ваздушног само за 0,1% по запремини. Ако се још сетимо, да су тек овога века тачне анализе ваздуха грађене, и ако погледамо на границу тачности наших аналитичних метода, онда ће нам бити појамно, да нам наше анализе не могу одговорити на оно питање: да ли се мења квантитативни састав ваздуха, јер као што видосмо и ако бива какве промене у њему, она је толико малена, да је ни најтачнијим анализама нашим осетити не можемо.

И ако се горењем, дисањем, трулењем, изливом вулкана и т. д. огромна количина угљен-диоксида ствара, која се у атмосферу разилази, опет нам опити наши тврде, да у ваздуху има мало овога гаса; већ сам поменуо да у 10.000 запремина ваздуха има у средњу руку до 4 запр. угљен-диоксида. У доцније доба сазнат је узрок овоме, што се количина угљен-диоксида не множи у ваздуху нашем. Од када је ближе упознат однос, који постоји између живота биља и животиња, од тада се узима, да се наша атмосфера од више хиљада година, или барем од када човек и остале животиње на земљи живе, — није много промењула, јер биље и животиње у њиховом раду иду на руку једно другоме. Угљен-диоксид, што се ствара дисањем животиња и другим процесима оксидације, разлаже биље помоћу сунчане светлости на његове саставне делове, па узимљући себи угљеник враћа атмосфери кисеоник натраг. У колико дакле дисањем, горењем и трулењем постаје ваздух угљен-диоксидом богатији, у толико га опет биље својим животним процесом троши, па враћајући ваздуху кисеоник, одржава му његов истоветан хемијски састав. Угљеник циркулише непрестано у природи нашој. Тако угљеник, што се и сада находи у ваздуху у облику угљен-диоксида прелази брзо у организам биља и ту се наслаже у облику штирка, шећера, легумина, гуме и т. д. одакле после иде у организам животиња, па се ту претвара у маст, месо, крв и т. д. да после процесом дисања опет као угљен-диоксид у ваздух пређе, и да по ново исти пут учини. — Да би на постављено питање одговорили: да ли се састав наше атмосфере мења? ваљало би одредити: да ли стварање угљен-диоксида у истој мери бива, у колико га биље за одржање своје троши?

Много што шта тврди, да је земља била некада у усијаном течном стању, када никакви организовани створ није могао на њој опстати, тада је и атмосфера наша имала далеко више угљен-диоксида, но што га данас има, јер сав угљеник који на земљи постоји, који сада видимо у биљном и животињском ор-

ганизму, и у каменом угљу, тада је, на оној високој температури био с кисеоником сједињен и као угљен-диоксид био је саставни део тадашње атмосфере. Кад је пак температура на површини земље толико спала, да се биље на њој развијати могло, онда је наступала бујна вегетација, на земљи нашој, јер је атмосфера била богата биљном раном, а и температура је тада за развијање биља много повољнија била. Остатке ове некадашње бујне вегетације находимо у земљи наслагане у облику каменог угља. Кад је овим постанком биља атмосфери одузета нека количина угљен-диоксида, те је тако за дисање животиња угодна постала, онда су се и животиње на земљи појавиле. — Од укупне количине угљеника, што се на нашој земљи находи, један део његов саставља грађу биља и животиња, други део пак находимо у атмосфери као угљен-диоксид. Појамно је, да ће се угљен-диоксид атмосфере смањавати у истој сразмери, у колико се биље и животиње на земљи множи. Зна се да број људи на земљи непрестано расте, а тиме расте и обрађивање земље у истој сразмери; овоме је опет последица та, да ће се угљен-диоксид у ваздуху поступно смањавати, и тако ће наступити доба, када не ће бити више биљне хране у ваздуху; биља ће на земљи нашој нестати, а тиме је искључен и опстанак животиња. — Но ова је опасност тиме отклоњена, што сагоревање угљена, и излив вулкана надокнадиће атмосфери потребну количину угљен-диоксида. Најзад ако и наступи промена каква у склопу атмосфере наше, то ће бити тек после неке подуже периоде геолошке. Сад се ту можемо опет запитати: да ли не ће живота на земљи пре нестати, но што тај бескрајни број година протече?

С. М. Лозанић

КАКО ЈЕ ВОЈСКА ДАНАС УРЕЂЕНА?

(Свршетак)

Но зарад обуке, спреме, надзора, издржавања и т. д. и овде је преко потребна нека подесна множина топова, која би се могла поверити једном одговорном лицу. И то је *батерија.* Она је дакле *административна* јединица, и досадања практика дала јој је 3 вода по 2 топа. Пређе (до скора) било је у свима војскама у батерији по 8 топова, а сада скоро свуда само 6, с тога, што је артилерија постала много финија, па је и радња у њој много финија, обука тежа и хоће много веће пажње, бољег надзора и т. д. С тога су се одузела 2 топа, па и опет је тежи посао батеријског командира но ескадронског. С тога командир батерије треба да је потпуно зрео војник.

Све ово до сада речено вреди за све видове артилеријског рода војске.

Наша стајаћа пољска батерија има 3 вода или 6 топова са 70 тобџија као послуге, и 17 старешина; брдска (планинска) батерија има до 40 тобџија и до 14 старешина. Народна на послетку 172 тобџије и 24 старешине.

Турска батерија (тобџи-буљук) на војној нози има око 132 тобџије и 16 старешина. (?)

Из ових бројева види се и то, да у артилерији број старешина према простим војницима допире до 24 па и 25 на сто, то ће рећи премашује и коњицу.

О здруживању родова војске. Видели смо, да сваки род војске има понеку своју ману и по томе сваки за се не чини *праву* војску, која би се у свима приликама могла употребити. Једина пешадија може у нужди изузетак да буде. Права дакле војска биће онда, кад се сва три рода здруже у једну заједницу, па да један другом попуњује оно, што му оскудева. Но у тој

задрузи, као и у свакој другој треба да влада *слога*: родови војске у колико треба да се потпомажу и допуњују, у толико исто не треба да се смећу и да су један другом на терету. Слога та одржаће се, ако у тој задрузи буде од сваког рода војске онолико, колико је нужно, на више на мање. Ако је напр. сувише пешадије а коњице и артилерије врло мало, онда се корист од те задруге ни осетити неће. Но ово би се могло још да трпи. Ако пак буде сувише коњице и артилерије а пешадије врло мало, онда се таква задруга не може свуда употребити. Све је дакле до тога стало, да се одреди: *у ком броју треба да улазе родови војске у задругу?*

Сама војна овако нам одговара на ово питање: задругу треба удешавати према задатку, који се хоће да реши, према земљишту, на ком ће да се решава, и према задрузи противниковој, с којом ће се имати посла. И као што има безбројно много задатака, разноликог земљишта и т. д. то излази, да у самој ствари може и треба да има безбројно много начина здруживања т. ј. да се за сваки нов случај прорачуна и састави и нова задруга.

Овај одговор и ако нам на први поглед изгледа као доста необележен и непотпун, опет нам је довољан, да према њему можемо извести следећа корисна упутства.

1., Почем ми војску спремамо у мирно доба за војну, онда треба при самом уређивању војске спремити и обучити онолико од сваког рода војске колико ће бити доста за ма какву задругу. Досадање војне одредиле су ту цифру и ми смо имали већ случај да је упознамо. Тако за велике европске војске и пролазна војишта, устројава се обично коњице толико, да износе $^1/_6$ до $^1/_{10}$ пешадије. Артилерија пак толико, да на 1000 пешака изиђе по 3 до 4 топа а толико исто и на 1000 коњаника. За мале и планинске државе то је другаче. Код нас на прилику извесно је, да ће артилерије а особито коњице бити мање, и то колико с тога што се горња задруга не би могла корисно употребити, толико и с тога, што та два скупа рода оружја сувише напрежу нашу снагу. Само умовање не може нам погодити праву задругу, јер је ту практика прави учитељ. Ми смо завели артилерије и коњице *колико смо могли*, а доцнија искуства указаће нам праву цифру, као год што је то и са другим војскама било. Ако дакле имамо од сва 3 рода војске у довољној количини још у мирно доба, онда можемо у ратно доба узимати од сваког у задругу онолико, колико кад устреба.

2., Но састављати задругу тек у ратно доба у часу потребе

врло је незгодно. Прилике се често и брзо мењају, па не ће имати времена за то, а осим тога, такве зардуге, као *нове*, не ће имати у својој радњи ни довољно *вештине* ни *слоге*. Треба дакле још у мирно доба обучити родове војске сложној радњи у за$_{y}$ друзи, а то значи, треба завести још у мирно доба неку *сталн-задругу*, или *здружена тела*.

Истина с једне стране боље је, да је у мирно доба сваки род војске за себе, јер ће бити у већој множини, па ће се и боље изучити и у сваком ће се лакше развити његов *стручан дух*, и стручна нарав. Но морамо признати да су мане много веће, ако се овако узради; јер:

Поједини родови па и поједини војници не би се одгајили у духу заједнице, не би се довољно један с другим упознали. Сваки би држао, да је он главно, остало све узгредно и да може и без другог да опстане, и т. д. — на кратко развио би се дух *родова* али не *дух војске*.

Старешине пак извештиле би се добро руковању појединим *родовима*, али не руковању задругом, *војском*, што је са свим другаче. Тако напр. ако се деси да је старешина задруге из коњичког рода, он ће по својој навици чинити маршеве и покрете сувише брзе и војску заморавати. Бираће бојишта равна, а поље разнолико земљиште чиниће му се као неодољива препона. Кретаће се на напад и кад треба и кад не треба и борбу с места и ватрену сувише ће ниско ценити. Ако је вођ из пешадијског рода, онда ће то противно да буде. Ако је на послетку из артилеријског рода, онда ће у нечем као код пешадијског.

Из свега реченог довољно излази на видик потреба *сталне* задруге у мирно доба. Све је до тога стало, како да се одреди она, па да одговори двема главним потребама:

1; Да буде таква, како ће се бар у већини случајева у ратно доба моћи и употребити, или да се само у нечем допуњује, скраћује, а не изнова саставља.

2; Да буде таква, како ће се моћи одгајивати дух заједнице слоге и вештина у заједничкој радњи, но да се у исто доба не чини осетан уштрб и стручном напредовању сваког по се.

Да видимо сада како је то питање данас у војсци решено.

У великим европским војскама при здружавању у мирно доба узимље се као мерило или основа пешадија, па јој се придају она друга два рода војске. Прво је здружено одељење у већини војска *дивизија*. Она се састоји из 1 дивизије пешадије, 1 пука (до 3 батерије) артилерије и 1 до 2 пука коњице, под командом једног — дивизијара. Отпочело се пак здружавање с дивизијом с тога,

што је то повеће одељење, и може се придати коњице и артилерије такође у повећој множини па се могу и засебно добро обучавати и у заједници. Ако би се отпочело здружавање са мањим одељењем, напр. пуком, онда би се морало придати много мање коњице и артилерије, па би то растурање на ситне чести ишло на уштрб стручном напредовању ова два рода.

Коњица и артилерија, овако придата, зове се *двизијска.* Оне прате своју дивизију на маневрима и у боју, и врше службу у кругу своје дивизије. По себи се разуме да дивизијар располаже, одашиље, и здружава после ова 3 рода, како се кад потреба укаже, но то му не чини ни најмање тешкоће, јер је с тиме још у мирно доба био извештен.

Две до четири овако здружене дивизије, осим тога читава једна дивизија коњице и 1 до 2 пука артилерије под командом једног старешине, чине *корпус.* У њему дакле коњица и артилерија подељена је на двоје: *дивизијску* под дивизијаром и на *корпусну* или *резервну*, која стоји непосредно под корпусним командантом, и која се за разлику од дивизијске употребљава у кругу целог корпуса, што више у скупу и у одсудним тренутцима. По што је пак коњичка дивизија велика множина, то и она добија у име веће самосталности своје 1 до 2 коњичке батерије.

На послетку 2 до 5 корпуса под једним старешином чине *армију*, као највеће тело, које дејствује на једном војишту. Ако има више корпуса, онда се своде у више армија, по оном познатом правилу, јер преко 5 корпуса не ваља дати врховном вођу. Французи за време војне 187⁰/¹ нису се тога придржавали, но су свих 8 корпуса били у *једној* армији под једним вођем. Но за то ни управа није могла бити довољно уредна, и за то су се сами корпуси после свели у 2 армије: Базенову од 5, и Мак-Махонову од 3 корпуса.

Но под армијом по строгом рачуну зове се и много мање одељење војске, које засебно дејствује на засебном војишту. Она може имати и 1 корпус.

У нашој војсци здружавање је опет другаче.

У стајаћој војсци према устројству на 4 батаљона пешака имамо 12 батерија и 2 ескадрона, а по правилима и за бојну употребу довољно би била 1 батерија и 1 до 2 екадрона. Но треба знати, да коњица а особито артилерија и није заведена ради задруге са стајаћом пешадијом, но да се спреме за народну војску, јер се ова два реда војске много теже добијају.

У народној војсци код нас је прво здружено тело *бригада*

од 3 до 6 батаљона пешадије, 1 до 2 ексадрона коњице и 1 до 2 батерије, и задруга је удешена према величини округа и само ради обуке у мирно доба. За ратно пак време свака пешадијска бригада од 5 до 6 батаљона, морала би се свести најпре у 2 пука под пуковарима, па тек после потчинити бригадару. Што се коњице тиче она се не налази у згодном положају. Раздељена на мала одељења, ескадроне, по свима бригадама, не може у својој стручности да се развије до нужне мере, баш да је време обуке веће. Морала би се дакле из неколико округа сводити у своје сопствене коњаничке логоре, по што се добро обучи у ексадронској радњи, тим пре, што код нас и нема оне европске *корпусне* коњице, која се јавља у маси, но само дивизијске, али како је код нас — бригадске.

Но бригада је код нас и *последње* здружено тело, јер већих одељења за сада немамо. На реду је *дивизија*, која би се састојала из неколико бригада. Тада би се коњица за време маневра *и боја свела* под команду једног старешине и зависила од дивизијара. Артилерија попуњења из стајаће, такође.

Међу тим није неважно питање: да ли и у ратно доба да буде *бригада код нас прво здружено тело*

У *Швајцарској*, која има такође народну војску, први позив уређен је овако:

Он је подељен на 8 дивизија, у свакој по 2 до 3 пука пешадије, (а у пуку по 2 до 3 батаљона). Осим тога долази овамо 1 пук коњице од 2 до 3 ескадрона. На послетку артилерије имају 8 бригада, по једна на сваку дивизију. Бригаде артилеријске нису здружене у мирно доба са дивизијама, но стоје под главно-командајућим и имају 2 до 3 пука, у сваком 2 до 3 батерије. Швајцарска дакле војска није одређена само за мирно доба ради обуке но и за радњу у ратно доба.

У *Турској* сав *низам* (дејствујућа војска) сведен је у 6 *ордија* (корпуса): Гардијски, Дунавски, Румунски, Анадолски, Арабистански и Багдадски. Осим тога имају 2 здружене дивизије: Босанску и Јерменску, и раде сада на томе, да и од њих начине два корпуса. Ордија је дакле највеће здружено тело и оне нису подједнаке, јер уређење још није извршено. Но у главноме у ордију спада 7 *алаја* (пукова) пешадије, 7 стрељачких табора (батаљона). Даље 4 до 5 коњичких алаја по 6 ескадрона. На послетку 1 артилеријски алај од 12 батерија. Сви ти родови стоје непосредно под корпусним штабом. Дивизије осим горе споменутих не држе а такође ни бригаде, осим козачке коњичке бригаде. Штабови саставили би се у ратно доба. Тада би и

здружавање родова војске тачније морали определити. У очи пада још и то, да Турци на свака 3 линијска батаљона имају, по 1 стрељачки; дакле је код њих одабрана пешадија $^1/_3$ главне. Но то је немогуће и мора бити од двога једно: или да су то само по *имену* стрељачки батаљони, дакле у свему подједнаки са осталима, или да им је линијска пешадија сувише лошег састава. Прво је вероватније.

Како се данас рукује војском

Руковати војском значи заповедити:

1. *Шта* ће војска да чини,

2. *Где и када* и

3. *Како* и *за што* да то чини. Дакле *потпуна* заповест треба да објасни: ствар, начин, време, место и узрок. Но заповест треба да је још и што краћа, разумљива, јасна и њу старешина треба да издаје *одсудно*, без икаквог сумњичења, да војници ни издалека не могу и посумњати, да заповест може другачија бити, а још мање, да није преко нужна и да се може и не извршити.

Што је војска мања, мању просторију заузима, и радње су простије, па због тога и заповест може да буде краћа. Да би се у овом још више дотерало, састављене су још за рана све заповести за најглавније радње у врло мало речи, па се њима војници уче још у мирно доба. То су *усмене команде.*

Командом старешина усмено у неколико речи означи радњу, коју војници треба да изврше. И то је *претходна* команда; после неког кратког времена, кад нађе, да је нужно, и све спремно, опет једном речи одсечно, означи и *време*, кад треба ту заповест вршити. И то је *извршна* команда.

У име јасноће команде, треба при прописивању строго пазити, да ни издалека *не личе* у изговору једна на другу, јер се може у боју десити неспоразумење. Осим тога треба да су и саме речи избране такве, које се јасним и јаким гласом изразити могу, дакле да се речи не састоје са свим из меких или сувише из оштрих слогова.

На послетку јасноћа команде стоји и до самог старешине. Има старешина, којима и мека команда тако рећи грми, а има опет старешина, којима и згодна команда изилази сувише мртва; а сваки се на учењу лако уверити може, кад старешина добро и одсечно командује, и војници ће одсечно да раде. Чим старешина млитаво командује, оног часа и војници су у радњи млитави. Најгоре је ако се старешина место командовања пусти с војницима у *разговор*. Оног се часа ред кварп, војници се отму испод власти старе-

шина и сваки на своју руку почне радити. Ово се особито често виђа на маневрима. И за то сваки старешина треба да се војницима обраћа само *командом*, а кад му је нужно, да им што објасни, онда треба то тако да чини, да војници знају, да то није команда, но говор. Има старешина, који се пачају у најмање ситнице, пуштају јак глас и колико не треба, и на учењу највећу вику праве. Овакве старешине после кратког учења, особито маневра, промукну, па после морају командовати обичним говором, виком, рукама, и. т. д. а то производи највећи неред. Старешина не треба да је пргав. Команда није му јефтина, но добро мотри шта ће и кад ће што предузети, и кад смисли, онда тек загрми командом, и посао се врши у маху.

Кад се пак команда усмена не може да чује, било због тога, што је војска велика, расула се на великој просторији, било због ма каквих других узрока, онда се заповеда *трубом*. Пређе су производили често цела учења батаљонска по трубним знацима. Ово је добро у мирно доба, да војници боље упознаду те знаке, но руковати овако у боју у свима приликама, немогуће је; јер захтевати од војника простих, да сви знају све знаке, којих има 15 до 20, то је велико захтевање; на послетку то је противно данашњем начину борења.

И овде у име јасноће још више треба избегавати, да знаци личе један на други; а ради лакшег изучавања треба да су што простији. Велика мана руковања трубом лежи у томе, што непријатељ може знаке да упозна, па у боју да се њима користи на нашу штету.

Ако упоредимо усмено и трубно командовање, видимо, да ни једно од тог двога не даје потпуну заповест. Оба начина исказују само: *кад* и *шта* да се ради. Но *како*, *за што*, нису у стању да објасне, особито труба. Међу тим правог успеха биће само онда, кад су војници потпуно посвећени у свом послу, т. ј. кад им се изда потпуна заповест.

Отуд излази потреба за трећи начин руковања, који се састоји у томе, да се војницима и појединим одељењима војске разашиљу *усмене или писмене заповести* по коњаницима и то било редовима, било официрима, каква је кад заповест важна или мање важна. Даље телеграфом, поштом и т. д. Ово је најпотпуније заповедање; јер се овде може да искаже најтачније све *шта* се жели, па и *за што* се све ово или оно налаже. Онај који извршује сваку заповест, није онако слепо оруђе, но тако рећи, зна и дух намеру свог старешине.

Из овог би излазило, да треба само разашиљање заповести усвојити а *команду* и *трубу* укинути. Но то само на први по-

глед тако изгледа. Издавање и разашиљање заповести хоће доста времена, а међу тим има доста таквих радњи, које треба у маху извршити, и које су тако просте, да се могу трубом или командом означити. Док би четник на пр. послао заповест свом ланцу да настуна или да прекине ватру, прошло би млого времена, а међу тим трубним знаком то би се у часу постигло. И за то могли би као правило навести:

1. Усмена команда може се употребити у малим одељењима војске, на пр. закључно до чете, за просте радње, које није нужно објашњавати.

2. Кад се усмена не може да чује, онда се помаже трубом.

3. За велика одељења: батаљон, пук и т. д. употребљава се у боју *заповест*, као главно, а за просте радње, где је нужна брзина, узимљу се као допуна горњи начини.

Из овог видимо, да у свима одељењима војске имају места сва 3 начина, кад се за који укаже његова прилика, но да у малим одељењима највише могу поднети прва два начина а у великим без трећег опстати се не може. Четовођа дакле треба да има свог трубача. Батаљонски командир треба да је на коњу, да има трубача, још које јахаће лице, ађутанта, за разне заповести. Веће старешине треба да имају оваковних лица више — читаву свиту.

Често се дешава питање: да ли родови оружја треба да имају за једну исту радњу са свим другачије команде и трубне знаке или да су једнаке, и само за оне радње којих у свима родовима нема, да су нове и друкчије?

Што се усмених команда тиче, ту нема узрока, за што би код сваког рода војске за једну исту радњу морале бити друкчије; а кад су једнаке, онда би се у многом упростила правила *службе и* војнику из ма ког рода војске не би било тешко научити правила и другог рода. Ово је пак врло нужно, јер се на пр. и коњица и артилерија донекле обучавају пешадијском строју. Сва 3 рода имају многе једнаке радње. Осим тога код коњице, може доћи прилика, да мора дејствовати као пешадија. На послетку тек ће онда бити права задруга кад се родови боље познају, и један другог попуњавају. Једнакост команде ову ствар здраво олакшава.

Што се трубних знакова тиче, најбоље је да су код сва 3. рода оружја друкчији, ма означавали једну исту радњу.

Ако су знаци једни исти, и ако у боју 3. рода дејствују у задрузи, онда се у метежу боја може да учини збрка и не ће се знати ког се рода оружја тиче знак. Команда усмена не може

ову збрку да учини за то, што се њоме свагда назове део кому се командује н. пр. „Вод, чета, батаљон, батерија, ескадрон!“ и т. д. Даље што се друкчије глас произноси и што се далеко не чује. За то, ако би се једнаки и трубни знаци завести хтели, одмах би се морали најпре усвојити знаци који би означавали родове војске: „Коњица“, „пешадија“, и „артилерија“, да би се знало, ког се рода тиче труба. Но и ово је у битци незгодно, јер и ти знаци, који се обично напред издају, могу се не чути, те се може само неред произвести.

На послетку да приметимо на завршетку, да у малим одељењима, воду, чети, може се командовати и другим знацима, на пр. *звиждаљицом*, што су Пруси употребљавали па се особито у стрељачком низу показало као врло добро. Коњицу особито ваља обучити да разуме *и миг* старешине, да по њему а и примеру старешине, не чекајући усмену или трубну команду, лети на свој посао.

Дим. Ђурић

НАПРЕДАК И МЕТА ЈЕСТАСТВЕНИЦЕ

(по хелмхолцу)

Како почнемо говорити о напретку укупне природне науке, одмах нам се намеће питање, а по каквом мерилу ваља оцењивати овај напредак?

За онога, који није посвећен у ову науку, она се састоји из суме безбројних чињеница, од којих су неке од практичке вредности, а неке су само куриоза, којима се ваља дивити. Али такав збир чињеница, које међусобно не стоје ни у каквој свези, па баш да су систематички уређене, као што је Линеов систем биља или као што су лексикалне енциклопедије, у којима можемо брзо наћи све што нам треба; — такво знање, велим, и не заслужује име *науке*, а и не одговара ни научној потреби човечијег духа, који тежи да схвати свезу свију знања; нити задовољава људску тежњу за све већим преовлађивањем природних сила. И једно и друго могућно је тек онда, ако сазнамо и *законе свију појава.*

Поједине чињенице и поједини опити немају сами за се никакве вредности. Тек ће онда оне добити како теоријску, тако и практичку важност, ако из њих узмогнемо извести законе, који ће важити за цео ред појава, који се подједнако понављају; или ако бар из њих и негативно сазнамо, да закон за који мишљасмо да је савршен, није потпун.

С тога што се сви природни појави управљају по строгом закону, по некад довољно је само једно тачно посматрање каквог односаја, па да на основу тога можемо извести опште правило. Н. пр. ако нађемо само један једини потпун скелет ма какве „препотопске“ индивидује, ми из тога већ можемо с правом казати, да познајемо скелет извесне „препотопске“ животиње. Али

и овде ово једно посматрање нема своје важности као појединачно, већ му је важност само у томе, што је припомогло да сазнамо прави склоп целог једног органског вида. Исто тако је важно и знање специфичке топлоте малог дела каквог новог метала, јер из тога можемо извести да и сви остали делови истог метала имају исту особину.

Изнаћи закон о појавима, значи ове појаве појмити. И доиста закон је *општи појам*, под којим разумемо читав низ подобних природних појава. Као год што под појмом „сисавац" све укупно разумемо, што човек, мајмун, пас, лав, зец и т. д. имају заједничко; тако исто под законом преламања светлости, разумемо оно што се увек догађа, кад какав светао зрак, па ма које боје био, и у ма ком правцу било, прелази из једног прозрачног тела у друго.

Али *природни закон није само логичан појам*, који смо по вољи саставили, да би само лакше запамтили разне чињенице. А ми смо се и умно толико развили, да врло добро знамо, да природни закон није тако што, што би се могло измислити спекулативним путем. *Природни закони морају се пронаћи у самим чињеницама*, и тек онда, кад се о њиховој важности уверимо у свима случајевима, у разним приликама и условима, тек онда их можемо сматрати као сталне. *Сваки природни закон само је онда истинит ако нема изузетака.* Ако се уверимо, да су таки услови наступили, под којим ваља закон да се изврши, то се мора и дејство показати по самој нужди без нашег утива и воље и без избора. И ту нам се закон *показује као објективна сила*, и с тога га и зовемо *снагом*.

Тако н. пр. закон о преламању светлости ми објективишемо, и кажемо да прозрачна тела имају снагу, да светлост преламају. Закон хемијског сродства називамо привлачном снагом разних материја. Тако говоримо о електричкој додирној снази метала, о адхезивној, капиларној снази и о многим другим. *У овим именима закони су објективисани*, и они обухватају само мали број природних појава. Са овим је и морало почети справљање појама у јестаственици, док се није са добро познатих специјалних закона прешло на општије законе. Сем тога ваљало је извести из појава, који су посматрани на великим видљивим масама, законе и за дејства малих делића ових маса; а то значи, да се објективно изразимо, снаге сложених маса свести на снаге њених најмањих елементарних делова. Али баш из овог овако добивеног најчистијег облика снага, — а то је механичка снага, која дејствује на једну тачку масе — најјас-

није се види, да је снага само објективисани закон дејства Снага, којој је узрок што су ту таква и таква тела, равна је. убрзању масе, на коју она дејствује, помножено са самом овом масом. Прави је смисао ове сразмере тај, што она исказује закон да: кад су такве и такве масе на месту а никакве друге, онда ће наступити такво и такво убрзање њиних појединих тачака. Овај прави смисао можемо сравнити са чињеницама и на њима га оверовити. Апстрактни појам снаге, који смо ми увукли, вели још, да ми овај закон нисмо по својој вољи скројили, већ да је нуждан закон самих појава.

Наша тежња да појмимо природне појаве, т. ј. да изнађемо законе ових појава, на тај начин добија нов облик у изразу, а тај је, да нам је тежња. да *тражимо снаге, које су узрок појавима*. Строга законитост у природи мора се схваћати као узрочна свеза, како признамо да је она независна од нашег мишљења и од наше воље.

Хоћемо ли дакле да видимо у колико је у опште јестественица напредовала. то ће нам при оцени мерило бити у колико је унапређено знање узрочне свезе, која обухвата све природне појаве.

Погледајмо на историју ове науке, први је велики пример произашао од теоријске механике, који је обухватао грдан број многостручних чињеница под једним општим законом. *Галилеј* је први поставио основне појмове о овоме закону. Тада се радило око тога, да се постави опште правило, да је сва материја лењива — данас је за нас то само по себи разумљиво — и да величину снаге не треба мерити брзином, већ њеном променом. Понајпре замишљало се, да се дејство снаге, која непрестано дејствује, састоји у малим ударима, који један за другим следују. Тек кад су *Лајбниц* и *Њутн* са проналаском диференцијалног рачуна расветлили појам безграничног, и јасно обележили појмове непрестаног и непрестано промењивог (des Continuirlichen und continuirlich Veränderlichen), тек онда могли су се обилато применити изнађени механички појмови. Најбољи и најсјајнији је пример ове примене покретање планета и какав је светао узор астрономија осталим природним наукама! Прво је у астрономији *теорија гравитације* обухватила безбројне и многостручне чињенице под једним јединим врло простим принципом и ту се сложила теорија и факта тако потпуно, као што нигде дотле ни доцније ни на једном пољу није било. По потреби астрономије развиле су се и све тачније методе мерења, као и математике. Астрономија је пала у очи лајицима, једно због узви-

шености свога предмета, а друго због практичке користи, које је она принела пловљењу, геодезији, а тим и многим индустријским и социјалним интересима.

Галилеј је почео са студијом земљине теже, а *Њутн* је ово применио најпре само на месец, а доцније и на све планете. Новије је време показало да исти закони — лењивост и гравитација — важе и за најудаљеније звезде, од којих нам још светлост долази.

У другој половини прошлог и у првој овог столећа хемија се у велико развијала, она је најпосле разрешила стари задатак, са којим су биле скопчане толике метафизичке спекулације т. ј. она је пронашла елементе. И као год што је обично стварност много обилатија, но што је најдрскија и најфантастичкија спекулација, тако нас је и новија хемија на место 4 стара метафизичка елемента: ватре, воде, ваздуха и земље, упознала са 165 елемената. Наука је доказала, да се ови елементи не могу уништити, да су непроменљиви по маси, и да су им особине сталне. У целој живој и мртвој природи влада *закон о непроменљивости материје*, са безизузетном нужношћу. Хемија је са спектралном анализом продрла у најудаљеније просторе, на најдаљим сунцима и магловитим пегама нашла је трагове земаљских елемената, тако да се сада извесно зна да је сва материја у васељени једнака и ако се поједини елементи налазе само на неким групама васионских тела.

Дакле хемија је доказала, да је свака маса без разлике састављена из елемената, које је она пронашла. Елементи се могу међу собом разно мешати и јединити, могу у разном агрегатном стању бити и могу мењати свој молекуларан склоп а то значи, могу свој положај у простору мењати; — али увек особине, својства њина остају непромењена. Кад су дакле све елементарне супстанције у особинама непроменљиве а само су променљиве по смеши, по агрегацији, т. ј. по положају, који елементи заузму у простору, онда следује: да *је свима променама у свету узрок једино разан размештај елементарних материја у простору*, (Aenderung der räumlichen Vertheilung der Elemente) *која у последњој линији зависи од покретања. А кад је покретање прапромена, која је основа свима другим променама у свету, онда су и све елементарне снаге* (Bewegungskräfte), *и последња је мета јестаственице, да изнађе кретања, која су узрок свима другим променама, и да изнађе покретачке снаге* (Triebkräfte), *дакле да се прелије у механику.*

(Наставиће се.)

Др. Л. Ђ. Докић

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

(Свршетак)

На XVI. састанку скупштинском који је отпочет исправкама протокола и неких личних заћевица, по што је прочитано неколико молби, поднесе министар просвете четири законска предлога: 1. о праву на посмртну плату предавача и учитеља средњих школа; 2. о професорским приправницима у великој школи; 3, о регулисању проф. плата; 4. о установљењу петог разреда у вишој женској школи.

За тим је од стране нар. посланика поднесено ових 14 предлога: 1.) да се измени §. 670 и 671 у грађ. законику — 2.) да се утврде сеоске апсанске зграде и да у свакој буде по 10 одељења. —3.) да се укине §. 5 о сеоским дућанима. — 4.) да се допуни §. 464 и 483 грађ. поступка. — 5.) да се замени § 28 кривичног поступка. — 6.) да се протумачи § 109. и 110. устава о давању судија под суд. — 7.) да се пограничне карауле одвоје од надзора полиције а да буду под окр. бригадом. — 8.) да се парохије одузму од манастира па да се даду поповима. — 9.) да крађе преко 600 гр. извиђа и суди порота. — 10.) опет да се карауле о државном трошку утврђују — 11.) да влада све своје предлоге пре скупштине наштампа и сваком скупштинару пошље. — 12.) да се на ђумруку за ствари од веће вредности и више ђумручине плати. — 13.) да се сви што живе ван села и вароши „сјуре" у село или варош, да се бир плаћа у новцу, да окр. лекари за своје визите ништа не наплаћују, да порота суди и политичне кривце. — 14.) да се одреди шумска уредба.

За тим је скупштина усвојила закон. предлог о наоружању пограничних стражара.

На предлог законодавног одбора прешло се на дневни ред преко предлога Срете Поповића и Петра Ђуричковића (види горе). Најзад су читане опет молбе и жалбе.

На XVII. састанку прочитано је, после дебате о протоколу и о У. Кнежевићу кад може опет ући у скупштину — равно 43 молби и жалби, усвојен је законски предлог мин. војног о положају војних лекара у војсци, денесено је решење о 34 молбе и жалбе.

На састанку од 28 Јануара т. г. поднесен је законски предлог: да се од уштеде из кредита на учитеље основних школа могу држати накнадна предавања истим учитељима. — За тим је уважена оставка владиног посланика г. Јове Илића, па се онда прешло у претресање закона о „зборииштима народне војске" који је усвојен.

29. Јануара претресала је скупштина питање о интерпелацијама које су биле упућене пређашњој влади и донела је одлуку да посланици који остају и сада при својим интерпелацијама то изјаве. Девет посланика објаве да остају при својим интерпелацијама. За тим су претресане молбе и жалбе.

На XX. саст. после многих молби и жалби поднели су посланици ових *15 предлога:* да се у Јагодини оснује потпуна реалка; да се бир плаћа у новцу где нема жита; да се среска канцеларија из Неготине премести у Штубик; да се измени § 5, 7 и 9 закона о порези, да се измени и допуни § 373 казн. законика; да се измени § 28 закона о крив. пост; да ситним лоповима суди порота код општина, да се сви људи који станују изван села принорају да се настане по селима; да се укине она наредба да сељаци не смеду продавати на пијаци пре подне прекупцима; да се све постојеће реалке повисе на 4 разреда а где год не постоје да се заведу са 2 раз; да се среским полицајцима даду бесплатни квартири онде где су среске куће по варошима и варошицама; да се старци који су ослобођени од данка ослободе и од бира; да полугимназије у Крушевцу, Ваљеву и Јагодини постану државне школе; да се уреде јавни општински, срески и окружни зборови; да се одбаци предлог г. М. Гарашанина који хоће да се цео устав измени и то на незаконит начин, а да се само чланци 42, 45, 48, 58, 101. 102, 103, 104, земаљског устава поправе, измене, допуне, све у духу веће слободе.

За тим је прочитано ових 5 интерпелација: Мин. ун. дела: што се не поставља лекар за окр. књаж. — друга за лекара у јагодинском окр. — Мин. је одговорио, за то што нема лекара који би се хтели примити те службе. —

М. грађ: што није трасирана железничка пруга преко Глоговца и. т. д. до Древена него у наоколо?

М. грађ: о друму од Соколовице до Лукова.

М. грађ. што није направљен пут од Јагодине преко Левча до Трстеника.

Поднесен је поштански уговор свију евр. држава, амер. савеза и Мисира.

Усвојена је нова стилизација §. 5 закона о збориштима нар. војске.

XXI. саст. О записивању поименичном како је ко у коме питању гласао.

Поднесен је законски предлог за измене и допуне закона о болницама и о управи дома за сумануте и за накнади кредит на поткивање пошт. коња.

Претресан је и усвојен један део закона о устројству и регрутовању стајаће војске, по коме се сад има служити две године у ст. војсци у место три.

XXII. саст. Довршен је закон о регрутовању. Поднесене интерпелације: по ком су закону разрезивани онако велики приреза на логоровање стајаће војске, како стоји с рудником у Крупњу, је л' истина да је мин. финансија закључио уговор за ковање српског сребрног новца, пре него што је истекао рок стечају, и скупље но што је могао; је л' истина да су Јово Илић и К. Цукић постали државни саветници немајући непокретног имања.

У седници 3. фебр. скупштина се искључиво занимала законским предлогом о набавкама и лицитацијама за војничке потребе, који је усвојен цео осем последњих двеју тачака.

XXIV. састанак. Министар правде је поднео ове зак. предлоге: измене и допуне у устројству касационог суда; да се управи казненог завода у Београду изда из држ. касе 85.000 гр. п. за подмирење неких потреба из 1874 г; накнадно одобрење што се у Пожаревцу подигла зграда за осуђенице и то апсеничким радом; измене и допуне у закону о условном отпуштању апсеника; допуне у стециштном поступку, и кривичном законику о банкротовању. За тим је довршен закон о набавкама и лицитацијама за војне потребе.

Састанци XXV. — LV. — Поднети су ови владини предлози: 1. Да се измени § 511 и 512 зак. пост. судск. у грађанским делима и § 160 и 256 зак. пост. суд. у кривичним делима. — 2. Пројект буџета за 1875 год. — 3. Да се измени и допуни закон о дијурни војних чиновника. — 4. Да се Ст. Бошковићу проф. вел. шк. одобри 1330 гр. пор. што му припадају према пређашњем звању по закону. — 5. Накнадни трошак на путовање књажево у Цариград и да се допуни чл. *XV* закона о ђумруцима.

Поднети су предлози *народних посланика:*

1. Да се што треба за војску набавља у нашој земљи. — 2. Да општина сама намирује штете од паљевина, ако се кривац не ухвати. — 3. Да се учитељима основних школа даде боља плата. — 4. Да се обалом дринском, од Лознице до Бајине Баште у окр. ужичком, начини насип. — 5. Да се у свакој окр. вароши подигну реалке са 4 разреда. — 6. Да манастири не

могу давати своје шуме под закуп, него да се тим шумама околна села служе бесплатно. — 7. Да општине шаљу сваке године полицијској власти уверење о свима рђавим људма, те да их власт зна и не прима за сведоке. — 8. Да се лопову сматра пунолетство у 18-ој години. — 9. Да се уз пут од Београда до Алексинца остави утрина, ископа јарак и засаде дрва, и да воде поред свију путова буду свакоме приступне. — 10. Да се путницима од Пожаревца до Неготина због рђавих путова даје поштански коњ с такумом под наплатом таксе. — 11. Да се између Нересинце и Крушевице начини ћуприја. — 12. Да сваки што продаје фабрицирано пиће плати каси државној 10—30 дук. — 13. Да општински судови суде спорове и о земљама у вредности до 250 гр. пор. — 14. Да се протама не плаћа по 8. гр. чар. него свак да плаћа венчаницу свом свештенику. — 15. Да се измени и повећа ђумручка тарифа на извесне производе. — 16. Да се реорганише учење у основ. школама; да се ђаци коцком уписују; да се уреди бољи надзор над школама; да се учитељима повећа плата; да се образује фонд за учит. сирочад и удовице; да се манастири окрену у цркве, добра манастирска предаду државн. економима и да се нико не калуђери млађи од 40 год. — 17. Да се храна, одело и остале потребе за стајаћу војску набављају у нашој земљи, а са стране само они предмети што их у нас нема. — 18. Да се не наплаћује данак од оних Бугара, који у извесно време радње прелазе у Србију и опет се враћају. — 19. Да се све минералне воде уступе каком приватном лицу или друштву. — 20. Да се још ове године одреде буџетом издатци на параћинску реалку. — 21. Да се допуни чл. 71. закона о пословном реду у нар. скупштини. — 22. Да се укину девојке по механама. — 23. Да сваки срез о свом трошку пошље по једнога питомца да изучи лекарство. — 23. Да се изда закон о личној слободи. — 24. Да сви, који су прешли број година те не могу служити као народни војници, плате по 12 гр. — 25. Да власти примају новце од дужника и онда, кад му је имање изложено продаји, па он то сам прода, само ако није на штету повериоца. — 26. Да се § 66 закона о чиновницима грађ. реда тако измени, да сваки може чиновника непосредно тужити суду, ако га је неправилним вршењем своје дужности оштетио. — 27. Да се § 464 грађан. суд. поступка измени, те да буде чиновник одговоран кад одуговлачењем разних извршења оштети кога. — 28. Да се § 67 закона о чиновницима грађ. реда укине и подведе под § 939 грађ. закона. — 29. Да се протумачи члан 95 пословника, а 96 да се измени. — 30. Да се час пре донесе одлука, да се подигне „Народна банка“. — 31. Да се подигну поште и по општинама. — 32. Да они, што дођу овамо из Турске, плаћају у име данка по 3 цванц. на месец. — 33. Да се практиканти поделе у класе. — 34. Да се на просветне цели поред приреза даде дукат цес. једном за свагда. — 35. Да се из државне службе отпусте чиновници, који су на другог пренели своје имање. — 36, Да плата чиновничка не буде већа од 1000 талира, ни пензија од 500. — 37. Да село Прњавор и ман. Каленић заједнич-

ки уживају имаовину. — 38. Да се чл. 9. тач. *в.* устројства нар. војске укине, те да сви и указни чиновници подједнако служе у нар. војсци. — 39. Да се устројство општина измени и допуни у смислу шире самоуправе. — 40. Да се чл. 6. закона о адвокатима измени. — 41. Да се у 78 чл. послов. реда дода и 5 тачка, одбор за расправљање и претресање посланичких предлога. — 42. Да спорове око избора посланичких извиђа комисија из скупштине. — 43. Да се чл. 105. устава дода: касационе судије кад повреде устав или закон одговорни су као и министри народној скупштини — 44. Да се од пореске главе узме по грош приреза за уређење лековитих вода. — 45. Да се § 6 устројства касацион. суда допуни. — 46. Да се удари што већа заштитна ђумручина на сукно и ћебета, што се овамо увози. — 48. Да се црквенски капитали могу трошити на школе и друге добре цељи. — 49. Да галантеристе, болтаџије и ситничари у Београду плаћају регал. — 50. Да се одобри потребан издатак новаца за направу новог здања гимназијског у Крагујевцу. — 51. Да министар финансије даде сваком посланику изводе расхода. — 52. Да се спреми пројект закона о целом преустројству наших школа. — 53. Да се укине § 14. закона кривични. — 54. Да се укину окружна начелства. — 55. Да се други одељак у § 325 грађ. поступка измени. — 56. Да се води тачан списак по општинама од оних, који се криво закуну, па то после да се даје суду. — 57. Да се изда закон о воденицама. — 58. Да се стане на пут тровању рибе по Мајдан-Пеку и Кучајну. — 59. Да се допуни § 442 грађ. поступ. — 60. Да се подигне телеграфска штација на Рашкој. — 61. Да се изборни суд или са свим укине или да се узакони претходна заклетва судија и сведока. — 62. Да сваки земљорадни мора по две вране и чавке на годину убити. —

Осим ових предлога поднесено их је још доста до на измак рада скупштинског. Ваљало би, да покажемо нашим читаоцима шта се радило све до краја, како смо већ и започели и како рекосмо у прошлој свесци нашег листа. Али време је кратко, нема се кад; већ смо на домак *нове* скупштине а лист нам излази само једном у месец дана. У овој свесци ево више, нег и у којој до сад, наше хронике, па ипак нам не досеже толико места, да барем у кратко поменемо све предлоге, интерпелације, молбе и жалбе, што су, осим до сад већ поменутих, читане и претресане у скупштини. Дакле није друга — морамо овде прекинути, молећи читаоце да нам у том не замере. Још мало, па ће нам ваљати да саопштавамо *нови рад* нове скупштине.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Жиљ Верн у српском преводу

Чувени писац „изванредних путовања“ нашао је читалаца и у српској публици. Пошто су му књиге превођене у све важније европскејезике , ево га , бар једним делом, и на српском језику.

Српски читаоци имају рукама три његове књиге, три „необична“ путовања. Редом су изишли српски преводи овако: прво је, *„Путовање у средину земље, с француског превели Ј. Ђокић и А. Антић, правн. III. год. Београд 1873“*, за тим долази *„Путовање са земље на месец и око месеца. Превео с франц. Васа Т. Гавриловић, великошколац. Београд 1874“*, а најновије *„Пет недеља у балону, путовање по Африци. Превод с франц. Н. Сад. 1875“*, (преводник непознат).

Док не узмемо разгледати српске преводе, нека нам дозволи читалац, да поведемо реч о самом оригиналу, те да опробамо оценити праву вредност Жиљ Верновог рада.

Жиљ Верн је до сад написао приличан број разних књига, које све имају општи наслов „les voyages extraoridnaires“ и од којих свака потпуно оправдава такав наслов. Да не помињемо сва његова дела, споменућемо осим већ преведених у нас и ова: „Деца капетана Грента“, „Шта је било с капетаном Хатера“, „Двадесет хиљада миља под морима“, „Око света за осамдесет дана“ ит.д.

Шта има у овим делима?

Ко је читао летимице или само један или све романе Жиљ Вернове, тај је могао приметити само то, да су они написани изванредно вешто и да су врло пријатни за читање. Са стране „занимљивости“ Ж. Верн не уступа ни једном стручном фабриканту романа. Они тако драгоцени и тако пријатни (за извесне читаоце) „сирпризи“ који чине славу толиким пустим романима, она вечита напрегнутост, коју Димаова школа уме тако вешто да одржи у читаоца кроз сво читање, она симпатија која се намеће читаоцу за измишљене личности, онај нерв данашњег, доброг или рђавог, романа — све то има и у Ж. Верна. Наравно, морамо одмах рећи, не све онако као у многим другим романима и не за ону исту цељ коју имају пред собом данашње романције од заната.

Ми смо рекли да ће све ове красоте данашњег романа наћи читалац у књигама Ж. Верна онда кад их само летимице прочита. Међу тим, читалац који не прекраћује књигом „дуго време“ наћи ће у њима осим занимљивости — науку. Оно велико интересовање којим прати читалац развој догађаја у ма ком од Ж. Вернових романа, не значи никако интересовање за „приповетку“ него интересовање за велика питања природне науке. Кад је једна књига занимљива за то штотретира питања Астрономије, Физике, Хемије, Биологије ит.д.

онда је то већ друкчија занимљивост, него кад на прилику јунаци из „Видовданових“ романа васкршавају из мртвих или друго што мало друкчије.

У самој ствари, Ж. Вернови романи за то и јесу и занимљиви и важни, што они износе пред најшири круг читалаца проблеме и стечевине дањашње природне науке. Употребљујући роман као форму, која не смета а која се врло добро прима, Ж. Верн чини да се велики број читалаца заинтересује јестаственичким истинама. Колика му заслуга иде за тај посао то ће оценити читалац коме је познат утицај природне науке на све одношаје савременог друштва и кога је историја научила да љубав за позитивним испитивањем и интересовање за природну науку значи учињен најважнији корак к еманципацији ума човечијега.

Ослобођавање природном науком од предрасуда значи — прогрес.

Томе прогресу помаже Ж. Верн свима својим романима.

Његова „изванредна путовања“ допиру до свију тачака могућности. У једном роману *(Двадесет хиљада миља под морима)* он води читаоца на дно мора и упознаје га са свом морском флором и фауном. Кроз море се путује тајанственом лађом — Наутилус — чија конструкција наводи на размишљање о свима законима физике и механике. Кад сте довољно времена пробавили испод мора, онда изволите у ђулету од алуминије из топа 900 стопа дугачког (т. ј. дубоког) полетити у атмосферу брзином од 36000 стопа у секунди. Ако баш и не доспете до месеца, а ви ћете научити добар део механике и астрономије. Кад се вратите са тог пута, онда можете пропутовати Африку у балону, који је тако удешен да топлота може у њему по вољи да дилатира или згушњава водоник и тако производи потребна спуштања или пењања. Путујући балоном, ви ћете се уверити да су „кола — трице, пароброд — кучине, а жељезница — трице и кучине“, и да је балон најкраснија направа за путовање. Али ћете на том путу дознати и шта је то 130 степена топлоте. Ако вам толико путовања није доста, ви изволите с немачким професором Лиденброком (који је врло учен немачки професор и ако баш не зна две хиљаде језика, као што су га српски преводиоци, у невином незнању француског non pas que, представили српској публици) — право у средину земље! И онда ће вам за цело бити доста.

Ето о каквим предметима „приповеда“ Ж. Верн; лако је погодити за што су занимљиви његови романи.

Али за што је писац изабрао роман, да у том облику износи своје радове пред читаоце?

За то што је увидио да тим путем може учинити више но икојим другим.

Ми смо пре на једном месту рекли, да важност роману чини поглавито та околност, *што је он приступан највећем броју читалаца.* Ову околност није могао предвидети тако бистар и практичан ум као што је Ж. Верн. То је један разлог.

Други разлог је друге природе. Мислимо да не ћемо изненадити читаоца, ако му кажемо да је овакав роман оно исто што је н. пр. облатна за кинин: кинин је горак, па га завију у облатну и онда се већ може прогутати. Наука је сувопарна за приличан број људи, па је завијају у роман и онда се већ може прочитати. Добра публика сувише је нежна да би могла читати „головоломне“ научне трактате, или је читањем свакојаких „Монте Христа“ „Клетава полуделе“ и т. д. размажена, па не може да чита никакву другу књигу осим оне у којој се најћудљивија судбина игра с најблагороднијим „херојем“ и с тако исто најблагороднијом, „херојињом.“ Добра публика има већ своје писце који за њен рачун, т. ј. за убијање њеног времена, измишљавају и фабрицирају свакојаке глупости и бесмислице — Резултат је свему томе да се у доброг дела публике створио апетит само за романе. За то морају паметни писци да облаче своје идеје у форму романа, те да им тако прибаве више читалаца.

Могли би смо наводити још доста разлога који правдају Ж. Верна што је писао просто романе с јестаственичким садржајем, а не озбиљне или бар популарне јестаственичке списе, али ми држимо, да нам то много доказивати није сувише потребно нарочито за српску књижевност и за околности које пресуђују како да се ради на књизи у Србији. Обзири на публику која не тражи у књизи одговоре на питања о којима и сама мисли и за коју се не може претпостављати ни претходно знање ни умна снага да из растуреног књижевног излагања склопи целокупну мисао, обзири, велимо, за таку публику, морају бити у нас много већи но на другом месту. А ти обзири правдају што лакше и што простије излагање науке.

Још се на једном месту морамо зауставити код самог оригинала, па ћемо онда прегледати српске преводе.

Кажу, да Ж. Верн, новелистичким претеривањем у својим списима наводи неуког читаоца да озбиљно поверује у све што му се прича, и да се на тај начин његова дела резултују у просте приповетке, које већ нису само средство за исказивање идеја.

Очевидно је да би веровање у могућност одласка на месец било у стању да потпуно забуни мозак једноме човеку. Тако је и путовање професора Лиденброка кроз вулканске ходнике, тако је и путовање у Наутилусу капетана Немо. Али, и ако је то тако, онда је тако само онда кад се чита без икаке пажње, или још пре, кад се слуша „приповетка“ од онога који је прочитао књигу а не разумео ствар. У осталом ми не мислимо за ово бранити Ж. Верна, али и не сматрамо то за велику ману тим више што оно што читалац изнесе из читања не зависи само од књиге но и од читаоца. А глуп читалац може наопако схватити и најпаметнију књигу.

Сводећи све досадање у закључак ми налазимо да су Ж. Вернови романи прекрасна лектира за све редове интелигенције и ми се радујемо, што те романе видимо и у српском преводу.

Али какви је српски превод?

Што се тиче избора, то морамо рећи да је добар. Ако су

све Ж. Вернове књиге добре, може се рећи да су му ове, које су преведене на српски, најбоље.

На жалост више немамо добрих речи за српске преводе. Ново-Садски превод „Пет недеља у балону" није погрешан али није ни добар. Као да писмо у 1875. години, налазимо у њему и речи: *множествено число, упечатљење, местоименије.* и т. д. Но тек београдски преводи долазе до вршка детињске књижевности. И о томе хоћемо мало више да прозборимо.

У нас се прилично раширило мишљење, да је превођење лак занат, и да не треба много утрудити своје господство па да се преведе читаво дело страног писца. Такви се преводи и јављају већином у нас у последње доба. Једва да је преводилац најскромније познат с језиком са кога преводи, али куражи има довољно и та кураж, потпомогнута срећним околностима (н. пр. подлистак политичких новина птд.), чини, те он издаје својпревод.

Ово што смо рекли никако се не сме рећи за честитије преводе које имамо у нашој књижевности; али се потпуно сме рећи за београдске преводе Ж. Верна.

Ми смо рекли да од његових дела има у српском преводу „Путовање на месец" и „Путовање у средину земље". Ми треба да узмемо реч натраг. Ово што пролази кроз руке српских читалаца не сме се назвати превод Ж. Верновог дела. То је просто једна гомила реченица без смисла и без памети, изопачавање и накарада онога што стоји у француском оригиналу.

У овом погледу најгоре стоји „Путовање у средину земље." Бар „Путовање на месец" није него четвртина целе књиге, па ни срамота није велика, али „Путовање у средину земље" требало би просто превести из нова, а садањи српски превод закопати дубоко у блато наших књижевних накарада.

Да би читалац увидио и сам какви су српски преводи, ми ћемо овде исписати неколико примера франц. текста и српског превода од једне и од друге књиге.

Ево перла из „Путовања на месец". Саопштавамо их без реда јер у таквим преводима и нема никаква реда. — У загради је превод какав треба да је.

Француски оригинал	Српски превод
„Vous arriverez à ceci que, lorsque votre boulet sera suffisament lourd, vous ne mettrez plus de poudre du tout" (стр. 92.)	„Ви ћете доћи до тога, да ће ваше ђуле бити врло тромо, ако му се не придате барута" (стр. 65), (на послетку не ћете ни метати барута, кад направите довољно тешко ђуле).
„Je dirai que si mon mortier n' eût pas éclaté." 70.	„Примећујем да ако би се мој мерзер разбио" 51. (Али да није прснуо мој мерзер!)
„Mais neuf dollar la livre, repriqua le major, qui ne se rendait pas facilement, c' est encore un prix énorme." 77.	„Девет долара фуната! упита мајор, баш се не може лако наћи, јер му је цена врло велика стр. 56, (Али и девет долара за фунту, одговори мајор који не попушташе, то је опет прескупо)

„Sachez qu' un artilleur est comme un boulet, il ne peut jamais aller trop loin.“ 82.	„Знајте да артиљерист није ђуле, па да тако далеко иде“ 59, (треба да знате, да је артиљерист исто што и ђуле, нема за њега даљине велике).
. . . elle est facile à fondre, elle se coule simplement dans les moules de sables“ 87.	„Лако се лије, *меша се у сабље*“ 62 (лије се лако, *у простим пешчаним калупима*).
Je vais dons surprendre l' honorable J. T. Maston, en lui disant, qu' il a été timide dans ses calculs.“ 94.	„Од тога ћу изузети поштованог J. Т. Мастона, ако се каже да је он био плашљив у своме рачуну“ 67. (Изненадићу J. Т. М. рекав му да је он био плашљив и т. д.)
„Sa deflagration (pyroxyle) est si subite qu' on peut l' enflammer sur de la poudre ordinaire sans que celle-ci ait le temps de prendre feu.“ 98.	„Тако је брзо сагорљив (праскајући памук) да га је могуће запалити *обичним барутом* а да овај (запљени барут?) не добије времена да се запали“ 70. (Тако је сагорљив да изгори на обичном баруту а да и т. д).
„La maçonnerie se fait en même temps que le forage.“ 147.	Зидарство је ишло брзо као и олуја 105. (Зидање иде заједно с бушењем.)

Да оставимо „Путовање на месец“, па да разгледамо красоте које крије у себи српски превод „Путовања у средину земље.“ Бележимо исто као горе.

Француски оригинал	Српски превод
„Les caractères de ce livre.“ 7.	„Каквоћа ове књиге“ 10. (Слова ове књиге).
„Non pas qu' il parlât couramment les deux mille langues et les quatre mille idiomes employés à la surface du globe, mais enfin il en savait sa bonne part.“ 8.	„*Не само што је говорио течно* две хиљаде језика и четири хиљаде наречија којима говоре сви народи што год их има на земљи, *него им је још умео да оцени њихову добру страну*“ 12. (Истина, он није говврио свих две иљаде језика и т. д. али знао је добар део)
„Le cryptogramme est postérieur au livre.“ 10.	„Криптограм је старији од књиге“ 15. (Књига је старија од криптограма)
„Si je me trompe, je pourrais essayer de l' espagnol, du français. . .	„Ако се не варам, ја знам шпански, француски. (Ако не буде тако онда бих покушао шпански, француски)
„J'e étais rassure sur ce. . . .“	По ново сам се уверио . . (Опет ме умири. . . .)

„Quant à moi, l' impossibilité de quitter la maison me preoccupait davantage et pour cause."

„Што се мене тиче ја нисам могао никако напустити кућу, а за што? (Мене је највише мучило што не могу да изиђем из куће, и томе је било узрока)

„Je fis un geste plus affirmatif."

„Ја га живље заиштах" (ја. потврдих још јаче).

„Permettez moi d' épuiser la série des objections relative a ce document."

„Допустите ми да изређам све појединости овога документа" (дозволите ми да у овој ствари искажем све могуће против разлоге, прекоре).

„Seulement, je vous demanderai ce qui nous presse"

„Само гледај те се пожури" (Само бих вас питао што хитамо тако).

„Le chateau est d' ailleur, becoup plus jeune que l' heroïque prince de Danemark."

„Замак је уосталом много млађи него и сам јуначки владалац дански" (Замак је у осталом млађи од Хамлета)

„Le souper fut rapidement dévoré et la petite troupe se casa de son mieux."

Вечеру за један час прождерасмо и наше ствари сместисмо у нутра (у вечеру?) (Брзо вечерасмо, па се наша мала чета разузури).

„Ainsi se formèrent ces immenses couches de charbon qu' une consommation excessive doit, pourtant, épuiser en moins de trois siècles si les peuples industriels n' y prennent garde."

Тако су дакле постали ови грдни слојеви угља кога још за много стотина година сво људство не ће моћи да потроши. (Тако се сложише огромни слојеви угља, које опет може неумерена потрошња да исцрпе за мање од три века, ако само индустријални народи не обрате више пажње.)

Престајемо даље наводити појединие примере. Ово неколико што смо навели, то су просто накарађивања франц. текста, али и оно што није баш са свим друкчије од оригинала, тако је сакато и бледо, да се ни пошто не сме назвати преводом. Поред свакојаких погрешака у „Путовању у средину земље" дошао је у помоћ још и штампар, те је на стр. 70, испретурао редове, а на страни 178 и 179 читаве листове. Српски превод на страни 275 показује франц. текст на стр. 179, па онда на истој 275 стр француски текст чак са стране 190. Тако је просто избачено из српског превода пуних 11 великих страна оригинала.

Нека би српска књижевност била у будућности, поштеђена од оваких превода!

Андра Николић

ШЕКСПИР И ... МАТИЈА БАН.

Пре неке три године дана написао сам ја у новосадском „Позоришту“ оцену трагедије Матије Бана „Добриле и Миленка.“ Ко познаје мене и мој одношај према уреднику „Позоришта“ тог не ћу морати вазда уверавати, да сам и ту оцену, као и многу другу, писао *преко воље*, јер не беше другога, од кога би је уредништво могло исплакати — што, у осталом, трагичној рецензији и долпкује. — Моја нелагодност имала је и други узрок: нисам марио заметати кавгу са г. Матијом Баном, не за то, што бих зазирао од његовог умног зора и јунаштва, већ што сам га знао какав је, а видео сам из тадање његове препирке са г. Јованом Ђорђевићем, да не зазире ни од лажних цитата. Та мисао ми је умерила и умекшала оштрину пера, те написах као што сад видим, таку оцену, коју би ма какви други виши суд морао заменити само жешћом осудом. Ја мишљах пуне три године, да томе имам захвалити, што ме г. М. Бан оставља с миром. Но љуто се преварих: он ме је за то три године дана штедио што се *нисам потписао*. Те сад, кад ме издаде рецензенат „Отаџбине,“ сад ни часа не почаси, већ удари на мене пре свега тим, да је мене при оној оцени руководила, осим осталих неких побуда, и „занатска саревњивост.“ Он, који се не хтеде обазрети на безимену оцену, док не чу, да је писао човек његовог „заната,“ *он* још има образа *мене* корети „занатском саревнивошћу.“

Ма да се сад искрено кајем, што написах ону благу оцену, ипак се не бих са г. Баном хватао у коштац, не бих одговарао на његову напасну обрану у „београдским новинама,“ у толико мање, што је опет и том приликом избацио *један лажан цитат* из моје рецензије, оставио бих га у блаженом уверењу, да ме је потукао до ноге. Ал сад се већ не тиче ствар само мене и њега, није он само мене нападао, он је нападао — Шекспира, а то је у нашем „занату“ толика кривица, колика у државном животу велеиздаја; таку кривицу оставити некажњену значило би удружити се с кривцем. Ја сам у првој рецензији М. Бана назвао царићем орла Шекспира. Он, сиромах, и сам то признаје, но тек овом приликом је показао, да ја прави царић; јер не само да је у мислима надлетео орла, већ му се од веле радости размакло срдашце, те је са своје висине на орла — излио своја чуства.

Ал он је, вели, проучио Шекспира скроз, проучио му је замишљаје и нацрте карактера, страсти и т. д.; а ја сам, вели,

само требио каламбуре. — Наравно, ја се нисам завлачио под крило тог орла, нисам имао прилике бројати откуцаје орлова срца у лету тако близу као блажени царић; — само што ти откуцаји нису за царићко ухо. — Г. Бан је проучавао Шекспира чини ми се, исто тако као што је читао немачке класике *не знајући немачки* (в. чланак Ј. Ђорђевића у „Јединству" 1873. бр. 61—63). По себи је смешно кад се ко хвали, да је проучио кога класика, а не зна језика, којим је тај класик писао: ал хвалити се, да га је проучио далеко боље и дубље од онога, о коме се, ако ишта више бар толико зна, да разуме језик тога класика, те га је с оригинала већ и преводио и расправе писао о њему: то је грђе од смешнога, то је хумбуг, то је царићки. — Што ја свог „Максима Црнојевића," нисам умео боље написати, то ће се само онда тицати ствари, кад г. Бан, ил ко му драго, буде покушао, да то питање испита, као што се једаред већ и збило.

Ја сам тешко згрешио, ал сам за то и кажњен како ваља: морао сам још једаред прочитати „Добрилу и Миленка," већ и за то, што ме г. Бан кори због мог извртања, „као да се у његовој трагедији Добрила искрада *у по дана* из куће, да би утешила „очајаног Миленка." — Г. Бан има право, у делу (по рукопису новосадског позоришта) збиља стоји, да је то било *у по тамне ноћи*, и ја молим г. Бана по сто пута за опроштење, — — што сам једаред помислио, да је бољи драматиста, бољи цртач карактера, него што јесте. Као што то дело није штампано, ја сам разлагао своје мисли по сећању са позорнице. Учинило ми се, да би био много *већи произам* од заљубљене Добриле, произам, с којим се г. Бан толико размеће, — кад би, чувши да јој је драган у смртној опасности од које га само она може спасти, пошла њему у *по дана*, него што се овако отшуњала по мраку.

Даље вели г. Бан, да не стоји у трагедији, да је Вукан убио једнога момка *за то што је помислио, да је од чељади Доброслављеве.* — Ту већ морам замолити г. Бана, да још једаред прочита моју *оцену*, јер *тога нема ни тамо.* То је тај лажни цитат што га горе споменух.

Још један грех имам да покајем: У својој оцени рекох о првој половини Банове трагедије погледом на Ромеа и Јулију: „Мора се истина признати да је *парафраза доста вешта;* али и т. д." — Г. Бан се ухватио за ту фразу учтивости оберучке, па доказује, како сам ја недоследан, где разлаже доцније, како је све друкче у њега — нег у Шекспира.

Тако ми треба! Критичар не треба никада да је голубија срца. Видивши, да ћу многоме морати замерити у Бановој драми, ражалио сам се на свога руфетлију, те не могох на ино, а да што и не признам, не похвалим. Ал пустих петла на праг; сад видим да ме је осећај доброга срца далеко завео; јер „Добрила и Миленко" заиста није ништа друго до парафраза Шекспировог „Ромеа и Јулије," само што је та *парафраза невешта, врло невешта*, тако, да местимице већ прелази у карикатуру.

Пре свега морам констатовати, да г. М. Бан као да не зна, или не ће да зна, шта је то парафраза. „Драматска пара-

фраза," вели он, „није ништа друго него опширније репродуцирање истих случаја и положаја, истих карактера, истих осећаја и мисли." Читалац не мора бити човек од струке, да увиди наопачину те дефиниције.

Побијајући моју оцену у погледу његовог испитивања *мржње* и *љубави* према Шекспиру, вели г. Бан: „Ко је још дошао до таке мисли, да по давнашњости или скорашњости мржње суди о њеној жестини, дакле о ступњу њене трагичности? — — Ако је прва (мржња Монтекиха и Капулета) старија, за то је и друга једнако *сва готова* у почетку трагедије, што Костић не увиђа. — — него се још течајем трагедије *све силније распирује.* — — Та где је мржња дубља и управо неумитна међу Капулетом у Монтекијем (sic) или међу Добросавом или Радомиром? И тако очевидна ствар не пада у очи Костићу! Он није ни то разумео" и т. д. и т. д.

У толико има право г. Бан, што вели, да се не тиче много трагичности, која је мржња *старија.* Нека ми опрости, што сам онда пропустио, да са свим разголитим ниско̂ст, шупљину и нетрагичност мржње Добросављеве, те нека ми допусти, да сад надокнадим:

Није само питање која је старија, већ *каква* је која, како је постала. Мржња у Шекспировој трагедији постала је онако, каква се и после показује, постала је *крвљу;* мржња у Бановој „Добрили" рађа се из *лакомости*, од прилике као катострофа у народној песми о „Максиму Црнојевићу." Због једне „цигле *марве.*" Мржња је у Шекспира страст човечија; у Бана је страст кера, што му отимају гоцу. — Је ли то достојна премица љубави? И г. Бан још себи уображава, да така страст, која се оснива на одношајима приватнога права de meo et tuo, да така страст може бити трагична! Па још трагичнија од оне Шекспирске, у којој се сучељавају стихије смрти и живота! — Царићки послови!

Доброслав у опште није карактер, да се износи на позорницу, а камо ли у трагедију. За што? За то, што није слика, већ силујета; то је једна прља просутог мастила, која је после потезом пера или прста добила облик ђавола. Ту нема друге боје осим црнила. Може бити, да је таки човек био на свету или има, али износити га у свој ругоби му пред образован свет, то је mauvais genre..

„Али", вели г. Бан, „код мене све друкчије стоји (него, т. ј. у Шекспира, што верујемо), љубавници не притичу експерименту тајнога брака, који не пријање за душу словенску, а родитељи знају за њихову љубав и т. д." — Дакле тајни брак није за словенску душу? А отмица? Узмимо да је отмица што лепше, бар словенскије. Па што се толико оклева са отмицом, и што се љубавници бар после отмице не венчају не чекајући благослова тастовог? — Једино из обзира и деференције према Доброславу, рећи ће нам г. Бан. Прво питамо: А зар би венчање било што више и грђе од отмице са погледа родитељског благослова? Друго: Зар је тако чудовиште, као што је Доброслав,

заслужило толики обзир? Зар створење, што љуби Миленка, представника свога, што је добро, лепо и млитаво, зар тако створење може, зар сме љубити таког оца толико, да зазире од брака без његова благослова?

Па ипак се г. Бан усуђује тврдити, да је љубав, *главна страст* у његовој трагедији! Вредно је чути, како се г. Бан у погледу размеће: „ваша катастрофа љубави," вели „доследно истиче из мржње, којом је трагедија испреплетана, а напротив у Шекспира произведена је случајем, што писмо фра Лоренца није стигло на време Ромеу.

Дакле Шекспир је шепртља, а Бан је — пан. (молим слагаче да пазе на разлику између „н" и „њ", иначе би било са свим налик на истину.)

Г. Бана није никад ружила превелика скромност, али оволики дефицит скромности бадава ћемо тражити у северној светској књижевности.

Дакле су у Шекспира „произведене катастрофе *случаја?*" — А знате ли ви, шта је то случај, г. Бане? Та ви, наопако ни тога не знате! — Случај се зове, на позорници онаки догађај, кога ни *гледалац* није могао предвидети ни слутити; а ако је таки догађај, да га само једна или друга особа у драми није предвидела, онда то није случај, онда чим се догоди, сваки гледалац помисли: Е, па на то је требао помишљати, с тим је ваљало рачунати! — Ако је случај, што Ромео поред онаких околности *није добио писма,* онда је и то случај, што при катастрофи у Бановој трагедији Доброслављева *пушка,* с погледа на ондашњу примитивну фабрикацију пушака, *није слагала.*

У том истом ставу свога властитога панегирика вели г. Бан о љубави у своме делу: „Цељ је љубави брак, а трагично средство, или препона браку, мржња је."

Љубав је кроз целу трагедију у непрестаном јавном двобоју, *па најпосле браком побеђује; али у самој победи налази под тајним ударцем мржње трагични конац.*

Са заблудама, којима је само једини тај став Банове обране наведен, у свези је и оно, што г. Бан (у 25. броју „Беогр. нов.") вели о вишем смеру, што га је имао пред очима замишљајући ову трагедију. Он ми се руга, што ја нисам опазио разлику између њега и Шекспира у самоме „типу" љубави. Он вели, није хтео да прикаже оне земне, страсне, само што не рече срамотске љубави као Шекспир, јер така љубав не би била *словенска;* он је много више смерао: хтеде нам приказати слику чисте, надземне, апстрактне, словенске љубави. О таким стварима ја, наравно, немам ни појма.

Пре свега ћу се, с допуштењем г. Бана, посумњати о томе, да је „цељ љубави брак." Г. Бан је, истина, човек ожењен; ја, на жалост, још нисам. Он је и млого старији те по томе и у љубави искуснији. Па ипак ја имам казати, да се г. Бан љуто вара, па да у том варању лежи једна од нехотичних *трагичности* његове трагедије, што мисли, да је „цељ љубави брак." — Брак је само најзгоднији погодбени облик, у коме љубав може постићи

своју праву цељ, — ако у опште страсти и непосредни осећаји могу имати *цељи.* — И ту цељ Бан врло добро познаје, као и сваки простији човек, само што се, са свог узвишеног, надземног становишта, стиди то признати; јер та је цељ са свим проста, земаљска човечија, — та је цељ не само уједињење душе, већ и једно тело.

Али ако г. Бан мисли, да је оно брак, у што он удешава свој љубавни пар у очи катастрофе, онда г. Бан не зна, ни шта је брак.

То не само да са гледишта природног те по томе и песничког и трагичког није брак, већ није ни са гледишта црквеног, па ни са самог римског, католичког. Јер и са тог строго канонничког гледишта, „Добрила и Миленко“ гину без потпуне, свршене брачне свезе, међу њима је било само „*matrimonium ratum*“, до „consumatum“-а нису доспели.

И ту ће бити вазда она разлика између Бана и Шекспира у типу љубави. Шекспир је са свим простачки пустио Ромеа и Јулију, да „консумују“ брак. Г. Бан презире таке „ниске страсти“, таку „похоту“. Његов се пар задовољава душевном консумцијом, која ће се забележити у небу, а на земљи — эц!

То је можда све лепо и красно, само је сувише засукано, сувише неприродно, него што би могло бити — трагично.

А кад г. Бан каже, да *љубав* у његовој трагедији браком побеђује; „али у самој победи *налази* под тајним ударцем мржње *трагични конац;*“ онда је очевидно, да *г. Бан управо не зна ни шта је трагедија.*

Та то баш и јесте у г. Бана нај — и највећа заблуда, што у њега не пропадају само *носиоци* начелне страсти, не пропадају само личности, као што у трагедији бива и треба да буде, већ у њега пропада и главна страст, у *њега страда и начело;* у њега не гину *љубавници,* да се спасе начело љубави, у њега пропада и сама *љубав.* — И он је још тако наиван, да не кажем друго, те гледа преко рамена на Шекспира, што је пустио, да Ромео и Јулија својом смрћу заврше крваву заверу својих породица; он није тако мекана срца, он мисли, да је трагичније, што после смрти љубавника својих отвара још већи недоглед мржњи, која их гоњаше за живота! Beata simplicitas!

Остаје ми још која реч о карактерима делија ове трагедије, љубавника, Добриле и Миленка.

Миленкова љубав носи већ у својој клици, у свом заметку, суху болест; па још не ону суху болест, што умирући цвета, што цватећи умире, већ ону гњилу сухобољу, са које болесник жив иструне.

Одмах у првој појави вели Миленко:

„Сад увиђам, да постадох странац
И у самој домовини својој.
Јер ни једну од тих лепотица
Што ту гледам, не познајем више“.

Лепо! Миленко, који је са Добрилом, као што се после каже, заручен од детињства, враћа се после кратког страховања

кући, па не познаје више своје заручнице! Је ли после таког увода веровати свему пренемагању тога момка? И Миленко још има образа позивати се пред мајком Добрилином на своју зарученост?

Ви сте красно проучавали Шекспира, г. Бане! Шекспира, у кога је необична врлина у карактерисању да и најнеобичније, скоро невероватне догађаје учини вероватним нацртом карактера. Ал тај нацрт мора у првим погледима већ бити тако удешен, да гледалац може после веровати, да је тако и тако створење, једино тако створење кадро то и то замислити, наумити и учинити. И то ја видим, који сам из Шекспира само каламбуре требио, а ви, који сте га провиделп до срца, који сте му „проучавали вештину у цртању карактера, ви тога не опазисте, те упадате у тако крупне, тако почетничке погрешке!

Тај Миленко не само да је шмокљан, већ је и кукавица, поред све „најсмелије отмице која се замислити може,“ Том отмицом се особито поноси г. Бан и мисли, да му ја завидим због те генијалне, оригиналне идеје. Драматску нужду те отмице доказује г. Бан прво с Миленкове стране тим, што не би било поштено, да је он девојку пре „*силом* код себе задржао и најцрње окаљао пред светом“.

Г. Бан има особит појам о *сили*, кад мисли, да девојку, која у по ноћи сама долази момку, која се томе јавно даде отети, треба још *силом* приморавати, да остане у момковој кући, уверена, да ће му бити венчана љуба! Замолити девојку да остане, то је срамота: отети, то није срамота, тиме се девојка „пред светом ни мало не каља,“ јер то је словенски, то је словенска институција.

Са Добрилине стране доказује г. Бан потребу отмице тим, што није могла у самостан, јер се „самостанска врата не би ни отворила пред заљубљеном девојком“. — Прво и прво ја бих замолио г. Бана, да ми покаже тај пропис из устава каквог духовног реда ма које хришћанске вере, који би забрањивао примати заљубљене девојке у женски самостан. Ал баш и да има где таки пропис, како може гледалац помислити, да Добрила зна на памет све духовничке установе и прописе; г. Бан *брка* овде *своју рефлексију са мислима своје јунакиње.* А ако је Добрила то знала, онда је била ипокризија, преговорност, кад се зарекне са Миленком, да ће у самостан. „Да ли би је отац после могао отети из самостана, то је друго питање, само она *није ни покушала* да изврши, на што се заврила.

Како је стидљива девојка та Добрила види се на послетку, кад оно вели: „Како да ј' искажем

> Своју *хвалу,* своју *љубав?* — Кад нам
> Бог толику силу чуства даде,
> Што нам још не даде и *могућност,*
> Да га бар подпуно изразимо!“

(У осталом врло *дивна дикција,* красни стихови, пуни ритма, полета, појезије, а особито пуни *невине* девојачке мисли. Образац свеколике дикције М. Бана. Већ и по том, привидно незнат-

ном, моменту види се, да се г. Бан није родио за трагика. Јер имају трагични песници са лепушкатом дикцијом, а иначе не вреде много; — ал нити је кадгод било доброга трагика, нити га може бити, који би имао овако разрешену, бљутаву дикцију, као што је у г. Бана!)

На то јој Миленко галантно репликује и усуди се те је пољуби, — „а Добрила,“ вели г. Бан, „застиђена бежи“. —

Ето тако је стидљива Добрила. После отмице, о свадби, она на само са младожењом говори речи, које претпостављају прилично увежбаност у љубавним чуствима, ђувегија спромах вазда околиши и скида звезде с неба, док једва дође до једног летимичног пољупца, и она застиђена бежи! — Ковst aussi! То није стид невиног девојчета, то је стид кокете, стид препредене демимондице, која *хоће да изгледа* невина.

„Ама што ћу,“ вели г. Бан, „кад се баш та отмица, на коју критичар значајно по преко гледа, мени допала?“

Што се тиче горе хваљене отмице. Ја сам заиста попреко погледао на ту накараду и признајем, да завидим госп. Бану. Благо њему, кад му се *тако* што може *„допасти“*.

Кад момак навали на противничке сватове *већом* хајдучком силом, то г. Бан зове „најснажнијом отмицом, која се замислити може“. И кад крвопија и јунак Доброслав, у место да јурне са својима кроз хајдуке, перорира пред њиховим пушкама о освети, а онај хајдук, што је кадар смакнути *слугу* Доброслављевог само за то, што је Доброслављев, има *главом Доброслава* пред својом пушком, па га мирно слуша, како ће се крваво осветити његовоме Миленку — таки табло од карактерних накарада *допада* се г. Бану!

Као што је друкчији тип љубави истакао него Шекспир (видели смо, какав!), вели г Бан, тако је и „љубавни догађај заокружио опширнијим оквиром политичког живота, не заборављајући, на уметнички услов да догађаје љубавне тврдо веже за политичке“ и т. д., наговешћујући уједно, као да је Шекспир, бајаги, тако важан уметнички закон изгубио из вида.

Где је г. Бан нашао на тај „уметнички услов“, то ће га бог знати; ал ако узмемо, да без тог услова заиста не може бити уметничког приказа љубави, онда ово, што нам г. Бан приказује, већ и по томе закону, по ком он сам хоће да буде суђен, нема никакве уметности. Јер у трагедији г. Бан има, до душе, љубавних, а има и политичких догађаја: ал ти су тако лабаво привезани један уз други, да нити мењају што у правцу политичких, нити политички у правцу љубавних.

Кнезови се посвађају због шуме. Нађе љубав њихове деце са љубављу расти и мржња, ал само у једнога, али не због љубави дечије, већ све због шуме те шуме, и деца погину, и мржња све једнако траје, те тако не само да развитак љубави нема никаквог утицаја на политичке догађаје, већ ни сама катастрофа, ни сама смрт јунака и јунакиња.

И то г. Бан зове „тврдо везати догађаје“, па још има образа хвалити се тим према Шекспиру, у кога смрт љубавника сахра-

њује вековиту мржњу њихових породица! То се зове „тврдо везати“, г. Бане! Да се ви нећете ни тако моћи опасати, да то проникнете и уважите, томе се не бих надао.

То је, од прилике, што имадох рећи на автопанегирик г. М. Бана; никако ради самог тог панегирика на кога у опште није вредно да човек одговара, који се држи за мало скромнијег него да би био кадар тако што о себи ма и рећи, а камо ли написати; а ни ради писца, јер сам се из тог автопанегирика уверио, да нема на свету разлога, што ће г. Бана обавестити: већ ради необавештене публике, која се често даје завести наочарским достојанством и ћурковском сифизансом, а које у овако нежним, несебичним, непрактичним стварима, о каквим је овде реч, има доста и у најобразованијих народа, у колико више тек у нас.

Опростите, г. уредниче, што сам се мало задоцнио с овим примедбама. Поред моје ма и неправедно разглашене спорости, ипак сам, одговарајући после два месеца, далеко бржи од г. Бана, који се тек после неке три године накануо да се брани.

У Будапешти, 16. маја 1875.

Др. Л. Костић

ВАСА РЕШПЕКТ

(Наставак)

Како му драго, завршен је маневар, и сад ће се од разних трупа поједини један против другог продуцирати.

Има се борити пешак против коњаника појединце.

Изићи ће један на бајонету врло увежбан фелдбабод пешака. Обрштар заповеди Решпекту да се он с њиме бори.

Решпекту то баш није било по вољи, ал не сме отказати.

Решпект је већ готов.

Ђенералитет и силни виши и мањи официри гледају.

Обе делије узму у прописаној даљини „штелунг.“

Решпект кад је видео противника у свом „штелунгу“ већ, и оком добро измерио, одмах је знао с киме има посла. Стоји комотно као гладијатор од заната и чека. На прсима му златна колајна, и још друге ситне декорације. До сад је још сваког коњаника надмашио, и увек је награђен био. Но знао је и овај с ким посла има, кад је видео ону гипкост, онај коњанички створ Решпекта, канда је с коњем у једном комаду створен, као центаур.

Да се знак.

Решпект не ће направо с лица да јуриши, да га скоком не изигра, и коња му не заплаши, него ће баш да „караколира“, то је много лепше.

Решпект почне на коњу караколирати, најпре у већем кругу па онда у мањем.

Но и пешак је вешт; Решпект оставио га на десно, да му

првом приликом ударац зада, но онај такођер караколира вешто, пешке; почне десном ногом, а левом краћим кораком десној следи, и тако окреће се у мањем кругу, све „триплује“ као танцмајстор, баца натраг поглед на Решпекта, који му је средсреде његовог круга; круг буде све мањи, гледи да се стражњем боку коња домакне, и бод учини, и сву туру ту вешто је израђивао, и већ ту је тренутак, већ држе пао је Решпект, ал у истом тренутку Решпект као муња једним темпом, скоком тако збуни пешака, и тако удесно до ударца дође, и тако у теснац га доведе, да изгуби и темпо и скок и све, нити му је нужно било Решпекту бајонет испарирати, јер ударац је већ ту.

Пешак је побеђен.

Сви повикну: „Браво!“ особито коњанички официри, а обрштар тек бркове глади, па се смеши, обрве уздиже. Бадава, мило му је.

И доиста лепо је било све то гледати, лепше нег ма какову комендију. Решпект је добио награду шест дуката, а од свог обрштара опет шест. Ту је сад радост и весеље. Решпект плаћа вино свима унтерофицирима своје регименте, и то од својих новаца, без да је и један дукат променио. Позвао је и противника свог, тог старог „баку“ и тај је дошао, изљубише се као измирени душмани, и Решпект му плаћао колико год хоће, и још му дао у поклон сребрн сахат, десет форината вредан, са сребрним ланцем заједно, а он ће си други купити.

Доиста, Решпектова победа није мала, јер у таковим продукцијама до сад готово увек пешак се према коњанику одржао.

Сад је већ крај логору.

Решпект још је добио на по дана допуст да може у варош ићи. Дође у Пешту, и накупује разне ситнарије за се и своју Аницу, као на пример лулу, дуванкесу, сахат и ланац; за Аницу хаљину, мараме и прстен.

Врати се у логор. Све се преправља за сутрашњи марш.

Сутра дан регимента одмаршира, и дође у свој стари стан.

Решпект је опет у Ђ. на свом месту.

Кад је из логора измаршпрао, његови земљаци разгласили су да су видели Решпекта; један каже да га видео у Будиму, други у Пешти, трећи опет да су га видели у логору, ал га нису смелиословити. Неки су се сумњали, неки опет веровали су док им није сву сумњу из главе избио онај сенатор, кога је Решпект у магистрату ножем вијао, рекавши, да то није могао бити Васа Решпект, робијаш, да тај није већ ни жив, но већ давно морали су га обесити. И онда су веровали да је тако.

*

Када је Решпект кући дошао, предао је Аници поклон, и дванаест дуката да чува. Испричаовао јој све како је у логору био, како је баку победио; а чула је то Аница и од других, свуд се то приповедало, да сиротој Аници сузе очи од радости. Сад да је отац жив, мисли се, не би тако са Васом поступао. Но баш да је и жив, не верујем да би се радовао томе, особито кад је већ Васа сво имање, праву дедовину прокартао.

Обрштар начини Решпекта за правог вахтмајстора. И да је дуже остао обрштар командант регименте, још лако може бити да би Решпект постао био официр. И то ће и бити узрок што Решпекту „ритмајстор“ не да да се жени, да узме Аницу, јер је Аници још у ропству задао реч, шта више заклео се да ће је узети и већ је време ту да реч одржи. Ал не даду му. И официри су га волели, и обично би га звали „Mordkerl“, што истина није баш лепо име, ал многи му завиде. Тек у ратно доба показао би им Решпект свима, да их је као коњаник надмашио.

Но дође по Решпекта жалостан глас, да је његов обштртар за ђененала аванцирао, и мора у Италију. То је за Решпекта велики ударац; ко ће њега од сад у невољи заштитити?

Велика се промена учини. Обрштар оде као ђенерал у Италију, са целом породицом. Пре нег што ће отпутовати, дозове к себи Решпекта, најпре га пофали да је до-

бар војник, но да је жесток, да мало укроти своју нарав, јер може страдати, а он, обрштар као отац водиће бригу за њега и у Италији, и ако чује да се годину дана добро владао, за то време гледаће да га у своју близину повуче; тек што није казао да ће га официром начинити. И да му покаже да га воле, опет му дванаест дуката поклони.

Дође нов обрштар, и Решпект буде њему од ђенерала препоручен.

Сад се у регименти све изменило.

Нов обрштар, један је мајор умрьо, два ритмајстора су аванцирала; читава граја у регименти ко ће шта бити.

Обрштар је као обично, строг и добар, ал Решпекта не познаје као пређашњи, па ће се више ослањати на мњење виших официра.

Решпектов ритмајстор постане у другој регименти мајор, ађутант опет у другој регименти ритмајстор, све сами Решпектови пријатељи, а на њихово место нови долазе. Решпект добија ритмајстора, који је од улана дошао; прави Пољак, жесток, нестрпљив.

Приповедају ритмајстору о Решпекту и добро и зло, како који; он си зло бољма забележи.

Нов обрштар тог ритмајстора је јако у вољи имао, и на његову реч много је давао. Није ни један био ожењен, и заједно су ручавали.

Пређашњег обрштара млађи расејали се. Аница узела си собу, и чека да се по њој што преокрене.

Ритмајстор и Решпект имали су обоје неке опорине у себи, која се ни једном ни другом није допала. Ритмајстор је хтео да све око њега и пред њим трепће; Решпект опет не ће над собом тирана да трпи, ма он ко био.

Једаред при муштрању ритмајстору падне у очи Решпектова краватла, поправља је, дрма, каже: „не стоји добро,“ да Решпекту укор. Није ништа краватли фалило, само хоће да Решпекта секира. Решпекту крв подиђе, још мало па ће имати посла ритмајстор, но срећом оде даље.

Решпекта, дуплованог хусара, тако изобличи ритмајстор.

Но то је још мало.

Приликом једног великог вежбања падну два момка у ескадрону с коња, један је баш до њега био, узме улар тог коња па га даље вуче. У гужви други коњ му од доламе на рукаву зубма комад подера. Решпект није то приметио, а није одмах ни могао приметити, ал примети око ритмајсторово, па заповеди: „халт,“ и Решпект мора сићи с коња одмах да сашије рукав, и добије још жешћи укор што није одмах подеран рукав приметио, и из „сакумпака“ иглу и конац извукао да шије .

Тако се са регрутима поступа, а не са ветераном, дуплим хусаром, као што су га његови прости момци звали.

Мисли се Решпект шта да ради; да га тужи обрштару, обрштар је његов, не ће му ништа бити, још може сам страдати. За сад ће још прећутати, чека трећу прилику.

Зове га ритмајстор неког налога ради.

Решпект зна опет да нешто не ће добро бити, види да га гони, а ту један који тај пасти мора, баш и сам преправи се, да покаже да није кукавица.

Накриви сам краватлу да не стоји добро, изазиваће тим ритмајстора.

Кад уђе, одмах примети ритмајстор како му стоји краватла; пада јако у очи, види сам да га Решпект изазива. Ту је и један каплар, па пише.

Ритмајстор дође у јарост, па се приближи и запита га љутито, како му стоји краватла. Решпект му одговори, да му у краватлу руком не дирне; како тако стоји, он ће је сам поправити.

Ритмајстор не само да му додирне, него провуче прст кроз краватлу, и дрма га јако, вичући: „свиндур“, „рацка швиња!“ јер Пољак кад псује и хоће да у вреди, најрадије са том четвороножном животињом нагрди. Решпект га груну у прса, ритмајстор одфкрне, ал у тренутку прискочи и Решпекта по образу, жестоко удари, да га одмах крв облила. Решпект ухвати одмах за гушу ритмајстора, и прикује га руком зиду, да се маћи не може. Каплар устаде

не зна шта да ради, хоће да виче аларм, ал га Решпект опомене да то не чини, јер ће обоје с њим погинути, но да ће он сам ствар поштено уредити. Каплар на срећу добро је живио са Решпектом, а мрзи ритмајстора, и не мари да извуче фуру, само да га не удави.

Решпект тако га стиснуо, да му не да ни говорити, па онда ћуши га по образу, ал га не окрвави, па му рече: „ево враћам зајам“, вели да га пушта, јер га се не боји, ако га опет нападне, он ће сабљу употребити, ако тужи, страдаће и он. „Знај капетану, да се зовем Васа Решпект!“

И доиста пусти га, метне мараму да задржи крв и оде а остави ритмајстора убезекнута, окамењена, не може да се разбере.

Кад је к себи дошао, поче каплара укоравати да ће и он зло проћи, за што му није помогао, за што није алармирао; но каплар му одговори паметно, да у регименти нема такова два који би Решпекта савладали, и да је алармирао, док би у помоћ дошли од Решпекта не би од њих ни један жив остао, а сам ритмајстор је започео и окрвавио Решпекта, а овај га ћушио, а он би морао то по савести посведочити, па се не зна по ког би горе било; но даје реч, и заклиње се да неће никоме о томе ни речце говорити, а држи да ће и Решпект у свом интересу то исто чинити, па најбоље да се ствар тако забашури.

Ритмајстор најпре прети, иде горе доле, мисли се да л да затвори Решпекта, и опет проба, покушава, тента каплара, не би л како уз њега био, но овај чврсто се држи, па ритмајстор каже му да се та ствар мало прећути, док се не домисли шта ће чинити.

И за чудо ритмајстор је капитулирао.

Насртљиви људи обично кад добију лекцију, а они се повуку, и забашуре.

Каплар је одмах отишао Решпекту, да му јави, како ствар по њега рђаво не стоји, само нек ћути.

Решпект му каже, да се он није ништа ни бојао, јер се он бранио, а и за уво ритмајсторово нешто важи, не

сме га тужити, по до душе не ће ни он телалити. Па још и то дода, да он предвиђа своју судбу, да ће ил он са ритмајстором ил ритмајстор са њим једаред зло проћи.

Ону ноћ каплар и Решпект били су заједно, и добро су провели. Каплар из коже да изиђе од радости, што је ритмајстор тако прошао; а Решпект опет као лав кад изиђе из борбе као победилац, ма и крвав, поносно растреса своју гриву, поносним погледом на каплара диже чашу па се с њиме куца.

Ритмајстор ћути, ал освета у његовом срцу тиња. Доћи ће прилика. Сам ритмајстор од сада не може му ништа, јер ако га будне и од сада дражити биће горе; но он ће то преко других чинити.

Обрштар му је на руци; изради, да се са ескадроном промени, да не буде у његовом ескадрону Решпект.

Он преда свој ескадрон другом, а од овога прими његов.

Оба ритмајстора присни су пријатељи. Наговори овог да гони Решпекта. Овај је на то готов.

Свуд се налазе шпицлови и денунцијанти, па тако и овде.

Један каплар из ескадрона пређашњег ритмајстора, ког је Решпект кушао, знао је добро да овај мрзи Решпекта, и некако посредно дозна да ритмајстор не би за зло примио, кад би Решпекту у нечему наудио.

Дође једно вече у биртију; онде Решпект седи озбиљно и пије. Пред њим пуна чаша. Каплар и не пита, но узме Решпектову чашу па непонуђен испије. Био је мало надеран. То је увреда: каплар вахтмајстору или испред вахтмајстора да узме непонуђен чашу и да испије, па још каплар из туђег ескадрона. То је много. Но Решпект још се умерава, само га мрким погледом пресече и рече му: „Ви, каплару, имате рђав обичај туђе вино пити," па узе испијену чашу преда се.

Каплар је био јак, и уздао се у своју снагу; ал шта је према Решпекту, кад је Решпект рис.

Но каплар смеши се, хоће да му пркоси, па како Решпект напуни чашу, а каплар руком за чашу. Но Решпект ражљућен дигне чашу и проспе каплару у лице. То каплар једва дочека, па ти на Решпекта, да га ухвати за гушу; но Решпект ђипи, спопадне га й сруши, и за тили час тако га истуче, да су га морали кући носити и каплар осам дана одлежа, тако га насактио.

Решпект се сам пријавио.

То је ритмајстор једва дочекао.

Решпект је био кажњен, и деградират, и премештен је из обрштарске дивизије, у другу мајорску дивизију, други ескарон, па штацију М. Осим тога у кондујити и то му је забележно, да је „Quartalseufer“.

То је страшно, то је велики удар за Решпекта, кажњен, деградират, премештен, и још „Quartalseufer“; онај Решпект, ком су толики ђенерали и официри „браво“ викали, који је „дупли хусар“, то је страшно.

„Quartalseufer“! та баш није истина, то није Решпект.

Кварталсајфери звали се они солдати, који су по два три месеца мирни, не иду у биртију, не пију вино, и новац куцкају; па кад накуцкају, онда изишту „урлауб“ на један дан, и поћ овамо рачунајући, па иду од биртије до биртије, пију па на послетку у каквој биртији се потуку, неке избоду, покрхају, повањају све, па дођу и они с плаветним оком кући. Ту после на рапорт изфасују каштигу, па су опет донекле мирни и куцкају, док им опет на памет не падне, па пик на ново.

Дакле Решпект оде на штацију М. као прост војник.

То га је страшно огорчало.

На његово место постаде вахтмајстор онај каплар с ким је добро живио, то јест, кога је трпио, и онај први ритмајстор дозва га к себи, и рече му да га он препоручио на Решпектово место за вахтмајстора, као бајаги, кад не би већ и онако на њему ред био; а то све за то, да не приповеда како је са Решпектом прошао.

Инди ритмајстор је цел своју докучио, осветио се.

Решпект као прост војник чеше коње, све сам пуцује, тако као кад је регрут постао, и под позорљивим је оком.

Не ће више никад постати у регименти вахтмајстор.

*

Аница је дошла за њим на штацију.

Сад му нико не смета, наумеран је већ једаред њу за жену узети; ма га шта коштала. Само док се мало опет привикне новом стању, док својим владањем ритмајстора задобије, да му иде на руку, и док се Аница стани.

Ритмајстор је чуо за њега, видео га је и у логору како је „баку" победио, био је племенита осећања, и у срцу јако је сажаљевао Решпекта, у поверљивом друштву рекао би, да је прави хусар; ал му се ни је хтео такав спољашно показивати, о толико мање, што је већ у напред рђаво препоручен.

Ритмајстор га употребљавао да му јаха коње, и то му стање мало олакшало. Решпект је као солдат свуд на свом месту, нема замерке. Могао би му цео ескадрон поверити, особито у битци, и тај ескадрон, ког би Решпект предводио не би се постидио.

Аница отвори биртију; новаца је имала.

Добро иде, гостију доста, јер је Аница вредна, умешна и не сипа воду у вино, а и прилична је, да не кажем лепа, и чиста.

Решпект је имао доста времена, да је могао к њој долазити.

Био је један каплар, који Решпекта није трпио, а бацио је око на Аницу.

Он није мислио да је Аница испуњена верношћу, да је та верност и љубав између ње и Решпекта страдањем дугим запечаћена. Држао је за обичну лепу лупачу, која за регментама блуди као многе друге, и да и она мења срца, као он ескадроне. Превариће се.

Кад Решпект није онде, каплар је ту, па каплар занима Решпекта, само да он уграби времена сам с њом бити.

Његова насртљивост несносна је Аници, и не једаред

му је рекла да је се махне, јер ће зло проћи. Каплар се смеје, за то и не хаје, не боји се он Решпекта.

И Решпект је приметио, куд каплар смера, и својим понашањем у биртији да му знака.

Но у колико Решпект Аницу већма чува, о толико већма љубав у каплару запламти. Он вели, мора Аницу преотети. Ал Решпект је челик, биће гужве.

Решпект добије на двајест и четири сахата допуст, и оде Аници. Седи мирно, једе, пије.

Кад већ пред ноћ, ал ето каплара, мало накресан, па и он седне; зна да има Решпект допуст, па му ништ не може.

Каплар једнако пије, па не ће да иде, а не ће ни Решпект, само мери каплара. Овај се баш узјогунио, па све са Аницом шали, да Решпекту пркоси. У Решпекту све већ ври. Много му не треба.

Аница каже да је време да се иде кући, каплар не ће; каже, онда ће ићи кад се њему уздопада.

И тако је трајало све до три сахата. То је каплар и чекао.

Труби „ревељ.“

Сад каплар устане па приђе к Решпекту, и пита га докле траје тај његов допуст, да се одмах искаже. Решпект каже до десет сахати, кад је јуче наступио, у исто доба. Каплар каже да није истина, већ само до „ревеља“ и наложи му да се кући мота. Решпект не ће.

Каплар поче му пребацивати његову издржану казну и деградацију, и ухвати га за прса да вуче на поље, и виче: „рихтајг, марш“! па му још опсује „рацког“ бога.

Сад је већ прекипело, не може га више ни Аница уталожити, заборавио се на све, и на своју памет, крв му се на очи навукла, одскочи, довати мало даље лежећи велики касапски нож, каплара једном руком шчепа за прса, а другом, ножем пробуразн га.

Каплар рикне и сруши се. Још мало па је мртав.

Аница вришти, јауче, косе чупа, падне на колена пред Решпектом, преклиње га шта је учинио, убио и себе и њу.

Решпект мало стане, разгледи се, језа га спопадне

кад види шта је учинио, узме чашу ракије, па по земљи ваљајућу се Аницу дигне, мете на кревет; она је сирота обнезнањена, лежи као мртва од несвести. Решпект је добро у лице погледи, загрли, стисне и пољуби, па узме кључ, изиђе на поље, и закључа врата, да не би патрола каква натрапала.

Решпект сав крвав оде у стан ритмајсторов и лупа му на прозор.

Ритмајстор ђипи, гледи кроз прозор, пита ко је, шта ће. Решпект одговори да је он убио каплара, но пријављује се и предаје сам као убица, не ће бегати, не треба му патрола, и показује крваве руке.

Ритмајстор најпре убезекнут, не верује му; био је Решпект рђаво описан, па је држао да је у пијанству што мање починио, па му то и пребаци, да је пијан. Решпект заклиње се да је убио каплара.

Ритмајстору није на ино, спреми се и одмах наредбу учини да се Решпект затвори. Још Решпект кључ преда.

Кад отворе врата Аничина, а оно каплар доиста мртав лежи, а Аница савија се у грчевима. Ту је већ и лекар, каплару се не може помоћи, изнесу га мртва на обдукцију, а Аницу мало по мало поврате к себи, ал онда и њу затворе, због сумње, није л и она при убијству саучествовала.

Ствар се констатује у истрази као што се Решпект исповедио, све се судара, знали су млоги да је каплар за Аницом ишао, код каплара се нашли његови новци и све; дакле није „Raubmord“, лоповско убијство, већ убијство из прве фурије, и Решпекта осуде само на дванаест година тешке робије, а Аницу прогласе за невину.

Ритмајстор је Решпекта јако жалио; баш га хтео за каплара да начини, да се то није догодило. Доцније кад је чуо ђенерал, и тај га је жалио.

Но његов негдашњи ритмајстор, који је с њим насео, тај га није жалио, шта више тако се радовао, да кад је то чуо, други дан неколико је њих почастио, не казујући за

што, тако се његова ситна душа наслађавала том јадном победом, у којој је побеђени већи него победилац.

И шта је Решпекта до тога довело, да баш убије каплара?

Опсовао му „рацког“ бога, Аницу је задиркивао. Је л за то што му бога опсовао, ил из љубоморства, ил из оба узрока?

До душе за Решпекта је могла бити и Аница сама томе узрок, јер је Аница била оквир, у ком су била намалана његова страдања и нежна љубав. Ко у Аницу дирне, тај је напред могао знати да ће зло проћи, и да је каплар боље познавао Решпекта и Аницу и сад би живио.

Решпекта одведу на робију у М.

Аница оде у М. и онде стани се.

Регимента је изгубила свог првог хусара.

*

Стева Огњан живи код своје кћери Катарине и зета. Од како је ту, миран је човек. Фале га, да не пије, нити иде код Зрњије, нити у мале кафане, нити пева више „Hermine liegt in Zügen“, са свим је озбиљан човек.

Каква је то промена на њему?

Стева је био у детињству размажен, а рано су му родитељи умрли. Имао је имања, ал под небом није ништа учио. Нит је хтео заната, нит трговине; оно мало две три школе што је учио, то није ништа. Па тако је и био за ништа.

Ал опет збиља, био је за нешто. У првој младости био је играч, „тенцер“, и да се на то са свим дао, био би танцмајстор. Дакле у првој младости био је танцмајстор о свом трошку. Дође ли каква нова игра у моду, ту Стева мора научити, иде у Пешту само игре ради, па се врати и онда друге све он учи. Бал без њега не може бити. Такав човек мора се и у хаљинама па моду бацити; и то кошта новаца. Стева се лепо носио. Такви људи одмекну, траже, лепа фина јела, и ту се сувише троши. Стева је био гурман, све само фина јела. Стева је изгубио рачун, између стомака и времена. Дође време женидбе, Стева не може баш просту

узети, него какву финију. Свакп пита шта је Стева? танцмастор, клуподер, штуцер! ту се размаже и веће имање. Дакле коју ће узети Стева другу, него његову Катарину, тако исту као што је он, танцмајсторку, сулфиду, помодарку, ма да нема ништа.

Нашла врећа закрпу, нит су две куће покварили, воле се, волели се: ал су се од љубави и појели.

Кад је ко у добру рођен, а ништа не учи, а воле уживати, наслађавати тај никад не броји године, и имање пропадне.

У таквој фантазији се Стева оженио.

Кад је пропао, и жена га оставила без ичега; он је мислио да жена мора сваки залогај с њиме делити, јер је с њиме и његове залогаје појела; а кад она то није хтела онда није ни чудо што се Стева побекрисао, пропио, и изгледао као луд.

Сад је са свим друкчије.

И да је Катарина тако удала Емилију као што је желила, то јест, да је дошла до повише новаца, по Стеву би још горе било, јер не сме фалити, би га послала као луду у Деблинг, и тамо би као такав скончао, јер онда би морао полудити хоће ли не ће ли.

Сад је све то престало, па престало и Стевино страдање. —

Стева од младости по свом положају био је од те феле људи, којима треба тутор у животу, који независно нису у стању живити. Ал кад имаду добра тутора, онда су и они добри као јагањци.

Таковом човеку мораш све у руке дати готово, јело, пиће, хаљину, па их можеш употребити да више заслуже него што потроше. Дај му што год да сам манипулира пропаде, умреће од глади.

Стева не само да је добар, већ предобар, и зет се фали с њиме, може му све поверити, у дућану и свуда, и више заслужи него што на њега троши.

Познати његови, кад се с њим састану и кад му спомену

што из његовог пређашњег живота, и не насмеши се, покаже се још озбиљнији. Не ће ни чашу вина од другог примити. Свак се чуди и то већ тако траје две године, већ је издржао пробу.

Но сад се опет нова несрећа породи.

Сирота Марија полуди.

Кад јој је била дванаеста година, већ је Стева са својим имањем при крају био. Видела је кад се отац са матером први пут чупао.

У Пешти тек у пупољку, мора једнако мотати свилу са Петром, мати је никуд не пушта да време не губи, јер мора се за фрајла Емилију заслуживати да учи гитар и виолину.

Марија је увек ћутала и радила, нити се у шта пачала. Гледала је та чудеса, те шкандале што су отац и мати чинили, те русваје, рушења, чупања.

Увек је била смутна. Лепа је била као Емилија, ал лепоту њену просто ношиво је покривало, ал на лицу си јој могао читати ону дивну, урођену, весталну невиност.

Кад је мати до ижице већ дошла, и кад је сестра примила, једнако је невесела била, а није се никад ником потужила, А и здрава је била као бор. Па вредна, радена, да јој је таква била мати у младости, не би Стева пропао.

Од једаред примете девојци да ником ништа не одговара, но само гризе нокте; питају је шта јој фали, не зна ни шта је питају, ћути.

Доцније почне си косу једну по једну чупкати. Сви се поплаше, дозову доктора. Није му требало већ дуго штудирати, Марија не само да је већ изгризла нокте тако да јој крв иде, већ гризе и месо.

Са свим је за лудницу.

Јаве чика Јоси, доктори га увере да је тако, и о његовом трошку одведу је у Беч, па у Деблинг да онде остане, и остала је.

Штета, да је остала здрава, без крајцаре могао би покрај ње ко сретан постати; овако памет јој вечити мрак покрива.

*

Маријина сестра Катарина тражи Емилију и матер, да им јави ту несрећу. Већ нису код грофа, за то је Катарина знала, ал не зна сад где су. Шиље, пише познатима на све стране, не би л ко знао што о њима. На послетку ослови их путем новина, но ни трага ни гласа.

Решпектова регимента премештена је у Беч; ту сам и ја.

За кратко време обишао сам и обиграо Шенбрун, Луксенбур, Белведер и Шперла. Лако је ту време провести.

Већ кад сам сав Беч у прсте знао, хајде да видим и Деблинг. Упознам се са младим медицинарима, и добијем приступ у Деблинг.

Шта сам ту видео, доста ми је за цео живот, нити сам више од то доба зажелио видети Charenton и Bedlam.

Ту је пакао већ на овоме свету.

Водили су ме од једног до другог, ужасне сам ствари то јест, људе видео.

За по сата тако ми се смучило, да сам казао, доста је. Да морам ту три дана провести, морао бих полудити. А полудити, луд бити, то је што најстрашније на свету. Рад бих већ натраг. Медицинар моли да још видимо неку женску. Доктор који нас води, најпре није накан показати је, мисли се, једва се реши. Медицинар ми каже, сад ћу видети једну врло лепу девојку.

Одведе нас тамо, где је одељење од бесних луда. Најпре иде сам да види је л удесан тренутак, да није у навали.

Пусти нас. Једна лепа девојка, косе као у виле спуштене, никад је не ћу заборавити. Очи дивље, разрогачене ма л се не окамених, познам је, то је Марија. И она ме позна, и ужасно врисне.

Доктор нас брзо вуче напоље и каже нам да је близу навала, нас преда другоме, а он оде да је умирује, јер ће јој бесцило доћи па онда морају силу употребити. На срећу уталожио је, доказао јој да ја нисам ја.

И мене је то страшно тронуло, дрктао сам, и доктор

је то приметио, па да ме мало разабере, каже да ће ми показати луде, који нису опасни, но више хумористични, комични.

Има их у повеликим собама много, као у касарни, а има их опет у ћелијама.

У једној ћелији видео сам једног трговца који је банкротирао као што кажу невино. Мали жут старац преко шесет година, на њему стари капут, старе панталоне и напршњак, оклепан шешир, тако као што се обично трговац носи кад банкротира, па доктор каже да му ко ма какве хаљине да, не би примио, па једнако грди судије и адвокате, каже да су му они криви.

Опет у једној ћелији једна стара фрајла. Кад смо ушли, поклонио се доктор и ми, јер нам је казао то да чинимо. Она тако око педесет година, сува, мала, изглед интелигентан, на носу наочари. Штрикала је седећи. Одмах устаде поклони се, и пита с киме има част. Доктор нас све редом представи. Пита је како се налази.

Она сад удари у своју стару ноту, почне приповедати како је несретна. Живила је на селу, имала је доста просилаца а није се хтела удати. Остаде сама. Местни католички жупник заљуби се у њу, и годину дана је од њега у опсадном стању држана; молио је клечећи да му срце поклони, и она се смилује и капитулира. Но после три године неверник узе другу за газдарицу, што је ову спротицу јако коснуло, и мало по мало из дешперата дође у ово стање. Па онда напише одмах на једном листу грдње страховите против тога и његовог самог чина, и мени преда, и хоће опет друго да пише, ал је већ тако у ватру дошла, тако је викала, да је већ време било уклонити се.

Сад опет у велике собе. Само ћу још два случаја споменути.

(Наставиће се.)

Јаша Игњатовић

РУМУНИЈА И РУМУНИ

(Свршетак)

XVI

СТОЧАРСТВО

Удесност румунског земљишта за сточарство — Број стоке — Говеда — Цена волова — Коњи — Мазге и магарци — Овце, козе, свиње — Пчеларство — Свилорадња

Из онога што је речено о земљишту Румуније могло се видети да је она врло удесна за сточарство; међу тим оно је ипак слабо развијено. Румунија не производи ни пола стоке колико би могла производити према обилности паше, мноштву речица и поточића, и повољности климе.

Приближни број животиња у Румунији ово је:

Волова	1,200.000
Бикова	200.000
Крава	900.000
Телаца	600.000
Бивола	100.000
Коња	600.000
Магараца и мазага	8.000
Свиња	1,200.000
Оваца и јагањаца	5,000.000
Коза	500.000
Пиладије	14,000.000
Кошница	300.000

Као што се види, од крупне стоке Румунија највише производи говеда. Раса молдавских говеда много је боља од влашке, па је за то и трговина с говедима много развијенија у Молдавији, него у Влашкој. У опште узевши, говеда се у Румунији гаје више због земљорадње него због трговине. За орање употребљују се не само волови него и краве. То је узрок што су румунске краве јаче него оне које не раде, и што нису тако млечне као оне које се држе само због млека. Волови и краве употребљују се за рад све донде док не остаре и не изнемогну, а тада их гоје и кољу. Од закланог говечета употребљавају се, осем меса, рогови од којих Цигани праве чешљеве и корице за ножеве, мождина која служи место масти. Кости и крв пропадају. И румунски сељак, као и наш, још не познаје корист гнојења земље крвљу.

Средња је цена омањих волова од 100—130 динара; а велики волови плаћају се и до 350 динара.

Биволи добро успевају у Румунији. Они се веома цене, јер су сељаку од врло велике користи. Снагом су много јачи од волова, а међу тим много их је лакше издржавати него волове. Лети се хране свакојаким коровом, а зими сламом. Али они захтевају много брижљивију негу него волови. Они не трпе ни јаку врућину ни јаку зиму; због тога се лети морају купати бар један пут на дан, а зими покривати и држати у бурдељима. Кад је хладноћа одвећ јака онда им се морају метати на њушку вунене торбе. Млеко од биволице више се цени него крављe.

Коњи су румунски источне расе. Они су мали, врло живи и урашни али слаби. Раса молдавских коња била је негда на гласу, али сад се и она изродила. Од ње се налазе само још по где који останци у богаташким ергелама. Коњи се у Румунији употребљују само за вучење и јахање. У пољским пословима не служе се њима ни у чем другом осем вршаја, па за то их и нема много. На сто погона земље једва долази један коњ. Средња је цена румунских коња 80 динара.

Мазге и маргарци врло се мало употребљују. Мазге негују Цигани и то само због извоза. Магарци служе само за ношење пртљага и ствари чобанских за овцама.

Од ситне стоке Румунија има највише оваца. Њихов је извоз доста знатан. Најбоље феле, по којима се и вуна цени, ово су: *мериносц*, *цигаја*, *стогом*, *цурбан*, *тонка* и *тумурије*. Вуне се извози годишње у саму Аустрију око 4,000.000 килограма. Раса *тумурије* гаји се само у северној Молдавији. Она има суру вуну и веома је цењена. За трговину је најбоља раса *цигаја*.

Коза има по целој Румунији, али у врло малој количини. Оне се негују нарочито због лоја који је бољи од овчијега.

Свиње се нарочито гаје у Молдавији. Њих има од више раса, али најбоља је српска. Свиње те расе имају праве уши, длаку коврчасту, тело дугачко и обло, ноге кратке. За тим долази монголска и општа раса, и на послетку тако зване *мараис* којих су пуни дунавски острви.

Пчеларство је слабо развијено у Румунији и с године на годину све више и више опада. Меда се производи годишње једва 50.000 ока, а воска 10.000. Восак се троши само за свеће у црквама. Трговина с медом и воском није ни каква.

Неговање свилених буба такође је напуштено. Међу тим свилорадња је била негда један од главних извора богатства Румуније. Она је напуштена нарочито услед зараза које често сналазе свилене бубе. У последње време почело се доносити семе из Јапана и Италије и увидело се да је много боље од земаљског семена. За храњење свилених буба има од прилике сто хиљада дудова у целој Румунији.

XVII

СОЉАНЕ ОКНЕ

Каквих руда има у Румунији — колико има сољаних окана — како се вади со — колико је свега ископано соли у 1872 — ко ради у окнама — цена соли — годишњи приход од соли

Вештачким испитивањем земљишта доказано је да у Румунији има оловних, бакарних, цинканих, сребрних и

златних руда. У извесним местима опажају се и трагови негдашњих мајдана. Али, при свем том, у Румунији се још не вади ни какав минерал осем земљане соли. Сољане су окне једини рудници, и оне су у рукама државе. Њих има четири: *Окна-Маре*, у малој Влашкој; *Телега* и *Сланик* у великој Влашкој; и *Тиргу-Окна* у Молдавији.

Све су те окне врло богате; али колика је дубина и висина сољаних слојева, то се још не зна, јер ни једна окна није избушена до дна слојева нити опробана бунарима. Највећа дубина у којој се налази со, у Окни-Маре је од 30. метара; у Телеги од 8—25; а у Сланику од 4—30.

У почетку вадила се со без икаква правила, и то на овај начин: у сољаном слоју отворила би се једна обла рупа која би могла имати до 60 метара у пречнику; за тим би се копало до сто метара у дубину, и кад би се дошло до те дубине, онда би се та окна напустила и отворила друга поред ње за то што је било тешко извлачити со из веће дубине без вештачких справа.

Али сад се копање соли врши са свим систематички. Окна-Маре стоји под управом аустријскога енжењера Фоита, и по његову плану у њој се ради овако: отворе се две главне галерије које иду упоредо једна с другом, а њих пресецају три мање галерије; ове последње одвојене су једна од друге двома великим стубовима на које се ослања таван. Ископана со извлачи се помоћу чекрка које окрећу коњи. Но овај начин извлачења скоро ће се заменити савршенијим, јер се у тој окни већ намешта једна парна машина за извлачење од 30 коња снаге.

Само пак одбијање или копање соли бива у свима окнама на обичан начин, т. ј. помоћу чекића и полуга. Међу тим чињена је проба да се одваљивање чекићима замени експлозибним супстанцијама, и нашло се да би тај начин био много практичнији али скупљи, па се за то од њега одустало.

Количина ископане у свима окнама соли 1872 износи 39,000.000 килограма. У окни Маре ископано је 10,000.000,

од којих два за извоз а осам за унутарњу потрошњу; у Телеги и Сланику ископано је 15 милиона килограма, од којих је пола извезено; а у Тиргу-Окна 14,000.000, од којих је врло мало извезено. Дневно се копа у свима окнама од прилике по сто хиљада килограма. Један радник који ради 6 сахата на дан ископа хиљаду килограма.

У Окни-Маре и Телеги раде робијаши, а у осталима надничари. Надница се плаћа 1 динар и 20 пара.

Продајну цену соли одредила је држава, и то овако:
6 дин. и 30 пара 100 килогр. за унутарњу потрошњу.
5 „ 50 „ „ „ „ извоз у Турску.
2 „ 95 „ „ „ „ „ „ Србију.

На 100 килогр. соли добија се од прилике $1\frac{1}{2}$ динар. Годишњи приход који држава има од свију окана износи 5,000.000 динара, а расход никад не прелази један милион.

XVIII

САОБРАЋАЈНА СРЕДСТВА

Путови и насипи — мостови — железничке пруге — водени путови — аустријско дунавско друштво — поште и телеграфи

До владе кнеза Кузе није било у Румунији ни једнога доброга колскога пута. За насипе се готово није ни знало. Они су се први пут под њим почели правити. Али кад се једном увидела потреба добрих путова, онда се на њима почело својски и живо радити. На свршетку 1861 већ је било готових 700 километара колских путова. Ти први путови били су истина пре рђави него добри; они су ишли на све стране без икакве међусобне свезе, тако да нигде нису образовали једну непрекидну пругу. Али, при свем том, они су били од доста велике користи, јер су бар у неколико олакшали саобраћај међу извесним местима. На концу 1866 дужина направљених насипа износила је 1500 километара; а 1873 већ је имала 4266 километара, од којих су 2045 набијени каменом и насути чистим шљунком. Сви су ти путови врло добри. Они вежу све округе све главније вароши међу собом и земљу са иностранством.

Осем тих главних путова, сад се довршава једна мрежа споредних од 5000 километара, тако да ће Румунија кроз неколико месеца имати више од 10.000 километара насипа.

Путове прави сам народ. Законом је наређено да су сви грађани дужни кулучити на путовима известан број дана у години. Али кулучити се не мора лично. Варошани плаћају одређену суму новаца место кулука, а сељаци раде сами.

Ћуприје су до скоро биле у наком истом стању у каквом су били и путови. Оне су махом прављене од дрвета. На њих је трошена грдна грађа, и због тешког преноса дрва стајале су врло много а трајале мало. Да би се та незгода избегла Румунија је 1865 узајмила 23,000.000 динара за прављење гвоздених ћуприја на насипима. За тај новац већ је направљено 24 гвоздене ћуприје, које, разуме се, не спадају у број железничких ћуприја. Осем тога скоро ће се почети да гради ћуприја на ланцима између Ђурђева и Рушчука преко Дунава. План за ту ћуприју, која ће везати румунске железнице с турским, већ је одобрен. Она ће имати три километра у дужину и биће једна од највећих ћуприја у Јевропи.

Румунија има већ неколико железничких пруга које раде; друге се опет сад праве, а треће се пројектирају. На тај начин, она ће кроз неколико година бити покривена мрежом железничком. Дужина путова који су радили у прошлој години износи 936 километара, а оних који се праве 297.

Неке од тих пруга уступљене су *акционарском друштву румунских железница*, неке појединим особама, а неке су у рукама државе. Акционарско друштво за румунске железнице образовано је 2|14 Фебруара 1872. Оно је гарантовано румунском владом и одобрено законодавним телом. Пруге уступљене томе друштву ово су: Пруге од Букурешта до Романа (468 килом); споредна пруга од Барбоиш до Галца (19 килом. с једним продужењем од станице до Дунава, од 2 километра); пруга од Текучију до Берланда

(50 килом); пруга од Читила до Питешта (98 килом.) пруга од Питешта до аустријске границе (Верчиорова). Ова последња пруга готова је од Питешта до Турне-Северин и већ је прорадила од 1. Јануара ове године. Она ће везати румунске границе близу Оршаве. Осем ове свезе која треба да се оствари кроз три године закључен је уговор између Аустро-Угарске и Румуније о свезама које се имају учинити још на четири места.

Пруга од Букурешта до Ђурђева припада државп. Она је дугачка 60 километара.

Пруга од Сучаве до Романа, са огранцама на Јаш и Ботошани уступљена је железничком друштву Лемберг-Црновић. Она је дугачка 224 километра.

Пруга Јаш-Прут уступљена је једном румунском предузимачу. Она је дугачка 20 километара и веже румунске железнице с руским.

Пруга од Трговишта до Перпша уступљена је предузимачима Јовану Марију и Бајкову. Она је дугачка 50 километара.

Пруга Ичани-Роман-Јаш, и пруга Роман-Букурешт-Питеште показале су за прва три месеца 1873 овај резултат:

Пут од Лемберга до Јаша:

Путника	114.024	
Робе	56,917.613	тона
Цео приход	1,297.855	дин.

Пут од Романа до Плојешта:

Путника	289.802	
Робе	150,608.358	
Целокупни приход	3,545.942	дин.

Трећу врсту саобраћајних средстава у Румунији образују водени путови. Ту стоји на првом месту Дунав. Кроз њега се врши главни део румунскога извоза и увоза; осем тога он много доприноси и унутарњој трговини јер се њиме преноси храна и остала извозна роба у пристаништа Бра-

пле, Галца и Исмаила, која се могу сматрати за морска пристаништа јер до њих допиру морске лађе.

Румунија нема правих морских пристаништа јер је њезина обала Црнога мора тако плитка да није могућно подићи пристаниште. Али на Дунаву има доста скела и омањих пристаништа, од којих су најзнатнија ова: Верчиорова, Турна-Северин, Груја, Калафат, Бекет, Излаз, Турно, Зимница, Ђурђево, Олтеница, Стирбеј или Калараш, Јаломица, Браила, Галац, Рени, Исмаил, Чилија и Вилков.

Већину преносних операција на Дунаву врши *паробродско аустријско дунавско друштво.* Оно има 81 постају у Румунији. У 1872 радиле су на Дунаву његових 29 парних лађа које имају 7620 тона и око 600 радника. Осем тога по њему плове лађе свију држава, али грчке понајвише. Средњи број лађа које улазе годишње у пристаниште Галца износи 1500 (300.000 тона), а у пристаниште Браиле 3000 (500.000 тона).

Осем Дунава Прут је до сада био једина румунска река којом плове парне лађе до Скулени. Одатле пак на више раде само обичне лађице, а нарочито житарице. Середом се преносе само дрва на сплавовима, којих вредност допире до 3 милиона динара годишње. Шил до сада није био бродоплован, али ће до Бекета скоро постати, јер су га већ почели чистити.

Пошта је у Румунији до 1. Априла 1869 била у рукама аустријског и руског консулата, а тада је узела управу над њом румунска влада. Она је врло добро организована и разграната је по целој земљи. Свако мало важније место има своју пошту. Једино што јој недостаје то је мало већа тачност чиновничка. Она стоји под управом централне поштанске и телеграфске управе. Цена је за пренос писама она иста која и у нас. За просто писмо (од 15 грама) које се шиље у исто место где је пошта плаћа се 10 пара а за сва друга места без резлике даљине 20 пара. За препоручено писмо у месту поште плаћа се 35, а за остала места 40 пара. За новине до 15 грама без разлике места $1\frac{1}{2}$ пара,

за списе до 40 грама 3 паре, без разлике за свако место. Приход од пошта изнео је за 1872 један и по милион динара.

Телеграфи су такође добро уређени. И њима не фали ништа друго осем онога што и пошти. Њихова целокупна дужина износи 3525 километара, а дужина жице 5707 километара. Постаја које стоје на услузи публике има 66. Осем тога имају 2 постаје за кнеза и министра унутарњих дела, и 42 у великим варошима за услугу помпијера. За депешу од 20 речи плаћа се 1 динар без разлике места. Локалног телеграфа нема. За Србију стаје депеша од 20 речи 2 динара. Приход од телеграфа изнео је за 1872 скоро милион динара.

Настас Петровић

СТЕВАН ДУШАН

историјски роман

КЊИГА ПРВА

Млади краљ

(Наставак)

10.

Зашкрипаше на тамничкој кули врата, спустише на ланцима басамаке, попеше оца Андонија у „судницу“, али не да га суде, већ да га спусте кроз ону рупу у патосу те собе коју поменусмо описујући кулу, да га спусте у бунар, који се онда гордио именом тамница. Најгора данашња тамница права је престона дворана на спрам ондашњих подземних тамница, јер у најгорој данашњој тамници има бар један прозорчић, па макар само колик четвртаст чеперак, те кроза њ продире макар неколико сунчаних зракова у грозну таму; у најгорој данашњој тамници, у којој нема ни клупе за седење, има барем тврда земља под ногама, па сужник може лећи на земљу те се одморити, имају барем врата па макар тространа и гвоздена, која се сваки дан 2—3 пута отварају када тамничар хлеб и воду доноси, и том приликом сужник може макар за тренутак да угледа бела дана и да удахне чистога ваздуха, а тога свега не беше у тамницама онога

доба које би се с више права могле звати гробнице за живе људе.

Да видите каква је била тамница краљевскога Породимља.

Кад су почели спуштати оца Андонија на чекрцима и макарама, ледена језа обузме једнога старца. Он је много беда и невоља претурио преко главе, али сад је осећао да му се најтеже муке примичу.

Дуго су клопарали чекрци и макаре, дуго су шкрипали ланци, дуго ... јер је веома дубоко испод површине земаљске у двориштима било дно ове „куће необичне“

Најзад запљусну даска, на којој је стајао отац Андоније док су га спуштали, у некакву течност, и старчеве се ноге покврасише, а спуштање престаде.

— Чујеш, попе — зачу се некакав глас као са другог света.

Отац Андоније погледа у вис и виде високо над собом једну сјајну рупу — то беше рупа у патосу средњег спрата на кули, то беше једини „прозор“ његове тамнице.

Над рупом беше се наднело неколико силно обасјаних глава које беху радознале може ли се што год — што год видети од ужасног „дна тамничког“, које се чак „и у песми пева.“

Једна од тих глава проговараше.

— Чујеш, попе, патријару мој, деде сиђи са твога престоља па пошетај по твојим новим дворима, треба да повучемо опет у вис ту даску! —

Ужасне гримасе појавише се на обасјаним главама, некакав дивљачки смеј стаде се разлегати по тамници, смеј од кога се Андонију мрзла крв у жилама. — Е јеси враг, Тимуре! — рече друга глава, смејући се непрестано и кезећи своје зубе — од свију наших земљака, који после смрти краља Милутина остадосмо од његове татарске гарде, ти си највећа шаљивчина! —

Отац Андоније беше се укочио од ужаса гледајући у те татарске главе којима беше окићена једина светла тач-

ка у његовој тамници и слушајући њихов грозан смеј, па и заборави смисао њихових речи.

— Е видиш ја — рече Тимур да патријар не ће да сиђе са престола. Благослови, оче! — и у који мах то изрече он тако силно задрма ужета и ланце што држаху даску, на којој је сужањ стајао, да је отац Андоније одмах пао с ње у некакву течност, која га пљусну по лицу и покваси му све хаљине.

Грохотан смеј одозго поздрави сужњев па̀д.

— Али добро бућну у мирисљаву водицу! — говораше Тимур кидајући се од смеја.

— Ако до сад није крштен био, сад ће за цело кр- стити се као на сред Јордана! — прихвати други.

С тешком је муком отац Андоније искобељао се из воде и стао на ноге, да сузним очима опет погледа у вис.

Још се разлегао татарски смех. Али ма колико да је он био страшан за старчеве уши, опет то беху људски гласи, то беху непријатељске главе, али беху сунчаним зрацима обасјане... Али сад на један пут макнуше некакав поклопац на ту једину одушку тамнице, зачуше се кораци који су се све слабије све из веће даљине чули, људски смеј се такође гасио у даљини, и најзад — отац Андоније беше у гробничкој помрчини и тамнини.

Сужањ је дуго остао као прикован на месту на коме је стајао. Он се молио Богу, он је премишљао цео свој живот, он је тражио своје грехе, рад којих је дочекао овако искушење, али он је узалуд тражио... Његова савест не имађаше ништа да му пребаци...

Из те молитве трже га жестока дрхтавица, која обузе старцу цело тело, и која оглашаваше грозницу. Пипајући испруженим рукама преда се, коракну отац Андоније неколико пута, и сад тек опази да је у тамници свуда вода до више чланка. Земља је под водом била тако неравна, да се сужањ сваки час спотицао, и с тешком муком дотаче се рукама влажнога зида. Поред зида пође сужањ тражити какво год суво место на коме би се

могао шћућурити. На један пут удари коленима у некакву гомилу дрва, спотаче се и паде ничке на њу; али док се, цвокућући зубма од ужаса и од зиме мучио да устане, осети отац Андоније да су то веома необична дрва, некакве танке цеви са затубастим, јабучастим, углачаним крајевима, међу њима некакве љуске, али несу коре од дрва, беху много глатке и са оштрим зупчастим ивицама. Јадан старац није имао каде много размишљати од каквих је то дрва некакав сужањ пре њега начинио себи постељу, јер тек што је на њу легао, савладан грозницом, стаде му се нешто хладно и влажно увијати око врата као каква ледена мртвачка рука. Отац Андоније маши се руком да види шта је, ал у исти мах врисну из гласа.

— Змија! — и ђипи са постеље ка опарен.

Змија се сроза низ његово тело, као муња, па је нестаде. Уплашила се од додира топле руке људске. . .

У који мах отац Андоније скочи, у онај мах зазвекеташе са свим близу њега некакви ланци.

— Ко је то? — викну старац готово радостан што у тамници има поред њега још једна жива душа.

Нико не одговара.

Његове сопствене речи разлежу се по тамници.

— Ко си, човече, кумим те Богом и светим Јованом, јави се! — поче опет сужањ.

— . . . . јави се! . . . — разлегало се по тамници, али нема одговора.

Отац Андоније пође на ону страну где му се учинило да звекнуше ланци, и на првом кораку удари ногом у ланце. Он се саже ухвати ланац па га стаде пропуштати кроз руке да види куда ће га одвести. Брзо му је ухватио један крај, и тај беше завезан за велики гвозден звекир (алку) који је стајао углављен у зиду. Сада стаде пропуштати ланац кроз руке другим правцем, да види где је завезан други крај, и на скоро напипа да је други крај закован око некакве веома мршаве, коштуњаве руке људске.

— Та што не одговараш, сужњу, по Богу да си ми

брат? — рече отац Андоније, и грчевито га ухвати за обе оковане руке; ал у исти мах те се руке распадоше у његовима. Он га стаде пипати уз лактове и мишице, по грудима, и ту му пропадоше прсти између разголићених ребара у празни груднн кош... То беше само костур!...

Па и костур у ланцима?

Каква руга људскоме суду и правди онога доба!

Сад је тек разумео отац Андоније до каквога је дрвета његова постеља; али та свест беше тако страшна за његову благу душу и за његово нежно срце, да му у исти мах помрче у мозгу и он се онесвешћен стропошта на постељу од мртвачких костију.

* * *

— Ти си још сувише силан, оче Андоније! — проговори оковани костур на један пут некаквим страшним гласом, као да неко испод земље говори — ти си још сувише јак, свети оче, кад се људма распадају руке с којима се ти рукујеш. Него ништа, ништа, умекшаће те-оне паклене справе на које краљица Марија меће своје непријатеље, кад хоће да им ишчупа коју реч из уста! —

Андонију почеше још јаче цвокотати зуби, и не отварајући очију запита:

— А зар си ти жив? Што не проговориш otoич кад сам те кумио и братимио за то? —

— За то — рече костур — што ја не верујем ни у Бога, ни у св. Јована, ни у једнога свеца божијег! —

— Несрећниче! — викну отац Андоније, и покушаваше да устане, али не могаше маћи ни руком ни ногом, не могаше ни очи отворити. Само је бурно дисао и стењао.

— Буди миран! — говораше костур даље; извади из једног очњег дупља оцило а из другога кремен и труд па стаде кресати ватру док не упали некакав жижак, па онда се саже и стаде око себе тражити нешто — буди миран, оче Андоније, док покупим све кости и коштице које си

ми ти растурио... Тако... ево и малог прста. ... Добро, сад ћу да седнем поред тебе па да ти кажем за што не верујем да има Бога, или ако га има за што не верујем да је праведан и милостив. Видиш, оче Андоније, кад сам био горе, у животу, био сам најпоштенији човек на свету. Радио сам и дан и ноћ, давао сам краљу што је краљево и пројару што је пројарево, служио сам верно краља, а кад ме овај поклони у баштину манастиру св. Јована, служио сам верно свецу и његовим калуђерима. Међу тим се бејах оженио лепом Анђом Страшимировом, са којом сам се још као дете играо сватова, са којом сам се као дечко пазио и којој сам се хиљаду пута заклињао да ћу или њу узети за љубу или се црном земљом оженити. Али је и Анђа мене миловала, пазила ме је ка очи у глави. Не прође ни година дана нађе ми се и мушко чедо — прави анђелак... Да дотле несам моју Анђу ни мрве волео, од како видех самртне муке које је ради мене издржала, рађајући нашег Милоја, чини ми се сто живота да имађах, свих би сто за њу дао. И веруј ми, оче Андоније, није било срећније породице у свој српској земљи и поморској; него што бејах ја са мојој Анђом и нашим детешцетом. Али моја срећа не потраја дуго. Краљица Марија беше довела из царева града некаква љубимца свога, Стевана Полиписа.

— Знам га! — упаде отац Андоније у реч шкргућући зубма — знам срамоту дома Немањина! —

— А да збиља — насмеја се костур — ти га знаш боље него ја. Е па онда знаш да му је поклањала земље и баштине на све стране, да му је зидала куле и дворове где год је зажелио лепи пријатељ њен, а све нашим рукама, све нашим крвавим знојем. Нанесе је ђаво да му зида кулу и на врх једне стрме чуке одмах више нашега села, где су дотле само орлови своја гнезда вили. Доведе му неимара из приморја, доведе му мајсторе што је могла боље, а на нас навали велику работу да му на врх чуке износимо грађу за зидање. По вас други дан пекло нас је

сунце на оном усијаном камену, по вас дуги дан не могах сићи до куће. Само у подне долазаше ми жена, да ми донесе ручак, али је одмах бежала на траг, јер јој остајаше само дете у колевци. Да сам којом срећом знао шта ће нас снаћи, ја јој не бих дао ни тако на кратко да ме обилази. Камо срећа да сам ја умрьо од глади и од жудње за мојом љубом него што је угледа оно безобразно Латинче, први непмар грађевине. Кад год ми је Анђа донела ручак свагда се Латинче око ње врзло, али опет није смело да се изда преда мном. Кад једно подне нема моје Анђе, а нема ни непмара. За њ ми рекоше да се разболео, да му се надули образи, па сво лице носи умотано. Али мени се стеже нешто око срца да сам једва дисао. Свима работницима донеше ручак од куће, моје Анђе никако нема. Кад би око заранака а ја не могох више издржати, не од глади већ од силног страха да ме латинско псето није за срце ујело, па јурнем низ стење као помаман, не слушајући претње настојничке да не остављам рада. Као стрела одлетио сам кући. Кад тамо моја љуба седи крај колевке, па плаче.

„Шта је, Анђо, за Бога? Што ми у подне не донесе ручка? Што толике сузе лијеш?“

„ Господару — рече ми љуба јецајући — мени је зазор теби у очи погледати, мене је стид с тобом беседити, али сад је невоља, сада ти морам све по реду казати.“

У мени нестаде душе од страха што ћу чути.

„ Од како почесте градити ту нашу проклету тамницу врх чуке, и од како ти јадна почех износити оно мало чемерна ручка није прошао дан да несам оплакала, а све рад онога хорјатина и безобразника . . . “

„Рад Латина, — непмара?“ припитах ја брзо.

„Рад њега, несрећника. Где год ме је видео, пришуњао би се уза ме па ми шапутао речи које је сами нечастиви из њега проговарао. Ја несам никада ни обртала главе, чинила сам се да не чујем што он проклетник гово-

ри и гледала сам да што скорије побегнем од њега. Када би данас око подне...“

„Данас?...“ промуцам ја.

„Дође бездушник чак у кућу просу ми пуну кесу златних перпера у крило, па наже да ме на силу пољуби.“

„А ти, душо?“ загрцнух се ја.

„А ја само што викнух колико сам могла из гласа у помоћ, па га ударих по лицу поганоме тако силно да му је бљунула крв и на нос и на уста. Где га је мој венчани прстен ударио ту му се на образу рашчевръи рана. Док се он уплашен замаја око самога себе, дотрча ми неколико прија и сусеткиња у помоћ те ме више није задевао хорјатин један, већ оде гунђајући: „кујо једна, запамтићеш кога си овако ударила!“

Ја не знађах ни речи проговорити, већ само зграбих моју љубу, подигох је у наруча моја као да је дете, па јој пољупцима осуших сузе на образу.

Сутра дан узалуд сам тражио безобразно Латинче по грађевини да му и ја с моје стране захвалим, што ме је походио. Њега нигде не беше, ама као да је у земљу потонуо. Рекоше ми мајстори да је отишао у Породимљу, да тражи приморца лекара, да му вида рану на образу. Не прође много, а ја већ више и не мишљах на њ. Моја ми љуба поче опет у подне доносити ручак, весела како никад пре није била, а лепша од виле у гори. На један мах се међу работницима стадоше разносити чудновати гласови. У последње дане грађевина се не миче, ама баш као да не ради толико стотина руку од ране зоре до мркла мрака. Шта је то? питало се све живо, док један мајстор поче причати:

— Слушао сам ја где причају људи, да виле никоме не даду саградити куле или града док не зазида у темељ какву лепу девојку или младицу. Да припазимо ми ноћу, да нама вила каква не поруши у ноћ што ми преко дан саградимо? —

Сви се зачудисмо његовој памети, и одмах ту ноћ остадосмо на грађевини да чувамо стражу.

Кад би око пола ноћи, на један пут се створише на започетим зидинама некаке аветске прилике, некакве беле сенке, које са будацима разваљиваху што је јуче урађено, и то тако вешто да би се човек заклео да то несу виле, већ прави мајстори само завијени у бела платна. Али то ја сада тек знам. У оном страху и у онако необично доба и прилици, и ја сам поверовао као и све моје друштво, да нам виле руше грађевину. Одмах сутра дан пуче глас на четири стране да нам виле руше грађевину. И другу ноћ причувасмо стражу, и ту ноћ изникоше оне беле авети на зидинама па срушише нову дневну израду, само што се ту ноћ и некакви гласови чуше, као да с неба долазе:

„Не троши благо узалуд, краљице Марија, ти не ћеш сазидати ту кулу док јој не узидаш младу у темеље. Ако млада буде имала које дете, чуваће ти кулу ка што мајка своју децу чува.“

Чим је свануло оправише гласоношу краљици да јој све по реду исприча.

Не прође неколико, ето ти краљице Марије главом на нашу чуку и то баш једно подне кад бесмо поседали да ручамо.

Моја Анђа кад угледа госпођу краљицу пребледе као мртвац, као да јој у образима не оста ни једна кап крви.

„Што ти је, душо, те си се тако препанула?“

Она јадница није могла ништа проговорити већ притиште јаче Милоја, кога је на руци држала на своје груди, а мени само руком показа на једног витеза који је поред краљице јашио, и с њоме непрестано разговарао.

Сад разумедох ужас моје љубе.

То беше псето од Латина, то беше неимар наше грађевине, за кога сам се надао да га више не ће видети моје очи.

У то стиже и краљица на врх чуке, а за њом читава војска витезова, дворана, databaseродржица, владика и читава чета тешких оклопника.

Краљица Марија разговараше се са латинским хорјатином, а све гледа у моју Анђу.

Краљица мишљаше да нико од нас не разбира грчки ни латински, али на моју несрећу ја сам у намастиру научио довољно од тих језика, да разумем што се говори.

— Дакле ти велиш да племенити Стеван Политис?... — питаше госпођа краљица.

— Ја се, Ваше величество, не бих шалио мојом главом — одговори крвник мој поклонивши се до гриве коњске, и превргнући очима — да несам овим мојим очима видео како племенити византијски војвода непрестано облеће око оне лепушкасте младице, и како она радо прима његова умиљавања! —

— Како јој оно рече име? — упита краљица Марија.

— Анђа, В. величство! — цикну гуја.

— Какав је срећни удес — рече краљица — те је празновера ове глупе светине гракнула за једном жртвом. Ова ми се младица не ће више ни раздвајати од дворова Политисових кад га је толико заволела! — Мени нешто сијну кроз главу као да ми успјано гвожђе пројурише кроз мозак, па у исти мах зграбим жену заједно с дететом, и станем бегати колико сам игда могао на оној стрмој низбрдици. Али несам дуго трчао. За тили часак опколише ме краљичини коњаници, раставише ме од жене и од детета, па ми свезаше руке наопако, дете дадоше једној туђој жени да га држи, а љубу ми одведоше право на зидине.

Латински крвник намигну на мајсторе, а они скочише као дивљи зверови, гракнуше: „живела краљица Марија!“ па стадоше да ми љубу живу зазиђују у зидове проклете куле.

Сирота Анђа није могла ни да помисли тако грозну смрт... Она се поче смејати... Мислила је да је шала...“

— Немој даље причати!... — тешко уздахну отац Андоније.

— Како да не причам даље? — насмеја се костур —

Та сад иде све лепше. Стаде вриска мојега детета за мајком, а мени поцрни испред очију, па ништа не видим. Упех се колико сам игде имао снаге не бих ли раскинуо узе на рукама, стадоше ми крцати кости у зглавцима али не могох ништа учинити, само раскрвавих узаман руке. Ја онда станем ујадати око себе као бесна зверка, али моји стражари само ми се смеју, а осем њих нико на ме и не осврће главе, све гледа моју јадну Анђу како је зазиђују, и глупа светина непрестано кличе краљици, што јој је прибавила тако ретку жалосну пригоду.

Међу тим моју Анђу зазидаше до појаса. Виде црница да то већ није шала но грозна збиља, па само писну:

— Милоје, чедо моје! —

Сажали се једноме моме пријатељу па узе дете те га принесе мајци да га још једном пољуби.

Она зграби дете још слободним рукама стаде га љубити и стаде викати мени:

— Господару, не дај нас, не дај да зазидају храну Милојеву! . . . —

И самим мајсторима, који су се у својој празновери из прва радовали што добише нужну жртву да се доврши клета грађевина — пођоше сузе низ образе, и камење проплака.

Само не плаче нежна ћерка цара византијског, само она наваљиваше да се не дангуби, да се отргне дете од матере па да се доврши зазиђивање.

И отеше мога јадног црвића, и студено камење загрли за навек груди моје верне љубе. . . . Мало после свалише камен и око белог врата њеног, али она не беше навикла да носи ђердане, беше јој тешко, сва помодре у лицу, уста силно отвараше у напрезању да још који пут уздахне под оклопом каменим, па онда мајстори и та медна уста моја, те лепе црне очи моје засуше малтером и затрпаше камењем . . . .

Све беше свршено.

У тај мах сам се тако силно отргао од мојих стражара да су сви по земљу попадали, а ја у три скока бејах већ

код краљице. Зубима сам је с коња свалио, и зубима бих је под грлом заклао, али скочи читава војска те је одбрани, и би ме исекли на комаде да је краљица само допустила, ал' она се само смешила па рече:

— Немојте, јунаци, поштујте бол овога јадника, који је морао сопственим очима да гледа како му живу жену зазиђују. Бог једини зна како је нашем краљевском срцу тешко било да наредимо ово што се догодило, али краљеви су само слуге божије, а глас народа глас је сина божија, кога и миропомазаник мора да слуша! —

— Живела! живела краљица! — дерала се опет глупа светина.

И тако мене краљица Марија помилова, те уместо што би умрьо на мачевима за неколико тренутака, она ме помилова да умрем полагано гладујући двадесет и један дан. —

Шта је било с мојим сирочетом — не знам.

Сад ми кажи, оче Андоније, како могу ја да верујем у правду и милост божију?...“

*
* *

— Хеј, патријару Андоније! — зачу се опет глас Тимура Оглу са врх тамнице — јеси ли жив, матора камилавко? Та ваљда стари испосник као што си ти, не умире од два дана гладовања? Седај на даску да те извучемо у судницу! —

Отац Андоније отвори очи и пробуди се из дугог, тешког грозничавог сна у коме је тако дуго пробавио.

Прво се маши руком поред себе да види, седи ли још крај њега онај несрећни костур што му је причао своју страшну причу — ал' нема никаквих других мртвачких костију осем оних на којима је лежао.

— Устај, лењштино — зачу се опет Тимуров глас озго — јер ако ти спустим девере, не ће ти лако бити! —

Отац Андоније погледа у вис и — чисто му свану. Тамо беше зрачак белог дана, зову га из гроба у живот, с мртвачких костију у каљавој бари у суху осветљену собу,

из друштва са окованим костуром међу људе!... Та то је васкрсење, па макар они људи и били његови непријатељи, жедни крви његове.

Јадан старац устаде с муком и једва се довуче до оне даске на коју је ваљало сести, толико га беше изломила грозница у којој је два дана лежао.

Зашкрипаше и зазвечаше ланци на којима су сужња подизали, и мало за тим, отац Андоније стаде на сухи под од суднице, у коју кроз отворена врата и кроз прозор продираше читаво море светлости и чистога ваздуха.

Он није испрва никога видео у судници, он је само гледао у поље, он је само дубоко уздисао....

— Оче Андоније — зачу он иза себе некакав женски глас — је си л' вољан да послушаш што ти имам казати? —

Старац се осврну и виде пред собом краљицу Марију, саму, без њених владика и дворкиња које јој обично носе скуте и рукаве. Тимур Оглу са још неколико татарских најамника замаја се у једном ћошку простране суднице оправљајући некакву гвоздену справу, која беше налик на кревет, ал опет врло необична.

— Шта хоћеш од мене, бездушна жено? — рече отац Андоније — Да сам знао да ме к теби зову, ја не бих изашао из моје гробнице, па ма како жељан био белог дана и чистога ваздуха, јер ја волим газити ону бару на дну тамнице него дисати с тобом на чистом зраку. Твоја је душа црња и трулија од моје тамнице, а твоје је срце отровније од оне гује што ми се око врата стезала.

— Ја сам веома несрећна — одговори краљица „скрушена“ лицем — што један од најдостојнијих и најзаслуженијих наших црквених кнезова тако о мени мисли. Али ја се уздам да ће баш садашњи мој корак показати, св. оче, како се вараш о мени. Ја сам дошла да те истргнем из те тамнице, да те повратим св. алтару и нашем краљевском престолу, где је свагда твоје место било. Све то зависи само од неколико твојих речи. Драгог сина краљевства нам, нашега Душана, занела је властољубна и бесна млађа

властела да буде непристојан на спрам својих родитеља. Очинско срце радо прашта, само кад му се прилика даде да може опростити. Али оним зликовцима који су нам тако добро дете на рђав пут навели нема опроштаја, њих треба примерно казнити. У томе нам можеш ти, св. оче, највише помоћи. Кажи нам их, све по имену, кажи нам све њихове намере и на који начин их мисле постигнути, обећај нам довести Душана у родитељске дворе да испроси опроштај од оца краљевства му, па си ти одмах не само слободан, него си у још већем уважењу на двору Немањића него што си игда био.

Отац Андоније само одмери краљицу од главе до пете и то погледом који је краљици потерао сву крв у лице — па јој онда окрете леђа и гледаше у поље, а не рече ни речи.

У то скочи Тимур Оглу из прикрајка у коме је ону гвоздену справу удешавао, па удари старца тако силно песницом у леђа да се јадник на под стропоштао.

— Псето калуђерско! — дерао се Татарин — ја ћу те научити како се с краљицом разговара! —

— Тимуре! — грмну краљица на њ, али му у исти мах очима намигну на ону оправљену гвоздену постељу — ти си за ову суровост отпуштен из моје службе! —

— Не само то, госпођо краљице — рече верни Татарин, који је врло добро разумео краљичин миг — него ако ћеш ме и обесити, ја морам овог вашег дервиша натерати да све искаже што га је високо ти краљевство упитало! —

И он зграби старца с пода па га однесе на рукама као да је дете какво, до — гвоздене постеље, али пре него што га је на њу стустио, баци једну велику пањину на ту справу за мучење, рече нешто татарским језиком својим другарима, а ови смејући се стадоше навијати несретну справу. Четири јаке карике зграбише положени пањ и за неколико трепутака пуче дрво на стотину иверака.

— Хоћеш сад говорити, попе? —

Отац Андо́није пребледео као мртвац, али ћути.

— Сваку ћу ти коштицу мало по мало смрвити, ако драге воље не признаш све што сте кували! —

— Моја душа није у вашим рукама! — рече јадан старац, па се онда стаде тихо молити Богу — Господе, нек ме мимоиђе ова чаша ако може бити! —

— Нека ти сад помогне твој Бог! — викну Тимур, па га зграби и положи на мучилиште.

— Трчи те јави његовом Величаству да га очекујемо у судници! — рече краљица тихо грчки једноме од својих слугу, а кад овај отрча, она додаде гласно — Тимур Оглу, ти знаш да неси више у мојој служби! За свако твоје насиље ти ћеш одговарати не само пред Богом већ и пред нашим земаљским судом! —

— И ја ћу одговарати, светла круно — одговори верна слуга смејући се, па онда стадоше везивати оца Андоније. Преко свакога зглавка на удовима, преко груди и преко трбуха наместише му широке гвоздене појасе, а испод мишце, испод леђа, испод лакатних костију, испод крста, бутних костију и цволика наместише кратке али дебеле гвоздене стубиће који ношаху мале гвоздене тањириће на врху. Кад је машина кренута да ради, гвоздени појаси притискиваху ухваћене делове на ниже, а стубићи подизаху кости које у средини подватили беху право у противном правцу у вис.

У пркос велике и снажне душе коју имађаше отац Андоније, у ономе тренутку кад отпочеше муке, није могао да уздржи јаук, који срце раздираше...

Али у људи који га метаху на муке, као да не беше срца!

— Краљ иде, — рече на један пут краљица Тимуру — покрите га чиме, и затворите капке на прозору! —

И Тимур брзо нађе некакво парче свите (чохе), довољно велике да покрије и мученика и мучилиште и самога мучитеља који је затезао справу.

Краљица брзо изиђе краљу у сретање и заустави га сред степеница.

— Светла круно — шапуташе му краљица — по ономе што је отац Андоније до сад мени признао, као да ћемо страшне ствари чути о нашем несрећном Душану. С тога бих ја молила високо ти краљевство, да у судницу не пушта никога осем нашег дворског судије! —

— Душо моја — одговори јој Дечански тако исто тихо — како си добра и на спрам твојих непријатеља! Бог ће наградити твоје милостиво срце! — за тим се краљ окрену дворанима који иђаху за њим па гласно рече. — Наша је краљевска воља да при овом суђењу, у коме се на несрећу суди један од најверниjих и најбољих слугу дома нашег, буде само наш дворски судија Стеван Политис. Остали ћете ме причекати у дворишту!

Сви се поклонише краљевској вољи, и сви осташе у дворишту, само Стеван Политис уђе за краљевским паром, па затвори врата од суднице за собом.

Сад беше тако помрчина у судници да се једва распознавало где који стоји.

Тек што Дечански седе на столицу коју му подалеко од мучилишта наместише, а зачу се глас оца Андонија:

— Јаох, признајем, признаћу све! —

— Видиш ли, светла круно — уграби краљица Марија да каже — како кривац одмах, чим је угледо твоје светло лице, признаде и без питања судије.

— Видим, краљице моја — рече краљ — и на лицу му се познаје да се јако каје за издају коју ми је под старост учинио. Али он је целога живота свога учинио толико услуге краљевству нам, да ћемо му бити милостиве судије. Политису, чини твоју дужност! —

Сиромах Стеван Дечански!... У оној помрчини, и *његовим* очима, он чак види израз на лицу покривенога мученика!...

Дворски судија приђе мучилишту.

— Оптужени, признајеш ли, да си са свом млађом властелом подговарао младога краља да подигне оружану руку противу рођеног оца краљевства му? —

Зарђана гвожђарија шкрипну јаче, а отац Андоније јекну:

— Признајем, јаох, признајем! —

— Оптужени — признајеш ли, да те је млади краљ с тога послао у Породимљу да отрујеш оца краљевства му, и да нађеш убицу за маћеху његову, а нашу светлу краљицу Марију? —

Дечански скочи са своје столице као да га је гуја ујела. У томе тренутку оштри шиљци коштаног пверја, у које беху размрскане неке кости оца Андонија, забадаху му се у живо месо, и он дрекну:

— Јаох за Бога, признајем, признајем! —

— Доста, Политису! — рече Дечански и сузе му грунуше низ образе — доста! Оди, душо, води ме у цркву да на коленима кајем грехе за које ме Бог овако страшно у старости казни! —

Отворише се врата од суднице и краљица Марија са сузама у очима изведе свога светлог мужа подупирући га испод пазуха, и одведе га у цркву, а запрепаштени дворани и двородржице за њима.

Сад је било лако израдити код краља да пошље војску противу рођеног сина.

Шта је та војска учинила с Душановим дворима кад њега не нађе — то смо видели.

(Наставиће се)

Владан Ђорђевић

ДАЛМАЦИЈА

у неколиким војничким цртама

(Свршетак).

Следећи далматинским рекама од севера к југу, налазимо прво на *Црмању* (Теданијус). Ова река извире у Хрватској јужно од Мале Попине, а улива се у канал Морлачки (della Morlacca). Она има високу, одвесно стрмениту, стеновиту обалу, прелази се само у горњем своме дѣлу и то само на неколико места и тек је донекле мало узводно пловна.

Крка (Титијус) извире у Турској Хрватској (Крајини) из Урлице планине и примив Чиколу, стаче се, кроз Проклинско језеро код Скрадина, у море код Шибеника. Она је на многим местима сужена стрменитим, већином непролазним стенама, али је при том обилна водом, па где је обала равна и ниска, а она се преко ове и прелива, те прави велике нездраве баруштине. Без скела она се никад не може пребродити. Код Книна има преко ње камени, а код Роншислапа дрвени мост. Уредна пак пловидба по њој није могућна због многих њених водопада.

Цетиња (Телурус) долази од Динар планине, па текући прилично отвореном долином, стаче се у Брачки (Brazza) канал код Омиша (Almissa), правећи до Сења многе баруштине. Међутим у пролеће и у опште у кишно доба године немогуће је прегазити је. Од Сења на ниже обала јој

је врло стрменита а од Дуара па до мора и неузлазна. У осталом ни она није пловна.

Неретва (Naro) извире у Херцеговини из волујских планина у пределу Гацком, тече најпре у северо западном правцу до Коњица, за тим у западном, а по утоку многих планинских речица, Неретвице и Раме савија се к југу у краткоме а оштром луку око Вранца планине, протиче кроз Мостар и кроз блатиште Уловско, па онда продире кроз Пролошки ланац и код Метковића улази у Далмацију, где се ниже града *Опуса* цепа на двоје, па у девет рукава слива *у канал Неретвин*, правећи велике нездраве баруштине особито у кишно време. До Метковића она је пловна с морским лађама од 100 — 150 тона терета; широка је 40 — 60 хвати, а дубока 15—20 стопа; обала јој је равна, подводна и густим рашћем обрасла; пад јој је мали.

Преко ове реке воде само два камена моста и то код Коњице и Мостара у Херцеговини.[1] У Далмацији прелази се преко ње код Торе ди Норина и града Опуса средством скела.

Кратка река *Норино*, која се од Вида у њу улива, такође је пловна.

У Дубровничкој области *Река* (талијански *Омбла*, а у старо време Arione) је најзнаменитија река.

Осим ових земља има само још незнатне потоке, који су у лето већином са свим суви, а кад је јака киша, а они напрасно толико нарасту, да се преко својих стеновитих корита разлију, па брзо опет ишчезну. Кад су времена кишна, онда ти тако нагли и бујни потоци отежавају јако комуникације, па дакле и кретања војске. Осим тога врло велике сметње у овом погледу чине у зимње доба и баруштине које су у лето скоро са свим суве. Најзнатнија је баруштина у земљи Палуди ди Нарента, на делти ове реке. Па и Цетиња, прави почињући од свог извора па све до Тригла (Трља), скоро непрекидан низ великих обалских баруштина, од којих она код последњег места захвата и

[1] Код Мостара је стари римски с обе стране с кулама озидан мост.

до две миље велики простор. Остале баруштине наоде се код Ноне, код језера Вране које се северно свршава као прилично велика бара, за тим код Морполаца и Островице, код Книна на Крки, у долини косовској и код Имоскија и тамошњег језера.

Међу тим Далмација има само једно језеро, и то је оно већ споменуто Врана језеро; но осим тога има још и неколико периодичких наводнења мањег обима, која би се при свем том могла језерима назвати и зову се, премда су у лето већином сува. А та су језеро Бакањачко, Надинско, Просолачко, Расток близу Вргорца, Језерац, Језеро, Баћинско, Проклијанско, Проложац у Имоском пољу и Блатно језеро на острву Корчули.

Клима је на приморју блага. Тамо нема оне северне зиме, него само кише, која је врло неспосна особито због „Боре", која за време њено влада. Ова Бора, која у својој дивљој снази људе и животињу обара и кола преврће, опасна је врло не само за пловидбу, него је и права несрећа за све ратне операције у незгодно доба године. При своме већином напрасном наступу она је кадра да поништи и у дармар доведе најбоље маршевне диспозиције. Осим тога ни бивaковање није тада могуће, а и штрапаце војничке, којих је у овој земљи и онако обилно, она увећава тако, да то само врло снажне природе могу дуже време издржати.

Ово све,што довде о Далмацији написасмо, пробрано је искључно само оно, што је од војничких интереса, па сумирајући то изводимо закључак, да Далмација, по целој својој земљишној каквоћи, није згодна за кретања с већим деловима војске, али мали рат може се у њој врло корисно водити. Према томе и устанак, који би се у њој изродио, па хтео силом угушити, захтевао би сувише изванредне жртве у новцу и крви.

Сад да пређемо на описивање *етнографских* одношаја земаљских јер је и то од важности у војничком обзиру.

Становништво Далмације, које се сада броји на 450.000 душа, изузимајући неке мале делове, као 900 душа јаку

албанску насеобину у селу Еризи код Задра и 600 шпанских Евреја у Спљету и Дубровнику, дели се само на два народна живља, а на име на словенски и на досељенички италијански. Но како тих далматинских Талијанаца, који готово искључно живе по приморју, има само до 22000, па можда ни толико баш не, онда излази да је Далмација искључно само словенска територија, јер Словена има у њој до 400.000 душа, па за то они и јесу без сумње највећи и најважнији део становништва земаљског.

Ми не ћемо да се овде упуштамо у истраживање, да ли су баш Словени или стари Илири (Албанци или Скипетари) праобитаоци ове земље. Доста то да се зна, да је још пре 6. столећа Словена било у Далмацији. Али они пре велике сеобе Хрвата и Срба (између 634 и 638. по Хр.) нису имали још никаква државна устројства.

Ови потомци Срба и Хрвата још се могу тачно да разликују један од другог својим наречијем, а тако исто и од оних српских досељеника из Расије, што су се у 14. веку у Далмацији настанили. Ови последњи обитавају у унутрашњим деловима земље, а потомци Хрвата обично се налазе на острвима, као што тврди Вук Караџић.

Менис у своме „Mare adriatico“ разликује прастара племена по њиховим физиогномијама. Тако код њега је ова карактеристика обиталаца: „Између Црмање и Цетиње људи су масти маслинасте или мрке, косе црне или тамно мрке, очију таквих истих, али без живости, лица прилично дугуљастог, изгледа озбиљног и строгог а раста високог.

С оне пак стране Цетиње стаса су лепог и згодног, коже црвено затворене, косе црне и густе, ока црна, погледа одважна и ратничка, држања озбиљног, раста врло високог, строја јаког и мушкулозног. Смеса пак обојих тих племена као да је северно од Крке.

Островљани (Скољани, слов. Чакавци) одликују се мушким цртама на лицу и чилим духом, али нису и тако јаког и чврстог телесног састава“.

Приморци и острвљани називају унутрашње станов-

чике Морлацима. Али ови Морлаци и јесу били у последњем устанку најглавнија чињеница. Они се сматрају за пратип словенскога живља у Далмацији, и то како по језику, тако и по својствима, обичајма и навикама, које су са свим истоветне са српскима у књежевини, Босни и Херцеговини.

Ево како путници, (Кол, Петер, Штиглиц, Каталинић, Ј. Лаваллее и др.) описују Морлаке:

„Они су лепог соја људског, већином су високог, снажног раста, чврстог и окретног тела и правог мушког облика. Коса им је плава, црвенкаста или са свим црна, зуби сјајно бели и здрави чак до дубоке старости, кожа им је од жеге сагорела, јер они још од ранога детињства ходе по сунцу и времену без икаква заклона осим црвене капе и турбана. Гласа су јаког, слуха и вида изванредно оштрог и необично јаке телесне снаге.

Од детињства изложени ветру, жези и снегу, они су тако очврсли, да им здрављу не могу да нахуде ни најтежи штрапаци и оскудице, ни опет највеће неумерности и излишства. Са правим лекарима они не ће никад да имају никаква посла, а то, веле, за то, „да не би о смрти морали дуплу гробарину плаћати“. Међу тим има међ њима извесних породица, у којима нека врста лечништва и видарства с оца на сина прелази.

Па какви су у природним својим својствима, исто су такви и у ношњи и наоружању своме дивни и величанствени! Обично им је оружје ханџар, пиштољ и пушка, и то им је највећа дика и украс.

Сведок њиховога витешког и ратничког духа још је и прастари народњи обичај „побратимство“, који се код њих јоште потпуно одржава, с највећом свечаношћу и заклетвом у цркви обавља и с најстрожијом вером и чашћу испуњава. А где је тако јако пријатељство, ту је исто тако и мрзост велика, јер који уме тако добро љубити, тај уме тако исто добро и мрзити. И Морлак може доиста силно да мрзи и лако да убије где год је мрзости. А то није

ни чудно, јер где је, као код њега, оружје увек за пасом ту се и рука сама од себе за њ хвата. Но при свем том ни у једној области царевине аустријске нема мање убиј-става и крађа него у Далмацији.

Кад ово све узмемо у рачун онда налазимо, да осим Црногораца и Херцеговаца нема у Европи ни једног другог народа, који би за мали или још пре за брђански рат био способнији од Морлака. Сви знамо какве је муке и несреће имала славна Наполеонова војска са шпанским герилама, па ипак шта је и најсмелији и најпрепреденији Катаљонац спрођу Морлака? Калабресци који су у четничком рату и славе стекли, не могу се ни издалека сравнити са Морлацима, па и ако су јужно талијанске легитимистичке чете толико година дивна јунаштва чиниле.

Може се, а да се не претера, рећи, да су Морлаци најстраховитији четници за које се досада зна, и по томе тешко свакој регуларној војсци, која с њима мегдан мора делити, јер они су за брђанску војну у њиховој кршној отаџбини рођени и самом природом изоштрени, исто као и њихова браћа Црногорци и Херцеговци.

Па и историја далматинска показује нам да је ту земљу вавек било врло мучно освојити и то потпуно сву само тако, ако се већ имало у власти земљиште иза ње.

Стари Илири или Далматинци, који су живели од лова, риболова и сточарства, а по највише од пљачкања, западну прво 156. пре Хр. у рат са Римљанима, те ови једва на последку утврде своју власт на приморју. Али под Цезаревом владавином над ово и оно страном Галијом и Илиријом подигну се још непобедни горштаци далматински, те са осталим Илирима у друштву завојште на Либурњане који су били у савезу са Римљанима, а становали у западном делу садање Хрватске и северној Далмацији, — па униште војску, што је Цезар против њих изаслао 50. год. пре Хр., а 48. такође пре Хр. и другу од 15 кохората и 3000 коњаника под Габинијем и тек по свршетку

тадашњих римских грађанских ратова склоне се на плаћање неког незнатног данка.

Али одмах после смрти Цезарове они откажу и тај данак, те Римљани и опет на њих устану, али су их савршено покорили тек 23. године пре Хр. под Статилијем Тауром, а са свим власт своју утврдили 10. год. пре Хр. по што су савладали велики далматинско-панонски устанак и уништили далматинску републику, која се протезала од Тиције (Крке) до Телура (Цетиње) и бројала 80 и више градова. И тада саставе од Далмације, Либурније и Јаподије област Илирију, која се простирала од Тиције (Крке) па до Дрила (садањег Дрина а и Дрима назване реке у Албанији), а граничила и просецала бебијским, ардијским и скардијским планинама. И ту се онда у њој наместе стално два римска легиона. Од тога времена кад је римска култура у земљи цветала па све до пропасти римске царевине, давала је она римској војсци најбоље војнике.

Око 545. године опусте је Словени, а за тим Авари, којима против сташе само вароши Задар и Трогир; те ове за тим са Дубровником, Спљетом и Јустијанополисом и острвима Рабом (Arbe), Вегљом и Осорном саставе неку врсту државе, која је признавала сизеренство грчког царства. Осталу пак земљу отресу Словени испод јарма аварског у првој половини седмога века. Међу тим Срби заузму Далмацију између вароши Драча, Дубровника и Неретве, а Хрвати опет њен западни део. Оба ова племена спустила су се у Далмацију из позадних земаља, па за то су је и одржали у супрот свима покушајима Франака, да се и сами у тако важној покрајини утврде. Час по час упадали су и Сарацени, опустошавајући, у приморје, те са тога се цело приморје, да би било сигурније, преда па крају 9. века кнезовима хрватским, који су тада били врло моћни, а доцније пак републици млетачкој. У след овога изроди се дугачак и страховит рат између Млетака и Хрватске, у коме Хрватска, помоћу планинаца, потуче Млетке тако, да је хрватски краљ Петар Крешимир 1052. узео себи

и титулу краља далматинског. После неког времена изроди се крвава и дивља војна између Хрвата, Млечића и Грка, а доцније и Мађара, око лепе земље, те је ови у тој ужасно сатрше, али се она у почетку 13. века опет опорави новим досеобинама из позадних земаља и 1242. издржа и саму навалу бесних Монгола.

Међу тим продужавале су се непрестано крваве борбе између Угарске и Млетака око далматинскога приморја, а од 1462 почели су и дивљи Османи упадати у Хрватску и Далмацију с мора, но не могоше ништа учинити утврђеним варошима, али приморска поља опустише.

У оваквим околностима Млечићи нађоше згоде, те под гаранцијом слободе Далматинцима учврстише се у земљи, па и увећаше је новим освојењима. Једини Дубровник, ти словенски Млеци, сачува своју потпуну независност. Далматинци удружени са Млечићима одбијали су непрестано све турске насртаје и тако не дадоше овима баш никако да Далмацију освоје, коју, по поруци Млечића Турцима, „не би ови могли освојити ни баш кад би млетачка република све своје посаде из ње тргла, јер Далмација уме и сама себе одбранити.“

Најпосле пожаревачки мир 1718. године учини крај ратовима са Турцима и даде Далмацији границе, које и сад има. Кад је миром кампо-формијским 12. Маја 1797 године сарањена стара млетачка република, онда је Далмација дошла у притежање Аустрије. Али и Аустрија је на скоро искусила променљиву судбину, која пад овом земљом влада, јер ју је већ пожунским миром 1805. морала уступити Наполеону I. који је, истерав Русе из ње, присајузи краљевини талијанској, а доцније споји са својим илирским областима. После 1814. год. потпаде опет под Аустрију, која је и опет узвиси на краљевину.

Овај кратки нацрт далматинске ратне историје показује двоје: прво како су разни народи увек високо ценили и грабили се за њено притежање, а друго како се

она доиста и потпуно могла само тако освојити, кад се могла напасти не само са мора него и са позадине.

Са тога је Аустрија и гледала у последњем бокељском устанку, да своја предузећа против устаника осигура или операцијама Турака или своје сопствене војске у Херцеговини; али то није могло бити, јер би Херцеговци одмах скочили на оружје и тако би се од једнога зла направила два, а не би се никакво добро постигло. Осим тога узев тачно позадина Боци Которској и није толико Херцеговина колико Црна Гора, а докле год устаници далматински имају ову за базис, дотле је свака операција против њих илузорна, па ма била она скопчана и са неким привидним успесима.

Ова неоспорна истина колико је жалосна, толико је још тежа по завојевача што се устаници не смеју да гоне до на црногорско земљиште; јер кад би се то само и покушало, далматински рат претворио би се лако у онај рат са словенским племенима који се због своје шкакљивости врло брижљиво избегава.

Завршујући ове ретке ми ћемо на крају да бацимо један поглед на ратовање у самој области которској, где је ту скоро и било крвава огра шја.

Као што се зна, а најбоље из карте види, округ которски одвојен је са свим од остале царевине. У виду скоро једнога триугла базис му се наслања на море, југоисточна страна на Црну Гору, а један део северу управљене стране на чисто турску, херцеговинску, област. Ако се хоће са успехом да нападну устаници, који у својим бреговима и пећинама имају врло добра ослонца, онда је од врло мале користи, стазама у унутрашњост продирати, или стајати у непрестаној свези са градићима и блокхаузима, што су с аустријске стране подигнути дуж црногорске међе. А ово последње готово је и немогуће. Него би се морало кад би се смело против њих оперирати не само са херцеговачке него и са црногорске области, па да се буду устању, да им се не само пресече сваки придолазак оданде, него и

да се они спрече, да тамо сами не могу прелазити, кад им се прохте и потреба укаже.

Ово би било стратигијско стојиште, које би се имало против устанка предузети. Али по што се ту политичка ситуација размимоилази са стратигијом, то је та околност по аустријску војску врло велико зло. Јер баш кад би Аустрија са допуштењем Турске и прешла у Херцеговину, опет тиме не би за дуго имала устанике у рукама. А да би се пак ови потпуно могли обићи, морало би се окром реченога још имати и слободног кретања по црногорској области. Али по што ово Црногорци не ће никад допустити, онда би аустријска војска била принуђена или да се упусти у рат и са Црном Гором, што је, као што смо и напред рекли, врло опасан корак, или да се лати последњег средства: тактичког наступања са масама, а ово без повољних каквих пригода не би могло лако да учини крај устанку.

И аустријска војска учинила је овако у последњем устанку, али није имала никаквих особитих успеха, а ево зашто: као што се зна област которска врло је бреговита и од Котора до Будве постоји само један добар пут, па је са тога дакле и врло мучно против устаника наступати и то тим више, што је тај округ пун провала, јаруга, пећина и кланаца. Осим тога баш и кад се већом силом и великим жртвама и губитцима прогоне устаници са једнога места, онда је опет са врло рђавога времена у зиму, са грдних ветрова и честих киша, војсци немогуће становати на отвореном пољу, него мора које са тога, које са великих губитака, одмах опет да оступа у оно мало приморских вароша, и то првенствено у Котор и Рисан.[1]

А док дођу нова поткрепљења, дотле устаници начине опет какав нови окршај и дармар, или ишчезну, да изненадно опет на неком са свим другом месту као страшило искрсну.

С овим непријатностима здружена је, још и та околност, што је врло мучно ранити веће војничке масе на овоме

[1] Будва је била падом тврђаве Стањевић, која доминира пут у Црну Гору, у великој опасности.

маломъ, стеновитом и у опште са свима несрећама по нападача скопчаноме земљишту. Осим тога трупе се у непрестаним бојевима десеткују немилице, заморавају до крајности грдним штрапацима и сатиру болештинама са рђава времена, кад ово наступи.

Уз ове несреће по нападаче долази још и та што се устаници у рату боре не само ватреним оружјем него и грдним стенама, које у теснацима сваљују са висова на маршујућу непријатељеву војску, као што су оно некада Тиролци радили против Француза са тако дивним успехом и као што то чине Црногорци у својим ратовима са Турцима.

На послетку поврх свега тога још су нападачу у опасности од ноћних паљевина и лађс, што би се наодиле у пристаништима Рисанском и Которском; а ово све у најновијем примеру довољно показује с каквим дивним силама располаже Далмација!

Млад. Јанковић

КНЕЗ МИЛОШ

драма у пет делова

ДЕО ДРУГИ

Појава прва

I.

Град београдски. Двор пашин. Ноћ. Месечина.
Ћаја-паша и Молер долазе.

Ћаја-паша

Ти рече, Милош, да се спрема већ?

Молер

Што кажем, веруј, то је истина.

Ћаја-паша

Е, кад је тако, твоју услугу,
Да златом плаћам не бих платио,
Колико вреди. —

Молер

Па шта мислиш сад?

Ћаја-паша

Прво да чујем Сулејмана реч,
Што каже то ће и бити већ.

Молер

Кад прне оро небу под облак,
Руком га човек не мож дохватит,
Тане му само тек достиже лет.

Ћаја-паша

Молере, добро разумем те ја.
Орлу ћу крила прије спржити,
Него што летом црне облаке
Цепати стане. То ћеш видети,
Ал само мало јоште причекај;
У граду буди још за који дан,
О свему ја ћу с пашом зборити,
А и ти дођи па му испричај
Све што год знадеш — немој таити
Ајдемо сада. —

Молер

(За себе).

Рачун је готов
Платит се мора — ал да почекам,
С чекањем и дуг нарастиће још.

(Ћаја-паша и Молер оду).

II.

Сулејман-паша, Али-ага и неколико Турака долазе. Сулејман седне.

Сулејман-паша

(Турцима)

Је ли вам зрака сјаја овога,
Очију бистрих засенула вид?

(Али-аги).

Погледај месец како дивно сја,
Врх наших танких минарета, гле!

Али-ага

Бедеми ови крвљу купани
Османске деце — траже освету.

Сулејман-паша

Почуј ме, ага, што ћу ти рећи.

Море ћу суза раје пролити,
Да крви сперем и најмањи траг.

Али-ага

Алах је силан, нек му је слава,
Он брани верне — он је њихов штит.
Верујем, пашо — да ће невера
Пред стопом твојом гмизати ко црв.

Сулејман-паша

И биће тако — тако мора бити,
Застава турска вечно ће се вити,
Крваве боје овим бедемом.
Чујте ме, аге — ова ђорда моја,
Што сам је, погле, припасао ја,
Она ће слави бележит вам пут.
По коме путу од сада ваља
Кораке смеле стално управит.
Златом и свилом, у место траља,
Османску децу окитиће ја.
А да то буде, рају у лику,
Не слушај молбе — презири цику
Очајног гласа смртног запева.
И пут ћу овај, да тврђи буде,
Костима раје патосати ја,
Јер славе нема оружју нашем
Ни чврста мира за падишин сан,
Све докле пашчад ђаурска живи.

(Узме Али-агу за руку -- показује му Саву и Дунаво).

Ове две мутне погледај реке,
Што града овог грле бедеме,
У место њиних таласа хладних,
Рајина крвца мора протицат.
И у те само таласе вреле,
Жудан сам овај да сав сперем прах,
С уморног тела —што су га вихри,
На путу тешком мени нанели.

Први ага.

Све ће баш бити као што велиш
Докле се војска само одмори.

Сулејман-паша

Шта рече, је ли, нисам те чуо?
Спомињеш одмор — сине лењиви.
Та јунак чио не зна умора.

(Извади сабљу).

Војска је моја сечивица, гле,
На овом модром, оштром челику.
И док је сабља у корици тек,
То је сав одмор али више не.
Крвави мене спомени драже,
Ја крви хоћу, разумеш ме, је л?
Та сабљу ову припасо нисам
Да њоме само бедро окитим.
Сабља је ова, погле — опипај —
Тек језик леден моје освете,
Ал слеђен болом душе рањене,
И кад зажелим да му чујем збор,
Врелом га крвљу морам кравити.

(Јетко).

Но коме зборим? Та ви сте стене
И сто пут тврђи, нег најтврђа твар.
Вашн су живци умрли давно;
Поругом, стидом, ви живите сад,
Ви живите, је л? Ал не осећате —
Трулежи ваше отрова вас смрад.

(Шчепа једног агу за прса).

То тело твоје, та твоја прса,
Трула је врећа — та зар не видиш?
У коју алах набаца само
Гомилу меса кртих костију.

(Турцима)

Та шапут крви не чујете зар,
Што је у црној земљи проврела?
И душа ваша не појима зар
Очајни јаук деце сироте,
Очеви чији падоше храбро
За славу турску, за месечев сјај?

Други ага.

(Клања се)

Честити пашо, све то чујемо,
И сви смо сада ево готови,
Само нам реци када ћемо поћ,
Да нашу браћу мртву светимо.
Јесење већ је доба настало,
А зли су пути — војсци тешко је,
Да се по кланци вере и бије.
Први кад дођу дани пролећа
Све биће спремно да се проспе крв.

III.

Ћаја-паша долази.

Сулејман-паша

Еј, трула крви — гадни изроде,
Да није стидно руке каљат ми
Добар бих одмах дао одговор.
Ал рђе старе живот зар вреди
И толко само као сабље сев?

Ага падне на колена.

Аман, пашо —

Сулејман-паша

Уклони се, куго, да те не згазим!
Не каљај ђона мојој обући!
(Турчин се уклони на страну).

Али-ага

Сва војска наша већ је скупљена
На твоју само сада чека реч. —

Сулејман-паша

И твога збора, ага, доста је.
О твом јунаштву много слушо сам,
Ал то је било — доцне познадох —
Читав кош љуске, ал прегршт језгре,
Чиме си мене је ли дочеко?

Али-ага

Земља је ова врло сирота,
А ја бих бољи дочек спремио.
Да могах само — али опрости —
Ратови дуги рају сломише,
Опусти земља — народ изгибе;
А што је блага јоште остало —
Што пламен рата — није прождеро,
Све су то влашке вође однеле.
Злата сад нема и хлеба да је. —
У земљи оста издрт опанак. —

Сулејман-паша

Шта велиш, је ли, злата зар нема?
Ко диже војску, ко је оружа?
Пред којом ти си само пудљив
траг,
Јунаштва твога срамом жигосо.

Ћаја-паша

Опрости, паша, кад велиш —
биће —
И злата, и сребра, и све што
желиш.
Чету сам једну ја већ послао
Да роби земљу — нека пабирчи. —

Сулејман-паша

Ја не ћу само злата рајина,
Крви ја хоћу; с таком здравицом,
Да си ми, Ћајо, сада здравио,
Реко бих: хвала, част је дивотна!
Та где је робље, где су робиње?
Ил ви сте грђи нег и робови?
У мишје рупе само с кријете,
И ту вас стреса љута грозница
С ужаса тешка — силе рајине.
Еј турско име шта већ дочека.
Ко да га скврни — ваки изроди?

IV.

Један Турчин улази и клања се Сулејман-паши.

Турчин

Честити пашо, један рајетин
Са тобом жели сад да говори.
Он вели да је — —

Сулејман-паша

Доста говора,
Пусти нек уђе — добро дошао —
Да мога гњева пламен угаси
Са крвљу својом, сузом лажљивом.
(Турчин оде.)

Ћаја-паша

(Приђе Сулејману, тихо му говори).
Војвода биће што сад долази,
Раја је верна — да те послуша —
А за њ ти јамчи Аксентије кнез,
Но што ти рекох — то ми веруј
баш.

V.

Молер дође.

Сулејман-паша

Ко си и шта ћеш? — брзо говори!

Молер

Војвода некад —
А сад?
Сад раја само, пашо честити.

Сулејман-паша.

Ти си остатак хрпе хајдучке;
Шта тебе гони, је л, на овај праг?

Молер

Послушна раја падише моћног.
С хајдуком никад с једног извора
Воду не пије — то ли да лије —
С хајдуком своју мученичку крв
У боју једном, а за једну цељ.

Сулејман-паша

Говори, шта ћеш, време пролази,
За мене сад је сваки тренут скуп.

Молер

Дошо сам теби да се поклоним
И да ти моју мишцу понудим.
(Сулејман и Ћаја-паша говоре међу собом).

Сулејман-паша

Понуда твоја није на одмет,
Али зар мишцу имаш само ти?

Молер

И мишицу, и крв, а и живот сав,
Нудим ти ево располажи њим.

Сулејман-паша.

За тебе слушах многи добар глас.
Ћаја те знаде — ја ти верујем,
Да ћеш послужит мене искрено.
Крв твоју штедим — друго тражим ја.
Имаш лукавства? —

Молер

Биће и тога.

Сулејман-паша.

Е, добро дакле с тим смо готови.
Из које сада дођс нахије?

Молер

Ћесара земља мени дотужа,
Мало сам био — много видео.
Отуда идем, јер сам начуо,
Да си Београд војском заузо,
Па дођох теби да се поклоним.
Мишљах и мене да ћеш примити
Ко рају верну, кад ти пређем праг.

Сулејман-паша

И ниси ништа лудо мислио.
Милост ти дајем ценом маленом:
Да рају вежем у ланац — лику —
Ти знадеш пута, покажи ми сад.

Молер

Најкраћи пут је често најбољи.

Сулејман-паша.

Шта рече, нисам добро разабро?

Молер

Милоша знадеш, за њ си слушао,
Да је то штене крви вучије.

Сулејман-паша

Јест тако и ја зуба његових
У боју једном уједа осетих.

Молер

Док Милош живи, мира нема ти,
Раја је с њиме чета хајдучка,
Што царској деци страхом пуни сан.
Да хајдук буде цару покоран,
За то је један тек остављен пут.

Сулејман-паша

А то је, реци —

Молер

Милошева смрт....
Кад Милош, падне нико не диже
Лешину мртву раје пропале.
Милош је живот — и нада — и спас
И овој раји, а и осталој,
Што јоште гмиже земљом царевом.

Сулејман-паша

Свака реч твоја мени казује,
Да мудро збориш да ти верујем. —
Иди у народ, војске да ћу ти,
Па светуј нека сваки мирује.
Ко мира не ће — за њ сам спремио:
И колац, и оков, и куршума тма,
Да збришем сваки буне покушај.
Ко не ће збора да ти послуша,
Ком више гове борба хајдучка,
На колац с њиме — па је готов мир!

Молер

(на страни)

Милоше, ти си приграбо власт,
Ал за то ја ти добру спремих част!

Сулејман-паша

Ако ме добро послужиш сада,
Награде царске тебе чекају;
А ако мислиш ти на издају,
Од гњева мога не ћеш побећи!...
На посо одмах! —

(Једном Турчину)

Ти ћеш ићи с њим.

Молер оде с Турчином

VI.

Сулејман-паша

(Турцима)

Што је крв псећа, јесте л видели?
О вери збори мени невера.
Кад посо сврши добро или зло,
Награду даћу, што му приличи.

VII

Један Турчин нагло долази

Турчин

Још крви мало само остало,
У боју сву сам данас пролио.
Алах је видо, сведок ми је он,
Како сам браћу моју покајо.

Сулејман-паша
(Али-аги)

Шта бунца, је ли, од куд долази?

Али-ага

То ти је гласник чете изабране,
Што сам је посло да донесе плен.
А где су браћа? Где је дружина?

Турчин

У боју оста....
Хајдучке чете ножи пламени
Сокола Турских крила спржише.
На друму царском у по дана баш
Од некуд хајдук пред нас излете.

Сулејман-паша

Какови хајдук? — Главо манита,
Зар јоште раја снева бојеве?

Турчин

Лавеж сам псећи добро разабро,
Где кевће: Милош, Милош војвода!

Сулејман-паша

Шта рече, је л грозничав сан
Памети твојој помрчао дан,
Па у сну бунцаш? —

Турчин

Ој, није то сан — већ страхотан дан
У коме паде, у ком погибе
Многи турски соко-јунак изабран.

Сулејман-паша

Ни речи више, гласи такови
Ове ће бабе да умори сад.

Али-ага

Ти имаш ножа, а ми врелу крв,
Опери њоме сваку поругу.

Сулејман-паша

Ни миши нисте, сенке мишије.
Сила је ваша била малена,
Да крвљу раје њен сперете бес.
Ал ви што нисте могли свршити,
За пуних досад десет година,
Мишца ће моја да покуша сад.
Ни тренут више не ћу чекати,
Манитој борби мора бити крај.

Ћаја-паша

На таком збору, пашо, хвала ти,
И ми смо жудни да нам засветли
Минуле среће и светлост и чар.
То би нам био најдивнији дар,
Којим би живот окитио наш.

VII

Један Турчин уђе

Турчин

Опет је раја главу подигла.
Честити пашо, царски синови,
Ко класје пада пред олујином.
Хајдук се диго, земљу пустоши —

Сулејман-паша

Зар опет буна? Ко је предводи?

Турчин

Некакви Продан, рајин војвода.

Сулејман-паша

То није буна, већ ропац смртни,
Трзање то је бола самртног.
Нек умре раја, нек се сасуши
То врело смрада што отрова свет!
(Ћаја-паши)
Још ове ноћи, пашо, спреми се,
Да пођеш трагом ове побуне;
Хаџи Продана ако ухватиш,
И наду раје — вођу Милоша,
Ризнице царске ја ћу просути,
Нека ти буде за то награда.
Ал само један аманет ми чуј:
Полети одмах, ко вихор, олуј,
Све кољи, сеци, пали, убијај,
Што стигнеш, сретнеш, сад на путу том!
Тиме ћеш само годит срцу мом.

Ћаја-паша

И шта ће раја у царској земљи?
Скоро ће бити већ векова пет,
Како крв деце пророка моћног,
Земљу ову перс, што су ђаури,
Животом својим до сад тровали.

Сулејман-паша

И сада после борбе такове,

Још мира немам с беса рајина.
Бесаних колко ноћи проведох,
Колко ми бола душа осети
С побуна раје, њених покора?
То више не ћу, трпит не могу,
Махом ћу сабље да поништим зло.
(Ћаја-паши)
Иди сад кољи — никог не штеди,
Цркве им руши, пали колибе,
А све на гласу њине јунаке,
Тај понос раје — бруку османску,
Што су са црном до сад верeџом
Туркињи бео образ завили,
Све их на оштре набијај коце.
Ја ћу ти дати избор јунака,
Који се смрти никад не плаши.
А ако буде то мало војске,
Што ћеш је сада собом повести,
Све што год живо месецу клања
Послаћу у бој —
Нека се сатре, нека пропадне
Ђаур и крст —
(Ћаја-паши)
На посо брзо — одмах одлази,
Живот нам лети — време про-
лази! —
(Сулејман, за њим Ћаја-паша, и о-
стали Турци оду)

Појава друга

I

Поље близу బруснице. Развалине једне цркве. Народ скупљен у гомили. Мелентије архимандрит, Молер војвода и неколико кметова.

Мелентије
(Народу)

Приступите ближе, па се помолте,
Молбе ће ваше послушати Бог.
(Народ прилази, неки клече и моле
се Богу).
Кад среће није да побожан глас
Весело срце Богу управи,
Таласи суза што их лијете,
Вихор ће бола небу подићи;
Кроз фијук вихра и таласа шум,
Ваше ће молбе разабрати Бог....
(Погледа у небо).
Господе света, изворе нада,
Пред тобом ево ничице пада,
Твој мајушни роб —
С висина дањних погледај на нас!
И од сад нам буди што си био
до сад:
Утеха, нада, избављач и спас.
Очајним гласом народ ти се моли,
Ублажи срџбу, гњева утоли.
Невоља, туга, очајање, боли,
Сломише снагу, убише му моћ,
Смилуј се, Боже! —

Народ

Ублажи срџбу, гњева утоли,
Грешник се моли.

Мелентије

Да кажем тугу и шта нас боли,
Крв ми се мрзне са помисла тог.

Народ

Предака наших грехе кајемо
Већ векова пет —

Мелентије

Милостив је Бог.
Он ће разабрат наше жеље,
Он види наше невоље веље.
(Подигне руке к небу)
Ти видиш тугу, ти гледаш јаде,
И народ овај без сваке наде,
Спаси, помилуј, одбрани ми род!

Народ

Спаси, помилуј народ твој!

Мелентије
(Крстом благосиља народ)

На крсту овом, знамењу светом,
Просу се негда божанствена крв.
Из ове крви слобода ниче
Човештву целом, да задиви свет.
Страдања Христа наука су света,
Што народ уче двајест векова,
Каквом се ценом тече слобода.
Ко слободе тражи прво нек се
спреми,
Да крваве борбе крст собом по-
несе.
(Народу)
Приђите, браћо, целивајте крст
Најсветији спомен, најсветије
борбе.
(Народ прилази и целива крст)

Један сељак
(Мелентију)

Хвала ти, оче, на тој беседи,
Свака реч твоја, ка усијан жар,

На дубину срца панула је мог.
Не ћу ти више лењим нерадом
Да крадем Богу дане и ноћи,
Већ одмах идем из ове стопе
Право Продану — он се подиго,
И позво народ у све нахије
У бој, у свети бој,
За име, веру и за слободу.
Ко хоће са мном нека полази!
(Ухвати једног сељака за руку)
Шта мислиш, је ли, о чем премишљаш?

Други сељак

Мислим сад, брате, куда да пођем,
Дома већ не смем Турци чекају.
Врлетној гори ја бих летео,
Ал моја мајка, ој стара мајка,
Плачне јој гласе ко да чујем сад;
Она ме зове — морам послушат,
Мишицом овом морам бранити,
Живот њен. —
Са крвљу мојом морам платити
Сваку кап млека, што сам посисо
С недара њених —

Мелентије

Ако крв своју, сине, пролијеш
У борби светој за слободу, знај,
Грехове твоје опростиће Бог.

Други сељак

Кад тако велиш, ја ћу одмах поћ,
Да свршим дело што смо почели,
Да крвцу лијем, та да се бијем
Док мишце траје, док живот сјаје.
Кад живот згасне, кад се утули,
Над мојом трулом тада лешином
Орли ће песму леват весело:
„Да добра меса, а јунак је лош“!..
(Приђе руци Мелентијевој)
Благослови, оче. —

Мелентије

У мене, браћо, грешне су речи,
На добром путу благослов даје
Тек само рука Бога моћнога.
(Народу)
Пођите са мном нашем војводи,
Ја ћу му рећи сав ваш намишљај.

Први сељак

Ти реци само, заповедај ти.
Дужност је наша да те слушамо.
(Мелентије, за њим одлази народ)

II

Молер остаје с неколико стараца и кметова

Молер

Видосте л, браћо, луда -- манита
Шта хоће сада?

Старац

Манит је човек ко хучна река,
Кад нема својих чврстих обала,
Што руши, носи мутним таласом
И поља родна, ко ђубре и шлам.

Молер

Не знају људи шта је турска моћ.
И пређе беху Турци делије,
Ал сада, браћо, да сачува Бог,
С Турчином нови заподети бој.

Старац

Ја Турке знадем, ја ти верујем.

Молер

Први бих пошо, не бих жалио
Да умрем сада — али реци ми —
Шта може моја самрт помоћи
И теби — мени — нашем оташтву?

Старац

Ништа, баш ништа!

Молер

Слушајте, браћо, моје савете.
Брзо ће стићи наше војводе.
Ћесар ће нами помоћ послати.
Боље је богме и у ропству жив
Слободу своје земље чекати,
Него у гробу —

Први кмет

Е мудро збориш, ал узаман све,
Мало је људи твоје памети.

Сви

(Молеру)
Сви ћемо тебе само слушати.

Молер

То од вас, браћо, ја и не тражим,
Нек сваки своју памет запита;
Нек чује шта му она светује,
Па то и чини што је најбоље.

Први кмет

И наша памет то нам говори,
Што и ти рече, да чекамо још.

Молер

А ако Милош боја зажели?
Шта ћете тада, јесте л смислили?

Први кмет

Е па знаш — Милош — он је војвода —
Шта да ти речем — народ слуша га.

Молер

Милош је мудар а и храбар је;
Он народ љуби — али човек је —

Старац

Јест Милош вредан наше љубави.

Молер

Он народ воле — али — човек је
Па може и он погрешити кад.
— Ваша је дужност, да се опрете
Кораку сваком што би повео
И вас, и народ, па и њега баш,
У пропаст — понор —

Сви

То сви хоћемо.

Старац

Ја идем одмах нашем војводи —
Па ћу му рећи — ја се не страшим:
Ко боја хоће — ето планине
— Хајдука доста нек се бију с њим;
А ми смо раја, ми хоћемо мир.
Ајдете, децо —
(Сви оду)

III

Молер

Почетак није баш за осуду,
И боље биће само полако.
Нож је већ срцу правце пошао,
За тренут који живот пресећ'ће,
А тренут није жртва велика,
Ако он само жртве обара
За које читав заплакаће век....
(Пођe, па стане)
Милош је мудар, а ти, Молере?
Е, и ти богме не смеш бити луд.
(Оде)

IV

С противне стране долази гомила оружаних људи. Носе оружје, турбане, ћуркове и други плен.

Први сељак

Хоћеш ли пристат сад на размену?

Други сељак

Главу бих дао, ал оружје не.
Доста сам, брате, муке видео,
Док стекох овај дивни џевердар.
На мојој руци,
(Показује му руку)
Видиш, познадох,
Шта вреди пољуб уста његових.

Први сељак

Рани те Турчин?

Други сељак

Рани ме пас.
Али сам чалмом с пусте тиквине
Завио рану да је преболим.
Крвљу сам турском рану испрао,
А то је, браћо, понајпречи лек
За српске ране, и за српски бол.

Први сељак

Јест тако, то је, веруј, истина.
И моји стари, мен су причали
Све баш то исто, што нам рече ти.

Други сељак

Рајића ево где нам долази.

V

Рајић дође

Први сељак

Ој, брате Јово, одкуд тако сад?
Када си стиго? Где си путово?

Рајић

Е мало послом, као човек знаш.
Јесте ли здраво, јесте л весело?

Сви

Здрави смо, видиш, па и весели.

Први сељак

Јеси ли видо нашег војводу?

Рајић

Од њега идем, он и рече ми:
Да вами кажем, да сво оружје,
Што сте у боју пређе добили
У подрум његов однесете сад.
Што не мож' стати то понесите
У манастир. —

Први сељак

А ћурак овај, и ове чалме,
Шта ћемо с њима? Зар у манастир?

Рајић

Ћурак на леђа — чалме у ватру —

У манастир немој носити тај гад.
Да вере наше скврни светињу.
(Сељак огрне ћурак, а чалме баци у ватру. Оду сви)

VI

Рајић

(Погледа на страну)

Мало час видех, пође потоку.
Срце ми вели да ће брзо доћ.
Како сам жудан да јој ока видим,
И усташца њених да зачујем збор.

VII

Смиља долази с крчагом у руци

Рајић

О, Смиљо моја, цвете мирисни!

Смиља

А ти си, Јово, добро дошао!
Јеси ли жудан куће, родбине?

Рајић

Тек више тебе, нег куће моје.
Јеси ли здрава — ведра, весела?
Ал за што питам што видим и сам?
На твоме, ето, свежем образу
Цветају руже бајна мириса.
(Приђе јој)

Смиља

Сузама мојим ја сам до сада,
Румено ово цвеће залила.
Баш за сво време, док си путово,
Често сам твојој кући хитала,
Да твога боног оца послушам,
Па сам и за те кад-кад питала,
Ал ретко гласе ти си шиљао. —

Рајић

Е тако до сад бити мораде.
Још овој земљи не стекосмо мир,
А борба и рат — чудан је занат,
Па човек мора, друкче не може,
Да презре живот — кад смрт поздравља
Сваку му стопу, сваки његов крок.

Смиља

Када се само дома поврати!

Рајић

Тешкоће пута ја сам сносио
Са смехом наде чиле младости,
Ал мисо на те, цвете убави,
На твоје сузе, твоје душе бол.
То ми је, веруј, душу тровало.
Јеси л се, Смиљо, зажелила већ
Вереника свог? —

Смиља

Не питај то.
Твога ме оца увек беше жао,
И стар је, и слаб, па се намучи.
На тебе ја сам тада мислила:
Е да је сада дома одкуда
Тугу би своме оцу олакшо,
И терет вељи ломне старости.

Рајић

На мене ниси помишљала зар?

Смиља

Много ме питаш, да мало речем.
Срце је моје доста зборило,
Ал тога збора не сећам се ја.

Рајић

А за што тајиш? Што срце крије,
Образа твога плами казују.

Смиља

Шта да ти речем? Рекох истину.
У сузи мојој ја сам давила
Све моје слутње, моју бојазан.
И колко суза ја сам пролила! —

Рајић

Да ти је свака суза канула
У понор морски, не би ни једне
У мору било шкољке сићушне,
Без дробна, је ли, Смиљо, бисера.

Смиља

Та ти ћеш знати да ти не речем.
Плач ми је био песма обична,
А вреле сузе ђердан бисерни,
Којим сам прса моја китила.

Рајић

Жао ми тебе, али још више
Тих твојих, Смиљо, лепих очију.
Све што је било црних спомена,
Све ће то скрити брзи заборав.

Смиља

Суза је тузи највернији друг—

Рајић

У срећи зло се заборавља већ,
Спомени теби само осташе.

Смиља

Је л, више не ћеш ићи од куће?
Бој је сад свршен, војвода је ту.

Рајић

Свршен је, свршен баш добро рече,
Не брини се више -- милостив је Бог.
Ал мани сада така говора,—
Јунаку само доличан је он.

Смиља

(Обзире се)

Ја говор чујем, неко долази —

Рајић

Војвода данас збор је сротио,
Он ће то бити....

(Погледа на страну)

Иде с дружином.
Сад с Богом, Смиљо! —

Смиља

С Богом, Јоване! —

(Смиља оде)

VIII

Милош и неколико војвода долази. За њима народ.

Милош

(Војводама)

Сад ћете чути шта Рајић вели,
У народ њега ја сам послао,
Да види шта је, шта народ жели,
Је л боја жудан, ил је сустао,
С покоља љута али бесплодна.

Рајић

Народ је клоно — воља згаснула,
И сад се мрзне с пуста немара.
Где год сам прошо — траг сам нашао
Ухода турских, и чуо сам још:
Да с Турци муте наши кметови,
А што је, браћо, још и грђе зло
Народ их слуша — он им верује.

Јеврем

Они су криви целој несрећи.
Ја народ знадем.

Јован

Е, ком је, брате, турска камџија
Грбаче чврсте поломила кост,
Који је кожу са чела здеро
Темена правећ турским агама,
Тај не ће рата — живот му је скуп.

Молер.

И ако нису наши кметови
Ради баш кавзи — много не греше.

(Јовану)

Е да је снаге, кад је воља ту,
Многу би мого опрат срамоту.
Ал вако сада тешко прегнути,
Без многа јада не мож кренути
Ни стопе једне....

(кметовима)

Је л тако, браћо?

Кметови

Никако друкче — добро говориш.

Милош

(народу)

Ја видим сво зло и сву несрећу,
Ал мишцом мојом могу и већу
Невољу збрисат са народа мог,
Само нек је слоге, нек је љубави.

Дринчић

Какова слога? Што је помињеш?
Зар не виш трага крви Вукове,
Како нас смрадом својим отрова?

Јован

Зар мишце немаш, зар је нестао
Барут и тане? је л окрзан рез
На сабљи твојој, да прекинеш вез,
Што јоште спаја народ с издајом?
Ко боја не ће, тане у прса!

Дринчић

Ти ако не ћеш руку каљати,
Тај посо само мени остави.

Милош

Дринчићу, лакше — немој хитати!
Договор, браћо, кућу подиже.

Јован и Дринчић

Не ћемо збора — ми хоћемо рат!

Милош

(народу)

Слушајте, браћо!

Народ

Говори само да те чујемо!

Милош

Доста је било једно Косово,
Да двајест до сад српских колена

Чемером свога бола отрује.
И скора наша пропаст казује,
Са каквом ценом народ купује
Слободу своју, или ропства ков.
Од десне мишце, па до балчака
Тренут је само, али тренут скуп.
Ко јамчи да се не ће плаћати
Тај тренут један веком окова?
Памтите, браћо, што вам реко сад.

Молер

Војвода Милош добро говори,
Ал сви су пути затворени већ.
Излаза нема—

Јован

Сабљом намваља путе крчити.

Молер

И то је добро што Јован каже,
Ал нема праха, нема оружја,
Зар руком голом стену разбићеш?
Најбоље јоште да чекамо ми,
Па када буде добре прилике,
Ко има главе томе лако је...
Сабља је увек може пресећи.

Кметови

Не ћемо боја, ми хоћемо мир.

Старац

Ко хоће боја, шуме ето му.

Дринчић

Зар и ти, старче, зуби крезави
Уједат можеш?

(Јовану)

Греха бојим се,
А бих му на мах дао одговор
Језиком, веруј, плама самртног.

Молер

Земља је мира већ зажелила.

Кметови

Хоћемо мир — мир! —

Милош

(народу)

Та то је, браћо, само обмана.
Ви знате добро да је турски мир
Тек спрема само за ђаволски пир.

Дринчић

Ропац нас дави, самртан је час.

Јован

У крвавој борби само је наш спас.

Молер

Да размислимо — да чекамо још..

Милош

Радити треба, а не чекати.
Живот је људски раду намењен
А гроб је само легло немару.
Време је, браћо, да се освети
Предака наших оскврњени гроб.
Време је ето да се опере
Поруга и стид с наших образа,
Које нам ропство дугих векова
Каљало до сад.

(Војводама)

Сада бирајте.
Ланаца тешких што гледате жиг,
На телу своме треба збрисати:
Хоћете л сузом ваших болова,
Ил гробом турским, до вас стоји то.

Молер

(Милошу)

Када бих само срце питао,
Глас бих твој радо послушао ја,
Ал дело ово о ком говорим,
Народа целог то је својина,
Па ваља чути и народни суд.
Говорте, браћо, хоћете ли рат?

Кметови

Не ћемо рата — не помињи рат!

Милош

Зар вам је колац турски дражији,
Нег пушка, сабља и витешки бој?!

Дринчић

(Молеру)

Шта велиш: народ? Какови народ?
Шта хоће народ и шта жели он,
То је за њ често загонетка, знај.
Један би хтео боја и крви,
А други мира, трећи не разбира,
Шта хоће срце, а шта каже ум;
Тренутна воља за њега је крм,
Која га води, са којом броди
Таласом бурним живота свог.

Молер

И ја то видим, а и добро знам.

Јеврем

Бола тек нашег очајнички плам
Само ће турска угасити крв.

Молер

И Хаџи-Продан сад нас помео,
Устанак овај земљи донео...
Несреће нове, нове окове.
Ваља нам одмах потражити мир.
Кад сили јачој јунак подлегне,
За њ стидно није — име не каља.
Тако ја мислим. —

Милош

(Молеру)

Шта мислиш ти?
Турчину Србин да се приближи,
Никада није било путање.
Ни данас нема, нит ће бити кад,
Док наше браће ми гледамо јад.
Крваво гробље раздваја нас сад,
А пута нема да се зближимо.
У крв смо зашли, ваља пливати,
Ком рука клоне — нека потоне.

IX

Поп Сима долази

Поп Сима

У добар час сам, браћо, дошао.
Баш све вас нађох на окупу сад.
(Поздрави се са Милошем и осталим војводама)
Са добрим гласом вами долазим.

Неколико гласова

Е, нек је срећно — Бог те послушо!

Поп Сима

(Милошу)

Продан ме данас теби послао
С поруком лепом — братским поздравом.
Он се већ диго против Турака,
А с њим и чета врлих јунака.—

Молер

(Кметовима)

Народ уз њега није пристао,
Већ хајдук само—то је мала моћ.

Поп Сима

(Милошу)

Па и ти само ако пристанеш,
Победа наша биће извесна;
Продан те моли, да ти будеш вођ
У рату овом. —

Молер

(У реч)

Продана сврби ваљда потиљак?
(Поп Сими)
Ако га, попе, жива затечеш,
Кад стигнеш дома, а ти реци му:
Турци су коље заоштрили већ,
И његов мало да прочешу врат.

Милош

Понуду примам и залажем реч,
Што могу чинит — то ћу чинити.

Молер

Манит је посо — треба манути.

Кметови

Тако је, тако, другче никако.
Није сад време — боја не ћемо!

Поп Сима

Зар нашу веру, наше светиње,
Да јоште скрвни сила некрста?
Зар топуз турски да обара крст
С храмова светих? —

Народ

Хоћемо рата, свету освету!

Молер

(народу)

Мала је корист од те освете,
Ал за ту цену коју помињеш
Живот ћу увек жртвовати мој,
Кад дође доба за осветни бој.
(Војводама и кметовима)
Видите л народ да је малаксо?
Он не зна шта ће — топуз турски је
Последњи пламен свести његове
С јауком бoним угасио већ.
Кад буде снага чила спремљена,
Е тад ће бити боја жељена.
Ја ово рекох, а ви — бирајте.
Ко хоће, просто њему нека је.

Неколико гласова у народу

Не ћемо боја — освета — освета!

Милош

Ко не ће боја?

Кметови

Не ћемо ми!

Први кмет

Све друго само заповеди ти,
На твоју ће реч народ хитити
Да жеља твојих свак изврши миг.

Ал рата сада бити не може,
Народ још није за бој приправљен.
Спреми, оружај, борце сакупи
Па сви ће поћи куда кренеш ти.

Гласови у народу

Оружја дај нам, оружај нас
Па у бој води — нек је проста крв!

Милош

(народу)

Оружја имам, војску скупићу,
Свега ће бити док је живих нас.

Други кмет

И до сад увек тако зборише
Војводе наше —

(народу)

Јел тако, браћо?

Мутап

(Војводама)

На прагу кућњем кад неслоге црв
Нагризат почне нашег духа моћ,
Шта вреди борба?

Јован

Борбом ћеш само прекалити дух.
Ко живот тражи—живот наћи ће
У борби само —

Дринчић

Тако, Јоване!
Што рече сада — то је истина.

Трећи кмет

(Војводама)

Лако је, браћо, вами зборити.
Али кад Турци народ исклаше,
Војводе наше
За себе, своје, мудро збринуше
И чамац и весла —
А народ јадни — народ остаде
Да мегдан дели, ал са чиме је л?
Рукама голим —

Кметови

Више не ћемо
Ни боја, ни крви. Ми хоћемо мир!

Милош

С Турчином мира бити не може.
Све док је народ наш у окови,
Мира вам нема за живота мог
А ја кад паднем, е тад можете,
На гробу моме учврстити мир.
Ја рата хоћу —

Кметови и неколико гласова у народу

Ми велимо мир!

Четврти кмет

Многи је колац до сад иструно
Овлажен крвљу наших синова;
Ни једне жртве не дам више ја.

Кметови

Не дамо децу—ми не дамо крв!

Милош

(Кметовима)

Помињеш колац, жртве казујеш,
А памет твоја заборавља, је л,
Окове тешке што ти ломе кост?
На коцу јунак само умире,
Окове носи измет човештва.
У твојим грудма зар је усахла
Предака наших сва витешка моћ?
Кад тако збориш, а ти остани;
Народна клетва и сав терет њен
Кад падне на те—твоју дружину,
Тад ћеш се мојих речи сетити.

(поп Сими)

Хаџи-Продану носи поздрав мој,
И све му реци што си видео,
У овој овде мојој дружини.
Чуо си њихов мудри договор:
За њих још није доба приспело
За борбу свету, за осветни бој;
А моју снагу, моје мишце моћ
Радо бих дао, радо жртвово,
Узорној жељи врлог Продана,
Ал моја мишца сад је потребна
И овом крају —

Гласови у народу.

Ми хоћемо бој!

Молер

Маните главе, кобне трагове
Сузама својим још не опрасте,
А лудом жељом отварате сад
Изворе нове, а за нови јад.

Четврти кмет

Времена боља чекаћемо ми.
Кад тако збориш, слушамо те сви.

Милош

(Поп Сими)

Не касни, оче—брзо—похитај.
Продану реци што си чуо сад.

(поп Сима оде.)

X

Милош

(Кметовима)

Ја перем руке, учиних своје,
Савест ме моја не ће корети.
Вашом сте вољом везати хтели
Смелог ми духа плаховити лет.
Ал така жеља узаман, браћо,
На путу моме нема препоне,
Коју ми мишца не ће сломити.

(Војводама)

Ко са мном хоће, ко од вас жели,
Да мојих стопа следи крвав траг,
Нек одмах пође—

Војводе

Сви ћемо с тобом и сад и свакад!

Милошу

Пре нег што паднем, пре нег погинем,
Осветит морам овај црни жиг,
Што братска рука моме образу
Поругом црном обележи сад.

(Војводама)

Жена и деца—сва радост наша —
На нашем ножу нека изгине,
И то је боље, далеко боље —
Него да турски конаби их бес.

Дринчић.

Поклаћу децу, жену, родбину,
Све што се зове мојим именом;
На моме ножу ја ћу пружит им
Крвави дарак, мученичку смрт!

Милош

(Кметовима)

Чули сте сада шта желимо ми.
Ал пре нег пођем у осветни бој
Кућишта мога овлажнићу праг
Са мојом сузом—крвљу деце ми.
А ви и даље дома останте,
Нека вам Турчин витом канџијом
Милости своје знаке бележи
Браздином црном—телом лењивим.
Ал мога тела—мога образа,
Канџија Турска не ће дарнути.
Образом мојим само турски нож
Исписат може своје душе бол.
Останте дома—будте сведоци
Потомству нашем, чему води мир,
Оковом новим кој' се купује.
Ајдемо сада—

Милош пође, за њим војводе и једна гомила народа.

XI.

Љубица и Добрача

Љубица

Куда си прего, куд си појхито?

Милош

Намере моје угледаћеш траг,
За тренут само који причекај.

Љубица

Пламен ми твога ока говори
Да си по путу кобном пошао.
Куда ћеш, реци, је ли, Милоше?

Милош

Није за говор време, Љубице,
Рада нам треба — у раду је спас
Народа овог — ал шта помињем?
Нерад је давно и последњу кап
Костију наших исисао срч.

Молер

Милош је вољан рата, покоља,
А ми би хтели да још причека. —

Љубица

Да чека велиш. Шта да дочека?
Још дужи ланац нових покора?
Још тежи оков, муке страшније?
Јесте ли људи? Је ли умрьо стид
Образа ваших? Срби јесте ли?

(Молеру)

Да чека, је ли? Савет дивота!
Јунаку правом баш је доличан!

Дринчић

И женска глава ето разбира,
Терете какве на нас товари
Лењост и немар, кукавички стр
Са овом бруком не ћу живетиах.
Ни часа више — одох Продану.

(пође)

Народ

И ми, и ми с тобом ћемо сви!

Милош

Чекајте, браћо, стани Дринчићу!

Љубица

Можете л, браћо, јоште чекати,
Да скрвна рука мрске невере

Образа ваших каља светињу?
Је ли вам драго? Души гове ли
Беснеће ђуди тирана наших
Подножије тврдо да будете ви?
Је л живот такав, којим живите,
Достојан вашег српског имена?
Стидите л се
Нерада вашег, вашег чекања?
Та народ овај доста чекаше:
Четир је века давно минуло,
Од како Србин чека Милоша,
Да грехе једном Вука покаје.
Милоша ето — ето прилике
Косовско гробље да освети сад!

Дринчић

Не кори и нас само, Љубице!
Стопама твога мужа пођосмо.
Готови сви смо, куда рече он,
Са овог места кренути се сад.

Јован

Прса су наша кондири пуни
Јуначке крви, гњева, освете.
Крвцу смо спремни сву да проспемо
Само да црни побришемо траг
Окова тешких,

Љубица

Тако и треба.
Време је дошло, приспео је час,
Загорке виле разлеже се глас.
Чујете л одјек — чујете л јој пој?
Јуначки роде, у твојој сузи
Ланац је ропства зарђо давно.
Устај освети гробове браће,
Ил падни, умри на њима славно!

Народ

Милоше, одмах води нас у бој,
у бој!
С тобом те поћи сав народ твој!

Љубица

Освет'те прошлост то доба тавно,
Покажте свету да знадете мрети
За слободу своју на видику јавно.

Народ

Дошло је доба што чекамо давно.

Милош

Гробље јунака гоји земљу само,
На њему ниче тек слободе цвет!
Тиране доле, на што живот штедит?
Живила слобода, усклик̀ни роде!

Први кмет

Е да су такве све нам војводе,
Оков нам ропства не б жуљио врат.

Љубица

Новога доба гласници ви сте;
У мишци вашој слободе је спас.

Јован

За борбу, снахо, спремни смо сада.
У бој нас зове Милошев глас.

XII.

Један сељак дође

Сељак

Баш на врх чуке брега овога
Опазих чету — не знам каква је.

Милош

Војска је, мислиш, — (на страни)
Из небуха — сад? — Гласи су чудни —

Сељак

У чети људе нисам познао,
Ал срце вели: браћа наша су.

Милош

И биће наша — немој презати —
На таком гласу хвала, рођаче.

Дринчић

(Гледа на страну)

Сва ова војска, што сад долази,
Све ту то Срби. —

Милош

Добро дошли нам.

Добрача

Дођоше, брате, баш кад требају,
Бољега госта не мож желети.

XIII.

Долази неколико оружаних сељака.

Први сељак

Јесте ли желни госта ненадна?

(Здраве се сељаци међу собом)

Други сељак

Под вашу стреју ево дођосмо.
Ако вам треба наша мишица,
И ако крвцу као награду
Тражите од нас, да њом платимо

Сваки ваш сада гостољубља дар,
И на ту цену пристајемо ми.

Милош

Одкуд идете? вођу имате л?
Или сте војске разбијени траг?

Први сељак

Кнез Петар амо послао је нас.
А ти што велиш разбијени траг,
Чудно ли збориш, шта да речем ја?
Оваква војска, што је гледаш ти,
Још силе није до сад видела,
Да би је могла кадгод разбити.
Ми смо сејачи смрти душманске,
А што нас питаш, вођу имамо л,
И на то хоћу да одговорим.
Војвода Младен, ти га ваљда знаш,
Он пређе беше старешина наш;
Ал Турчин ватру када прижеже
Баш под брк нами — Младен побеже.
Истина он је и нас позвао.

Други сељак

Чамац је био тек за војводу;
У њ војска цела ући не може.

Први сељак

Понуду ову ми не примисмо.
А чусмо да је Милош војвода
У земљи осто код свог огњишта,
Да с браћом живи ил да погине.
Видесмо и вас ту на окупу,
Свратисмо да нам пута кажете
Где живи Милош, је ли дома сад?

Милош

Добро сте пута већ погодили.
Пред вами стоји Милош војвода.
Сељаци прилазе Милошевој руци

Први сељак

Е, хвала богу, кад те нађосмо!

Милош

Одморте, браћо, кости уморне
Па ћемо сада што нам даде бог,
Прихватит мало хлеба, ракије.

Први сељак

На свему лепо хвала, војвода.
Прође нам ето недеља дана,
Како нам неста и прах и храна.

Други сељак

Да није било проје плесниве,
Сви би од глади до сад скапали.

Милош

(Љубици)

Отиди дома па их дочекај;
Браћа су наша.

(Љубица одлази, за њом сељаци)

Добрача

(Првом сељаку)

А би ли мого штогод причати,
Шта Турци раде, шта ли смерају?

Први сељак

Зло раде, Богме, горе смишљају.

Јован

Јесу ли вољни с нами ратоват?
Или ко ћуке још на зидини
Чекају прво наше походе?

Први сељак

Турци су спремни да полазе већ:
Да земљу робе и да пале свуд,
А јачим ланцем да нам стегну моћ,
Градове мисле заузети сад.
То сам баш чуо, тако говоре.

(Димитрије уђе, говори нешто на страни Милошу, за тим оде с њим)

XIV

Јеврем

Нек таке жеље Турчина сладе,
У горак живот нека лију наде,
И нека мисли, Србин пропаде
—Војвода нема, шта ће голи син?
—Ал народ живи — њихов душманин!
Љубав слободи биће његов вођ.

Гласови

Тако је, тако, жив је наш Бог!
И нада наша Милош војвода!

XV

Милош долази с Димитријем.

Милош

Скрштених руку стојат не смемо
Нерада нашег мора проћи сан
На посо одмах — чекат не смемо,
Јер Турци силом веће кренуше,
Да земљу робе, да је пустоше;
То гласник рече, ког ми посладе,
Овога часа Аксентије кнез.

(Рајићу)

Сад мојој кући похитај брзо,

Подруме доње одмах отвори,
Пушке и сабље, џебану бојну
Што спремна стоји — амо донеси.

(Рајић оде с неколико сељака. Кметови се разилазе, с њима Молер)

Народ

Живио Милош, да Српство живи!

Јеврем

За први посо шта чинит ваља,
Доста је војске овде скупљено,
И више биће, ако слоге буде.

Мутап

Јесмо ли спремни, јел све готово,
У отворен да се упустимо бој?

Милош

Доста је, Лазо, не брини се ти.
По снази духа живот се цени,
А не по хрпи труле месине.
Духа имамо и крепке воље,
Што јоште нема, то ће створити
Љубав и слога, заједничка цељ.

Добрача

На шта си прего, шта ћеш чинити?

Милош

Ужице одмах треба поседти.
Град ће нам овај бити ослонац,
Нахије ове да чувамо бар,
Што су још чисте од Турака сад.

(Јеврему)

Јевреме, ти ћеш с овом дружином
Спремит се одмах — да се кренемо.

(Доносе оружје)

Милош

Са нешто војске Рајић остаће,
И наш да чува овај овде крај.

(Народу)

Оружја ето, бирајте сада!
Свака је сабља купљена крвљу,
И у крв до сад сто-пут купана.

(Раздаје сабље војводама)

У светој борби нек пушке ове,
Кроз јаук, писку, очајни узвик
Душмана наших, свуд проносе глас:
Дошло је доба, приспео је час!
За Србе само слобода је спас,
Така тек жеља прославиће нас!
А ако буде јуначке среће
И бољег ћу стећи оружја с вами.
И ово, све је жетва вашег зноја,
Дичте се њоме, вредни сте је ви.
А земља наша кад слободна буде,
А то ће бити, ако слоге буде,
Златне ће токе красит вам прса,
А плахи коњи соја арапског,
Под самур-седлом српских сокола,
Јездиће овом земљом поносном.

(Рајићу)

Рајићу брате, с твојом дружином
Пази и чувај спротињи праг.

(Војводама)

У име Бога на посао сад!

(Милош, за њим војводе оду.)

(Наставиће се.)

М. Максимовић

ПУТОВИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

(Са једном скицом)

IV

(Продужење)

И ако имаде многих несумњивих трагова старих насеља римских у овим крајевима, опет не би се могли данас сигурно тако лако распознати стари велики путови, који су били у овим местима. Колико се по остатцима данас закључити може, Пожега,[1] Ужице, Каран и Прилипац — особито прва три места, била су несумњива и најважнија седишта Римљана у овоме крају. У Моравској долини, испод Овчара и Каблара, била су стара насеља Чачак (Gribo), једно место веројетно око Слатине (по причању), и Јанок у долини поред Ибра. Но осим ових места имају још на врло много других места гробљишта њихова, а нарочито у Подрињу, и још по другим жупама и родним котлинама овде онде. Сва ова места, најзгоднија и најпитомија у свему овоме крају, била су становишта и више или мање важне етапе и колоније римске, и стајале су без сумње у свези више или мање добрим путовима. Од онога доба, кад је војничка и културна организација њихова пропала и заменила се новим доцнијим становницима, прошло је много година и путови можда некада врло добро

[1] Нешто ниже од данашње Пожеге у Пожежници и Горобиљу.

изведени, данас су зарасли у шипрагу и само дуго бораvљење и тумарање по овим местима, могло би бити награђено изналаском испрекиданих трагова њихових. При овоме интересантноме штудирању старих путова, чувене Пентингерове таблице за овај крај готово ништа не могу упутити; ту много више могу упутити мештанске околности, јер природно и данас многи путови иду више или мање старим трагом, негде становници по где што причају, а и сами створ земљишта може помоћи закључењу, где је био главни правац, и на послетку по најсигурније, што на местима имају и остатци тврђа, у којима је седила војничка посада. Но при свему овоме, разуме се, ово није лак посао.

По више прилика могао сам закључити, да је било пута кроз клисуру Моравску између Овчара и Каблара, и дакле саобраћај Пожеге са Чачком није ишао преко Јелице планине као данас, већ вероjетно поред Мораве. Траг овоме путу тешко да би се могао данас погодити, но малени остатак каменога моста испод намастира Ваведења, кула на вршку изнад Благовештења и несумњиви трагови рударски на више места туна, — као да са свим за ово мишљење говоре. [1]

Пожега имаде римски мост; Ужице има још два добра камена моста и кастел; пут између ова два моста ишао је лево од данашњега, вероjетно на Шерељ (брдо) а може бити и баш долином Ђетиње на Расну, Узиће, Горјане, Севојно и Крчагово.

Подриње је као што сам поменуо пуно римскога гробљишта; но где је била свеза ове долине са Ужицем, — данас се не би лако могло погодити. Судећи по тврђи у Солотуши, врло је вероjетно да је тај пут из Ужица излазио на Поникве и Пријерово, па се спуштао ка долини Солотушке реке, која такође још високо имаде римскога

[1] Опис ове интересантне клисуре Моравске међу Овчаром и Кабларом са планом, предао сам Српскоме ученоме друштву и оно је одлучило да то у једноме своме „Гласнику“ штампа.

гробља. Овај пут види ми се да је био најверојетнији главни саставак Подриња са Ужицем, које је морало бити важно, јер се идући туда само једном прелази развође (данашњи пут иде преко два развођа), и што се одатле *најлакше* спушта из долине Ђетињине у долину Дрине.

Је ли било каквога непосреднога саставка Пожеге с Дрином, уз долину Скрапежа, кроз данашњу пусту клисуру Скрапежову у Бјелоперицама, не може се знати; али судећи по плодности ове долине горе и доле око клисуре (Косјерићи и Пожега), по остатцима на Мандиној Стијени (у дно склопа до Каленића) и трагу градића на Субјелу, у прочељу котлине Косјерићке, — изгледа да је и туда негде морало бити веће комуникације. Је ли било даље саставка пут Дрини, не зна се, но имаду данас два преласка позната из старина на развођу Дринском и Скрапешкоме, Глог и Дивич.

Ужице је имало без сумње свезе са данашњим пределом Херцеговачким и Приморјем, и та је ишла поред римскога насеља у Мачкату (данас је ту њихово гробље), где и данас иде пут, па на Чајтину, Златибор, Циглу и оданде на Лим (код Прибоја). Осем онога гробљишта у Мачкату, на овоме путу имаде још чини ми се трага од великога хана у селу Јалбанци у долу. Овај је пут све до затвора границе био најпролазнији пут на овој страни, јер је најобравније и најпрече, где се гонила стока у Пљевља и оданде на Дрину, па уза Сутјеску па Гацко па у Приморје ка Дубровнику.

У Кремнима, по нискоме грудобрану на староме редуту познаје се траг римскога логора; а судећи по старој калдрми у Шаргану, коју је нека Туркиња из Вишеграда градила, овај је пут још одавна овуда отворен. Но сумњам да се у римско доба из Кремана ишло за мост на Дрини у Вишеграду, овом калдрмом; јер траг старога каменога моста на Белом Рьзаву находи се данас на 2 сахата даље уз воду од данашњега пута у Мокрој Гори

и као да је она стајала на овоме путу, који је ишао из Кремана косом планинском преко Ивице на Ръзав, оданде на данашњу Плочу караулу и после силазио се у Вишеград на мост Дрински.

Веза подгорине Скрапешке на јужној страни и подгорине Колубарске на северној страни планина граничких ужичкога и ваљевскога округа, ишла је по свој прилици на римско насеље у Душковцима па онда на Беглуке испод Маљена поред Straже (брда изнад Дивчибара) у Ваљево, или на Маљен па у Љиг. Оним путем на Беглуке могло се у рату за наше ослобођење проћи којекако с колима, а саставак Ужица, једнога града, са Рудником, другим градом, — ишао је на Маховско брдо и Гојну Гору преко косе Алиловића (?) у Каменицу реку. И овим су путем одонуда догоњени топови за Ужице.

Чачански округ, како данас изгледа по своме положају и саставу, имао је по свој прилици највише живота у доњем своме крају, и то у трнавском, карановачком и драгачевском срезу. Но мимо свију саобраћаја, о којима тешко да би се данас могло наћи трага, а негда их је морало бити, несумњиви знак имаде у граду Маглићкоме и Брвеници, — да је некада ишао главни саобраћај ушћа Иброва и Поморавља са југом: Албанијом и Македонијом — *уз Ибар*, и градић у Маглићу у самоме склопу био је посада и стража његова. Једном причом доводе мештани у свезу пораз војске на Понору са краљевом војском која је стајала у Маглићу.

Остали делови овога округа, осем можда Рудна и Граца, тешко да имаду старије прошлости од доба наших краљева. Ова места, као год и горњи делови ужичкога округа, и ако могу имати још доста трагова старих кућишта на данас опустелим местима, — и опет су по моме мишљењу, увек бивали станови онима, који су седили и господарили у жупама доле, — а никад оволико нису били насељени колико данас.

Још један траг старога несумњивога саобраћаја и жи-

вота у ужичкоме округу, нашао сам на каменоме мосту Увачкоме у Сјеништима, који је на жалост у доба ограничења са свим порушен. Некада је овај пут морао особито радити, док је стари Влах био за себе предео, подељен на 4 кнежине са главним местом Новом Вароши. У опште, ове данас толико усамљене и остављене лучице Увчеве, у неко доба биле су рађене, и опажају се трагови старих винограда.

Трагови веза десне и леве стране Дрине, — данас су можда они исти прелази на скелама који су и пређе били, само што су нека места од доба заграничења затворена. Мени су позната ова места, где се пређе много прелазило и то на Рогачици за Сребрницу, на Бајиној Башти, Рачи и Тисовој ћуприји, једноме месту на Дрини изнад Бесаровине. Ово последње место особито било је превозно место свима онима, који би ишли из вишеградскога кадилука на Мокру Гору и Плочу (данаш. караула) за у Осат и у Зворник, јер је то пречац. Чувени стари Дрински мост камени од 11 ока у Вишеграду, по моме мишљењу, највише је ради саобраћаја Србије и Босне, док је мост дрински на Гораждама био на староме путу херцеговачкоме с Косова у Босну.

Судећи по рударским траговима у Радуловцу, имену „Самокову“ и Истопини у Црној Реци, као и по причама о старим рудницима онамо, — у неко доба био је и овај најгорњи, данас скоро пусти, крај студеничких врела насељен и жив: и он је стајао без сумње пре у саобраћају са Пазаром преко планине испод Црнога Врха на Плешин и низ косу саставку Људске и Дежеве, него ли са којим другим местом у овоме крају на пр. са Ужицем или Пожегом.

(Продужиће се.)

Мих. Ник. Илић

АКЦИУМ

Кимвали звоне!
На лаки' крили',
Лахори лете мили,
Морем се гоне;
Аполо, сјајан, ступа ближе,
Акциум гордо с' диже,
И с' мрамор-горе,
У сиње гледа море.
На лаки' крили',
Лахори лете мили,
Морем се гоне;
Кимвали, звоне, звоне:
„Ето је! не, није!“
Ти дркћеш, Октавије?
Робови, легиони, ко сте?
Херкулу преслицу нос'те,
На бој се спрема Антоније!
На сјајном штиту нек се снажи,
Нек просне дражи
Пламено, око њено:
„Ено је! Ено!“
Ори се трубни глас,
Кроз свијет вас.
У злату трепти галијета,
Огањ, ватра,
На њој се вози царица свјета,
Клеопатра!
Бисерне вале броји,
На лицу сја јој поглед благ,
Алем драг;
Амор, удивљен, мирно стоји.
О красан, рајски цвјете!
Нимфе, устав'те пјесме клик!
О Венус, о бози, глете
Диван лик!
Море плану.
На бојном морском стану
Бродови лете,
Еол силан се креће....бруји,
Море струји,
Ври! ври!
„Антоније, куда ћеш ти,
„У страшне регионе?
„Врати се! О, не:
„Пакленим огњем теби нек слава сја,
„Одох ја!“
Љубимац Марса клону.
„Богови, виђесте л' жену.... ону?
„Она ме уби! Она
„Оде гле!
„За њом ми оде живот, слава, све,
„Оста ми душа бона:
„О, како је без ње пусто све!
„Живота немам,
„Моћи немам,
„Да живот себи узмем ја.
„Мач овај, глете, како се сја!
„За мене није више,
„На њему Клио пише:
„Атина, Мисир, Галија!
„Акцијум.... проклета змија,
„Однесе све!
„О, жено! жено!“
О жено!
Робови, легиони, ко сте?
Преслицу и вретено
Херкулу нос'те!

Ј. И.

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

историјска студија

(Наставак)

VI

Ђурђева Политика од 1429 и 1433 и један дан на султанову двору

Све три стране честитале су себи што је с јесени 1428 мир закључен.

На порти, истина не сви, али већина везира и паша веровала је да се тиме прекинуо савез међу Србијом и Угарском.

Србија и Угарска у најјаснијем свом интересу морале су желети да задобију времена. Краљ Жигмундо желео је да реорганише војену снагу Угарске, да у средњој Европи уталожи таласе религиозне црквене борбе, да се у Риму венча за цара немачког па да сложну хришћанску Европу поведе против муслуманских дошљака. У свих ондашњих политичара, који су имали и оле шире срце и даљи поглед главна је мисао била нов крсташки поход противу Турака. Деспот Ђурађ, који је имао свеза с носиоцима те мисли, морао је желети, да добије времена, да се Србија оснажи, те да буде спремна кад куцне час. Деспот није био човек који би се варао о правоме своме положају. И мање даровит и мање искусан државник могао је јасно видети, да су од-

пошаји у које је Србија према Турској ступила, са свим привременога значаја. Српство и Турство ухватили су се у коштац на борбу на живот и смрт. На низбрдици, на којој су се сусрели, борци су се могли уставити за тренутак да дахну, не да за дуго остану.

Али задатак који је Ђурађ себи поставио, био је сам по себи ванредно тежак. Одржати Турке у миру према Србији, а у исто време одржати Србију у пријатељској и солидарној свези с Угарском и преко ове с Европом, то су биле две цели тако супротне, да су на први поглед једна другу искључивале. Положај је Ђурђев постао двосмислен и дволичан. Али двосмисленост та није имала свој извор у личноме карактеру Ђурђевом, као што се то обично мисли, већ са свим просто у ванредним политичким приликама онога доба. Осим политике, којом је деспот пошао, била су још само два пута могућна: или да се са свим искрено свеже с Турцима прекинувши сваку свезу с Угарском, или да не мирећи се с Турцима стоји и пада с Угарском. На првоме путу ваљало би му да се одрече суштаствено српке мисли, што Ђурађ већ као владалац српски, и независно од високих амбиција свога дома, није могао. На ономе другоме путу, после погибије код Голубца, пропаст је била и сувише извесна. Политика има природну потребу да се руководи чистим начелима морала. Српска политика показује поред тога и неку наклоност или ако хоћете неку слабост, да сјаје манирима галантерије и каваљерства, као што нам је сведок Стеван Високи и отац му Лазар. Али дођу тренутци, у којима она по невољи заборавља и начела морала и галантерију, па се показује као нага политика. Таква је политика она, коју је Ђурађ 1428 предузео, политика због своје двосмислености врло тешка и неблагодарна, и коју је само тако фини и окретан дипломат, какав је Ђурађ био, могао да предузме и проведе.

На путу, којим му је ваљало ићи, деспот је имао да се бори с трима тешкоћама. Тешкоће те биле су: зловољна расположеност народа у Србији, — неповерљивост и су-

ревњивост од стране Угарске, — и суревњиво подозревање којим је порта пратила сваки његов корак.

У Србији се зловољност прочула по народу, кад је постало несумњиво, да српски градови на Сави а нарочито Београд, остају у рукама угарским. Ово је било у 1429. Народу је тешко било да верује, да је висока политика захтевала велику жртву. Један део, који је симпатисао с личношћу деспотовом, радо је веровао да су Угри преварили Ђурђа. Други део, који с њиме није симпатисао, без сумње је још онда клеветао Ђурђа да је у себичним целима уступио Београд и друге градове, за накнаду, коју је у Угарској добио. Свакојако губитак тај, заболео је народ до срца. Сматрао се као права народна катастрофа, и као таквој одмах налажаху пуно прилика, које је предсказиваху. Грађани београдски помињаху ону страшну буру што пређе по Београду онога дана, у који деспот Стеван издахну. Други опет причаху, како се једне ноћи чуло, где из дубине реке Саве звуче трубе војничке, као да велика нека војска улази у град. Трећи опет помињаху онај вихар, који једнога дана скиде кров са саборне цркве и однесе иконе. Све то сад беху за њих знаци, који предсказиваху, да ће Србија да изгуби Београд. Све то за многе беху нови докази да је истина суђено да Србија падне, пре него што почне да се опет диже. Зловољност, клонулост, готово очајање — то је ондашње расположење. У Константиновоме спису остала нам је белешка о живој једној слици тога расположења. Он нам прича, како је у те дане тумарао по улицама београдским некакав калуђер, издрпан, прашњав, прави очајник јадикујући из гласа: „Авај, авај и јаох!“ С таким тужним узвицима трчао би кроз улице, без сумње с руљом деце и момчадије иза себе. Људи би му се склањали с пута, погледали га с чудом, стравом и тугом. Знало се о њему да је од некуда из Маћедоније, неки га држаху за суманута, други за пророка, сви за злослутило. Водише га и деспоту, који га испитиваше о које чему и с богатом милостињом пусти да иде.

Суревњивост угарске аристократије показивала се у више прилика, на које ћемо у овој историји наићи. Нису га радо гледали што је странац, што као странац доби врло велике и богате баштине у Угарској и што је како се чини, при церемонијама и у сабору заузимао прво место до краља или краљева заступника. Што се тиче самих тих баштина, Ђурађ их је добио по моме мишљењу не као нешто ново, не као накнаду за уступљење градове, већ као баштине, које је већином још деспот Стеван разним приликама у Угарској добио и држао, и које су дошле Ђурђу као наслеђе од ујака. Краљ Жигмундо управо је само формалним актом потврдио Ђурђа за баштиника на земљама, које му по наслеђу припадаху. А могућно је, да је Жигмундо и додао које добро као знак нарочитог признања за лојално извршење уговора од стране Ђурђеве. Угарски писци помињу као Ђурђеве баштине у Угарској: Слан-камен, Бечеј, Купу, Вилагош, Мункач, Токај, Даљ, Рагац, Сатмар, Бесермењ, Дебрецен, Тур,Варшањ, у Будиму сјајну палату, али признају да тиме нису потпуно побројана сва добра његова. (Thurozius, IV, XXV; Katona 212; и др).

Не само да је деспот наилазио на суревњивост у тесногруде и искључиве аристократије угарске, него је у опште у Угарској владало неко неповеравање према Србији. За време бављења Брокијерова у Београду 1433 причаше му како Угри набављају Немце да чувају град, јер у Србима вере немају. Наравно да су оваква неповеравања веома отешчавала политику, коју је Ђурађ предузео.

Унутра у земљи главна је цељ Ђурђу била, да подигне војену снагу, да повећа ратну моћ Србије. Од године 1429 па до 1435 имамо у Србији периоду страшног напрезања. У крвавоме зноју спремао се народ српски за крвав рат. Ђурађ је с највећом енергијом неодступно и не колебајући се настојавао, да се стари градови оправе и бољма утврде, а нови саграде. О овој његовој делателности најбољи је сведок наравно Смедеревски град. Али и иначе народна

предаља кипте споменима на ово време, у коме је народ огроман терет имао да сноси, кулучећи око оправке и око подизања градова.

Ђурађ је врло радо путовао. На сву је прилику још 1429 путовао по земљи обилазећи сам важнија утврђивања. На сваки начин знамо извесно да је 1430 путовао у св. Гору поклонио се тамошњим намастирима обдаривши их богато. У његовој је пратњи био и војвода Радич, који је такође том приликом оставио спомена о тој својој походи св. Гори. Јерина га је како се чини чекала у Солуну, где је у неку руку Ђурђева тазбина била. Из Солуна су се вратили сувим у Србију, ударивши на Пећ, Приштину, Жичу и без сумње походивши и друга места историјскога спомена на тој линији. Ђурађ је волео да остави трагове свога проласка кроз така места, и ми данас имамо његових хрисовуља, потписаних приликом тога његовог бављења у Пећи и Жичи, а временом ће их се на сву прилику наћи и више.

Не одричући да су нове побуде таквом путу кроз све српске земље на св. Гору могле бити у чистоме религиозноме осећању Ђурђевом и Јерининном, ипак није могућно да овај пут није имао и политичких дела, нити да је остао без политичких резултата. Једна је таква последица изван сваке сумње. Брат Јеринин Тома Кантакузен, синовац Јована Кантакузена који се у оно доба сматрао за најбољег војсковођу у Византији, одмах је за тим, ако не баш и те исте 1430 године, дошао у Србију, те ступио у војничку службу деспотову, а одмах је за њим дошао велики број племића из Мореје те ступио у Ђурђеву војску. Спандуџин Кантакузин, који нам је белешку о томе оставио (Della origine dei prencipi turchi у колекцији Cancoluna од 1573 год. ст. 182), додаје, да се Турцима олакшало заузеће Мореје баш тиме, што су толики кавалери отишли у Србију да служе деспоту Ђурђу. Вероватно је да је на послетку из св. Горе у Србију, а за време бављења у Солуну деспот уговорио с каваљерима морејским, међу којима је било људи од сваке вере и народности, — да му дођу. На сваки на-

чин у томе је барем један доказ, да је деспот Ђурађ одмах првих година своје владе гледао, да војску своју умножи.

Али за војничко ојачање на коме је Ђурађ радио, потребна су била велика финанцијска средства. Деспот је не само знао то врло добро, него је како се чини с великом наглошћу и безразложношћу настојавао, да у брзо државне приходе повиси. Он је повисио дажбине трговачке, друкчије је удесио оно што се од рудника плаћало, забранио извоз сребра из Сребрнице и што је најтеже дејствовало, повисио је непосредни данак. До тада је свака кућа плаћала на име непосредног данка перпер. Вредност је терпере у оно доба била равна половини дуката. Ђурађ је како се чини подигао тај данак од перпере на цео дукат. Овакво повишење не може бити да није у народу произвело најгоре расположење. Нити смо сигурни да је ствар на оној повишици остала. У народној песми, Старина Новак причајући о своме аргаловању на смедеревскоме граду, вели: — „и то бих јој, брате, опростио, — кад сагради Смедерева града, — онда стаде па и куле зида, — позлаћује врата и пенџере, — па наметну намет на вилајет — све на кућу по три литре злата, — то је, брате, по три ста дуката.“ — Ово је на сву прилику успомена на какав ванредни прирез

Ни најмање не можемо сумњати, да је деспот Ђурађ имао огромних издатака баш у најпречем и најочевиднијем интересу народном, и да све што је радио, радио је за велику народну цел коју је пред собом имао. Али му је финанцијска политика са свим безразложна била. Од масе народа не може се очекивати да право оцени, шта вреди политичка цел коју његове вође имају и рад које му траже порезе и презе. Већина људи у таквим стварима рачуна не оно шта целина таквом жртвом добива, већ само оно шта он као појединац тиме губи. Удвојивши порезе Ђурађ је морао начинити у народу велико незадовољство. Чврстом руком добро организоване унутрашње управе, можда још нарочито челичном енергијом војводе Радича, који је у оно

доба имао највећег уважења код народа, ред је одржаван. Али се није могло предупредити да чак до нас не дође одјек onда угушаваног гњева и бође. Ђурађ је радио да у своју благајницу прикупи што веће новчане суме, како би себи олакшао постигнуће великог народног задатка; у самој ствари он је својом финанцијском политиком отешчао постигнуће тога задатка.

Напред споменух као велику тегобу Ђурђевој политици, суревњиво подозревање од стране Турске. На порти је било људи, који се нису дали подмитити даровима српскога деспота. На челу тих људи стојали су Фадула, дервиш кога је мало позније његова дивља муслуманска занесеност изнела на достојанство великог везира, и Исак бег један од најбољих турских војсковођа.

Управ првих година Ђурђеве владе Исакбег је командовао на граници српској. Станујући у Крушевцу он је бодрим оком пратио све што деспот чини. Оно велико аргатовање народа на оправљању и подизању градова, сами они велики данци, које деспот поче да наплаћује, путовање Ђурђево по народу и доле у Солун, његово умножавање војске, свезе његове с Угарском, у којој је управ 1430 године државни сабор узео да испитује Жигмундов предлог за преустројство војене сиде, — све је то с основом узбуњивало верногa слугу султановог. У извештајима, које је слао порти, Исак бег је непрекидно представљао, да је права и неопходна потреба турских интереса, да се Србија заузме и влади Ђурђевој учини крај. Мурат Драгоман прича, да је Исак говорио султану, „да Турци не могу бити на миру и у сигурности, докле је год Ђурађ у Србији, јер он је тај, који Угре у Европи и Карамане у Азији противу Турске дражи" Исак бег је без сумње имао добра основа, кад је тако говорио. Али и богати дарови Ђурђеви нису узалуд у Једрене слати. На порти је било две странке: једна која је Ђурђа подржавала, друга која га је поткопавала. За време свога бављења у Једрену 1433 Брокијер је често слушао о надметању ове две странке око султана. Он прича,

да је Мурат онима, који му световаху да без икаква одлагања заузме Србију, одговарао: „Не, ја овако од ње имам веће користи. Кад бих је заузео, мени би ваљало да је дадем каквоме моме робу, од кога не бих видео ни пребијене аспре; а овако од Србије имам 50.000 дуката на годину!“

Него у колико су припреме Ђурђеве у Србији сазревале, у толико је све теже постајало његовим пријатељима на порти да га бране. Извештаји Исак бегови из године 1429 до 1432, ако нису постигли да султана на Србију дигну, бар су му поошприли сумњу и подозревање на Ђурђа. Ако је Ђурађ заиста имао непријатељских планова противу Турске, то се он на томе путу није могао зауставити, и сваки нови корак његов био би само нов доказ противу њега. Такав један доказ није дао дуго на себе чекати.

За Ђурђеве планове, да свезе своје с Угарском што солидарнијим начини, показала се особита једна згодна прилика. Млади кнез Урлих (Орлих) Циљски, човек с великим политичким способностима, на жалост с мало родољубља поред безграничног властољубља, обзираше се да себи друга за живот нађе. Урлих је био брат краљици Варвари, жени Жигмундовој, а ујак будућој краљици угарској Јелисавети. Његов старији брат Херман, проглашен је био краљем босанским за босанског престолонаследника. Жудећи за богаством и политичким упливом, Улрих тешко да је у оно доба могао наћи бољу прилику него што је била Катарина, старија кћи српског деспота. За частољубље и сујету поносите Јерине било је веома ласкаво, за политичке рачуне Ђурђеве врло згодно, да им кћи Катарина пође за брата краљице угарске. Одговарало је рачунима обе стране — а надајмо се и наклоностима обадвоје младих — да се овака женидба сврши. Свадба се свршила без сумње с великом сјајношћу. Катарина је однела своме мужу без сумње велику готовину, јер на скоро за тим видимо Улриха где у Хрватској купује велика добра. Од тада се у богати низ народних предања о Медведграду уплеће

и име кнегиње Катарине Бранковићеве (Архив, III. 47). Годину венчања Катарининог (1432) запамтили су наши хроничари и по томе што 17 Јуна „**помрьче слъньце вь полоудне ꙗкоже бысть ꙗвлѥно свѣтити ѕвѣздамь ꙗко вь полоунощи**“. (Летоп. у Григоров. 52).

Може се већ замислити, како је срођење Ђурђевога дома с домом угарскога и зетскога краља, било јако оружје у рукама српских непријатеља на порти. Оно чега су се у Једрену толико бојали — савез међу Србијом и Угарском — сад се једним новим актом приснога значаја опет обелоданило и потврдило. Слободно можемо узети као факат, да је у другој половини 1432 и у првој 1433 ратоборна и Србији непријатељска странка била на порти у надмоћију. Брокијер је нашао у то доба Турску у највећој ратној спреми. Зијамницима и тимарницима по целој земљи стигла је била заповест, да буду спремни да на први позив на војну пођу. Истина, францускоме су путнику казивали, да се сва та спрема чини противу Албаније, али не може се ни очекивати да ће се свакоме путнику казивати шта се у војничкоме савету мисли. На сваки начин, ово велико војничко спремање турско нужним је начином имало свога моралног уплива на држање Ђурђево.

Краљ се Жигмундо бавио у Италији свађајући се с папом око крунисања на царски престо „свете римске империје,“ и проводећи љубави с талијанским лепотицама. Немачка је једнако у религиозној ускомешаности. Француска и Енглеска ратују. Година 1432 година је смрти „девице орлеанске“. Цар византијски још једнако у преговорима за уједињење источне цркве са западном, што је стављено као услов, за крсташки поход западне Европе противу Турака. У Угарској се војено преустројство још једнако дискутује, али се у самој ствари још није дошло до практичких резултата каквих. На кратко, прилике су биле такве, да би била крајња махнитост да се Србија упућена сама на своју снагу, изложи ударцима огромне силе турске. Деспоту је сад опет ваљало, да развије сву

своју вештину, да се не наврше планови српских непријатеља на порти.

Врло је за веровање, да је деспот још 1432 нарочитом посаобином гледао да у Једрену растера подозревања, која је удадбом своје најстарије кћери подигао. Да би дао стварнога доказа да не мисли непријатељски према порти, он је, како се чини, сам понудио, да повиси данак који је дотле султану плаћао од 30 на 50 хиљада дуката. Пријатељи и непријатељи Ђурђеви мора да су се жестоко за своја гледишта борили. На послетку учинише као неки компромис. Примају повишицу данка, али да деспот даје још и друге залоге, да ако не буде већи не ће султану бити мањи пријатељ, него што је краљу Жигмунду. Та залога не може никоја друга да буде, већ Мара, млађа кћи деспотова.

Обично се мисли да је Ђурађ сам понудио своју кћер султану за жену, само да спасе себи престо. Ово је мишљење које заступају турске и још гдекоје стране кронике. Али далеко је већма за веровање, да је та мисао произашла на порти, и да је деспоту са свим изненадно и тешко дошла. Имају прилике, које чине те је готово са свим немогућно да је тај предлог учињен са стране Ђурђеве. Ђурађ је лично мрзио Турке; његово верозаконско осећање било је врло дубоко; његово отачанско осећање у опште нежно, и нарочито нежно могло је бити према мезимици Мари, којој тада није могло бити више од 12 до 13 година.

С друге стране, имају прилике, које чине те је са свим вероватно, да је мисао она произашла са стране порте. Турским је државницима најближа и непосредна цел била да не даду да се може утврдити савез српско-угарски. Везавши деспота сродственим узима за султана, порта би га довела у сумњу код хришћанске Европе а пре свега у Угарској. Она би тако посејала неповерење на оној страни, са које је Ђурађ помоћ очекивао. Удадбом Марином за султана деспот би дошао још већма у двосмислен положај у Европи, а пре свега у сопственој својој земљи.

Али осим тога што саме прилике говоре, да предлог онај није произашао од Ђурђа, ми имамо у Мавроурбину сведоџбу, „да су услови турски, које му је Сарица паша донео, иштући Мару за султана, веома погрузили деспота; данак да повиси радо пристајаше, али му беше тешко да кћер даде“.

Ма како да му је тешко било, ипак Ђурађ није имао куда. Ваљало је да се Мара и сва лична осећања њезина и њезиних родитеља и пријатеља, жртвују политичким целима. По Мавроурбину Јерина се прва измирила с политичком невољом том, и она је била та која је речитошћу својом склонила Ђурђа да пристане. Ђурађ је пристао. Молио је само да му се даде довољно времена, да кћер како треба опреми. Сиромах Ђурађ намеравао је да оклева и оклевао је дуго очекујући не ће ли доћи срећније прилике. И то оклевање његово један је знак, да она мисао није била његова.

Сарица паша одмах је у име султаново прстеновао Мару. — Може бити, да је то био онај турски посланик, кога је Брокијер видео у свити деспотовој у пољу недалеко од Некудима.

Још нам ваља да споменемо две ствари из ове 1433 године.

Чини се као да се деспот користио политичком ситуацијом у коју је допао удадбом старије кћери за шура угарскога краља и проскдбом млађе кћери за Султана.

Од како су српски владаоци увидели, да се турској навали одупрети могу само наслоном на западну Европу, а пре свега на Угарску, потреба се истакла, да престоница буде на месту отвореноме за сигурну свезу с Угарском и Европом. С тога су Крушевац и Сребрница још за живота деспота Стевана изгубиле значај престонице, и уступиле га Београду. Од како је Београд дошао био у руке Угрима, деспот је Ђурађ становао већином у летњем дворцу, у Некудиму; у средини Србије. Како се политични вихар све јаче и жешће дохватао деспотове земље, све је

очевиднија била потреба да се има престоница негде на Дунаву. Планови које је Ђурађ имао, свезе у које се рад њих упуштао, као и нови интереси које је имао због својих добара у Угарској, захтевали су да је столица Ђурђева негде на месту, са кога је лака свеза с Угарском. — Свима тима захтевима после Београда најбоље је одговарало Смедерево, које је поред тога имало још и ту корист што је у неку руку било као кључ у економском и стратегичком погледу толико важне долине моравске. Ђурађ се одлучио да за своју столицу подигне на Дунаву град смедеревски. Ни Угарска ни Турска нису могле те 1433 године да извршивању те мисли на пут стају на се Ђурађ тиме послужио те отпочео град да зида. По Спандугину план је израђен с угледом на утврђења цариградска, а израдио га је и настојавао над грађевином, брат Јеринин Тома Кантакузен.

Друго што мислим да овде још споменем, јесте слика једне аудијенције код султана, слика која поред својих боја има и ту добру страну, што даје провидети важне политичке догађаје, који су до сада мало познати били.

Срођивању деспота српског с краљем угарским, следовао је важан премда у неколико и чудноват покушај дипломатски. Хтели су да огледају, не би ли од порте задобили нових и јачих јемстава, да ће на дуже време чувати мир према Угарској и земљама, које су с њоме свезане. А у једно хтели су да покушају не би ли се израдити могло, да порта поврати нешто од оних земаља, које је заузела, а које су припадале или непосредно Угарској, или државама под угарском заштитом. Првом је тражбином Жигмундо опет дао доказа, да му је потребно било да добије времена; друга је тражбина практично излазила на то, да Султан поврати деспоту Ђурђу и босанскоме краљу неки део земаља старе српске царевине. Жигмундо је у овој ствари добио за посредника Херцега Миланског једином хришћанског владаоца, који је имао велика уплива на порти.

Херцег је одмах рано с пролећа оправио у Једрене као ванредног посланика свог каваљера Бенедикта од Фурлине. Овај се у Цариграду нађе с нашим познаником Брокијером, и поведе га у својој свити у Једрене. Брокијер је тај, који нам је оставио белешку о важној мисији миланског посланика. Од њега имамо и опис свечане аудијенције, на којој је султан каваљера од Фурлине примио. Из описа тога навешћемо само неколике црте, које могу бити занимљиве за читаоце ове историје. Него како је султан Мурат средсредно лице у слици коју идемо да видимо, и како нас се он сада већ тиче и као будући супруг Маре Бранковићеве, то ћемо са разних места Брокијерова дела извести овде најпре личан опис његов.

Султану је Мурату било око тридесет година, кад је испросио Мару. У годинама је још био доста млад, али је изгледао много старији. Био је човек малена, кратка и здепаста стаса. Облик му је са свим татарски: широко пљоснато лице, велики кукасти нос, високе испупчене јабучице, малене упале очи. Браду носи округло потсечену. Глас му је крупан. Обично руво кафтан од скерлетне кадифе постављен зибелинима (самуром); на глави носи високу црвену капу. Страшно воли вино и телесну лепоту у жена. Велики је ловац, и за ловачку своју потребу храни 1.000 паса и 3.000 соколова. Добродушан је; радо хоће да даје поклоне у земљи и у новцу. Такав је Мурат по цртању Брокијерову, који га је видео у више прилика и слушао много о њему од других људи. Такав је Мурат и по свима историјским изворима, за које знамо.

Миланског посланика са свитом чауши проведоше кроз неколике капије и неколике авлије. По овима размештени беху Јаничари и спахије, богато одевени и сјајно оружани. У једној авлији бејаше пуно лавова и друге дивље зверади у ланцима оковане.

Доведоше их најпосле у велику дворану једну, у којој им с многом другом господом, везирима и пашама, ваљаде чекати да се султан појави.

„Једва најпосле уђе султан," пише Брокијер. „На њему је антерија од скрлетног атлаза; по врх тога носи као неки плашт од зеленог фигурисаног атлаза, постављеног зибелином. Пажи га допратише али само до на врата дворани, па се вратише. С њиме уђе унутра само један мали кепец и два младића, који му служаху као дворске будале. Султан пређе преко дворане к узвишеноме споду, на коме је било спремљено седиште за њ. Седиште је то било нека врста софе, застрвене црвеном кадифом, а долазило му се по степеници од 4—5 ступња. Султан се посади прекрстивши ноге, као оно абаџије у нас. Три везира, који царством управљају посадише се мало по даље од њега. Други достојанственици из свите његове изађоше и сами на узвишени онај спод те се наместише уз зид и што само може бити даље од султана. Овамо ван, а лицем према султану, посадило се двадесет Влаха властелина, које султан држи као таоце, да ће се земљаци њихови добро владати. У овоме другом одељењу дворане било је постављено око 100 калајних чинија, у свакој пилав и по комад овнујскога меса. Кад је већ сваки заузео своје место, онда уведоше унутра једног Бошњака, великог господина, који тврђаше да круна краљевине босанске по праву њему припада, па је дошао да се за њу султану поклони, и да иште у њега помоћ противу садашњег краља. По што се поклонио, поведоше га и дадоше му место поред паша. Уведоше за тим Бошњакове пратиоце и посадише их иза њиховог господара. Кад се и то сврши, послаше по миланског посланика. После поздрава, (врло благонаклоног са стране султана) одведоше га и посадише управ поред оног великог господина Бошњака, а пратиоце посланикове одмах иза њега, до свите Бошњакове."

За тим се описује како се изнесоше пред султана некакве ђаконије у судовима од сувога злата, и како расположише калајне судове с пилавом и овнујским месом, све по један суд међу четворицу од присутних гостију. Султан једва да се дотаче јела па се диже. Свирачи, који су

били у једноме куту ове дворане, одмах ударише у некакав дивљачки марш и у сред бубњаве таламбаса и пиштања зурала, „сенка алахова на земљи,“ праћена кепецом и дворским будалама остави дворану, у којој рицали царски, велики господин из Босне и посланик милански осташе да са својим пратиоцима доврше пилав.

Врло нам је тешко да се отмемо од мучних мисли, које нас освајају, кад се загледамо у слику која је напред. Онај, велики господин из Босне, који је дошао да тражи круну босанску у Једрену и да из Једрена води војску турску на земљу своју, да ли је помишљао како ли ће једнога дана да сенка личности његове падне на бео лист артије?! Жудео је да за потомство остане у слици краља на златном престолу, с круном на глави, с мачем у левици, са скиптром у десници. И опет на листу артије на који је пала сенка његова, видимо само човека једног који у селамлику цара турског седи пред калајним судом с пилавом и овнујским месом, збуњен можда церекањем султанова кепеца и мудровањем дворских будала. Како страшна иронија има по некад у историји!

Милански је посланик чекао пуних дванаест дана за одговор на испоруку коју је учинио.

Одговорише му: „Султан би радо учинио свашта за хатар своме драгом пријатељу Херцегу Миланском. Али султан налази да је садашње захтевање његовог пријатеља са свим неупутно, управо лудо. Турски цар не може напустити земље, које је на сабљи задобио. Нити има повода к томе, нити хоће да жртвује прилику, да војсци својој даде посла у Угарској. Ово тим мање, што се до сада још ни који пут не сукоби с краљевом војском, а да је није разбио, као што је то целоме свету познато!“

Одговор је пун крепости. Добро показује свест турску о снази новога муслуманског царства и о немоћи хришћанских држава на истоку, и истинито је означио стање ствари. Брокијер додаје: „Посланик је до душе знао да је то све тако, јер је и сам присуствовао последњој погп-

бији Жигмундовој пред Голупцем. Управо у очи саме те битке он је оставио био стан, пошав нарочитом посаобином султану.“

Посланик је милански оставио Једрене 12 Марта 1433. У Некудиму је за један дан био гост деспота Ђурђа. Из Некудима отишао је у Будим, одатле у Италију к Жигмунду.

(Наставиће се)

Чед. Мијатовић

РАТАРИ

Диван Банат — равно поље
И Бог му се диви:
А на њему миран ратар,
Вредан Србин живи.

Онде плужи, копа, сеје
И гласно попева —
Јесени се лепој нада,
У нади с' осмева:

— Биће хлеба, биће вина,
Биће пуста злата!
Оженићу вредна сина
Из равног Баната;

— Не ћу Влајње, ни Немице,
Не ћу помодаре —
Помодарке никад нису
За вредне ратаре.

— Промеркаћу, запросићу
Младу, виту, танку —
Та у целом белом свету
Најлепшу сељанку.

— Па нека се деца љубе,
Милују до века;
Све нека је њима просто,
Просто од менека!..

Узрела је и пшеница,
Стогови се слажу —
Све је хитро, живо, вредно
На мирном салашу.

Једни врше, други веју,
Трећи носе храну —
Док господа рахатује
На меку дивану. —

И јесен је веће стигла.
Подруми су пуни —
А у кошу тамо горе
Кукуруз се круни.

И чивути дојездише,
Те раздају пара.....
Има л' лепше, има л' боље
Од вредног ратара?...

— Е сад имам свега доста,
Имам пуста новца —
Весело ћу запевати
Старога сватовца....

Тако сељак ређа вес'о
Своје жеље лепе —
Па му оне муку сладе,
Мучан живот крепе....

Али ево попо иде:
— За то мало бира,
Знадеш, сине хришћанине,
Шта попу кипира:

— Лане сам ти старој мајци
Читао опело —
Укопасмо, сахранисмо
Њено мртво тело...

Па сад треба...
— Треба, попо,
Сељак радо даје —
Он кад има, он не броји
Туђе залогаје.

Попа оде, за њим биров
Узастопце следи —
Зловољно се ратар чеше
Па га само гледи.

— Порези је дошло време,
Треба да се плати...
Многому је голем порез,
Ал, се не плати....

Сад још ево и беамтер,
Баш из главна града —
За њим јуре жандарице —
Читава парада...

— Зајам треба цару дати,
Цару треба пара!..
— Ко ће цару да позајми?
Сељак одговара...

Куд ће ратар позајмити
Бољем од себека?....
Stille Kerl!... Та па тебе
Сва држава чека...

И тако му све разнеше
До последњег новца. —
Види сељак нема ништа
Од жељног сватовца...

У руке је заронио
Своју седу главу;
Отеше му тековину
Мучну и крваву.

Гледа себе, гледа сина,
Срце му се пара —
Нема хлеба, нема вина,
Нема за ратара!...

11 Јуна.

Ђ. Јакшић

ТУРСКА ПРОПАДА

ФИНАНСИЈСКИ И ПОЛИТИЧКИ

(из енглеског извора)

Господин *Џ. Л. Ферли* припада, по једногласном убеђењу целокупне инглеске и левантинске штампе, међу најпоузданије зналце садашњих турских одношаја. Његова пређашња дела о Турској, као што су: „The Resources of Turkey," „Two years in Syria," „Turkey in 1866," „Modern Turkey" итд. стекла су добро заслужено опште признање. Колико је поштовања стекао тај вредни научењак и међу самим турским државницима, најбоље показује ово писмо од 17 Маја 1866, које му је писао тадашњи велики везир *Али-паша:*

„*Господине!*

Примио сам ваше љубазно писмо с којим сте ми 22 Марта изволели послати један екземплар вашег најновијег дела о Турској. („Turkey in 1866.")

Ја сам прочитао ваше дело са заузимањем, које оно доиста с правом заслужује рад оних драгоцених података, рад оних учених испитивања, и рад оних дубоких расуђивања одношаја, којима тако изобилује.

Тешко да су извори наше земље икада проучавани тако магистрално, тешко да је икада поузданије перо обележило прогрес наше земље и ретко је кад њена будућност скицирана од кога компетентнијега.

Ја ћу дакле да чувам ваше дело у мојој књижници као драгоцен извор на коме могу свагда потражити обавештења, која ми буду затребала.

Примите и т. д. *Али.*"

Тако исто и Фуад-паша засведочавао му је сваком приликом своје дубоко поштовање.

Г. Ферли беше занесен огромним, готово неисцрпним, природним богаством Турске, осим тога поуздавши се у опробани патриотизам Али-паше и Фуад-паше, мислио је да је Турској осигурана дивна будућност, и све његове поменуте књиге пуне су тога убеђења; кад умреше поменута два државника па кад настаде хаос у турској државној управи, тек онда му се очи отворише. Он увиде своју грдну заблуду, и осети дужност, да ту заблуду јавно призна. — Хиљадама његових земљака беше, у след примамљивих описивања његових, поверило све своје имање турској влади; сад је требало што скорије опоменути те жртве, док им није пропала и последња аспра. *Г. Ферли* није се ужаснуо од те мучне дужности своје, он је написао броширу која црта финансијко и политичко опадање Турске најживљим бојама, и он је тиме учинио својој отаџбини огромну услугу, услугу коју ће само онај моћи оценити који зна *да Турска до сад Инглеској дугује* ону суму новаца коју је Францеска платила Немачкој, т. ј. *пет милијарди динара.*

Пре него што ће г. Ферли публиковати своју брошуру, послао је први истисак *Мусурус-паши,* тур. посланику на двору Сен-Џемса.

Канцелар посланства позвао је одмах писца да истога дана дође на састанак с послаником. Ево шта је о том састанку писао г. Ферли уреднику лондонских немачких новина „Херман,“ *г. Колбу,* који је поменуту броширу одмах на немачки превео. [1]

„ . . . . Ја сам с Мусурус-пашом живео врло добро кроз читав низ година, и познајем га скроз. Он ме стаде ружити за публикацију мојега памфлета и рече ми, да ће мени самоме то највише шкодити код публике што сад нападам на Турску, а пре сам је фалио. Међу тим ја му доказах да мој памфлет никако не напада на Турску, да су моје мисли о самој земљи остале исте, али да ја морам сажаљевати што су неспособни и непоштени министри довели до пропасти земљу која је од природе онако богата. — Не нападам ја на Турску него на њене владе. Како то доказивање оста без успеха, рече ми посланик, да ћу са овом публикацијом прекинути пријатељство с портом. На то му ја рекох да сам се поносио пријатељством Али и Фуад-паше, али да ми баш ни најмање није стало до благовољења *садашњих* турских министара.“

Разговор се свршио једном претњом турског посланика. „Суштину те претње — вели г. Колб — морамо да прећутимо из поштовања према редакцији једног од најважнијих и најмоћнијих инглеских листова.“

Како је мало уплашила г. Ферлија претња посланикова види се из овога писма које му је истога дана писао.

[1] Der finanzielle und politische Verfall der Türkei. Berlin 1875.

„Кад сам Вашој Екселенцији послао први иштисак мојега памфлета, намера ми је била, да вам дадем прилику да поправите ако сам што погрешно или неистинито у њему казао. Мило би ми било да се онако исто рашире и ваше примедбе колико и само дело. Али Ваша Екселенција изнесе против публикације са свим друге разлоге, разлоге који се моје личности тичу. Али ја никада несам ни по листовима ни у мојим књигама о Турској ни једну реч написао, за коју несам био убеђен да је потпуна истина. Ја сам упознао инглеску публику с огромним изворима турскога царства, показао сам му каква је земља и какву би будућност могла имати. По смрти Али-пашиној падаше влада у руке таких људи који су проиграли земаљски кредит и који су од бруке и срамоте начинили свој систем. Ја сам много допринео да се верује у турске државне артије; али како данас у след рђаве управе земаљске та вера нема више никаква основа, то сматрам за своју дужност да опоменем оне, који би се још могли преварити.

Част ми је и т. д.

Лондон, 22 Јануара 1875.

Л. Ферли."

Држимо да ће за читаоце нашега листа бити занимљиво да чују шта вели о садашњем политичком и финансијском стању Турске, један искрени *пријатељ турски*. С тога ево саопштавамо језгро поменуте расправе Ферлијеве, по преводу г. Колба.

I

Мало има искрених пријатеља турских који не сажаљевају систем неинтервенисања, којега се инглеска влада придржавала последњих година, јер је тај систем умањио наш престиж у Турској и ослабио наш уплив на високу порту. Такво поступање имало би смисла да су га се придржавале и Русија, Аустрија и Француска, али како су њихови заступници у Цариграду непрестано радили, султану ласкали и у своје га мреже заплетали, то није ни изостао неизбежни резултат. Моћни положај и уплив што га лорд *Редклиф* тако вешто беше задобио, и који је тако мудро на корист државе употребљавао, прешао је у руке ђенерала *Игњатијева*, и сада „тај источни Мефистофелес" под маском пријатељства води Османлије у пропаст.

Цео свет зна жртве које је Инглеска жртвовала Турској. Наше су лађе браниле њену престоницу, наша је војска своју крв пролевала да је заштити од северног непријатеља, и од кримског рата овамо узајмили смо Турској сто и осамдесет ми-

лијуна фуната стерлинга. — Док беше у животу Али и Фуад-паша, Турска нам беше благодарна и наш утицај беше као што треба безграничан. Како постаде Махмуд-паша велики везир (1871) одмах се ствари окренуше. Париски уговор који нас је стао толико крви и новца беше још раније поцепан и нама у лице бачен, а Србију, Румунију и Црну Гору (зар и њу? Уред.) потпомагаху тајно у њиховој одлуци да стресу са себе сузеренство. Султанову жељу да поквари ред наслества у корист својега сина, одобраваху и ако знаду да би такав незаконит и деспотски (за Бога!) поступак изазвао грађански рат који би раздробио царство.[1] Ферман од 1856 није извршен и слобода вероисповести гажена је свуда. Нови протестанти окивани су и бацани у грозне тамнице стамболске, и рат који смо ми ратовали да само спасемо Турску од севернога колоса учинио је само то, да је Русија после 20 година много ближе Босфору, него што је икад била. —

Чл. 6 Хат-и-Хумајуна од 1856 вели: „Vu que tous les cultes sont et seront librement pratiqués dans mes États, aucun sujet de mon Empire ne sera géné dans l'exercise de la religion qu'il professe et ne sera d'aucune manière inquiété à cet egard. Personne ne pourra être contraint à changer de religion.“ При свем том читамо у „Левант-Херолду“ од 18 Новембра 1874.

„13 пр. месеца отишла је читава чета турских солдата из Латакије у Кердахер да ухапси неке људе који су код мисионара употребљавани као учитељи. Солдати су одмах, како стигоше у Кердахер, опколили кућу урођених протестаната, злостављаху их, потреше им жито и упропастише им све што имађаху иначе. Те исте ноћи прескочише преко зида у кућу у којој су она четири учитеља становали, те их повезаше. Један дечко који се у тај мах беше десио у кући буде такође ухваћен; по што се официр који је трупом командовао уверио, из дечакових одговора, да он хоће до века да остане протестанат, оковаше и њега. — После неколико дана доведоше та 4 учитеља и тога дечка у Латакију и бацише их у варошку хапсу; говори се да су их одатле на једном француском пароброду прогнали.“

Док су Али и Фуад на порти владали, дотле руске дипломатске мајсторије остајаху без успеха јер Фуад и Али беху не само прави државници већ и родољуби и поштени људи. У пркос свију тешкоћа с којима су имали да се боре, нема тога

[1] Све султанске наредбе за послед. 3 године удешене су према томе плану који Игњатијев енергично потпомаже. Дворски уплив тога вештог дипломата оснива се поглавито на његовом заузимању за ову ствар.

који би им могао показати да су издали поверење или да су оштетили интересе своје отаџбине. Ко их је год и ма где познавао, поштовао их је и ценио. Њихово политичко суђење и њихове велике способности као и њихово примерно поштење беше изван сваке сумње. Њихова је реч као потпис. —

Њихови последници не имађаху ни части ни родољубља, мислећи само на то како ће се што скорије обогатити на рачун своје отаџбине која и онако беше са свим осиромашила.[1]

О поштењу Али-пашином и Фуадовом најбољи је доказ то што умреше сироти. Кад је Фуад умрьо морали су га о државном трошку саранити, и Султан је морао његовој удовици пензију одобрити. Мехемет Рушди-паша, бивши велики везир, који је ту скоро у провинцији Хеђас умрьо, оставио је грдна богаства. Давуд-паша *који је само три године био министар грађевине,* повукао се у своју палату на Комском језеру, где је лане умрьо оставивши својој породици преко по милиона фуната стерлинга. Риза-пашу бив. министра војног цене на три милиона, и ако је тај државник отпочео своју каријеру као шегрт у једној бакалници. Међу тим последња околност није од важности у Турској где нема наследног племства. Ко у Турској једном амалину или каигџији рекне: „Да Бог да постао велики везир!“ не треба да се боји да ће овај то као шалу узети. Он ће му сигурно одговорити: „Алах ћерим!“

Али ма каквог порекла они били, прва мисао свакога турског државника то је, да се што брже нагута што више пара.

Они знаду да им је служба врло кратког века, па се користе добром приликом која им се пружа. — Истина је да се и пре на порти примало мито, крало и корумпирало, — али Фуад и Али беху у неколико обуздали те порочне навике. Од како они помреше, престала је свака контрола, и корупција је завладала свима класама од највиших до најнижих. Њихова је вера ово: „Земља је тако пропала да за њу више спаса нема; *ми се морамо за себе саме постарати.*“ Кад Махмуд-паша у Августу 1872 паде претрпан проклеством народа, беше нестало једне мале суме од 100.000 фуната стерлинга, за коју је он потписао да се из касе изда; шта је с том сумом било и данас није се могло рачуна наћи. У Инглеској најбогатијој земљи на свету вуче министар председник плату од 5.000 ф., а у Тур-

[1] Као спољашње знаке мржњи Турака на спрам Инглеза и опадању инглеског уплива прича *Ферли* о отпуштању Инглеза из државне службе, у којој су по 30—40 година провели, без икакве накнаде или пензије, макар да су огромних услуга учинили царству — али ми мислимо да то можемо прескочити.

ској, најсиромашнијој земљи на свету има велики везир 6 пута толико. 30.000 ф. годишње. Тако исто цивилна листа и све чиновничке плате веће су но у Инглеској. *Г. Бреси,* пошт. члан парламента за Хестинге, који се ту скоро шетао на својем броду „Санбим“ публиковао је више писама са те своје шетње. Из Цариграда пише он о турској влади: „Одобрена цивилна листа султанова износи 1.200.000 фун. Поклонима који су више или мање драговољни пење се та сума на два милиона фуната. Обале целога Босфора начичкане су на растојањима од једва једну (инглеску) миљу величанственим палатама и уметнички израђеним ћошкама; нека од тих здања намештена су из нутра на најраскошнији начин. Свакидашњи ручак султанов — он руча свагда сам — броји 94 јела; осем тога има свагда у приправности и још других десет јела за случај ако би султан које потражио. Он има 800 коња и седам стотина жена које служе и чувају 350 шкопаца. За ту огромну кућу кољe се на годину четрдесет хиљада волова: лиферанти су обвезани да сваки дан набаве: 200 оваца, 100 јагањаца и коза, 10 телади, 200 кокошију, 200 пипилића, 100 голубова и 50 гушчића. Разлика и контраст између раскоши у царској палати и у колебама већине султанових поданика доиста су такви да човек плаче. Приходи првих државних министара такви су, да ће за цело ужаснути наше радикалне реформаторе. Велики везир вуче 30.000 ф., министар финансије 15 000 ф., министар грађевине 11.000 ф. итд. у сразмери.“

Али то није све. За свако министарство претпоставља се да има свој одређени буџет, али тај се буџет свагда прекорачи. Сваки департаменат издаје своје сопствене мандате или упутнице за исплату, које местни грчки и јерменски банкари с огромним интересом шконтирају, добијајући том приликом огромне суме. Фактично је немогуће казати колико износе државни приходи, али још је теже казати колико износи годишњи расход, а ово је још опасније него кад се не знају приходи. Где се обоје стиче ту ситуација постаје само несноснија. За садашње турске министре то је непостижан задатак да државне финансије тако уреде, да су потребни приходи осигурани, а издавати упутнице врло је лак посао.

То позајмљивање у месту иде дотле, докле кредитори немају више од куд да узајме; сад настаје потреба да се нов државни зајам закључи. Пусте се силна обећања (шарене лаже) о финансијским реформама, обнародује се проспекат, цариградски банкари замену своје упутнице тим новим државним папиром; чим се дотерало до котације на берзи, одмах те папире купују

лаковерни инглески шпекуланти. Како се то сврши, влада и цариградски банкари опет почињу старо узајмљивање. Једини људи који се тим трансакцијама користе, то су министри и цариградски банкари. За развијање народних привредних извора или за подизање општега благостања не потроши се од свега тога ама ни један једини грош.

Што се државе тиче, то њена финансијска система фактички није ништа друго до превара, гигантичка превара, превара од које се у министарским и банкарским џеповима гомилају богаства, а на државна леђа гомилају дугови, превара при којој се општи морал систематички поткопава, а приватно имање грађанско пљачка. Ако је суђено да Турска пропадне, то има за своју пропаст да благодари неспособности и непоштењу својих влада. —

Њено пропадање отпочело се од онога дана кад је Али-паша умрьо.

Ако порта добије још инглеских пара у зајам, то их не ће употребити на грађење путова или на подизање својега бродарства већ на грађење кирасираних лађа, као што је она што је ту скоро спуштена у Темзу; даље на зидање узалудних палата на Босфору; на обогаћавање министара који се десе у служби; на раскоши као што је н. пр. набавка неколицине драгоцених ваза из Јапана за украс харема у Долма-башчи.[1] Кад је лане у Цариграду завладала паника због оскудице у новцу, поклонио је султан из свога џепа државној благајници два милиона фуната ст. Од куда Њ. Величанству та два милиона? Из џепова оних лаковераца који имају турских државних папира. Пре месец дана султан је заповедио да се у селу Бешикташу зида нова џамија, и то из његове приватне кесе, а трошкови ће изнети више него један милион фуната ст. Ми питамо на ново, од куда Њ. Величанству толико пара? Одговор: из џепа државних кредитора.

Ни једно једино обећање од како је умрьо Али-паша, није испуњено. 12 Новембра 1871 изађе султански декрет (баш пред само уговарање једног новог зајма од 5,700.000 ф. ст.), у коме се обећава поправа сувоземних и речних комуникација у унутрашњости, као замена за железнички транспорт у европским и азијатским провинцијама царства.

[1] Хасан-ефенди-Хинди, који је послан да набави та чуда јапанске уметности (свака ваза хват висока), употребио је ту прилику да обиђе цео свет, јер је преко Европе, северо-америчких држава и Сан-Франциска отишао у Јокохаму, а одатле преко Кине, индијског океана, Цејлона и суецког канала у Цариград.

Беше заповеђено, да се сва могућа напрезања учине само да се постојеће железничке линије у Румелији и Анатолији што пре попуне и разгранају да се саобраћају на рекама поклони највећа пажња, да се довољан број пароброда за најкраће време набави, како би се отворио саобраћај на свима рекама за које надлежни инжињери нађу да се по њима може пловити; даље да се начини свеза између железничких пруга и свију река којима се пловити може. Вера у та обећања створила је зајам од 1871 год. *Ни једно обећање није испуњено.* Ни данас у целоме царству нема ни једног друма који би то име заслуживао,[1] ни једне реке којом би се пловити могло. Десет хиљада људи, жена и деце умрло је ту скоро од глади у Малој Азији, и то не с тога што не би било хране, већ с тога што не беше путова за пренос те хране!...

Пре 12 година написао сам ово:[2] Тешко је наћи пример са којим би се могла упоредити штета коју Турска има рад свога рђаво удешенога транспорта робе, јер тај систем просто ограничава производне снаге земаљске. С тога жито и друга средства за храну, која би се под удесним околностима могла однети у пристаништа, на многим местима имају само локалну вредност. Има много примера да су једне провинције гладовале док се у суседним окрузима жито продавало по најобичнију цену.

О истом срезу у коме сада глад пустоши, писао сам 1866: Овде су друмови као и у осталој Турској у тако забатаљеном стању, да се зими по њима готово никако не може путовати. Самсунски срез познат је на далеко са своје плодности. У целом томе срезу нема ни једног друма. Што се тога тиче најпреча би потреба била начинити друм од Самсуна у Сивас. Тај би пут одмах у Сивасу начинио главно стовариште и главну пијацу за цео онај крај. Огромне количине жита и других производа могле би се добити у унутрашњости; али како нема никаквих транспортних средстава, људи раде земљу само онолико колико свакоме за голи живот треба. Да само хоће начинити поменути друм од Самсуна у Сивас, или да хоће регулисати само реку Сакарију која тече кроз читаву земљу између Ангоре и Црнога Мора, која је од природе богата како се само замислити може, или да хоће само каналисати 50 миља реке Сарабата која утиче у Залив од Смирне, па би користи које би имали и народ и влада биле

[1] Осем пута у Дамаск који је израдило Францеско друштво о свом трошку.

[2] Види „The Resources of Turkey“

тако велике да би се после лакше одлучавали на подобне послове на другом месту. Да су начинили друм из Самсуна у Сивас или да су регулисали реку Сакарију, као што ја предлагах, данас не би било глади у Малој Азији, а овако је сад земља од 40.000 квадратних миља (40 пута колико Србија!) напуштена ужасима глади и болештина.

Здраво управљање унутрашњим пословима једне земље. и недостатак најпростијих путова у разним крајевима то не иде заједно; тако исто не може бити ни спомена о правди у једноме друштву, где је природно немогућа апелација на извору те правде; без саобраћајних срестава нема трговине, способност и интелигенција народна остаје без вредности, а нагомилавање индивидуалнога богаства постаје немогућно.

Кедиф мисирски беше послао две лађе жита у помоћ народу који од глади умире, и храна стиже у пристаниште Исмитско; али код оваких путова какви су данас, не беше никако могућно однети храну до Ангоре. Шест стотина камила треба да трчи дванаест пута тамо и овамо док ту храну однесе из Исмита у Ангору, а то је свега 240 миља. За свако од тих 12 путовања треба 15 дана, и тако *ако се могне целе зиме ићи тим путовима, за шест месеца пренеће се те две лађе хране из Исмита у Ангору.*[1] Међу тим одбор цариградски за помоћ опима који од глади страдају мора своју храну да шаље на кириџијским мазгама и то плаћајући за сваку оку 60 пара кирије, т. ј. више него 15 фуната стерлинга на тону. Причају за Нерона да је свирао у ћемане док је Рим гореo; султан Абдул Азис подиже мошеје које коштају по милион ф. ст. а међу тим људи, жене и деца умиру од глади на пољанама ангорским.

Местне користи турскога царства тако су дивно удешене да нема ни једне провинције којој би транспорт њених производа био затворен за најудеснију пијацу, само кад би било добрих друмова, канала и оправљених пристаништа. Како тога нема, читаве провинције наличе на пустињу у пркос својега природног богаства; мијазме се подижу из необрађених пустолина и највећи део једне од најдивнијих земаља на свету не може више да исхрани ни своје сопствене становнике. Ето откуда с једне стране владарска раскош а с друге најужаснија подајничка сиротиња. „Левант-Херолд“ пише 14 Новембра 1874. „У одношајима оних округа који гладују нема никакве промене; осем што се с глађу сад и зима удружила да остатак народа десеткује, који је

[1] Међу тим јављају из Ангоре, да је цео предео покривен са 2 стопе снега

ланске ужасе преживео, и што ће клонути духом и они који су најпунији наде били, јер ће видети како лагано стиже помоћ коју је влада декретовала. Већ почињу јаки ноћни мразови, претече љуте и дуге зиме, на ужас болесних и ослабљених који ће према томе осетити шта их још чека. Као што смо и претпостављали највећа је тешкоћа што нема путова за унутрашњост, па ни за мале количине хране које је влада до сада послала. Стоке за пренос нема, а већ су прве јесење кише путове претвориле у блато до колена. Што ближе зима, то ће ређа бити стока за пренос, то ће мања бити њихова снага за терете, а до места где глад бесни има 250 миља. Ми не умемо ништа рећи што би се могло упоредити са пламеном речитошћу ових голих чињеница, и ако ту речитост не чује султан и турски државници, били у служби или не, онда је политички а с њиме и финансијски положај државе строго осуђен. Кредит се не раставља од добре владе. Донекле могу и неразвијени извори добити кредита, али само до некле; јер кад се једном докаже да оне изворе не ће нико да развија, да се капитали расипају без икаквог резултата, онда је само неповерење у толико веће, јер се онда рађа питање да ли влада те земље уме економски употребити позајмљене капитале.

Када се изнео на пијацу зајам од 1873 године такође нису фалила обећања најширих финансијских реформа; али та обећања осташе јалова. Пре годину дана лондонски турски посланик огласи у лондонским новинама извештај по коме „извори које су нови приходи отворили досежу сами да плаћају интерес на досадашњи државни дуг, али је опет потребно да се учини нов зајам од 40,000.000 ф. ст. То ће тако даље ићи докле ц отоманска банка или каква комисија која по праву буде заступала турске кредиторе, не добије власт да контролише све државне трошкове. Ту скоро је штампан један извештај који ватрено говори о *роли* коју ће источна банка имати; али они који имају државне турске папире и који верују Турској, преварени су, јер у уговору између Турске и банке нема ничега што би овој давало права контроле над издатцима. Тај извештај нема већу вредност него публикације од 1871 и 1873 као и у другим приликама — кад год се спремао какав нов државни зајам. — Према томе сигурност за интересе и амортизацију иста је као и пре. Докле год не буде контроле, нема разговора о регенерацији Турске нити о сигурности турских кредитора.

II

Финансијко је стање Турске, као што видесмо, рђаво, али на несрећу и њен политички положај није бољи. Према садашњим одношајима државно је банкротство неизбежно и на политичком небу гомилају се знаци блиске олује. Да је други ко толику помоћ имао коју је Турска уживала, он би данас стајао окружен силним пријатељима са којима би могао пркосити непријатељу. Али Турска је до сад имала само једну кураж, а то је, да не води рачуна од јавнога мишљења. Францускоме су орлу крила подломљена те не може да полети Босфору, али руски, немачки и аустријски орлови крстаре више минарета стамболских. Једногласна нота коју су ту скоро све три северне силе предале у Цариграду и која се тиче румунских трговачких уговора посведочава да постоји нова света алијанција, и *како се Инглеска никад више не ће борити за „интегритет“ Турске*, то раскомадавање и распачавање Турске државе — само је питање времена. Све што су турски државници за последњих 15 година радили, све је само спремало тријумфални пут — царев.

Ја сам имао прилике да се потанко упознам са политиком Али-паше и Фуад-паше. Две главне идеје доминираху том политиком: неповерење и страх од Русије; благодарност и пријатељство за Инглеску. — „Ја бих радије пристао — говораше Фуад-паша — да изгубимо више провинција, него да нас Инглеска напусти.“ Фуад је предвидео оно што је данас постигло Турску. То се види из његовог политичког тестамента који је у форми писма султану написао пред саму смрт своју у Ници.

Овде г. Ферли саопштава од речи до речи тај чувени акт тога турскога великог државника.

Али како тај политички тестаменат, који је у осталом ако се не варамо већ саопштен у српском новинарству — не ће имати за наше читаоце оног интереса као оно што сам г. Ферли каже данас о Турској, то ћемо из тога тестамента саопштити само главне мисли:

Царство је османско у опасности; ако хоће да се одржи, мора не само напредовати, него не сме мање напредовати ни од једног другог народа у Европи. Све политичке и грађанске институције у Турској ваља из темеља преобразити, па на њихово место поставити оне без којих се данас ни једна сила у Европи не би могла одржати, а те реформе никако несу противне исламизму, јер је то најлибералнија религија на свету без окорелих предрасуда итд. Што се

спољашњих одношаја царства тиче, Енглеска је најпоузданији савезник; њена политика и њено пријатељство тако су чврсти и поуздани као и њене установе. Францеска је савезник од кога ваља водити рачуна, не само што може да укаже Турској великих услуга, већ и што јој може да зада самртних удараца. Тај витешки народ има више осећања него рачуна. Он се поноси својим великим идејама чак и на спрам својих непријатеља. — Најсигурније ће Турска осигурати себи алијанцију тога народа, ако буде корачала упоредо с његовим идејама, ако буде показала напретке који се допадају франц. уображењу и есприју. — „Онај дан када се Францеска увери да од нас не може бити ништа, изазваће сама заплете да нас упропасти.“

Интересантно је за нас шта Фуад-паша вели о Русији:

„Ширење нашег крвног непријатеља Русије на истоку, то је проклета судбина. Да сам ја сам био руски министар, ја бих цео свет покренуо да се Цариграда дочепам. Она ради против нас као што смо ми у своје време радили противу Византије. Било би дакле детињасто када би се ми од Москова бранили нашим *правом*; ту нам само *сила* може помоћи, ако је будемо организовали према начелима модерне науке. Од Петра великог на овамо, Русија је огромно напредовала, и док доврши своју железничку мрежу, удвоструччиће своју снагу. — Ја се чудим и каменим енглеској равнодушности што се тиче централне Азије. Особито ме је страх од знамените промене у стању руском, од како је Кавказ умирен. Ја не сумњам да ће при потоњим заплетима Русија врло озбиљно напасти на наше провинције у Малој Азији. С тога В. Величанство треба да усредсреди своју пажњу око организације наше убојне силе. Ко зна да ли ће нам наши савезници моћи свагда у помоћ притећи. Каква год кућевна свађа у Европи или какав Бизмарк у Русији могу дати целоме свету нов облик. — Ја разумем сумануте погрешке, у које често све владе упадају, та то им је привилегија да греше. Али ја признајем да не разумем мудрост тих влада које тако чудновато равнодушно трпе да се најужаснији деспотизам [1] на свету стави на чело стотини милиона људи, и да тих 100 милиона наоружа свима срествима које пружа цивилизација; како трпе да тај деспотизам на свакоме своме кораку прождире провинције и краљевине велике као Францеска, деспотизам који у исти мах кад Европу поткопава панславизмом, у Азији све обухвата својим гвозденим рукама, има образа уверавати о

[1] И то име пришива *турски* велики везир неком другом! Ур.

својој мирољубивости и о својој искреној одлуци да не ће више земаља освајати.“ —

„Због Русије морам поменути и Перзију. Владе у тој немирној земљи, која је шеитском јереси заслепљена, биле су свагда савезнице наших непријатеља. За време кримскога рата беше уз Русију, и само дипломацији имамо да благодаримо, што није извршила своје планове. Шахово краљевство зависи данас од кабинета у Петрограду. Док је год порта слободних одрешених руку, влада шахова, слаба незналица без кредита и иницијативе, не ће никада смети да нас нападне. Али чим се ми заратимо с Русијом, Перзија ће бити један од најогорченијих наших непријатеља. Срећом има доста претендената за шахов престо, а и земља је свуда опкољена сунитским народима, па ћемо је моћи држати у шкрипцу.“

„Да не заборавимо Грчку; то је по себи незнатна земља, али у рукама наших непријатеља опасан инструменат. Европски песници који импровизоваше ту сенку некакве краљевине, мислили су тиме оживети један народ који је умрьо пре 2.000 година. Њихов покушај да подмладе постојбину Аристотелисову и Омирову само је створио једно ново огњиште за интриге, анархију и лоповлуке. В. порта може међу Грцима да нађе по кога способног слугу, али дух јелинске расе остаће увек наш непријатељ. Успомене на славну прошлост, и ако их растављa од ње толико векова корупције и незнања, храниће још за дуго у тој користољубивој раси уздање, да обнове источно царство које они у своје време беху деградовали до византинске државе. Највише ће нам помоћи противу тога лажљивог и подмуклог народа његова сопствена таштина и охолост, рад које се одвојио од свију осталих источних народа који га сваки дан све више мрзе.“

„Наша политика треба да се упне да Грке што више изолира од осталих хришћана. Бугарску цркву треба што скорије ослободити од њиховог уплива, али не допустити да потпадне ни под руску ни под римску цркву.“

„Што се наших унутрашњих послова тиче, ваља непрекидно радити на фузији свију наших разних народа. *Ако се све то не стопи у једно, наше се царство просто не може одржати.*“

Толико из тестамента Фуад-пашиног, а сад да наставимо расправу г. Ферлија.

Фуад-паша је наравно као турски родољуб желео интегритет турскога царства. То беше кобна заблуда, јер то би значило постићи оно што је немогућно.

Стапање свију раса у једно, које је он тако желео, не може се никада постићи. Религиозна осећања у тих народа спречују свако слагање у мислима и начелима, и антагонизам који између њих траје 400 година не може се никада искоренити. Турска је добила своје европске провинције завојевањем; али као што је била велика у отимању и рушењу тако се показала неспособна и немоћна у подизању и стварању. Друштвени, верозаконски и политички сепаратизам који су Турци донели са колевке своје силе у Азији постоји и данас под Азисом као што је постајао под Муратом I. а немогућност фузије међу разним народима у Турској учинила је, те Турска није могла да се користи другим одношајима који би јој осигурали велики, уважени и користан положај у свету. Мусломански елеменат опада у Европи сваки дан, а хришћански се све више отима за врховну власт. Србија, Румунија и Црна Гора (зар и она г. Ферли?) чекају само сигнал да збаце са себе сузеренство портино и да прогласе своју слободу.

Фуад-паша се уздао у Инглеску и Францеску и њихову помоћ. Францеска већ очајава да ће од Турске икада што бити, а осем тога има сад код куће преча посла него да чува „интегритет Турске.“

Фуад вели да би волео изгубити више провинција него да Инглеска напусти Турску; али рђаве владе у Турској за последње три године учиниле су, да се пријатељима турским у Инглеској згадило већ, и јавно је мнење у томе правцу већ тако одсечно, да ни једна инглеска влада више не ће се усудити да за једну аспру увећа јавне терете да би одржала „*Турску у Цариграду*“. Турска владавина у Европи, свршила је. — Једно вешто перо пише у Фразеровом „Магацину“ од Јуна 1874:

„Стицај је околности такав — да за Русију не може бити удесније, и свет не ће дуго чекати за доказом, да је Русија то потпуно схватила. За Турску ће бити корисно а и за свет не ће бити штетно кад се то давно смерано завојевање изврши.“

III.

Очевидно свет не би ништа изгубио, ако би Турци изгубили Цариград; али да би то и по саме Турке добро било то може да увиди само онај, који је о томе питању зрело размишљао. Ма како да изгледа та изрека да је противуречје, опет је потпуно истинита. Онај дан кад с Аја-Софије нестане полумесеца, почиње турски препорођај. Док беху Фуад и Али-паша у животу беше неког уздања да се одржи интегритет турски; данас већ то није више могућно.

Године 1862 износили су турски државни приходи 11,000.000 ф. ст. Лане је са новим данцима и наметима на несрећни народ исцеђено 18,000.000 ф. ст. Али и од те суме се много више потрошило, и султану треба у пркос зајма од 1869 (22,222.220 ф. ст.), од 1871 (5,750.000 ф. ст.), од 1872 (11,126.200 ф. ст.), од 1873 (27,777.780) још 40,000.000 ф. стерлинга.

Његови локални повериоци постали су нестрпљиви; да би их задовољио он пружа ђаурима који га извлаче из банкротства — дањно-видне промесе.

Висока порта налик је на трговца који злоупотребљујући поверење свога доброћудног банкара у велико премашује свој кредит. Банкар рачунајући на поштење свога муштерије наставља безбрижно плаћати за њ. Акцепти којима је истекао рок замењују се новим меницама; али у место да га лаки кредит опомене на пажљивост и штедњу, наш вам трговац све безбрижније расипа, док на послетку банкар не дође до убеђења да је његов муштерија распикућа и варалица. Банкар сад и даље даје кредита уздајући се не би ли како до својих пара дошао али кад се увери да од тога нема ништа, он склапа свој рачун. Банкар је изгубио свој новац а његов муштерија банкротирао је. Тако стоји данас с портом. Докле год страни капиталисти буду давали нових зајмова дотле ће порта разуме се тачно плаћати интересе и амортизацију, али чим више не буде пара за нов зајам, порта мора обуставити своја плаћања. Ја знам врло многе турске кредиторе који су своје турске папире куповали по скупе новце, па им се сад неће да толике паре изгубе. Они би хтели да „издрже“ док им какав „срећан случај“ не поврати њихове паре; али а се бојим да ће с њима бити као с оним лаковерним банкаром; они ће чекати дотле, док наступи катастрофа па ће онда изгубити и главно и интерес.

Кад се саберу сви државни зајмови, онда турски државни дуг износи данас: *202,554.420* фуната стерленга. Од тога дуга узајмила је Турска за првих 11 година (1854—1865) 37,070.000, а за последњих 5 година (1869—1874) узајмила је 106,826.200 фуната стерл. и од како је Али-паша умрьо, сваке године је правила нов државни зајам. А шта се урадило с толиким новцима? Ништа. Само је набављено неколико кирасираних лађа које лети бацају котву пред султанском палатом Долма-бакче, и које га поздрављају из топова кад петком иде у џамију. Док је лето; те кирасиране лађе парадирају пред султанским двором, и султан са својих прозора диви се њиховој величини и са задовољством посматра извор своје уображене силе. Зими те лађе тра-

же боље место за бацање своје котве, а то је код великог понтонског моста на „златном рогу“. У понедеоник 23 Новембра ланске године у мало се не скуваше турски „механичари“ који управљају парном машином на „Махмудији“ (инглески машинисти беху отпуштени.) Хтело се да лађа оде на своје зимниште: по што се узалуд пробало неколико пута да машине прораде, машинисте турске изгубише стрпљење па стадоше пробати да заврћу и одврћу неке славинице о којима несу имали ни појма. Један од тих вештака на један пут одврне једну парну славину; за тили часак беше цела машинска соба пуна вреле паре, која свој тој господи обари лице и руке. Одмах послаше по „инђилиске инџилире“ и ови наравно одмах кренуше машине на посао. Два царска принца беху на броду и распитиваху: ама шта се то ради код машине, и ко је крив? Нико није умео да каже шта је кривица. Све што се сазнало то је, да машина не ће да ради, и да су машинисте полускувани.

Ето какву корист имају Турци од једине ствари коју су за онолико грдне новце набавили.

Турска дугује само својим спољашњим повериоцима две стотине и два милиона ф. ст. Кад се узме у обзир да амортизација с интересом износи годишње петнаест милиона, онда је очевидно да Турска ту суму не може покрити својим приходима, и да без новог зајма — који сад није могућан поред општег неповерења које је завладало наспрам Турске — мора своја плаћања обуставити. За нас, који смо веровали да се Турска може препородити, жалосно је што смо дошли до убеђења да су неспособни управљачи једну по природи од најбогатијих земаља довели на ивицу пропасти.

Администрација јавних прихода тако је скроз рђава, да и најглавнији извори као што је десетак, царина и т. д. не доносе ни половину онога што у ствари износе; приходи од државних мајдана тако су незнатни да више износи регал (royalty) који у Инглеској плаћа један или два бакарна рудника своме газди од земље, него што Турска вуче из својег огромног богаства у минералима.

С које год стране претресали финансијско стање у Турској, свуда ћемо наћи да је са свим очајно. Целокупни приход Турске износи по буџету који је порта обнародовала, 18,000.000 ф. ст., а од тога узима Султан два милиона. Интерес и амортизација износе годишње 15 милиона. Цео државни приход оде дакле страним кредиторима. Ако влади не пође за руком да закључи нове зајме, мора Турска да банкротира. — Ако начине

зајам, катастрофа ће се одложити, али то одмицање пропасти учиниће само да буде потпунија. Познато је да ни један од досадашњих и ни један од садашњих турских министара није купио турских државних папира. Та једна околност врло је пуна значаја.

„Левант-Херолд“ у свом броју од 25 Новембра пр. године пише: „Интереси јавнога дуга износе 15 милиона. Ми немамо статистике по којој би могли прорачунати колико се од тог интереса исплаћује у земљи, а колико иде на страну; али да рекнемо да се у земљи плаћа много више него што је вероватно, да рекнемо да остаје 5 милиона у земљи. Остаје 10 милиона у злату, које ваља сваке године платити иностранству. Спољашња трговина показује да је увоз већи од извоза. Али рад јаснијег рачуна, да рекнемо да су нам увоз и извоз једнаки. Земља дакле мора на страни да плати 10 милиона у злату. Од куда да извлачење толикога злата из земље не учини да у њој са свим нестане злата и да наступи новчана и трговачка криза? Одговор: Од туда што је сваке године закључен нов зајам. Кад би влади испало за руком да изравна приходе с расходима, и да јој даљи зајмови не требају, шта би била нужна последица? За две године изашло би све злато из земље и настала би таква новчана криза која би укочила сваку трговину. Према томе, ево какво нам је стање: „Ако влада настави правити дугове по Европи, идемо банкротству у наруче. Ако влада престане узајмљивати, трговина ће да банкротира. То је дилема!“

Нека господа која имају турских државних папира довољно су наивни па мисле да њихови особити папири имају особиту и вредност, јер су осигурани н. пр. царином у Цариграду, румелијским данком на овце, или анадолским данком. Али то је уздање врло неосновано. Истина је да су горњи приходи дати у залогу као хипотека при отварању дотичних зајмова, *али то беше само на папиру.* Извршено није то обећање никада. Хипотециране приходе утерује влада у општу суму прихода државних. Зајмови од 1858, 1862, 1863, 1865, и 1869 немају већу сигурност од општег зајма у 1865 или од зајма који сад хоће да закључе (40,000.000 ф. ст.) Али да би се уверили о страшном опадању турскога кредита, треба само помислити како је сваки даљи зајам турски закључиван са све нижим курсом. — Године 1855 закључила је Турска зајам са курсом од $102^5/_8$, али то је изузетак, јер је за тај зајам гарантовала и Францеска и Инглеска. Како је сад и како су издани зајмови са тако званим особитим сигурностима, види се из овог:

	КУРС ПРИ ИЗДАВАЊУ	ДАНАШЊИ КУРС. 23 ЈАНУАРА 1875
6 процента 1858	85	66
6 „ 1863	72	65
6 „ 1865	65¹/₂	65
6 „ 1869	60¹/₂	55
6 „ 1873	58¹/₂	52

Зајмови од 1854 и 1871 са 6%. осигурани су мисирским данком, и према томе то су једини турски папири који у неколико имају сигурности. Али и ње ће нестати у ономе тренутку чим настану политички заплети у Турској. —

Нема више но четири године од како званични извештаји наших конзула по Турској беху још пуни уздања у будућност царства, — данас ни о чему другом не говоре већ о пропасти и банкротству. Конзул *Пелгрев* који можда најбоље познаје Турску, каже: „Капитала је нестало у земљи; сва трговачка, индустријска и пољопривредна предузећа постала су немогућна; број становника непрестано опада, и симптоми општега банкротства — не само прихода и државних финансија већ и способности за живот и људи — постају како која година, како који дан све опаснији.“

„Levant Herald“ који свагда има за чудо тачна обавештења, удара такође у очајне струне и црта жалосно стање земаљско и после зајма последњег од 40 милиона, оваким речима: — „У земљи нема никаквога капитала. У след тога нема предузимљивости, нема никаквог душевног живота, нема способности за народни живот. Цело царство живи од данас до сутра, из руке у уста, па како му се администратори врло често ставе између руке и уста, то се са неописаним и неизреченим жртвама мора да потроши данас хлебац од идуће године. Ако овај систем устраје то ће се потпуно и безнадеждно срушити све.“

— - - - -

То исто потврђује и званични извештај г. Локока, из цариградског енгл. посланства министарству спољ. посл. У томе се извештају нарочито цртају крађе и пљачкања ђумручких чиновника на Дунаву и на обалама турских мора, рђаво судство и т. д. —

Колико је занимљива довде расправа г. Ферлија ради драгоцене крађе и података о турскоме стању, толико су оригинални и — енглески путови, које он предлаже Турској да се спасе из овога шкрипца, и да се мирно реши источно питање.

„Има један начин — вели г. Ферли — да се поправи финансијско стање турско, али бојим се, земља не ће имати довољно патриотизма да удари тим путем! — Пре је благајница султанова била свагда пуна. Он је слао паше и везире у хришћанске провинције с опуномоћењем да гуле и пљачкају рају како им је воља. Паша је пљачкао дотле док се чуло да је накупио грдно имање. Сад му је султан одмах послао једног капиџи-башу са свиленим гајтаном и једним ферманом. Ако је паша био тако срећан да га неко за времена опомене, обично капиџи-баша није више видео плавога Босфора. Али ако је капиџи-баша успео да изађе пред пашу, ствар је била одмах готова. Паша је пољубио ферман, рекао је: „Алах је велик!“ и предао је главу гајтану. Његово благо однесено је за тим комотно у Цариград. И сада треба султан да се врати на тај стари систем па да рекне својим министрима и пашама: „Дајте ми богаства која сте покрали или — одмах гајтан!“

„Ако то не иде онда остаје султану само један пут, а то је да *своје европске земље прода*. Оне му несу ни од какве вајде а коштају га више него што он може најамити. Осем тога он се сад налази у положају на који му не дају право ни рођење ни васпитање, ни религија. Његови пријатељи дигли су руке од њега, а са свију страна је опкољен непријатељима, који ће га најзад оборити са престола. Данас још може лепо и поштено да се извуче, јер су се нашли купци готови да му толико плате колико му треба да исплати све своје дугове. Шта више, та су се господа тако укопистила да се курталишу његовога друштва, да су готови више платити него што имање вреди. Ако не пристане да сам драговољно продаје, продаће му се на добош парче по парче, па ко више да̑ онај ће и узети, а то ће по свој прилици бити цар аустријски и цар руски. Та два владаоца сувише су поштени да му отму имање без икакве накнаде, али како султанско добро лежи на самој граници аустријској и руској, за ове је од толике важности да — Бога ми — ако се султан буде дуго затезао, не знам шта може бити.“

„Него у томе мирном решењу источног питања има само једна сметња, а то је, чији да буде Цариград? Али та се тешкоћа може савладати, ако се прими овај мој предлог. Ја предлажем да се оснује „левантска кумпанија“ у којој би били акционари сви који имају турских држав. папира.

Сви спољашни кредитори турски просто би своје облигације заменули за „левантске конзоле.“ Кумпанија би престављала све народности [а по г. Ферлијевом рачуну у Европи имају само

ови националитети: Инглеска, Францеска, Аустрија, Немачка, Русија, Италија и Грчка] и чим би јој султан уступио Цариград и своје европске земље, она би њему на свима облигацијама написала „наплаћено.“ Цариград би се прогласио за слободну варош која би стајала под заштитом свију европских велесила. Престоница владе била би наравно у Цариграду, али би имала своје одборе у Лондону, Паризу, Бечу, Берлину и Петрограду. *Са Грчком, Румунијом, Србијом и Црном Гором кумпанија би се већ лако и јевтино погодила. (!!!)* Цариград би постао емборијум трговине између истока и запада; хришћански народи европске Турске под праведном владом кумпаније ослободили би се ове мôре која им данас на прсима седи и целу њихову енергију кочи: акционари би једва једном дошли до праве сигурности *и до богатих интереса* (то је канда за вас главно г. Ферли!...) Османлије би с временом постали у Азији велика сила, што им у Европи не би никад више пошло за руком и — источно питање било би решено мирно и дефинитивно.“

И тај исти г. Ферли, који неколико листи раније с онаким гнушањем говори о тиранији султановој над његовим поданицима, тај исти инглески научењак, политичар и финансиста ни најмање се не женира да предложи ову *трговину* не само с појединим људима већ *са читавим народима.* Интересантно је како је са свим несебичан тај инглески план. Та међу тим акционарима левантске кумпаније не знам да л би и било кога другог осем — Инглеза?

Најзад г. Ферли на дугачко и на широко црта Турцима рај који би они нашли у Азији, ако би пристали на његов предлог, али ми то можемо са чистом савешћу прескочити.

ПРЕ ДВАДЕСЕТ И СЕДАМ ГОДИНА

црте из рата године 1848 и 1849

БИТКА НА ЈАРКОВЦУ

У пређашњем свом нацрту томашевачке битке, напоменусмо, да је мађарски ђенерал *Фетер* био храбар и честит заповедник и човечан војвода. То исто можемо и морамо рећи и о ђенералима *Бему* и *Клапки*. На жалост не бејаху сви тако човечни, као ови, ако им се и не може одрећи, да бејаху јуначни. Бејаше један међу њима Мориц Перцел, који је по Бачкој и по Шајкашкој у правом смислу речи, и жарио и палио, и невин, неоружани народ гњавио, као оно вук јагањце. У битци, коју смо ради описати, сукобићемо се опет са таковим изрод човеком. То беше дивља звер по наш народ, а овамо син истога народа, ког је он тако љуто гонио. Тај је бездушник српско име носио, и српска га је мајка млеком одојила.

Кад се већ борба за опстанком и за бићем народним избећи не може, оно ваља, да ублажимо, колико је могуће, ужас ратни и да му ишчупамо отровни жаок, поверавајући војску само племенитим и човечним вођама. Тако ћемо бар у неколико задоста учинити напредном и хуманом добу нашем. Није истина, да морају храброст и ратна енергија спојени бити са суровости и нечовечности. Она три противничка ђенерала, која смо мало час споменули, имађаху сва нужна својства ваљаних војсковођа, они бејаху и велеумни и храбри, ђурашни и одважни, но за то ипак не бејаху сурови и нечовечни. Благост патријарха Јосифа, племенитост и великодушије војводе Стевана Шупљикца, Стеве Книћанина, Пере Биге и осталих служе и њима и народу српском на већу дику и већу славу, но многе добивене битке.

У сваком народу, у свакој се војсци нађе појединих, који ће чинити изгреде и огрешити се о законе, које људско друштво, као опште неке и међународне и уобичајене законе поштује и уважава. Но тим се разликује један народ од другога, једна војска од друге, што, док они једни нечовечност и суровост такових појединаца, обично војсковођа осуђују и њих се одричу, ови други такове пороке одобравају, или им бар повлађују тиме, што им у много прилика кроз прсте гледају, где би требали одлучно да се одупру изгледима њиховим. Као да се даје овим начином оправдати исти народ или његова врховна војена власт!

Велика царска војска, којом заповедаху кнез *Виндишгрец* и бан *Јелачић*, већ се налажаше на путу из Беча низ Дунав у — Угарску. То бејаше по мађарску војску прилика, да на читаву нашу линију удари. Сада или никада. У овом је тренутку ваљало покушати срећу и на све српске станове ударити. Ваљало је провалити српску линију и тога љутог противника смлавити, те како би се за тим читава угарска војска безбедно горе повући и царској војсци целокупна на супрот стати могла.

Ово је дакле трећи општи нападај непријатеља нашег на нашу позицију, но и овај је нападај можда и више но пређашњи основан био на комбинацији.

На дан 30. новембра 1848. чујемо ми у Панчеву тресак и тутањ топова, и то са Алибунарске стране. Око подне приспеше први рањеници; пред вече се диже црн густ дим к небу; а у ноћ бејаше ово жаром осветљено. Сада знасмо на чему смо.

Војвода Стеван похита у Ново Село. Ту застане Михла Јовановића са својом бригадом, састојећом се из три батаљона Варадинаца, једног батаљона панчевачке регименте (заповедник: Јевта Барајић) и 14 топова.

Дамјанић удари из Вршца са колоном од 2 батаљона, 3 шкадрона и 8 топова на Барајића, који је код Карлсдорфа позицију узео био. После љутога боја буде Барајић сузбијен. При повлачењу к Алибунару, и то брдом, наш се Јевта тако храбро држао, да су му сами Мађари викали: „Éљен Барајић!“ Михл Јовановић са својим Варадинцима бејаше заузео позицију северно од Алибунара на путу, који води из Зичидорфа у голој, равној и отвореној низи, која не имађаше ни древета нити друга каква заклона.

На њега удари колона једна, која је долазила из Зичидорфа, а чија је јачина и састав исти био, као и у оне колоне,

што је долазила са истока. Заповедник овога одељења бејаше *Гергељ*.

Михл Јовановић и његови Варадинци борили су се као лавови. Варнице су чисто летиле, као оно кад челик о камен удари. Но заман. То бејаше неједнак бој, јер три струке оружја стајаху против две струке, а при том још на ледини и без икакова заклона. Док је Михл своје батаљоне у каре сабијати морао, да се против коњадије одбрани, која на њега насрнула беше, дотле се ова распе и натраг јурне. Непријатељска артилерија пак употреби ову згодну прилику. Непријатељски топови грувају у наше сабијене масе. Тако одвећ неједнаки бој не могаше дуго устрајати. Михл се повуче к југу и на брег. Овде се споји са Барајићем, те се тако заједно упуте без одлагања у Ново Село, по што на брегу никакова спремна војена заклона не имађаху, у Новом Селу затече обојицу — као што већ наведосмо — војвода Стеван.

Камо срећа, да је Михл Јовановић тачно извршио налог војводе, кад је оно заузео позицију више Алибунара. Та варошица лежи у низи, а надвишена је висом од 15—16 метара, који се повлачи са истока на запад. Када је Михл налог добио да у Алибунар пође, а оно му се заповеди, да на висини коју час пре споменусмо, редуте подигне, који би читаву бригаду заклонити могли. На овај начин утврђен стан, имао би ону исту вредност и на исти би начин хаснио војсци нашој, као оно Сентомаш и томашевачки мостобран.

Зарад подизања тих редута, буде Михлу Јовановићу додат млађани јунак, женијски официр *Јеврем Живановић*, који је као први Текелијин штипендиста, бечку инжињерску војену академију свршио био и ту се у аустријско-српском војеном кору налазио. Но Михл не хтеде редуте подизати. Јеврема Живановића стави у огњену линију, и то под команду Јевте Барајића. Јеврем Живановић ту и погине, до последњег тренутка храбро се борећи.

Михл беше одважна, активна, — да рекнем — управ изазивајућа и нападајућа нарав. Као противник сваке пасивности, он је презирао редуте, јер — као што је сам мислио — „само, се лоше јунаштво заклања иза редута.“

Консеквенције тих сасма погрешних назора о јунаштву и о редутима, морао је Михл данас сам, и то љуто искусити. Камо срећа, да је овај млађани наш херој свагда и свуда онако добивене налоге извршавао, као што је јуначан био!

Бездушни се Дамјанић и овом приликом одликовао. Алибу-

нар буде, као што нам је густи онај дим наговешћавао, запаљен и поплењен.

Дамјанић не следова нашој војсци. Испрва мишљасмо да га је плен задржао, ал други дан видесмо, где узе пут у Илanџу. С места смо погодили куда и камо ће: преко Јарковца на Томашевац, да ову нашу позицију са истока а иза леђа Книћанинових заузме и да се споји уједно са друговима из Неузине. Тако би Книћанин био опкољен и нападнут и смлављен или — заробљен. И овде видимо, где непријатељ за истом цели тежи, као и приликом пређашњег нападаја на Книћанина, само се једна разлика у томе састоји, што је овде сила непријатељева још огромнија и већа била и што нас је он најпре из наше алибунарске позиције истиснуо и сам ју у руке добио. Без сумње је непријатељ чврсто рачунао, да ће Книћанина смрвити, те да ће одмах после са свом својом снагом моћи ударити на последњу нашу тачку у Банату — а то је на Панчево. И тим би Банат пао у руке непријатељеве. Клапка је ово доцније у књизи својој одиста и посведочио.

Војвода Стеван учини све нужне кораке, како да осујети тај непријатељев план. Книћанин буде пре свега са читавом војском својом из томашевачког стана позван на скуп у — Ново Село. 2. Новембра држан је пре подне војени савет. У савету бејаху: војвода Стеван као преседник; Ст. Книћанин, Пера Бобалић, Михл Јовановић, Тодор Лазић, Јевта Барајић и писац ових врста као ђенерал-штаб. Предлог овога буде једногласно примљен: *да се са читавом нашом војском дигнемо и да преким путем преко Падине у Јарковац ударимо, како би Дамјанићеву операциону линију препречили. А при том да нам је цел та, да, ма где на Дамјанића нашли, па било то сад дању или ноћу, на њега ударамо те да га побијемо, пре но што би он ступио у свезу са друговима својима у Неузини и с оне стране Томашевца.* Овом би победом нашом Дамјанића осакатили и за даље га операције неспособним учинили. Тим би наравно и сва непријатељева предузимања за времена — осујетили.

Тај дан у подне стигне томашевачка војска. Пред вече пођемо на Јарковац. У Падини смо се одмарали. У поноћи бејасмо у Самошу. Ту се сретнемо са кући се враћајућим Граничарима који долажаху из Јарковца, где по заповести Дамјанићевој неке редуте зидаху. Од ових људи дознамо све, што нам је најнужније било дознати, а између осталога и то, да се Дамјанић у Јарковцу са читавом својом војском на конаку налази и да у напред

већ оргије слави, опојен чврстом надом, да ће Книћанина сутра живог ухватити.

С места буде учињен овај распоред: Капетан *Пера Јовановић* (познат са Тулије) са 2 компаније Варадинаца и једно одељење од 66 момака панчевачке граничарске регименте под заповедништвом народног официра *Паје Путника.* Ова чета иде к шумици која се на каналу источно од Јарковца налази. Овде Пера Јовановић узима позицију као резерва. Паја Путник има налог, да иде својим јатом све поред канала и колико буде могуће, а да га не спазе непријатељске страже, и да се у бој не упушта и да непријатеља не изазива чак до моста, који лежи на северној страни у сред села. Ту Паја има да заузме позицију. Наложено му беше да никога не пушта, ни у, нити из села. У тој заседи остаје до даље заповести. Таква једна колона буде и на леву страну послата да са запада опкружи Јарковац. Овим је одељењем заповедао капетан Лазић. Главна војска пак буде овако распоређена. авангарда: Книћанин са својевољцима из Србије и два батаљона панчевачке регименте. Друга бојна линија: 2 баталијона белоцркванске регименте. Резерва: Михл Јовановић са 3 батаљона Варадинаца.

С југа 2000 корачаји од Јарковца удаљено налази се раскршће путова из Самоша у Јарковац и из Вршца у Томашевац и Бечкерек. На овој је тачци стајала резерва наша. Још беше ноћ и густи мрак, када пушке у наоколо око села сенуше. Бој на крај села био је кратак али жесток. Наши улетеше у Јарковац као змајеви. Непријатељ беше изненађен. Многи војници непријатељеви погибоше у становима, коњаници у кошуљи и у онај пар, када се на коње попети хтедоше. Книћанин отме два шестофунтовна непријатељска топа, те их нам пошље.

Паја Путник чуваше међу тим по налогу свом мост и не пушташе никога да пређе. Канал беше плитак и прегажљив. Док се Книћанин у селу борио и док су његови јунаци непријатеља клали, ал ево из оне стране неузинске војске до 5000 момака. Та је војска са источног краја села почела јуришати на другу нашу линију, а Книћанину иза леђа. Друга се наша линија тако забуни и упрепасти, да смо бегство од ње само тиме отклонили, што смо најстрожије мере употребили. Ал нас ово напрезање стаде времена, јер не могосмо више Книћанину следовати, као што то природа овог боја и тактичка правила изискиваху. Дамјанић добије међу тим маха, те могаше са свом својом војском ући између села и друге линије.

Тим бејаше клин ударен у нашу војску. Између Книћанина

и друге линије стајаху сад Мађари. Они се сасма правилно распоредише. Чело им бејаше окренуто према југу.

Међу тим је са свим свануло Наша се авангарда поче код резерве сакупљати, по што је село с леве стране обишла била. Тактични ред и обе војске стајаху сада једна према другој спремне на бој и у прописаном реду. Мађарска војска изгубила беше много војника. Није чудо ако је поражена била. Она према њој стојећа опет, и то искључно Книћанинова војска; која је данас нове ловорике набрала, беше од љутог боја и силног клања уморна и огорчена, што јој победа остаде непотпуна и што јој приликом данашњег њеног напредовања, сва остала наша војска следовала није.

Овде ми ваља приметити, да је повод, за што се она друга линија забуни и упрепасти, био тај, што је читаво једно јато непријатељских оседланих коња али без коњаника, грунуло на наше редове. Наши пак мишљаху, да их одиста непријатељска кавалерија напада, по што се у исто доба с десне стране зачу вика: „rajta Magyar!“

У сред неме тишине дакле, која настала беше и на овој и на оној страни и док се тако обе војске мирно погледаху и посматраху, зачу се у један мах са источног краја села пуцњава пушака. Учинило нам се, као да се пуцњава све већма приближује. На једаред се непријатељска огњена линија отвори и указа се шака људи, која уз непрестану пуцњаву пушака и непрестано се борећи кроз огњену линију сретно — продре. То беше Паја Путник са његових 50—60 момака, који оно код моста у заседи бејаху, не пуштајући никога преко ћуприје и чекајући на „даље заповести“. Они се чврсто држаху дате им заповести и истрајаху на свом месту све дотле, док их непријатељ не беше сасма опколио. Сад се више није могло оклевати. Паја Путник брзо се реши. Он се са својима дигне, а у намери да себи по што по то прокрчи пута. И одиста му ово пође за руком. На јуначком мегдану, а у очиглед обе војске, и мађарске и српске, прогрува Паја Путник кроз читаву непријатељеву војску. Паја и соколови његови начинише себи пута и кроз редове непријатељеве — њих 50 кроз 5000! Паја и његових 50 јунака осветлаше тај дан образ и себи и читавом Српству, чије су оружје и опет окитили неумрлом славом!

Ево сам рад да саопштим Пајину релацију о том свом продирању кроз непријатеља, са жељом уједно, да се и у будуће нађе

млађан који Србин, те да се угледа на узоритог јунака јарковачког.[1]

Релација гласи:

„На маршу од Новог Села доспела је наша војска после по ноћи у Самош. Ту добијем ја задатак: да са 66 момака — Јарковчана — мађарски стан обиђем; за његови леђи налазећи се мост јарковачки поседнем; и овај — до даље заповести — држим. Кад сам ја из Самоша изишао, стигне ми Пера Јовановић са две чете Варадинаца, и рече ми, да је добио налог: мене при вршењу мог задатка поткрепити. Около 3 сата после поноћи почео се бој на линији мађарских предстража а четврт сата доцније стизали смо ми на место нашег опредељења; ја сам први доспео на мост и први сам ватру оборио у хаос бегајућих Мађара на мосту. До 9 сати — од прилике — био је Пера Јовановић са мном заједно на мосту, и борисмо се непрекидно; главна битка била се на пољу јужно од Јарковца. Тада он пребере своје чете, и по што је мени на питање: куда ћеш? одговорио: брате, ти си добио задатак, да држиш мост, држи га! ја идем — оде у правцу к истоку од куда је наша колона и дошла. У том правцу био је у то доба још пут отворен; а ватра се к југу удаљавала. Останем ја са 50—60 момака, Јарковчана и Варадинаца, јер смо се још ноћу измешали били. После одласка Пере Јовановића опседне једно одељење Мађара и нашу источну страну. У 10 сати повикаше ми војници: шта ћемо сад, господине, немамо више барута! Мој задатак на мосту сада — без даље заповести — беше извршен. Без стрељива дају се обранбени предмети узети и то с бајонетом, ал не одржати. По што сам се осведочио, да је истина, што ми војници рекоше, приберем моје одељење у гомилу, и прокрчим себи — с бајонетом — пута кроз Мађаре, који су ме већ ту опколили били. Управо к југу од нас још се чула топовска жестока ватра: тамо је, — држао сам — и мени поћи ваљало; и за то сам у том правцу моје одељење и одвео. Кад из села изађосмо, угледасмо главну мађарску војску развијену — фронт

[1] У аустријској ратној повесници наилазимо на подобан случај, и то у битци на Ваграму (близу Беча) 23. Јуна (5 Јула) 1809. године. Наполеон, који тада стајаше на острву „Лобау", хоће у офензиву да пређе. У ту цел пошље јуришну колону од својих 44 батаљона на линију, коју заузела беше аустријска војска. Први трефен буде оборен и нагне натраг. Сад се баце на други трефен. Но из овога јуришне мајор Фром са два батаљона 42. регименте (тада Ербах) на велику француску колону — која беше двадесет и два пута већа од аустријског одељења, којим је Фром заповедао, и тако ју сузбије, да се Французи чак и у бегство даду.

к југу. На крајњем левом крилу — управо преда мном — стајаше хонведи црвенокапци, у фронту постројени, преко 400 момака — у мађарској војсци међу најбољима најбољи! До ових десно једна 6 фунтовна батерија и т. д. сви на једној линији (ein Treffen). У исти мах ватра потпуно престаде; а од западне стране Јарковца крене се једна чета коњаника (хановеров пук) и пође к нама. Од наше војске ништа не могосмо угледати и то због нешто узвишеног земљишта, на ком је непријатељ стајао; али по што ватра тек престаде, а нама више од 15 минута не беше потребно, да до непријатељског бојног реда доспемо. Задржим правац марша, у нади, да ће га, кад ја с леђа на њега нападнем, наша војска с преда напасти. Без овога разлога могао сам лево у винограде савити, те би, или непријатељски бојни ред обишао, или би тамо само са едним делом његовог оружја посла имао.“

„Кад се приближимо црвенокапцима на 150 корачаји, обрну ови фронт натраг, добоши им ударе „јуриш“ и они полетеше са бајонетом на нас. У исти мах и коњаници, који су нас до сада пратили не само задиркивали, полетише на јуриш. Моји војници имали су само још 1 фишек у цеви, ретко који, да имаде још 1 фишек у фишеклији. Због непријатељских коњаника морао сам и јуриш његове пехоте „стојећи“ дочекати, и то, управ на путу, који води из Добрице у Томашевац, У тај мах викну нам из редова коњаника — један глас — српски: предајте се! Ја му српски одговорим: то не ћемо! Али хоћемо да се боримо и да изгинемо! Кад мађарска — и коњица и пехота — до врхова наших бајонета дотрча, оборисмо ми на мој усклик: удри га! .... монголскога (то беше место: An! Feuer!) нашу последњу ватру у густе његове редове; одмах за тим полетисмо с бајонетом на коњанике, јер ове нисам хтео за леђи оставити, и сретно их бацисмо натраг. По што се сад на нашу ватру и на бојну вреву српски топови не одазваше, увидео сам јасно, да ја о победи не могу мислити, већ само, да што скупље главу заменим. После дуже, крваве борбе продремо кроз мађарску пешадију и коњадију, и испнемо се на узвишено земљиште, на ком с почетка мађарска пешадија стајаше. Сад нас поздравише мађарске тобџије с неколико метака, а ми угледасмо војску нашу на две хиљаде корака пред нама развијену. С овим беше борба наша око 11 сахата са свим завршена. Било нас је још 30 људи од прилике; ја сам био бајонетом у лево раме лако убоден, а један војник од Варадинаца тешко рањен. Остали изгинуше. Од наше војске први нам је на сусрет изјашио — до близу мађарских редова —

г. Јоца Стефановић, и поздравио нас је, као што се обично поздрављају браћа, давно прежаљена.“[1]

У тај мах кад нам се Паја указа, зачу се рика топова од Томашевца. Фетер, не знајући, шта се овде збило и мислећи да је Книћанин још једнако у редутима, узме у полу округу правилно позицију око редута, у намери да на њих нападне. У ту је цел отворио ватру. Книћанин је полазивши на Ново Село к нами, оставио био у редуту *буљубашу Цукића* са 100 момака. Овај дакле, чим опази, да је непријатељ сву своју војску понамештао био око редута, напусти редут и дође благовремено к нами. Кад Фетер примети, да су редути празни, одмах пређе преко Тамиша. Тек што бејаше прешао преко реке, а већ му поче војска пленити Томашевац. Но он с места запрети даљи плен. На против изда Дамјанић, док је још нама стајао на супрот, заповест, да се Јарковац поплени и попали. Обе се војске повуку натраг. Он са својом пође у Неузину, ми са нашом у Самош и Падину. У Самошу приспе нам Лазић са својом четом. Из ове беше погинуо приликом јарковачког нападаја народни капетан Пекић. Пера Јовановић беше се вратио к нашој војсци још пре Паје Путника. И тако завршисмо тај знаменити дан.

Ову нашу победу не можемо у строгом смислу тактичком победом назвати, јер, осим што је непријатељ већа губитка имао и што му она два топа одузесмо, ипак напустисмо бојиште у оно исто доба, у које га напустише и Маџари. Али је с пуним правом смемо назвати *стратегичком победом*, јер, осим што отклонисмо од Книћанинова стана опасност, у коју би дошао био, да је Книћанин тамо стао, то беше за непријатеља нашег и за то већ замашан ударац, који му нанесмо, што сада није мислити смео ни на бој, а камо ли на офензиву на Панчево.

У Бечу, 1875

Јован Стефановић Вилоски

[1] Види ову релацију у „Застави“ од 3. маја, 1870. године.

НОЋ СЕ ЦРНА....

. . Ноћ се црна дели од белога данка,
Да свет овај цели подигне из санка,
А јарко се сунце на истоку креће,
Да пробуди земљу, да целива цвеће.
Подиже се мирис из шарена цвећа
Као тамјан богу из белога света.
Разбијене магле од сунчаних зрака
Подижу се небу у виду облака,
А сунашце јарко све то већма сија,
Блистају се горе, поља, мора тија.
Само једна земља тужна је и нема,
У њој јарког зрака ни на дану нема,
Но у дугом мраку роб ту сужањ дрема —
У њега је тужно потавнило лице,
Не допире сунце њему у тавнице —
Њега време киња, непомично стоји,
Ван ако га сињи роб по сузам броји —
Па зар шта сунце, грудо божјег злата,
Не бациш комадић и на ропска врата —
Та дуго је била ноћна тамна ова —
Та дуго је било — дуго од *Косова*...

Владислав

КРАЂА И ПРЕКРАЂА ЗВОНА

приповијест поборска нашијех доба

С трага тридесет годин дана, једно јутро у првоме прашку зоре, баш кад се дијеле дан и ноћ, викне момак с Пањкамена, поклич поборскијех села: „Ој, кнеже Вуко, кнеже!“ Озове му се кнез са струге: „Ој, море ој!“ а момче: „добро јутро!“ па кнез по одушку „добра му срећа била!“ Настави момак: „Хајде, зло ти јутро не било, неко ти однесе звоно с цркве“. Скочи кнез као да се помами, поклипкне село на окуп, и људи оружани у у трен од ока стану се код саборне цркве светога Јована богослова; кад збиља, на цркви нема звона. Свако се снеби и зачуди вражијему послу, пак стадоше међу се гонетати и разгађати ко је лупеж и од куд. Ни стопе ни тражине око цркве, као да није ни чепала, камо ли вардала људска нога; док од једном кнез сјетно невесело начне овако да говори: „Ево нас, браћо, нађе изненада штета и срамота, да такијех није још на људе падало. Дође лупеж пак не покраде из њедара. Сад ће рећи приморци цијелијем разлогом да смо ништавци, који лежимо женама у скутовима........ Боље да је гром спржио десет домаћина при овоме злу! Кад смо изгибали на Кандији, бранећи дужду витешки оток, и кад нас је Махмуд-паша опљачкао и заробио, просте ране, свак се је барем по три пут замијенио, а сад остадосмо за укора, као да смо припасали опрегљаче, или зађели куђеље! А ти Рашко, који пириш готово у сјену црковноме, како се у зао час не пробуди на онакви жамор, јер није ту била војсци шала натезати се оном хрпом звона низ ове продоли. — И чујте ме добро, Побори! Док овој крађи не дођемо у траг, не ће се црква отварати ни у њој канђела ужећи, ни ми предавати пуље ни проскуре, с да би се и светоме

Јовану дотужило, да лупеже накаже и од њих чудо починп; јер ми се све нешто снијева као да овога не би било без домаћега масла и наваћања.“ Тако се кнез дохвати руком за бирницу, што је укована при вратницама црквенијема; а други га дотакне за лакат, а овога трећи, а трећега четврти, и тако све на прије док начине око цркве коло, пак се из гласа закуну да буде као што је кнез рекао.

Не проговори нико осим Рашка при растанку којега у живац опече она кнежева укорба: „Ја сам јуче цио дан сјекао лаз пак заспах као заклан, и преспах цијелу ноћ с уха на ухо док ме онај поклич у свићању не пробуди. Као пред некијем чудом нијесам никад у свом дану тврђе уснуо. И чујте ме добро, браћо! ако и немате кога; ево сам се примакао ждријелу вијечнога дома, пак ви се кунем на сва четири јеванђеља, а прав се у Бога не уклео, волио бих да су ми једнпца сина с Коловира донијели у комаде, него што су не обезвонили као никуд људи. Но опет се у јаду тјешим и разабирам: и ако сам ја тобож најближи сусјед овоме храму, ја му нијесам ни чувар ни домаћин пак се чудим, хвала му и слава, овоме старцу светоме Јовану, чему се пушта плијенити, како лупежима не осуши руке до рамена, но паде на мене да га ја тобож чувам и стражим, који нијесам врједан ни своју спротињу пазити, а камо ли црковину. Но чујте ме! Уговоримо на овоме мјесту соџбину педесет жутијех дуката, то је по́ мртве главе, пак их скупимо, што црковином што сеоскијем порезом, да их да́мо соку који насочи звоно и лупеже. а не ћемо га до муке просочити. Овако су нам стари радили, пак радимо и ми.“

И тако збиља притврде и закључе сви у једно грло, пак се разиђу по работи, а кнез даде лиџбу на четири пазара три пут у три неђеље, пред Будвом, и пред Котором, на Виру и на Црнојевића Ријеци: ко насочи звоно и лупежа да му је соџбине педесет дуката, и тврда вјера да га просочити не ће до муке.

Оно ти не прође дуго времена, кад једно вече у првом мраку, паде пријатељ у кућу кнежеву, назове му добро вече, и приступи к огњишту да се озебао огрије. Кад остану њих два сама, рекне кнезу, да је он главом сокодржица. „Је ли вјера?“ упита гост. „Јест“ одврати кнез, „тврда, божја, по сто пута, непреломна.“ Пак скочи кнез на ноге, извади из једне шкрабице замотуљак новаца, и преброји сокодржици дукат на дукат до педесет. Сокодржица прихвати соџбину, омота је тврдо у убрус и положи за па́с, пак почне причати редом: „Оновечери у сунчани заход, дође к мени човјек вјерни и уздани, и рече ми доста

смућен: „Ево пријатељу на мене гријех и мука. Ни радећи ни градећи, него по Божјој вољи, нападох нехотице на лупеже који смакоше звоно са светога Јована поборскога. Тајити грехота, јавити напаст, пак с једне на другу размишљај и гонетај, паде ми на ум да тебе помолим да будеш овоме послу сокодржица. Поклисару се глава не сијече, него хајде прими софбину, нека ти је од ње трећина, насочи лупеже и звоно, али ме не просочи до муке, за једнога Бога, јер ћу пропасти као длијето иза паса. Не шћеднеш ли поћи, на другога се човјека не ћу чисто обраћати, нек нам буде тај гријех у ортаџбини.“ — Да ти право речем, кнеже, нијесам никад у такве после газио, ни прста метао међу туђа врата, пак сам се дуго опирао и оговарао, да ко не помисли да сам се на дукате слакомио. Но кад чух да сок не сумаје наставити се на другу сокодржицу, и да ће ова крађа утонути, препанем се души, пак се примих, и до̀х да ти причам ову вражју пређу: — Ево три године минуше од кад Љешњани оградише и освешташе нову цркву, свету Петку на сред поља. Залуду се на све стране мучили да набаве цркви звоно. Слали наруџбине у Млетке преко Котора, у Биоград преко Цетиња, у Цариград преко Скадра; не би им га суђено добавити ни за коју цијену, док ђаво, који ни оре ни копа, него ради око крштене душе, намјери љетос два од њих у Приморје да копају вресове ревачe, с којијема граде луле дуанџијама. Та су двојица у тебе влаштога коначили двије ноћи. Преминула у те дане једна баба поборска, пак и они дошли баби на погреб, да се напију ракије, а назобљу кољива. Виђели на светоме Јовану онај лијепи заклад, нарајили се златнијем му звуком, пак им паде на ум зла помисао, да своју цркву кра̀ђом окрасе. Кад дома, отворе се неколицини сељана. Рече Шуљо, што је тој ствари глава: „Ето нам зја црква гологлава као невјеста без вијенца, новци не помажу, а у томе Приморју цркава̂ и звона̂ као малога боба. Него хајте да свучемо светога Јована, а да оједнемо ову старицу, пак сва та грехота о мојој души. Да ти[1] нијесу свеци као ми саможиви и ћуди лакоме, да не би богати нага одио. Кад радим на славу божју ту ми нема ни гријеха ни чуда. А лако ћемо обисти; ако се да́ звоно смаћи са цркве, није чисто жао светоме Јовану дати звоно светој Петки. Ако пак звоно на нашој цркви не занијеми и не промијени глас, није жао светој Петки примити дар. Него хајте неколико друга да га донесемо. Побори су далеко и под туђом повластицом, не ће доћи звону никад у траг; а и ако дођу, ми ћемо се клети да смо га купили у незнана

[1] Можда.

трговца, пак звоно звону наличи. Ко да разазна? Лупеж душу топи кад дома носи, а ми ћемо се клети у светој Петци, па нас она не ће пустити да се разгубамо." И тако крену њих деветина на божићње покладе, ноћу путују, а у алугама данују, док дођу трећи дан у мрак у Поборе. Била ноћ мрачна, а вријеме стравично; јаловили се облаци у оне поточине као из мијешине, а вјетрови се прегонили и зујали низ оне стрмне долине. Кад било глухо доба ноћи, приспију код светога Јована. Скоче два од њих и скину звоно са звоника, по што му пасовима омотају туцањ да не звокотне. Уђену му у ухо троструку узицу, а кроз узицу промакну двоструки прљ, пак два и два с њим на раме, измјенице кад им бреме дотужи; а остали неки напријед да калаузе, а неки страга у заплеће, од шуме до шуме, од планине до планине, док дођу дома и припну звоно на свету Петку пак од мила Бога три дни без прекида звонили, куцали, и тинкали." —

Кнез је слушао ову казалицу највишом помњом. С почетка се нашали: „Чуо сам гђе људи говоре да човјеку који хоће да замеће уљаник, требају три улишта, ако ће да му чела напредује; једно куповно, друго даровно, а треће крадовно: али јошт нијесам чуо да се крађом цркве красе. Ја ти, пријатељу, не ћу ни напомињати каква те веза веже. Ко се хвата у коло, треба и да игра, али се не био хваћати! Ја се нијесам још селом договорио хоћемо ли лупеже судом гонити, или звоно прекрасти. Но рецимо сад да ћемо судом, требује да идеш с нама на Цетиње да тамо испричаш све то суду, као што си мени. Ако се лупежи покоре, ако врате звоно и плате самоседмом соцбину а нама дангубу, добро! То се зло о најмањој прекиде, не ће требовати да казујемо сока. Но ако се по чем лупежи дадоше у нијек и у хашу, ако ни дође луч до ноката, а вода до ушију, хоће се сок да их за руке довати. Ја имам јошт један добри срок. Звоно је на сред њега шупље као да си га сврдлом провртио, пак ћу се при муци и с тијем обисти. Кренемо ли звону у прекрађу, хоће нам се сок да ни у туђој земљи калаузи, јер се бојим издаје, да не присветимо док осветимо, да нам рози не порасту. Него ти остани сјутра у нас, а ја ћу окупити село и донијети дома договорну."

Кад било сутра дан по ручку, викне позивач с поклича да иду сеоски домаћини на збор. Ево приступају браства једно по једно пред цркву, свак се редом прекрсти и пољуби црквене вратнице, пак посједају у окō, а кнез стаде да казива све редом, „Сад" рече отресно „одлучите или ћемо на Цетиње да се

судимо, или ћемо по звоно у прекрађу, — двије вас воље као кадију.“

На то барјактар заче први: „Ја ти се чудим, кнеже, куд си зашао, шта ће ти суд с лупежима? А да ми даду Љешњани триста звона и чапру дуката, док не дође оно наше звоно чини ми се да сам без носа. И чујте ме добро, добри људи! одлучили како вам је драже, клели се и судили, ја вам не ћу дијела од тога. Сто се путâ мирили, а сто подмиривали, док не пропоје над светијем Јованом оно старинско звоно, којега ми је један дјед купио ево сто година на Сенегаљу, пак га пред душом намијенио цркви, један ви Бог а једна божја вјера, ходићу звону у походе да знам за њега главу дати. Не узмогнем ли га донијети, а ја ћу га опучити да не звучи ни нама ни њима. Него хајте, ни један не остануо жив, па преузим: док се ова соцбина не пронесе и не просије; да га донесемо дома или да га својом крвљу омочимо, да им цкври звони.“

На то одговори стари Рашко, прекрштенијех руку: „Ја сам за суд. Брза освета готова срамота. Да пођемо и погинемо, брука врх бруке. Света Петка далеко три конака, у туђој земљи, на сред руња поља, а око њега села и торови да не би перје месо изнијело, а камо ли ми ону груду туча. Барјактару је до кољена гђе је море најдубље, али данас се јошт нешто хоће осим гологa јунаштва, а то је разлог. У разлог се дакле, за једнога Бога, да не изгинемо лудо! Држимо ли се суда, и правога пута, звоно ће доћи, а лупежи остати грдни. Ударимо ли странпутицом, набасаћемо на угасну погибију. Него хајдете на Цетиње да се судимо, пак можемо наопако кад драго. Ето, Богу хвала, данас суд на Цетињу као у којега драго краља, прави, разборити, неумитни, који не ће попријеко судити ни свому ни туђину. Сва та срамота пала на мој образ и браство, а јунаштво приштедимо вишој невољи!“

Стаде граја и препирање до подна. Неки хоће судом, неки силом, неки крадом; док се најпослије утишмају и склону на ону барјактареву, да пођу сутра дан по звоно. На тому се мјесту одаберу девет друга, по стасу и по годинама цвијет поборске омладине, отворе цркву, целивају иконе, исповиједају се и водицом причесте, пак сваки расположи својијем иметком као да ће збиља мријети. При растанку закуну се на часни крст, да ће донијети звоно светому Јовану или листом изгинути. Свака кућа спреми својему војнику брашненице у торби, ракије, меса и хљеба пак их отпрате плачем и благословом до приморскога ждријела гђе се поцеливају и опросте, пак, удруживсе са соком, наставе

путовање суботом. И њима је био конак дању грм, а ходили и млитали, од звијезде до звијезде, за соком сустопице.

Трећи дан, у први сат ноћи, приспију на једно ждријело. Бијаше небо ведро, а мјесечина на заходу. Гледају под собом пространо Љешко поље, гђе су га ошапила села, торови и колибе. Чују псе гђе око торина̂ лају; чују чељад гђе по гувнима жито вршу и вијеју, гђе једно друго дозивље и разговоре воде. На једној узноситој ливади лежи црква света Петка, која се до по̂ ње бијели као лабуд уз мјесечну свијећу, а од по̂ ње осјениле је гране високог и густог јаблана. Колико су год ти четници вруће крви и на зо̂р, колико их је год свијест слободила да добро раде, опет им се смрзну крв у жилама кад виђеше гђе су заброждили. Сједу, помоле се Богу, као икад скрушено, пак почну јести хљеба. По вечери узме кнез цунет пун ракије, и наздрави дружини овако: „О Боже и велики свети Јоване! ако идемо кому на напаст, сви девет паски главе изгубили: пси нам трупје изјели; не знало нам се гроба на овоме свијету ни покоја на другоме: но остали људима за укор до деветога па̂са. Ако ли смо прегнули правијем срцем да пренесемо ову задужбину нашијех старијех, и ако је она чиста и право стечена, света Петко мученице! ти помози да звоно с миром дигнемо и понесемо на његов стари завичај, гђе је био посвећен и намијењен, без погибије ни наше ни нашијех злотвора; да се на његов глас опет купимо и Бога хвалимо. Олакшај тешко бреме, омекшај љути туч, и посоколи срца наша!“ А сви рекну три пут: „амин“. Кнез да охрабри војску, што бијаше доста сјетна, окрене хитро с молитве на шалу: „Ја ћу,“ рече посмјехивајући се, „пити први, јер се бојим, ако се је који од вас препао, да му не udари зуб о зуб, а руке не задрхтају, пак да не сломије цунет и не пролије ракију, а ја да останем жедан.“

Кад у пољу, престане граја и чељад полијегају, а ноћ превали к другој половини, рече барјактар: „Ево је свак заспао и утишмао у првоме сну, но хајте на посао! Остани ти, кнеже, самопети на овом ждријелу у застави, а ја ћу с тројицом и са соком на звоно, ако нам буде до муке да ни браниш плећа и повратак из поља, ако ли изгинемо, да не пођe уз звоно и кнез. А вас три друга вежите добро ресе од струка̂ при ћесе, да се којему не омакне јер би образније било да двојица погину, него да један изгуби струку, да се ругају Црногорци: „А чудно ли су лацмани стругали, а нико их гонио није!“ Ако ли који погине, закунимо се да ћемо с њега оружје дићи да са Црногорци мртва не одеру; ако ли се који обра̂ни, да га свакако радимо

извући; ако ли га не могасмо извући, нека га друг притуче да им не пане у руке жив.“ Тако поставе на тле двије дуге пушке у пријекрст, пак се над њим закуну и опросте.

Тек први кокоти у селима запоју, она четири, пожапке и на прсте од нога, дођу код свете Петке. Бијаше спредњи зид висок три шежња, а на врх ластовице звоник и у њему умјештено звоно. Како се пети? Обађу све око цркве и низ ливаду докле је побито мртвачко мраморје над гробљем. Свуђ влада мртва тишина, стравична самоћа, нити се што друго чује до јејине, која с најгорње стручице јаблана гугуће, и крвка жабâ у лужини. Срећом нађу црковна врата притворена. Отворе их и уђу побожно. Једно је мало канђеоце пред дверима цкиљело. Приступе један по један и целивају престолне иконе. У дну цркве нађу мртвачка носила, оплетена прућем, а прошивена блуром и ликом. Припну их уз ластовицу црковну као стубе да се уз њих попну на звоник. У то рече барјактар: „Ја ћу се припети на врх ластовице, а ви чувајте сока, ако поље видите војску, убите га као издајицу, нек мре прије нас, ако ли нађем звоно заглављено тешко ћу га дићи без ударца, пак се бојим да га не опучим.“ Баци струку да се не омета, дохвати велику пушку лијевом руком, а десном сеприљуби носилама, пак стаде да се пење. Тек да се докучи црквеног перваза, пукоше блуре и лико а носила се расплету, и барјактар суноврати на тле без да се обрàни. Читав сат изгубе око плетера, док га тврдо вежу конопљем и опет уза зид поставе. Барјактар се попне, пак са звоника помукло рече: „Није звоно заглављено, али је око њега понова; ново му је пружало и тељига; него уљези један у цркву и остави три плете на олтару да намиримо овај понов, да се не огријешимо светом Петком.“ У то барјактар умота својијем пасом звону туцањ, а рукама исколеће клине из жовица и тури звоно на тле. Била око цркве земља мека, пак се ни чуо пáд, ни цикло звоно. Уђедну му конопље у уши, а кроз конопље прљ, пак брже боље к ждријелу, гђе су их дружина у метеризу чекала. Сви се изреде да целивају звоно, пак придају ногама у беспуће док свану, а кад зора забијели, по што заметну траг, увуку се у једну спилу гђе предане, пак опет странпутицама у трк ноћу, а дању у шуми, док на освић четвртка приспију на врх Бјелошкога Сокола. Већ се не крију ни боје, но размотај паспиу а пусти туцањ, ударе у звоно до Побора, приморју на велико знамење.

Како су их дома дочекали не питај! Нити кога на путу чули ни виђели, а дошли пунанијех ћеса и објуженијех од росе пушака. Свако их љуби, грли, хвали, као да су ускрсли; но ми се чини да јошт страже звоно од Љешњана: *јер ко што чини то и дочека.*

Ст. Љубиша

КУМИС ИЛИ ВИНО ОД МЛЕКА

Кумис је млеко, које је прешло у шпиритуозно и кисело врење. Он је са свим различан од ракије, коју справљају Калмуци дестилисањем ускисла млека.

Становници источне Русије: Татари, Киргизи, Башкири, а и Номади у Азији, употребљују кумис у место других шпиритуозних пића, и праве га од кобиљег млека. Према пределима зову га: кумис, арки, арики, ајрен, чиган.

Руски народ приписује кумису предохрану од јектике у оних народа, који кумис обично пију; а то исто држе и многи руски лекари, због тога и упућују људе са болесним прсима у пределе, где се справља добар кумис, т. ј. између Аралског и Касписког језера, да се тамо лече кумисом; а онима, који не могу да тамо иду, препоручују, да се кумисом код куће лече.

Први научни опис кумиса и његове лековите употребе изишао је на свет 1788 год. Писац је био Енглез Џон Грив, лекар у руској војсци, који је на самом месту где се кумис пије, изучавао његове знамените особине. Но и пре Грива говорило се и писало по нешто о кумису. — Чак и арапски чувени лекар Разес, говорећи о кобиљем млеку, вели, да оно чисти органе варења, и да може да опије. Ова последња особина припада очигледно само кумису. У садањем веку писано је много о кумису. Године 1843 др. Мајдел, лекар у Оренбургу, поднео је званичан извештај о лековитим врлинама кумиса. После двадесет година описао је болести и климу вароши Самаре, др. Уке, и том је приликом изнео на видик особину тога вина за укрепљавање и гојење тела, и његову лековиту моћ у болестима органа за дисање. Др. Хоменков то исто тврди са још више убеђења. јер је на себи самом његово дејство искусио, болујући од неке хроничне болести плућа. Још пре њих, др. Шпенглер у Немач-

кој, изложио је у балнеолошким новинама врло занимљиву студију о кумису. Доцније су у Немачкој писали о кумису Вит, Лерм и други. У Енглеској је др. Бајгел писао о кумису. — У Француској је први о њему писао, и опите с њим чинио др. Шнеп. Он га је прозвао галазимом (од γαλα млеко и ζύμη квасац), и употребио је за његово прављење смесу магаричијег и крављег млека. Осим поменутих писаца још је много њих писало о кумису.

Прављење кумиса. Татари кад праве кумис пазе на многе околности. Они бирају кобиле средњих година, и које су се скоро ождребиле. Од седам сахата из јутра, до шест сахата у вече кобиле су одвојене од ждребади, и за то их време музу три до четири пута; и тек их у вече пуштају на пашу са ждребадма. На тај начин свака кобила може да даде дневно три до четири литра (од прилике три оке) млека.

Кобиље је млеко нешто мало модричасто, врло подударно женином млеку; и оно, као и млеко жена има много шећера. У осталом, његове се врлине мењају према добу године, према сувом или влажном времену, и према храни кобила. — Татари много полажу на храну кобила, и за то их најрадије пуштају на пашу у ливаде, у којима има много некакве траве, коју зову „кавил,“ и за коју мисле, да доприноси, да млеко буде укусније и да га више има.

Кумис се справља у мешинама од коњске коже, које Татари зову: „турзук,“ и које су више од метра дугачке; по негде га праве и у боцама од липова дрвета. Башкири свакад више воле мешине („саба“), јер млеко у њима брже прелази у врење, а и лакше се преноси. Мешине неко време суше на диму, и из нутра намажу маслом.

Врење (кисњење) изазивају осушеним кумисом т. ј. остатком кумиса, који заостане у мешинама, и који се нарочито чува за ту цел. После три дана, на температури од 18°—20° Р. кумис је готов, но за то време, млеко се морало често мешати (мућкати). Башкири, кад хоће да зауставе даље врење, закопају мешине у земљу, или их сместе у подрум; а могу и да дуго продуже врење, кад додају у мешине, од времена на време свежа млека.

Реткост и скупоћа кобиљег млека принудила је европске лекаре, да праве кумис од другог млека. У Русији (изван степа) праве кумис од крављег млека. У Сулцбруну такође га праве по највише од крављег млека, а у Гестемминду од козијег млека. У Траутмансдорфу близу Беча праве га од кобиљег млека. У Пиренејима др. Шнеп справља кумис од смесе магаричијег и

крављег млека, у сразмери 2 : 1, и резултат је био повољан. У поменуту смесу магаричијег и крављег млека треба метути обични или боље, пиварски квасац, и држати је у топлоти од 15—18° Р. После десет до петнаест сахати смеса почне да кисне, и добије накисео укус и мирис; а после 24 сахата толико ускисне, да се може већ употребити. У чисто крављe млеко треба додати нешто воде и шећера, да би се колико толико приближило кобиљем млеку. Но најбоље је да се прави од магаричијег млека. које се по саставу највише приближује кобиљем млеку. —

Физичне особине кумиса. Кумис је бео, густ и хомоген, као добро крављe млеко, без икаква трага грушевине и масла. Кад се промеша почне пенушити и пушта гасовите мехуриће. Мирише на кисело као шира, а у устима рези; по укусу дакле ни мало не наличи на млеко, и одмах, с почетка, има нешто алкохола. — Кад се одмах у бутеље разаспе, тако почне кипити да истера запушаче, а често и бутељу разбије, као шампањско вино. На температури од 28° Р. престане свако врење.

Кад кумис неко време на миру стоји, подели се у три дела. Доњи је грушевина; средњи је накисела водњика (сурутка) боје зеленкасте и полу прозрачна; горњи је део масло. То је већ средњи кумис. Млад се кумис у тишини навуче танком павлаком, која се у течности са свим изгуби (растопи), кад се промеша.

Кумис може бити у разном ступњу врења, због тога и разликују три разне врсте кумиса: млад или нов („кумис-саумал“), средњи и стари. У лекарству се употребљује обично прва и друга врста; и то најчешће, кумис од три дана. — Трећа се врста употребљује за пиће у азијским степама, и може јако да опије, јер има много алкохола; и што више стоји, све јачи постаје, као и друга шпиритуозна пића, док се најзад не поквари (прекисне).

Хемична анализа млека и кумиса. Кад се разгледе новије анализе кобиљег и магаричијег млека, види се, да постоји велика аналогија у елементарном њиховом саставу.

Пајен при подели млека животиња, које се хране биљем, ставља кобиље и магаричије млеко у исту групу. По његовим анализама има:

У 100 ДЕЛОВА МЛЕКА	ОД МАГАРИЦЕ:	ОД КОБИЛЕ:
воде	90,50	89,33
азотних тела	1,70	1,62
млечна шећера	6,40	8,75
масла	1,40	0,20

Пелиго је у пет анализа магаричјег млека добио 17°/₀ азотних тела. Доајер је добио у средњу руку 21°/₀ албуминоидних делова, што се, по истом хемичару, с малом разликом налази и у кобиљем млеку. — Шећера би било, по Доајеру, у магаричјем млеку 55°/₀. Лесинг и Пелиго нашли су, као и Пајен да у кобиљем млеку има више шећера, него у магаричјем. — Доајер је нашао у магаричјем млеку 17°/₀ масла, док су Пајен и Пелиго нашли 14°/₀ а Лесинг само 10°/₀. У кобиљем млеку Лесинг је нашао 5°/₀ а Пајен 2°/₀. — Количина воде подједнака је у обе врсте млека.

Следећа анализа Колосинског показује разлику, између кобиљег, магарчјег и крављег млека, у органским и анорганским саставцима:

	КОБИЉЕ М.	МАГАРИЧИЈЕ М.	КРАВЉЕ МЛЕКО:
вода	892,890	902,477	847,558
хлорна потаса	1,622	1,573	1,369
хлорна сода (со)	0,408	0,380	0,243
сумпорна сода	0,062	0,052	0,073
угљена сода	0,094	0,083	0,118
угљени креч	0,066	0,069	0,074
фосфорни креч	2,954	2,635	2,686
фосфорна сода	0,298	0,315	0,460
фосфорна магнезија	0,572	0,554	0,632
фосфорно гвожђе	0,038	0,047	0,063
лактична сода	0,685	0,505	0,430
хипурична сода	0,017	0,006	—
уреа	—	—	0,004
млечни шећер	71,642	60,891	52,243
масло	11,662	12,157	40,281
албумин, казеин	15,869	17,014	51,073
лакто-протеин	1,121	1,242	2,703

По опитима на болесницима и по хемичним анализама дра Халубинског, макар како да се кумис справља, особине су му исте, и само се мењају по ступњу врења. Кумис № 1 (нов, млад) има мање угљене киселине, млечне киселине и алкохола, него кумис № 2 (средњи). Но најновија анализа дра Бжезинског показује, да кумис од кобиљег млека има више масла и више шећера, него кумис од крављег млека; а овај последњи има више казеина.

Из следеће анализе Колосинског може се видити разлика између две врсте кумиса.

	кумис № 1	кумис № 2
вода	888,010	886,363
хлорна потаса	1,435	1,435
хлорна сода (обична со)	0,289	0,289
сумпорна сода	0,067	0,067
фосфорни креч	2,670	2,670
фосфорна сода	0,410	0,410
фосфорна магнезија	0,601	0,601
фосфорно гвожђе	0,062	0,062
угљена киселина	6,603	13,982
лактат соде	0,661	0,661
лактат креча	0,225	0,225
хипурат соде	0,006	0,006
лактат урее	0,006	0,006
млечни шећер	38,952	23,065
масло	8,517	8,501
глицерин	1,427	1,909
сукцинична киселина	0,273	0,368
пропионичка „	0,015	0,022
млечна „	7,021	8,872
шпиритус	22,530	30,310
албумин, казеин	18,310	18,290
лакто-протеин	1,916	1,892

Кад се сравни анализа млека са анализом кумиса, види се:

1, да се количина масних тела у кумису променула.

2, да се већи део млечног шећера претворио, при врењу, у друга тела.

3, да је нестало угљено-киселих соли, и у место њих, кумис је добио соли са другим киселинама.

4, да кумис има три нова елемента: угљену киселину, млечну киселину и шпиритус (алкохол), којих је количина различна према ступњу врења. Због та три елемента и долази, по својој прилици, физиолошка и лековита разлика између кумиса и млека.

Физиолошке особине кумиса. Сви се писци не саглашавају, кад говоре о физичким особинама кумиса, по својој прилици за то што нису водили рачун о врсти (старости) кумиса, о количини попијеног кумиса, као ни о времену, кад се кумис употребљавао, а тако исто ни о стању болесника, навици на кумис и т. д. Најбоље су проучили његове особине др. Шнеп и др. Уке.

Уплив кумиса на органе за варење. Хоменков доказује, да кумис не изазива никакве болне појаве и у најслабијим органима за варење, ни онда, кад се пије у великој количини. Хоменков

вели да није нашао ни на једног болесника, који би се тужио, да га кумис надима, или да му чини какву тешкоћу у органима варења; а што се тиче столице, та је свакад била уредна. Др. Мајдел на против каже, да је дејство кумиса различно према ступњу врења. Скорашњи (нов) кумис чисти, а чим је јаче ускиснуо, изгуби ту особину; а кад је већ постао стар, не само да не чисти, него и затвара: за то се и даје стари кумис болесницима који пате од пролива. Стежуће дејство кумиса може се ублажити, кад се помеша са свежим кобиљим млеком. То је све приметио и др. Шнеп, при опитима са кумисом од мешовитог млека. Још неки писци веле, да се у почетку употребе кумиса у малој дози (2 до 3 чаше на дан) осећа нека хладноћа у стомаку, која се после дуже употребе претвори у осећање пријатне топлоте.

У средњем ступњу врења, кумис је пријатно накисело пиће, и они који га неко време пију, воле га више, него икакво друго пиће. Он гаси жеђ и пријатно расхлађује, само треба попити у један пут већу количину, као што се пиво пије. Но не само да гаси жеђ, него умерено стишава и глад, кад се много пије: за то киргизи лети, готово искључно од њега и живе. У малој количини отвара вољу за јело. Особито је чудно, као што вели Дал, да се стомак никад не оптерети, ма колико да се пије, и лица, која иначе мало пију, могу да попију по неколико чаша једну иза друге. У руским степама сматра се као најмања количина две бутеље на дан; обично се пије дневно пет до осам бутеља, а може се попити и до 16 бутеља. Но овако велика количина може да се издржи само, кад је време суво и топло, и кад се човек много покреће.

Дакле у кратко: кумис јако гаси жеђ; отвара вољу за јело, кад се умерено пије; чисти органе варења, кад је свеж, а затвара их, кад је стар; и може се пити у великој количини, без икакве опасности за органе варења, само ако је време суво и топло.

Уплив на крвоток и дисање. И у овом погледу сви писци нису сагласни. Неки веле, да нису приметили никакав уплив на крвоток и дисање, изузимајући напито стање, у ком се човек у лицу зацрвени, срце јаче лупа и крв у главу наваљује. То се нарочито примећава код људи који много кумис пију: Они постану црвени у лицу, много се зноје, имају убрзан и пун пулс, и добију велику наклоност на спавање. Ти се појави мање осећају, кад је велика врућина и кад човек много ода, јер тада алкохол и остали сагоревајући производи брзо изгору, и лако се из тела удаљавају, као и угљена киселина кумиса.

Кад је код болесника крв преиначена, као у анемији, скорбуту итд. она постане црвенија, и добије више чврстих делова.

Др. Шнеп вели, да је пулс у почетку слабо промењен, и да се тек после неколико дана опази, да пулс престане да буде брз, да постане гипкији и пунији; и то и код оних лица, у којих се крвоток свакад узбуди, после употребе ма какве хране. Још се и састав крви промени. Крв постане више пластична, што показује престанак крволиптења и ишчезнуће неприродних звукова у срцу и крвним судовима.

Уплив на функцију коже. Знојење, при употреби кумиса, зависи од индивидуалне наклоности за зној, од топлоте и сувоће времена и од покретања болесника. По мишљењу д-ра Ука, кумис онолико тера на зној, колико и свако пиће, кад се пије у већој количини; док, по другим писцима, човек се тако јако зноји, да мора мењати преобуку неколико пута на дан; но поред тога човек се свакад свеж и крепак осећа.

Уплив на органе мокрења. При употреби кумиса мокраћа постане обилнија, водњикава и бледа, и готово је без икаква мириса. Опити д-ра Шнепа такође тврде, да се од кумиса више мокри, и да мокраћа буде готово као вода.

Уплив на мозак. По Далу је опијајућа снага кумиса врло незнатна, и у сваком случају дејство врло кратко траје, и не оставља иза себе никаква непријатна осећања. Немогуће је, вели Дал, да се човек од кумиса опије; може само да се развесели особито од јесењег кумиса, који има више алкохола. — Румено лице, веће расположење и мирно спавање били би једини појави од пића кумиса, без икаква трага главобоље или другог чега непријатног. Но с друге стране др. Уке ово вели: кумис може да опије. Лица која често и по више кумиса пију, свакад су више или мање напити и неспособни за душевни рад, но никад тако, да не би знали, шта раде. Уз то су наклоњени на спавање, што им врло прија. Болесници, који су се спремали, да у степама много читају, који су намеравали, да својим пријатељима често пишу, ни једно ни друго не могу да испуне, јер им се сав рад састоји у пићу, ходању и спавању. При томе немају ни главобољу или другу какву досаду. Др. Нефтел вели, да једна чаша старог кумиса може да опије човека, који није навикнут.

У осталом, гледајући на хемички састав кумиса и његову сличност са пивом, мора се веровати, да кумис може да опије. Писци који веле, да кумис никад не опија, очигледно нису водили рачун о ступњу врења кумиса, о навици и индивидуалном

подносењу спиритуозних пића. Ако пиво навикнута човека и у већој количини не опија, опиће, и још како, онога који га никад није пио. Тако је и с кумисом; и на њега се човек навикне и лако га подноси, као што се навикне и подноси остала пића.

Уплив кумиса на храњење и гојење тела. Кумис има изредно својство, да поткожно ткање одене машћу, и то за врло кратко време, за две до три недеље. У том му се погледу никакво друго срество не може уподобити. Људи, који су били кожа и кости, враћали су се из руских степа тако испуњени, да су их једва познати могли. Кад неко и друге године (сезоне) употребљује кумис, мању промену у пуноћи примети, али се његова конституција опет спомогне. У првој години изгледа, да се гојење концентрише на спојно поткожно ткање, док се друге године више управи на спојно ткање мишића и испод слузокоже; у ком случају мишићи постану крући и јачи, а слузокоже црвеније. Но и гојење тела не бива у свако време једнако: кад су велике врућине човек се најбрже угоји, док се на влажном и хладном времену много спорије и мање гоји.

Алкохол кумиса приноси много гојењу тела, јер се он у телу оксидише и истроши, и тако чува потрошак масти, која се у телу гомила. Тако исто чува, по свој прилици, и млечни шећер, који се такође у маст претвара.

О особини кумиса за гојење, сви су писци сагласни; а и сами Номади то су приметили од памтивека, како на болесницима, тако и на самим себи. Коштана и мршава лица Номада, вели Дал, постану у пролеће тако пуна, да се једва могу да познаду, и по његовом мишљењу, нема јела, које би се по том својству могло и приближити кумису.

(Свршиће се.)

Др. С. Петровић

НАРОДНИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ. АДВОКАТИ И ПРАВНИШТВО. ИСТОРИЈСКА ЦРТА

На измаку прве половине овога столећа, по што са свим престаде фактичко турско господарење у Србији и кад ишчезоше на српском обзору и последњи зраци апсолутне владавине првих српских поглавица: онда наста у Србији необично врење и мешавина; насташе мутни и веома кобни дани по природни развој српскога народа; поновише се несрећне преткосовске великашке размирице и наступише дани олигархијске владавине у Србији, којој снага долазаше из Стамбола а центар јој радње беше београдска тврдиња, за онда још у турским рукама.[1] Груба сила, слепо турско удварање, рупе, куле и тавнице, у којима су трунуле кости српских родољуба и јунака двеју минулих српских револуција, биле су на дневном реду на столу тадашње олигархијске владавине. Ни једно врело српског народног живота не оста тада непомућено. Србија се нађе у фаталном неком хаосу, у коме се брзо разви посејано семе метафизичке западњачке цивилизације и својим витким жилицама обухвативши све гране народног живота срасте се најпосле у велико правничко дебло са листатим параграфским гранама, о коме сам науман говорити у овоме чланку.

Али, пре него што се дотакнем ове материје, нужно ми је напоменути читаоцу у неколико речи судбу старе српске госпоштине и аристократије под владом мусломанском после пропасти државнога живота у Србији. Свакоме је Србину познато, колико је јада пропатио српски народ због несрећне међусобне борбе старе своје госпоштине, која је издајама, невером, мучким

[1] У делу »Србија и Русија« наћи ће млађи читаоци, који ове догађаје нису запамтили, веома занимљивог материјала о партији, коју овде напомињем. (Неки ову партију зову „кајмакамијом“).

убиствима, слепим грамжењем око власти итд. овековечила своје име код народа српскога и дала материјала неумрлом народном песнику, да оличи укупна великашка и властеличка дела у издајици Бранковићу и убилцу Мрњачевићу као првим министрима великога Душана и славнога Лазара.

Из ове кратке напомене може се извести, да је поред велике и неисказане несреће која је снашла српски народ на Марици и Косову десила се случајно и једна не мала корист за напредак и срећу његову, која је упоредо ишла са грозним патњама под владом мусломанском. С опадањем снаге народне у српским земљама, опадале су уједно и сталешке разлике, које су се биле веома одомаћиле за време највећега сјаја старе српске монархије Немањића. Грозна освајачка мусломанска политика, саломила је крила народне слободе на истоку, више нечувеним својим макијавелизмом, него војничком снагом турскога племена. Мусломанске [1] су се падише трудиле да пре свега задобију за се народне српске прваке, разним повластицама и поклонима, па пошто су у томе успели и кад су се повољније прилике показале за напредак византијског оружија, свакојако су их мучили и гњечили, одузимали им комад по комад од земаља које су им с прва јавно или прећутно уступали у господство и најпосле српска госпоштина, за оданост своју Турцима, добијала је своју заслужену награду, и издисала под оштром мусломанском димискијом. Тако у току дугог господарства мусломанског у Србији изгину српска аристократија, која и онако није имала корена у карактеру српскога народа, и остаде потпуна и грозна једнакост сужањска под тешким оковима мусломанским. Једнакост ова беше потпуна, хладна, веома фатална, али ипак по потоњи напредак у Србији корисна.

На крају овога великога и дугога процеса народног изједначења, који је трајао неколико векова, показа се срећни резултат, коме се нико није могао надати. У тренуцима кад је народ српски био остао без властника и аристократије, без заклона и уточишта, и кад је најужасније притискиван, најстрашније гоњен и нечувено мучен и злостављен, баш у овим најстрашнијим тренуцима лежао је спас народни и проснули зраци слободе његове. У овим тренуцима народ је осетио потпуну

[1] У српској историји спомиње се, како су Турци намамили Вука Бранковића и још неке српске великаше да им се предаду, обећавајући им везирства итд. Доста је чудновато како се у српској историји прича, да се Краљевић Марко предао Турцима, а овамо је у народној поезији узет као идеал свега јунаштва и свију врлина нашега народа. —

фаталну сужањску једнакост, познао снагу своју и увидио да му се ваља сам у се поуздати; а еманципован испод аристократског туторства, сваки је Србин подједнако осећао грозну мусломанску владавину; прибирао своју снагу и жељно очекивао зору прве српске револуције. Нигде у свету није било веће једнакости него међу народом српским у Србији на измаку прошлога столећа; али у једно нигде није било већег одушевљења, јуначке енергије, родољубља и самопожртвовања него у двема српским револуцијама против владе мусломанске. Према броју и несрећним приликама, ни један народ од како је историјског памтења није показао већу интензивну снагу, узвишенију војничку врлину, и светлији дух револуционарни, него народ српски у почетку овога столећа. Велике и веома славне победе српске над Турцима, које су се десиле у приликама веома несрећним за српски народ, јесу срећни и вековити сведоци, шта може учинити народ без каста и власника, без аристократије и разлике у власти и имању итд.; шта може учинити чисто народна револуција, која је потекла из опште потребе, потпуне једнакости и неодољиве жеље за слободу; шта вреди родољубље народа, који је много векова чамио у сужанству и остао без сваке потпоре аристократске.

Српска револуција са својим резултатима створила је велику епоху у покрету народа хришћанских на истоку, а народ српски стекао је неумрлу славу за слободу и једнакост источну, онако исто као што ју је стекао француски народ на западу. Цео низ источних покрета народа хришћанских против општег непријатеља, био је само одјек народног револуционарног покрета у Србији. Ово је факт који не сме порицати ни један народни ћеније будуће велике револуције. која се мора извршити на истоку. Да се срећом десила српска револуција у бољим и срећнијим приликама, пламен осветничког духа њеног, који је сажегао грозне окове мусломанске владавине у Србији, распалио би велики огањ револуционарни по свима деловима турске царевине од кога би морали ишчезнути тешки и дугачки ланци који се пружају из Стамбола и вежу руке народима хришћанским на истоку. По несрећи прилике су таке биле, да се распаљени револуционарни огањ у Србији морао на скоро стишати и поготову са свим угасити. Година тринаеста овога столећа намакну црни вео на лице српске револуције и слободе, која је заспнула са бојних поља ратничке народне снаге. Али овако не потраја дуго, него се огањ револуције српске, који не могаше са свим угасити велика поплава мусломанска, опет у брзо разбукти. Година петнаеста, подиже црни вео са лица госпођице

српске револуције и зраци њени синуше на све стране Србије; борба се опет започе, бојна се поља захорише од ратничких српских узвика, крв се просу и народ српски задоби давно очекивану своју независност.

Али са овим још не беше ствар са свим свршена и слобода у Србији као чедо двеју српских револуција, ваљала је да буде квасац за велику народну револуцију на истоку; варница електрична која би зажегла велики и вечни свети огањ народне слободе на истоку, јер без овога слобода у Србији не би имала никаквог значаја, и сама би се од себе у току времена угасила. Ваљало је да вође нове и слободне Србије буду уједно и вође велике народне револуције, која је свршетком револуције у Србији тек отпочета. Ово су морале имати на уму народне старешине у Србији и сву своју бригу око тога посветити, да се брижљиво негује и снажи народни ђеније, који се био распламтио у почетку овога столећа, све дотле, док се са свим не доврши започета велика револуција на истоку.

По несрећи бурне промене у Србији на измаку прве половине овога столећа, искренуше са свим наопако пирамиду народног српског покрета. Природне народне вође, које су уједно биле и вође велике народне револуције, мораше напуштати своје позиције, и старешинство у Србији допаде у руке људима, који нити су хтели ни умели продужити започето дело народног ослобођења.

Као што је читаоцу познато у овом тужном времену заузе у Србији сву власт у своје шаке партија, која је хтела само да ужива и господује, да се граби око власти и заповеда; сатире снагу српскога народа и са свим угаси јуначки дух његов (народни) у међусобном трвењу и гоњењу. Партија која је позлезледила старе ране, које су задали народу његови великаши; обесветила жртве које су попадале на бојном пољу за народну слободу; оцрнила образ народној револуцији бацајући се слепо у наручја Турцима и од синова револуције начинила турске удворице! До какве је манире била дотерала тадашња владајућа партија може се видити из тога, што се у својој слепој властољубивости толико заборавила, те је позивала паше из Стамбола, да на огњишту српске револуције изричу пресуду српском поглавици. Етем паша и његова мисија, јесу црни жигови на челу тадашње владајуће партије и вечни сведоци нечувеног њеног издајства према своме народу.

Могуће је да се ова заслепљена и издајничка владајућа партија у Србији окаљала грозним својим злочинством, у цели

да учини какви обрт, који би по њеној памети донео користи народу; али је за то опет неумитни суд историје српске револуције мора осудити. Вукашин је можда убио Уроша у тако истој цели у којој је радила владајућа партија у Србији на измаку прве половине овога столећа: Бранковић се предао Турцима можда у истој цели у којој је српска владајућа партија у наше доба позивала турске паше да суде српскоме народу, али ће и њу као год и њих потомство проклињати и историја као издајицу жигосати. [1]

Све ово што сам досад поменуо о владајућој партији у Србији у петој и шестој десетини овога столећа, јесте само предигра велике трагедије која се за то време са свим мучки извршила у Србији. Хладан историк и строг критичар, који би се поставио ван домашаја болних осећаја нашега народа, које му је нанела поменута партија својим превратима и удварањем Турцима, могао би јој још опростити за ове чињенице. као за ствари од несреће моменталне, али за турски устав, и остале установе, које су поникле на темељу његовом и које су оназадиле народ српски за много генерација не може јој никад опростити. Шта је учинила тадашња олигархијска партија у Србији од огњишта велике народне револуције на истоку, може се најбоље дознати, ако загледамо у историју нашега сената, који је сада у потоњој модификацији својој, као најтужнију слику олигархијске владавине у Србији, која је цветала између четврте и шесте десетине овога столећа. За непуних 20 година српска олигархија начини од народне српске државе која је још за много, врло много морала дисати духом револуционарним, поприште неког бесмисленог и нечувеног племства, које заборавивши на порекло револуционарно, поче се китити благородничким именима и туђити се од народа. Још се не беше охладила крв српских јунака на бојним пољима српским, која се просу ради народне слободе против турских великаша; а већ под олигархијском владавином у Србији почеше синови револуције китити своје груди турским орденима!! Каква ужасна промена! Шта ли би казали јунаци српски, који изгибоше на Дубљу и Делиграду за овај издајнички обрт, српској олигархији, да су нешто могли устати и очима

[1] Читаоцу је познато оно мудровање наших историка о врлинама Вука Бранковића и Вукашина Мрњачевића, а таквих резоновања може чути и о олигархијској партији која је чинила преврате по Србији; али сва су та резоновања апсурдна због тога што се не слажу са идејама и осећајима народним. Истина не може се замислити, да је један човек или једна партија толико покварена да баш хоће навалице да свој народ упропасти, али и народ и философ никад са својим резонима дотле не иде.

својим видети, шта се у Србији учинило?! Јамачно би морали болно узвикнути: „За што се бисмо и крв своју пролевасмо?“

Једва се данас може и појмити како се могоше захорити титуле „благородни“ „високородни“ итд. у земљи, у којој се још не беше потпуно стишала звека револуционарног оружја, и која је била чиста резултанта потпуне народне једнакости. Српски олигарси немајући ослонца у народном карактеру, морали су га тражити у Стамболу, а што је још горе да би се овековечили у власти стварали су неједнакост у народу и окивали српски народни живот таким установама, које су биле за њ са свим туђе и неприродне. Тако српски олигарси као са свим изгубљени синови своје домовине, заслепљени частољубивим тежњама и наведеним странским утицајима начинише од млађане и са свим револуционарне Србије која је без овога значаја била права бесмислица, спољa државу неке круте сизеренске легитимности а изнутра потпуну државу чиновничку и поповску!! Народне установе, које ни мусломанска стихија није могла поништити, збрисаше се са своје рођене земље као да никда нису ни постојале. Српски зборови престаше и вéћа умукнуше; неста избора судија и старешина; ишчезну усмено и кратко суђење; а српско обичајно право, задружни живот, авторитет родитељски и кућног и задружног старешине готово се са свим угасише; неста у народу братске искрености и не мало апсолутног братског поверења, која својства веома доликују младом и крепком народу; минуше стари попови, који су делили подједнако с народом срећу и несрећу, и не виђоше се више судије и старешине, који су се свом снагом трудили, да завађену браћу измире, да свако неваљалство строго жигошу и да буду пример поштења и части у народу своме. Обрт настаде са свим изврнут, потпуно ретроградан и за нову револуционарну Србију до крајности убитачан. Судије и старешине стараше се да задуже безазлени народ и продаду му кућно огњиште, које је он својом крвљу откупио од Турака.[1] Попови се одадоше на господство и уживање, а уместо природног ауторитета и самониклих установа нашега народа наста необично формалан и празан ауторитет, и земљу са свим поплавише туђе установе. Правни и економно-саобраћајни живот нашега народа нађе се нагло у великом параграфском лавиринту западне Европе, у коме се син револуције збуни, залута

[1] Из званичних српских новина и других званичних акта извршилаца продаја народног имања овога доба, о коме говорим, може се лако читалац уверити колико су тада чиновници задуживали народ и били интерешције. Ово је чиновничко недело престало готово са свим после св.-андрејске скупштине.

и изгуби многа својства која карактеришу младе и крепке народе, и што је најгоре за овај прегрдни лавиринат параграфски створише се небројени званичници који својим незнањем и грдном невештином рукујући грдном параграфском мрежом, која је била обухватила све покрете народног живота, ову ствар још више позлише и доведоше материјални и морални живот нашега народа на ивицу пропасти

После свега овога у добу о коме говорим српски народ није имао ништа своје у својој рођеној земљи, коју је крвљу својом откупио од Турака. Судови и судије, закони и законодавци, правда и правица, све то беше само по имену српско, а у ствари потпуно туђинско. Српски народ поста сироче у својој рођеној земљи, судница и школа, општина и држава, све је то било за њ потпуна туђинштина. Син је српске револуције морао тражити правицу у судници у којој се судило по некаквим законима и параграфима, који су били са свим ван његове правне свести и обичајног права народног, па и ово није све, него зло се неисказано повећало тиме, што се у место брзог, краткога и усменог суђења заведе писмено и бескрајно процесирање, које је производ западњачких аристократских правних обичаја, у коме је по правилу увек слабији подлегао и савршено се упропашћавао. Даље он је морао да живи у држави типа благородничког, што је са свим противно духу млађаног и револуционарног народа у Србији. Ишао је у школу у којој је чисти народни језик искварен итд. На кратко између олигархијске и мусломанске владавине у Србији не беше велике стварне разлике по природни развој и прави напредак народа српског. Разлика је била више по имену него у суштини; форма се измешала а ствари не мало исте остале.

Истина под владом олигархије постаде у Србији и учевни завод правнички, који је спремао људе да буду тумачи параграфа и судије народне по законима који су као што сам поменуо били са свим туђи и неприлични за развој и живот нашега народа. Али погрешку већ учињену нису могли никако више поправити учевни правници тим пре, што је тај правнички завод био права копија метафизичко-правничких завода на западу, у коме су српски синови учили туђа права и законе, и после свега школовања, једва да су што више однели из њега у практичан живот, осим жеље за бољим напретком; што је број учевних ових правника растао врло слабо и што су они без икаквог реалног знања брзо подлегали средини у којој су се нашли. Осим овога први учитељи не само овога највишег

правничког завода него и свију осталих школа у Србији били су људи, који савршено нису познавали српски народ и његове особине, а при том били су васпитани тадашњом владајућом метафизичком ученошћу, која је била противна свакоме па и најмањему здравоме народном васпитању, те тако у место васпитања које је сугласно са народним тежњама и карактером, они су и нехотично увлачили у наш народ туђинско и народном српском духу са свим противно васпитање. По себи се разуме да су овако изврнуто васпитање добијали тада и питомци на највишем правничком заводу у Србији. Свуда су дакле биле супротности, и све установе у Србији и до најмањих ситница дисале су духом непријатељским за природан и прави развој нашега народа. Због тога поче се у народ увлачити грдни егоизам и деморализација; каишарлуци и зеленашлук почеше се нагло по народу ширити; задуживање и сиротиња нагло нарастоше, небројене народне жртве падоше у разапету параграфску мрежу појединих бесавесних зеленаша, и синови револуције остајаше под ведрим небом без својих кровова.

У оваким приликама састаде се најзначајнија у српској историји свето-андрејевска скупштина, на измаку пете десетине овога столећа, која поништи олигархијску владавину и предаде управу земље у руке старом вођи друге српске револуције. Ова је промена као што је читаоцу познато изазвала код нашега народа не само у Србији, него и ван ње неописано чисто народно одушевљење, коме за неколико недеља не беше краја. Ни један владалац у свету није примљен са већим одушевљењем у народну средину као Обреновић први при повратку своме у Србију, јер га је народ српски примио не као простог светског владаоца, него као некога посланика свевишње спасоносне силе. Народ се надао да ће стари јунак, који је бацио у прашину турско господство у Србији поништити мане које су се у народ биле угњездиле и окренути другим путем ток народног живота у Србији, за то је онако са божанским почастима примио старога вођа у своју средину.

(Свршиће се.)

М. Миловановић

ДОДИЈАЛО...!

„Ај видиш ли племе многобројно
Што још стење — јер га гњече гори:
Кад се народ са мукама бори,
Тад је за се тужит' недостојно!“

Бан Јелачић.

Додијало ропство свету!
Прекини невин плач!
Ено — где се блиста мач
Са Неретве, на освету —
Ком се не да вољно живет,
Вољно му је вољно мријет!.

У пламену народ стоји —
И пламену наду гоји —
Они што с' при огњу грију
За слободу с' своју бију!

Већ витешка крвца лопи
Што је тужна раја лије —
Полумесец а што прије
Да с' у крви тај растопи!

Хурра — хурра! на глас кличу
Витезови из свог стана —
Аллах — аллах! Турци вичу
Алла Турци црна дана —
Хурра — хурра — мунаре се пуше,
Да се сузе рајине осуше....

Ај та бура млого ли ће
Витезова позобати!
Ал ће за тим сунце сјати
На истоку — сунце би'ће!
Ај млогу л' ће крвцу свету
Тај крвави бој пролити —
Из крви ће с' свет родити:
Нови свијет у свијету —
Сни'ће Стамбол кад задрема
Полмесеца да му нема —
А ко ће за њ сузе лити?
Кад Турака не ће бити..!

Владислав

ГЛАВА ШЕЋЕРА

I

(Наставак.)

„Јес ја — баш је страшно код Петрова вира,“ рећи ће на то онај што је погађао у кајиш. „Ја се и сад чудим, како имаде куражи Петар, да у сред глувог доба онде зарони!...“

„А зар је заронио“? упита један.

„Ја шта ти мислиш, мој брате! Диго се, вели, у рибу ноћу, па хајд виру. Лепо, тишина а вода мирна; месечина — није баш највидније, али се тек види. Дође, баци једном пређу, ухвати нешто рибе; баци опет — ухвати; кад баци трећи пут закачи се пређа. Повуци тамо, повуци амо, не мош маћи.... Дај да се зарони. Свуче ти се он лепо, засуче ногавице, па зарони у вир.....“

„Зар глуво доба, па заронио у воду?“ упиташе сви чудећи се толикој смелости.

„Ја како, мој брате!... Зарони ти он лепо. Кад доле, а пређа се натакла на неку грдну пањину; једва је распетља, повуче и поће на више.... али хоћеш! Нешто ти њега стегло за обе ноге па тегли на ниже, као олово.... Бе деде, бе деде, отимљи се он; аја, хоће лепо да одвуче на дно!. Он ти онда држ рукама за жиље, те једва изгамбуља на обалу. Кад има шта видети!... На ногама му жуте букагије, као восак!...“

„Аох!“ повикаше сви а очима узверише од страха.

„Погледа.... баш букагије!... Шта ће сад? Скинути не може. Хајде, вели, да се полако гамиже па што бог да̂!.. Узме пређу и оно мало рибе, па хајд наспипом. Иде тако полако, иде.... Док се обре пред њим црн поп! Асли црн као угљен; а лице и све му зарасло у саму браду. „Дај ми те букагије, да ти скинем!“ —

„Баш лепо заиска?“ упиташе неки од њих.

„Заиска ја како! прича он даље: „Дај ми вели те букагије!“ — „Не дам,“ вели Петар. „Море дај, немој се мучити.... скинућу ти их!“ — „Јок не дам!“ рече Петар и пође Попа нестаде. Нити се знаде, куд оде ни шта би од њега Ама да рекнеш да је што шушнуло....ништа! Иде он опет најлак насипом, иде... Док ти њему спаде с леве ноге једна пранга. Он је узе у руку, па пође мало брже. Кад на читав пушкомет зацрни се нешто малено као клупко.... Учини се Петру, да из воде излеће и паде на насип. Затрча се право њему, а све веће расте, расте, расте..... и окреће се исто као радиш; дојури већ до њега, кад — ал опет онај црни поп па иште букагије. Петар не да никако... Облета поп и иска па га опет нестаде.... Спаде Петру и друга пранга. Он узе букагије у руку па носи а опучи сад брже.... Иде тако иде, док ти њега нека рука дохвати отраг за раме. Окрете се Петар, кад — али опет онај поп „Дај ми, море, те букагије!“ — Не да он никако. Салета тако, салета.... Док запева петао негде у селу.... Нестаде попа.

„Носи ли он букагије?“ упита онај што је растурао карте.

„Не пушта он њих шале... Донесе их тако кући. Наложи, вели, ватру као да ће вола пећи. Кад се добро разгори, он разгрте жар, па букагије у сред ватре!... Ништа ти бог не даде, него стаде писка, цика, пуцњава, као да кокице кокаш... А он удри загрћи оним жаром; а оно пишти, пуца, истура жишке чак у пајанте... А он једнако загрћи, док се већ не утаја. Још натрпа озго дрва, да добро сагори. Кад после разгрте супрет — а оно црне као угљен“!..

„Виш, огорела она нечастива сила!“ рећи ће Радан.

„Па куд их је део, бога ти?“ упиташе остали.

„Бацио их на таван и ту су му стајале, бог зна докле... Ишли су људи, као на чудо те гледали... После, вели, нестаде их. Или их неко украде, или их онако нестаде — ни сам није знао....“

„А јеси ли их ти видео?“ упита Радан.

„Нисам ја, али су ми казивали баш људи који су гледали...“

Еле тако се уз пиће, осуше приче све страшније и страшније. Било је већ право глуво доба, кад се Радан кренуо из механе. Они још осташе. Мало се угрејао пићем, а мало се богме и узјазбио од оних прича, па му све пири некакви врућ ветар око ушију. Сад ће већ на брод под воденицом. Таман да нагази, кад стаде плакати неко дете у страни више пута. „Откуд сад дете овде?“ помисли Радан, а обузе га сумња. Дете плаче једнако.

Погледа опет, а оно се спушта к њему: малено детенце, као ћупић... црни се; у мраку не може ни да га види добро. „А што плачеш, мали?“ упита га Радан. „Изгубио сам козе, па не смем кући.“ — „А чији си ти?“ Оно плаче, не хтеде казати. — „Оди на кола,“ рече му Радан. Оно одмах јечући скочи на кола. Радан седи на предњем јастуку и натера волове на воду. Кад бише на сред воде, док дете поче да се церека; не смеје се као остала деца, него некако са свим изврађено: „Наша глава! ха, ха! Наша глава! ха, ха, ха!“ Осврте се Радан, а оно извадило из торбе главу шећера па одломило оздо један окрајак и загриза. „Не дирај тај шећер!“ издера се он на њ, а помисли у себи: „Ово нису чиста посла!“ Оно се тржe и стрпа главу шећера у торбу. Он се опет окрете напред и ошину волове... Док ти се навали њему нешто на леђа, па све теже, теже.... хоће да га навали натраг. Маши се руком на раме, кад али — шапа! На друго, и ту — шапа! Једва се мало осврте нема детета да седи у колима. Волови запели па сипљу, као да је камење натоварено; њему опет све теже и теже... Већ опажа како му нокти од оних шапа проболи гуњац, па већ дохитају и кожу. Мрдне мало да стресе, аја — још горе притеже! Волови запели једва помичу кола. Да му је барем на обалу изаћи. Ошину их што игда може — те једва извукоше кола на обалу... Сиђе Радан полако с кола, да бар воловима олакша. Кад, али — хоће оно да га обори. Омане да стресе — не можеш маћи. Притеже, кости му пуцају. Попне се на кола, не могу волови готово да макну. Пуца онај јастук под њим, као да је натоварен воденички камен. Дође већ да се свисне од терета. Свога га мртви зној проби..... Читав сахат бочио се тако с том нечастивом силом. Док се чуше срећом и петли... Оскочи му дете с леђа па наже уз страну. Обазре се и рече: „Моли се богу, Радане, што петао запева, а ти би заиста упамтио мене. Него све једно, ту је глава шећера!...“ И нестаде га. Радан се прекрсти, извади пешкир из недара и убриса се од зноја, па потера волове. Петли учесташе. У саму зору стигао је кући.

II

Бога ми, ја не знам шта су ти јадни капетани толико натрунили тим људма, што пишу у новине и у књиге!.... Ама само нека ко год замочи перо, одмах ти ту потегне капетана: те не знам — у црвеним јеменијама с репићима; те — тур му до земље; те прекрстио ноге на сиџадету па пуши из чибука; те — узима мит; а већ нос, главу, врат, трбух и ноге немој ни

спомињати! То начине да те бог сачува и саклони.... Начине од здрава и читава човека накараду! Да га у сну усниш, би се уплашио, а камо ли да имаш с њим кака посла. Оно до душе, ни ја их толико баш не браним; има их и накарадâ. Свет је овај и онако пун јада и накарада. Али што баш све накараде писати те, ни за што ни кроз што, плашити поштене људе? Што се не би написао какав леп капетан?! Ето, на пример, знам ја једног веома финог и лепог капетана ... неког Максима Сармашевића.

Биће две године како је добио чин капетански. Ја мислим да сте га виђали, ако сте били који пут о Васкрсу или о Госпођину дне на сабору код н-ске цркве. Среска је кућа близу; нема ни сахат хода одатле. Дакле кад је год сабор код н-ске цркве дођу и господа из Владимираца на сабор. Капетана ћете лако познати. На њему је најновија униформа од све униформисане владимирачке господе. За њим на три корака увек иде један дугачак пандур, с пиштољима и јатаганом за појасом, а о појасу му виси читав вашар од тоболаца, паласака, чакмака и осталих пандурских дрангулија. Тог пандура веома воле капетан; довео га чак из другог среза кад се преместио. — Осим униформе и пандура, познаћете капетана и по лепом стасу и облику његовом. Није вајде — баш кад га човек погледа, мора признати, да га је сама природа створила да буде капетан. Па још оно његово званично понашање! Ево, смео бих се с вама опкладити у што год хоћете, да нисте до сад нашли таког капетана, да му се и у говору, и у смеху, и у погледу, и у сваком ма и најмањем покрету огледа строга званичност, као што је то у Максима Сармашевића, нашег лепог капетана. — Ето на пример какав беше капетан Јаков Јаковљевић, што је био над овом капетанијом пре Максима. Никад не дође у канцеларију из јутра пре, док не попије у механи пет шест полића препеченице; па онда заводи очима, а све пљуцка, штуца, искрмачи сваки акт који му до руке дође, а канцеларија му заудара као ракијска мешина. А овај капетан јок! Он дође из јутра трезан, чист, лепо очешљан, умивен; седне за свој стô, па заиште од пандура свог чашу хладне воде и парченце шећера, што му се одмах донесе на чистом служавнику. Он онда пијне мало па чисти нокте, па опет пијне па опет чисти нокте — док попије воду и очисти нокте лепо. За тим му се донесе кава. Он запали цигару, пуши мало и шета се по канцеларији па сркне каве, па опет пуши и шета се па опет пије каве. За тим примети пандуру, ако је нашао што необрисано и ненаређено, узме

акта и већ — почне свој рад.... Ето, на пр. какав беше онај Сима Симеуновић пред Јаковом. Канцеларија му увек загојаћена, непроветрена, заудара на она акта; осим што се у лето изувао у канцеларији и држао на полици међу актима увек боцу сурутке, што је „пио од груди...“ Еле просто си једва чекао, да час пре изиђеш на чист ваздух. А овај капетан јок! У њега су после подне, особито лети, прозори отворени, на столу мора бити цвећа; зими кади се измирном или шећером... милина ти ући. Чисто би се сваки дан судио, само да улазиш у тако чисту, тако проветрену и намирисану канцеларију и код тако лепог капетана!...

Па и капетаница и деца Максимова — све ти је то некако уљудно и у свом реду. Па и деца му се владају некако госпоски — истина су мало несташна. Један му је син већ поодавно у Београду; учи гимназију. —

Еле, као што видите, ретко где има тако лепо и згодно капетанско племе.... И тај лепи капетан опремио се једно јутро да иде по срезу.

„Јеси све спремио, Ђуко?“ упита свог пандура, свог љубимца. —

„Јесам, господине!“ одговори пандур смахнув левом руком вес с кићанком до рамена за врат.

„И ти ћеш са мном... Реци нек окрену кола.“ — Кола се окренуше и капетан уседе, па махну руком на Ђуку: „Хајд пењи се!“ Ђуко се посади у кола према капетану.

„Е сад ћемо, Ђуко, право у Вучевицу,“ рећи ће капетан кад већ кола измакоше из авлије и појурише друмом. „Најближе је и најзгодније да се доручкује што год... Ти већ знаш... Ја збиља, да ли си ти понео и *оно?*“ упита капетан Ђуку мало потише да не чује кочијаш.

„Је ли главу?...“ упита опет тако исто Ђуко.

Капетан климну главом да јесте.

„Понео сам... Ех, господине, зар ја то да заборавим!“

„Само штета, што је онај лола окрњи...“

„Баш штета, господине. Онако велика глава.... Нисам је веће видео..... Па ми ту соли памет, да га нешто плашило и откинуло парче... Као да ја не знам, да је он то пијан одломио... Нагрдио онаку главу!“

„Не мари ништа... Моћи ће проћи. Шта велиш, Ђуко?“

„О те још како, господине! Ова луда светина.... шта ти оно зна? Права марва!“

„Само, Ђуко, паметно!... Не ћу ником да си словца про-

главно. Ја не ћу да ми се рекне, да узимам мит... Видиш и сам, ако им узмеш јабуку из руке, дигну на те вику као на белу врану.... Овако ћу ја њих друкчије мало да шишам!... Само ти буди паметан. А већ трећа пара твоја и божија!"...

„Хвала, господине!" захвали Ђуко придигнув се мало, и машив се за капу. „А већ за то не бери бригу. Умећу ја њима подпећи како ваља.... Ти само гледај сехира, док дођемо у Вучевицу. Ту ћемо учинити севте, па елбет буду батли Вучевчани...."

И тако наш лепи капетан пусти се у дуг разговор са својим верним Ђуком. Ту се развише големи планови; измерише се све прилике и срества; израчуна се капитал; позидаше се куће, —један пут рећи: поче се од малене тачке, од главе шећера што беше у торби Ђукиној, па се разви до најширих граница. У том разговору и планирању стигоше већ и у Вучевицу.

Капетан је одсео код кмета сеоског Степана Стенчића.

Одавно није било таке журбе око дочека, као тај дан у Вучевици. Кмет Степан, његови општинари и млађи трче на све стране и наређују, да се што боље спреми част.... Ту се кољу пилићи, прасци, јањци; ту се граде гибанице, уштипци и цицваре; ту се тражи млад кајмак, сир и млеко; ту се износи ракија препеченица од неколико година. Капетан сео у хладу на прострте шаренице; око њега се искупили постарији и одабранији људи, па се разговарају.

„Како је ове године летина?" пита капетан једног од њих.

„Та свакојако, господине! Нема оних старих година."

„Нема ја— нестало је оног бериећета.. Памтим ја, док сам био практикант, па са 60 талира живио сам боље него данас, као капетан."

„Јес, богме, господине!" потврђују остали.

„Нема ти данас ни берићета —ништа! Изопачио се и овај свет. Нико ти ту не поштује старијега ни чиновника, ни попа, никога.... Нити се ко ту богу моли, нити иде у цркву...."

„Јес богме, господине, право кажеш!" гракну они око њега.

„Ено знам ја пре.... Дође ти на сабор код цркве сваког празника тушта света. Лепо се помоле богу, па онда заседну за совру, призову богме и своје старешине, па се ту гости и весели до неко доба ноћи."

„Јес богме, господине!" опет гракну Вучевчани.

„Био сам баш млађи писар код покојног Вула Ивића капетана. Кад се вратимо тако са сабора— носе два пандура пуне вреће дарова. Ту су ти чарапе, пешкири, јабуке, тканице, па богме и

по неко руно и ћилим или јагње.... А сад нико ни да се пошали. Нема, нема — браћо, ништа: прошле су оне старе године кад је било берићета.....“

„Право велиш, господине, бога ми!“ рећи ће један од сељака: „Овај се данашњи појас некако обезочио и баталио — да бог сачува!... Шта се чини, чудо те и ово мало бог још даје.“

„А батали се, брате, да како!“ наставља капетан: „Ено пре неких година, знам — прође старешина. Ако га сретне по чем сељак, макар и не био из његовог подручја, он ће му на читав пушкомет стати и скинути капу; чак сјаше с коња па му ода чест. А данас јок! Прође мимо те, готово да се раменом очеше, па баш ни у уво!... Зовем га, брате, ето послом званичним у канцеларију — не ће да дође: по десет пута шаљем пандура, док га једва дотерам.... Ето каки је данашњи свет! Ето каки је данашњи нараштај! И ми се нечему надамо?! Мрка капа, зла прилика!... Сутра да се нешто отме Босна јали Херцеговина — ко би управљао оним народом, него опет ми чиновници и старешине. А како ћеш му врага управљати, кад те се не боји!... И ти опет правници и лицејисте, што уче тамо по Београду, мисле тако је то; мисле овамо печене шеве падају с неба. Деру се једнако, „републику“, „те комуну“, те „социјалну демокрацију“, те не знам шта још. А не знају они јадни, шта би било од нас! Ето, дошао би лепо Немац или Инглиз те нас све овако купио и одвео на море, да лађе вучемо.... Хоће републику, комуну?!... Виргаз њима треба — виргаз!“ ...

И тако док се част спреми, наш се лепи капетан сит наразговара од прилике оваких разговора. Упути — скромне Вучевчане, да поштују своје старешине, да их слушају и буду им на руци у сваком послу њиховом. Даље опомену их, да се добро чувају „републиканаца,“ и у опште бургијаша, немирних и подозривих људи, и чим кога опазе да им је дужност одмах га јавити свом старешини, а он ће већ даље чинити што треба. Еле, насетова их много и много. А и ваљало је да их насетује. Сад је тек први пут изишао у Вучевицу, од како га поставише да је капетан над тим срезом. Он је често походио села, али се увек дешавало да Вучевицу обиђе; — није му било по згоди да сврати и у њу.

За тим је настала добра част. Јело се и пило скоро до заранака. Вино вучевичко добро, па се мало капетан и разгрејао и тек сад раздрешио неисцрпљиву торбу званичнога разговора; торбу, из које су кадре извирати све могуће поуке у свима гранама живота сељачкога... Частило се дуго и за много.

Дође време да се полази. — Капетан то наговести мало

кмету, а међу тим завара очи свима те намигну на свог верног Ђуку. Ђуко је врло добро разумео тај намиг господина свога. Као чинећи се свему невешт, иступи мало на страну, па зађе за вајат. За њим присташе и два општинара.

„Ама ти ништа, Ђуко, не руча — вера ми," рећи ће један од њих.

„Ја, богме, не може боље бити... Алал вам вера и вашем дочеку! Ви осветласте образ данас, бели!" узе их хвалити Ђуко и потапка обојицу по рамену.

„Само не знамо, како капетан. Да ли је њему било по вољи?" рећи ће на то онај други.

„Како — није!" поче даље Ђуко хвалити: „Знам да није ни у једној капетанији ни један капетан тако дочекан, као што сте ви дочекали вашег капетана. Ено познајем га по разговору, како је весео и добре воље. Никад га нисам видео тако добровољна!.. По другим селима, наљуте га, наједи се, па је по вазцдан туробан. А сад, видите ли само, како је разговоран и како се смеје... Сад као први пут код вас.... Је ли, до сад није долазио, а?" упита их Ђуко, вребајући згоду да оствари свој план.

„Није до данас. Ово је тек први пут. Други су долазили чешће," одговори један.

„Баш би ваљало," рећи ће на то други: „да му спремимо једно јагњенце, а? Шта ти кô велиш, Ђуко?"

„Не шалте се главом!" искоси се Ђуко чисто љутито: „Јок! То ни по што да нисте радили! Одмах ћете му укварити ову добру вољу.."

„Та оно ми кô хтедосмо," поче један од њих снебивајући се: „да га не испратимо онако празне руке.."

„А знате ли ви," поче пандур веома поверљиво и чисто шапћући да их уверава: „да то изгледа као неки мит?... Ви може бити то и не помишљате, ама опет некако излази налик. И што је још најглавније — знате ли ви, да овај капетан неће ни да чује за мит.... Ништа га тако не ражљути, као кад му поднесе човек нешто што би се могло рећи да је мит. Ето, вере ми, тако се ражљути да по два дана ништа не окуси од тешка дерта. Ја знам, да ви немате ни за што да га подмићујете.... Него хоћете онако руке ради да дате свом старешини, што вам је први пут дошао у село... Ама он ће сам мислити да га митите, па не ваља."

(Наставиће се.)

М. Ђ. Глишић

НАПРЕДАК И МЕТА ЈЕСТАСТВЕНИЦЕ

(Наставак.)

Тежна ова за сада је само идеална, и врло је далеко време кад ће се она остварити; и ако је очевидно да је ово само консеквенција квантитативне и квалитативне непромењивости материје. Само се у неким гранама науке дошло до тога, да се могу свести све непосредно посматране промене на кретање и на извесне покретне снаге. То се постигло у астрономији, у чисто механичком делу физике, у акустици, оптици, и у науци о електрицитету. У науци о топлоти и у хемији живо се ради, да се саставе извесне представе о виду кретања и положају молекила: а у физиологији тек се започело радити у овом правцу.

С тим је важније, што је у току последње четвртине овог столећа учињен огроман напредак баш у овом правцу и према овој мети. Кад су све елементарне снаге покретне снаге, дакле једне природе, онда следује, да се све могу и мерити по једној мери т. ј. по мери механичких снага. И ово је доиста и доказано. Закон, који то изриче познат је под именом *закона о одржању снаге.*

Још *Њутн* поставио је овај закон за ограничени круг природних појава, а још јасније и општије употребио га је *Bernouilli*, и од то доба признат је био за већину познатих чисто механичких процеса. *Rumfort*, *Humphrey Davy* и *Montgolfier* проширили су границе овом закону. Али први је чисто и јасно схватио појам овога закона и подухватио се, да изрече његову апсолутну општу важност Др. *Robert Mayer* практичан лекар у *Хајлброну.* Мајера су навела на проналазак овог закона физиолошка питања. Са свим независно од Мајера *Joule* у Манчестру бавећи се техничким питањима дошао је до истог резултата, и

овај је нарочито правио тешке опите о производњи рада топлотом, и топлоте радом.

Да би се овај закон јасније представио, потребно је било израдити нов механичан појам (*Галилеј* је нашао појам *интензивности снаге*), а тај појам зове се *квантитет снаге* или *квантитет рада* или *енергија*.

Овај појам квантитета снаге спремљен је још раније од чести у теоријској механици појмом *квантума живе снаге*, који се налази у покренутој маси, од чести у практичкој механици појмом *покретачке снаге* (Triebkraft), која је потребна да би машина могла почети радити. Техничари су нашли и меру, којом се може свака покретачка снага измерити. Они су изнашли, колико фуната ова снага може дићи за стопу високо у једном секунду. Тако су нашли да је коњска снага равна покретачкој снази, која је у стању да 70 килограма сваког секунда подигне један метар високо.

На машинама и њеним покретачким снагама најлакше се може видети једноликост свију природних снага, о којој нам говори закон о одржању снаге. Свакој машини, да би могла радити, потребна је механичка покретачка снага. Одакле ћемо је узети и какав је њен облик, са свим је свеједно; главно је, да је само толико јака да може непрестано дејствовати. Покретачка снага може бити пара, ветар, вода, коњи или волови, и ако нам није потребно много снаге, онда може бити и човечија рука или какав обешен терет или електромагнет. Коју ћемо од ових снага употребити зависи једино од величине снаге, која нам је потребна и од прилика. Воденице креће тежина воде, која долази са брегова, а метеоролошки процеси испели су ову воду на брегове, дакле они су извор покретачке снаге за воденице. — Ветрењаче окреће жива снага покренутог ваздуха и овоме су кретању узрок метеоролошки процеси у атмосфери. Парну машину креће напонска снага угрејане паре а ова је произведена топлотом, која постаје сагоревањем угљена дакле хемијским процесом. Овде је хемијски процес извор покретачке снаге. Ради ли човечија рука или каква животиња, онда мишићи нервима надражени непосредно производе механичку снагу. Да би живо тело могло произвести мишићну снагу, мора се хранити и дисати. Ова храна по што се сједини са кисеоником удисаног ваздуха претвара се у угљену киселину и воду и излази на поље. И овде хемијски процес производи непрестано мишићну снагу. То тако бива у телеграфским електро-магнетским машинама.

Дакле ми добијамо покретачку снагу из разноликих природ-

них процеса и на најразличитији начин, али морамо приметити, да је добијамо увек само у ограниченој количини. *Увек ћемо нешто од онога утрошити, што нам природа даје.* У воденицама утрошили смо извесну количину воде, која се накупила на висинама, у парној машини трошимо угљен, а цинк и сумпорну киселину у електро-магнетским машинама; у ветрењачама, утрошено је кретање ваздуха, а животиња која ради троши храну.

Обратно, ако нам је на расположењу каква год покретачка снага, онда ћемо моћи с њоме произвести најразличнија дејства. Овде је довољно само да напоменемо разноструче индустријске машине, и разнолик рад, који оне извршују, — а тачније да разгледамо каква је физичка разлика у оном раду, који је извршила покретачка снага. Овом снагом у стању смо дизати терете, воду на висине извлачити, гасове згуснути, и трењем произвести топлоту. Покретачком снагом можемо кретати електро-магнетске машине, а тим произвести и електричне струје, и са овом можемо раздвојити воду и најјача хемијска једињења, можемо жице усијати, гвожђе магнетисати и т. д.

Тако дакле у стању смо — само ако имамо довољно механичке покретачке снаге, — да обновимо сва она стања и све оне услове из којих смо пређе добили механичку покретачку снагу.

Али као год што је ограничена количина покретачке снаге коју добијамо извесним природним процесима, тако је исто ограничена и количина промена, које производи покретачка снага.

Ово се опазило по најпре на машинама и физичким апаратима и сада је то општи природни закон. *Свака промена у природи је еквивалентна извесној производњи или потрошњи покретачке снаге.* Постаје ли покретачка снага, то се она или као такова и појављује, или се непосредно утроши производећи друге промене са еквивалентном величином. Кад парну махину покренемо на рад спроведеном топлотом, то ће у њој нестајати топлоте сразмерно извршеном раду. И то топлота, која је у стању да извесну количину воде загреје за један степен Целзијусов, кадра је, кад се у рад претвори, да исту количину воде подигне 425 метара високо. А ако рад трењем претворимо у топлоту, то нам је потребна покретачка снага, да би извесну количину воде загрејали за један степен Целзујусов, снагу ову добили би од исте количине воде кад би јој пад био висок 425 метара. Хемијски процеси производе топлоту у извесним сразмерама, а тим је опредељена и еквивалентна покретачка снага ових хемијских сила и по томе је и енергија хемијског сродства мерљива

механичком мером. То исто важи и за све друге облике природних сила.

Из свега овога следи: *да су све природне снаге мерљиве по једној истој механичкој мери и да су све у односу на рад* (Arbeitleistung) *еквивалентне чистим покретним снагама* (Bewegungskräfte). А са овим је учињен први и најважнији корак ка разрешењу теоријског задатка, да се сви природни појави сведу на кретање.

Досадања разлагања тежила су више да нам јасно представе логичну важност закона о одржању снаге, а стварна важност његова за опште схватање природних процеса, види се из величанствене везе, која постоји између свију васељенских процеса, па ма колико били они удаљени по простору и времену. По овоме закону васељена је снабдевена са извесном количином енергије, која се не може ни умањити, ни умножити, ова количина енергије непрестано промењује свој облик, т. ј. појављује се у разном облику, али је вечито количина њена била и биће непромењљива, као год што је и количина материје. Све промене у васељени састоје се дакле у томе, што се ова енергија појављује у разном облику. Један део ове енергије час се појављује као жива снага покренутих маса, час као правилно таласање (осцилација) у светлости и звуку, час опет као топлота, т. ј. као неправилно кретање невидљивих телесних делића; а час појављује се у облику теже између два тела, која, гравитирају, или као унутрашњи напон и притисак еластичких тела, час као хемијско привлачење, електрично заснћење (Ladung) или магнетска подела (Vertheilung). *Ако енергије нестане у једном облику, увек ће се појавити у другом, и кад год се појави у новом облику, извесно је, да је онда утрошен пређашњи облик.*

Клаузиус је допунио *Карнотов* закон о механичкој теорији топлоте, и из овога се може извести: *да ова промена облика у опште напредује у извесном правцу, и да васионска енергија све више прелази у топлоту.*

Вратимо се на првобитно стање васионе, кад је маса светских тела била хладна, по свој прилици као каотична пара или прах растурена по васионској просторији. Како се почела маса скупљати у лопте под утицајем тежне снаге, она се морала и загрејати. Спектралном анализом уверили смо се да и данас постају овако растурене и невезане масе у васиони (магле, метеори, комете.) Дакле скупљање масе у лопте и услед тога развијање топлоте и данас постоји и ако је ово у нашој сфери

већином већ свршено. Највећи део пређашње енергије оне растурене масе, која сада саставља нашу сунчану систему, данас постоји као сунчана топлота. Али ова енергија није вечно везана само за нашу систему, она непрестано одилази у бескрајни васионски простор као светлост и топлота, а неки део долази и на нашу земљу. Ова зрачна сунчана топлота и производи на земљи нашој ветрове и морске струје, она диже у вис водену пару из тропских предела и после је пушта на планине, одакле опет као извори и реке враћа се у море. *Сунчани зраци су извор свега живота на земљи.* Они дају биљу снагу, да може саставити из угљене киселине и воде сагорљиве марерије, које опет служе за храну животињама, дакле и за разнолики органски живот извор је покретачкој снази опет она вечна количина васионске енергије. Ако је задатак јестаственице да изналази законе, то је доиста у овоме учињен огромни напредак.

Примена закона о одржању снаге на процесе у животињама и биљу има великог значаја за начелна питања у физиологији, и у овоме је јако напредовало сазнавање законитости у природи. Мајера и Хелмхолца физиолошка питања и навела су на испитивање овог закона. Што се тиче појава у анорганској природи још одавна било је јасно, да ваља тражити законе овим појавима, а било је познато и доста примера који су тврдили, да се могу и изнаћи ови закони.

Али због много веће замршености животног процеса и његове свезе са душевном радњом као и због очигледне целисходности организованих тела, дуго се сумњало да и у органској природи влада строга законитост и доиста физиологија још из одавна борила се са начелним питањем да ли су сви животни процеси апсолутни закони? или у мањем или већем броју ових процеса влада слобода? И данас још особито изван Немачке многи мисле као *Parcelsus, Helmont* и *Stahl*, органским процесима управља „животна душа“ која је мање или више подобна човечијој свесној души. Истина они признају и уплив анорганских природних сила на организме, узевши, да животна душа тек посредством физичких и хемијских сила може упливисати на материју и да без ових не може ништа учинити, али да је она у стању, да радњу ових снага везује или ослобођава, како јој је кад воља. По смрти, хемијске снаге у органској маси, по чем сад већ више нису под упливом животне душе или животне снаге, и производе трулеж. Најважнији је атрибут овог начела у виталистичкој теорији овај, да је та снага у стању, да органска тела по извесном плану склапа, и да их акомодише према спољним приликама тако,

како би са свим својој цели одговорила, — па ма каквим се именом ово начело звало, било животна душа или животна снага, било Archäus или Anima inscia (или Naturheilkraft), по атрибутима његовим једино му је право име „душа“.

Очевидно је, да ово мишљење директ противречи закону о одржању снаге. Кад би животна снага била у стању да за неко време предупреди уплив теже каквог тела, то би се тело ово могло без рада уздићи до произвољне висине, и за тим кад би тежа опет могла да дејствује, онда би ово тело могло да изврши произвољно велики рад. И тако би рад постао из ничега. Кад би животна снага могла за неко време да предупреди хемијско привлачење угљеника и кисеоника, онда би се угљена киселина распала без потрошње рада и ослобођени кисеоник и угљеник произвео би нов рад. У самој ствари нема ни трага, да су живи организми кадри произвести и најмањи квантум рада без сразмерне потрошње. Ако узмемо у обзир произведен рад, то је производња животиња са свим подобна оној парних машина. Животиње као год и машине крећу се и раде дотле, докле им се даје гориво (т. ј. храна) и атмосферски ваздух; и једне и друге нешто примљене материје сагору, луче их и обоје производе топлоту и рад. Досадања испитивања о квантуму топлоте, који производе животиње, не говоре ни мало против поставке: да ова топлота потпуно одговара еквиваленту рада хемијских снага, које при том дејствују.

За радњу биља има довољног извора снаге у сунчаним зрацима; биље ову снагу употребљује, да умножи органски материјал свога тела. Истина, да и за биље и за животиње ваља тек извршити тачне квантитативне опите о утрошеном и произведеном еквиваленту рада, како би се и у самој ствари опитом констатовало, да се обе ове величине потпуно слажу.

Кад дакле закон о одржању снаге важи и за органска бића, онда следује, да хемијске и физичке снаге оних материја, које су ушле у склоп ових бића, непрестано дејствују без прекида и без слободне воље, и да њихова неумитна законитост ни за један тренут не престаје.

Физиологија се дакле морала решити, да прими безусловну законитост природних снага и у испитивању животних процеса, и она је озбиљно предузела да следује хемијским и физичким процесима, који се врше у самом организму. Овај је посао врло тежак и заплетен, али су се ипак многи подухватали тога посла и можемо рећи да је труд и награђен, јер се разумевање жи-

вотних појава за последњих 40 година више унапредило но за пређашњих 2.000 година.

Врло је много припомогла, да се јасно изведу основна начела науке о животу и *Дарвинова теорија о развићу органских облика,* јер нам она објашњава органску целисходност.

Главни узрок што су животни процеси сравњивани са радњом каквог душевног покретача, била је ова органска целисходност у склопу и радњи живих бића. И доиста у целој околини нашој ми знамо само за један ред појава, који имају нови карактер, а то су дела и рад интелигентног човека, и морамо признати, да у многим случајевима органска целисходност тако далеко надмаша човечију интиицију, да би јој се морао приписати виши карактер.

Пре Дарвина само се на два начина објашњавала ова органска целисходност, и оба се могу свести на уплив слободне интелигенције, на ток природних појава. Или се по виталистичкој теорији држало, да животна душа руководи животне процесе, или се мислило, да је сваки појединни органски вид постао вољом надприродне интелигенције.

Теорија Дарвинова на против казује нам како целисходан склоп и радња организованих бића може постати и без уплива интелигенције, просто под утицајем природног закона. А то је *закон о наслеђивању индивидуалних особина родитеља на потомке.* — Овај је закон одавно познат и признат, само га је ваљало тачно обележити. Ако оба родитеља имају једнаке индивидуалне особине, то ће их и већина њихових потомака имати; а ако их неки немају, то ће се код осталих оне особине још већма развити. И ако се само ови последњи употре[illegible] прираштај, то ће се и ове особине све више и више усавршавати и наслеђивати с колена на колено. На тај начин доиста и успели су баштовани, и они који се баве неговањем животиња, да по сигурно изведу нове расе и варијетете са са свим различним особинама. *Ово искуство вештачког гајења* (Künstliche Züchtung) *можемо сматрати с научне стране као потврду наведеног закона експериментом.* Овај експериментат је опробан небројено пута са видовима из разних органских класа и у већини случајева резултат је био повољан.

По што је на тај начин доказана општа важност закона о наслеђивању, Дарвин је испитивао, каква слества имаће овај закон на дивље биље и животиње. И показало се да оне индивидуе, које су се у борби за опстанак одликовале буди каквим пробитним особинама, да ће те највише и произвести потомака.

којима ће дати у наслеђе ове своје корисне особине. Са овим је у свези и лагано с колена на колено све савршеније прилагођивање — акомодисање — живих бића на спољне прилике, под којима живе. Прилагођивање напредује дотле, докле се не развије сталан тип тако, да би свака промена овог типа била за њих некорисна. И тада ће овај тип остати сталан за дуго време, докле се год у суштини не промену спољне прилике. У такво готово рећи стабилно стање као да су сада доспела жива створења. и отуда је та сталност видова бар за време од како човечији род постоји.

Дарвинова велика мисао објаснила нам је дотле тајанствене појаве природног сродства, природног система и хомологије органа код разних животиња. Она нам је објаснила оно чудновато обнављање нижих животињских облика код ембриона виших животиња, после развиће палеонтолошких облика по крвном сродству, и најпосле објашњава нам особите сродствене односе географски ограничених фауна и флора. — Природно сродство пре нам је изгледало као каква загонетка или као са свим неоснована подобност облика, а сада је постало право крвно сродство. Природни систем истина је био као такав примљен, али теорија му је одрицала стварну важност, али сада наш природни систем показује право порекло организама. Ембриолошко и палеонтолошко развиће и географска подела биља и животиња за нас је била права загонетка, докле се год мислило, да је сваки вид на по се постао независном вољом творчевом или што је још горе, ова факта бацала су врло рђаву сенку на самог творца, јер нам показиваху несталност, шепртљање у радњи творчевој. Дарвин је за сваку ову појаву, у којој је пре била чудна збрка, нашао свезу, по којој се развијала; што је *Гете* слутио, он је јасним појмовима определио.

У след овог напретка, данас смо у стању да поставимо извесна питања за даље испитивање, а то је велика добит, па баш ако би се показало, да Дарвинова теорија није са свим потпуна, т. ј. да поред оних уплива, које је он напоменуо, још и други упливишу на промене органских облика.

(Свршиће се.)

Др. Л. Ђ. Докић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

„Мисли о војеној организацији Србије, написао Паја Путник“

Овако гласи српска најновија војено-стручњачка књига једна. Са задовољством, местимице с усхићењем читасмо књигу ову.

Ко је писац тих мисли по прошлости својој, читај читаоче, нашу ратну повесницу од пре двадесет и седам година, читај „Отаџбину“ и у њојзи битку на Јарковцу. Онда наш Паја Путник још ђаком ступи у народну војску, извојује себи лепог имена, и од оно доба па до јако пролазећи кроз разна искушења и кусајући разних животних горчина — употребио је он савесно своје време, да знање умножи, усаврши, и да га својим ратним искуствима у склад доведе. У којој је мери то њему за руком пошло, сведочи на столу лежећа нам књига његова.

У рату храбар, бодрог ока, у миру у науци неуморан, баш је Паја Путник позван био, да у књизи једној напише искуства, науке, умствовања и мисли своје.

Оволико о особи пишчевој. Сад о књизи његовој.

Кад смо је почели учити, учини нам се, да ћемо је за часак проучити. Ал прођоше и више дана, док је савладасмо, тако је језгровита и сабијена лепих мисли, а особито израза топлог родољубља, каквог само у овој струци у Фадејевој књизи нађосмо.

Ми Пајину књигу савесно препоручујемо нашем читалачком свету као најзнаменитији појав на пољу ратне књижевности.

Начин разлагања, слог и став је јасан, доследан, крепак по где-где крупан и оштар, ал истинит и само ствари се држећ.

Наведене примере, сравнања, правила и афоризме, били они ма из ког извора црпљени, тицали се они ратне науке о организацији у опште или по Србију поособно, смемо слободно назвати бисером и драгим камењем.

Има слогова и разлога, с којима се ми на основу својег личног искуства и умствовања начелно не слажемо. Ми ћемо својим назорима израза дати на дотичном месту. Ал те примедбе далеко су од тога, да цену књиге обарају, шта више ми држимо, да ће је још узвисити. Но и ми као год и писац морамо овде изрећи, да своје назоре и убеђења не сматрамо као непорочна и необорима; већ смо једино ради, да ствар и са свог гледишта разјаснимо, како би који трећи вреснији, позванији судити могао, које је боље или по српске околности пробитачније. Ал и Пајине и наше мисли из једног и истог бистрог извора теку: из родољубља.

Пре свега морамо изрећи, да је „ратни закон" као што га књига предлаже, за се већ дивно дело Чланак за чланком, слог за слогом изгледају као стубно крупно камење оно, што га ломе за панчевачку цркву у топчидерској марморној руди.

Ту Србин Србину говори. Спартанска строгост ал на свом месту.

Ево га прегледно:

Чланак I.

Образ и поштење јуначко.

„Сваки је Србин јунак, у толико више мора то српски војник бити. Српском војнику не сме нико ништа чинити, што образ и поштење јуначко не подносе, као: злоставити га, или срамно и гадно с њим поступати."

Чланак II.

Бегство и ускоштво.

Из овог чланка за углед само 4. тачку да наведемо: „У случају ако би се код неког одељења показала наклоност бегању, дужност је официра, све могуће чинити, да га на месту одрже; а ако у томе не успеду, дужност им је остати на месту — са оним војницима, који би њине заповести послушали; или и сами, и борити се док не изгину, сматрајући околност тако, као да је цело одељење на месту. — У таквом случају — ако би се десио, — сви безчасници, који су своје вође напустили, имали би бити стрељани, од првог до последњег, ма их колико много било; и сви тако погубљени остају безчастни на век." —

Чланак III.

Издајство и невера.

(Ми би овде додали: у војеном савету сваког позваног дужност је, своја убеђења искрено изрећи. Ал по гласању постаје

решење већине — закон. Ко од мањине не би хтео овом се подврћи, чини издајство и неверу над отаџбином и владаром).

Чланак IV.

Обрана српских градова, тврђава, кула и опкопа.

Српски војници, којима је поверена обрана каквог града, тврђаве, куле или опкопа, морају га бранити до последње капи крви у потпуном смислу речи.

Српски војници не сму никад и никако тврдо место непријатељу предати.

Ако се утврђено место не може дуже држати — што нема више или хране или стрељива, — онда посада мора — по што је преправила, како ће барутом и ватром све, што могуће боље уништено бити, излетити на јуриш: да, или се пробије, или изгине...

Чланак V.

Светлост оружја.

Светлост оружја српског изискује, да га војник српски никад не полаже, — непријатељу не предаје... Ако се деси да цело какво одељење — дружина, сотна, чета, подпук или пук, — буде од непријатеља опкољено, — разуме се бројно много јачег, — онда се оно бори, и јуришом се пробија, или изгине до последњег јунака. Српско оружје никад не сме бити помрачено и окаљано полагањем или предавањем... (Овде говори из дубине срца онај, који се сам — опкољен од 5000 непријатеља, само са 30 другова пробио.)

Чланак VI.

Покорност.

Чланак VII.

Убијање.

1. Ко неоружане и мирне становнике, ма да су чланови народа, с којим Србија рат води, убија, биће стрељан.

2. Непријатеља (разуме се његове војнике) српски војник не само да сече, него му је и дужност — и то главна — убијати, где год је то можно: али ако је непријатељ оружје положио, или лежи рањен на разбојишту, а не брани се, онда човештво и витештво изискује, да му се опрости живот.

. . . .

4. Особито не сме никад српски војник каљати српско оружје убијањем жена и деце, па ни онда, ако је на јуриш улетио у град, или кавво брањено село или варош.

Чланак VIII.

Спавање на мртвој стражи.

Чланак IX.

Пљачка, харање, отимање, крађа и паљевина.

Чланак X.

Битни плен.

Чланак XI.

Остали преступи.

Чланак XII.

Склоп ратног суда.

Чланак XIII.

Рок суђења и извршења.

Чланак XIV.

Власт смртне казни.

Чланак XV.

Деца и родитељи погинулих јунака.

„Деца погинулих српских јунака деца су српске државе, и она их мора васпитати и збринути, ако не боље, а оно за цело тако, као што би то њини јуначки очеви учинили били.

Старе и немоћне родитеље погинулих јунака, ако немају никаква иметка или других синова, који ће их моћи издржавати, издржава српска држава — и то пристојно.“

(Ми би овом лепом слогу још додали: исто тако усамљеном деди и старој мајци, ако им је унук јуначки погинуо, и ако су сироти, притиче држава у помоћ).

Овако „ратни закон.“

Да је писац разлога имао, ову књигу написати, види се из следећих врста:

„Србин не само да уме летити на јуриш као Француз — а можда и боље — него се и исто тако чврсто и тврдокорно уме држати на месту као Рус: али ослањајући се на своје препознато јунаштво не даје себи довољно труда, да спреми све оно, што се пре рата и пре боја спремити има и спрема, а што ипак врло меродавног уплива има на добар излазак рата или битке. Све се вели: „лако ћемо!“

Да предузмемо сад садржај лист по лист и да учинимо своје примедбе.

(Свршиће се.)

J. Стефановић Виловски

О ТРГОВАЧКИМ ДРУШТВИМА

Данас, када трговина образује живостан нерв у тесној вези с индустријом, када је она извор народнога благостања, као и богаства појединаца: за иста морају трговачка друштва, као главни носиоци трговачка саобраћаја, обратити пажњу, не само научних људи, него и свакога изображеног човека. — тим пре што поједине друштвене форме дозвољавају и нетрговцу, великом као и малом капиталисти, државнику као свештенику и војнику, да, у мањој или већој мери, при трговачким шпекулацијама суделују.

Познато је, да се и при грађењу најбољих правних уредаба често на тешкоће наилази; то исто у не мањој мери важи и за трговачка друштва.

Сама одредба, појам таквог једног друштва, није проста. Држи се, да је трговачко друштво, свако друштво, које је образовано за вођење какве трговачке радње. Међу тим, у двојаком погледу, у ствари је другаче. Трговачко друштво није само свако друштво за вођење трговачке радње. Има друштвених форама, које као трговачка друштва важе, без обзира на начин њиховог намереног предузећа.

Трговачка су друштва, тако звана *јавна* и *проста-командитна друштва*, ако намеравају вођење какве трговачке радње; — својство каквог трговачког друштва огледа се у облику и цели његовој.

Без обзира на друштвено предузеће важе при том као трговачка друштва: *акционарско* и *командитно друштво на акције*. Форма је само овде правило за осуђивање трговачких околностӣ по трговачком праву и за распознавање права и обвезӑ трговаца по друштву. — Акционарско друштво важи као трговачко и онда када је основано за зидање каквога позоришта, провођење каналӑ или у опште, за ма какву цел, које са трговином и трговачким саобраћајем ничег општег нема.

Но није тако увек било. У стара времена, акционарско као и акционарско командитно друштво сматрало се да је трговачко тек онда, кад је предмет предузимања постајао у трговачким стварима. За то су се и разликовала *грађанска* и *трговачка акционарска друштва*. Прва су решавана по општем грађанском а друга по трговачком праву.

У овом правно разном поступању те друштвене форме, лежала је велика непрактичност. Но што акционарска друштва улазе скоро у све гране друштвеног живота, па и у саму страну идеалних цели она служе, како за вођење трговачких радња тако и за друга предузећа, а да начин вођења радње у првом као и у другом случају не буде различан.

Трговачка су друштва продукт модерне правне образованости.

И код Римљана је била трговина у друштву многостручно вођена, али опет за то римско право није познавало никакве особите форме друштвене за вођење трговачких радња. Римско „societas“ потпадало је под иста правна начела без обзира на цел своју; када се њиме дођи хтело до добити имања средством радње, то је по праву са свим свеједно било, да ли ће се добит ова срством једне једите радње или помоћу непрекидног рада постигнути, као и какав је био начин предузећа.

Особита друштвена форма, коју су Римљани познавали поред обичног „societas“ у друштвима закупац, била је непозната трговачком саобраћају. У овим друштвима ми не налазимо никаква историјска основа од прећутног удеоништва код друштва модерног трговачког саобраћаја, и ма да је „societates vectigalium“, у колико је слично са данашњим командитним друштвом, такође обуватало двојаке чланове: „socii“ и „affines“ од којих су последњи искључени били од вођења радње и само свој улог при друштву могли изгубити.

Но није ни чудо што се, у трговачком саобраћају код Римљана, није осећала потреба за прећутно удеониште. Робови и новац давали су могућност богатом грађанину да умножи своје имање помоћу трговачких предузећа а да не изгуби ништа више од вредности суме коју је робу предао за вођење трговине.

Као особита друштвена форма модерног права, разликује се трговачко друштво од римског „societas“ прво: сталност трговачког друштва од другог је утицаја на обвезу дугова, који су произашли у друштвеним пословима, но код „societas“; друго: је ли и у колико је члан какав обвезан, не одговара се по општим

начелима, но по нарочитом праву, које је опет према разним облицима трговачких друштава и различно.

Отуда с једне стране солидарна обвеза свију чланова, са целим њиховим имањем, за дугове друштвене, код тако званог јавног друштва; с друге стране — код акционарског друштва — искључавање сваке обвезе чланова под јамчењем друштвеног имања; — и на послетку код командитног и прећутнога друштва двојака разлика међу члановима, чланови који се лично обвезују — комплементари или жиранти и командитори или прећутни удеоничари, од којих су први солидарно обвезани са целим својим имањем за дугове друштвене, док, на против ови други ничим или само заосталим обећаним улозима.

Има још једна особина, по којој се разликује трговачко друштво од римског „societas“. Док се код овог последњег у ствари може говорити само о члановима, правима њиховим, израз „друштво“ само је колективан знак: дотле је код трговачког друштва са свим другаче. Оно може ступити као јединица помоћу једног имена, фирме или имена друштва, при том поједини чланови одступају или шта више са свим ишчезавају.

Но опет за то међу разним формама трговачких друштава има разлика од већег замашаја:

Акционарско је друштво од својих чланова различито. Оно има своја самостална *права* и *обвезе*, — име под којим оно ступа у живот *име је завода* а не акционара.

На против, код осталих форама трговачких друштава, јавно и командитног, *није* друштво никакав од члан[illegible] [illegible]ан праван субјект, — овлашћено и обавезно није „societas“, н[illegible] чланови.

Међу разним облицима трговачких друштава ком[illegible] најстарије. Основну идеју његову налазимо још у једанаестом веку у старог коменда, код ког један уговарач поверава другоме новац или јеспап за цел шпекулације. Примењивање коменда к образовању једнога узајамнога капитала за трговачка предузећа, по најпре морске трговине, показује се још у тринаестом и четрнаестом веку.

На против акционарска друштва у отаџбини трговачких друштава, Италији, нису се јавила пре петнаестога века. А солидарно плаћање свију чланова са целим својим имањем, које јавно друштво назначава, није се потпуно признало пре шестнаестога века ни у Италији ни у Немачкој.

Командитно друштво као најстарија форма трговачких друштава, образује излазну тачку у историји њиховој. Оно је имало

велики уплив на развиће свију осталих облика трговачких друштава.

Но ми се не ћемо даље упуштати у историјско развијање. У даљем нашем прегледу ограничићемо се просто на правно и газдинско значење облика, у којима се јављају трговачка друштва данас.

Из овога што смо до сад навели види се, да има три облика: *јавно*, *командитно* и *акционарско друштво*; уз која долази четврта комбинирата форма, а то је *командитно друштво на акције*.

Јавно друштво значајно је, што сви чланови његови *јавно* ступају, које се, бар по новијим законодавствима, јавно објављује.[1]

Радња, рад које се друштво образовало, важи као својина *свију* чланова. Није радња једног члана, која се води за рачун и на штету осталих чланова, — не тиче је се вођење какве стране радње, која припада каквом другом друштву; шта више сви су чланови господари радње.

С овим и стоји у свези да јавно друштво има једну *општу* фирму,[2] т. ј. да јединствено име под којим оно ступа или ступити може, важи као опште трговачко име свију чланова. Ако је на пр. уговорена каква радња под друштвеном фирмом Мита и Комп. то ће вредити као да је у име свију чланова закључено, Милана, Лазе, Косте и т. д.

Укупни чланови јавног друштва обвезани су *солидарно* за својим имањем за дугове друштвене.[3] Повериоци могу тужити не само друштво као целину и захтевати наплату из друштвенога фонда; они могу по вољи тужити свакога члана на по̂ се, и наплатити се из његова имања.

На послетку сви чланови друштва као такви *трговци су*, јер свако од њих под општом фирмом, под којом трговачка радња иде, упражњава у смислу општег права трговачку радњу.

Ово састављено јавно друштво има своје како добре тако и рђаве стране.

У сред солидарне обвезе свију чланова оно је преко мере кредитно. — Како му је основ *личан* кредит, оно не треба никаква особита друштвена фонда. Но, ако се хоће, може га бити.

(Свршиће се).

М. К. ЂОРЂЕВИЋ

[1] види: §§. 5 и 43 трг. зак. и Allg. D. H. Art. 36 и 13.
[2] види: §§ 23 трг. зак. и Allg. D. H. Art. 85.
[3] види: § 24 трг. зак. и Allg. D. H. Art. 85, 112, 122.

Поправке

у приповетци „**Проклети кам**"

СВЕСКА ЗА ЈАНУАР

Штампано:			*Читај:*
СТР.	ВРСТА		
101	17	дек	док
102	9	капе	капу
„	5	бездом	безрод
105	19	тако	тамо
106	11	о мрску	омрску
„	15	о сову	о соху

СВЕСКА ЗА МАРТ

383	18	не ће ти се	ни ће ти се
„	33	потврди	потвори
386	17	зље	жље
»	22	у тијело	и тијело
388	27	ускрсу	ускрсну
391	21	изжарао	исшарао
393	13	живо	жива

СВЕСКА ЗА АПРИЛ

541	18	Оставимо им суд нека се прича	Оставимо ми суд и провидура нека се прича.
542	21	заосапке	заособке
543	27	Као	као
545	27	ко то	ко тај
549	8	открио	открију
552	8	удари	удара
555	17	Вузеула	Врзула

СВЕСКА ЗА МАЈ

51	1	пружа се сред	пружа се са сред
55	7	причукне	притукне
»	26	раскућите	раскућити
56	12	по води	по воду
57	10	поплету	поплешу
58	15	напућена	напу̀чена
„	23	Остарех	Остарах
„	24	плачно	платно
59	22	дошло	дошла
60	11	преплави	преплови
61	7	на зађедне	не зађедне
63	17	вакве	овакве
„	29	с трбуха	од трбуха
64	5	распрте	распрше
65	27	да гђе зазри	да га гђе зазри
„	29	унићe	ухађе
66	14	благује	благују
„	24	драчапо рибе, толико	драча од рибе, но у толико
67	14	. некому	; некому
68	6	Тројица	Тројице
„	9	с узде	с уздом
„	11	муке иза муке	мука иза муке
„	15	проклетога	проклетоѕа
„	31	љета̑, кукавица, вила̑	љета̑ ку̏кавица вѝла,